

SUNUŞ

İKİNCİ BASKININ ÖNSÖZÜ

İMAM MAVERDİ ve ESERLERİ

ESERLERİ:

ESERLERİ:

EL-AHKÂMŪ'S-SULTANIYYE

TERCÜMESİ

GİRİŞ

BİRİNCİ BÖLÜM

Halife Tâyini ve Hukûkî Durum

A-HALİFENİN TÂYİNİ

B- HALİFEYİ SEÇECEK OLANLAR VE ŞARTLARI

C- HALİFEDE ARANILAN ŞARTLAR

D- HALİFENİN TENSİBİ

E- HALİFEYİ SEÇME USŪLLERİ

F- İKİ HALİFENİN HİLAFETİ

G- HİLAFET İHTİLÂFINDA KUR'AYA MÜRACAAT

H. VELİAHD USULŪ İLE HALİFE TAYINI

I- VELİAHD TÂYİNİ ŞARTLARI, BAZI ÖZEL DURUMLAR

J- BİR DEN FAZLA VELİAHD TÂYİNİ

K- HALİFEYE İTAAT VE HALİFENİN VAZİFELERİ

L- HALİFE OLMAYA MANİ HALLER

M- HALİFENİN SAKATLANMASI

N- HALİFENİN HUKUKİ TASARRUFLARINDA

(ŞUURUNDA) Kİ NOKSANLIKLAR

O- HALİFENİN MŪHİM İDARECİLERİ

İKİNCİ BÖLÜM

Vezirlik Ve Vezirler Tâyini

A- VEZİRLİĞİN ÇEŞİTLERİ

B- TAM YETKİLİ (TEFVİZİ) VEZİRİN YETKİLERİ

C- İŞLERİ YÜRÜTME (TENFİZ) VEZİRLİĞİ VE GÖREVLERİ

D- TOPLU VEYA TEK OLARAK

YÜRÜTME VEZİRİ TÂYİN ETMEK

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Eyâlet Valileri Tâyini

A- EYALETLERE (ŞEHİRLERE) VALİLER (EMİRLER) TAYİNİ

B- İSTİLA (ZOR) İLE VALİ OLMA

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Ordu Kumandanları Tâyini

A - KUMANDANIN VAZİFELERİ

B - KUMANDANIN HARBİ İDARESİ VE DÜŞMANLA SAVAŞMASI

C- KOMUTANIN ORDUYU İDARESİ

D- SAVAŞÇILARIN KUMANDANLARINA KARŞI GÖREVLERİ

E- KUMANDANIN HARP SONU GÖREVLERİ

F - KUMANDANIN DÜŞMANI KUŞATMASI

BEŞİNCİ BÖLÜM

Dâhili Huzura Temin, İç İsyanlara Kumandanlar Tâyini

A- İÇ İSYANLARIN ÇEŞİTLERİ, DİNDEN ÇIKANLARLA SAVAŞ

B- ÂSİLERLE MUHAREBE

C- YOL KESEN ŞAKİLERLE SAVAŞ

ALTINCI BÖLÜM

Yargı (Adliye) İşleri

ADALET (KAZA: YARGILAMA) İŞLERİ VE TEŞKİLÂTI

A- HÂKİMLİĞİN ŞARTLARI

B- HÂKİMİN YETKİLERİ (SALÂHİYETLERİ)

D- GENEL (TAM YETKİLİ) HÂKİM VE ÖZEL HÂKİM

E- HÂKİMLERİN YER BAKIMINDAN YETKİLERİ

F- BİR YERE BİR DEN FAZLA HÂKİM TÂYİNİ

G- HAKEMLİK, DURUŞMA İÇİN ZAMAN TÂYİNİ

H- HÂKİMLİĞE TÂYİN OLUNMA İSTEĞİ

İ- HÂKİMLERİN TARAFLARDAN VEYA BAŞKALARINDAN HEDİYE ALMALARI

YEDİNCİ BÖLÜM

Fevkalâde Mahkemeler

A- (MEZÂLİM MAHKEMELERİ) FEVKALÂDE MUHAKEME USÛLÜNÜN TARİHÇESİ

B- BU MAHKEMELERİN GÖREVLERİ, FEVKALÂDE YETKİLİ HÂKİMLE GENEL HÂKİM ARASINDAKİ FARK

C- FEVKALÂDE YETKİLİ MAHKEMEDE YARGILAMA (MUHAKEME) USÛLÜ

D- DELİLLERİN İBRAZİ,

İADE-İ MUHAKEME USÛLÜ

E- DELİLLERİN MÜSÂVÎ OLMASI HÂLİNDE HÜKÜM VERME

F- FEVKALÂDE YETKİLİ MAHKEMELERİN KARARLARININ TEKEMMÜLÜ

SEKİZİNCİ BÖLÜM

Nüfus İşleri

A- NÜFÛS İDARECİLİĞİ (NAKİBLİK) VE

ÖZEL NÜFÛS İDARECİSİNİN GÖREVLERİ

B- GENEL NÜFÛS İDARECİLİĞİ, GÖREVLERİ VE NÜFÛS İŞLERİNDE MUAMELÂT USULÜ

DOKUZUNCU BÖLÜM

Namazlara imam Tâyini

NAMAZLARA İMAM TÂYİNİ İŞLERİ VE KISIMLARI

A- İMAMLIĞIN ÇEŞİTLERİ, TÂYİNİNDEKİ USÛL, İMAMLIKTA DİKKAT EDİLECEK HUSUSLAR

B- İMAMLIK ŞARTLARI VE TERCİH SEBEPLERİ

C- CUMA İMAMLIĞI, KILDIRMA USÛLÜ

D- SÜNNET NAMAZLARINA İMAMLIK

ONUNCU BÖLÜM

Hacc Emirleri Ve Haccı İdare

HAC İŞLERİNİ YÜRÜTME

ON BİRİNCİ BÖLÜM

Zekât Ve Zekât İdaresi

1- HAYVANLARIN ZEKÂTI

2- MEYVELERİN ZEKÂTI

3- HUBUBATIN ZEKÂTI

4- ALTIN VE GÜMÜŞÜN ZEKÂTI

5- MADEN VE DEFİNELERİN ZEKÂTI

B- ZEKATIN ÖDENMESİNDE USÛL

G- ZEKÂTIN DAĞITIM USÛLÜ

ON İKİNCİ BÖLÜM

Feyy Ve Ganimetlerin Taksimi

A- FEYY - GANİMET - ZEKÂT ARASINDAKİ

MÜNÂSEBET, FEYYİN TOPLANMASINDA USÛL

B- GANİMETLER VE HARB ESİRLERİ

C- ESİR ALINAN YAŞLILAR VE DİN ADAMLARI

D- HARB ESİRİ KADIN VE ÇOCUKLAR

E- DÜŞMAN ARAZİSİNİN HUKUKÎ DURUMU

F- DÜŞMANDAN ELDE EDİLEN MENKUL MALLAR VE TAKSİM USÛLÜ

ON ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Cizye Ve Haraç

A- CİZYENİN HUKUKİ MAHİYETİ, TOPLAMA USÛLÜ

B- HARAÇ VERGİSİ VE TOPLAMA USULÜ

C- MUHTELİF ÖLÇÜ BİRİMLERİ

ON DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Şartları Değişik Bölgeler

A- BÖLGELERİN TASNİFİ VE BİRİNCİ DERECEDE ÖNEMLİ OLAN YASAK BÖLGE (HİCAZ ÜLKESİ)

B- HARAM ÜLKE (MUKADDES BÖLGE) STATÜSÜ

C- HİCAZ BÖLGESİ, PEYGAMBERİN (S. JLV) ÖZEL GELİRLERİ

D- SERBEST BÖLGELER VE İRAK TOPRAĞI

ON BEŞİNCİ BÖLÜM

Araziyi İhya Ve Sular Çıkarma

A- ÖLÜ (İŞLENMEMİŞ) TOPRAĞI İŞLEME ŞARTLARI, İRAK TOPRAKLARININ DURUMU

B- SULARIN KISIMLARI VE AKARSULARIN HUKUKÎ DURUMU

ON ALTINCI BÖLÜM

Otlak Yerler Ve İrtifak Hakları

MER'ALAR (OTLAKLAR) VE İRTİFAKLAR
(KAMUNUN ORTAK MALLARI) HUKUKÎ DURUMLARI

A- MER'ALAR (OTLAKLAR, KORULUKLAR)

B- İRTİFAK (KAMUNUN ORTAK MALLARI) VE HUKUKÎ DURUMU

C- CAMİLERDEN FAYDALANMA

ON YEDİNCİ BÖLÜM

Arazîyi Bir Şahsa Verme

A- DEVLET ARAZİSİNDEN FERDE MÜLKİYET HAKKI TANIMA

B- İŞLENMİŞ ARAZİNİN ŞAHSÎ MÜLKİYETE CEVRİLMESİ

C- ÖŞÜR VE HARACIN ŞAHSİ HAVALA EDİLMESİ (MÜLTEZİM İŞLERİ)

D- MÂDENLER VE İŞLETİLMESİ

ON SEKİZİNCİ BÖLÜM

Dîvanlar Tesisi Ve Hükümleri

A- DÎVANIN TARİHÇESİ VE İSLÂMİYETTE İDARE SİSTEMİ İÇİNDE KURULUŞU

B- HARB DÎVANI VE İŞLERİ

C- ASKERE ALINACAKLARIN KAYIT İŞLEMLERİ

Ç- ASKERLERİN İHSAN VE ÜCRETLERİ

D- DEVLET GELİRLERİNE BAKAN DÎVAN

E- PERSONEL İŞLERİ,

MEMURLARI TÂYİN VE AZİL DÎVANI

F- DEVLET HİZMETLERİNİ -YATIRIMLARINI-YÜRÜTME DÎVANI

G- DÎVAN KÂTİPLERİNİN (SEKRETERLERİNİN) GÖREVLERİ

ON DOKUZUNCU BÖLÜM

Suçlar Ve Hükümleri

A- SUÇLA İTHAM VE GENEL MUKÂKEME USÛLÜ

SUÇLAR:

B- CEZALAR VE İNFAZ ŞEKİLLERİ

ZİNA CEZASI

HİRSİZLİK VE CEZASI (MAL ALEYHİNE CÜRÛM)

İÇKİ İÇME VE CEZASI

ZİNA İFTİRASI (KAZF) VE LA'NETLEŞME (LİAN) CEZALARI

Lİ'AN (LA'NETLEŞME)

CÜRÜMLERDE (ŞAHİS ALEYHİNE İŞLENEN SUÇLARDA) KİSAS VE DİYET

(BEDEL) CEZALARI

ŞAHİSLARA KARŞI İŞLENEN MÜESSİR FİİLLER VE CEZALARI

C- DİĞER SUÇLAR - KABAHAHLER VE TA'ZİR CEZALARI

YİRMİNCİ BÖLÜM

Belediye İşleri - İyilikleri Emir Ve Kötülüklerden Nehiy

A- MUHTESİB (BELEDİYE GÖREVLİSİ)

VE FAHRÎ MEMUR (MÛTETAVVÎ) NEDİR?

B- HİSBE İŞLERİ (BELEDİYE İŞLERİ) NDE MUHAKEME

C- HİSBE TEŞKİLÂTİNİN VAZİFELERİ: ALLAH'IN HAKKI OLAN EMİRLERE TEŞVİK

D- İNSANLARIN HAKLARINA ÂT İYİLİKLER

E- ALLAH HAKKIYLA KUL HAKKI ARASINDA MÜŞTEREK İYİLİKLER (EMİRLER)

F- KÖTÜLÜKLERDEN UZAKLAŞTIRMAK

G- HARAM VE ŞÜPHELİ İŞLERDEN MEN ETME

H- HARAMA GÖTÜRÜCÜ HİLELİ İŞLERİ KONTROL VE YASAKLAMA

İ-YALNIZ İNSANLARIN HAKLARINDAN DOĞAN YASAKLAR

J- ALLAH HAKLARI (KAMU HAKLARI) İLE KUL HAKLARI ARASINDA MÜŞTEREK OLAN KÖTÜ HAREKETLER

SUNUŞ

Elinizdeki bu eser, İslâm âmme hukukunun en ünlü ve klasik kitabıdır. Bilindiği gibi âmme hukuku, devleti inceler. Yeterli hukuk ve siyasî ilimler kültürüne sahip olmayan kimseler, devlet denilince, zihinlerinde bu kavramı pek basit ve yüzeysel bir şekilde canlandırır. Halbuki devletin sayısız tarifi vardır. Bu çeşitlilik, her filozofun, her ideolog ve mütefekkirin bu kavram ve kurumu kendi açısından izaha çalışmasından kaynaklanmaktadır. Meselâ coğrafyacı, devleti bir ülke ile özdeşleştirir; sosyolog idare edenlerle edilenler açısından tanımler; tarihçi onu bir milleti ayakta tutan kurum olarak görür; hukukçu ise bir normlar sistemi şeklinde mütalaa eder (H. Kelsen); filozof "kendi bilincinde olan etik substance" olarak görür (Hegel); iktisatçı, onu en yüksek planlayıcı otorite olarak görür; F. Bas-tiat "Devlet, Öyle bir fiksyondur ki, herkes onu âlet ederek başkalarının sırtından geçinmeye çabalar" şeklinde tanımlar. Şâirler de kendi ilhamlarına ve inançlarına göre bin türlü tarif yaparlar. Kimisi "Soğuk canavarların en soğuğu" sıfatını yakıştırırken, bir başkası "İçinde insanlık çiçek ve meyvelerinin yetiştiği bahçeyi çeviren duvardır" tarifini

yapar (Hölderlin).

Bu dar açılı ve fantezist tarifler, insanı bir hazım sisteminden veya iskeletten ibaret görmek gibidir. Bereket versin ki, daha te'lifçi ve toparlayıcı tarifler de yapılmıştır.

Devleti tarif etmede karşılaşılan güçlüklerin temel sebebi, onun somut fenomenler âlemine ait bir terim olmamasıdır. Şimdiye kadar baş gözüyle bir devleti gören olmamıştır. Ama kimse de onun varlığından şüphe etmemektedir. O bir "idee"dir, telakkiler dünyasına âit ve mensuptur. Devleti insan düşünmüştür. Sebebi de insan insana kul olmak istememektedir.

Batı medeniyetinin çocukları, medeniyet denilince sadece kendi medeniyetlerini düşünürler. Devlet ile ilgili teori ve doktrinleri sıralarken batıdakileri kale alırlar, başka kültür ve medeniyetlerinkiler i görmezlikten ve bilmezlikten gelirler. Halbuki, İslâm medeniyetinin de kendi devlet anlayışı veya anlayışları vardır. Bunların da incelenmesi gerekir. İslâm medeniyetinin en temel vasfı, onda cismânî ile ruhanî, din ile dünya, kilise ile devlet ayırımı olmamasıdır. Massignon ve Louis Gardet İslâm'ın çok ilginç bir tarifinde birleşmişlerdir: "İslâm, laik ve eşitçi bir teokrasidir" demişlerdir.

İslâm'ın devlete getirdiği boyutlar, insanın yaratılışına, fitrata en uygun bir sistemi sergilemektedir. Arnold Toynbee'ye, Osmanlı imparatorluğu için "Osmanlı devleti, Eflâtun'un ideal cumhuriyetine realitede en fazla yaklaşılabilmiş sistemdir" dedirten işte bu özelliktir.

Bir tarihin sonuna yaklaştığımız, hattâ, insanların beyinsizlikleri dolayısıyla belki de tarihin sonuna geldiğimiz şu buhranlı devirde, İslâm'ın devlet anlayışını incelemekte her aydın için yarar vardır. Hızla seyr eden gelişmeler İslâm'ın güçlü bir alternatif olduğunu gösteriyor. İnsana, çevresine, beşerî boyutlara uygun bir alternatif. İslâm, yaratıkların Yaratana barışmalarını temin edecek bir orta yoldur. İslâm, ezelde verilmiş ahd ü mis âkın hatırlanmasıdır. İslâm bir barıştır ve şemsiyesi altında sadece Müslümanlara değil, bütün insanlara emniyet ve hürriyet vaad etmektedir. Bunu da, istikbale yönelik hayallerle değil, tarihteki somut hâdiselerle isbat etmektedir. Nitekim 1492'de, Haçlı Batı dünyasının kovduğu İsrail çocukları, Darü'l-İslâm olan Osmanlı mülküne sığınmışlar ve beş asır hürriyet, güven ve huzur içinde yaşamışlar, millî kimliklerini muhafaza etmişlerdir.

Ahkâm-ı Sultaniyye gibi klâsik bir eseri Türk okuyucusuna sunmaktan bahtiyarlık duymaktayız. Onda, tıkanan yolları açmak için yeni çâreler ve çözümler bulunacaktır. [\[1\]](#)

Sultanakmed, 25 Nisan 1994 I 14 ZUKa'de 1414

Mehmed Şevket Eygi
(Bedir Yayinevi Sahibi)

[Encyclopaedia Uniuersalis'in (Paris) "Etat" maddesinden yararlanılmıştır.]

İKİNCİ BASKININ ÖNSÖZÜ

Bedir Yayinevinin maddi ve manevi destekleriyle yaptığımız tercümenin ilk yayımı 1976 yılındaydı. Kısa bir sürede mevcudu tükenen tercümemizin yeniden neşri ancak aradan bunca yıl geçtikten sonra gerçekleşebilmiştir. Bunun da temel nedenleri arasında; ülkemizin geçirdiği siyasi-idarî çalkantılar, yayın hayatının maruz kaldığı ekonomik sıkıntılar vb.leri sıralanabilir.

Tercümemizi, bu kez bir daha şekil ve muhteva bakımından baştan sona kontrol süzgecinden geçirerek gerekli düzeltmeleri yaparak kitapta geçen tüm hadislerin kaynaklarını bulabildiğimiz kadarıyla tahriç ederek ikinci baskıya hazır hale getirdik. "Yörügün kervanı gide gide düzeler" sözümüzde olduğu gibi bu işimizde de rastlanılan kusurlar gide gide düzeltilecektir. Şüphesiz hiç bir şey baştan itibaren tam olarak ortaya konulamıyor.

Türkiye'mizde, 1950'li yıllardan itibaren fikir hayatında da önemli gelişmeler ve yayım faaliyetleri olmuştur. Özellikle son 20 yılda bu, çok belirgin bir hal almıştır. Dînî yayınların da bu pastada önemli bir payı vardır. İslâmî telif veya tercüme pek çok eser piyasaya okuyucu istifâdesine sunulmuştur. Bunların muhtevası ne ölçüde yerinde ve isabetlidir, işte bunu zaman ve şartlar ortaya koyacak ve gösterecektir. Elinizdeki bu eser İslâm hukukunun devlet yönetimi, kurumları, kurumlarının hukukî statüleri ve işlevleri, kısacası genel kamu hukuku kurallarını pratik ve teorisiyle ortaya koymaktadır. Eser, yazılışı zamanında olduğu gibi günümüzde de önemli bir boşluğu doldurmakta soru veya sorunlara cevaplar vermektedir.

ikinci baskının hazırlanışında teşviklerini gördüğüm Mehdi Ali Seçkin Bey'e, neşri gerçekleştiren Bedir Yayinevi mensuplarına, baskıda emeği geçen Söğüt Matbaası çalışanlarına teşekkürlerimi ifade ederim.

Çalışmak ve gayret bizden, tenvîk Allah'tandır. [\[2\]](#)

Prof, Dr. Ali ŞAFAK
Yeşilhisar, Ağustos 1993

BİRİNCİ BASKININ ÖNSÖZÜ

Hicrî 5'inci asırda yaşamış olan Ali b. Muhammed b. Hase-nî'l-Mâverdi, çeşitli dînî ilimlerde ve özellikle İslâm Amme Hukuku sahasında, Şafî mezhebinin hukuk usûllerini esas almakla beraber diğer İslâm Hukuku mezheplerine mensup hukukçuların da görüşlerine yer vermek suretiyle, kıymetli eserler yazmıştır. Onun hayatı hakkında ileride verilecek malûmatta bu husus rahatlıkla anlaşılmaktadır. Kıymetli eserlerinden biri de tercemesini yapmak suretiyle milletimizin ve hukuk alimlerimizin istifâdesine arz etmeye çalıştığımız, müellifin kendi verdiği isimle, 'EL-AHKÂMÜ'S-SULTANİYYET'isidir.

Mâverdi'nin İslâm Amme Hukuku alanında son derecede önemi hâiz bu eseriyle ilk olarak Hukuk Fakültesi son sınıf öğrencisi iken 1965 yılında meşgul olduk. O zaman yapmış olduğum seminer çalışmaları sebebiyle eserin yalnız bir bölümü ile yakından ilgilendik. Aradan bir hayli zaman geçtikten sonra beni tekrar bu eserle ilgilenmeye ve terceme etmeye sevk eden âmil, İslâm Hukuku sahasında kıymetli çalışmalarda, araştırmalarda bulunan değerli meslekdaşım Dr. Y. Ziya Kavakçı'nın tavsiyeleri, teşvikleri, Bedir Yayinevi ilgililerinin eseri teminle terceme etmeme teşvikleridir.

"El-Ahkâmü's-Sultaniyye", müellifin vefatından sonra muhtelif zamanlarda istinsah edilmiştir. Kütüphanelerimizde yazma ve matbu nüshalarına rastlanılabılır. Tercemeye esas olan nüsha, Mısır'da 1386 hicrî - 1966 milâdî yılında ikinci baskısı yapılan nüshadır. Bu eser 1915 yılında E. Fagnan

tarafından Fransızca'ya terceme edilmiş ve basılmıştır. [3]

Mâverdi'nin eserde takib etmiş olduğu metod: Hukukçuların ayrılık göstermediği konularda kendi mezhebi esaslarına göre fikirleri aynen almış, fikir ayrılıkları olan noktalarda farklı görüş sahiplerinin isimlerini ve fikirlerini aynen belirtip, mensubu olduğu Şafî mezhebinin o noktadaki esaslarını kabullenmiş, tercih etmiş, diğer hukukçulara karşı savunmuştur. Çok az yerde de başka mezheblere mensub olan hukukçuların görüşlerini de "Tercihe değer görüş budur", "İsabetli olan budur" diyerek kendi mezhebinin görüşüne tercih etmiştir. Amme ve İdare Hukuku alanında ortaya çıkmış ve çıkması umulur mes'eleleri tarihî seyir içerisinde nakillere, tatbikata dayanarak cevaplandırmış, halletmiştir. Asıl kaynaklarda bir esas bulunmayan konularda Hulefâ-ı Raşidîn'in ve sonraki İslâm Devletleri halifelerinin, hukukçuların tatbikatı ve fikirleri, halli gerekli o konu için esas olmuştur. Aklî çözüm yoluna pek rağbet etmemiştir. Bu bakımdan, ilk zamanlarda Mu'tezile fikirlerini savunduğunu belirtenlere karşı Mâverdi'nin, hukukta takip ettiği bu usûl tekzib edici sebep sayılır.

Eserde geçen yer isimleri, coğrafi tanıtmalar, zaman ve mekânı izafe edilen hususlar, örf ve âdete dayanan ölçü, tartı, alan birimleri, Devlet Teşkilâtına verilen isimler ve benzerlerinin tamamı Mâverdi'nin bizzat kendi zamanında kullanılan ve kullanılagelen mefhumlardır. Eseri okurken daima bundan 941 sene önceki bir İslâm Hukukçusunun anlayışlarıyla karşı karşıya olduğumuzu unutmamalıyız. Kitap 941 sene önceki müslümanların ulaştıkları Amme ve İdare Hukuku alanındaki seviyeyi göstermektedir. Böyle düşünüldüğünde eser oldukça enteresandır. Verilen hukukî bilgiler için müşahhas örnekler vermiş, şiiirler kaydetmiştir. Eserde anlatılan konular hakkında bizzat kendisi eserinin sonunda şöyle demektedir:

"Bizim bu kitapta temas ettiğimiz konular, diğer hukukçuların hiç temas etmediği veya çok kısa temas ettikleri konulardır. Onların hiç temas etmediklerini anlattık, kısa olarak geçtiklerini açıkladık. Allah Teâlâdan başarılar, yardımlar niyaz ederim."

Bugünkü laik hukuklarda da benzeri hukuk müesseseleri bulunan işbu eserin, tercemesi ile yeni nesle eski hukukumuzun kaidelerinin neler olduğunu okuyup öğrenme fırsatını sağlama gayesi göz önünde tutulmuştur. Eser ilmî ve teknik konuları ihtiva ettiğinden tercemenin yanlışsız olduğunu iddia edemeyiz. Metne sadakat yanında bazı hukuk müesseselerinin bugünkü hukuktaki karşılıklarını birlikte kullandık. Bu itibarla muhterem

okuyuculardan bilhassa Amme ve İdare Hukuku âlimlerinden yapıcı tenkidlerini bekler, eserin milletimize faydalı olmasını Allah Teâlâ dan duâ ve niyaz ederim. [4]

Dr. Ali ŞAFAK

İMAM MAVERDİ ve ESERLERİ

Ali b. Muhammed b. Habîb Ebi'l-Haseni'l-Mâverdi (D. 974 m. 364 h. V. 1058 m. 450 h.) Basra'da 364 hicrî yılında doğmuştur. Büveyh oğullarının iktidarı zamanında yetişmiş, Basra ve Bağdat'da Hasan b. Ali el-Huzelî, Muhammed b. Adiyî'l-Minkarî, Muhammed b. Mualla el-Ezdi, Ca'fer b. Fazlî'l-Bağdadî'den ders okumuştur. Fıkıh, Üsûl-i Fıkıh, Tefsir, Hadîs ilimlerini tahsil etmiştir. Hukukçu, Üsûlcü, Tefsirci, Edebiyatçı, Siyasetçi bir âlimdir. Hukuk sahasında İmam Şafî'nin mezhebinin takip etmiştir. Kendisinden de pek çok kimse ders okumuş, rivayette bulunmuştur.

Muhtelif şehirlerde hâkimlik yapmış, Nişabur yakınında Ustuvâ şehrinde Baş Kadılık (Kadu'l-Kuzât) görevinde bulunmuştur. Büveyh oğullarından Halife el-Kâdir'in sarayında müsteşar olarak çalışmıştır. "Şehinşah", "Melikü'l-Mülük" gibi büyüklük belirten sıfatların halifelerin ismi önünde kullanılması ve hutbelerde okunması mes'alesi yüzünden Halife El-Muktazî ile araları açılmıştır. El-Muktazî, bu isimlerin hutbede okunabilip okunamayacağını Mâverdi'den sormuş, o da: Okunamıya-cağımı, sıfat olarak kullanılmıyacağını belirtmiş, delil olarak da:

"Kıyamet gününde, Allah Teâlâ nezdinde isimlerin en bayağısı, bir kimsenin -Melikü'l-Mülük' ismiyle isimlenmesi, anılraasıdır", hadîs-i şerifi ve bu anlama yakın hadîsleri göstermiştir.

Büveyh oğullarından Halife Celâlu d-Devle, Mâverdi'nin bu fetvasına dayanarak, Halifeliği zamanında isimlerin başındaki büyüklük bildiren sıfatları, isimleri kaldırmıştır.

"Mâverdi" lakabı: Gül suyu ticaretiyle de meşgul olduğundan "Mâü'l-Verd" (Gül suyu) terkibinden gelmektedir. San'atına işaret eden bir lakabtır. 450 hicrî, 1058 milâdî yılında Bağ-dad'da vefat etmiştir. [5]

ESERLERİ:

Mâverdi, tefsir ve bilhassa fıkıh ve usûl-i fıkıh konusunda, Şafî mezhebine göre, pek çok eserler yazmıştır. Sağlığında hiçbir eserini açığa çıkarmamış, kimseye göstermemiştir. Bu hususta şöyle bir rivayet kaydedilir:

Vefatı yaklaştığı zaman güvendiği birisine:

- Falan yerde bulunan kitapların hepsi benim eserlerimdir. Onları şimdiye kadar açığa çıkarmadım. Çıkarmayı da pek istemiyorum. Gördüm ki ölüm bana yaklaşıyor. Elini elime ver. Şayet ölürken elini tutar ve sıkarsam, bilesin ki, o eserlerimin hiçbirisi Allah tarafından kabul olunmamıştır. Kitapların hepsini alır, Dicle'ye atarsın. Elimi açar, elini kavramazsam, bilesin ki, eserlerim Allah tarafından kabul olmuştur. Kitapları oradan alırsın, umduğum sevaplar için etrafa yayarsın, der.

Olayın muhatabı olan şahsın anlattığına göre:

- Ölüm Mâverdi'ye yaklaşıncâ elimi, elinin içine koydum. Elini açtı, elimi kavramadı. Kabul anlamına bir işaret saydım ve ölümünden sonra, kitaplarını çıkardım, yaydım, der. [6]

ESERLERİ:

1- TEFSİRÜ'L-KUR'AN (KİTÂBU'L-FIKH VE'L-UYÛN)

Tefsir ilmine âit bir eser olup yazma nüshaları mevcuttur. Bazılarına göre: Mâverdi, Tefsirinde Mu'tezile görüşlerine yer vermiştir. Onun için halka tavsiye edilemez. Ancak ilim erbabı için faydalanılacak bir tefsirdir.

Bu iddiaya rağmen, Mâverdi, Mu'tezile mezhebine girmemiş, onların pek çok fikirlerini reddetmiştir. Tefsirinde ise ilk bakışta Mu'tezile görüşleri anlaşılmaktadır.

2- KİTÂBUL-HÂVİYİL-KEBİRFİL-FÜRÜ'

Şafî mezhebi fıkhına dair büyük bir eserdir. Yazma nüshaları vardır.

3- EL-ÂHKÂMU'S-SULTANİYYE

Devlet Başkanlığı ve Dînî idarelere ait mevzuları ihtiva eden, elinizde tercümesi bulunan bu eseri basılmış, muhtelif dillere tercümeleri yapılmıştır.

4- KİTÂBU NASÎHATIL-MÛLÛK

Devlet adamlarına öğütleri, tavsiyeleri ihtiva eden bir siyaset kitabıdır. Yazma nüshaları vardır.

5- KİTÂBU TESHÎLİN-NAZAR VE TA'CİLİZ-ZAFER

Bu da yine siyâsî konuları ihtiva eden bir eserdir. Yazma nüshaları mevcuttur.

6- KİTÂBU KAVÂNİYİNİL-VÛZERÂ

Vezirler ve görevlerine ait konuları içine alır, yazma nüshaları vardır.

7- KİTÂBU ALÂMİN-NÛBÛVVE

Baskısı yapılmış olup bir bakıma kelâma ait konuları içine alan bir eserdir.

8- KİTÂBUÂDÂBİL-KÂDÎ

Hâkimlerin muhakeme usûllerinden bahseder. Yazma nüshaları vardır.

9- KİTÂBUL-EMSÂL VEX-HİKEM

300 hadis, 300 darb-ı mesel, 300 beyti ihtiva eden, her biri 30 darb-ı mesellik on fasıldan ibaret bir eserdir. Baskıları yapılmıştır.

10- KİTÂBÛL-BUGYEİF L-ULYÂ FÎ EDEBİ'D-DÛNYÂ VED-DİN

Pek çok konularda hâlâ istifâde edilen, şerhleri ve baskıları yapılan bir eserdir.

11- SİYÂSETÜ'L-MÛLÛK

Devlet idaresi, siyâsetle ilgili bir eserdir. Yazma nüshaları mevcuttur.

12- EL-İĞNÂ

Fıkıh konularını içine alır, yazma nüshaları vardır.

13- MA'RİFETÜ'L-FEZÂİL

İdarecilerin üstünlüklerinden, vasıflarından bahseder, yazma nüshaları vardır. [\[7\]](#) [\[8\]](#)

EL-AHKÂMÜ'S-SULTANİYYE TERCÜMESİ

GİRİŞ

Rahman ve Rahîm olan Allah'ın adı ile...

"İnsanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi, Allah emreder..." (4:58)

Allah'ın rahmet ve selâmeti Efendimiz Muhammed'e, (s.a.v) aile efradına, âline, ashabına olsun.

Din ulusu, müslümanların önderi Ebü'l-Hasani'l-Mâverdi derki:

Dînî bilgileri bize açıklayan, Kitab-ı Mübîni bize gönderen, işlerin yürütülmesinde bizlere hükümler koyan, helâl ve haramı açıklayan Allah'a sonsuz hamd ve senalar olsun. Onun dünyâda hüküm olarak koyduğu şeylerle yaratılmışların hakkı kesin olarak tesbit edilmiş, hakkın kaideleri bunlarla sabit olmuş, insanlık için takdir ettiği şeylerin en güzelleri ile hükmetmiş, hükümleri kuvvetlendirmiştir. O'na, takdir ettiği ve bizlere bıraktığı şeyler için hamd olsun. Allah'ın emirlerini açıklayan, bunlarla hakkı öğreten, ayakta tutan Resulü Muham-med'e, âline, aile fertlerine, dostlarına salât ve selâm olsun.

Devlet işlerini yürütenler için bu "El-Ahkâmü's-Sultaniyye" en uygun olan bir eserdir. Yönetimle ilgili hükümlerin tümünü içine almıştır. İnsanların siyâsetle, idarî işlerle meşgul olmasına rağmen bu hükümlerden uzaklaşmalarını ve yüz çevirmelerini önler. Hukukçularca, ilâhî hükümlerdeki hukukî yolların bilinmesi, onlardan istifâde edilmesi ve yerine getirilmesi gerekli olanların yerine getirilmesi için, yargı işlerinin çözümünde, adaletin tevziinde hakkaniyet ve nısfet (adalet) esaslarının araştırılması ve bu esaslara uyulması için gerekli olan işlere girişim ve bu konuda bir kitap yazdım. Allah'dan bana yardımcı olmasını, başarıya ve doğruluğa ulaştırmasını dilerim. O, bana kâfidir.

Bundan sonra, şüphesiz ki Allah gönderdiği dinden idarî hükümlerin, kaidelerin çıkması uygun olan görüşte fikirlerin birliği için Peygamberin (s.a.v) şerefli bir ümmeti olan müslü-manlara kudretini açıkladı, güzellikleri saydı, kendi hoşnudlu-ğunun nerede olduğunu gösterdi. Onun kuralları siyasî, idarî işlerin yürütülmesi, İslâm toplumunun her türlü ihtiyaçları için yeterlidir. Hilâfet bu hükümlerin ve milletin işlerinin yürütülmesi için Devletin temel müessesesidir. Milletin işlerinin yürütülmesi ancak onun başta bulunması ile mümkündür. Devlet Başkanı, âmmenin işlerini tesbitte, yürütmede, topluluğun yararına olan işleri yapmada bu kurallara başvurur ve bu kurallar ancak onun başta bulunmasıyla uygulanır. İşlerin yürütülmesi, yerine getirilmesi ânında Sultanî yönetimden Özel bir takım idare şekilleri ortaya çıkar. Bu bakımdan bölümlerin biribi-riyle olan ilişkisine dikkatle, göndermeler yaparak yönetim hükümlerinin sıraya konulması gerekmiş, devlet başkanı İmâm'ın hukukî durumu, hükümleri ilk olarak ele alınmıştır. Devlet başkanlığının hukukî durum ve hükümlerini, âme ve idare hukuku kaidelerini içine alan bu kitap yirmi bölümden

ibarettir.

I. Bölüm: Halife Tâyini ve Hukukî Durumu

II. Bölüm: Vezirler Tâyini

III. Bölüm: Eyâlet Valileri Tâyini (Yörelere yöneticiler tayini)

IV. Bölüm: Ordu Kumandanları Tâyini

V. Bölüm: Dahilî Huzuru Temîn, İç İsyanlara Kumandanlar Tâyini

VI. Bölüm: Yargı (Adliye) İşleri

VII. Bölüm: Fevkalâde Mahkemeler (Mezâlim işleri)

VIII. Bölüm: Nüfus İşleri

IX. Bölüm: Namazlara İmam Tâyini

X. Bölüm: Hacc Emirleri ve Haccı İdare

XI. Bölüm: Zekât ve Zekât İdaresi

XII. Bölüm: Feyy ve Ganimetlerin Taksimi

XIII. Bölüm: Cizye ve Haraç Koyma İşleri

XIV. Bölüm: Değişik Statülere Tâbi Ülkeler

XV. Bölüm: Arazîyi İhya ve Sular Çıkarma

XVI. Bölüm: Ormanlıklar, Otlak Yerleri ve Kamunun Ortak Malları

XVII. Bölüm: Arazînin Mülkiyetini Bir Şahsa Verme (İkta)

XVIII. Bölüm: Dîvan Tesisi ve Hükümleri

XIX. Bölüm: Suçlar ve Hükümleri

XX. Bölüm: Hisbe Teşkilâtı İşleri, İyilikleri Emir ve Kötülüklerden Uzaklaştırma. [\[9\]](#)

BİRİNCİ BÖLÜM Halife Tâyini ve Hukûkî Durum

A-HALİFENİN TÂYİNİ

İmâmet ismi verilen Hilâfet, din ve dünyaya ait işlerin yürütülmesi için Nübüvvete halef olarak konulmuş, kabul edilmiş bir müessesedir. Devlet Başkanlığı vazifesini yürüten, bütün Müslüman topluluğunun uyması gerektiği hususunda icmâ vâki olmuştur. Alim el-Esam bu İcma'ya katılmamaktadır. Devlet Başkanına uymanın bir akıl işi mi yoksa dinin emri mi olduğu konusunda görüş ayrılığı vardır.

a) Halifeye uymanın aklen vâcib olduğunu söyleyenlerin görüşü: Devlet Başkanına uymak, halkı kötülükten, zulümden uzaklaştırır. Halife, taraflar arası düşmanlıkları giderir. Bütün bunlar akılla düşünülebilen hususlardır. İdareciler olmasa halk son derece karışık, bayağı, zulümler içinde yüzen bir hayat içinde yaşar. Câhiliyet devri Arap şâirlerinden EL-Afvehü'l Evdî şüirinde,

“İnsanların cahilleri idareci olduğunda, insanlar kötülüklerden, anarşiden kurtulamayacağı gibi sürür ve rahatlığı da bulamayacaklardır” der.

b) Dinen Halifeye uymanın gerektiğini belirtenlere göre: (Dinen Devlet Başkanına bağlanmanın vâcib olduğu, fikrine göre), Dinî işler bir yana bırakılırsa akıl yolu ile Halifenin dünyaya ait hukukî işleri yürütebileceği kabul edilebilir. Fakat akıl, fertlerin dine ve kanuna bağlılığını emredemez. Yalnızca akıl sahibi her şahsın kötülük yapmasını önler. Merhamette, yakınlaşmada adaletin icapları ne ise onu kabullenir. İşe akli bir adalet mefhumu ile başlar. İnsan yalnız kendi akıl ve düşünceleri ile işleri yürütür. Başkalarının düşüncelerinden pek faydalanmaz. Halbuki din, dinî sahalarda işleri yürütenlere dünyaya ait işlerin de verilmesini emreder. Allah Teâlâ da: trEy imân edenler, Allah'a itaat edin, Peygambere (s.a.v) ve sizden olan emir sahiplerine de itaat edin." (K. K. 4: 59) âyetini göndermiştir. Bize, bizden olan ve emretme yetkisini hâiz halifelere ve diğerlerine itaat etmek farz olmuştur. Hişam b. Urve, Ebu Sâlih'den, O da Ebû Hüreyre'nin Peygamber'den (s.a.v) şöyle naklettiğini rivayet eder:

Peygamber (s.a.v) buyurmuştur ki: "Benden sonra bir kısım idareciler sizi idare edecektir. İyiler iyilikleriyle, kötüler de kötülükleriyle sizi idare edecektir. Hakka uygun olan her hususta onlara itaat edin, dinleyin. İyilik ederlerse bu, hem sizin için hem de onlar için iyidir. Kötülüklerde

bulunurlarsa sizin lehinize, onlarmsa aleyhinedir." [\[10\]](#) [\[11\]](#)

B- HALİFEYİ SEÇECEK OLANLAR VE ŞARTLARI

Devlet Başkanlığının lüzumu, onun hakkında bilgi, harp ve ilim öğrenmek gibi bir farz-ı kifâyedir. İslâm topluluğunun bir kısmı bu görevi yerine getirince diğerleri de borçtan kurtulur. İnsanlar arasından biri çıkıp Devlet Başkanlığı görevini yerine getirmeyince, topluluktan iki grup çıkar. Birincisi seçmenler topluluğu: Bunlar topluluk için bir halife seçerler. İkincisi Halife adaylarıdır. Aralarında biri Halifelğe seçilir.

Müslüman halkın meydana getirdiği toplumda, bu iki grubun dışında kalanlar için Halifenin seçiminin gecikmesinde zorluk ve günah yoktur. Halifenin mecburi olarak varlığını kabulde, sözü geçen iki grubun hukukî varlığı anlaşılınca her grup için bir takım şartlar aranır:

a) Seçmenler Grubu için aranan şartlar:

1- Her yönü ile doğru bilinen, âdil bir şahıs olmak.

2- Halifelğe aday olan kimsedeki aranan şartları bilmeye yeterli ilim sahibi olmak.

3- Birden fazla Halife adaylarından hangisinin âmme işlerini idareye en muktedir, bu nevi işleri en iyi bileni seçmeye götürücü bilgi ve görüş sahibi olmak.

Halife adaylarının memleketinden olan seçmenlerin, başka yerlerden olan seçmenlere bir üstünlükleri yoktur. Ancak dînî mahiyette olmayıp örfen,

halifenin seçimi işleminde, işlerin yürütülmesi için, halife adaylarının ülkesinin hazır olan seçmenlerinden biri, seçim işleri için idareci olabilir. Çünkü halifenin yaptığı işlere, onun ülkesinde, kimlerin halifelğe ehil olduğuna dair yeterli bilgi mevcuttur. [12]

C- HALİFEDE ARANILAN ŞARTLAR

b) Halifelğe ehil olanlarda aranan şartlar:

aa) Her yönü ile âdil bir kimse olmak,

bb) Hilâfetin görevleri içine giren bütün işlerde, ictihadda bulunabilecek derecede ilim sahibi olmak,

cc) Kulak, göz, dil gibi hassalarının, (bu organlarla yapıp anlayabileceği işlerde kolaylığı, yakınlığı temin için,) sağlam olması,

dd) Hareket etmeye, süratle kalkıp oturmaya engel olan organ sakatlıklarından uzak ve sapasağlam olmak,

ee) Âmme işlerini idareye, halkın sevk ve idaresini anlamaya yarıyan fikir ve bilgiye sahip olmak,

ff) Düşmanla harbe, topluluğu korumaya imkân veren güç ve kuvvete, cesarete sahip olmak.

gg) Soy bakımından Kureyş soyundan olmak. Zira bu hususta hadis-i şerif mevcuttur. Geçmişteki müslümanlar bu konuda fikir birliğine varmışlardır. Her ne kadar bâzı hukukçularca bu şart tenkid edilmişse de insanların hepsi sonunda kabul etmişlerdir. Hz. Ebû Bekir, Ensâr'ın, Devlet

Başkam -Halife- olarak Sa'd b. Ubâde'ye biat etmesi üzerine Sakîfe günü Ensâr'a, Peygamberin (s.a.v) "Devlet Başkam (İmâm) Kureyş'tendir." [13] hadisi şerifini delil getirdi. Ensâr da ihtilâfi bırakarak "Ebû Bekir'in rivayetini tasdik ve teslim için bizden bir emir, sizden de bir emir" fikrinden vaz geçtiler. Hz. Ebû Bekir'in,

"Bizler âmirleriz, sizlerse vezirlersiniz." [14] sözünden memnun kaldılar. Peygamber de fs.a.v): "Kureyş'i öne alınız, ona başkalarını tercih edip, öne geçirmeyiniz" buyurmuştur.

Bütün Müslümanlarca kabû edilen bu delile karşı duranın bir şüphesi ve muhaliflerin de bir sözü ve beyanı mevcut değildir. [15]

D- HALİFENİN TENSİBİ

Hilâfet ve İmamet görevi: Ya seçmenlerin seçmesi suretiyle veya önceki halifenin tayiniyle olmak üzere iki şekilden biriyle olur.

a) Seçmenlerin seçmesi suretiyle teşekkül eden halifelğin tam teşekkülü sırasında gerekli geçmen sayısında bazı görüşler mevcuttur. Şöyle ki:

aa) Bütün bir devlet sınırları içinde bulunan seçmenler heyetinin (ashab-ı akd ve hallin) çoğunluğunun bağıllığı olmadıkça hilâfet teşekkül etmiş olmaz. Çünkü ancak bu yolla genel kabul ve icma sağlanmış olur. Hz. Ebû Bekir'in halife seçiminde tatbik edilen muamele ve biat bu şekilde olmamıştır. Zira hazır olanlar biat etmiş, gaip olanların biat etmesi beklenememiştir.

bb) Hilâfetin teessüsü için arınan en az seçmen miktarı 5 kişidir. Bunların bir araya gelmesi ve içlerinden birini rızaları ile halife seçmeleri ile seçim tamam olur.

Bu görüşün delilleri ikidir. Birincisi, Ebû Bekir'in biat işlemi 5 kişi ile olmuştur. Sonradan halk, yapılan bu işleme uymuşlardır. Bu 5 kişi de: Ömer b. el- Hattâb, Ebû Ubeyde b. Cerrah, Useyd b. Hudeyr, Beşir b. Sa'd, Ebû Huzeyfe'nin âzadlı kölesi Salim'dir. İkinci delîl ise; Hz. Ömer 6 kişiden meydana gelen bir danışma meclisi kurdu. İçlerinden 5 kişinin diğer birini halife seçmelerini, ona rızaları ile biat etmelerini istedi. İşbu ikinci görüş İslâm Hukukçularının çoğunun ve Basra'lı Kelâmçılarıdır.

cc) Kûfe'li âlimlerden diğer bazıları da 3 şahısla hilâfet işlemi tamamlanır derler. Nikâh akdinde bir velî ve iki şahitle akdin tamam olduğu gibi. Hilâfette de 3 kişiden ikisinin rızası ve birinin halife olması, 2 kişinin ona biat etmesi ile akit tamam olur fikrini savunurlar.

dd) Bir fikre göre de 1 şahısla hilâfet teessüs edebilir. Zira Hz. Abbas, Hz. Ali'ye "Elini uzat, sana biat edeyim" demiştir. Bu vaziyette insanlar "Hz. Peygamberin (s.a.v) amcası, Peygamberin (s.a.v) amcası oğluna biat etti. Onların iki oluşunda bir şüpheden olmasın. Ve Abbâs hakemdi, bir tek

hakemin verdiği hüküm geçerlidir" demişlerdir. [16]

E- HALİFEYİ SEÇME USÛLLERİ

Seçmenler Heyeti, halifenin seçimi için toplandıklarında hilâfete aday olanlarda bulunan şartları karşılaştırırlar. Üstün ve faziletli olana, insanların hepsinin derhal itaat edebileceği adaya biat ederler, bu durumda olan adayı diğerlerine tercih ederler. Seçmenler Heyeti üyelerinden birinin halife olacağı söz konusu ise. bu görev kendisine teklif edilir. Şayet olumlu cevap verirse görev ona tevdi edilir, Kurul bağıllığını bildirir, sonuç olarak da halifelği kesinlesin İslâm topluluğunun tamamının ona bağıllı olmaları, emirlerine uymaları gerekir.

Eğer yapılan teklife olumsuz cevap verirse, kabulü için zorlanamaz. Zira, hilâfet akdi tamamen serbest bir rızâ ile olmalıdır. Cebir ve baskı sonucu teşekkül etmemelidir. Rızâsı olmayan adaydan vaz geçilerek, hilâfete lâyık bir başkasına teklifte bulunulur.

Halife adaylarının ikisinde bulunan şart ve vasıflar eşitse, yaşça büyük olan tercih edilir. Yaşça da eşitseler daha olgun vakar sahibi olan tercih edilir. Durum bu olmakla beraber, yaşça küçük olana da biat edilir, seçilebilir. Halife adaylarından biri daha çok bilgili, diğeri daha çok cesaretli ise zaman hangisini gerektiriyorsa o sıfat ve şartları taşıyan tercih edilir. Meselâ zaman ve ihtiyaçlar isyanların önlenmesini gerektiriyor, huzur ve sükûna ihtiyaç duyuluyorsa cesaretle, güç ve kuvvetçe üstün olan tercih edilir. Şayet ihtiyaçlar ilimce üstün olmayı gerektiriyorsa, sapık fikirlerin, yanlış düşüncelerin önlenmesi için ilimce üstün olan hilâfete tercih edilir.

İki halife adayından birini seçmede, güç bir durum ortaya çıkmışsa böyle hallerde:

a) Bir kısım İslâm Hukukçularına göre: Her iki adaydan da vaz geçilir, ikisinin dışında birine müracaat edilir. Böylece birinin diğerini tenkid etmesi de önlenmiş olur.

b) Âlimlerin ve hukukçuların çoğunluğuna göre de:

Halife adaylarının birbiriyle ihtilâfî, içlerinden birinin halife olmasına engel teşkil etmez. Halife olmayı arzu etmek mekruh değildir. Seçmenler heyeti ihtilâf etmişse, halifelik teklif olunmuş birinden bu teklifin geri alınması uygun düşmez. Durumları eşit olan iki halife adayı arasındaki ihtilâfın çözümlenmesinde bu gruptaki hukukçular ihtilâf etmişlerdir.

aa) Bir kısmına göre: İkisi arasında kur'a çekilir. Hangisi çıkmışsa o halife adayı olur, hemen biat edilir.

bb) Diğer bir kısmına göre de: Böyle bir kuraya gidilmeksizin seçmenler heyeti hangisine biat etmeyi dilerse onu seçmekte serbesttir.

Seçilmek üzere ortada yalnız bir halife adayı varsa, o da topluluğun üstün şahıslarından heyet hilâfete getirir. Sonradan daha üstün biri halife adayı olarak ortaya çıkarsa, bu durum ilk seçilen halifenin hilâfetine tesir etmez. Daha üstün olan bir şahıs dururken, ondan aşağı bir adayın hilâfetine biat edilmeye başlanırsa duruma bakılır; böyle bir biat, daha üstün olan şahıstaki hastalık, gâiblik gibi bir sebepten veya seçilen şahsın insanlar arasında daha çok sevilir oluşundan ileri geliyorsa, bu şahsı seçme işi tamamdır ve halifeliği hukuken muteberdir.

Daha üstün olanın halife seçilme işi gündeme getirilmez. Yukarıda sayılan sebeplerin dışında, özürsüz üstün olana biat edilmiş, daha üstün olan ihmâl edilmişse, üstün olanın halifeliğinin hukuken geçerliliğinde ihtilâf gösterilmiştir.

aaa) Aralarında Câhız'm de bulunduğu bazı âlimlere göre: Halifeye biat, hilâfet akdinin teşekkülünü sağlayamaz. Zira hukukî konularda içtihadta bulunulurken en uygun ve münasibi tercih edildiği gibi, seçmenler heyetinin de iki adaydan daha üstün olanını seçip, biat etmeleri vazifeleridir. Bu şekilde hareket etmekten kaçınılamaz.

bbb) Hukukçular ve kelâmcıların çoğunluğuna göre:

Daha üstün varken üstün olana biat, hukuken muteberdir. Daha üstün olan biri varken, üstün olanı adliye işlerini yürütmeye tâyin nasıl mümkün ve muteberse, imâm olabilme şartlarını üzerinde taşıyan üstün bir şahsı da, kendisinden daha üstün biri varken imâm tayin edip bağılılık bildirmek hukuken doğru ve muteberdir. Çünkü daha üstün bir durum seçimde sadece tercih sebebidir. Yoksa halife olmaya mutlak hak kazandırıcı mutlak ve muteber bir sebep değildir.

Halife olabilme şartlarını şahsında bulunduran bir tek şahıs var da aynı şartlara hâiz başka kimse bulunmuyorsa, o, halife tâyin edilir; başkasına biat etmek doğru değildir.

Seçimsiz ve anlaşmasız bir şahsın imamlığının teşekkül edip edemeyeceği konusunda İslâm bilginleri ihtilâf göstermişlerdir.

a) Bir kısım Irak hukukçularına göre: Seçmenler heyeti tarafından biat edilmeden de bir şahsın imamlığı teessüs edebilir ve halkın ona itaati gereklidir. Zira seçimden maksad imâmî seçmektir. Binâenaleyh bu makama gelen bir şahısta artık halifelik sıfatı teşekkül etmiştir.

b) Hukukçuların ve kelâmcıların çoğunluğuna göre:

Kendiliğinden hilâfet makamına gelen bir şahsın halifeliği teessüs etmiş olmaz. Çünkü hilâfet nâz ve seçimle teşekkül eder. Seçmenler heyetinin ona halifeliği vermesi suretiyle teşekkülü teinin edilmelidir. Şayet hepsi birleşir, onu seçerlerse imamlık akdi tamamlanmıştır. Zira böyle bir akid ancak tâyin ile tamam olur. Tıpkı ihtilâflı bir mevzuda hakem seçiminde taraflardan birinin razı olup da, diğerinin razı olmadığı bir şahsın hakem olamayacağı gibi. Her iki taraf anlaşır ve seçerse o zaman hakem olabilir. Bu hususta yine bu görüşe mensub olanların bir kısmı şöyle diyorlar: Hakemlik konusunda ehil tek bir şahıs varsa, o, hakem olarak kabul edilir. Tıpkı halife adayı olacak şartları taşıyan tek bir şahsın bulunmasında, onun halife seçilmesi gibi.

Hakemlik ile imamlık arasındaki fark ise, hakemlik Özel bir niyabet, başkası adına harekettir. Hakemlik, sıfatının bulunmasına rağmen tâyininden vazgeçilebilir. Nâib olarak tâyin edilmedikçe hakemlik hukuken teşekkül etmez. İmamlık ise âme haklarından, Allah'ın hakkı ile insanların hakları arasında ortak bir hakdır. Sıfat ve şartların hepsini şahsında toplayan ve imamlığı kesinleşmiş birinden vazgeçerek, daha layık olanının tâyini

doğru değildir. [\[17\]](#)

F- İKİ HALİFENİN HİLÂFETİ

Bir devlette iki ayrı yerde iki ayrı imâma imamlık vazifesi verilirse, bu durumda her ikisinin de imamlığı teessüs etmiş olmaz. Bazı hukukçular böyle bir durumun olabileceğini kabul etse de İslâm Hukukunda genel olarak müslüman topluluk için bir anda iki halifenin olabileceği kabul edilmemektedir. İki halifenin hangisinin hilâfetinin hukuken muteber olduğu konusunda hukukçular farklı görüştedirler.

a) Bir topluluğa göre: Önceki halifenin vefat ettiği yerde se-Çİlen şahsın, halifeliği muteberdir. Zira o ülkenin böyle bir halife seçmesi, seçmeye teşebbüsleri haklarıdır. Diğer bütün bölgelerin müslümanları, halifenin vefat ettiği ülke halkına bu görevi vermeleri, fikir ayrılıklarının çıkmaması için, onların, halife olarak seçtikleri şahsa teslim olmaları zaruridir.

b) Diğer bir görüşe göre de: Karışıklıkların çıkmaması, seçmenler heyetinin tarafsız bir şekilde ikiden birini veya bir başkasını halife seçebilmesi için her ikisinin de hilâfeti tanınmaz.

c) Üçüncü bir fikre göre de: İhtilâfın, çatışmanın önlenmesi için ikisi arasında kur'aya başvurulur. Hangisi kurada çıkmışsa o hilâfete hak kazanmıştır.

d) Bu konuda doğru olan ve İslâm araştırmacılarının, hukukçularının fikirlerine göre: İki halifeden hangisi önce halife olmuşsa hak onundur. İki velinin ayrı ayrı nikâhla bir kadını evlendirmeleri gibi. Burada ilk yapılan nikâh muteberdir. İki halifeden hangisinin Önce seçildiği biliniyorsa, halife odur. Diğerinin ona itaati gerekir. Şayet hangisinin önce seçildiği bilinmiyorsa, her ikisinin halifeliği de fasiddir.

Hilâfet, ikiden birine veya bir başkasına seçmenler heyeti tarafından verilir. İkiden birine uyma olur da, hangisinin önce olduğunu tesbit güçlük arzederse, durumu araştırmak gerekir. Her iki imâm ihtilâf gösterirler, her biri kendisinin önce seçildiğini söylerse iddialarına bakılmaz, yemin teklif edilmez. Çünkü imâmî tesbit Müslüman topluluğunun tamamının hakkıdır. Yaptıkları yeminin, hattâ halifelik hakkından vazgeçmesinin bir Önemi yoktur. Aynı şekilde hilâfetteki anlaşmazlık, birinin diğerine teslim olmasıyla, sona erse bile diğerinin halifeliği kesinleşmiş olmaz. Ancak onun önce seçildiğine dair bir deMin bulunması ile muteber olur.

Diğerinden Önce birinin halife olduğunu üçüncü bir şahıs ikrar eder, öbürü hakkında da üçüncü şahıslar tarafından böyle bir ikrar bulunmazsa, ikrar sahibi şahsın sözlerine itibar edilir. Çünkü bildiği hususta ikrarda bulunmak her müslümanın vazifesidir. İkrarda bulunan kimse şahit gösterse, o şahidin şahitliği dinlenir. Şahit şüpheli ifade verirse, ifâdesine önem verilmez. Şüpheli ifade vermezse, ikrar sahibi ile şahidin ifâdelerine itibar

[18]
edilir.

G- HİLÂFET İHTİLÂFINDA KUR'AYA MÜRACAAT

Her türlü araştırmalara rağmen iki imâm arasında şüphe devam ediyor, ikiden hangisinin önce seçildiğine dair bir delil yoksa iki sebepten ötürü aralarında kur'aya müracaat edilmez.

1- İmamlık bir akiddir. Kur'a ise akde tesir etmeyen, sözleşmeye tesiri bulunmayan bir şeydir.

2- İmamlık makamı hiç şüphesiz ortak kabul etmiyen bir makam ve görev yeridir. Ortaklık kabul edilmeyen bir yerde kur'aya müracaat doğru değildir. Aynen bir kadını iki defa ayrı ayrı nikâhlamada olduğu gibi. Kur'a ancak mal ve benzeri ortaklık kabil olan şeyler hakkında uygulanabilir. İki şahıs hakkında tahakkuk eden imamlıkta kur'aya müracaat, işi kesin sonuca ulaştırmaz, aksine devamlı bir şüphe taşır. Böyle bir şüphenin olma-smdansa her ikisinin imamlığı bâtil kabul edilir; seçmenler hey'eti ikiden birini veya bir başkasını serbestçe seçerler. Bu hususta,

a) Bir görüşe göre: Halife adaylarının ikisinin dışında başka birisini seçmenin doğru olacağı kabul edilir.

b) Bir diğer görüşe göre de: Şüphe ve tereddütlere rağmen ikiden birine biât etmek isabetli olur. Tereddütler, her ikisinden birinin halife oluşuna engel değildir. [19]

H. VELIAHD USULÜ İLE HALİFE TAYINI

Halifenin, kendisinden önceki halife tarafından tâyin olunabileceği, hilâfet akdinin tamam olabileceği mes'elesine temas etmek gerekirse; bu yolla da halifenin tâyin olunabileceği hususunda icmâ vâki olmuş, ittifakla kabul edilmiştir. İki sebepten müslü-manlar bu şekilde hareket etmiş, her iki sebebi de kötü görmemişlerdir. Bunlar da: 1- Hz. Ebû Bekr, vefatından önce Ömer'i halife olarak göstermiş, onun tâyinini ve Ömer'in halifelüğünü bütün müslümanlar kabul etmişlerdir.

2- Hz. Ömer kendisinden sonraki halifenin seçimi hususunu şûraya havale etmiştir. Bütün müslümanlar da kurulan bu meclisi kabul etmişlerdir. Çünkü heyet üyelerinin hepsi de inanç ve ahlâk yönünden zamanın tanınmış kimseleriydiler. Diğer müslümanlar heyetten hariç bırakılmışlardır. Hz. Abbas'm, Hz. Ali'nin bu heyete alınmayışım ayıp görmesi, durumu Hz. Ali'ye söylemesi üzerine Hz. Ali, Abbas'a:

- "Halifelik İslâmın işlerinin en mühimlerindenidir. Şahsımın heyetten uzak tutulması benim için önemli değildir" demiştir.

Böylece imâmın seçiminde, bir heyetin önceden tâyininin hukuken mahzurlu olmadığına dair icnâ vâki olmuştur. Şayet imâm veliahd usulü ile bir aday tâyin edecekse, en lâyük, imamlık şartları en kuvvetli olanını arayıp bulması şahsı için vâcib, çok Önemli bir vazifedir. Araştırma sonucu bir aday, tesbit etmişse duruma bakılır. Tesbit ettiği şahıs oğlu veya babası değilse, seçmenler heyetinden birine de danışmamışsa veliahd kabul edip etmemek caizdir. Ancak veliahd tâyin edilen kimseye biât edip etmemek hususunda, seçmenler heyetinin rızasının açıklanmasının gerekip gerekmediğinde görüş ayrılığı vardır.

a) Basra'lı bazı hukukçulara göre: Müslüman topluluğu için önemli olan bu konuda, veliahd tâyin edilene seçmenler heyetinin muvafakat göstermesi şarttır. Çünkü toplumun hakkı olan imâm seçme meselesinde, kendi aralarından seçtikleri seçmenler heyetinin rızası ve muvafakati olmadan bir veliahd tâyini toplumu bağlayıcı değildir.

b) Doğru olan ve yaygın fikir ise: Veliahd tâyin edilene, tâyin edenin biati, imâm olması için yeterlidir. Burada seçmenler heyetinin rızasını aramak uygun düşmez. Çünkü Hz. Ömer'e yapılan biatta ashâbın rıza ve muvafakatına dayanılmamıştır.

Hâlen imâm olanın veliahd biati daha tesirli, veliahd seçmesi, tesbiti daha çok geçerlidir. Bu konuda imâmın sözleri hepsinden tesirlidir. Veliahd oğlu veya babası olursa, biât edip etmemenin hukuken doğruluğu konusunda üç ayrı çözüm yolu vardır.

Birinci yol: Seçmenler heyetine danışıp, onlar hilâfet için veliahd ehil görmedikçe, oğlu veya babasına halifenin biât etmesi doğru değildir. Seçmenler heyeti lâyük görürse onların bu görüşü, veliahd tezkîye kabul edilir, halifenin biati da uygundur. Halifenin müslüman toplumuna veliahd tâyini tasarrufu hakem makamına oturmuş dan dır. Veliahd tâyin edilene karşı meyli de artık bir tenkid ve kötölemeye hak vermez.

ikinci yol: Halifenin oğlunu veya babasını veliahd tâyin etmesi halinde ona biât etmemek doğru olur. Çünkü halifenin emri, topluluğun iyiliğine ve kötülüğüne olan hususlarda geçerlidir. Makam nesebten daha üstündür. Yüklenmiş olduğu hilâfet görevini istismara hakkı yoktur. Bu görüşte hilâfeti kötölemeye fırsat vermemek isteniyor. Topluluk içinde çatışmanın çıkması arzulanmıyorsa oğlunun veya babasının dışında birini veliahd göstermelidir. Babasını veya oğlunu veliahd tâyin etmesi halinden sonra seçmenler heyetinin rızasının İslâm topluluğunu bağlayıcı olup olmadığı caiz midir, değil midir? meselesi daha önce incelenmiştir.

Üçüncü yol: Babasına yapılan biât akdinden ayrılmak caizdir, oğluna yapılan biattan ayrılmak caiz değildir. Çünkü oğu-la olan temayülün babaya olan temayülden fazla oluşu kişinin yaratılışı icâbidir. Bu sebeptendir ki kazandığı şeylerin çokçasım babadan ziyâde oğula bırakmak ister.

Halifenin, asabesinden veya soyundan olan yakınlarından birine veya kardeşine biati, veliahd tâyin edişi, yabancı bir şahsı veliahd tâyin edişi gibidir. Oradaki sözler burada da geçerlidir. [20]

I- VELIAHD TÂYİNİ ŞARTLARI, BAZI ÖZEL DURUMLAR

Halife, kendisinde halife olabileme şartları bulunan bir kimseyi, veliahd tâyin ettiğinde, bu ahd veliahd olanın kabulü gerekir. Yâni veliahd tâyininin kesinleşmesi, veliahd olacak şahsın kabulüne bağlıdır. Veliahdın hilâfet görevini kabul etme zamanı hakkında ihtilâf mevcuttur.

a) Bir fikre göre: Veliahd tâyin edenin, ölümünden sonra münâsib olan en kısa zamanda veliahdın, hilâfet görevini kabul ettiğini açıklaması gerekir.

b) Doğru olan bir diğer görüşe göre de: Veliahd tâyin edilenin, halifenin ölümünden Önce bu görevi kabul ettiğini bildirmesi gerekir. Önceden kabul beyânında bulunmalıdır ki, halifenin ölümü ile hilâfet görevi hemen kendisine geçsin. Ölüm vak'ası yalnız vazifenin birinden diğerine geçişi içindir.

Veliahd tâyin eden Sultan, tâyin ettiği veliahdın durumu değişmedikçe onu azledemez. Tâyin ettiği şahısları azletmek her ne kadar mümkünse de

veliahdlik bunlara benzemez. Zira işlerinin yürütülmesinde tâyin ettiği memurları kendi şahsı için tâyin etmiştir. İstedığı an azleder. Fakat veliahd müslümanların hakkı olarak tâyin etmiştir. Azletmesi mümkün değildir. Bu durum, tıpkı durumu değişmedikçe, seçmenler heyetinin biat ettikleri halîfeyi azledemeyişlerine benzemektedir.

Halîfe, veliahd tâyin ettiği bir kimseyi veliahdlikten azl eder ve onun yerine bir başkasını tâyin ederse, ikincinin veliahdliği bâtlı ve hükümsüzdür; birincisinin muteber olarak kalır. Birinci veliahd, veliahdlikten feragat etse de, ikincinin önceden veliahd tayin edilmiş olması yine de muteber olmaz. Birincinin feragatinden sonra, ikincinin yeniden tâyini lâzımdır.

Veliahd tâyin edilen istifa ederse, istifası ile veliahdlik sona ermez. Veliahd tâyin eden imâmın da bu istifayı kabulü gerekir. Ondan başka veliahd olabilecek birisi varsa istifası kabul edilir. Veliahd tâyin edenle veliahdin istifa hususunda anlaşmaları ile veliahd veliahdlikten çıkmış olur. Şayet veliahd olabilecek bir başkası yoksa istifa etmesi ve istifasının tâyin eden tarafından kabulü doğru olmaz. Toplum menfaatine binâen veliahd tâyin eden ve edileni böyle bir muamele bağlayıcıdır.

Veliahd tâyin edilende, veliahd tâyin edildiği zamanda imâm olabilme şartlarının bulunması gerekir. Veliahd, tâyini zamanında küçük veya fasıkça ve veliahd tâyin edenin ölümü zamanında baliğ veya âdilse veliahdin hilâfeti ancak seçmenler heyetinin tarafsız bir şekilde biatı ile tamâm olur. Halîfe, sağ olduğu bilinmeyen birini veliahd tâyin ederse onun bu tâyini doğru değildir. Sağ olduğu biliniyorsa, tâyin işlemi onun gelmesine bırakılır. Veliahd gâibken başkan vefat ederse, seçmenler heyeti onun gelişini bekler. Veliahd uzaklarda ise, müslümanlar onun gelmesini beklemek suretiyle işlerinde sıkıntı çekiyorlarsa, seçmenler heyeti ona nâib olarak birini tâyin eder, halîfelîğine değil, nâibliğine biat ederler. Uzakdaki veliahd gelince nâib olan halîfe azlolunur. Halîfenin gelmesinden önce yaptığı bütün işler hukuken geçerli, onun gelişinden sonra yaptığı işler ise geçersizdir.

Veliahd, halîfenin ölümünden önce bir başkasını veliahd tâyin etse, bu işlem muteber olmaz. Çünkü hilâfet vazifesi ve statüsü onun hakkında henüz kesinleşmemiştir. Kendini, veliahd tâyin eden öldükten sonra böyle bir tasarrufta bulunabilir. Aynı şekilde, bir şahıs için "Ben halîfelîğe başladığımda sen benim veli-ahdım" dese yine hüküm ifâde etmez. Çünkü halîfe olmamıştır ki veliahd tâyin edebilsin. Halîfenin bizzat kendisi, kendisini bu görevden azlederse, imamlık görevi veliahdde geçer. Kendi kendini azletmesi ölümü gibidir.

İmâm iki şahsı veliahd tâyin etmiş de, birini diğerine tercihte bulunmamışsa, böyle bir işlem doğru olabilir. Onun vefatından sonra seçmenler heyeti ikiden birini başkan seçer. Hz. Ömer'in şahıs hakkında tereddüt göstermesi, onlara veliahd olarak işarette bulunması üzerine şûra'nın imâm seçişi gibi. İbn İshak'ın Zührî'den, Onun da İbn Abbas'dan şu vak'ayı naklettiği anlatılır:

İbn Abbas bir gün Hz. Ömer'i üzgün görür, Hz. Ömer, ona:

- Hilâfet işinde ne yapacağımı, yerine kimi tayin edip de geriye çekilip istirahat edeceğimi bilmiyorum, der. Bunun üzerine İbn Abbas:

- Senin için Ali (r.a.) münâsiptir.

- Şüphesiz imamlık için Ali (r.a.) ehildir. Fakat O henüz bu hususta acemidir. Şayet idare işleriniz ona bırakılırsa tahmin edebileceğiniz bir hak yolda size bir takım yükler yükler. Ben böyle görüyorum.

- Hz. Osman'ı (r.a.) bu iş için nasıl bulursunuz?

- Ben onu halîfe aday göstersem, İbn Ebî Muayt insanlar arasında, onun arkasından hücumla geçer, Osman'ı (r.a.) tenkid eder. Sonra da Osman'ın boynunu vuruncaya kadar müslümanlar bu işe razı olmazlar. Allah'a and içerim ki ben onu halîfe olarak seçersem, İbn Ebî Muayt da dediğimi yapacak, müslümanlar da bir cinayete kadar sürüklenmiş olacak.

- Talha (r.a.) nasıl?

- Talha (r.a.) biraz büyüklenir birisidir. Halbuki Allah Teâlâ Muhammed (s.a.v.) ümmetini idare, işlerini yürütme için kendisini büyük görenlere müsâade etmemiştir.

- Zübeyr (r.a.) bu iş için nasıldır?

- O, cesur, bahâdır birisidir. Fazlaca vergiler alır, çarşı ve pazarlarda bolluk ve darlığı icâb ettiren işler yapar. Böyle birisi mi müslümanların işini yürütsün?

- Sa'd b. Ebî Vakkas (r.a.) nasıl?

- O, burada yoktur. Hiç şüphesiz ki O kuşatılmış, teçhiz edilmiş bir deve sahibidir. Devamlı olarak onun üstünde savaşıyor. Halbuki devlet işlerini yürütecek olan böyle olmamalıdır.

- Öyleyse Abdurrahman b. Avf (r.a.)?

- O, güzel bir şahıstır. Hatırimda yok değil. Fakat zayıfca. Allah'a and içerim ki bir Halîfe böyle olmamalıdır. Ey İbn Abbas! Halîfe acizlik, zayıflık göstermeyen bir yumuşaklıkta olmalı, şiddeti bırakmalı, cimri olmayan fakat hesabını sağlam yapan israf-sız bir cömert olmalıdır.

Râvi İbn Abbas der ki: Hz. Ömer'i Ebu Lü'lü' yaraladığında tedavi eden doktor durumdan ümitsiz olunca Sahabeler ona.

- Veliahd tâyin et, dediler. Hz. Ömer de 6 kişilik bir Şûra meclisi kurdu ve,

- Eğer imamlık Ali (r.a.) ye verilecek olursa mukabilinde, den-ginde Zübeyr, Osman'a verilecek olursa, karşısında Abdurrahman b. Avf, Talha'ya verilecek olursa, denginde Sa'd b. Ebi Vakkas (Radiyallahü anhüm) vardır, dedi.

Hz. Ömer'in vefatından sonra Danışma Meclisi (Şûra) toplandı. Abdurrahman b. Avf (r.a.),

- Başkanlık işinizi içinizden 3 kişiye verin, dedi Zübeyr,

- Ben hakkımı Ali'ye (r.a.) veriyorum. Talha (r.a.),

- Ben Osman (r.a.) lehine feragat ediyorum. Sa'd da (r.a.),

- Ben de Abdurrahman'a (r.a.) bırakıyorum, dedi.

Böylece 6 kişilik şûra adı geçen 3 kişiye indi. Diğer 3'ü aradan çıkmış oldu. Bunun üzerine Abdurrahman (r.a.),

- Hanginiz imâm işine en münâsibse onu imâm yapalım? Topluluğun işlerinin doğruluğuna, iyiliğine hizmette Allah şahiddir, kefilidir.

Abdurrahman'm sorusuna kimse cevap vermedi. Abdurrahman (r.a.) tekrar,

- Şayet beni imâm yapacaksanız ben bu işten geri çekiliyorum. Allah şahiddir ki nasihat etmek suretiyle sizi küçük düşürmek istemem, dedi.

Böylece 6'dan üçe inen şûra, Abdurrahman'ın çekilmesiyle de 2 kişiye, Hz. Osman ve Hz. Ali'ye indi. Abdurrahman müslüman-lar arasındaki durumu öğrenmek üzere gitti. Gecenin karanlığı çökünce Misver b. Mahreme'yi çağırdı, beraberine aldı. Hangisine biat edileceği konusunda

müzâkereye başladılar. Allah'ın kitabı ve Peygamberin (s.a.v.) sünneti ile amel ve hareket eden ikiden birine biat edilmesini, biri diğerine biat edince halkın da dinleyip itaat etmesi hususlarını görüştüler. Sonra Hz. Osman'a biat olundu. Böylece seçim heyeti tarafından seçilen birinin imamlığına biat, imâmın veliahd suretiyle de olabileceğine icmâ vâki olmuştur.

Adedleri belli olduktan sonra, seçim heyetinin 2 veya daha çok kimseden kurulmasında bir fark ve mahzur yoktur. Bu takdirde kurulan seçim heyetinden birinin halifelğe seçilmesi söz konusu olur ve seçilirse, diğer bütün müslümanların ona biatı gerekir. Bu yolla halife olan biri, başkasını veliahd tâyin edebilir. Halife, seçim için bir seçmenler heyeti mahiyetinde danışma kurulu kur-muşsa, henüz halife sağ iken bu kurul, içlerinden birini halife olarak seçemez. Eğer halife henüz kendisi sağ iken, kurulun ileride halife olacak şahsı seçmesine müsâade etmişse, Önceden seçim yapılabilir. Yoksa hayatta iken bir ortağı seçilemez. Halifenin ölümünden sonra işlerin aksamasından korkuluyorsa, kurul, halifeden izin ister, müteakip halifeyi önceden seçerler.

Halife tedavisi güç bir hastalığa yakalanmışsa durumuna bakılır. Şayet emretme kudreti, düşünme kabiliyeti kalmamışsa, ölmüş kâbül edilir ve bir halife seçilir. Böyle hareket etmede herhangi bir mahzur yoktur. Düşünebilme, iyi ve kötüyü ayırt etme kudreti mevcutsa, seçmenler heyeti ancak halifenin müsâadesiyle bir halife seçerler. İbn İshak'dan nakledildiğine göre, Hz. Ömer, yaralı olarak evine getirildiğinde dışarıdan yüksek bir ses işitti ve,

- Halka ne oluyor? dedi. Etrafindakiler,

- Sizi ziyaret etmek istiyorlar. Onlara müsâade edin, dediler. Müsâade edilip halk içeri girince hep bir ağızdan,

- Ya Emire'l-Mü'minin, Veliahd tâyin et, Hz. Osman'ı imâm yapınız, dediler.

- Mal ve Cennet birlikte nasıl sevilir? dedi. Halkı Hz. Ömer'in yanından çıkardılar. Hasta halife dışarıdan yüksek bir ses daha işitti ve,

- Halka ne oluyor? dedi. Etrafindakiler,

- Sizi ziyaret etmek istiyorlar, izin verirseniz içeri girsinler, dediler. Halk,

- Hz. Ali'yi imâm yapınız, dediler. Hz. Ömer,

- Hak yolda size' yükler yüklemiş olur, dedi. Bu konuşma üzerine Abdullah b. Ömer (r.a.),

- Halkı susturdum. Ya Emire'l-Mü'minin sizi böyle bir tâyin işi yapmaktan men eden nedir? diye sordum. Babam da,

- Hilâfeti bana hem diri ve hem de ölü iken mi yüklemek istiyorsunuz, dedi.

Bu olaylardan sonra varılan sonuç şudur ki, Halifenin geçerli veliahd tâyin etmesi, bunun için bir heyet tesbiti hukuken geçerli olduğu gibi, yalnızca seçmenler heyetinin tesbiti de geçerlidir. Bu durumlarda halifenin gösterdiği kimselerden birini seçmek gerekir. Aynen veliahd tâyin edilenin seçmenler heyetince kabul edilişi gibi. Çünkü veliahd tâyini veya seçmenler heyetinden birinin tâyini istemek, halifenin hilâfet haklarındandır. [\[21\]](#)

J- BİRDEN FAZLA VELİAHD TÂYİNİ

Bu başlık altında halifenin birden fazla veliahd tâyin etmesi ve halifelğin aralarında sıraya konulması meseleleri incelenecektir.

Halife iki veya daha çok şahsı veliahd tâyin ederse, hilâfet hususunu aralarında bir sıraya korsa, meselâ, "Benden sonra halife falandır eğer o Ölürsün, onun ölümünden sonra falandır, onun ölümünden sonra da falandır" derse böyle bir tâyin işlemi caizdir. Hilâfet her üçüne de sırasıyla intikal eder. Resûlullah (s.a.v.) Mu'te ordusuna Zeyd b. Hârise'yi kumandan tâyin ettiğinde, "Şayet o şehîd olursa kumandan Cafer b. Ebî Tâlib'dir. O da şehîd olursa kumandan Abdullah b. Revâha'dır. O da şehîd olursa müs-lümanlar aralarında birini kumandan seçsin ve ona rızâ göster-

sinler." [\[22\]](#) buyurmuştur. Zeyd başa geçmiş, şehîd olunca, sancağı, Cafer devr almış, o da şehîd olunca, Abdullah b. Revâha komutan olmuştur. O da şehîd olunca müs-lümanlar Halid b. Velid'i kumandan seçmişlerdir. Resûlullah (s.a.v.) her ne kadar harp komutanlığında böyle bir tasarrufda bulunmuşsa da, aynı durum hilâfet için de söz konusu olabilir Ama bir itiraz olarak "Hilâfet sıfat ve şarta göredir. Komutanlıklar ise şartlar ve sıfatlara bağlı değildir" fikri ileri sürülürse cevaben denilir ki, bütün bunların hepsinin hükümleri hususî, tatbikatı geneldir. Zira hilâfet işi toplumun tümünü ilgilendiren bir işidir. Emevîler ve Abbasîlerde bu şekilde harekette bulunulmuş, zamanın âlimleri delil kabul edilen hadis-i şerifi inkârla, bu harekete karşı çıkmamışlardır. Tarihte ilk tatbikat Emevîler de olmuştur.

Emevî halifesi Süleyman b. Abdi'l-Melik, Ömer b. Abdi'l-Aziz'i veliahd tâyin etmiş, ondan sonra da Yezid b. Abdi'l-Melik'i veliahd göstermiştir. Süleyman için bir hukukî delil olmasaydı muasırı Tabiün âlimlerinin, tenkidleri olurdu. Halbuki böyle bir tenkid olmamış, onun bu tatbikatı da delil olarak alınmıştır. İkinci uygulama ise Abbasî Halifelerinden Harun Reşid zamanındadır. O da oğullarından önce Emîn, sonra Me'mûn, sonra da Mu'temen'i, zamanın büyük âlimlerine danışarak veliahd tâyin etmiştir. Bu durumdan da anlaşıldığı üzere, halife üç şahsı, veliahd tayin eder, halifelği aralarında bir sıraya kor. Her üçü de sağ iken Ölürsün, hali felik ilk veliahdındır. Birinci veliahd halifenin hayatında ölürsün, halifenin ölümü üzerine hilâfet makamına ikinci veliahd gelir. Birinci ve ikinci veliahdin her ikisi de halifenin sağlığında ölürlerse, halifenin vefatından sonra üçüncü veliahd halife olur. Çünkü her birerleri için halifelik veliahd tâyini suretiyle olmuştur.

Halife ölür ve her üç veliahd da sağ olursa hilâfet görevi ilk ve-liahdde geçer. Şayet ilk veliahd bu görevi kendisinden sonraki iki veliahdin dışında birini veliahd tâyin etmek suretiyle devretmek isterse, bu işlemin hukukîliği nedir? sorusuna hukukçular farklı cevap vermişlerdir.

a) Hukukçulardan bazıları: Sıraya uymanın bir gereği olarak böyle bir tâyin işlemi doğru bulmamışlardır. Şayet gönül hoşnudluğu ile kendisinden sonraki veliahdleri vaz geçirilebilirse yaptığı iş geçerli olur. Seffalı, Mansur'u veliahd tâyin etti, ondan sonra da İsa b. Musa'yı tâyin etti. Mansur sultan olunca Mehd'i İsa'ya tercih etmek istedi. İsa'yı veliahdlik hakkından vaz geçirerek sıradan çıkardı. Zamanın hukukçuları da gönül rızası ile veli-ahdlıktan vaz geçilip sıradan çıkıncaya kadar yapılan yeni veliahd tayini hukuken muteber değildir, vaz geçildikten sonra hukuken bir mahzur yoktur demişlerdir.

b) Şafiî mezhebine ve hukukçuların ekseriyetine göre:

Bilinen husus, veliahd suretiyle hilâfet görevine başlıyan şahsın kendisinden sonraki veliahdlerin sırasına uymaksızın veliahd tâyin edebilir. Bu durum karşısında yeni tertibe göre, halifenin vefatından sonra veliahdler hilâfet görevini yürütürler. Hilâfet görevi duruma göre konulan sıradaki veliahdlere verilir. Binaenaleyh önceden yapılan sıra, sonraki halifeler tarafından yeniden değiştirilebilmektedir. Çünkü halifelik görevi âmme

işlerindedir. Emirleri kesin hüküm ifade eder. Baştaki halifenin hakkı kuvvetli, veliahd tâyni de geçerlidir. Fakat bu hareket tarzı Peygamberin (s.a.v.) Mu'te muharebesindeki kumandan tâynindeki Hadis-i şerifin tatbikatına zıd düşmektedir. Çünkü gördüğümüz gibi Peygamber (s.a.v.) hayatta iken böyle bir vak'a olmuş, vazife ancak birinin vefatından sonra diğerine geçmiştir. Bu bakımdan kumandanlıktaki tatbikatla halifelikteki veliahd tâyni birbirinden ayrılmıştır. Halife Mansur'un İsa b. Musa'yı veliahdlik sırasından çıkarışından maksad, henüz devlet yeni kurulmuş, kabile-sindeki fertler arasında ehliyet yönünden bir eşitlik mevcuttu. Fertler arası kaynaşmayı sağlamak için böyle yapmıştır. İsa b. Musa'nın yaşı genç, siyâsete karşı intikâl kaabiliyeti azdı. Bu durum karşısında hilâfet başkasına geçebilmektedir.

Üç veliahdın l'incisi hilâfet görevini yerine getirdikten sonra Ölmüş ve kendisinden sonra da bir veliahd tâyin etmemişse, 2'nci veliahd halife olur. İkincisi de veliahd tâyin etmeden ölürse 3'ün-cüsü halife olur. Birinci hakkındaki veliahdlik kesin bir hüküm ifâde eder. Fakat 2 ve 3'üncünün halife olmaları kendilerinden öncekilerin tasarruflarına bağlıdır. Zira bir önceki, kendisinden sonra bir başkasını veliahd tâyin ederse sırada bekleyen 2 ve 3 uncu veliahdlerin halife olmaları imkânsız veya güç bir hâle girer. İşte bu görüşe göre ilk tertibden ayrılmak caiz ve mümkündür. Sonuç olarak 2 ve 3 üncü veliahdlerin imânî olabilmeleri veliahd tayininin yapılmamasıyla mümkündür.

Eğer 3 veliahdten birincisi imamlık görevini yapıp veliahd tâyin etmeden vefat ederse, seçmenler heyeti 2'inci veliahdin dışında bir başkasını seçmeleri doğru değildir. Aynı şekilde 2'inci de bir veliahd tâyin etmeden ölürse, seçmenler heyeti 3'üncü veliahdin dışında bir başkasını imâm seçemezler. Her ne kadar 2'nci veliahd imâm olunca 3'üncünün dışında birini imamlığa veliahd olarak gösterebiliyorsa da, seçmenler heyetinin böyle bir hakkı yoktur. Çünkü veliahd tâyni kesindir. Hakkında hukukî delil vardır. Seçmenler heyeti böyle bir hakkı kullanamaz.

Fakat veliahd tâyin eden halife, "Falanı veliahd tâyin ettim" dese, "o da halifelik görevini yerine getirdikten sonra hilâfet falan şahsındır" dese ikincinin halifeliği muteber değildir. Sebebi ise ikincinin veliahdliğim ve halifeliğini, birincinin hilâfet görevini yerine getirişine bağlamıştır. Eğer birincisi halife olmadan ölürse, şart gerçekleşmediğinden ikinci veliahd halife olamaz, olursa hilâfeti bâtıldır. Birinci, halife olunca o da daha Önce görüldüğü gibi, kendisinden sonra bir başkasını veliahd tâyin edebilmektedir. Şayet birincisi halifeliği yüklenmeden ölürse onun vefatını müteakip

[\[23\]](#)
seçmenler heyeti başkasını halife olarak seçebilir.

K- HALİFEYE İTAAT VE HALİFENİN VAZİFELERİ

Seçimle veya veliahdlik suretiyle şahsında halifelik kesinleşmiş olan birinin bulunduğunu bilmek bütün İslâm toplumunun vazifesidir. Şahsını, ismini, özel durumlarını bilmek yalnız seçmenler heyeti için şarttır. Zira onlar o şahsı halife seçecekler, bîat edecekler. Süleyman b. Cerîr ise:

- İnsanların hepsine Allah ve Resulünü (s.a.v) bilmek gibi, halifenin zâtını ve ismini bilmek vaciptir, der.

Alimlerin çoğuna göre de, halife hakkında özlü bilgiye sâhib olmak herkes için gereklidir, geniş bilgiye lüzum yoktur. Ancak halifeye husûsî işi düşenin, halifenin ismini ve şahsını bilmesi icâb eder. Nasıl ki, hakimleri, müftîleri işi düşmeyen genel olarak bilir. İş, dâvası, soracağı mes'eleli olanlar özel olarak bilir. Durum halife için de böyledir. Topluluğun her ferdinin devlet başkanının şahsım, ismini, cismini, Özel durumlarını bilmesi şartı kabul edilecek olursa, o takdirde hükümet merkezine yakında ve uzakta olan herkesin gitmesi, görmesi, konuşması gerekir. Bu durum ihtilâflara, güçlülere sebep olur. Âdete muhalif bir hal arz eder. Fakat genel bilgi yeterlidir, şartı kabul edilirse bazılarının verdiği bilgi, bilveکہâie gönderilenlerin dönüşte söyleyecekleri hususlar kâiidir.

İslâmda devlet başkanına Halife denilmiştir. Çünkü topluluğu sevk ve idarede Peygamber'e (s.a.v.) halef olmuştur. Binâenaleyh "Ey Peygamber'in (s.a.v.) halifesi" demekte sakınca yoktur. Genel olarak "Halife" terimi kullanılır. "Ey Allah'ın (c.c.) Halifesi" demenin uygun olup olmayacağı hususunda iki fikir vardır.

a) Böyle bir sözün kullanılmasında sakınca görmiyen-ler: "İnsanlar arasında Allah'ın hak ve kanunlarını ayakta tuttuğundan Allah'ın halifesi terimi kullanılabilir", derler. Kur'an-ı Kerîmden delilleri: "O, Sizi yerin halifeleri yapan, (size verdiği şeylerde sizi imtihana çekmek için) kiminizi derecelerle kiminizin üstüne çıkarandır." (K. K. 6:165) âyetidir.

b) Alimlerin ekseriyeti: "Böyle bir sözün söylenemeyeceği, söyleyenin fisk ve fücür, kötülük sahibi olduğu, ancak ölen veya kaybolanın halef bırakabileceği, Allah'ın ise hâşâ ölen veya kaybolan birisi olmadığından bu sözün söylenemeyeceği" fikrindedirler. Hz. Ebû Bekir'e "Ey Allah'ın Halifesi" diye söylenince hemen cevaben "Ben Allah'ın (c.c.) halifesi değilim, fakat Resûlullah'ın (s.a.v.) halifesiyim" demiştir.

Halifenin göreceği önemli olan âmmе işleri 10 tanedir:

1- Vaz' olunan kaidelere, selefın icmâ ettiği hususlara uygun olarak dini korumak muhafaza etmektir. Din hakkında bir şüphesi olan olur, bir bid'at ehli çıkarsa ona herşeyi delilleri ile açıklar ve doğru yolu gösterir. Gerekli cezaları tatbik eder. Çünkü onun görevi fesaddan, bozulmaktan korunmak, halkı kötülüklerden, bayağılıklardan uzaklaştırmaktır.

2- İhtilâflıların ihtilâflarını çözmeye, çekişmelerin, nizâlî kimselerin nizâlarına son vermede, merhametin temininde dinî hükümleri tatbik eder. Böylece zâlim taşkınlık edemez, mazlum da zayıf düşürülemez.

3- Topluluğu himaye, koruma, mal, can, her türlü yol emniyetini sağlamak suretiyle insanların yeryüzünde geçimlerini, kazançları sağlamalarını temin eder. Yasak olan sahalardan ve başkasına ait haklara zarar vermektan uzaklaştırır.

4- Allah'ın koyduğu emir ve yasakları aynen uygulamak, değiştirilmelerinin önüne geçmek, insanların haklarının ortadan kalkmasını önlemek, hakları korumak uğruna cezalar tatbik etmek.

5- Müslümanların, zımmîlerin ve müslümanlarla anlaşmalı olanların kanlarına, hayatlarına, mallarına kasdetmek isteyen, dini ortadan kaldırmaya teşebbüs eden düşmana karşı harp hazırlığı yapmak, toplumun savunması için kaleler, engeller inşâ ettirmek.

6- İslâmiyetin bütün dinlere üstün olduğu konusunda gerekli isbatı yapmak, Allah'ın ve toplumun hakkının ayakta tutulması için davete rağmen müslüman olmayan kimselere karşı İslâmiyete girinceye veya zımmîliği kabul edinceye kadar harbet-mek.

7- Korku duyurmadan, zulüm ve baskı meydana getirmeden dince ve ictihadca üzerlerine farz olan kimselerden zekât ve diğer vergileri, ganimetleri toplamak.

8- İsrâf ve cimrilik yapmaksızın, hazînedan lâyık olanlara tam vaktinde yardımlarda, ihsanda bulunmak.

9- Vergilerin toplanması, halka nasihatın sağlanması için emniyet memurları, nasihatçılar tâyin etmek, görevlendirmektir. Bundan maksat herkes için işler eşit ve sağlam bir şekilde yürütülsün, mallar emniyet içinde korunsun.

10- Topluluğun işleri ve durumları ile bizzat meşgul olmak, yakinen tâkib etmek. Böylece halkın idaresi, milletin himâyesi daha iyi sağlanır, hilâfet görevini yalnız eğlencelerle veya yalnız ibâdetlerle ihmâl etmemiş olur. Tâyin ettiği memurlar hainlik edebilir, görevini aksatır. Allah Teâlâ da: "Ey Dâvûd, biz seni yeryüzünde bir halîfe yaptık. O halde insanlar arasında hak ve adaletle hükmet. Hevâ ve hevesine tâbi olma ki bu, seni Allah yolundan saptırır" (K. K. 38:

26) buyurmuştur. Allah yalnız nefse uymayı, dalâletle vasıflan-dırıştır. Hilâfet görevi bu şekilde sarsılmış olur. Lâyık olan bu makama geçince, dinin hükümlerini, hilâfet makamını koruması gerekir. Peygamber de (s.a.v.J:

"Hepiniz çobansınız ve hepiniz sürünüzden sorumlusu-

nuz"^[24] buyurmuştur.

Şâir de şerefli, çalışkan bir halîfeyi şöyle vafeder; "İşlerinizi yapacak olanlara verin, tâyin edin, ne iyiliğiniz varsa Allah'adır. Refah ve saadetin bolluğu her yere yetişen ellerin, emirlerin sayesinde.

Hayat her türlü refahını müsaade etse de dünyâda bol bir nimet yoktur. Emir sahipleri zorlayacak olsa da onlara asla hüşû yapılamaz.

Zamanın hayır yönünden her şeyini sağdılar, bir takım şeyler sayıp döktüler. O insanlar bir gün birine tâbi oldular, bir gün de birine tâbi olundular.

Gidişatı öfkeli bir şekilde devam etse de, görüşü kuvvetli, fikirleri gayet isabetli olan kimse için büyülenmede bir zellilik de yoktur."

Muhammed b. Yezdad da veziri bulunduğu Halife Me'mûna şöyle yazmıştır:

"Kim dünyâyı arzu ederse, insanların tamamı uykuda iken uyumamak şartıyla arzusuna ulaşır. İşlerini halletmeyi, bir an evvel sonuca ulaştırmayı çok arzu eden nasıl olur da zayıf düşüp uzun bir uykuya varır, gözlerini kapar."^[25]

L- HALİFE OLMAYA MANİ HALLER

Topluluğun haklarını, kendi vazifelerini halife nasıl yerine getirir? Halife yukarıda sayılan kamu görevlerini yerine getirirken Allah'ın haklarını herşeyden önce edâ eder. Halife durumunu bozmadığı müddetçe topluluğun ona itaat etmesi, yardımında bulunması mecburidir. Bunlar da topluluk üzerinde halifenin hakkı, toplumun da görevidir. Durumunu değiştiren halîfeyi hilâfet makamından düşüren iki şart vardır, a) Adaletten ayrılması, b) Bedenine noksanlıkların gelmesidir.

a) Adaletten ayrılması, bu yönden tenkîd edilmesi yara alması onun bozukluğu, fişkı sebebiyledir. Bu da ikiye ayrılır, aa) Şehvete düşkünlüğü, nefsinin arzularına uyması, bb) Şüpheli işler yapması.

aa) Şehvetini kuvvetlendirmek, arzularına boyun eğmek suretiyle kötü işler işlemeye, yasak edilen şeyleri yapmaya başlamasıdır. Bunlar bedenine ait fiillerdir. Böyle bir durum hilâfet akdinin meydana gelişine engeldir. Halife olduktan sonra bu tür işler yaparsa o makamdan çıkmış, hilâfet görevini ihlâl etmiş olur. Eski iyi hâline, doğruluğuna dönse de artık geçerli sayılmaz. Yeniden tekrar halife seçilirse ne âlâ. Kelâmcıların bazıları da, adalet ve doğruluğa dönerse, hilâfetten ayrılmamış, olur. Bunun temel nedeni ise tekrar biâtın güç olması, âme işlerinin aksamamasıdır. Önceki biâtın devam edişi sonucu halife olarak kalır, derler.

bb) Şüpheli işler ise: İnançla ilgili şüpheli hareketleri olup bunlar hak olana zıd düşüyorsa böyle durumlarda, aaa) Âlimlerin bir kısmı diyorlar ki: Yaptığı şüpheli işler te'villî veya te'vilsiz fişkı, bozuk inançlılığını gerektiriyorsa bu durumda halife kâfir olmuş sayılır, küfrüne eş bir durumdur. Böyle inançlarında devam ederse hilâfet makamında duramaz. Görevi sona ermiştir, bbb) Basra âlimlerinin pek çoklarına göre ise, yargı işlerini yürütmeye, şahidlikte bulunabilmede bu türlü hareketler bir engel olmadığı gibi, halifeliliğine de mâni olmaz, görevden de çıkarmaz.

b) Halifenin bedeninde meydana gelen sakatlıklar da 3 kısma ayrılır,

aa) Beş duyusunda ve aklındaki noksanlıklar,

bb) Âzâlardaki noksanlıklar,

cc) Hukukî tasarruflarındaki, şuûründeki noksanlıklar.

aa) Beş duyusundaki noksanlıklar 3 kısımdır.

aaa) Bir kısmı hilâfete engeldir,

bbb) Bir kısmı hilâfete engel olmaz,

ccc) Bir kısmı hakkında da ihtilâf mevcuttur.

aaa) Halifeliliğine engel olan noksanlık; görmesini ve aklını kaybetmesidir.

Aklın kaybetme de kendi içinde ikiye ayrılır. 1- Arızî (gelip geçici) akıl hastalığı ki ileride tedavisi, geçmesi mümkündür. Bayılma gibi. Böyle bir akıl hastalığı halife olmaya engel oluşturmadığı gibi, halifelikten çıkmaya sebep teşkil edici değildir. Çünkü tedavisi, geçmesi mümkündür. Hz. Peygamber de ölüm hastalıkları sırasında baygınlığa maruz kalmıştır. 2- Bu gruptaki akıl hastalığı deliliktir. Tedavisi ve geçmesi ümit edilmeyen bir hastalıktır. Bu da ikiye ayrılır. Birincisi, tam bir akıl hastalığıdır ki kurtulması imkânsızdır. Böyle bir hastalık hem halife olmaya, hem de halifeliliğin devamına mânidir. Hilâfet bâtil olmuştur. İkincisi, hastalığın tedavi sonucu ileride geçmesi mümkün, hastalığın şifası umuluyorsa, o zaman duruma bakılır, şayet delilik zamanları akıllılık zamanlarından çoksa hastalık devam ediyor sayılır. Hilâfete ve hilâfetin devamına engeldir. Akıllılık hâli delilik halinden fazla ise, bu durum halife olmaya mâni, halifeliliğin devamına mâni değildir. Hukukçuların bir kısmı halifeliliğin devamına da mânidir, derler. Şayet mâni değildir denilirse, bu işe lâyık olanın hakkı ihlâl edilmiş sayılır. Bir kısım hukukçular da böyle bir akıl hastalığı her ne kadar başlangıçta halife olmaya engelse de halifeliliği ânında ortaya çıkan bu türlü hastalık halifeliliğin devamına engel değildir. Halifelik akdinin başlangıcında, ilk meydana gelişinde tam bir akli olgunluk istenir. Halifelikten çıkmak da tam bir akıl hastalığı ile olur.

Gözdeki noksanlığa, görme hassasının kaybolmasına temas etmek gerekirse; görmeyenlerin, hâkimliği, şahidliği nasıl makbul ve muteber değilse, böyle bir şahsın halife olması veya bu vazifeye devam etmesi de geçerli değildir. Gözün gece görmemesi halife olmaya ve hilâfetin devamına engel değildir. Çünkü bu nevi hastalık belirli bir zamana mahsus, tedavisi mümkün bir hastalıktır. Görme zayıflığına gelince: Şahısları gördüğünde

tanyabiliyorsa halifelğe engel değil, şahısları anlıyor, fakat kim olduğunu bilemiyorsa, halife olmaya ve halifelğin devamına engel teşkil eder.

bbb) Hassaların noksanlığından ikinci nevi; halifelğe engel değildir. Bunlar da; burunda koku almaya, kokuları ayırt etmeye mâni bir hastalıkla, tad alma duygusu bulunmamasıdır. Her ikisi de insanın zevkine, lezzetine tesir eder. Görüş, fikir ve hareketlerine tesir etmez. Bu bakımdan halife olmaya engel değildir.

ccc) Hassaların noksanlıklarında ihtilâf konusu olan şey ikidir: Onlar da sağırılık ve dilsizliktir. Bu iki noksanlık halife olmaya kesinlikle engeldir. Çünkü halife olacak şahsın bütün sıfatlarında mükemmel olması gerekir. Fakat bu iki noksanlığın hilâfet görevinden çıkarılma konusundaki tesirinde ihtilâf mevcuttur. 1- Bir gruba göre, işlerin tam olarak yürütmesine, sevk ve idareye tesir ettiğinden sağırılık ve dilsizlik hilâfetten çıkarılır. 2-Diğer bir gruba göre de, bir takım işaretler dil ve kulak yerine geçeceğinden dilsizlik ve sağırılık halifeyi halifelikten çıkarmaz.

Ancak tam bir noksanlık hilâfetin devamına mânidir. Bunlarsa tanı bir noksanlık sayılmaz. 3- Bu görüşe göre, halife yazı yazmayı biliyorsa, dilsizlik ve sağırılık halifelik görevinin devamına mâni değildir; yazı yazmayı bilmiyorsa mânidir. Çünkü yazı ile maksadın ne olduğu açıkça ifade edilebilir. İşaretler de ise şüphe vardır.

Sağırılık ve dilsizlik konusunda birinci görüş en isabetli olanıdır. Kekemelik, pepelik, ağır işitme, sesleri işitebiliyor, haber verebiliyorsa halifelik görevinden çıkarıcı noksanlıklar sayılmaz. Halife olmadan önce var olan pepelik ve ağır duymanın halife olmaya mâni olduğunu söyleyenler olduğu gibi, mâni olmadığını söyleyenler de mevcuttur. İkincilerin delili: Musa Peygamberin lisanının pepe oluşudur. Peygamberliğe engel

olmayan bu hâl halife olmaya haydi haydiye engel değildir. [\[26\]](#)

M- HALİFENİN SAKATLANMASI

Halifenin azalarını kaybetmesi durumu 4 kısma ayrılır.

a) Halife olmaya ve devamına mâni olmayan noksanlıklar. Bunlar düşünmeye, hareket etmeye, ayakta durmaya, görünüşe tesir etmeyen arızalardır. Erkeklik uzvu ve husyelerinin kesilmesi gibi. Böyle bir noksanlık halife olmaya ve halifelğin devamına engel değildir. Bunlar çocuk yapmaya tesir edicidir. Düşünmeye, tecrübeye tesir etmez. Bu tür bir eksiklik kısırlık gibi muamele görür. Allah Teâlâ, Yahya b. Zekeriyâ'yı bu şekilde niteledi ve şu âyet-i kerime ile öğdü:

"Allah, İsa (a.s.)'ı tasdik edici, bir efendi, nefesine hâkim ve sâlihlerden bir Peygamber olmak üzere sana Yahya'yı müjdeler." (K.K. 3:39) buyurmuştur.

Kısırlık hususunda iki fikir mevcuttur: İbn Mes'ûd ve İbn Ab-bas'a göre: Kadımla cinsî münâsebete imkân vermeyen kısırlık; Saîd b. Müseyyeb'e göre de erkeklik ve dişilik uzvu birbirine karışmış, veya ufak nokta, çekirdek şeklinde cinsî uzvu olan şahıs. Her iki durum da Peygamberliğe engel olmadığı gibi halife olmaya da evleviyetle engel değildir. Kulakların kesilmesi de böyle olup düşünme ve harekete mâni değildir. Gizlenmesi, telâfisi mümkün bir noksanlıktır.

b) Bu gruptaki noksanlıklar halife olmaya ve devamına engeldir. Çünkü hareket etmeye, iş yapmaya imkân vermemektedir. İki elin veya iki ayağın kesilmesi gibi. Böyle olan bir şahıs topluluğa hizmetten âciz kalır.

c) Halife olmaya kesin olarak engeldir, fakat halifelğin madîği ihtilâflı olan noksanlıklar. Bu şekildeki bir noksanlıkla bâzı işler, hareketler yapılabiliyor, bâzıları ise yapılamıyor. İki elden veya iki ayaktan birinin olmaması gibi. Böyle olan bir şahıs, organ bakımından tam olmadığından halife olamaz. Halife iken böyle bir noksanlık meydana gelmişse bu konuda hukukçular ikiye ayrılır, aa) Bir görüşe göre halife olmaya engel olan bir noksanlık onun devamına da engeldir. Dolayısıyla hilâfet sona erer. bb) Bir görüşe göre de halife olmaya engel, fakat devamına engel değildir. Hilâfetin devamına mâni olmak için tam bir noksanlık gerekir. Halbuki bu durum tam bir noksanlık sayılmaz.

d) Halifelğin devamına engel olmayan noksanlıklar. Halife olmaya engel olduğu hususunda ihtilâf vardır. Gözlerden birinin çıkması, burunun kesilmesi gibi noksanlıklardır. Bunların iş görmeye, yürümeye bir etkisi yoktur. Fakat kötü ve çirkin göstericidir. Bu türlü noksanlıklar halifelğin kesinleşmesinden sonra olursa bir maniliği yoktur. Çünkü arızaların hilâfet görevlerinden herhangi birine tesiri gözükmemektedir. Halife olmadan böyle bir noksanlık mevcutsa iki görüş vardır. Bir görüşe göre Halife olmaya engel hâli yoktur. Esaslı şartlardan sayılmaz. Diğer görüşe göre: Halife olmaya engeldir. Halifenin her bakımdan mükemmel olması gerekir. Milletın işlerini yürütmede bu türlü noksanlık, tenkidi, kötölemeyi

gerektirir, halifenin heybetli şahsiyetine gölge düşürür, emirlerine itaati zayıflatır. Topluluğun haklarına noksanlıklar, zararlar getirir. [\[27\]](#)

N- HALİFENİN HUKUKİ TASARRUFLARINDA (ŞUURUNDA) Kİ NOKSANLIKLAR

Halifenin tasarruflarındaki noksanlıklar a) Hacir, b) Kuhre halleridir.

a) Hacir hâli: Halifenin idarecilerinden, en yüksek memurlarından birinin devlet işlerini bir kötülük, sù-i istimal yapmaksızın aksatmadan yürütmesidir. Böyle bir hâl halifenin halifelğine engel olmaz. Halifenin hukukî tasarruflarının sıhhati tenkîd edilmez. Yalnız işlerine idareci tâyin ettiği şahsın durumuna bakılır. Eğer dîni hükümleri aksatmaksızın yürütüyor, adaletin gerektirdiği şekilde hareket ediyorsa, topluluk içinde bir fesadın, bozuk nizamın yayılmaması, dîni işlerin, muamelelerin durmaması için halifenin bu işleri kabulü, tasdiki gerekir, esasen tasdik edeceği de düşünülür. İşleri yürütmek üzere tâyin edilen şahsın dîni hükümlere, adaletin icablarına uymadığı görülürse Halifenin diğer ileri gelen memurları bunu önlerler. Böylece o şahsın baskısı, yanlış hareketi önlenir, giderilir.

b) Kuhre ise: Savaşta galip gelen düşman eline Halifenin esir düşmesi, kurtulmaya da imkân bulunmamasıdır. Esir düşen, halife adayı ise bu durum halife olmasına engel teşkil eder. Esir alan topluluk ister müşrik, ehl-i harp olsun, isterse taşkınlık, dahilî isyan çıkaran müslümanlar olsun fark etmez. Müslümanlar onun dışında birini halife seçerler. Şayet halife olduktan sonra esir düşmüşse, o takdirde harple veya fidiye vermek suretiyle onu kurtarmak müslümanların görevidir. Kişinin devlet başkanı olması bu yardımı gerektirir. Esir halifenin hayatından ümit kesilirse, esir alanlarla (Müşrikler veya müslümanların isyan çıkaranları olsun) müslümanların aleyhine bir anlaşma yapılamaz.

Halife ehl-i harbin (müşriklerin) eline esir düşer, her türlü çalışmalara rağmen esaretten kurtulması da ümitsiz olursa, seçmenler heyeti bir

başkasını halife olarak seçer ve ona biat ederler. Esarete iken hilâfet makamına bir veliahd tâyin etmişse, veliah-di tâyin durumuna bakılır, şayet kurtulması ümitsiz bir durumda iken veliahd tâyin etmişse bu tâyin işlemi bâtıldır. Çünkü halifelikten çıktıktan sonra veliahd tâyin etmiş demektir. Kurtulması ümit edilebilir bir durumda veliahd tâyin etmişse, henüz hilâfet vazifesinin devam ettiği kabul edildiğinden bu tasarrufu muteberdir. Halifenin kurtulması sonradan ümitsizliğe düşerse, veliahd halife olur. Zira ümitsizlikle halifeliği sona ermiştir. Halife esarete iken veliahd tâyin ettikten sonra esaretten kurtulursa, kurtuluşuna bakılır; eğer kurtulması ümit edilmediği andan itibaren geçen bir zaman içerisinde kurtulmuşsa halifeliği kabul edilmez. Çünkü ümitsizlikle bu görevden çıkmıştır. Veliahd, halife olur. Kurtulması ümitsizliğe düşmeden önce kurtulmuşsa halifeliği devam eder. Veliahd her ne kadar halife olamazsa da veliahdlığı hakkındaki tâyin işlemi geçerliliğini korur. Halife, müslümanların isyankârlarına esir düşmüş ve esirlikten kurtulması da ümit ediliyorsa halifeliği devam eder. Kurtulması umulmuyorsa isyankârlar iki durumdan biri ile başbaşadır-lar. Ya kendilerine bir halife tâyin ederler veya etmezler. Her ne kadar isyan çıkarmışlar, halifeyi tanımamışlarsa da esasen halife kendi ellerinde esirdir. Daha önce onun hilâfetini tanımış, kabul etmişlerdir. Bu bakımdan esir halifeye itaat etmek şahıslarını bağlayıcıdır. Aynen hacir altında bulunan halifenin âdil kimselerin kontrolü altında bulunuşu gibidir. Böyle bir esaret sonucu, seçmenler heyeti işlerin yürütülmesi için bir nâib seçer. Şayet esir halife, naibini tâyin edebiliyorsa onun tâyini daha muteberdir. Esir halife esirlikten kurtulur, yahut ölürse nâib halife hilâfette ısrar edemez. Çünkü mevcut olan bir halifeye nâibdi. O ortaya çıktığında veya öldüğünde nâibliği son bulur. Asiler kendilerine bir halife seçmişler, ona uymuşlarsa esir olan halifenin esaretten kurtulması ümitsizse halifeliği sona erer. Zira isyankârlar grubu, hükümleri ve yönetimleri ayrılan bir topluluk kurmuşlar, kendilerine tamamen ayrı bir halife tâyin etmekle baştaki halifeye itaat etmediklerini göstermişlerdir. Âdiller, itaatkâr müslümanlar topluluğunun onlara yardımı olamaz. Onlar içerisinde esir olanın da artık bir idarecilik kudreti yoktur. Dâr-ı adl'deki seçmenler topluluğu münâsib gördükleri bir şahsı halife seçerler. Bu muamelelerden sonra esir halife esaretten kurtulsa da halifeliği kabul edilemez. Çünkü kurtulması ümitsizliğe düştüğü andan itibaren halifelikten çıkmış sayılır. [28]

O- HALİFENİN MÜHİM İDARECİLERİ

Müslüman topluluğun idaresi ve işlerinin yürütülmesinde, halifenin halifelik hükümleri genel olarak anlatılıp görüşler açıklandıktan sonra onun idare yönünden işlerini yürütecek olan memurlara gelince bunlar dört kısımdır: **1-** Herhangi bir yetki sınırlaması olmaksızın bütün işlerde halifeye nâib olan vezirlerdir. Bunlar genel bir idare yetkisine (Velâyet-i âmme) sahiptirler. **2-** Özel işlerde genel, mutlak bir idare yetkisine sahip olanlardır. Eyâletlerin bölge ve beldelerin valileri (emirleri) gibi. Görecekları işler ve yerler belirli fakat o sahada genel bir yetki ve hareket serbestileri mevcuttur. **3-** Genel işlerde özel bir idare yetkisi olanlardır. Başkadı (Kadı'l-kuzat), başkomutan, hudud muhafızları, haraç ve zekât toplayanlar gibi. Bunlar Özel bir idare yetkisini haiz olup o sahada her türlü işi yapabilirler. **4-** Özel işlerde Özel idare yetkileri olan idareciler topluluğudur. Bir ülkenin, bölgenin hâkimi, haraç ve zekât toplayıcısı, sınır koruyucusu, ordunun komutam gibi. Bunlar o muhitte, ülkede kendilerine ait sahada idare yetkisini haizdirler.

İşbu dört grup idarecilerin her birinin bazı şartları mevcuttur. Şartlar bulununca idareci olabilirler ki, önümüzdeki bölümlerde kısmet olursa bunlar açıklanacaktır.

Ahkâm-ı Sultaniyye sa bunlar açıklanacaktır. [29]

İKİNCİ BÖLÜM Vezirlik Ve Vezirler Tâyini

A- VEZİRLİĞİN ÇEŞİTLERİ

Vezirlik iki kısımdır, **a)** VEZÂRET-İ TEFVÎZ: Tam Yetkili Vezirlik, **b)** VEZÂRET-İ TENFÎZ: Yürütme, (Görevleri Yerine Getirme) Vezirliği. **a)** TEFVÎZİ VEZİRLİK (Tam yetki ile donatılmış vezirlik): Halifenin, işlerin yürütülmesinde kendi görüş, fikir ve içtihadına göre serbestçe hareket edebilen bir şahsı tâyin etmesidir. Bu türlü vezirliğin doğru olabileceği hususunda Cenâb-ı Hakk'm Hz. Musa'dan haber verdiği: ırBana kendi ailemden bir de biraderim Harun'u vezir ver. Onunla sırtımı kuvvetlendir. Onu işimde ortak yap." (K.K. 20:29-30) âyetleri mevcuttur.

Böyle bir vezirlik Peygamberlik görevini ifada caiz olunca halifelik için evleviyetle caizdir. Halifenin, âmmenin işlerini görmede vermiş olduğu vekâlet, vekilin bütün işlerde aynı kudrete sahip olduğunu göstermez. Ancak halifeye nâib olarak hareket eder. Halifenin işlerine ortak olan vezirin, nâibliği daha çok devlet işlerinin yerine getirilmesinde ve halifelğe zarar verecek işlerin dışında, kendi kendine hareket etmesi gerekir.

Tam yetkili vezir tâyininde aranılan şartlar: Neseb şartının dışında, bir halîfede aranılan şartların aynısıdır. Tam yetkili vezirin görüşlerinin keskin, muteber ve makul olması için bir müctehid hukukçuda bulunması gerekli sıfatlar kendinde bulunmalıdır. Hilâfetteki şartlara ek olarak harp ve haraç vergisi gibi işlere görevlendirildiğinde, bu işlere yeterli bilgi sahibi biri olmalıdır. Harp ve vergiler konusunda bilgisi bulunmalıdır. Bunları bazan bizzat yerine getirecek, bazan kendine nâib de tâyin edebilecektir. İşe lâyık olan, ancak kendi gibi birini nâib tâyin eder. Bilgisiz bir kimsenin böyle bir işe girişi ne kadar uygun düşmezse, bilgisiz bir vezirin durumu da aynıdır. Vezire nâib olacaktaki şartlar vezirlik için aranılan şartların aynısıdır. Devlet işleri ancak böyle ağır ve önemli şartları taşıyan insanlarla yürütülebilir.

Anlatıldığına göre: Me'mun, vezir tâyininde aradığı vasıfları şöyle yazar: "Ben işlerimin idaresi, yürütülmesi için her türlü üstün sıfatları, şartları şahsında toplamış bir adam seçtim. O yaratılışında, huylarında iffetli, tuttuğu yolda doğruluk sahibidir. Edeplerini güzel, tecrübelerini kuvvetli buldum. Sırlarıma emin, güvenilir bir şahıstır. En mühim işleri yerine getiricidir. Yumuşaklıkla susar, ilimle konuşur, anlamlı bir bakış ona maksadı anlatmaya yeter. Onda komutanların kuvveti, hikmet sahibi filozofların isabeti, âlimlerin alçak gönüllülüğü, hukukçuların anlayışı mevcuttur, İyilik edildiğinde teşekkür eder. Kötülüklerle mâruz kaldığında sabreder. Yarınından mahrum kalma uğruna bu günün nasibini satmaz. Güzel açıklaması, tatlı lisanı ile insanların kalbini çalar."

Bazı Arap şâirleri bu vasıfları şiiirlerinde Özlü bir şekilde belirtmişlerdir. Abbasî Devleti vezirlerinden bazılarının bu konuda şiiirler yazmışlardır.

Bunlardan biri şöyledir:

"İnsanlar için bazı işler şüpheli, kapalı görüldüğünde o vezirin açıklaması, düşünmesi, anlayışı bir anda olur.

Bir gün müşavirler ve müşirler yorulup âciz kalsalar da o vezir bütün işlerini ömrü boyunca hâl ve zabteder.

Her kalb sıkıntılardan daralsa, üzülse de onda sıkıntılara karşı koyucu, geniş kâlb vardır."

Bu vasıflar iyi bir idarecide bulunursa görüşlerine irâde ve idaresine ait bütün işler tam olur. Eğer noksan vasıflı olursa vezirin iyiliği de bozulur, noksan olan sıfat nisbetinde aksar, işlerde, idarelerde o nisbette gecikme, bozukluk, atâlet meydana gelir. Bu şartlar her ne kadar dînî şartlar değilse de milletin doğruluğa şevki, iyiliğe taalluk eden dînî şartlarla kaynaşması siyâsî şartlardır. Vezirliğe lâıyk bir şahısta bütün bu vasıflar tam olunca, vezir tâyin edecek olan halifenin muteber, açık sözleri ile tâyini gerekir. Çünkü vezirlik bir akid, anlaşmadır. Akidler ise ancak açık, anlamlı sözlerle olur. Halifenin bir şahsa vezir gözü ile bakması, ona izin vermesi, onun hükmen vezir tâyini gerektirmez. Örfen, vezir idarecilik makamına gelse, vezirliği iki şartı taşıyacak bir sözle sabit ve kesin olur. 1- Genel bir fikir, 2- Nâiblik.

1- Yalnız genel bir fikirle görevlendirilmişse idarecilığe tâyini hususî olmuştur, hususî idarecidir. Böyle genel bir fikir ve düşünce ile vezir tâyini olamaz.

2- Yalnız Nâiblikte tâyin: Belli olmayan bir işe nâib tâyin edilir. Özel olarak veya bir işin yapılması, görevin devri şeklinde olursa yine vezirlik akdi teşekkül etmez. Bu iki ayrı şartın ikisini bir arada taşıyan söz, vezirliğin tâyini tamamlar; vezâret anlaşması meydana gelir. İki şartı birden bulundurma da iki suretledir.

1- Akitlerde tâkib edilen yolla olur. "Seni kendime vezir tâyin ettim", "Seni kendime nâib tâyin ettim." derse vezirlik meydana gelir. Çünkü böyle bir söz genel bir fikri ve bu fikirde nâibliği, vezirliği toplamıştır. "Bana ait olan şeylerde bana nâib ol" derse bir ihtimâle göre vezirlik teessüs etmiştir. Çünkü bu sözde de genel bir fikir ve özel bir nâiblik tâyini mevcuttur. Bir diğer ihtimâlde de vezirlik teessüs etmemiştir. Çünkü akdin teşekkülü ve müteakiben de izin verilmesi gerekir. Yani akid mâhiyetinde olan işlerde akid hükümleri o husustaki akdin yapılmasından sonra yürür. Fakat "Bana ait hususlarda seni nâib tâyin ettim" denilirse vezirlik tamam olmuş olur. Çünkü yalnız izinden akid sözlerine geçebilme imkânı mevcuttur. Şayet "Bana ait şeylere bak" derse vezirlik akdi teşekkül etmez. Böyle bir sözde yüz çevirerek bakma, o işi yerine getirme veya o işin başında durma mânâları mevcuttur. Halbuki akidler ihtimalli sözlerden uzak ve net olmalıdır.

Sultanlar ve milletlerin hükümdarları genel olan akidler-den, tekidli şartlardan meydana gelen özel akitlerden, faydalandıkları kadar faydalanmamışlar, genel akidlerle vezir tâyinine iki sebepten pek müracaat etmemişlerdir. Birincisi, halife ve hükümdarlar sözün kısa olanını, uzununa tercih etmişler, az sözle konuşmayı âdet edinmişlerdir. Bu durum onlara mahsus bir örf olmuştur. Sözün ağır geldiği her yerde açık bir dînî hüküm bulunmadığında kısaltmışlar, işaretle yetinmişlerdir. Böylece onların bu türlü Örflerinden hukukî hükümler çıkarılmıştır.

Genel akidlere müracaat etmeyişlerinin ikinci sebebi, sultan ve hükümdarların bir şahsı vezirliğe davetlerinde durumun şahitleri, belirtileri bir ihtimâle fırsat vermeden kasdolunan fikri kısa sözlerden anlamak için açık ve keskin sözlerle hareket etmişlerdir. Bir diğer görüşe göre: tâyin hususunda özel akidlere müracaat bir örfdür. Meselâ, "Nâibliğe yükselmek üzere seni vezir tâyin ettim" demesi gibi. Burada "Seni vezir yaptım" genel bir fikri ile "Nâibliğe yükselmek üzere" sözündeki "Nâiblik" özel durumu bir arada bulunmuştur. Vezirlik kesinleşmiştir. Niyabet söz konusu olduğundan Tenfizî Vezirlik: İşleri yürütme vezirliği, Tefvizî Vezirlik: "Tam yetkili vezirliğe yükselmiştir. Sultan şayet "Seni vezirliğime tam yetkili olarak görevlendirdim" derse bir ihtimâle göre vezirlik "Tefviz: Tam yetkili" kelimesinin kullanılması ile meydana gelmiştir. Yürütme vezirliği değil tam yetkili, Tefvizî vezirliktir. İkinci ihtimâle göre: "Tam yetki" kelimesinin hüküm taşıyabilmesi de kendinden önce bir akdin yapılmasına lüzum gösterir. Bu bakımdan böyle bir söz hükümi ifade etmez. Birinci ihtimâl daha doğrudur. Bu duruma göre "Seni vezirliğe tam yetkili olarak görevlendirdik" sözü de hüküm ifade eder. Çünkü işleri idare eden çoğul sığası ile başka bir şahsı sözüne ortak yapmamak suretiyle kendini büyütüyor. Bu bakımdan "Seni vezirliğe tam yetkili olarak görevlendirdik" sözü "Seni vezirliğe tam yetkili görevlendirdim" sözünün aynısıdır. "Vezâret" ve "Vezâreti": Vezirliğim" sözleri makamı ifade eder. İkinci söz daha kuvvetlidir. Buna göre "Onu tam yetkili vezirliğe tâyin ettim" sözünden "Onu vezirliğime tam yetkili olarak görevlendirdim" sözü daha kesin ve kuvvetlidir. Hükümdarlardan başkaları izafeti, tamlamayı terk ederek çoğul sığasını nefislerinden kinaye olarak kullanırlarsa kinaye söz alışılan lisan örfünün dışında olduğundan bir tek şahsa delâlet etmez.

Halifenin "Seni vezirliğime tâyin ettim" veya "Seni vezirliğe tâyin ettik" sözleri tefvizî vezirliğe delâlet etmez, o anlama gelmez. Ancak "Tefviz: Tam yetkili" kelimesini veya ona işaret edici sözleri kullanmakla "tam yetkili vezirlik" olur. Çünkü daha önce geçen "Bana kendi ailemden bir de kardeşim Harun'u vezir ver, onunla sırtımı kuvvetlendir. Onu işimde ortak kıl." (K.K. 20: 29-32) âyet-i kerîmelerinde Allah Teâlâ, Musa Peygamberden haber verirken Hz. Musa yalnız vezir istemiyor, vezirle sırtını kuvvetlenmesini, işlerine vezirin de ortak olmasını istiyor. Zira "Vezâret isminin türemesinde üç ayrı fikir vardır. a) "Viz: ağırlık" kelimesinden alınmıştır. Çünkü vezir de halifenin yüklerinin bir kısmını yüklenmektedir, b) "Ezr: Sığınak" kelimesinden alınmıştır. Âyet-i kerîmede de: "Hayır hiç bir sığınak yok" (KK 75:11)tur buyurulmuştur. Halife de vezirinin görüşlerine, yardımlarına sığınmaktadır. Bu bakımdan "Vezîr" denmiştir, c) "Ezr: arka, sırt" kelimesinden alınmıştır. Çünkü halife veziri ile kuvvet bulmaktadır. Aynen vücudun kuvvetinin de sırtla oluşu gibi. Her üç kökün hangisinden tü-reirse türesin hiçbirinde de işlerde istibdadı

uzak durmayı ge-rektirici, hak verici bir mânâ yoktur. [\[30\]](#)

B- TAM YETKİLİ (TEFVİZİ) VEZİRİN YETKİLERİ

Tam yetki ile donatılmış olan vezirlik, tâyin işlemi ile kesinleştiğinden sonra duruma bakılır; eğer genel bir vezirlik ise halifelikle vezirlik arasında bir farkın olması için iki şarta uyulur: 1- Halife gibi mutlak yetkili olmaması için, vezir işlerin idaresinde, yerine getirilmesinde, bazı tâyin ve görevlendirme işlemlerinin geçerliliği konusunda halifenin önceden görüşlerini almalıdır. 2- Devlet işlerini asıl idare edecek, yürütecek, asıl fikir ve görüş sahibi olduğundan, vezirinin idaresini, doğru olup olmadığını, görüşlerine aykırı düşenin var olup olmadığını halife araştırır, kontrol eder. Tam yetkili vezirin bizzat kendisinin hüküm vermesi, yargı işleri için hâkimler tâyin etmesi mümkündür. Halifenin görevi gibi görevleri yapabilir. Fevkalâde yetkili mahkemelere (Mezâlim Mahkemelerine) bakar, yargılamalarda bulunur, halkın şikâyetlerini dinler, bu gibi işlere nâib tâyin eder. Tam yetkili vezir bu mahkemede hâkimlik makamında yargı işi için aranılan geçerli şartları taşımaktadır. Bizzat harp işlerini yürütür, harbin durumu müsâid oldukça komutanlar tâyin eder. Görevi sınırı içine giren işleri ya bizzat yürütür, yahut da nâib tâyin eder. Özlü olarak belirtmek gerekirse şu 3 husus hariç, halifenin yapabildiği her işi tam yetkili vezir de yapar.

1- Veliahd tayin etmek. Tam yetkili vezirin böyle bir yetkisi yoktur.

2- Halife, kendisinin hilâfetten azledilmesini halkından isteyebilir. Tam yetkili vezirin halktan böyle bir azil, af isteme yetkisi yoktur.

3- Halife vezirin tayin ettiğini azledebilir, fakat vezir halifenin tayin ettiği memuru azledemez.

Sözü geçen 3 işin dışında tam yetkili vezirin yaptığı bütün işler ile, yapması için kendisine bırakılan tüm işler hukuken muteberdir. İsterse yapılan bu işler halifenin onaylamadığı, yahut karşı çıktığı işler olsun. Vezirin yaptığı iş, bir eşya hakkında ve mâlî bir konuda giriştiği tasarruf, halifenin görüşlerine uygun da olmasa, artık o iş ve tasarruftan dönüş yapılamaz. Vezirin o konudaki rey ve içtihadı geçerlidir. Şayet vezir, vali tayin etmiş, ordu donatmış, bir harp plânı hazırlamışsa, halifenin bu türlü tasarruflara karşı çıkması, valiyi azletmesi, donatılan orduyu bir başka maksadla kullanması, harp plân ve idaresini daha iyi olan bir yöne değiştirmesi mümkündür. Halife bu işleri kendi şahsına âit hareket ve düşüncelerden istifade ederek yapar, şüphesiz ki halifenin düşünce ve hareketleri normal olarak vezirinin düşüncelerinden, görüşlerinden üstündür.

Halife bir konudaki görüşünden dönebildiği gibi, vezirinin görüşünden de dönebilir.

Bir işe halife bir idareci, vezir de bir idareci tayin etse, tayin edilen idarecilerden ilk tayin olunana bakılır, halifenin tayin ettiği daha önce ise muteberdir, vezirin tayin ettiği idareci olamaz. Vezirin tayin ettiği önce ise, halife de işe vezir tarafından bir idareci tayin olunduğunu biliyorsa, böyle olmasına rağmen aynı işe bir başka idareci tayin ederse bu durumda vezirin tayin ettiği idareci azledilmiş, halifenin yaptığı tayin muteber olmuş olur. Eğer vezirin idareci tayin ettiğinden halifenin haberi yoksa, vezirin tayini geçerli, halifenin tayin ettiği idarecinin tayini muteber değildir. Çünkü ikinci idarecinin tayini birincinin tayin işlemi bilinmediğinden yapılmıştır. Dolayısıyla ikinci tayin birincinin azli anlamına gelmez. Meğer ki önceden tayini bilinsin.

Bazı Şafîî âlimleri de, halifenin vezirin tayin ettiğini bilmesine rağmen kendisinin de aynı işe ikinci bir idareci tayin etmesi birincinin azli anlamına gelmez, derler. Şayet halife "Vezirin tayin ettiği Önceki idareciyi azlettim" derse vezirin tayin ettiği birinci idareci azlolanmıştır. Ama mücerred ikinci bir tayin birincinin azlini gerektirmez. Bu durumda bakılır, tayin oldukları işte iki idarecinin beraberce işi yürütmeleri mümkünse her ikisinin tayini de muteberdir. İş beraberce yürütürler. İştirakleri mümkün değilse her ikisinin tayini de, ikiden birini azle, diğerinin tayinine bağlıdır. Halife, idareci tayin edecekse ikiden istediğini azleder, istediğini idareci olarak bırakır. Vezir idareci tayin edecekse kendi tayin ettiğini azleder. Halifenin tayin ettiği idareciyi azletmesi uygun düşmez. [\[31\]](#)

C- İŞLERİ YÜRÜTME (TENFİZ) VEZİRLİĞİ VE GÖREVLERİ

İşleri yürütmekle görevli tenfiz vezirlerinin hükmü daha zayıf, şartları daha azdır. Çünkü bunların idareciliği, fikirleri imâmın görüş, fikir ve idaresi ile sınırlıdır. Yürütme vezirliği imamla halk arasında, imamla idareciler arasında bir vasıttır. İmâmın emrettiğini yerine getirir, söylediklerini yapar, hükmettiği hususları icra ve infaz eder. İdareciler tayinini, ordunun donatımını, teçhizini, mühim ve yeni hâdiseleri imâma haber verir, infaz, yürütme vezirliği işlerin yerine getirilmesiyle görevlidir. Müstakil bir idareci veya kendi kendine bir kısım işleri yerine getirici değildir. Kendisinden istişarede bulunuluyorsa o takdirde ismi Özel Vezirlik'tir. Fikirleri istenmiyorsa Vezâret-i Vâsita veya Sefaret gibi isimler alır. Yürütme vezirliği bir tayin tasarrufuna bağlı olmayabilir. İmâmın yalnız izni de vezirlik için yeterlidir. Vezirliğe ehil olanda hürriyet ve bilgi şartı da aranmaz. Çünkü onun tek başına idare ve memur tayininde bulunma yetkisi yoktur ki hürriyet istensin, yine tek başına hüküm verme yetkisi yoktur ki ilim aransın. Yürütme veziri iki işle sınırlıdır, **a)** İmâma karşı görevini yerine getirici olmak, **b)** İmâmın emirlerini uygulamak, yerine getirmek.

Yürütme veziri bu sınırlı işleri yaparken kendisinde yedi sıfat aranır. Veya bu yedi sıfatı şahsında bulundurması gerekir.

1- EMÂNET: Kendisine yapmak üzere tevdi edilen işlere ve diğer hususlara kötülük yapmamak, doğru olarak bilinen şeylere başka bir şey karıştırmamak.

2- DOĞRU SÖZLÜLÜK: Böylece yaptığı ve yerine getirdiği devlet işlerinde vermiş olduğu haberlere güvenilir. Söylemiş olduğu şeylerde şüphe edilmez, yasak ettiği hususlarda da yine sözlerine itimad edilir.

3- TAMAHKÂR OLMAMAK: Böyle olmalı ki idare ettiği işlerde rüşvet almamalı, aldanmamak, kendisini küçük düşürmemelidir.

4- KENDİSİ İLE İNSANLAR ARASINDA KİN OLMAMALI. Çünkü düşmanlık insanı merhametten uzaklaştırır, kin, intikam sahibi yapar insani elden bırakır.

5- ERKEK OLMALIDIR. Öyle ki, halifeye karşı görevini yerine getirirken ondan aldığı emirleri ifa ederken isabet etsin, yanılmasın. Vazifesi, halifenin lehinde veya aleyhinde dürüst bir şahid ve müşâhid olmasını gerektirmektedir.

6- ZEKÂ VE ANLAYIŞ SAHİBİ OLMAK: Emirleri değiştirip saklamamak, şüpheye, tereddüde düşmemeli, işleri birbirine karıştırmamak. İşlerde şüpheye düşmek, birbirine karıştırmak, benzetmek devlet işlerini çıkmaza sokar, güçlükler ortaya çıkarır. Bu hususu Me'mun'un veziri Muhammed b. Yez-dad şiiirinde şöyle belirtmiştir:

"İnsanın maksadının isabetliliği, sözünün ruhudur. Şayet maksadında hatâ ederse bu ne kötü bir ölümdür. İnsan kalbi, sözü saklamakdan ne kadar uzak olursa, uyanıklılığı âlemlere derin bir uykudur, zarardır."

7- HEVÂ EHLİ OLMAMALI: Çünkü nefse uyma, arzuların esiri olma insanı doğrudan eğriye götürür, hak olanla bâtili karıştırır, akıllara bir hîle, doğruyu düşünmekten vaz geçiricidir. Bu nedenle Peygamber (s.a.v.) de hadîs-i şerifte:

"Senin bir şeyi sevmen, seni kör ve sağır yapar." [\[32\]](#) buyurmuşlardır.

Şair de: "Nefsin şikâyetleri az olduğunda, konuşana karşı dinleyici, sustuğunda rahat buluruz.

Biz âdil hâkimin hükmü ile hükmedersek, topluluk da akılları sayesinde kuvvetli, cesur olur.

Bâtili halkın yerine geçirmeyiz, haksız bâtili da dile almayız.

Yalancı rüyalarımızın bizleri sarhoş etmesinden korkarız. Fakat zamanı bütün yükleri ile yükleniriz."

Yürütme, işleri yerine getirme ile görevli vezir, halifenin fikirlerine iştirak ediyor, müşavir olarak bulunuyorsa bir 8'inci şart daha aranır, o da: TECRÜBE VE İHTİSAS'dır. Bu vasıf, görüşün sağlamlığına, tedbirde doğruluğa ulaştırır. Tecrübelerde işlerin sonu hakkında haberler mevcuttur.

Görüşlere iştirak etmiyor, müsteşar olarak bulunmuyorsa bu sığata lüzum yoktur. Şayet çok iş görme ve alıştırmalar ile vezir tecrübe sahibi olmuşsa onun bu hâli de müşavir vezir olmak için yeterlidir.

Bu Tenfiz Vezirliğinin kadına verilmesi caiz değildir.

Hız. Peygamber'den (s.a.v.) naklolunan "İşlerini kadına bırakan topluluklar kurtuluş bulamaz" ^[33] hadîsi şerifine göre kadının vezir olması doğru değildir. Çünkü vezirlikte devamlı azim, sabır, görüş istenir ki kadınlar bu konuda zayıftırlar. İdari işlerle bizzat meşgul olmak onlar için pek çok sakıncalar meydana getireceği gayet açıktır.

Ehl-i zimmetten yürütme vezirinin olması mümkündür. Her ne kadar zimmîlerden tam yetkili vezir olmasa da icra veziri olabilir. İki vezirlik arasındaki mevcut yetki farkından bu sonuca varıl ab ilmektedir.

Tam yetkili vezirlik ile işleri yürütme vezirliği arasındaki yetki farkı dört bakımdandır.

1- Tam yetkili vezir bizzat hüküm verebilir, Fevkalâde yetkili (Mezâlim) mahkemelerine yargı işlerine bizzat bakar. Yürütme vezirinin, böyle bir yetkisi yoktur.

2- Tam yetkili vezir devlet işlerine idareciler tâyin eder, yürütme vezirinin bu yetkisi yoktur.

3- Tam yetkili vezir yalnız başına orduyu sevk ve idare eder, harbe hazırlanır, yürütme (tenfiz) vezirinin böyle işleri yapmaya yetkisi yoktur.

4- Tam yetkili vezir hazîne mallarından harcamalarda bulunur. Hazîne namına mallar, gelirler toplar, alır. Yürütme vezirinin bu nevi yetkisi de yoktur.

Şu sayılan esaslar dışında bir yetki ile zimmîlerin vezir tâyininde bir engel yoktur. Ancak uzun müddet yine de yürütme, İcrâi vezirlikte bulunmamalıdırlar.

Yetkiler bakımından bu dört farklılık karşısında iki nevi vezirlik için aranılan şartlarda da 4 yerde ayrılık göze çarpar. Şöyle ki:

1- Tam yetkili vezirlikte Hürriyet şartı aranır. Tenfiz, yürütme, vezirliğinde böyle bir şart yoktur. Köle de olabilir.

2- Tam yetkili vezirlikte Müslüman olmak şarttır. Yürütme vezirliğinde müslüman olmayan da yürütme veziri olabilir.

3- Şer'i, kanunî hükümler bilme, tam yetkili vezirlikte şarttır. Yürütme vezirliğinde böyle bir şart aranmaz.

4- Tam yetkili vezirin harp, vergi ve benzeri âmme hukuku sahasına ait müesseseleri bilmesi şarttır. Yürütme, vezirinin bunları bilen biri olması şart değildir.

Şu sayılanlar da göz önünde tutulunca her iki vezir tâyin şartları bakımından da birbirinden ayrılmaktadır. Yetki sahalarına ait sözü geçen ayrılıklarla, şahıslarına ait şartlarındaki bu ayrılıkların dışında haklar ve şartlar bakımından denktirler. ^[34]

D- TOPLU VEYA TEK OLARAK YÜRÜTME VEZİRİ TÂYİN ETMEK

Halifenin, toplum işleri için bir veya birden fazla olarak yürütme vezirleri tâyin etmesi caizdir. Fakat toplum işlerini sevk ve idare için birden fazla Tam Yetkili Vezir tâyin edemez. Aynen Müslüman bir Devlet içinde bir anda iki halifenin olamıya-cağı gibi. Böyle bir tâyin olursa devamlı çatışmalar, siyasî ve idarî uyumsuzluklar çıkar. Allah Teâlâ da:

"Eğer göklerde ve yerde Allah'tan başka tanrılar olsaydı yer ve gök muhakkak ki harap olup gitmişti." (K.K. 21:22) buyurmuştur.

Şayet halife, iki tam yetkili vezir tâyin etmişse, her ikisinin tâyin durumu 3 husustan birine girer.

a) Her birini bütün işlere bakmaya tam yetkili olarak görevlendirmesi. Böyle bir tâyin yukarıdaki açıklama ve deliller karşısında uygun düşmez. Her ikisi de aynı anda beraberce tâyin edilmişse ikisinin tâyin işlemi de bătıldır. Birini önce, diğerini sonra tâyin etmişse ilk tâyin olunanın tâyini muteber, ikincinin ki bătıldır. Bu noktada tâyinin fesadı ile azl arasındaki farka temas gerekirse: Tâyinin fesadı, böyle bir tâyinle iş başına gelenin yaptığı işler daha işin başından itibaren hüküm ifade etmez, geçersizdir. Azilde ise; Azilden önce vezirin yaptığı işler muteberdir, hukuken hüküm ifade eder.

b) İşleri sevk ve idarede ikisi müşterek hareket ederler. Vezirlik yalnız birinin değil, her ikisininindir. Müşterek yaptıkları, hareket ettikleri işler ikisi için de geçerlidir. İhtilâf etmişlerse ikisi için de hüküm taşımaz. Böyle hâllerde sonuç halifenin fikrine göredir. Halife, ihtilâf ettikleri işlerde ikisinin de fikrini almadan yalnızca kendisi karar verir. Bu türlü ihtilâf yalnızca tam yetkili vezirliğe aittir.

İşleri yaparlarken iki durumları karşımıza çıkar, aa) İttifak ettikleri yerlerde işi beraberce yaparlar, bb) İhtilâfa düştükleri yerlerde birliğin sağlanamamasında, ihtilâftan sonra birleşmiş-lerse duruma bakılır. İhtilâftan sonra doğru olanda birleşmiş-lerse halife de onların görüşüne katılır, o işi iki vezir beraberce yaparlar. Çünkü ihtilâfın ittifaktan önce olması birleşmeye mâni olmaz. Şayet ikisi de aralarında ihtilâf eder de ihtilâfları devam etmesine rağmen biri diğerine tâbi olursa, tâbi olan vezirin kendi görüşünden ayrılması demek olup doğru görmediği şeyi yerine getirmesi iyi olmaz.

c) İşlerin görülmesinde müşterek hareket etmezler, birinin yapacağı işler diğerininkinden ayrılır. Bu görev taksimi de iki şekilden birisi ile olur. aa) Ya her birerlerine bakmaları genel, yapmaları özel bir iş tahsil edilir. Meselâ, birinin doğu ülkelerine, diğerinin batı ülkelerinin vezirliğine tâyininin yapılması gibi, bb) Yahut her birerlerine yapması genel, bakması özel işler verilir. Meselâ, ikiden birini harp işlerine, diğerini vergi işlerine vezir tayin etmesi gibi. İşte bu şekilde vezirler tâyini mümkün ve muteberdir. Şu kadar var ki her ikisi de muhtelif işlere tam yetkili vezir olarak tâyin olamazlar, ama bu muhtelif işlere idareci olabilirler. Çünkü tefvizi, tam yetkili vezirlikte, her iş ve idarede ikisinin de emirleri geçerlidir. Ancak her ikisinin tâyin ve tesbit edilen özel işlere atanmaları doğru olur. Çünkü birinin diğerine fikir ve iş bakımından karşı çıkması söz konusu değildir.

Sultan bir anda tam yetkili vezirle yürütme vezirini tâyin edebilir. Tam yetkili vezir, mutlak tasarruf sahibidir. Yürütme vezirinin görevleri ise sultanın emir verdiği yerler ve işlerdir. Yürütme veziri görevden alınmış bir idareciyi tâyin edemez. Tâyin edileni azledemez. Fakat tam yetkili vezir önceden azledileni tekrar göreve getirebilir ve önceden tayin ettiğini de azledebilir. Fakat Sultan in tâyin ettiği idareciyi normal olarak azledemez. Yürütme veziri sultanın izni olmadan kendi başına bir iş yapamaz. Tam yetkili vezir ise kendiliğinden, re'sen kendi çalıştırdığı kimselere ve başkalarının görevlendirdikleri şahıslara emirler verir, onlarla hukuken bağlayıcı işler yapar, işlerini kabul eder. Ancak sultanın genel ve özel emri devlet işlerine etkili olur.

Sultan, yürütme vezirini azledince onun idarecileri de kendiliğinden azlolmuş sayılmaz. Tam yetkili veziri azlederse bu azil işlemi ile tabiatıyla o vezirin yürütme işiyle görevli memurları da azlolmuş sayılır. Fakat tam yetkili vezirin işçileri, idarecileri azlolmaz. Çünkü yürütme vezirinin işçileri, memurları tam yetkili vezirin naibidirler, tam yetkili memurlar ise müstakil birer idarecidirler. Tam yetkili vezir kendisine bir nâib tâyin edebilir. Yürütme veziri kendisine nâbi tâyin edemez. Çünkü nâib ve halef bırakma bir tâyin işidir.

Eğer sultan tam yetkili vezirini halef tâyin etmekten men etmişse o zaman halef tâyin edemez. Sultan, yürütme vezirine halef tâyin etme yetkisi vermişse o da halef tâyin edebilir. Çünkü her bir vezir sultanın emir ve yasaklarına göre hukukî tasarruflarda bulunmaktadır. Her ne kadar iki vezirin tâyin şekilleri ayrı olsa da.

Zamanımızın idarecilerinde olduğu gibi yeni feth olunan ülkelere işlerin görülmesine vekil tâyin edilen, o ülkelerin işlerine, idaresine başkanca bir kimse görevlendirilirse, her bir ülkenin bu şekilde görevlendirilen hükümdarı, idarecisi de vezir tâyin edebilir. O zaman eyâlet valisi, hükümdarının, vezirinin hükmü, sultanın vezirlerinin hükmü gibidir. Tam yetkili vezirlikle, yürütme vezirliği hakkındaki hükümler aynen burada

da geçerlidir. [\[35\]](#)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM Eyâlet Valileri Tâyini

A- EYALETLERE (ŞEHİRLERE) VALİLER (EMİRLER) TAYİNİ

Halife bir eyâlete, bir şehre vali tâyin ederse, tâyin olunan vali veya emir, tâyin cihetine göre a) Genel Vali, b) Özel Vali olmak üzere ikiye ayrılır.

a) GENEL VALİLİK:

Bu da ikiye ayrılır, **aa)** Serbest bir tâyin ile meydana gelen valilik, **bb)** İstilâ suretiyle, mecburi bir tâyin ve tanıma işlemi ile meydana gelen valilik. Halifenin valiyi serbestçe seçmesi ve ataması suretiyle meydana gelen valilik belirli işleri, görevleri ihtiva eder. Serbestçe tâyin olunan valilikte halife bir eyâletin, ülkenin halkının hepsini idare etmek, her türlü âmme işlerine bakmak için bir şahsı görevlendirir, tam bir yetki (Tefvizi yetki) verir. Bu bakımdan tâyin olunan valinin sınırlı olan bütün işlerde genel olarak tam bir nezâret yetkisi vardır. Genel valinin göreceği işler 7 grupta toplanabilir.

1- Vali bulunduğu muhitin ordularını sevk ve idare eder, halifenin belirttiği miktar dahilinde onların maaşlarını, yiyecek ve içeceklerini sağlar.

2- Muhakeme işlerine bakar, mahkemelere hâkimler veya hakemler tâyin eder.

3- Haraç, Zekât ve benzeri âmme vergilerini toplar, bu maksatla memurlar tâyin eder. Toplanan zekâtı dinin belirttiği yerlere, zekâta muhtaç olan kimselere dağıtır.

4- Dînî emirlerin tam bir uygulamasını sağlar, halkın namusunu korur, dinî hükümlerin değiştirilmesine, yanlış uygulanmasına engel olur.

5- Allah ve kul haklarının ihlâl edilmesi hâlinde suçlulara cezalar tatbik eder. Hakların kötüye kullanılmasının önüne geçer.

6- Cuma günleri ve diğer zamanlarda cemâate imâm olur veya bu iş için bir halef bırakır.

7- Hacca gidenleri yolcu eder, geride? bıraktıkları kimseleri dönüşlerine kadar korur.

8- Genel valinin bulunmuş olduğu ülke düşmanla hemhu-dud ve düşman tehlikesi mevcutsa bir sekizinci şart daha eklenir ki bu da, düşmanla savaş, savaş sonucu elde edilen ganimetleri taksim ve bu ganimetlerin beşte birini hazîne namına almaktır.

Böyle bir valiliğe tâyin edilen şahıslarda tam yetkili vezirde aranılan şartlar aranır. Çünkü aralarındaki fark yalnızca valinin idaresi özel, tam yetkili vezirin idaresi ise geneldir. Böyle durumlarda idareciliğin genel ve özel oluşu şartlarda değişikliği gerektirmez.

Eyâlet valisinin tâyin işlemine bakılır, halife tâyin etmişse tam yetkili vezir halifenin bu tâyin işlemine uyar, bir başka eyâlete, ülkeye nakledemez, azledemez. Şayet valiyi tam yetkili vezir tâyin etmişse iki durum mevcuttur. 1- Halifenin izni ile tâyin etmişse o takdirde onun izni olmadan bu valiyi azlede-mez, bir başka yere nakledemez. Tam yetkili vezir tek başına azletse de böyle bir tâyinle gelen vali azledilmiş olmaz. 2- Tam yetkili vezir kendi kendine böyle bir vali tâyin etmişse kendisinin o yerde naibi sayılır. Tek başına, nâib durumunda olan bu valiyi, azletmesi değiştirmesi mümkündür. Her ne kadar vezir tâyin ettiği valiye, böyle bir tâyinde halifenin emri ile veya kendiliğinden tâyin ettiğini söylemesi de tâyin işlemi vezir tarafından yapılmış sayılır. Bu bakımdan tek başına tâyin ettiği valiyi azledebilir, vali herhangi bir itirazda bulunamaz. Tam yetkili vezir azlolunca, kendisinin tâyin ettiği valiler de azlolunur. Ancak halife o valiyi idarecilikte tekrar bırakırsa bu tasarruf valinin idareciliğinin yenilenmesi sayılır. Ayrıca, akid yeni teşekkül etmediğinden, yeni şartlara, açık sözlere lüzum yoktur. Bu bakımdan halifenin, "Seni valiliğinde bıraktım" demesi yeterlidir. Halbuki ilk tâyin tasarrufunda "Seni şu ülkeye, eyâlete idareci, halkına emir olarak, orada bütün işlere bakmak suretiyle vali tâyin ettim" gibi geniş sözler kullanmak icâb eder. Kısa söz kullanıp ihtimâl, şüpheye yer vermemelidir.

Halife bir valiyi (emiri) böylece yerinde bırakırsa artık vezir onu azledemez, kendi de tâyin etmiş olsa tâyininden vaz geçemez. Halifenin tâyin ettiği valiyi tam yetkili vezir, yürütme vezirliğine tâyin ederse, bu işlem o valinin valilikten azli sayılmaz. Çünkü halifenin bir şahsı özel bir vazifeye tâyini ile vezirinin aynı şahsı genel bir vazifeye tâyini devlet idaresinde, işlerinde birleşirse, bu durumda genel tâyinin Özel tâyine uyması, onun şartlarına riâyet etmesi, gözetmesi gerekir. Vali özel tâyinin gereği olan işlere yine devam eder.

Halifenin tâyin etmiş olduğu vali, halifenin emri olsun veya olmasın ülkesi işlerinin yürütülmesi için kendisi bizzat yürütme vezirleri tâyin edebilir. Eyâletine tam yetkili bir vezir tâyin edecekse bu hususta halifenin izin ve emrini alması gerekir. Çünkü yürütme vezirinin işleri, yetkileri belirlidir. Tam yetkili vezirin yetkileri daha geniş, vazifeleri ise uzun sürelidir. Eyâlet valisi, ordusunun erzakını maaşını sebepsiz artırmak isterse, haksız yere malın boş yere tüketilmesi olacağından doğru olmaz. Şayet bir sebebe dayanarak erzakı artırmak isterse sebebe bakılır, telâfisi mümkün bir sebebe erzakı fazladan harcamak maksadıyla böyle bir karar alamaz, kararlaştırması az. Bir sıkıntıyı gidermek, kötü bir olayı önlemek, veya bir harpte yeme ve içme işlerini karşılamak için yaptığı ziyâdeler gibi. Bu durumlarda ihtiyaç duyulan miktarı hazînedeki karşılması, artırması mümkündür. Halka müracâat edemez, devlet merkezinden talepte bulunamaz. Çünkü kendi hazinesinden bu gibi ihtiyaçlar karşısında harcamalarda bulunma yetkisi kendisine verilmiştir. Ama artırma sebebi, büyük bir harp tehlikesini gidermek, zafere ulaşmak ise, halifeden müsâade ister. Onun müsâadesi olmadan tek başına bir işlem yapamaz. Elinde mevcut ordu ve erzak ile yetinir. Onları istediği gibi yedirir, içirir, onlara ihsanda bulunur. Yeni bir ordu ve kuvvet teşkilini ancak halifenin emri ile yapar.

Haraç vergileri ve diğer gelirleri ordusunun ihtiyacından fazla ise, âmme işlerine harcanılmak üzere Beytül-Mâlde saklanması için halifeye gönderir. Zekât ve sadaka mallarını yapacağı işlere, ihtiyaç sahiplerine harcamakla beraber fazla gelirse merkezî hükümete, halifeye göndermesi gerekmez. Yine zekât almaya muhtaç olan kendi eyâletine yakın eyâlet ve şehirlere dağıtılmak üzere gönderir. Haraç yolu ile topladığı malları ordusunun yeme ve içmesine yetmezse devlet hazinesinden noksan kısmın tamamlanması için halifeden yardım talebinde bulunur. Fakat zekât ve sadaka malları kendi ülkesinin fakirlerine, muhtaçlarına yetmezse noksan kısmın tamamlanmasını halifeden isteyemez. Sebebi ise ordunun ihtiyacı, yeteri kadar tahmin edilen miktar önceden tesbit, takdir edilmiştir. Takdir ve tesbitteki hatâ merkezden giderilir. Ama zekâta muhtaç olanların hakları, ihtiyaçları ancak o anda mevcut olan zekâta göredir. Muhtaçların toplanılan zekâttan, sadakadan daha fazla bir miktar isteme hakları olamaz.

Eyâlet valisinin tâyini halife tarafındansa, halifenin ölümü ile vali azlolunamaz. Ama vezir tâyin etmişse, vezirin ölümü ile emir (vali) de azlolunmuştur. Çünkü halifenin tâyini, bu konudaki tasarrufu müslümanlar (kamu) adınadır. Vezirin vali tâyini ise kendi şahsı içindir. Her ne kadar vali azlolunmasa da, tâyin olunan vezir, halifenin Ölümü ile azlolunmuştur. Sebebi ise Vezir tâyini, halifenin halifelik makamı adına onun şahsı için yaptığı bir tasarruftur. Emirlik ise tüm müslümanlar adına yürütülen bir tâyindir.

İşte buraya kadar anlatılan iki genel valilikten birincisi olan serbest bir tâyin tasarrufu ile gerçekleşen tam bir valiliktir. Zorla valiliğe geçmeden, serbest bir tâyin tasarrufu ile işbaşına getirilen Özel Valiliğe temas etmek, anlatmak, farkların tesbiti bakımından uygun düşecektir.

b) ÖZEL VALİLİK (EMİRLİK):

Orduyu, bir toplumu sevk ve idareye, topluluğun haklarının korunmasına, yasaklara halkın riâyet etmesini temine ve benzeri işlere tâyin edilen valilerdir. Adliye, muhakeme, vergi ve zekât toplama işlerine karışması mümkün değildir.

Verilen cezaları yerine getirip getirememeye, infaz işlerinin özel valinin yetkisi sınırı içine girip girmediği, işlerini yaparken lüzum duyduğu cezayı tatbik edebilip edemeyeceği konusunda hukukçular ihtilâf etmişlerdir. Davalılar arasında ihtilâfın giderilmesi yönünden delillere muhtaçsa bunu taraflar ikame eder. Şayet deliller arası tercih yapma durumu söz konusu ise veya re'sen deliller toplaması söz konusu ise, valiliğinin özel oluşu sebebiyle bunları yapması doğru değildir. Seçme ve delile muhtaç değilse veya her ikisine muhtaçsa hâkimin kararını yerine getirir veya kendi önünde deliller serdedilmesine müsâade eder. İhtilâf konusu ya Allah veya kul hakkı olur. Davanın konusu insanların hiç şüphesiz hakkının ihlâlinin sonucu ise, iftira cezası (Hadd-i Kazif) ve kısas gibi, bu durumda cezanın tatbikini isteyen durumuna göre hareket edilir. Şayet vali yerine hâkime müracaat ederse cezanın yerine getirilmesi infazında hâkim validen daha üstündür. Çünkü esas haklan koruyan, gözeten, yargı işini yapan, cezaları infaz eden hâkimdir. Hakkı ihlâl olunan cezanın veyakısasın tatbikini validen isterse vali cezayı infaza daha lâyıktır, üstündür. Çünkü cezaların yerine getirilmesi hüküm sayılmaz. Hakkın temini, çiğnenen hakkın belli olan cezasının yerine getirilmesi bir nevi yardıma muhtaç olana yardım etme sayılır. Bu konularda dâvâlı hâkimden daha üstündür.

Davanın konusu ve tatbik edilecek ceza yalnız Allah'a ait bir hakkın çiğnenme sin den doğuyorsa, zina cürmü sonucu dövme veya taşlama gibi; böyle bir cezanın uygulanmasında vali hâkimden daha üstündür. Çünkü toplumun korunmasında, sevk ve idaresinde, kamu haklarının himayesinde, halkın kötülüklerden uzaklaştırılmasında asıl görev valinindir. Cemiyetin iyiliğine olan hususlarda halkın valiye yardımcı olması da bir vazifedir. Hâkimler ise husûmet sahipleri (davanın tasarrufları) arasındaki ihtilâfi çözen kimseler olup idare işlerine karışmazlar. Bu sebeple Allah'ın hakkını ihlâl cezalarını infaz daha çok valiliğin haklarındandır. Ancak açık bir hükümlerle bu görev hâkime verilebilir.

Özel Vali, fevkalâde mahkemelere bakan hâkimlerin bir hükmü uygulayacaksa, haksıza karşı hak sahibine yardım, geç ikrar ve itirafta bulunana karşı haklıyı koruma yönünden bu kararları, hükümleri yerine getirir. Çünkü özel vali zulmü, haksızlığı önlemekle, müttegallibe geçinenlerin önüne geçmekle, halk arasında atıfet ve merhameti sağlamakla görevlidir. Hakkın ortaya çıkmasında yapılan duruşma genel yargılama hükümleri ile ilgili olup yalnızca hâkimlere âit bir görevse vali buna bakamaz, bu tür bir ihtilâf valilik görevi ile ilgili olmadığından ülkesinin veya şehrinin hâkimine gönderir. Hâkim hüküm verir, fakat hükmü yerine getirmekten âciz kalırsa, hükmün infazını vali yapar. Valinin ülkesinde, bulunmuş olduğu şehirde âdil hâkim yoksa veya hiç bulunmuyorsa ülkesinin, eyâletinin en yakını diğer bir eyâlet hâkimine gönderir. Şayet iki hâkimin arası bozulacaksa ikisine de göndermeyip halifeden izin ister, ihtilâflı mes'eleyi kendi çözer, karar verir, verilen kararı da bizzat kendisi uygular.

Hac işlerini organize etme de valiliğine dahil işlerdendir. Çünkü bu görev de topluluğa yardım sayılır, yapması kendisi için uygundur. Cuma ve bayramlarda imamlık yapmasına gelince, bir götüşe göre, bu işlerde hâkimler özel valilerden daha çok tercih edilir. Şafî mezhebinin görüşü budur. Bir başka götüşe göre de, bütün valiler cuma ve bayram namazları imamlığına daha çok layıktırlar. Hanefî mezhebinin görüşü de budur.

Özel valinin bulunmuş olduğu eyâlet, düşmanla komşu bir yer ise ancak halifenin emri ve müsâadesiyle oranın halkına karşı savaşır. Şayet düşman ansızın vali üzerine hücumla geçerse halifenin iznini beklemeden derhal karşı kor, harbe girer. Çünkü görevlerinden biri de, toplumun haklarını korumak, topluma gelecek iç ve dış tehlikeleri önlemektir.

Özel valide aranılacak şartlar, yürütme vezirliğindeki şartların ve vasıfların aynı olup onlara iki şart daha eklenir. 1-Müslüman olmak, 2- Hürriyet. Bu iki şartın aranmasının sebebi, dînî işleri de idare etmesidir. Zimmîlik veya kölelik bu görevleri yerine getirmeye engeldir. İlim ve hukuk bilgileri aranmaz. Ama âlim veya hukukçu olan kimseler diğerlerine tercih edilir. Genel valiliğin şartları tam yetkili vezirliğin şartlarının aynıdır. Sebebi de önce de belirtildiği gibi, her ne kadar görevleri bakımından farklı durumları varsa da genel olarak işleri yaparken, yürütürken ikisi de aynı şekilde hareket ederler. Özel valilik şartları Genel Valilik şartlarından bir şartla biraz daha sınırlıdır. Bu da âlim olması. Valiliği, genel olan olaylar karşısında hüküm vermekle de görevlidir. Özel valilikte bu durum yoktur. Her iki valinin valilikleri icâbı belirli olan işleri yapmalarına halifenin götüşünü, almalarına lüzum yoktur. Halifenin iznini almışlarsa bu hâl ona itaati gösterir. Valilik görevlerinin hâricinde bir iş çıkmışsa halifenin fikrini ve emrini beklerler, onun emri ile hareket ederler. Halifenin emrini beklemekle vakit kaybı ve tehlikenin yayılması söz konusu ise,

tehlikenin giderilmesine hemen başlarlar, halifenin onayı yaptıkları iş ve sonucu hakkında beklenir. [\[36\]](#)

B- İSTİLA (ZOR) İLE VALİ OLMA

İstila valiliği, bir mecburiyet bir emr-i vâki sonucu meydana gelen valiliktir. Bir şehri, ülkeyi asker zoru ile ele geçirdikten sonra o şehrin sevk ve idaresine imâm tarafından, asker zoru ile ele geçiren şahsın görevlendirilme sidir. Ülkeyi kuvvetle ele geçirmesi sebebiyle siyâset ve idaresinde müstebid olur. İmâmın böyle bir şahsın valiliğine izin vermesi de, bozukluktan dürüstlüğe, zararlı durumdan iyi duruma dönmesi, dînî işlerin geçerli

olması sebebiyledir. Bu şekilde bir valilik, şartları bakımından örf'e aykırı ise de dîni hükümlerin yerine getirilmesi, hükümlerin askıda kalmaması, sakat ve yanlış işlerin yapılmaması sebebiyle normal karşılanır.

Serbestçe tâyin tasarrufunun yapılmasına aykırı düşmesine, kudret ve acizlik şartları arasında ayrılığın vukuuna rağmen o kişinin zorla vali olmasına cevaz verilmiştir. Müstevlinin vali olarak tâyini, onu meşru tanımayı gerektirici 7 dîni sebep vardır. Bu sebeplere göre imâmın onun işlerine iştiraki gerekir.

1- Peygambere (s.a.v.) halef olması sebebiyle hilâfet makamını korumak, topluluğun işlerini yürütmek, bu hususta makamı için yapılması gereken şeyleri yapmak, toplumun haklarını gözetmektir.

2- Hilâfete beslenen dîni itaat, müstevliyi Vali tâyin etmekle kalkar. Halifelîğe aykırı düşen bir vebal altına girilir. Ama bu vebal zorla Vali olan müstevlide kalır. Çünkü âme menfaati müstevliyi tanımayı gerektirmiştir.

3- Yardımlaşmaya, dostluğa dâir hususlarda birleşmek icâb eder. Bu şekilde müslümanlar düşmana karşı bir birlik gösterirler.

4- Dîni ve dünyevî idarelerin sıhhatli, dîni alandaki hükümlerin ve kararların tesirli olması lâzımdır. Fâsid bir anlaşma ile bâtil hâle konulmamalıdır. Yapılacak olan bu tayinlerin sözleşmelerin geçerliliği de müstevliyi, halifenin tanınmasıyla mümkündür.

5- Dînin koymuş olduğu vergileri toplama, onlardan istifade etmek, dîni vergilerini verenlerin bu tasarruflarının hukuken geçerli olması için müstevlinin valiliğini halife tanıır. Böylece işler aksatılmadan yürütülmüş olur.

6- Cezalar, cezaları vermeye ehil olan kimseler tarafından verilmeli, ceza hak edene uygulanmalıdır. Mümin tarafını, koruma ancak Allah'ın koyduğu haklarla ve takdir ettiği cezalarladır. Bu cezaların tatbiki ise imâm veya görevli memurları va-sitasıyla. Bu bakımdan müstevlinin valiliğinin meşruluğu kabul edilir.

7- Vali dîni hükümleri, koruma ve hükümlerini yerine getirilmeden Allah'ın haramlarından sakınmalı, itaat olduğunda da halkın hakkını vermelidir. Halkın dîni emirlere karşı gelmesinde de onları doğruya çağırmalıdır.

Sözü geçen ve dîni esaslardan çıkarılan bu 7 sebeple hilâfetin haklarını korumak, müstevlinin bulunduğu ülke halkının yararını gözetmek için zoraki valiliğin meşruiyetini, hukuken tanınması gerekmiştir. Şayet, zorla vali olanda vali olma şartları varsa onu valiliğinin tanınması zaruret ifade eder, halkın itaat etmesi şarttır. Valilik konusunda ona izin vermek milletin hak ve hukuk alanındaki işlemlerini geçerli yapmak içindir, imâm gibi bu vali de tam yetkili veya yürütme vezirleri tâyin edebilir. Şayet emirlik veya Valilik şartlarını taşıyorsa ona karşı gelmeyi önlemek, itaati sağlamak için vali tâyin ettiğini imâmın açıklaması gerekir. Veya hak ve görevlerde zoraki valinin tasarruflarını hukuken muteber kılmak için Halife, valilik şartlarını taşıyan birini onun yanına nâib tâyin eder, zoraki valinin noksanlarını giderir. Bu durumda müstevli vali olarak, naibi de işlerin muteber bir şekilde yürütülmesi için tâyin olunmuştur. Her ne kadar alışılmış olan usule uygun değilse de, iki sebep bu türlü bir tâyin tasarrufunu gerektirmiştir.

1- Kuvvetli olandaki noksan şartları gidermek mecburiyeti,

2- Âme menfaatindeki şartlarla, hususî menfaatler deki şartların karışmaması, âme menfaatinin korunması için böyle bir nâib tâyini zarureti.

Zoraki valilik hukuken muteber kabul edilince bununla, serbest bir tâyin sonucu kesinleşen valilik arasında 4 yönden fark vardır. 1- Zoraki valilik, bir yeri asker zoru ile ele geçirmektedir. Tâyinle kesinleşen valilik imâmın serbest bir tâyin tasarrufu sonucudur. 2- Zoraki valilik, müstevlinin ele geçirdiği topraklarda geçerlidir. Tâyin sonucu işbaşına gelen valinin valiliği tâyin edenin göstereceği topraklarda geçerlidir. 3- Zoraki valilik belirli, az bir kısım işlere bakmayı gerektirir, tâyin valiliği görülmesi gerekli bütün işlere bakmayı icâb ettirir. 4- Zoraki valilikte imâm o ülkeye tam yetkili vezir tâyin edebilir. Tâyinle gelen valiliklerde böyle bir vezir tâyini doğru olmaz. Çünkü zoraki vali belirli az işe bakar, geri kalan işleri tam yetkili vezir yerine getirir. Tâyin valisi ise bütün işleri görebilir. Zoraki vali olanın yanında vezir tayin edilen kişi tam yetkili vezir gibidir. Ama

tainle gelen vali yanına eşdeğer bir ikinci kişi atanmaz. O zaman kuşku bir durum ortaya çıkar. [\[37\]](#)

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM Ordu Kumandanları Tâyini

A - KUMANDANIN VAZİFELERİ

Harplerde kumandan tâyin etme müşriklarla savaşmaya mahsustur ki bu da iki kısımdır, **a)** Ordu politikasına, harbi sevk ve idareye tâyin edilen komutan, diğer adı ile Özel komutanlık. Bu komutanlıkta aranılan şartlar özel valilikte aranılan şartlardır. **b)** Ganimetleri taksim, sulh anlaşması yapma dahil, harp işlerine dâir bütün yetki ve görevler verilen komutanlıktır. Genel komutanlık da denir. Burada da genel valilikte aranılan şartlar aynen istenir. Harp komutanlığı, taşıdığı hükümler bakımından özel idarelerin en geniş, kısımları en çok olanıdır. Fakat özlü olarak ana konulara temas edilecek, bu arada genel komutanlık içinde özel komutanlığa da yer verilecek, ayrıca bir başlık açılmıyacak-tır:

Harp Komutanlığı genel bir komutanlıkta 6 görevi vardır. Birinci görevi içinde 7 hakkı vardır.

Birinci görevi orduyu sevk etme. Orduyu sevk hususunda 7 hakkı;

1- Yürüyüşte mülayim hareket etmek. Zira ordunun en zayıf askeri de savaş mahalline gitmeye muktedir olmalı, kuvvetlilerin kuvveti korunmalı. Bu şekilde hareket etmezse intikâl çekilmez olur, zayıflar ölür, kuvvetlilerin sıhhati bozulur. Peygamber (s.a.v.) de:

"Şu din (yol) metin ve çetindir. Onda siz yumuşaklıkla yürüyün, yürütün. Zira yumuşak, kesik kesik yürüyüşte-geçilmedik toprak, aşılmadık dağ kalmaz. Yürüyüşün en

kötüsü gecenin ilkinde süratle yapılan yürüyüştür" [\[38\]](#) buyurmuşlardır. Ve Hz. Peygamberden (s.a.v.) rivayet edilmiştir ki:

"Zayıf düşmüş olan, yumuşak olanın, gücü bulunanın emîridir."^[39] buyurmuşlardır. Bu hadislerden maksad hayvanı zayıf olanın yürüyüşüne göre yürümenin icâb ettiği'dir.

2- Üzerinde harp edebilmeleri, binek hayvanı olarak kullanmaları için atlar ve benzeri hayvanlar teminini askerden istemek. Harp atları ve diğer hayvanlar arasına çok yaşlılar, alçak boylular, çok yem yiyenler, yağlı, yaramaz, itaatsiz, terbiye edilmemiş olanlar alınmaz. Binek hayvanlarına yükler yüklenir, süvariler biner, böylece çok yüke ve yürümeye dayanamıyanlar harp hayvanları arasından çıkarılır. Allah Teâlâ da:

"Siz de onlara karşı gücünüzün yettiği kadar kuvvet ve cihad için bağlanıp beslenen atlar hazırlayın" (KK 8:60) buyurmuştur. Resulullah (s.a.v.) de;

"Atlar besleyin, zira onun sırtında sizler için şeref, yücelik, karınlarında ise hazineler vardır."^[40] buyurmuştur.

3 - Savaşta iki sınıf kimselerden faydalanmak. Birincisi: Müsterzika (Maaşlılar) denilen, Harp Divanınca askere yazılmış, silâh altında hazır kuvvet olarak devamlı beslenen, elde tutulan profesyonel askerlerdir. Bunlar harpten anıyan, duruma göre kendilerine hazineden maaş verilen veya eyâletlerde bu maksatla beslenen askerlerdir. İkincisi, Mütetavvi denilen ve harp zamanı gönüllü olarak savaşa katılan, emir ve komuta altına girenlerdir. Allah Teâlâ bunları Kur'ân-ı Kerim'de Övmüştür. Nitekim bir âyet-i celiledir:

"Ey mü'minler sizler gerek hafif gerek ağırlıklı olarak el birlik savaşa çıkın. Allah yolunda mallarınızla, canlarınızla cihad edin..." (K.K. 9:41) buyurmuştur. Bu âyet-i kerimedeki "Gerek hafif, gerek ağırlıklı..." emrine uyanlardır ki bunun 4 türlü mânâlandırılışı vardır. Hasan ve İkrime'nin görüşüne göre: Genç ve ihtiyar olarak, Ebû Salih'in görüşüne göre: Zengin ve fakir olarak, Ebû Amr'in deyişine göre: Binitli veya yaya olarak, Fer-ra'nin fikrine göre: Çoluk ve çocuğunuzla veya yalnız olarak. İşte bu gönüllü askerlere zekâtтан verilir harp ganimetlerinden verilmez. Peygamber (s.a.v.) zekatın sarfedileceği yerleri gösteren âyet-i kerimeyi böyle uygulamıştır. Harp ganimetlerinden verilmesi uygun düşmez, onların hakkı zekâttır. Hazineden maaş verilen askerlere, ganimet ehline de zekât verilmez. Onların hakkı da ganimetlerdir. Her iki gruptan biri diğerinin mal ve hakkına ortak olamaz. Ebû Hanife'ye göre iki sınıf mal, iki grup askere ihtiyaç nisbetinde harcanabilir. Halbuki Allah iki grubun arasını ayırt etmiştir. İkisini bir hüküm altında toplamak doğru olmaz.

4- Muvazzaf (Profesyonel) ve Gönüllü askerlerin âdetlerinden, huylarından anlayan bir komutan olmalı. Örflerinden, huylarından anlayan gözcüler tâyin etmeli, hallerini kontrol ettirmeli, onları savaşa çağırıldığında hemen yanlarına yaklaşmalı, yakinen birbirlerini tanımalıdır. Hz. Peygamber de bu hususa harplerinde çok riâyet etmiştir. Yüce Allah da âyet-i kerimesinde:

"Sizi birbirinizle tanışmanız için cemiyetlere ve kabilelere ayırdık." (K.K. 49:13) buyurmuştur. Bu âyet üç türlü mânâlandırılmıştır. Mücâhid'in fikrine göre: Cemiyetler; yakın akrabalar, soylar, kabileler uzak soylar anlamadadır. Bir diğer görüşte: Cemiyetler; Kahtan Arapları, kabileler de Adnan Arapları anlamadadır. Üçüncü görüşte ise: cemiyetler; Arap olmayan milletler, kabileler ise, Arap soyundan olanlar anlamadadır.

5- Her bir grup asker için birer kapalı isim (kod, rumuz) vermek: Verilen bu gizli, kapalı isimle seslenilmeli, gruplar birbirinden bu isimle ayırt edilmeli, çabucak toplanmaları sağlanmalıdır. Urve b. Zübeyr babasından şu hadis-i şerifi nakletmiştir:

"Şüphesiz Allah'ın Resulü Muhacirlere kapalı isim olarak Abdurrahmân Oğulları, Hazrec kabilesine Abdullah Oğulları, Evs Kabilesine Ubeydullah Oğulları, kendi atına da Allahın Atı ismini verdi."^[41]

6- Askerleri, aralarında bulunan ve düşman lehine casusluk eden, askeri isyana teşvikte bulunan, alay eden kimselerden yüz çevirtmek. Beşinci kol kuvvetlerine ve istihbarata karşı koymak. Müslümanlarla alay etmesi yüzünden, Resulullah (s.a.v.) de bazı harplerinde Abdullah b. Ubey b. Selûlü harbe katılmadan men etmiş, askerlerden uz akl aştırmış tır. Allah Teâlâ da,

"Fitneden eser kalmaymcağa, din de Allah'ın dîni oluncaya kadar onlarla savaşın..." (K.K. 2:193) buyurmuştur. Bu âyet-i kerimeden maksad, bazınız bazınıza fitne olmasın, ayrılık göstermesindir.

7- Soy ve fikir bakımından kendi soy ve fikrinde olanlara, kendi mezhebinde bulunanlara meyletmemek, soy, fikir ve mezhepte ayrı olanlara sırt çevirmemek. Ufak çapta nahoş düşen hususlara büyük önem vermek, işi büyütme suretiyle ihtilâfa, ayrılıklara yol açar. Bu bakımdan önemsiz olan hususların üzerini hemen kapatmak, işi büyütmemek, gerekir. Peygamber (s.a.v.) de dinde zıd olmalarına rağmen münafıklara harpler esnasında göz yummuştur. Zahire göre haklarında hüküm vermiştir. Maksadı ordunun her türlü üstünlüğünün sağlanması, sayılarının artması içindir. Kâbllerinde nifaktan gizlemiş oldukları düşünceleri Allah'a havale etti. Hesabını ona bıraktı. Allah Teâlâ da âyet-i kerimede:

"Birbirinizle çekişmeyin. Sonra korku ile za'fa düşerseniz, rüzgârınız kesilip gider." (K.K. 8:46) buyurmuştur. Bu âyet-i kerimeye iki türlü mâna veriş vardır. Bir fikre göre: Rüzgârdan maksad, devlettir. Bu görüş Ebû Ubeyd'indir. İkinci fikre göre de: Rüzgârdan maksat kuvvettir. Rüzgâr ismi de kuvvetli esmesi sebebiyle buradan alınmıştır.^[42]

B - KUMANDANIN HARBİ İDARESİ VE DÜŞMANLA SAVAŞMASI

Ordu komutanlığının ikinci görevi ve hakkı harbi sevk ve idaresidir. Harp ülkesinde bulunan müşrikler iki sınıftır. Birinci sınıf: Kendilerine İslâm dinine girmeleri hususunda davet yapıldığı halde, yapılan davete sırt çevirenlerdir. Ordu komutanı iki husustan birini haklarında tatbikte serbesttir. Ya gece-gündüz sıkıntı vermek, ölümler ve yakmakla tehdit etmek, veya harple, ölümlerle korkutmak. Müslümanlar için bu tedbirlerden hangisi uygun düşüyorsa onu müşrikler hakkında uygular. İkinci sınıf müşrikler; kendilerine, müslümanhğa davet hususu ulaşmayanlardır. Bu sınıf müşrikler bugün az sayıda kalmıştır. Çünkü Allah, Peygamberinin (s.a.v.) davetinin her tarafa yayılmasını sağlamıştır. Ancak Türklerden, Rumlardan karşılaştığımız yerlerin ötesinde olanlarla, uzak doğu ve batıda bulunanlar vardır. Onlara dine davetin ulaştığı bilinmediğinden birdenbire öldürülmelerine, yakılmalarına girişmek yasaktır. Onlara önce dine davet işlemi yapılır. Peygamberin (s.a.v.) peygamberlik mucizeleri anlatılır, dîni kabul etmeleri hususunda deliller getirilir. Bütün bunlara rağmen küfürde devam ederlerse, o zaman harp edilir, öldürülür. Allah Teâlâ da âyet-i kerimesinde:

"İnsanları Rabbinin yoluna hikmetle, güzel öğütlerle davet et; onlarla mücâdeleni, en güzel yol hangisi ise onunla yap."(K.K 16:125) buyurmuştur ki, maksad, Allah'ın yoluna, dînine hikmetle davette bulun demektir. Hikmete iki türlü mânâ verilmiştir. 1- Hikmetten maksat Peygamberlik, 2 - Kurandır. Bu Kelbîye göredir. Güzel Öğütte de (meviza) iki türlü anlam vardır. 1- Yine Kelbî'ye göre: Kuranın güzel sözleri, 2 - Başkalarına göre,

Kur'ândaki emir ve yasak mâhiyetinde olan şeyler, hükümlerdir. "Onlarla mücâdelem en güzel yol hangisi ise onunla yap" lâfzında da, düşmanlara hakikatler açıklanır, deliller izah edilir, demektir.

Şayet bu ikinci sınıf müşrikler, dîne davet işi yapılmadan, deliller getirilmeden, gerekli korkutma yapılmadan, birdenbire Öl-dürülürse, Şâfi mezhebine göre: Bir müslümanın diyeti gibi diyet verilir. Bir başka görüşe göre de, dinleri ayrı olması sebebiyle kâfirin diyeti gibi diyet verilir. Ebû Hanîfe'ye göre ise, öldürülmelerinden ötürü diyet vermek gerekmez.

Ordu safları, hatlar savaşa girdiğinde, emir ve komutasında bulunan askerlerin kendisini tanımaları için, diğer atlardan ayırıcı renkleri taşıyan, özellikle alacalı bir ata binmesi gerekir. Şayet ordudaki atların hepsi yalnız siyah veya yalnız doru ise Ebû Hanîfe'ye göre, komutanın onlardan tamamen ayrı bir renkte olan ata binmesi doğru olmaz. Çünkü düşman tarafından komutan kolayca tanınır, bilinir. Ama nihayet bu bir fikirdir. Abd b. Avnillah, Umeyr'den, O da Ebû İshak'tan Peygamberin (s.a.v) Bedir savaşında şöyle buyurduğunu rivayet etti:

"Kırlarda otlayan atlar besleyin. Şüphesiz melekler de böyle atlar beslediler."^[43]

Komutan karşılıklı mübârezeye, düelloya çağırıldığında cevap vermelidir. Ubey b. Halef, Uhud muharebesinde Peygamberi (s.a.v) mübârezeye çağırdı. Peygamber (s.a.v) de onu öldürdü. Pey-gamber'in (s.a.v) ilk yaptığı Bedir Muharebesinde Kureyş'in uluları Utbe b. Rebia, Oğlu Velid, kardeşi Şeybe ortaya çıkarak karşılıklı doğuş, düello istediler. Peygamber (s.a.v) de Ensar'dan Af-ra'mn oğulları Avf ve Mes'udu ve Abdullah b. Revaha'yı karşılarına çıkardı. Kureyşliler bu üç bahadıra, "Biz sizleri tanımıyoruz. Biz bize denk kişiler isteriz." dediler. Bunun üzerine Peygamber (s.a.v), Haşim oğullarından üç kahramanı gönderdi. Ali b. Ebi-Ta-lib (r.a) Velid'le döğüştü ve onu öldürdü. Hamza b. Abdil-Muttalib (r.a.) Utbe ile çarpıştı ve onu öldürdü. Ubeyde b. el-Haris (r.a), Şey-be ile döğüştü ve iki vuruşta ayrıldılar. Şeybe de bu harpte öldü. Ubeyde sağ olarak, ayağının biri yaralı vaziyette ata bindirildi. Safra denilen yerde öldü. Ka'b b. Malik bu hususta şu mersiyeyi söylemiştir:

"Ey gözlerim, cömert olun, göz yaşlarımızı esirgemeyin, az az değil, devamlı akıtın.

Şehidlerin ilki, en güzeli ve ölümü bizi mahveden o efendi üzerine ağlayın.

Yarımın sabahında, pek fena olmayan bir vakitte, beklenmedik bir anda Ubeyde ölmüştü.

Şüphesiz harbin keskin kılıcı ile yaralanması ona çok ızdırıp veriyordu."

Bu olaydan sonra Utbe'nin kızı Hind, şayet Hamzayı öldürürse kendisine büyük mükâfatlar vereceğini Vahşi'ye vaad etti, Uhud'da Vahşi Hamza'yı şehid edince, Hind, şehidin karnını yardı, ciğerini çıkarıp çiğnedi. (Allah Yüce şehidden razı olsun...). Hind bu vak'a hakkında şu şiiri yazdı:

"Utbe'den, kardeşimden, amcasından ve Bekr'den bana bir sabır da yoktur.

Nefsime şifâ verdin, nezrimi ödedin, ey Vahşi, göğsümün ateşine şifâ verdin.

ömrüme hayatım bahasına yemin ederim ki kemiklerim kabrimde çürüyünceye kadar şükürler eder."

İşte şu olaylar gösteriyor ki Peygamber (s.a.v) Hâşim ve Ab-dul-Muttalib oğullarından en yakın aile fertlerini, onların en parlağı, onlara en çok şefkatli olmasına rağmen karşılıklı mübârezelere, düellolara çıkarmıştır. Ubey'le karşı karşıya Uhud'da mübâreze etmiştir. Hendek'te Amr b. Abdi Vüdd'ün ağır konuşması karşısında çok sevdiği amcası oğlu Ali'yi karşısına çıkarmıştır. Şöyle ki: Kureyşliler Medine'yi kuşattıklarının ilk günü Amr b. Abdi Vüdd, müslümanlardan er istedi, cevap veren olmadı. İkinci günü yine er istedi, yine cevap veren olmadı. Üçüncü günü yine er istedi, kendisinden kaçıldığını görünce:

"Ey Muhammed (s.a.v), ölülerinizin, şehidlerinizin Cennette diri olduğunu, Rablarının onları rızıklandırdığı, bizim Ölülerimizin Cehennemde cezalandırıldığını boş yere iddia eden siz değil miydiniz? Sizin hiçbirinize kıymet vermem." dedi. Bunun üzerine Allah'dan bir iyilik olarak veya düşmanın ateşe biraz daha yaklaşması için Hz. Ali ileri atılarak şu şiirleri okudu:

"Küçüçük topluluklarından er var mı diyen sese döndüm. Durdum, baktım ki şecaatli korkak, korktuğu yerde hazır dona kalmış.

Şüphesiz ben, onun azgın develer bağırışı gibi bağırmakta acele etmedim. Onun gibi olmadım.

Şüphesiz ki şecaat, hayırların en asîli olan cömertlik, genç delikanlılarındır."

Bu şiirlerden sonra Hz. Ali, Peygamberden (s.a.v) izin istedi, o da müsâade ederek,

"Çık Ya Ali, Allah seni korusun, her türlü kötülüklerden esirgesin." Bu duadan sonra Hz. Ali de hemen şu şiiri söyleyerek ileri doğru çıktı.

"Müjde sana, deve bağırışı gibi olan sesine, âciz olmayan biri (sana) cevap vermeye geldi.

Gelen gelişinde samimidir. Bilerek geliyor. Umarım ki bu iş sabah vaktinde bitsin de kurtulsun.

Hakikaten ben, başıyın üzerinde, cenazelerde çığırkanlıklar yapan bir kadın dikmek ve görmek istiyorum.

Deve haykırışı anında, birden bire parlayan, nefesleri kesen, geniş kılıcı vurmak suretiyle."

Her ikisi harp meydanında dolaştılar, ortalığı toz duman bürüdü. İkisi de toz içerisinde gözden kayboldular. Sonra ikisi de gözüktü. Ali (r.a.) kılıcını Amr'in elbisesine siliyordu, Amr o anda öldürülmüştü. Bu olayı etraflı bir şekilde Muhammed b. İshak, Me-ğazi Kitabında anlatır. Bu iki olay gösteriyor ki nefse güç de gelse komutan düelloya çağırıldığında ortaya çıkmalıdır. Savaşçının ilk düelloya dâvetine cevap vermeyi Ebû Hanîfe men etmiştir. Çünkü düelloya çağırarak, ilk olarak bu işle başlamak taşkınlıktır. Şâfi ise, karşılıklı döğüşmeyi, Allah'ın yolunda, dininde kuvvet gösterilmesi, Peygamberine {s.a.v) yardımda bulunulması sebebiyle caiz görür. Peygamber (s.a.v) mübâreze yapılmasını uygun buldu, teşvik etti. Bazan kendisinin de çıkmasına rastlandı. Muhammed b. İshak'm anlattığına göre: Bir gün Uhud muharebesinde Resû-lullah (s.a.v.), zırhları arasından bir kılıç aldı. Sonra onu elinde sallayarak:

- "Bu kılıcın hakkını kim verecek?" dedi. Hz. Ömer kalktı,

- "Ben onun hakkını veririm" dedi. Peygamber (s.a.v.), Ömer'den vazgeçti, tekrar,

- "Bu kılıcın hakkını kim alacak?" diye sordu. Zübeyr b. Avvam kalktı ve,

- "Kılıcın hakkını ben alırım!" dedi. Peygamber (s.a.v.) üçüncü defa,

- "Bu kılıcın hakkını kim alacak?" diye sordu. Ebû Dücâne Simak b. Huraşe ayağa kalktı,

Ahkâm-ı Sultaniyye

97

- "Onun hakkı nedir Ya Resûlallah?" diye sordu. Peygamber (s.a.v.) de,

- "Kılıç eğilinceye kırılıncaya kadar düşmana vurmandır." dedi. Kılıcı Peygamberden (s.a.v.) aldı, sapı kırmızı idi. İnsanlar kılıcı gördüklerinde hemen öldürecek ve yaralayacak zannederlerdi. Ebû Dücâne şu şiiri okuyarak yürüyordu:

"Resûlullah (s.a.v.) kılıcın hakkını kim alacak dediğinde, onun yumuşaklığından faydalandım, ben aldım.

Kadir ve Rahman olan Allah'ın yarattıkları arasında âdil ve doğru olduğu bilinenden aldım, kabul ettim.

O Peygamber (s.a.v.) bol bol ganimetlere kavuşan, doğu ve batıda malları olandır."

Sonra Ebû Dücâne saflar arasında gururlu gururlu dolaşıyordu. Peygamber (s.a.v.) bunun üzerine, "O öyle bir yürüyüşür ki Allah bu yürüyüşü sevmez. Ama harpte caizdir" buyurdu. Savaşa ilk başlayan olarak, belâlar, ölümler yağdırarak girdi ve şu şiiri okuyordu:

"Sevgilim (Kılıcım), benimle anlaşma yapan birisin. Bizler kanlar döken bahadırız.

Allah'ın ve Resulünün kılıcını aldım. Acaba zaman dönemecinde durmaz, beklemez mi?"

Yukarıdan beri açıklanan delillerden anlaşıldığı üzere, düelloda bulunmak iki şartla caizdir: 1- Düelloya çıkacak müslüman, genç ve cesur olmalı ve bilmeli ki düşmanını karşı koymasında âciz kalmıyacaktır. Şayet böyle cesur, genç biri değilse düelloya çıkması önlenir. 2- Ordunun komutanı, askerinin pek ileri gelen erkânından biri de olmamalı. Çünkü ilk hamlede böyle Önemli bir şahsın kaybolması orduyu üzüntüye, moral bakımından bozulmaya götürür. Peygamber'in (s.a.v) düellolarda ilk defa kendini Öne sürmeleri Allah'ın yardımına bağlanışları, Allah'ın zaferinin yalnız kendi hakkında tecelli edeceğini bilmesi nedeniyledir.

Ordu komutanının harp esnasında en ön safla çarpışması, askeri şehitliğe teşvik etmesi iki maksaddandır. Ya müslümanları harbe teşvik, veya Allah'ın yardımından cesaret alarak ümid ederek düşmanı yenilgiye uğratmak içindir. Muhammed b. İshak'ın anlattığına göre Bedir harbinde Resûlullah (s.a.v) yüksek bir kerevet üzerine çıktı, müslümanları harbe teşvik etti ve: "Her insana acaba ne isabet etti diye sordular? Ve nefsim kudreti tahtında olan Allah'a yemin ederim ki bir adam bugün düşmanla çarpışır, sabırla ve ecrini Allah'tan isteyerek göğüs göğüse çarpışma esnasında er meydanından geri kaçmak-sızın Öldürülürse Allah onu cennetine koyar". Mesleme oğlu Umeyr b. Hümam, elindeki hurmaları yerken, "Ne güzel, ne güzel buyurdunuz. Benimle Cennet arasında şu topluluğun beni öldürebileceği kadar bir mesafe kaldı." dedi. Ellerindeki hurmaları hemen attı, kılıcını aldı, şehid oluncaya kadar düşmanla çarpıştı. Allah rahmet etsin. Savaşa ânında şu şiiri okuyordu:

"Takva, âhirete âit ameller ve Allah'a karşı sabırdan başka azık olmaksızın harbe Allah için koşmak gerekir.

Takva, iyilik, doğruluk azıklarından başka her türlü azık

fânidir."

Bir müslümana, harpte olsun, harbin dışında olsun eline geçen müşrikleri Öldürmesinde sakınca yoktur. Onların yaşlılarını, din adamlarını, ruhbanlarını öldürmek hususunda görüş ayrılığı vardır. Bir görüşe göre, savaşmaya teşebbüs etmezlerse öldürülmezler. Çünkü onlar, mâbedleri gibi emânet bırakılmışlardır, ikinci görüşe göre, harbe teşebbüs etmeseler, silâha sarılmasalar da öldürülürler. Çünkü onların bir fikir açıklamaları, etrafında bulunanlara teşvik edici işaretler yapmaları müslümanlarla göğüs göğtise savaşmalarından daha tehlikelidir. Hevâzin harbinde, Huneyn harbi günü Dureyd b. Sununa 100 yaşını geçtiği halde öldürülmüştür. Resûlullah (s.a.v) bu olayı gördüğü halde, böyle yapılmasını kötülemedi. Dureyd, öldürülürken şu şiiri terennüm ediyordu:

"Ben onlara yüksek bir tepelikten hücum emri verdim. Onlar henüz Ömürlerinin sabahında delikanlılardı.

Fakat onlar, kendilerinden olmama rağmen beni bu âkibetten korumadılar, gördüm ki onlar sapmışlar, din değiştirmişler. Halbuki ben din değiştirmemiş, hidâyete ermemişim."

Peygamberin (s.a.v) yasak etmesi sebebiyle kadınların, çocukların harp ânında veya harbin dışında öldürülmeleri doğru değildir. Bu hüküm onların harp etmemeleri şartına bağlıdır. Hizmetçilerin, idarecilerin, hükümdarların öldürülmesini de Peygamber (s.a.v) yasaklamıştır. Kadınları ve çocukları öldürenler alınlarından vurulmak üzere ölüm cezasına çarptırılırlar. Düşman tarafı, kadın ve çocuklarını kendilerine siper ediniyorlarsa yine de kadın ve çocukların öldürülmemesine çalışılır. Şayet düşmanı öldürebil-mek, Önlerinde bulunan kadın ve çocukları öldürmekle mümkünse o zaman Öldürülmelerinde bir mahzur yoktur. Düşmanlar, müslüman esirleri kendilerine siper ediniyorlarsa, müslüman esirler öldürülmeden düşman öldürülemez müslüman esirler öldürülmezler. Kuşatma suretiyle müslümanlara ulaşmak, esareten kurtulmak veya kurtarmak nasıl mümkünse o çareye baş vurulur. Azamî derecede düşmanın, ellerindeki müslüman esirleri öldürmelerinden, kaçınılır. Bir müslüman esir bir müslümanı bilerek öldürürse katiline diyet ve keffâret gerekir. Müslüman olduğunu bilmiyorsa yalnız keffâret gerekir.

Bâzi hukukçular uygun görmese de genel olarak düşmanın savaş atları, binek hayvanları öldürülür. Hanzala b. Râhib, Uhud harbinde Ebû Süfyân'ın atını öldürdü. Ebû Süfyân'ı da öldürmek üzere koştu, İbn Şuub bu olayı görünce Hanzala'yı şu şiiri ile düelloya davet etti:

"Efendimi, dostumu, göz bebeğim ve canımı elbette ki güneşin ışığından koruduğum gibi kılıç darbesinden de korurum."

Sonra Hanzala'ya kılıcını vurdu ve öldürdü. Bu esnada durumdan istifade eden Ebû Süfyân kaçıp kurtuldu. Ve o anda şu şiiri söylüyordu:

"Atım sabahtan akşama kadar onlarla köpekler gibi, kişneye-rek harbe diyordu.

Onları yaralamak suretiyle öldürüyor, üstün olana teslim olmalarını söylüyor, onların kılıç darbelerini kendimden uzaklaştı-ıyordum.

Atım öldürülünce beni kurtarmak için toy bir at aradım, İbn Şuuba ne kadar minnet duysam azdır."

Ebû Süfyân'ın bu şiiri İbn Şuub'a ulaşınca cevabî mahiyette, teşekkür etmeksizin şu şiiri söyledi:

"Ey Harbin oğlu, benim düşmanı uzaklaştırmam olmasaydı, cevap vermeye fırsat kalmaksızın seni o şahıs bu tepede telef ederdi.

Yüce yerde atın hilesi olmasaydı, köpekler ve sırtlanlar onun üzerine büyük bir uluma ile varırlardı."

Bir müslüman kendi atını öldürmek isterse: Anlatıldığına göre, Ca'fer b. Ebi Tâlib Mute Muharebesinde, harbin kızıştığı bir anda kırmızı atından inmiş ve öldürmüş, şehid edilinceye kadar yaya harbetmiştir. Böylece müslümanlıkta atını ilk öldüren şahıs olmuştur. Fakat genel olarak hiçbir şahsın atını öldürmesi doğru karşılanmamıştır. Çünkü at düşmanla harbe hazırlanması emredilen bir harp vasıtasıdır. Âyet-i Kerime'de de:

"Siz de onlara, düşmanlara karşı gücünüzün yettiği kadar kuvvet ve cihad için bağlanıp beslenen atlar hazırlayın ki bununla Allah'ın düşmanını ve sizin düşmanınızı... kor-

kutasmız." (KK. 8:60) buyurulmuştur. Ca'fer etrafı düşmanla çevrildikten sonra atını düşmanın eline geçip onların kuvvet bulmaması için öldürmüştü. Sanki düşmanın atını öldürme gibi kendi atını öldürme mubah hâle gelmiştir. Yoksa din yönünden Ca'fer, dinin emrine bağlılıkta herkesten kuvvetli, hürmetlidir.

Harpte ordu düşmanla savaşırken, bir ara geri dönüp tekrar düşmanla karşılaşınca Peygamber (s.a.v) müslümanları harbe teşvik ediyor, orduyu geri,

uygun bir yere çekiyordu. Müslümanlar, "Aman firâr başladı, firâr, niçin kaçıyorsunuz?" diyorlardı. Peygamber (s.a.v) de, "Bu firar değil, fakat inşaallah bir harp oyunudur." diye cevap verdi. Bu bakımdan harp taktiği olarak geri çekilme doğru karşılanmıştır. ^[44]

C- KOMUTANIN ORDUYU İDARESİ

Harp komutanlarına ait görevlerden üçüncüsü, komutanın orduyu sevk ve idaresidir. Bu konuda bilinmesi ve yapılması gereken 10 çeşit vazife vardır. Şöyle ki:

1- Orduyu daima uyanık, hazır bir halde tutmak, gafillige, tembelliğe düşürmemek. Bu şekilde hareketle düşmana üstün gelinir. Orduyu kamufle imkânlarını aramakla, ordunun her türlü harekâtını gizli tutmak, şahıs mallarını emniyet altında tutacak bekçiler bulundurmakla mümkündür. Böylece sulh zamanı istirahat ederler, harp vaktinde bu siperler altında emin olurlar.

2- Düşmanla savaşabilecek kritik bir arazi kesimi aramak. Otağı, suyu, siperleri, mevzileri, çevresi münâsib bir yer seçmek. Böyle bir yer; birliği, irtibatı, ikmâl işlerini sağlamada yardımcı olur.

3- İhtiyaç zamanında askerin lüzum hissedeceği yiyecek, içecek, teçhizat ve diğer ihtiyaç maddelerini, harp vasıtalarını önceden yeterli derecede hazırlamak. Ordunun her türlü ihtiyacı vaktinde hazırlanır, savaş zamanı tam bir ikmâl sağlanırsa zafere ulaşılır, düşman mevzileri kolayca ele geçer.

4-Düşmanın durumunu öğrenmek, istihbaratı hiçbir zaman bırakmamak, düşmandan gelen haberleri değerlendirmek, düşmanın hilesinden emin olarak gafleti ânında hücumu geçmek.

5- Orduyu savaş ânında bir tertip ve düzene koymak, saflar arasının kopmasını, çözülmesini önlemek için, tedbirler almak. Cepheye daima orduyu denetlemek. Düşmanın ikmâl yollarını ele geçirmek, kendi ikmâl yollarını daima açık bulundurmak, muhafaza etmek.

6- Moral bakımından askeri en yüksek seviyede tutmak, zafere ulaşma yönünden askeri üstün bir potansiyel sahibi yapmak. Zafere ulaşmanın yollarını zihinlerine yerleştirmek. Düşmanı gözlerinde küçük düşürmek. Bu şekilde hareketle zafere ulaşmak kolay olur. Allah Teâlâ da, "Hani Allah onları uykuda sana az gösteriyordu. Eğer onları sana çok gösterseydi elbette başarısızlığa uğradınız. (Çekinecektiniz) ve iş hakkında elbette çekişirdiniz."

(K.K 8:43) buyurmuştur.

7- Askerlere sabır telkin etmek, belâlara göğüs germeyi tavsiye de bulunmak. Âhirete düşkünlerse Allah'ın sevâb vereceğini, dünyaya düşkünlerse, dünyâ malına meyilleri fazla ise harb sonu ganimetlere ulaşacaklarını telkinde bulunmak, Allah Teâlâ da,

"Kim dünya menfaatini dilerse kendisine ondan veririz. Kim de âhret sevabını dilerse ona da bundan veririz,"

(K.K. 3: 145) buyurmuştur. Âyet-i Kerîmede geçen "Dünya menfaati, sevabı" harp ganimetleri, "âhret sevabı" ise Cennettir. Allah Teâlâ askerlerin iki grubunu da teşvik için iki mükâfaatı bir âyette zikretmiş, yan yana getirmiştir.

8- Karışık hususlarda malûmat sahibi uzmanlar ve karargâhı ile istişarede bulunmak, durum muhakemesi yapmak. Bu şekilde zilletten, yenilgiden, hatâdan kurtulur. Sonuç olarak da zafere ulaşması çok yakın olur. Allah Teâlâ da, "İş hususunda onlarla müşavere et. Bir kerre de azmettin mi artık Allah'a güvenip dayan..." (K. K. 3:159) buyurmuştur. Bu âyet-i kerîmeye mânâ vermeye çalışanlar, Allah'ın, Peygamberine (s.a.v) müşavere ile ilgili bu emrini, te'yid ve yardım anlamında dört şekilde mânâlandırmışlardır. Birincisi Hasan'ül-Basrî'nin görüşü ki; Allah harp hususunda tam bir fikrin ortaya çıkması, kesinleşmesi ve onunla amel etmesi için, Peygamberine (s.a.v) müşavereyi emretmiştir. Nitekim, "Ancak müşaverede bulunan

bir kavim işlerinde doğruya ulaşmıştır" ^[45] demiştir. İkincisi, Katâde'nin görüşüdür ki: Allah, müslümanlarla müşavereyi emretmekle Resulünün (s.a.v) onlarla dostluğunun kuvvetlenmesini ve müslümanların nefislerini takdir içindir. Üçüncüsü Dahhâk'ın görüşüdür ki: Allah'ın müşavereyi emretmesi, müşaverede fazilet ve fayda olduğundan dolaydır. Dördüncü fikir olan Süfyân'ın görüşüne göre de: Allah meşvereti, danışmayı emretmiş ki, Peygamberin (s.a.v) ümmeti için sünnet olsun. Meşveretten kendilerini uzak tutmamaları içindir.

9- Orduda disiplini sağlamak, haklardan, emirlerden, cezalardan Allah ne emretmişse onunla hareket etmek. Haktan dönmemektir. Dîn için cihad eden bir kimsenin dînin hükümlerini bilmesi ve tatbik etmesi vâcibdir. Haris b. Nebhan, Eban b. Osman'dan, O da Resûlullah'tan (s.a.v) şöyle dediğini rivayet etti:

"Askerlerinizi fesattan uzaklaştırın. Şüphesiz ki bir ordu asla fitne çıkarmamalı. Çıkarırsa Allah kalblerine fitne tohumları atar. Askerlerinizi yağmadan uzaklaştırın. Ordu asla yağma yapmamalı, yaparsa Allah onlara insanlardan bir sel felâketi gönderir. Orduyu zinadan sakındırın, ordu

mensubları asla zina etmemeli, ederse Allah da onlara köklerini kurutan acı bir ölüm verir. ^[46] buyurmuştur.

Ebû Derdâ da "Ey insanlar, harpten önce dâima iyi iş yapın; siz ancak amellerinizle savaşırırsınız." demiştir.

10- Düşmana karşı sabırsızlığa, askerliğe ve savaşmaya karşı samimiyetsizliğe yönlendirici, gerekli önemi vermeye mâni ticâret, ziraat ve benzeri şeylerle askeri uğraşmadan menetmeli. Peygamberden (s.a.v) şu hadis-i şerif rivayet edilmiştir.

"Ben düşmana üstün, merhamet sahibi olarak gönderildim. Tacir ve ziraatçi gönderilmedim. Dinine karşı hassas olanlar hariç, ümmetin en şerlisi tacir ve ziraatçilerdir."

buyurmuştur. O, Allah'ın Peygamberlerinden savaş yapan bir peygamberdir (s.a.v). Ve bir harbinde şöyle buyurmuştur:

"Benimle birlikte harb etmeyen bir kimse, inşaat yapıp da tamamlamayan, evlenip de henüz zifafa girmeyen, mahsul ekip de neticesini alamayan bir adama benzer." ^[47]

D- SAVAŞCILARIN KUMANDANLARINA KARŞI GÖREVLERİ

Ordu komutanının dördüncü görevi, bir nevi asker üzerindeki hakları sayılır. Komutanla bulunan savaşçıların iki görevi şunlardır: a) Allah'a karşı vazifeleri, b) Baştaki komutanlarına karşı vazifeleri.

a) Allah'ın askerler üzerinde olan ve askerlerin yapması gereken hakları 4'dür.

aa) Ordular karşılaştığında düşmanla sabırla çarpışmak, yenilgiye uğramamak için düşman tarafın miktarı ne olursa olsun savaşmak. İslâm'ın ilk zamanında her müslümanın 10 müşrikle savaşmasını Allah emretmişti.

"Ey Peygamber, mü'minleri harbe teşvik et. Eğer içinizden sabr ü sebata mâlik 20 kişi bulunursa 200'e galebe ederler. Eğer sizden 100 kişi olursa kâfirlerden 1000 kişiyi yener. Çünkü onlar anlamazlar guruhudur." (K.K. 8: 65) bu-yurulmuştur. Bilâhare İslâmiyet kuvvet bulunca bu hükmü Allah Teâlâ hafifletti, her müslümanın iki düşmanla savaşmalarını emr etti, ve,

"Şimdi Allah sizden yükü hafifletti. Bildi ki sizde muhakkak bir zaaf vardır. O halde içinizden sabırlı 100 kişi olursa 200'ü yenerler, eğer sizden 1000 kişi varsa 2000'e galebe çalarlar, Allah'ın izniyle. Allah sabr ü sebat edenlerle beraberdir." (K.K. 8: 66) buyurdu.

Şu iki durum dışında, bir müslümanın iki misline yenilmesi haram olmuştur. Ya bir harp oyunu veya istirahat edip tekrar savaşa devam etmek için, yahut da arkadan gelen birliklerle birleşip tekrar hücum etmek için geri dönmek. Ayet-i kerîmede de,

"Tekrar muharebe için bir tarafa çekilenin, yahut diğer bir fırkaya ulaşıp mevki tutanın hâli müstesna olmak üzere, kim öyle bir günde onlara arka çevirirse o, muhakkak ki Allah'ın gazabına uğramıştır..." (K. K. 8: 16) buyurulmuştur. Katılacak birlik yakın olsun, uzak olsun durum farksızdır.

Hz. Ömer, Kadisiye muharebesinde, geri dönen, yenilen orduya "Ben her müslümanın destekçisiyim" demiştir. İki mislinden fazla düşman olursa, sabretmeye, karşılarında durmaya da bir imkân olmazsa, bir harp oyunu olmadan, bir destekçi birliğe katılmadan da savaştan geri dönmek caizdir.

İmam Şafî'nin görüşü budur. Şafî mezhebi âlimleri İki misli düşmana karşı çıkılmadığında geri dönüp kaçmalı mı, yoksa savaşım ölmeli mi?" konusunda ihtilâf etmişlerdir. Bir gruba göre geri dönüp kaçmak, âyet-i kerîmenin hükmü icâbı doğru olmaz. Bir diğer gruba göre de harp oyunu ümidi, niyeti veya bir topluluğun kendilerine katılma ümit ve arzusu ile geri dönmekte beis yoktur. Öldürülmektense böyle hareket edilir. Zira sabretmekten âciz olsalar da, bu niyet ve arzudan âciz değillerdir. Ebû Hanîfe'ye göre de, böyle bir açıklamaya lüzum yoktur. Sabredemez, âciz kalır, öldürülmekten korkutursa geri dönülüp çekilebilir, der.

bb) Askerler, komutanın girişmiş olduğu savaşın Allah'ın dinine yardım, ona zıd olan dinlerin iptali için yapıldığını bilmelidir.

"O, Resulünü hidâyetle, hak dîn ile (sırf) o dîni her dine üstün kılmak için gönderendir. İsterse müşrikler hoş görmesin." (K. K. 9: 33) buyurulmuştur. İşte bu inanç Allah'ın emirlerine uymayı, dinine yardımı, düşmana karşı zafere ulaşmayı, karşılaşılan güçlüklerin kolayca aşılmasını emreder. Böylece çok sebatlı, son derece kuvvetli olunur. Harb de ganimetlerden yararlanma harbi olmaz. Eğer bu niyet varsa savaşanlar mücâhitler değil, müktesiler olurlar (maddî menfaat için savaşmış olurlar). Resulullah (s.a.v) Bedir esirlerini topladı. Bunlar 44 kişi kadar erkektirler. Kureys'in ileri gelenlerinden. Haklarında ashab ile istişarede bulundu. Hz. Ömer dedi ki:

"Ya Resûlallah, Allah'ın düşmanlarını, küfrün önderlerini, sapıkların reislerini öldür. Şüphesiz ki onlar seni yalanladılar, ülkelerinden çıkardılar." Ebû Bekir (r.a.) de:

"Onlar senin kabilenden, aile soyundandır. Onlardan vaz geç. Allah senin yüzünden onları Cehenneminden korusun." dedi. ResûluUah (s.a.v) bir gece ortalık kararmadan Medine'ye yürüyerek geldiğinde, müslümanların bazıları Hz. Ömer'in bazıları da Hz. Ebû Bekir'in dediğini diyorlardı. Sonra Resûlullah (s.a.v) ashabının yanına gitti. Ve dediler ki;

"Bu iki şahıs hakkında sizlerin görüşü nedir? Onların durumu daha önce sanki iki öz kardeş durumu gibiydi. Nuh Peygamber dedi ki: "Ey Rabbim, yeryüzünde kâfirlerden yurt tutan hiçbir kimse bırakma." (K. K. 71: 26). Ve Hz. Musa da: "Ey Rabbimiz, Sen onların mallarını yok et, kalblerini şiddetle sık ki..."(K. K. 10: 88), Hz. İsa da "Eğer kendilerine azab edersen, şüphe yok ki onlar senin kullarıdır. Eğer onları yarhğarsan mutlak gâlib ve yegâne hüküm ve hikmet sahibi olan da hakikat sensin sen." (K. K.5:118), Hz. İbrahim de: "Bundan sonra kim bana uyarırsa işte o bendendir. Kim de bana karşı gelirse hakikat sen çok affedici ve çok rahimsin" (K. K. 14: 36) diye duada bulunmuşlardır. Şüphesiz Allah, insanların bazılarının kalblerini taştan katı yaratmıştır. Bazılarının kalbini de süttten daha mülayim, yumuşak yaratmıştır. Sizlerden her kim fakirse

ve kurtulmak istiyorsa ancak fidye ile kurtulur. Yoksa boynu uçurulur. ^[48] buyurdular. Resûlullah (s.a.v) her bir esirle 4000 dirheme fidyeleştiler. Esirler arasında Ebül-Yüsr'ün esir aldığı Abbas b. Abdi'l-Muttalib de vardı. Abbas iri yarı, Ebu'l-Yüsr de ufacak, derli toplu bir zât idi. Resûlullah Ebu'l-Yüsr'e dedi ki:

- "Ey Ebu'l-Yüsr, Abbas'ı nasıl esir aldın?" Cevaben:

- "Ey Allah'ın Resülü, hiç görmediğim bir adam, onu esir alırken bana öyle yardım etti ki, şekli de şöyle idi" dedi. Peygamber (s.a.v) de,

- "Şüphesiz ki sana çok güzel bir melek yardım etmiş", Abbas'a da dediler ki,

"Şahsına, kardeşinin oğlu Akıyl b. Ebi Talib'e, Nevfel b. el-Ha-ris'e, arkadaşın Utbe b. Anır'e fidye ver." Abbas da cevaben,

- "Ya Resûlallah, ben müslüman olduydum. Fakat kabilen beni zorluyordu." Peygamber (s.a.v) de:

- "Müslüman olduğumu öğrendim. Bu gerçekse Allah da seni mükâfatlandırır. (Ama fidye vermektten kurtulamazsın)."^[49] Abbas şahsı için 100 Ukiye (12,8 kg) gümüş ve diğer akrabalarının her biri için 40 Ukiye (5, 120 kg.) gümüş fidye vermiştir. Abbas hakkında şu âyet nazil oldu:

"Ey Peygamber, ellerindeki esirlere de ki: Eğer Allah'ın ezeli ilmine göre yüreklerinizde bir hayır varsa o, size siz-den almandan daha hayırlısını verir ve sizi affeder. Allah çok affedici ve rahimdir." (K. K 8: 70)

Resûlullah (s.a.v) Bedir esirlerinden aldıklarını Medine'nin fakir muhacirlerinin ihtiyaçlarına tahsis etmişti. Allah Teâlâ, Peygamberinin (s.a.v) bu hareket tarzı hakkında şöyle buyurmuştur:

"Hiçbir Peygamberin yeryüzünde ağır basıp (katledip) zaferler kazanmaya kadar esirler alması olmamıştır. Siz geçici dünyâ malını arzu ediyorsunuz. Halbuki Allah Teâlâ âhireti, âhîret sevabını kazanmanızı ister. Allah azizdir. Dostlarını düşmanları üzerine gâlib kılandır. Hakimdir, sizler hakkında istediği şeyi hikmetiyle bilendir." (K. K. 8: 67) ve "Eğer Allah'ın geçmiş bir yazısı olmasaydı aldığımız fidye de size herhalde büyük bir azâb dokun dururdu." (K. K 8: 68) âyetleri nazil olmuştur.

Bu âyet-i kerîme üç türlü mânâlandırılmıştır. Birincisi: Mü-câhid'in görüşüne göre: Bedir ehli hakkında onlara azâb olunmaması hususunda Allah'ın geçmiş bir hükmü olmasaydı, Bedir esirlerinden aldığımız fidyeden ötürü size büyük bir azâb vardı, demektir. İkinci görüş İbn Abbas'mdır: Ganimetler konusunda onların helallîği hakkında âyetler gelmemiş olsaydı, Bedir esirlerinden ganimetleri acele almanız sonucu size büyük bir azâb dokunurdu. Üçüncüsü İbn İshak'ın görüşüdür ki: Kişiyi cehaleti sonucu işlediği ameliyle muaheze etmiyeceği hususunda Allah'ın âyeti inmeseydi, almış olduğunuz fidyelerle büyük bir azâb size gelirdi, demektir. Resûlullah (s.a.v), bu âyetin inmesinden sonra:

- "Ey Ömer, bu âyetin gereğiyle Allah bize azâb etseydi senden başka kurtulanımız olmazdı." buyurdular.

cc) Emânetlere riâyet edip elde ettikleri ganimetleri getirip teslim etmek. Mücâhitlerin hiçbiri, ganimetler harbe iştirak edenler arasında taksim edilmeden hainliğe teşebbüs etmezler. Düşmandan temin edilen her ganimet malında bütün savaşçıların hakkı vardır. Allah Teâlâ da:

"Bir Peygamber için emânete, ganimet malına hainlik etmek olur şey değildir. Kim böyle eder ganimetten bir şey gizlerse, kıyamet günü hainlik ettiği o şeyin günahını yüklenerek gelir." (K. K. 3: 161) buyurmuştur. Bu âyet-i kerîmeye üç türlü mânâ verilir. İbn Abbas'a göre: Bir harp ganimetini Peygam-ber'in gizleyerek, ashabına hainlikte bulunması gibi bir iş olamaz. Hasan ve Katâde'ye göre: Harp ganimetlerinden bir kısmını hainlikle peygamberin, ashabından gizlemesi, ashabının da böyle hıyanette bulunmaları olur şey değildir. İbn İshak'a göre: Peygamberin (s.a.v), Allah'ın kendisine verdiği, gönderdiği ve ümmetini korkutucu veya teşvik edici emirleri ümmetinden gizlemesi olmaz.

dd) Allah'ın haklarından olan dördüncüsü de askerlerin müşriklerden yakın akrabalarına karşı meyletmemeleri, sevgi besle-memeleridir. Çünkü Allah'ın hakkı en lüzumlu Allah'ın dinine yardım da en önemli bir iştir. Allah Teâlâ da:

"Ey iman edenler, benim de düşmanım, sizin de düşmanınız olanları dostlar edinmeyin, sevgi göstermeyin. Çünkü onlar size gelen hakka (Kur'ân'a) küfretmişlerdir," (K.

K. 60; 1) âyet-i kerîmesini göndermiştir. Bu âyet Hatib b. Ebi Bel-tia hakkında inmiştir. Şöyle ki: Peygamber (s.a.v), Mekkeliler üzerine harbe hazırlanırken Hatib durumu bir mektup yazarak Mekkelilere bildirmek teşebbüsünde bulundu. Mekkelilere

yazdığı mektubu Abdu'l-Muttalib oğullarının kölesi Sara ile yolladı. Allah, durumu Resulüne (s.a.v) bildirdi. Derhal Ali ve Zü-beyr'i Sara'nın peşine gönderdi. Mektubu başında, saçlarının arasından çıkardılar. Hatib'i çağırdılar. 'Yaptığın işin sorumluluğunu biliyor musun?'

Hatib: - Ey Allah'ın Resulü, ben Allah'a, âhret gününe, Resulüne inanırım. Küfür de etmedim, din de değiştirmedim. Fakat burada benim kimsem yok, aile fertlerimin hepsi Mekke'de. Durumu, kurtulmaları için onlara bildirdim.

Ahkâm-ı Sultaniyye

Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v) onu affetti.

Komutanın askerler üzerindeki haklarına, uyma hususunda savaşçıların yapması gerekli şeyler ise dördtür.

a) Komutana, uyma, itaat, idaresi altına girme. Çünkü komutanın onlar üzerinde idareciliği tâyinle olmuştur. İtaat de idareciliğinin bir sonucudur. Âyet-i kerîmede,

'Ey iman edenler, Allah'a itaat edin, Peygambere ve sizden olan emir sahiplerine de itaat edin." (K. K 4: 59) Duyurulmuştur. Âyet-i kerîmedeki emir sahipleri teriminde iki mânâ vardır. İbn Abbas'a göre: Bunlar komutanlar, ümerâdır. Câbir b. Ab-dillâh, Hasan ve Atâ'ya göre: Alimlerdir.

Ebû Salih, Ebû Hureyre'den, O da Resûlullah (s.a.v.)'dan şu

hususunu rivayet etmiştir:

"Kim bana itaat ederse, hakikat Allah'a itaat etmiştir. Kim komutanlarıma itaat etmişse bana itaat etmiştir. Kim bana karşı gelmişse hakikat Allah'a

karşı gelmiştir, kim (tayin ettiğim) komutanıma karşı gelmişse bana karşı gelmiştir." [50]

bb) Askerler işlerinin, hâlini komutanlarına havale etmelidirler. İdarelerinde onu vekil bırakmalılar. Böylece görüş ve fikir ayrılıkları olmaz, araları açılmaz, dirlikleri bozulmaz. Allah Teâlâ da bu hususta,

"Onlar emînlik ve korku haberi geldiği zaman onu yayı-vezirler. Halbuki bunu Peygamber'e ve onlardan emir sahiplerine döndürmüş olsalardı o haberi arayıp yayanlar bunu elbet onlardan öğrenirlerdi." (K. K. 4: 183) buyurmuştur.

İşlerin emir sahiplerine havalesi, ihtilâfın önlenmesi için olmuştur. Doğru bir fikir, komutanın dikkat nazarından kaçmışsa açıklanır ve müşavere edilir. Bu sebeple doğruya ulaşmak için müşaverede bulunma tavsiye edilmiştir.

cc) Komutanın emirlerini derhal yerine getirmek, yasakladığı, sakındırdığı şeylere de teşebbüs etmemek. Çünkü uyma ve sakınma itâatın bir gereğidir. Şayet komutanın emrettiğini yapmazlar, yasaklarından sakınmazlarsa, komutan muhalefet etmeleri sebebiyle durumlarına göre aşırı gitmemek üzere onları cezalandırır. Âyet-i Kerîme'de de:

"Sen Allah'ın rahmeti sayesinde onlara yumuşak dav-randım. Eğer katı yürekli olsaydın, onlar etrafından herhalde dağılıp gitmişlerdi bile." (K K. 3: 159).

Said b. el-Müseyyeb şöyle rivayet etmiştir. "Resûlullah (s.a.v) buyurmuştur ki: "Yolunuzun hayırlısı kolay olanıdır." [51]

dd) Komutanla askerleri, komutanın ganimetler taksim etmesi işinde ihtilâfa düşmemeli, komutanlarının ganimetleri aralarında adaletle taksimine memnun olmalıydılar. Ganimetlerin taksiminde şerefli ile daha az şerefliyi kuvvetli ile zayıfı Allah (cc) bir tutmuştur. Amr b. Şuayb babasından, o da ceddinden şunu nakletmiştir:

"İnsanlar Huneyn muharebesinde Peygamber'e (s.a.v) uydular. Resûlullah'ı (s.a.v) bir ağacın yanına getirdiler ve bize harp ganimetlerimizi taksim et dediler. Resûlullah (s.a.v), elbiselerini üzerlerinden çıkararak yere serdiler. Ve "Ey insanlar, bilirsiniz ki şu elbisem ganimettir, hemen size vermek isterim. Ve yine bilirsiniz ki Tihame mevkiî ağaçları kadar harp ganimeti olsa hemen size taksim ederim. Siz de beni cimri, korkak ve yalancı bulamazsınız." dedi. Sonra devesinin sırtındaki yükü indirdi. "Ey insanlar, Allah'a yemin ederim ki benim şahsıma ait bir mal yok. Ancak şu deve yükünün beşte biri vardır. Esasen beşte bir ganimetin dışındakiler size verilir. Harp ganimetinden yanınızda iğneden ipliğe ne varsa getiriniz. Zira ganimet malını ehlinde gizlemek, gizleyene kıyamette meşakkat verir, ayıp ve fenâdır." buyurdu.

Ensardan birisi bir yığın koyun yünü ile Peygamber e (s.a.v) geldi ve "Ey Allah'ın Resulü, soğuk havalarda kendimi ve devemi korumak için keçe yapmam üzere bu yün tomarlarımı aldım."

Resûlullah buyurdular ki: "Şayet bana düşecek hisse o yünde ise sana bağışlanm. Ancak hissen kadarsa o zaman bana hiç lâzım olmaz." [52] O kişi

eliyle çıkarıp Peygambere (s.a.v) yünleri verdi. [53]

E- KUMANDANIN HARP SONU GÖREVLERİ

Komutanın beşinci görevi, harp ne kadar uzarsa uzasin, düşmanla harbe sabretmesidir. Harpten kaçmak yasaktır. Allah da âyet-i kerimesinde: "Ey îman edenler, sabredin, sabır yarışı edin, onlara galebe çalın. Sınırlarda nöbet bekleyin, yurdunuzu çiğnetmeyin, umulur ki bu sayede felah bulursunuz". (K. K. 3:200) buyurmuştur. Bu âyet-i kerimede üç türlü mânâ vardır. Hasan'ın dediğine göre: Allah'a itaate sabredin, Allah'ın düşmanlarıyla sabır yarışı yapın, Allah yolunda nöbetlesin, kenetlenin. Muham-med b. Ka'b'a göre: Dininizde sabırlı olun, size va'd olunan şeye ulaşmada sabır yarışı yapın. Benim ve sizin düşmanlarınıza karşı nöbetlesin, birleşin. Zeyd b. Esleme göre: Harbe sabredin, düşmanla sabır 3rarışı yapın, nöbet mahallerinde, sınırlarda nöbetlesin. Savaşta sabırlı olma, harp hukukundan olunca komutanın dört güzel sıfattan biriyle zafere ulaşması için sabır lüzumludur.

a) Düşmanın müslüman olması, böylece bizim iyiliğimize olan onların da iyiliğine, bizim aleyhimize olan onların da aleyhinedir. Düşman müslüman olursa mal ve mülkleriyle beraber bırakılırlar. Eesülullah (s.a.v) da:

"İnsanlarla, lâ ilahe illallah deyinceye kadar harbet-mem emredildi. Eğer bu sözleri söylerlerse bizim tarafımızdan canları, malları emniyettedir.

Demezlerse savaşı hak etmişlerdir." ^[54] buyurmuşlardır.

Müslüman olunca, ülkeleri Dâr-ı İslâm olur. Ve İslâmî hükümler tatbik edilir. Savaş anında az veya çok karşı tarafta bir grup müslüman olur da İslâm orduları da galebe çalarlarsa, onların Dâr-ı Harpteki mal ve mülklerini müslüman olmaları sebebiyle alırlar. Müslüman olanın malı ganimet olarak alınmaz. Ebû Hanife'ye göre: Gayr-ı menkul arazî ve evleri ganimet olarak alınır, menkulleri alınmaz.

Beni Kureyza kuşatmasında Yahudi Şu'be'nin oğulları Salebe ve Esid müslüman oldular. Müslüman olmalarıyla mallan kendilerinde kaldı. Müslüman olanların küçük çocukları ve ana rahminde olanlar da müslüman olmuş kabul edilir. Ebû Hanife'ye göre: Kâfir, İslâm ülkesinde müslüman olursa küçük çocukları müslüman olmuş olmaz. Düşman ülkesinde müslüman olmuşsa, küçük çocukları da müslüman olmuş sayılır. Fakat karısı ve ana rahmindeki çocuk müslüman sayılmaz, ganimet sayılır. Bir müslü-manın düşman ülkesinde (Dâr-ı Harpte) bazı menkul ve gayri menkulü olsa müslümanlar orayı fethetmeye geldiklerinde satın aldığı mallara tam mâlik de olmamış olsa, fetholunup alındığında o mallan satın alan satın aldığı mallan almaya daha üstün bir hak sahibidir. Ebû Hanife'ye göre: Araziden satın aldığı ganimet sayılır, menkuller kendine verilir.

b) Allah, komutanı ve ordusunu zafere ulaştırınca, müşrik olanları, çocuklarını esir alırlar, mallarını ganimet olarak elde ederler. Esir olmayanları da öldürülür. Esirleri de dört durumdan hangisi uygunsu haklarında o şekilde muamele yapılır:

1- Şirklerine devam ederlerse boyunları vurulur.

2- Köle kabul edilir. Köle hükümlerine tâbi olur, satılır veya âzâd edilir.

3- Ya fidye alınır, yahut başka esirlerle mübadele edilir.

4- Can güvenliği içinde, emin olarak bırakılır, afvedilirler. Allah Teâlâ âyet-i kerimesinde:

"Onun için o küfredenlerle karşılaştığımız zaman boyunlarını vurun" (K. K. 47:4) buyurmuştur. Bu âyette iki ihtimal vardır. Birincisi kâfirlere üstün gelindiğinde, esir ettikten sonra boyunlarını uçurmak, ikincisi savaşta hemen boyunlarını uçurmak. Sonra yine âyet-i kerimede:

"Nihayet onları mecalsiz bir hale getirdiğiniz zaman artık bağı sıkı tutun." (K. K. 47: 4) buyurulmuştur. Yani boyun eğdirerek, vurarak, esir alarak sıkı tutun demektir.

"Bundan sonra ise ya iyilik yapın, yahut fidye alın."(K. K. 47: 4) âyetteki "iyilik edin" emrinde iki söz mevcuttur. Birincisi, afvetmek, bırakmak, salıvermek manasınadır. Peygamberin (s.a.v) Sümâme b. Üsâl'i esir aldıktan sonra affetmesi gibi. İkincisi, kölelikten sonra âzâd etmektir. Mukâtil'in görüşü budur. "Fidye alın" âyeti hükmünde de iki söz vardır. 1- Ya alınabilen bir malla fidyeleşmek veya esir mübadelesi yapmak. Peygamber (s.a.v), Bedir esirlerinden bazılarını mal karşılığı bırakmış, bazılarını da bir esire karşı iki müslüman esirle mübadele yapmıştır. 2- Yahut Mukâtil'e göre: Esiri satmak demektir. "Yeter ki harp erbabi ağırlıklarımı bırakısın" (K.K. 47:4) âyet hükmünde de iki mânâ vardır. 1- Küfrünü, günâhını müslüman olmak suretiyle bırakmak. 2- Harp ağırlıklarını, silâhlarını bırakmak. Bu bırakılan silâhtan kasıd da. ya müslümanların zaferle silâhı bırakması, yahut yenilmek suretiyle müşriklerin silâhını bırakması. Zikredilen bu dört hükmün geniş açıklaması Ganimet bahsinde yapılacaktır.

c) Sulh, anlaşma, emniyet sağlamadır. Komutanın askerlerle sulh anlaşması yapması iki şekilde caizdir, **aa)** Vakitlerini komutanın emrine harcamak, bir güçlük çıkarmamak, atları ve binek hayvanlarını ganimet alanlara taksim etmektir. Bu tür hareket askerin komutana karşı güvenini sağlar, ayrıca müteakip harplere teşvik edici olur. **bb)** Günlerini devamlı komutanın emrine ayırmak güçlük çıkarır. Ama ganimeti taksimle güçlük kaldırılmış olur. Gelecek yılların harp ganimeti de askerlere dağıtılır. Yalnız bir harpte elde edilen malı harcamak, müteakip harplerden vazgeçmek uygun değildir.

Düşmanlar İslâm ülkesine girince, yapılan sulh anlaşması can ve mal için bir emniyettir. Düşmanlar anlaşmada belirtilen malı vermezlerse sulh anlaşması bozulmuştur, yeniden savaşmak gerekir. Ebû Hanife'ye göre: Cizye ve sulh anlaşmasındaki malları vermemek anlaşmaya bir noksanlık vermez, bozulmuş olduğu neticesine varılamaz. Çünkü cizye ve anlaşmada belirtilen malların verilmesi müslümanlar için bir haktır. Bunları talep etmek akde muhalif olmaz. Tıpkı borç gibi. Düşmanın hediye vermesi muahede sayılmaz, gerekirse harp yapılır. Çünkü muahede akid ile olur.

d) Dördüncü ve son meziyyet, sabrın ve iyi muamelenin kazandırdığı husus: Düşman emân ve sulh ister zafer ihtimâli yok ve mal alma imkânı da bulunmuyorsa, belirli bir süre için komutan onlarla bu İstek üzerine anlaşma yapabilir. Peygamber (s.a.v) de Hudeybiye'de Kureyşlilerle 10 yılına

sulh anlaşması ^[55] imza etmiştir. Bu tatbikata göre sulh anlaşmasında ancak 10 jallığına bir anlaşma yapılır. 10 yıldan fazla bir süre ile sulh anlaşması yapılmışsa 10 yıldan sonraki müddet bătıldır. Anlaşmanın 10 yıla kadar olan kısmı muteberdir. Anlaşma süresi içinde düşmanla, her türlü güven kurallarına riâyet edilir, haklan gözetilir. Askerler de onlarla savaşmaz. Düşman, yapılan sulh anlaşmasını süresinden önce bozarsa onlarla harbedilir. Kureyşîler de Hudeybiye anlaş-

Bu fasılda geçen sulhi anlaşması tâbirleri mütâreke manasınadır. masını bozdular. Peygamber (s.a.v) de Mekke'njn fethi günü onların üzerine yürüdü. İmam Şafii'ye göre, Resülullah (s.a.v) anlaşma ile, Ebû Hanife'ye göre, kuvvet zoru ile Mekke'ye girmiştir.

Düşman sulh anlaşmasını bozarsa elde bulunan rehinelere öldürmek doğru olmaz. Rumlar Hz. Muâviye zamanında anlaşmayı bozdular, fakat müslümanlar Rumlara ait eldeki rehinelere öldürmediler. "Onların sulhu bozmasına rağmen bizler sulha uyuyoruz" dediler. Peygamber (s.a.v) de:

"Sana bir şey emanet edene, bıraktığı emaneti geri ver. Kötülük edene kötülük etme." ^[56] buyurmuştur. Her ne kadar rehinelere öldürmek doğru değilse de savaşa girilmedikçe serbest bırakılmazlar. Savaşa başlanmıyorsa rehinelere serbest bırakılır. Erkeklere emniyette oldukları bildirilir. Kadın

ve çocuklar ise kendi kabilelerine iletilir. Çünkü onlardan ayrılmaz birer parçadırlar. Sulh anlaşması yapılırken rehine olarak bırakılanlardan müslüman olan erkeklerin geri verilmesi şart olarak ileri sürülebilir. Sulh anlaşması yapılanlardan geri verilen müslümanlara emniyet sağlanması şart koşulur. Ondan sonra iade edilirler. Kadın rehinelere müslüman olanların geri verilmesi şart koşula-maz. Çünkü onların müşriklerle olan nikâhı veya müşriklerle nikâhlanması haram duruma girmiştir. İade edilmeleri şart ko-şulsa da kocalarına verilemez. Kocaları mehirlerini vermek zorundadırlar. Zarurî durumlar sulh anlaşmasına imkân vermezse anlaşma teklifi kabul edilmez. 4 aylık bir mehil verilir. Bu süreden daha aşağı veya daha yukarı bir süre mehil olarak verilemez. Âyet-i kerîmede de:

"Ey müşrikler, haydi yer yüzünde dört ay daha güvenlikle dolaşın..." (K. K. 9: 2) buyurulmuştur.

Özel anlaşmalara hür ve köle, kadın ve erkek herkesin uyması mecburidir. Hadîs-i şerifte de:

"Müslümanların kanları diğer müslümanlarca korunmuştur. Onların kan ve canları da en azından bir köle gibi korunmak, bu hususa riâyet etmek gerekir." [57] buyurulmuştur. Ebû Hanîfe'ye göre: Köleye savaş yapmaya izin verilirse Özel anlaşmalarda bu konuya da riâyet edilir, hak tanınır.

[58] [59]
Yoksa onlar hakkında husûsi bir anlaşma yapılmaz.

F - KUMANDANIN DÜŞMANI KUŞATMASI

Komutan düşmana yaklaştığında kalelerine mancınıklarla taarruzda bulunabilir. Peygamber (s.a.v) de Tâiflilere mancınıklarla taşlar atan savaşçılar göndermiştir. Evlerini üzerlerine yıkmak, geceleyin taarruzda bulunmak, evlerini yakmak caizdir. Şayet hurmalık ve ağaçlıkları varsa ve savaş için bunlardan her türlü fâideyi sağlıyorlarsa imha edilir. Böyle bir fâideyi sağlamıyorlarsa yakılmaz, imha edilmez.

Peygamber (s.a.v), Tâiflilerin üzüm bağlarını kestirmiş, onlar bunun sonucu müslüman olmuştur. Beni Nadîr harbinde de ağaçların arasında bulunan ve meyve veren ağaçları san ve verimli hurma ağaçlarının kesilmesini Resûlullah emretmiştir. Hurmaların kesilmesine o yerde oturanlar üzümüştür. Bu olay karşısında Yahudi Semmak şu şiiri söylemiş:

"Bizler Hz. Musa'nın getirdiği ilâhî kitaba varis değil miyiz? Hem de ondan ayrılmadık,

Sizlerse Tihame ve Ahnef taraflarındaki koyunların otlağının, koruluğunun koruyuculansınız.

Size yardım için zaman da bütün gücü ile çalışmakta, ağaçlıklarımızı yok etmede size yardımcı olmaktadır.

Ey karşımda dinleyen sizler, zulümden, koruluklarımızı ellerimizde tutmaktan ve onları kesmekten vaz geçin.

Geceler ve zamanın geçişi sizin âdil ve insafli olmanızdan daha iyidir.

O zaman mefhumu, sizin Nadîr hurmalarını kesmenizi, temizlemenizi hiç de iyi karşılamaz."

Bu şiire karşı müslüman şâir Hassan b. Sabit de şöyle cevap vermiştir:

"Evet sizler kitap gönderilenlersiniz. Fakat sizler o kitabı tahrif ettiniz, kaybettiniz, helak ettiniz.

Resul gelip tasdikini istediği halde sizler Kur'âm inkâr ettiniz.

Benî Lüey koruluğunu yaygın bir ateşle helak eden sizler değil misiniz?"

Nadîr oğullarına Resûlullah (s.a.v.) böyle bir muamele yapınca müslümanlar, Peygambere (s.a.v.) "Ağaçları kesmemizden bir mükâfaat, kesmememizden de bir günâh var mıdır?" diye sormuşlardır. Allah Teâlâ da:

"Herhangi bir hurma ağacını kestiniz, yahut kökleri üzerinde dikili bıraktımsa hep Allah'ın izniyledir. Bu izin de fâsıkları rüsvay edeceği için verilmiştir." (K. K. 59: 5) buyurulmuştur. Âyet-i kerîmede geçen "Liyne: Hurma ağacı" kelimesinde dört mânâ verilmiştir. Mukâtil'e göre: Hangi

cinsten olursa olsun hurma ağacı demektir. Süfyân'a göre: En iyi cins hurma demektir. Üçüncü mânâyâ göre: Küçük boylu hurmalar. [60] Çünkü eri yumuşak olan hurmalar bunlardır. Dördüncü anlama göre: Hayat ve geçim için lüzumlu bütün ağaçlar, demektir..

Düşmana sular göndermemek akar sularını kesmek caizdir. İçlerinde her ne kadar kadın ve çocuk da olsa böyle yapılır. Bu şekil bir hareket düşmanın zayıflamasına, sulh yapmaya veya kuvvetle zafere ulaşmaya bir vesiledir. Böyle bir durumda susuz biri su isteğinde bulunursa komutan muhayyerdir. İsterse verir isterse vermez. Tıpkı düşman esirlerini öldürüp öldürmemekte serbest olduğu gibi. Gözden uzak bir yerde bir düşman öldürülürse kefenînmesi gerekmez, gömülür. Peygamber (s.av) de Bedir harbinde öldürülenlerin kuyuya atılmasını emretmiştir. Ölü veya diri yakılması doğru değildir. Peygamber (s.a.v) de bu hususta,

"Allah'ın kullarına, Allah'ın azabı ile azâb etmeyiniz"-1' buyurulmuştur. Fakat Hz. Ebû Bekir, Hilâfeti zamanında dinden çıkan bir toplumu yakmıştır. Belki o zaman bu hadîs-i şerif ona ulaşmamıştır.

Şayet müslümanlar şehîd olursa, üzerlerindeki elbiselerle, yıkanmadan, cenaze namazları kılınmadan bir mezara defnedilir. Resûluilah (s.a.v) Uhud şehidleri hakkında:

"Onları kanları, yaraları ile gömün. Şüphesiz onlar kıyamet gününde damarlarından kanlar akarak dirilecekler ki rengi kan rengi, kokusu misk kokusu gibidir." [61] buyurulmuştur. Sahabe de şehitlere hürmeten böyle yapmışlardır. Allah (c.c) da âyet-i kerimesinde:

"Allah yolunda Öldürülenleri sakın ölümler sanma. Bilâkis onlar Rableri katında diridirler. Lütfü inayetinden kendilerine verdiği ile hepsi de şâd olarak rızıklanırlar."

CK. K. 3: 169) buyurulmuştur. Bu âyete iki türlü mânâ verilir. Bir mânâyâ göre: Onlar ba'sten sonra Cennette dindirler. Yoksa dünyâ ha'3'atmda değil. İkinci mânâyâ göre: Çoğunluk tefsircilerin belirttiği mânâdır ki. şehîdler öldükten sonra da diridirler. Ayetin zahiri böyledir. Fakat hakikaten yaşayanlardan farklı bir yaşayışla diridirler.

Ordular harp ülkelerinde yemek yemelerinden, hayvanlarının karınlarını doyurmalarından alıkonulamaz. Hesap da sorulmaz. Elbise hususunda ve binilecek hayvanların otlatılmasında hesapsız hareket edemez. Ancak ihtiyaçlarını giderecek kadar giyerler, binerler. Geri kalanı harp ganimeti olarak iade ederler. Tükettiği şeyler hariç üzerine giydiği elbiseler, üzerine bindiği hayvan, hissesinden mahsub edilir. Ancak harp esirleri dağılıp kendisine de bir câriye düşmüşse onunla cinsî münasebette bulunabilir. Taksimden önce cinsî münasebette bulunmuşsa ta'zir cezası verilir. Had tatbik edilemez. Zira ganimette onun da sehmi vardır. Mihri mislini verir. Ganimetlere o câriye de katılır. Câriye hâmile kalmışsa çocuk babaya aittir. Anne de çocuğun annesidir. Câriye o şahsa verilir. Esir olmayanla cinsî münasebette bulunmuşsa hadd-i zina uygulanır. Çünkü zina sayılır,

çocuk da erkeğe ait olmaz.

Ordu komutanlığı bir harp için ise bir başka harbe o komutanın komuta etmesi gerekmez. Şayet komutanlık genelse engeller kalkıp askerin her türlü ikmâlî sağlanınca bir diğer harbe gider. Bu arada emrine yeni askerler de verilmişse onların da emir ve komutasını eline alır. Ama başka birliklere komuta edemez. Sadece emrine giren birlikleri sevk ve idare eder. Özel bir komutansa, o husustaki özel hükümlere tâbidir. [62]

BEŞİNCİ BÖLÜM Dâhili Huzura Temin, İç İsyanlara Kumandanlar Tâyini

A- İÇ İSYANLARIN ÇEŞİTLERİ, DİNDEN ÇIKANLARLA SAVAŞ

Müşriklerle yapılan savaşların haricindeki savaşlar 3 gruba ayrılır.

- Dinden çıkanlarla savaş,
- Kanuna karşı gelen, taşkınlık çıkaranlarla (bâgî-lerle) savaş,
- İç isyanda bulunan, savaşa teşebbüs edenlerle savaş.

a) DİNDEN ÇIKANLARLA SAVAŞ: İster müslüman doğup büyüsün, ister kâfir iken müslüman olsun, İslâm dininde olup da sonradan bu dinden çıkanlarla savaştır. Yeni seçilen din semavî olsun, gayr-ı semavî olsun hiçbir farkı yoktur. Hakikat olan, dini kabul, bütün hükümlerine uymayı gerektirir. Ondan çıkan için de o dinin bu konudaki hükümleri aynen uygulanır. Peygamber (s.a.v) de: "Kim dinini değiştirirse onu öldürünüz." [63] buyurmuştur. Hak din olan İslâmiyetten çıkıp da başka dinlere girenlerin, öldürülmesi gerekenin hâli iki durumdan birine girer.

aa) Müslümanlardan ayrı bir ülkeye gidmeden tek veya toplu dinden çıkarlar. Müslüman devletin idaresi altında böyle bir durumda öldürülmezler. Önce dinden çıkış sebepleri aranır. Şüphe ettikleri hususlar varsa açıklanır, deliller getirilir, hakikat olan ne ise anlatılır. Bâtıl yoldan hak yola girmeleri teklif edilir. Bu hususta İmam Mâlik der ki: Kitâbî dinlerin haricinde bir dine girenlerin tevbe etmesi istenmez. Ancak kendi kendine hemen dönüve-rirse kabul edilir. Kitâbî dinlere girenlerin tevbe etmesi istenir, tevbeleri kabul edilir.

Dinden çıkarlar, çıkmadan önce namazın, orucun, farz olduklarını bildiklerinden, dinden çıktıkları süre içinde geçirdikleri namazı, orucu kaza ederler. Ebû Hanîfe'ye göre kaza etmeleri gerekmez. Tıpkı kâfirken müslüman olma gibidir. Müslüman iken haccetmiş, sonra dinden çıkmış, sonra yine tevbe edip müslümanlığa dönmüşse haccı bâtil olmaz, kazası gerekmez. Ebû Hanîfe'ye göre yeniden haccetmesi gerekir. Her türlü telkine rağmen dinden çıkmada ısrar eden, kadın olsun erkek olsun öldürülür. Ebû Hanîfe'ye göre dinden çıkan kadın öldürülmez.

Dinden çıkarın cizye vermesi, anlaşma teklifi kabul edilmez, kestiği hayvan yenilmez müslüman bir kadın onunla evlenemez. Hukukçular dinden çıkarın derhal öldürülüp öldürülmeyeceği hususunda ikiye ayrılmışlardır. Bir gruba göre: Allah'ın, hakkının yerine getirilmesi için derhal öldürülür. Gecikmeye mahal yoktur. İkinci görüşe göre: Belki tevbe etmeyi düşünür diye üç gün bekletilir. Hz. Ali de Müstevridu'l'^İcl'i'yi tevbe eder diye üç gün öldürmedi. Üç günden sonra öldürdü. Öldürülecek olan şahıs güçlük çekmesin diye kılıçla öldürülür. Şafiî hukukçusu İbn Süreyc'e göre, mürted ölünceye kadar odunla dövülür. Çünkü kılıçla Öldürmeden daha ağır bir Ölümdür. Belki bu arada tevbe de edebilir. Ölünce yıkanmaz, namazı kılınmaz, bir çukura atılır. Dinden çıktığından müslüman mezarlığına da gömülmez. Müşrik mezarlığına da gömülmez. Malları hazîneye kalır, ganimet alacak olanlara harcanır, Müslüman veya kâfir mirasçısı olamaz. Ebû Hanîfe'ye göre dinden çıkmadan önce kazandığı mallara mirasçı olunur. Dinden çıktıktan sonra kazandığı mallar ganimettir. Ebû Yusuf a göre de her iki hâlde kazandığı mallara mirasçı olunur. Dinden çıkan, harp ülkesine gitmişse, malları bekletilir, İslâm ülkesine dönerse malları geri verilir. Dönmez de orada Ölürse ganimet olarak kalır. Ebû Hanîfe'ye göre düşman ülkesine gidene ölmüş nazarı ile bakılır, malları mirasçılara taksim edilir. İslâm ülkesine dönerse, mirasçılarının elinde kalan mallan geriye alır, harcadıkları miktar için ona borçlu olmazlar. Buraya kadar anlatılanlar müs-lümanlar arasında bulunan, ayrı bir yeri ve ülkesi olmayan dinden çıkan şahıslar içindir.

bb) İkinci durum; dinden çıkarlar müslümanlardan ayrı bir yerde toplanır, tutulurlar. Verilen müddete, her türlü delillere rağmen dinden çıkma işinde ısrar ederlerse öldürülürler. Bunları korkutma, cezalandırıldıktan sonra öldürülmeleri, geceleyin, gündüzün, ansızın öldürülmeleri müşriklerle yapılan harplerdeki gibidir. Takdir bu işle görevlendirilene aittir. Tevbe etmezlerse hemen kılıçla öldürülür. Şafiî'ye göre bir yerde yalnızca bekletme münâsib olmaz. Dinden çıkarlar esir de olmazlar. Çocukları da velilerinin dinden çıkışından sonra esir olmaz, kendileriyle ayırt edilemezler. Bir görüşe göre: Dinden çıktıktan sonra çocuk doğarsa köle olur. Ebû Hanîfe'ye göre: Düşman ülkesine giden dinden çıkmış kadınlar esir olurlar. Dinden çıkarların malı ganimet olarak paylaşılmaz. Hazinenin geliri olur, ganimet ehlinin ihracına harcanır. Sağ olanların malı bekletilir. Müslüman olurlarsa geriye verilir. Dinden çıkmış olarak Ölürlerse hazîneye kalır.

Güç olan husus: Askerlerin durumu bilme ihtimali varsa ganimet malları Feyy olur. Müslümanların harb esnasında tükettikle-
NOT:124-125. Sayfalsr eksik.

3- Bütün müslümanlar için, savaşa katılsın katılmasın malları ganimettir, hazîneye kalır.

4- Dinden çıktıktan ve bekleme müddeti geçtikten sonra, dinden çıkarların nikâhı bâtil olur. Ebû Hanîfe'ye göre de: Karı-Ko-cadan birinin dinden çıkması ile nikâh bâtil olur. ikisi birden çıkarsa nikâhları bakîdir.

Bir şahsa dinden çıkmıştır denilse, fakat kendisi de bunu inkâr etse yeminsiz bu inkârı kabul edilir. Ama dinden çıktığına delil getirilir, isbât edilirse, mücerred dinden çıkma iddiasını inkâr, müslüman olduğunu kabul ettirmeye yeterli değildir. İki defa kelime-i şehâdet getirmesi gereklidir. Devlete, zekatı inkâr suretiyle zekât vermektan kaçınanlar, zekâtın asıl hükmünü inkâr etmiş sayılırlar. Haklarında dinden çıkarlar hakkındaki hüküm uygulanır. Zekâtı ödemedan kaçınırlarsa, farz olduğunu kabul etmelerine rağmen, taşkınlık çıkarmış sayılacaklarından, zekât vermeleri uğruna kendileriyle savaşırlar. Ebû Hanîfe'ye göre savaşılmaz. Hz. Ebû Bekir, müslümanlıklarını muhafaza ve zekâtı inkâr etmelerine rağmen, zekât

vermeyenlere savaş açmıştır. [64] Bunun üzerine Hz. Ömer, Hz. Ebû Bekir'e:

- Ne sebeple onlara savaş açıyorsun? Zira Resûlullah fs.a.v): "insanlar Allah'dan başka ilâh yoktur deyinceye kadar savaşmakla emrolundum. Eğer onlar bu sözleri söylerse, benim yönümden kanları, canları, çocukları masun ve emindirler. Çünkü o sözlerin hakkı bunu gerektirir." [65]

buyurmuştur. Bu söz üzerine Hz. Ebû Bekir de:

- Zekât vermek de Kelime-i Tevhidin bir hakkı bir icâbidir.

Şayet senin dediğin gibi olsa namazı terketmeyi, orucu bırakmayı, haccı yerine getirmemeyi isterlerse ne yapabilirsin? Bu takdirde yapayalnız, sözden ibaret bir müslümanlık kalır. Yemin ederim ki Peygambere (s.a.v) verdikleri şeyi benden esirgerler, güçlükler çıkarırlarsa onlarla sonuna kadar zekât için savaşırım. Bu sözler üzerine Hz. Ömer:

- Allah, Ebû Bekrin kalbim açık ettiği hususta benim de kalbimi aydınlatmıştır.

Onların bu hareketleri, zekâtтан kaçınmaları İslâmiyetten kaçınma kabul edilmiştir. Zekâtтан kaçınan Harise b. Sürâkâ da şiirinde şöyle demiştir:

"Ortalık ağarmadan dikkat buyurun ey dostlarım, iyilikler çok yakındır, fakat bilmeyiz.

Aramızda cereyan eden hususlarda Allah'ın Resulüne itaat etmiştik. Hz. Ebû Bekrin bu tarz bir idaresi acaba nereden geliyor?

Şüphesiz sizlerden istediler, sizler men ettiniz. Oysa onların hürmaları, ziynet eşyaları sizler içindir.

Bizde kalan az bir şeyi, sizden esirgedik. Zira sene kıtlıklar, güçlükler getirmiştir."^[66]

B- ÂSİLERLE MUHAREBE

Bir gürp müslümanlar azar, topluluğun görüşlerine muhalefet eder, yeni uydurulan bir mezhebe girerlerse duruma bakılır, bu inançla başkana yardım etmekten, itaatte bulunmaktan vaz geçmez, başlı başına bir ülke seçmezler, ayrı ayrı harekette bulunmazlarsa, aralarında devletin kanunları yürürlükte olursa kendi hallerine terk edilir, savaşılmaz, hukukî ve cezaî yönden leh ve aleyhlerine âdil hükümler tatbik edilir. Haricîlerden bir grup Hz. Ali'nin görüşüne karşı çıkmışlar, onunla mücadele etmişlerdir.

Şayet âsiler inançlarımız doğru yolda olanlarla mücadele uğruna açıklarlarsa, halife inançlarının kötülüğünü, uydurdukları mezhebin bâtıllığını açıklayıp topluluğun inandığı hak yola, doğru inanca girmelerini ister. Cezaî bir hüküm ve öldürmeye götürücü olmaksızın fesad çıkarmaya sebep olmaları neticesi ta'zir cezası verilir. Resûlullah (s.a.v)'den şu hadîs-i şerif rivayet edilmiştir:

"Bir müslümanın kanı şu üç sebepten birisiyle akıtılır. İmandan sonra küfre dönme, evlendikten sonra zina yapma, haksız yere adam öldürme."^[67]

Bir grup, adalet ehlinden ayrılır, müstakil bir ülke edinir, topluluğun fikirlerine muhalefet ettikleri ortaya çıkar, fakat kendileri de hak olandan kaçınmazlar ve itaatten ayrılmazlarsa böyle bir grupla harp edilmez. Çünkü itaat ediyor ve haktan ayrılmıyorlardır. Nahrevan'da bir grup haricîler Hz. Ali'den ayrıldılar. Bunlara bir idareci tâyin etti. Haricîler bir süre, anlaşma gereği, Vâli'ye itaat ettiler. Sonra valiyi öldürdüler. Hz. Ali onlardan katili teslim etmelerini istedi. Onlar da:

- "Hepimiz ölürüz yine teslim etmeyiz" dediler. Bu söz üzerine Hz. Ali onlara harp açtı, çocuklarını öldürdü. İslâm topluluğundan fikir yönünden ayrılan böyle bir grup, halifeye itaatten kaçınır, devlete olan görevlerini yerine getirmeyiz, vergi toplamada, hükümleri tatbikte, tamamen ayrılık gösterirlerse, kendi başlarına bir reis getirmeyiz, getirdikleri halde uymazlarsa, bir önder seçtikleri halde vergilerini ve diğer görevlerini yapmazlarsa, kendileriyle savaşılır. Hakkı yerine getirmeyen bir kısım hükümler uygulanırsa itaat etmeleri istenir. Yoksa harbedilir. Âyet-i Kerîme'de de:

"Eğer mü'minlerden iki zümre birbiri ile döğüşürlerse, aralarını bulup barıştırın. Eğer onlardan biri hâlâ diğerine karşı tecâvüz ediyorsa siz o tecâvüz edenle Allah'ın emrine dönünceye kadar savaşın. Binnetice eğer Allah'ın emrine dönerlerse artık adaletle aralarını bulup barıştırın. Her işinizde adaletle hareket edin. Allah şüphesiz ki âdil olanları sever." (K. K. 49: 9) buyurulmuştur. Âyet-i kerîmedeki "Eğer onlardan biri diğerine karşı hâlâ tecâvüz ediyorsa" şartında iki vecih vardır. Birincisi savaşa teşebbüs etmekle tecâvüzde bulunmak. İkincisi, sulhdan ayrılmak ile tecâvüzde bulunmak. Yine âyet-i kerîmedeki "Siz o tecâvüz edenle savaşın..." hükmünden maksat: taşkınlığı bırakıncaya, muhalefetten vaz geçinceye kadar kılıçla, silahla savaşın demektir. "Allah'ın emrine dönünceye kadar" hükmünde de iki yön vardır. Said b. Cübeyr'e göre: Allah'ın emrine, sulha, sükûna dönünceye kadar. Katâde'ye göre leh ve aleyhlerine olan her hususta hüküm ihtiva eden Allah'ın kitabına ve Resulünün (s.a.v) sünnetine dönünceye kadar, "aralarında adaletle hareket e din..." hükmünde de iki türlü mânâ vardır. Birincisi, hakla hükmedin. İkincisi, Allah'ın kitabıyla hükmedin.

Halife, âsiler üzerine savaşmak için komutan tâyin ederse, Komutan önce onları korkutur, sapık yoldan vaz geçirmeye çalışır. Eğer taşkınlıkta ısrar ederlerse savaşır. Fakat yine de ansızın, geceleyin, bir hücumda bulunmaz. Asîlerle, sapıklarla savaşma, müşriklerle ve mürtedlerle savaşmadan 8 yönden ayrılır:

1- Bunlarla savaşma öldürmek için değil, sapıklıktan uzaklaştırmak, terk ettirmek içindir. Mürted ve müşriklerle savaş onları öldürmek içindir.

2- Göğüs göğüse savaşılır, kaçarlarken peşleri takip edilmez. Halbuki kâfirler ve mürtedlerle her iki durumda da savaşılır.

3- Yaralıları bırakılıp, terk edilmez. Müşrikler ve mürtedlerin yaralıları harp meydanında terk edilir. Hz. Ali, Cemal vak'asında: Kaçanları takip etmeyin, yaralıları öldürmeyin, demiştir.

4- Esirleri öldürülmez. Müşrik ve mürtedlerin esirleri öldürülür. Bir görüşe göre: Müşriklerle savaşıp şehîd olanlar gibi ikram ve şeref için yıkanmazlar, namazları kılınmaz. İkinci görüşe göre: Her ne kadar âsiler öldürmüşse de yıkanılır ve namazları kılınır. Müslümanlar Hz. Ömer'in, Osman'ın, Ali'nin cenazelerini yıkamış ve cenaze namazlarını kılmışlardır. Birbirine mirasçı olan âsî, âdîl (başkanın emrinde olanı) veya âdil,

isyankârı (âsîyi) öldürmüşse mirasçı olamazlar. Hadîs-i şerifte de "Kaatil mirasçı olamaz"^[68] buyurulmuştur. Ebû Hanîfe'ye göre: Âsîyi öldüren itaatkâr akrabası ona mirasçı olur. Âsî itaatkâra mirasçı olamaz. Ebû Yusuf a göre her biri diğerine mirasçı olur. Ölümüne tev'il edilebilir, başka sebeplere bağlanabilir. Zimmet ehlinin tüccarları, âsilerin vergi, öşür toplayıcısına rastlarsa ve mallarından öşür alırlarsa bu uygun bir hareket değildir. Onu ancak devlet alır. Ama zekât almışlarsa, ona bir diyecek yoktur. Zayıf bir zamanda âsilere ceza uygulamak gerekiyorsa, bu ceza

devletin uygulamak için kudret bulmasına bırakılması, tehir edilmesi daha uygundur."^[69]

C- YOL KESEN ŞAKİLERLE SAVAŞ

Fesadçılardan bir grup toplanır, silâh zoruyla bir şehri alır, yol keserse, yol emniyetini bozar, ihlâl eder, malları yağmalar, insanları öldürürse bunlara muharib denilir. Âyet-i celilede durumları

şu şekilde açıklanmıştır:

"Allah'a ve Resulüne harp açanların, yeryüzünde yol kesmek suretiyle fesatçılığa koşanların cezası, ancak öldürülmeleri ya asılmaları, yahud sağ elleriyle sol ayaklarının çaprazvârî ^[70] kesilmeleri yahud da buldukları yerden sürülmeleridir." (K. K. 5: 33) buyurulmuştur. Âlimler bu âyetin hükmünde üçe ayrılmışlardır. Şöyle ki:

a) Saîd b. el-Müseyyeb, Atâ, Mücâhid ve İbrahimu'n-Nahaî'ye göre: İmâm veya komutan şu hususlardan birini yapmada serbesttir. **1-** Ya asmadan öldürür, **2-** Ya öldürür ve asar, **3-** Ya sağ eli ile sol ayaklarını çaprazvârî keser, **4-** Veyahut buldukları yerden sürer.

b) Mâlik b. Enes ve Medinelî hukukçulardan bir gruba göre: Yol kesen ve fesat çıkaranların fikir adamları Öldürülürler, af olunmazlar. Bu fikirleri icra edenlerin ise el ve ayakları kesilir. Böyle bir durumları yoksa sürgün ve hapsedilirler.

c) İbn Abbas, Hasan, Süddî, Katâde ve Şafîî mezhebine göre: Yol kesen ve fesat çıkaranların işlemiş oldukları fiile bakılır, durumlarına bakılmaz. İşledikleri suç adam öldürme ve mal alma ise, öldürülürler ve asılırlar. Adam öldürür de mal almazlarsa öldürülürler, asılmazlar. Mal alır, adam öldürmezlerse sağ el ve sol ayakları çaprazvârî kesilir, öldürülmezler. Adam öldürmez, mal almaz, fakat yol emniyetini ihlâl ederlerse sürgün edilirler.

Ebû Hanîfe'ye göre: Adam öldürür, mal alırlarsa halife Önce öldürüp sonra asmada, önce el ve ayağını kesip sonra öldürmede serbesttir. Yol emniyetini bozan, ihlâl eden, seyahat hürriyetini tehdit edenlerin hükmü de önceki fiilleri yapanların hükmü gibidir. Ayetteki "Yahut da buldukları yerden sürülmelidirler." hükmünde âlimler 4 mânâ vermişlerdir. **1-**Mâlik b. Enes, Katâde, Zührî'ye göre: Yol kesen ve fesat çıkaranlar, İslâm ülkesinden düşman ülkesine sürülürler. **2-** Ömer b. Abdî'l-Aziz, Said b. Cü-beyr'e göre: Bir İslâm şehirden diğerine sürülürler. **3-** Ebû Hanîfe ve Mâlik'e göre: Hapsedilir. **4-** İbn Abbas ve Şafîî'ye göre: Cezaların tatbikinden sonra sürgün edilirler.

Fakat "Şu kadar var ki, siz kendileri üzerine kaadir olmazdan Önce tevbe eden muhariblerle yol kesenler müstesnadırlar." (K K_ 5: 34) âyet-i kerimesi hususunda 6 görüş açıklanmıştır. **1-** İbn Abbas, Hasan, Katâde ve Mücâhid'e göre: Küfür ehlinen fesat çıkarıp da sonradan şirkten vaz geçip müslüparsa uslanması, huyundan vazgeçmesi için ceza olarak sürgüne hapsedilir. Hapis de bir nevi sürgündür. Böyle bir iş yapan öldürülmez, el ve ayağını kesme cihetine gidilmez. Ebû Hanîfe'ye göre adam öldürmeye, mal çalmaya, yaralamaya tam teşebbüs olduğundan öldürmek ve kesmek uygundur. Üzerlerine hareket etmeye teşebbüsten sonra eylemlerinden vazgeçerlerse, savaşa sebep olan günahları düşer, yaptıkları kötülükler düşmez. Üzerlerindeki haklar ve cezalar nelere onlar aynen uygulanır. Üzerlerine harekete hazırlanılmadan önce vazgeçerlerse günahları ile birlikte Allah'ın hakkına ait cezalar düşer, insanların hakları düşmez. Yol kesip taşkınlık çıkaran bir şahıs, adam öldürdüyse öldürülenin mirasçıları isterlerse kısas yapılır, isterlerse affederler. Tevbeleri ile kesin ölüm cezası düşer. Mal almışsa malı alınanın affetmesi üzerine el ve ayağı kesilmez, ama aldığı malı Ödemek zorundadır.

Şehirlerde yol kesen muharibler hakkında, sahralarda ve denizlerde yol kesenler (korsanlar) için uygulanan hükümler aynen uygulanır. Her ne kadar bu suçu şehirlerde işlemişlerse de yaptıkları iş mâhiyet itibarıyla aynıdır. Ebû Hanîfe'ye göre: Bu hükümler yardım istemek imkânı olmayan sahralarda, ıssız yerlerde işlenen suçlarda uygulanır. Yardım isteme imkânı olan şehir içi veya kenarında işlenen suçlara uygulanmaz.

Üzerlerine hareketten Önce tevbe ettiklerini iddia ederler ve iddia delille isbât edilmezse dinlenilmez. Cezaları ne ise uygulanır. Ama iddiaları bir takım emarelere, belirtilere dayanıyorsa başka bir şey aramadan iki ihtimâlden biri ile hareket edilir. **1-** İddia kabul edilir. İşe şüphe karıştığından ceza uygulanmaz. **2-** İnanırcı deliller istenir. Çünkü hükümler kesindir. Şüphe, işlenen fiile yakın olmalıdır. Fiilden sonra olan şüphe cezayı

düşürmez. ^[71]

ALTINCI BÖLÜM Yargı (Adliye) İşleri

ADALET (KAZA: YARGILAMA) İŞLERİ VE TEŞKİLÂTI

A- HÂKİMLİĞİN ŞARTLARI

Yargı, (kaza) işlerine kendilerinde bir takım şartlar bulunan kimseler tâyin edilebilir. Tâyin olunan (atanan) şahsın bu işleminin hüküm ifade etmesi, geçerli olabilmesi için 7 şart aranır.

a) ERKEK OLMAK: Baliğ, olgun bir erkeklik aranır. Olgun olmayanların kendileri hakkında yaptıkları işler hukuken muteber olmadığından, başkaları hakkında yapacakları işler hiç muteber olmaz. Kadınlar ise, her ne kadar sözleri hukuken hüküm ifade etse de idâri işlerde erkeklerden derece bakımından aşağı durumdadırlar. Ebû Hanîfe'ye göre: Yalnız kadınların şahitliklerinin muteber olduğu hususlarda kadın, hâkim olabilir. İbn Ce-riri't-Taberî her hususta kadının hâkim olacağını belirtir, doğru bulur. İcmâ vâki olan ve hakkında şu hüküm bulunan bir hususta Cerir'in sözüne pek itibar edilmez.yanlış olsun kabul olunmaz. Hâkimlik mevkiine tâyininde her ne kadar güçlükler çıksa da bu şart böyledir. Ebû Hanîfe, ictihad ehlinin olmadığı zamanlarda başkaları da tâyin edilir, fetva ve kararı alınır, der. Hukukçuların çoğunluğu ise ehil olmayanın hâkimliğine muhalif, hükmü kabul olunmaz derler. Çünkü tâyin işi şer'î hükümlerin furûâtında hüküm aramayı da ihtiva eder. Hakka bağlanmak gerekir. Resûlullah (s.a.v) da Muâz'ı Yemene vâîi gönderdiğinde şunu sordu:

- Ne ile hükmedeceksin?

- Allah'ın Kitabıyla.

- Onda bir şey bulamazsan?

- Resûlullah'm (s.a.v) sünnetiyle.

- Onda da bir şey bulamazsan?

- Kendi reyimle ictihadda bulunurum.

- Allah'a şükürler olsun ki Allah, Resulünü (s.a.v), göndereceği valisi ile Resulünün (s.a.v) hoşlanacağı bir hususta birleştirdi. ^[72]

Haber-i vahide önem vermeyen kimsenin idareciliği uygun olmaz. Çünkü o bu hali ile sahabe ve tabiiilerin pek çoğunun icmâ ettiklerini terk etmiş oluyor. Haber-i vâhid pek çok konuda nassdır. Kıyası kabul etmeyenler iki gruba ayrılır.

Bir grup kıyası redle nasların, açık hükmüne bağlanırlar. Hüküm bulamazlarsa geçmiş ümmetlerin sözlerinden yararlanırlar. İctihadda, hüküm çıkarmada bulunmayı reddederler. Böyleleri-nin de hâkimliğe tâyini olmaz. Çünkü hükümlerinde hatâ ederler.

Bir diğer grup da kıyası terk eder, ama sözün mânâsından, hitaptan anlaşılarda ictihadda bulunanlar ki Zahir ehli böyledir.

Şâfîler bu gruba dâhil olanların hâkimliğe tâyininde ihtilâf etmişler. Bir kısım: Bir önceki gruptaki gibi, tâyinleri doğru olmaz demişlerdir. Bir kısım da: Tâyinleri doğru olur, çünkü her ne kadar kıyastan vaz geçiyorlarsa da nassların zahirinden hüküm çıkarmayı benimsiyorlar, derler.

Yukarıdaki 7 şartın mevcut olduğu anlaşılırsa, bu şahsın hâkimliğe tâyini doğrudur. Şartlar da ya bizzat, ya imtihanla, ya da araştırma ile öğrenilebilir. Resûlullah (s.a.v), Hz. Ali'yi Ye-men'e hâkim tâyin ederken imtihan etmemiştir. Zira Ali'nin durumunu biliyordu. Fakat hükmederken nasıl harekette bulunacağını tenbih etmiştir. Şöyle ki:

"İki hasım huzuruna geldiğinde ikisini de dinlemedikçe hükmetme." Hz. Ali dedi ki:

"Bu tavsiyeden sonra hüküm vermede güçlük çekme-dim." [73] Peygamber (s.a.v), Muâz'ı, Yemen tarafına Vali tâyin ederken imtihan etmiştir. [74]

B- HÂKİMİN YETKİLERİ (SALÂHİYETLERİ)

Şafî mezhebinde olan bir şahıs, Hanefî mezhebindeki bir şahsı hâkim tâyin edebilir. Çünkü hâkim kendi görüşü ile hükmeder. Olaylarda ve hükümlerde mezhebinin icâbını yapmak mecburiyeti yoktur. Şayet içtihadı Ebû Hanîfe'nin görüşünü almayı gerek-tirmişse alır, hükmeder, Şafî'nin görüşünü tutuyorsa alır, onunla da karar verir. Bazı hukukçular bir mezhepte olanın diğer mezhepten bu türlü istifâdesini uygun bulmaz. Bu sebeple, Şafî olan Hanefî görüşü ile, Hanefî olan Şafî görüşüyle hükmedemez. Her ne kadar içtihadı böyle yapmayı gerektirirse de. Çünkü hüküm ve kararlarda tenkidi icâb ettirir durumlar ortaya çıkar, derler.

yaç yoktur. Tekidli de söylese, söylemese de oralardaki tâyin sahihtir.

b) Kapalı sözler ise; bazı Şafî hukukçuları 7'dir derler.

1- Muhakkak sana güvendim, 2- Muhakkak sana meylettim, 3- Muhakkak sana işleri gönderdim, 4- Muhakkak işleri sana bıraktım, 5- Muhakkak seni yetkili kıldım, 6- Muhakkak sem vekil tâyin ettim, 7- Muhakkak sana itimad ettim. Bu türlü kapalı sözlerin önünde veya sonunda hâkimlikle, hüküm vermayla ilgili sözler mevcutsa hâkimliğe tâyin anlamadır. Böyle bir belirti yoksa hâkimliğe tâyin anlamına gelmez. Meselâ: Sana güvendiğim hususlarda hüküm ver" cümlesi hâkimliğe tâyin sayılır. Ama "Bâzi hususlarda sana güvendim" hâkimliğe tâyin anlamına gelmez.

Gerek açıkça, gerek kapalı yol ile, gerekse yazışmayla yapılan tâyinlerde tâyin işlemi kabul ile tamâm olur. Sözlü tâyinde kabul hemen bildirilmelidir. Mektupla, yazışmah tâyinlerde gecikme normaldir. Sözle veya yazıyla kabulünü normal bir süre içinde bildirir.

Bâzi hukukçular yazışmayı da sözlü gibi kabul ederler. Diğerleri de böyle bir şey olmaz demişlerdir. Kabul beyânına rağmen tâyinin tamam olması için 4 şart vardır:

1- Tâyin eden tâyin edeceği şahsı tanımalıdır. Bilmeden yapılan tâyin muteber değildir. Tâyin edilenin durumunu sonradan öğrenirse, bu tâyine itibar edilmez. Yeni-den tâyin gerekir.

2- Tâyin edenin tâyin edeceği şahsın hâkimliğe ehil olup olmadığını bilmesi. Bu vasıfları bâzan umumî haberlere dayanarak da öğrenir.

3- Tâyin eden şahsın tâyine âit söz ve yazılarından neye tâyin ettiği anlaşılmalıdır. Meselâ: Hâkim olarak mı, idareci mi yoksa vergi toplamak için mi? Eğer tekliften (mucib emrinden) bu anlaşılmıyorsa tâyin fâsiddir.

4- Tâyin olunanın tâyin olduğu yeri bilmesi, tâyin işleminde, yerin de belirtilmesi gerekir. Bilinmiyorsa tâyin yine muteber değildir.

Bu sayılan şartlar varsa tâyin işi tamamdır. Başka şartlara lüzum yoktur. Bunun yanında tâyin edene itaatli olması, hürmette bulunması ve vazifeli olduğunu halka ilân etmesi gibi şartlar tâyin işleminin icâbıdır. Tâyin işlemi bu şekilde tamamlanınca vekâlet akdi gibi bir akit yapılmış sayılır. Tâyin eden ve tâyin olunan yönünden birbirini ilgilendiren bir husus yoktur. Tâyin eden, istediği zaman azledebileceği gibi, tâyin olunan da kendini istediğinde azlettirir. Şu kadar var ki tâyin eden makam, hâkimi rast-gele azledemez.

Müslümanların haklarını ihlâl edici bir durum varsa, o takdirde azleder. Azletme yahut azlolunmada azil işlemi açıklanmalı ki bundan sonra azioünan hâkime dâvalar gelsin. Azledilen hâkim bunu bildiği halde hükmederse, hükmü geçerli değildir. Azledildiğini bilmeden hükmetmişse

vekâlet akdindeki ihtilâflarda olduğu gibi, verdiği hüküm geçerlidir. [75]

D- GENEL (TAM YETKİLİ) HÂKİM VE ÖZEL HAKİM

Hâkimin hâkimliği ya genel olur ya özel. Genel bir hâkimse 10 grup işlere bakar.

1- Anlaşmazlıkları, ihtilâfları, düşmanlıkları halletmek, çözmek. Ya sulh yolu ile yahut verdiği kararı zorla tatbik (icra) suretiyle.

2- İhlâl edilen hakları haksızdan alıp hak sahibine vermek. Bu da delillerle veya ikrarla olur. Burada hâkimin, bilgisiyle hüküm verip vermeyeceği hususunda ihtilâf vardır: Şafî ve Mâlike göre: Hükmedebilir. Diğer bir görüşe göre hüküm veremez. Ebû Hanîfe'ye göre hâkim olduktan sonra hâdise hakkında bilgisi olması gerekir. Hâdise hakkındaki bilgisi hâkim olmadan önceye dayanıyorsa hükmedemez.

3- Delilik ve küçüklük gibi, hukukî işleri yapmaya engel durumları olanlara velî tayin etme, sefih ve iflâs etmiş olanların mallarını, haklarını korumak, yaptıkları anlaşmaları düzeltmek için Hacr altına almak.

4- Nafakalara bakmak, usûlün hakkını korumak, fûruun geçimini sağlamak, nafakayı verecek yerden alıp alacak yere vermek. Husûsî hâkimler de bu konuda hüküm verebilir.

5- Vasiyyetleri yerine getirmek, vasiyyet yapanın şartlarına (Şayet dîni şartlara uygunsa) uymak. Muayyen şahıslara verilecekse onlara vasiyyet konusu şeyi vermek. Şahıs belirtilmişse, şartları da yoksa hâkim durumu re'sen takdirle vasiyyeti yerine getirir.

6- Yetim ve kimsesiz olanları denklere ile evlendirmek. Ebû Hanîfe bu yetkiyi hâkime tanımaz. "Nikâh akdinde özel velayet aranır" der.

7- Suçlulara cezalar vermek, Allah'ın hakkını (veya kanun haklarını) ihlâl sonucu verilen bir ceza ise hâkim tek taraflı (Dâvâcısız, nizâsız) işi ele alır. Suçlunun ikrarıyla veya delillerle cezayı verir. İnsanların haklarını ihlâl durumunda ise, davacının dâvası (şikâyeti) üzerine işi ele alır, ceza verir. Ebû Hanîfe, her iki tür hakların ihlâlinde cezaları hâkim, davacının dâvası üzerine verir, der.

8- Hasımsız, nizâsız da olsa: İyi olan işleri kontrol, kamu yararını muhafaza, yollara tecâvüzleri, yollardaki fenalıkları men etmek, inzibati cezalar, cünhaları, haksız inşaat ve taşkınlıkları ortaya çıkarmak, tesbit etmek. Ebû Hanîfe, hâkim, hasımsız olarak bu işlere bakamaz, der.

9- Mezalim işlerine bakan hâkim hak ve doğrunun ortaya çıkmasında işin safahatına göre şahitleri dinler, kendisine naib ve halef tayin eder. Tarafların ikrarı halinde ise o kişiler uyuşmazlığa da bakar. Zira onların ikrarı en güvenilir bir delildir. Bunun yanında haksızlık ve hiyanet ortaya çıktığında da o görevlilerinden vaz geçer ve onları değiştirir.

Şayet kamu görevlilerinden biri mezalim konularında zaaf gösterirse, o zaman onu tayin eden makam iki uygun işten birisini yapmakta serbesttir: Ya o memuru daha güçlü ve daha yetenekli biri ile değiştirir, ya da mezalim konularında daha keskin görüşlü ve daha yetenekli birini yardımcı olarak tayin eder.

10- Kuvvetli ile zayıf, üstün olanla aşağı olanlar arasında eşit ve adaletli hareketle hükmetmek. Bir takım hislerle taraf tutmamak, arzusuna uymamak. Ayet-i kerîmede:

"Ey Dâvûd! Biz seni yeryüzünde bir halîfe yaptık. O hâlde insanlar arasında hak ve adaletle hükmet. Hükümünde hevâ ve hevesine uyma ki bu seni Allah yolundan saptırır. Çünkü Allah yolundan sapanlar yok mu, hesap gününü unuttukları için onlara pek çetin bir azâb vardır." (K K 38: 26) Duyurulmuştur. Hz. Ömer, Ebû Musa'yı kadî tâyin ettiğinde hükümün şartlarını, yargılama usullerini anlatmış ve şöyle demiştir:

"Bundan sonra yargılama işi bir farz ve uyulması gerekli bir sünnettir. Sana bir iş geldiğinde iyi anla, dinle. Zîra infazı mümkün olmayan bir şeyle konuşmada fayda yoktur, insanlar arasında durumunla, adaletle, mahkemedeki celselerle ümitsizlik ver ki üstün olan senden bir şey beklemez, zayıf olan da adaletinden ümitsizliğe düşmesin. Davacıya delil, inkâr edene de yemin teklif etmek gerekir.

Helâli haram, haramı helâl yapmayan sulh, müslümanlar arasında muteberdir. Önce verdiği karardan bilâhare dönmeni gerektiren bir şey olursa eski kararından dönmekten çekinme. Çünkü hak kadîmdir, hiçbir zaman çiğnenmez. Hakkı aramak, hakka mürâcât etmek, bâtil ve yanlışta ısrardan daha hayırlıdır.

Allah'ın kitabı ve Resulünün (s.a.v) sünnetinde bulunmayan ve içinde bir vesveseye yol açan hususları iyi araştır, anla. Sonra misâller ve benzerler bul. Benzeyenleri birbirine kıyas et.

Davacıya ve deliller getirene ve bu suretle hakkını isbât edene hakkını ver. Hak isbât edenidir. İsbât edemezlerse iş senin hükmüne bağlıdır. Bu durum tereddüt etmekten, hiç büküm verme-mekden daha iyidir. Müslümanlar birbirine karşı çok âdildirler. Şâhidlikleri muteberdir. Şu kadar var ki, bir zina iftirası cezasına çarptırılan, yalancı şahitliği denenmiş olan, yakın akraba olması sebebiyle yalan söyleyeceği zannedilenler hâriçtir. Böylelerine yemin vermekten, delillerini kabul etmekten, Allah hâkimleri uzaklaştırır inşir.

Kalbine vesvese veren şeylerden, dar kalblilikten, taraflara kızmaktan kaçın. Adalet makamında hak ile hareket eden Allah mükâfatlandırır, iyilerden yapar. Selâmlar sana olsun..." Bu tâyin işleminde iki tenkide değer nokta vardır denilebilir:

1- Tâyin kelimelerini ihtiva etmemesi, 2- Zahiri adalette şâhidlere itibar olabilsen de gizli kapalı adalette ancak araştırıp sorduktan sonra şahide itibar olur denilirse: Birinci itiraza mektupta iki cevap mevcuttur. 1- Tâyin daha önce yapılmıştır. Sonradan yargılama ile ilgili mektup gönderilmiştir. 2- Tâyini ifade eden cümleler de vardır. Şöyle ki: "Sana bir iş getirildiğinde iyi anla" ve "Kim delilini getirirse bununla hakkını ver" cümleleri böyledir. Eğer bu şekilde sözler ve vak'a olmasa bu emirlerin mânâsı tâyin anlamına gelmeden bir durumu anlatmak olurdu.

İkinci tenkide (Şâhide itibar zahiri adalettir) iki cevap var. 1-Doğru olan, inanan, olayı gören bir kimsenin şahitliği söz konusudur. 2- Araştırıp sorduktan sonra, şahitliklerinden şüphe edilmeyenlerin şahitlikleri esastır.

Tam yetkili hâkimin haraç toplamaya yetkisi yoktur. Çünkü

haracın harcanacağı yeri, miktarı tesbit, haraç memuruna ait bir görevdir. O bölgeye zekât memuru da tâyin edilmişse zekât da toplayamaz. Yoksa zekâtı toplar, lâyıık olanlara harcar. Çünkü zekât Allah'ın haklarındandır. Bâzı hukukçular aksi fikirde olup, zekât toplayamaz, çünkü insanların malını ilgilendiren bir iştir. Halîfelerin, idarecilerin görüşü ile toplanır. Tam yetkili, genel hâkim Cuma ve Bayram günleri imamlık da yapamaz, derler.

Özel hâkim ise: Tâyininde belirtilen işleri yapar, nezâret eder. Sözü geçen işlerden bir kısmına bakacağı sayılmışsa, ikrar edildiğinde hükmedeceği, delil araştırmayacağı, yalnız borç işlerine bakıp evlenme işlerine bakamayacağı, zekât nisabını tesbit edebüle-ceği gibi hususlar sayılmışsa bu tâyin

uygundur. Tâyin olunan özel hâkim belirtilen yetkilerin dışına çıkamaz. Aynen vekâletteki gibi, çıktığında işlem fesholunur. ^[76]

E- HAKİMLERİN YER BAKIMINDAN YETKİLERİ

Hâkimin göreceği işler genel, yapacağı iş yeri ise Özel, sınırlı olabilir. Bir ülkenin herhangi bir yerinde veya bir mahallede bütün işlere bakmak üzere tâyin olunabilir. Orada bulunan veya oraya gelen her şahsın işine bakar. Eğer oraya geçici olarak gelenlerin işlerine bakmayacağı belirtilmişse o zaman bakamaz. Bir ülkeye, herhangi bir yerinde veya mahallesinde kararlar vermek üzere tâyin edilirse, o ülkenin her yerinde hüküm verebilir. Çünkü hâkimin belli genel hâkimliği ile beraber bir yerde oturması kısıtlanamaz, kararlaştırılmaz. Söz gelişi, bir yerden kalkıp bir başka yere giderse, bu sınırlama ile hükmünün reddedilmesi gerekir ki bu da olacak şey değildir. Ama yalnız evinde veya mescid-de muhakeme yapacağı şartı konulmuşsa bu şartlar muteberdir. Başka yerde duruşma yapamaz. Davacılar ancak bu iki yerden birinde hâkime müracaat ederler. Hükümde bu şarta da dikkat edilir.

Ebû Abdî'l-lahî'z-Zübeyrî der ki: Zamanımızda uzun müddet Cuma mescidlerinde hükümler veren hâkimler vardı. Kendilerine "Kadıyu'l-Mescid" denirdi. 200 dirhem yahut 20 dinar ve daha ağır davalara bakarlar, nafakaları, zekâtı dağıtırlardı. Yerlerini değiştirmezler, belirtilen miktardan fazla

ihtilâflara bakmazlardı. ^[77]

F- BİR YERE BİRDEN FAZLA HÂKİM TÂYİNİ

Bir ülkeye iki hâkim tâyini yapılırsa her iki hâkimin tâyini de üç sebeple muteber olur.

1- Her ikisine ayrı ayrı yerler göstermek suretiyle görevleri belirtilir. O yerlerde hâkimliklerini yaparlar.

2- Aralarında görev taksimi yapmak suretiyle tâyinleri yapılır. Birine borçlar hukuku ihtilâflarını, diğerine aile hukuku ihtilâflarını verir. Her ikisi de aynı ülkede kendilerine âit özel görevlere bakarlar.

3- Aynı ülkede her ikisine de bütün ihtilâflara bakma yetkisi verilir. Şâfiler bu türlü tâyinde farklı görüştedirler. Bir gruba göre: Böyle bir tâyin işlerde karışıklıklara, ihtilâflara, yetki müdahalesine yol açacağından, bir ihtilâf her ikisine de gidebileceğinden karışıklık sürer gider. Bu bakımdan böyle bir tâyin hukuken doğru değildir. Birincinin tâyini muteber olur. Eğer bir İhtilâf çık-mıyorsa her ikisinin hâkimliği de muteber olarak kaimdir. Ekseriyeti teşkil eden Şâfiî hukukçularına göre de: Vekâlet gibi bir niyabet olduğundan böyle tâyinler caizdir. Dâvâcı tarafından, dâva her ikisine de götürülebilir. İhtilâfın çözümü şöyledir: Eğer yer bakımından her ikisi de dâva mahalli hâkimine aynı uzaklıkta iseler, yakın olan hâkim tercih edilir. Taraflar yerce aynı uzaklıkta değillerse, aralarında kura çekilir. Bir görüşe göre de, taraflar anlaşmadıkça hâkimliğe müracaat uygun olmaz.

[78]

Ahkâm-ı Sultaniyye

G- HAKEMLİK, DURUŞMA İÇİN ZAMAN TÂYİNİ

Hâkimin, hâkimliği iki şahıs arasında belirli bir iş ve tazminata mahsus olmak üzere, tâyini caizdir. Her iki tarafın başka yere müracaatları caiz olmaz. İki şahıs arasında ihtilâf devam ettiği müddetçe hâkimin hâkimlik görevi devam eder ki bu türlü hâkimliğe hakemlik denir. Hakem, taraflar arasındaki ihtilâfi çözümler, görevi sona ermiştir. Sonradan taraflar arasında bir başka uyuşmazlık çıkarsa, ancak yeni bir izinle bakar.

Duruşma günleri tesbit edilmişse haftanın her günü veya istediği bir günde duruşma yapar. Tâyin yapan "Seni yalnız Cumartesi günleri dâvalara bakmak üzere tâyin ettim" derse o gün bütün dâvalara bakar. Güneşin batması ile hâkimin bakma yetkisi sona ermiş olur. Veya "Her Cumartesi, dâvalara bakmak üzere seni tâyin ettim" derse yalnız o günler dâvalara bakar. Diğer günler hâkimliği ortadan kalkmaz. Çünkü haftanın Cumartesi günleri tekerrür eder, gider. Her ne kadar diğer günler bakamasa da.

Herhangi bir şahıs ismi verilmeden "Cumartesi günleri dâvalara bakmak benim hâkimimdir" denilirse bu tarz bir tâyin muteber değildir. Çünkü muhtemelen ehil olmayan da o gün dâvalara bakabilir. Bilinmeyen birini tâyin etmek önce de belirtildiği gibi hukuken geçerli değildir. Aynı şekilde "İctihad erbabı kim Cumartesi günleri dâvaya bakarsa benim hâkimimdir" denilse yine muteber olmaz. Zira kişi bilinmemektedir. Hâkim olan müctehidin isim olarak belirtilmesi gerekir. Tâyin edecek olan "Şâfiî hocalarından kim veya Hanefî müftilerinden kim dâvaya bakarsa o benim hâkimimdir" dese yine muteber olmaz. "Şu, şu, şu şahıslardan kim ihtilâfları çözerse benim hâkimimdir" dese, adedleri az veya çok da olsa tâyin işlemi yine muteber değildir. Çünkü tâyin olunan yine kesin olarak bilinmemektedir. Ama teker teker belirtilerek "Şu, şu, şu şahısları dâvalara bakmak üzere tâyin ettim" derse, adedleri az veya çok da olsa tâyin işlemi muteberdir. Onlardan biri dâvalara bakınca hâkimliği kesinleşir. Diğerlerinden dâvalara bakmak yetkisi kalkar. Fakat toplu halde tayin edilirler de biri davaya bakarsa hepsinin görüşünü almak mümkün olmadığından işlemleri muteber olmaz. Adedleri az olursa, aralarında ihtilâf da bulunmazsa, hepsi de hâkim olur işlemleri de geçerlidir. [79]

H- HÂKİMLİĞE TÂYİN OLUNMA İSTEĞİ

Bir kimse içtihat ehli değilse belli bir olay için veya daimî olarak hâkimlik yapma görevi için istekte bulunması doğru değildir. Onun hâkimlik istemesinde üç durum vardır:

a) Hakimliğe talip olanın bu talebi ya yargılama konusunu bilmediği halde ya da bu görev verilmediğinde zulmü ortaya çıkacaksa bu durumlarda o kişilere bu görev verilir. Daha uygun biri varken öyle kişilere mezalim görevinin verilmesi, kötülükleri engellemek içindir. Sonra o kişinin verdiği karara bakılır; şayet kişinin kastı haksızlıkları engellemek içinse mükâfatlandırılır. Mezâlîm işlerinin çoğu kendi uzmanlığında ise o zaman onun tayini mubahtır.

b) Yargı işi müstehak ve ehil olana verilmelidir, ilkesinden hareketle o kişi ya ihtilâfın tarafları hakkında düşmanlığı ya da davadan çıkar sağlamanı nedeniyle mezalim mahkemesi hakimi olmak ister. İşte bu tür bir tayin sakıncalı ve böylelerinin atanması geçersizdir.

c) Hâkimlik isteğinde bulunan şahsın diğer devlet memuri-yetleriyle alâkası olmamalıdır. Esasen yargılamada nazır ve benzeri memurlar bulunmamalıdır. Ancak gerektiğinde istek üzerine bulunabilirler. Hazineden yardım alacakların durumları ile ilgili bir duruşma ise hazîne yetkilisinin duruşmada hazır bulunma isteği kabul edilir. Hakkın ortaya çıkması isteniyor, haksızın huzursuzluk çıkarması muhtemelse hâkimin kuvvet talebi normaldir. Hâkimin niyeti öğünmek ve mevki' sahibi olduğunu göstermekse, bir görüşe göre zabıta çağırması doğru ise de hareketi mekruhtur. Aynı şekilde mücerred öğünmek için hâkimlik görevi talebi de mekruhtur. Bir görüşe göre de yalnızca Öğünme niyeti-ni taşımak ve bu maksatla hâkim olmak mekruhtur.

Allah Teâlâ da âyet-i kerîmesinde:

"İşte âhiret yurdu. Biz onu yeryüzünde ne tegallüb ne fesad arzusuna düşmeyeceklerle veririz. İyi sonuç Allah'ın ikâabından sakınanlarıdır." (K. K. 28: 83) buyurmuştur.

Diğer bir kısım hukukçular bu işin mekruh olmadığına kânidirler.

Çünkü mevki isteği mubahtır, mekruh sayılmaz. Yusuf Peygamber, Firavn'dan idarecilik ve halifelik istemiştir. Âyet-i Kerîmede:

'Yusuf: Beni memleketin hazineleri üzerine memur et, çünkü ben onları korumaya muktedirim. Bütün tasarruf şekillerini de bilenim dedi." (K. K. 12: 55) buyurmuştur. Yusuf Peygamber nefsinin anlattıktan sonra: "Çünkü ben onları korumaya muktedirim." demiştir.

İdarecilik isteğinde iki te'vil vardır. 1- Bana bırakılanı korurum. İdareci tâyin edildiğim işleri bilirim. Abdurrahman b. Zeyd'in görüşü budur. 2- İshak b. Süfyan'a göre: Hisaplarını yapar, lisanlarını anlarını. Hükmü zarurî bir sebepten Ötürü ortaya çıkmış nefsi öğmek, maksadıyla çıkmamıştır.

Bu sebepledir ki zâlim bir hükümdar yönünden böyle bir istek uygundur.

Bir gruba göre: Hâkim tâyin edildiği hususta doğru ile amel ederse, durumu ile öğünmede bir mahzur yoktur. Çünkü Yusuf (as.) Firavn'ın zulmünü adaletiyle gidermek, ortadan kaldırmak için böyle bir vazife isteğinde bulunmuştur. Bir grubun fikri de: Zâlime yardım, işine ortak olunacağından tâyinleri için nefislerini öğmeye lüzum olmadığı belirtilmiştir. Bu fikir taraftarları,

Yusuf Peygamber'in Firavn'den idarecilik isteğine de iki şekilde cevap vermişlerdir:

1- Yusuf devrinin Firavn'ı iyi insandı. Ama Mûsâ devrinin Fi-ravn'ı sapık ve âsî idi.

2- Yusuf, Firavn'm hazinesine bakmış, adalet ve şâir işlerine bakmamıştır.

Hâkimlik isteği uğruna mal harcama büyük bir hatâ ve sakıncalı bir iştir; rüşvet sayılır. Alan ve veren büyük tenkidlere maruz kalmıştır. Sabit, Enes (r.a)'den şunu rivayet etmiştir:

"Hakikat Resûlullah (s.a.v) rüşvet alanı, vereni, aracı olanı la'netlemiştir."^[80] Bu metin de geçen, Raşî: Rüşvet veren, Mürteşî: Rüşvet alan, Rayiş: İki arasında aracı olandır.^[81]

İ- HÂKİMLERİN TARAFLARDAN VEYA BAŞKALARINDAN HEDİYE ALMALARI

Hâkim tâyin edilen kimse, hasımdan veya herhangi bir işi olandan hediye alamaz. Dâvalar hasımsız, nizâsız da olsa hediye alamazlar. Peygamberden, (s.a.v):

"Amirlere hediye vermek onlara ihanettir, onları doğruluktan sapıtmaktır."^[82] hadîs-i şerifi rivayet edilmiştir.

Hâkim hediye kabul etmişse ve mallarıyla karışmışsa kendisine terk edilir. Şahsına âit mallarla karışmamışsa hazîne alır. Hediye edene verme imkânı yoksa hazînenin alması tercih edilir.

Hâkim, özürsüz dâvayı geciktiremez. İstirahat saatleri hariç ara veremez. Ana-babası evlâdı hakkında hüküm veremez. Onların taraf olduğu dâvaya bakamaz. Çünkü tenkidi gerektirir. Aynı şekilde onların leh ve aleyhlerine şahit de dinleyemez, şahit ola-i rak dinlenemez. Düşmanın lehine şahitliği dinlenir. Hâkim, düşmanı lehine karar verebilir, aleyhine karar veremez. Çünkü hüküm sebepleri açıktır. Şahitlik sebepleri kapalıdır. Verdiği hükümde tenkid edilmez, şahitliğinde tenkid edilir.

Hâkim ölürse vekil tâyin ettikleri de azlolunmuş sayılır. Halife ölürse hâkimleri azlolunmaz. Bir ülkenin hâkimi yoksa, o yöre halkı kendi aralarında bir hâkim tâyinini yapabilirler. Halife varsa halkın hâkim tâyini bâtıldır. Halife kaybolmuşsa halkın hâkim tâyini meşrudur. Halifenin tâyin ettiği hâkim geldikten sonra, halkın tâyin ettiği hâkimin işi sona erer. Önceden verdiği kararlar geçerlidir. Halife'nin hâkim tâyini onun önceki

kararlarına, hukuken mevcut olan sıhhatına zarar vermez.^[83]

YEDİNCİ BÖLÜM

Fevkalâde Mahkemeler^[84]

A- (MEZÂLİM MAHKEMELERİ) FEVKALÂDE MUHAKEME USÛLÜNÜN TARİHÇESİ

Fevkalâde yetkili hâkim, ihtilâf çıkarıcıları anlaşmaya, hakları inkâr eden azametle inkârından vazgeçirmeye, geçimsizleri korku ile yola getirmeye çalışan, kötülükleri önleyen bir şahıstır. Fevkalâde yetkili hâkimde aranan şartlar: Kudretli, emirlerinde tesirli, nüfuz sahibi, azametli, namusu bakımından dürüst, tamahkâr olmayan, takva sahibi bir kimse olmaktır. O dâima zabitanın üstün kuvvetine, hâkimlerdeki ilmî üstünlüğe muhtaçtır. Onların bu alandaki sıfatlarını da şahsında bulundurmalıdır.

Ancak bu şartlardır ki emir ve kararları geçerli olur. Vezirler ve Eyâlet valileri gibi işleri genel, yetkileri şümulü olanlar, fevkalâde yetkili mahkeme işlerine bakmaları için ayrıca halifeden bir emir almalarına ihtiyaçları yoktur. Çünkü genel görevi içine bu da girer. Özel işler için görevlendirilmiş bir şahıs ise yukarıda sayılan şartları da taşıyorsa, fevkalâde yargılama işlerine bakması için ayrı bir yetki tanınır. Veliahdlerin, tam yetkili vezirlerin, eyâlet valilerinin Özel bir izne ihtiyaçları yoktur. Belirtildiği gibi genel yetkileri kapsamı içine muhakeme yetkisi de girer.

Hâkim, verdiği hükmü yerine getirmekte, kararları tasdik ve tatbikte âciz kaldığı da rüşvete, tenkide mahal vermeksizin yüksek rütbedeki fevkalâde muhakeme işlerine bakan hâkime havale eder, onlar, bu işleri emirlerindeki zabıta kuvvetlerine yaptırırlar. Mahkeme kararlarının karşısına dikilenlerin bu hallerini önlerler. Peygamber (s.a.v) sulama işlerinde halk arasındaki ihtilâflara bakmış, Zübeyr b. Avvam ile Ensardan biri arasında geçen ihtilâfi şöyle çözmüştür: Resûlullah (s.a.v) Zübeyr'e,

- Ey Zübeyr, önce sen sula sonra da ensar. Bu söz üzerine Ensar'dan olan şahıs,

- Şüphesiz o, amcanın oğludur Ya Resûlallah (s.a.v) dedi. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v) sinirlendiler ve Zübeyr'e,

- Ey Zübeyr, suyu iki topuklarına ulaşıncaya kadar akıt, buyurdu^[85]

Resûlullah (s.a.v)'in suyu iki topuklarına kadar akıtmasını emretmesi, acaba bir hak olduğundan mı, yoksa mubah olduğundan mıdır? Bu şekilde emre ettiği her ikisinin itirazını red içindir. Böylece her ikisine de cevap vermiş olmaktadır.

Dört halifeden hiçbiri fevkalâde yargı işleri için hiç kimseyi tâyin etmemişlerdir. Zira İslâmın ilk devirlerinde müslümanlar arasında niza ve gürültü

çıkılmamış, kötülükler yayılmamış, hakkaniyet ve nisfet kurallarından ayrılmamışlardır. Daha çok adliye makamı, genel muhakeme usulüne tabî, o hususla ilgili ihtilâflar cereyan etmiştir. İhtilâf çıkaranlar, kötülüğe sapanlar olursa va'z ve irşadla işi büyütmeden, ihtilâfi çözüyorlardı. Genel muhakeme işlerinde de nizamlara itaat yönü tercih ve tavsiye ediliyordu.

Devlet başkanlığı seçimi gecikince, insanlar arasında da kötülükler çoğalınca, hükümlerin tatbikinde ihmalkâr davramılınca Hz. Ali fevkalâde mahkeme işlerine bakmaya, bu işleri yürütmeye memur tâyin etmiştir. Bir gün minberde: İncitici söz söylemeye, dövmeye teşebbüse, elbise yırtmaya 9 dirhem para cezası ile karar vermiştir. Bu arada iki kadının bir çocuğa sahip çıkmaları sonucu ortaya çıkan ihtilâfi halletmiştir. Sonraki zamanlarda Hz. Ali'nin bu tatbikatı insanlar arasında yayılmış, mütegalibe ve mazlumlar arasındaki ihtilâfları çözme, yolunu tutmuşlardır. Bu konuda genel yargı işlerinin yarısı fevkalâde yetkili mahkemelere devredilmiştir. Bunlar için hâkimlik yetkisini taşıyan şahıslar tâyin edilmiştir.

İlk defa fevkalâde yargı işleri için bir gününü ayıran kendisine getirilen ihtilâfları çözen, Abdu'l-Melik b. Mervan'dır. Bu işi yaparken güçlüklerle karşılaşır, geçerli bir karara lüzum duyarsa, onu da hâkimi Ebû İdrisi' 1 -Evdî'ye havale ederdi. O, halîfeden daha çok tecrübeli, sesepleri, durumları daha iyi bilen biri olduğundan isabetli hükümler verirdi. Bu durumda Ebû İdris doğrudan işi yürüten, Abdu'l-Melik ise Âmir makamındadır. Sonraları halkın baskı ve tazyikleri arttı. Onları bu durumlardan ancak kuvvetli hâkimler uzaklaştırdı, kötülüklerini önlediler.

Ömer b. Abdi'l-Aziz halife olunca bizzat kendisi sünnete uygun, âdil bir şekilde fevkalâde yetkili mahkeme mezâlîm işlerine bakmaya, ihtilâfları çözmeye başladı. Emevîlerin zorluk ve sıkıntılarını, halkın kalblerindeki korkuları sindirdi. Çevresindekiler kendisine, hayatından korkuyoruz dedikleri vakit, o cevaben: Şimdi onlardan kendimi korusam, âhirette beni kim koruyacak? dedi. Bilâhare Abbasilerden bir grup da bu işlerle meşgul oldular. İlk uğraşan halîfeler Mehdi, Hâdi, Reşid, Me'mun olmuştur. En son meşgul olan halife Muhtedi olmuştur. Bundan sonra lâyük olan memurlara, idarecilere bu işler havale edilmiştir.

Fars idarecileri, fevkalâde muhakeme işlerini, zamanlarındaki hak ve nisfet esaslarına göre çözmüşlerdir. Câhiliyyet devrinde Kureyşliler de aralarında ihtilâflar çoğalıp, kabile reisleri artıp, zâlim ve mazlum sınıflar meydana gelipte kötülükler yaygımla-şınca, bu tür hareketleri önlemek için hakem kabilinden insanlar tâyin etmişlerdir. Bunun ilk sebebi, Zübeyr b. Bekkâr'm anlattığına göre şu hadisedir:

Yemenli Zebid oğullarından bir şahıs, bir kısım mallarla Mekke'ye Umre için gelmiş. Sehm oğullarından birisi onun bu mallarından satın almış (muhtemelen As b. Vâil), adamın malının bedelini vermemiş, Yemenli malını geriye istemiş, Mekkeli aldığı o malları gizlemiş. Bunun üzerine Yemenli, bir taşın üzerine çıkıp yüksek sesle şu şiiri okumuştur:

"Ey Kusay oğulları, Mekke'nin ortasında garib, kimsesiz bir mazlumun malları elinden alınmıştır.

Haceru'l-Esved ı ziyarete gelenin himaye edileceğim sizler belirtir, ilân ederken, ben ihramlı bir şahsın mallarına hürmet gösterilmemiştir.

Sehm oğullarından bu şahsın borçlarını ödeyecek biri var mı? Yoksa hacc için gelenin malını bu şekilde gasbedip üzerine yatacaklar mı?"

Bir başka zaman da Kays b. Şeybeti's-Sülemî, Cumah oğullarından Ubey b. Haleften mal satın aldı. Fakat Ubey sattığı malın bir kısmını gizledi, vermedi. Cumah oğullarından Ubey'in yaptığı bu iş için Kays ücret istedi. Fakat vermediler. Bu durum üzerine Kays b. Şeybeti's-Süfemî şu şiiri okudu:

"Ey Kusay oğulları, iyilik yapmak üzere söz verdiğiniz halde, muhterem olan Kabe'de bu türlü işler nasıl oluyor?

Bana zulme dilmekte, zulmedenler ise Önlenmemekte, hakkım verilmemektedir."

Onun bu şiirine Abbas b. Mirdâs es-Sülemî şöyle cevap vermiştir:

"Şayet komşun sana borcunu ödemişse bil ki sen zillet bardağından birkaç yudum içmişsindir.

Sen evlere gel ve bu işleri önleyicilerden ol. Kötülük ve üzüntülü işlerle artık o zaman karşılaşmazsın.

Kim Kabe'nin etrafında yer tutursa Harb oğullarından, Abbas oğullarından şahıslarla karşılaşır.

Kavmin olan Kureyş'in ahlâkı cömertlikle günlük işlerde, sevk ve idarede mükemmeldir.

Onlar seller gibi akıp gelen hacı kabilelerini idare ederler. İyilikleri, cömertlikleri çoktur. Hacılar onların mallarına beşte birli, altıda birli ortakdır (çünkü hepsini yedirirler, içirirler.)"

Ebû Süfyan ve Abbas b. Abdi'l-Muttalib teker teker harekete geçip Abdullah b. Cüd'ân'ın evinde Kureyşlileri topladılar. Kötülük görenlerin, hakları ihlâl edilenlerin, elinden zorla malları alınanların haklarının verilmesi, kötülüklerin önlenmesi hususlarında sözleştiler. Resûlullah (s.a.v) da Peygamber olmadan önce 25 yaşlarında iken Abdullah b. Cüd'ân'ın evinde Kureyşlilerin ileri gelenlerinin sözleşmesinde (Hilfu'l-Füdül) hazır bulundu.

Peygamber (s.a.v) bu durumu şöyle anlatır:

'Abdullah b. Cüd'ân'ın evinde Kureyş'in ileri gelenlerinin yeminini gördüm, onlara yetiştim. Ben öyle bir toplantıya davet edilseydim yine giderdim. Hayatımda benim için ondan daha iyi bir şey yoktur." Zübeyr b. Bekkâr, vak'anın sonunda İslâm bu işe çok önem verdiğini belirtir.

Kureyşliler'in bazıları da Hilfu'l-Füdül hakkında şu şiiri söyler:

"İbn Cüd'ân'ın evinde, Teym, Mürre oğulları, Haşimîler, Züh-re oğulları toplandılar.

Bir güvercinin hurma dalında yavaşça, ustalıkla ötüşüne kadar her hususta âdil davranacaklarına söz verdiler, and içtiler."

Bu vak'a her ne kadar Câhiliyyet devrinde olmuşsa da, olay Resûlullah'ın (s.a.v) huzurunda geçmiş ve Peygamberlik geldikten sonra da olayı takdir

etmiştir. Böyle bir uygulama şer'î bir hüküm, Peygamberin (s.a.v) fiilî sünneti olmuştur. [\[86\]](#)

B- BU MAHKEMELERİN GÖREVLERİ, FEVKALÂDE YETKİLİ HÂKİMLE GENEL HÂKİM ARASINDAKİ FARK

Topluluğu sevk ve idare ile görevli olan şahıs fevkalâde muhakeme işlerine bakmak için bir gün tâyin eder, O gün şikâyeti olanlar, hak arayanlar işlerinin çözümünü isterler. Bu idareciler diğer günlerde devlet işlerini yürütürler.

Bir şahıs, yalnızca fevkalâde mahkeme işlerine bakmak üzere tâyin edilmişse, haftanın her günü görevini yerine getirir. Böylece halkın şikâyetten, kötülükleri aksettirmekten çekinmeleri, yüksek memurları fazla meşgul etmeleri önlenmiş olur.

Fevkalâde yetkili mahkemelerde işlere bakan hâkim bu görevi yerine getirirken 5 grup insana da ihtiyacı vardır. Onlarsız bu işlerini yapamaz.

1- Yardımcı polisler, bekçiler: Kuvvetli ve cüretlileri önlemek, onları duruşmaya, dîvana getirmek için.

2- Hâkimlerin, hakemlerin bulunması: İhtilâflı hususta hakkın tam olarak belirmesi, mes'elenin çözümlenmesi için.

3- Hukukçular, bilirkişiler: Karışık işlerin, olayların sorulup danışılması için.

4- Kâtipler: Taraflar arasında cereyan eden, leh ve aleyhlerine olan husuları, mahkeme zabıtlarını yazmak için.

5- Şahitler: İhtilafı mes'ele hakkında bildiklerini, gördüklerini söylemek, mahkemenin cereyan tarzını takibetmek, verilen kararı geçerli kılmak için bulunurlar. Bu beş sınıf kimseler tamam ve hazır olduktan sonra dāvaya bakılır.

Mezâlîm Mahkemeleri (Fevkalâde Yetkili Mahkemelerinin görevleri 10 kısımdır:

a) idarecilerin, teb'aya (idare edilenlere) zulmetmesi, cebir ve şiddet hareketlerinde bulunması, hallerinde bunlara bakar. İdarecilerin bu hareketleri önlenir. İnsaf ve merhameti bırakmayan memurlarla değiştirilir. Bu açıdan memurların durumunu araştırır. Anlatıldığına göre:

Ömer b. Abdi'l-Aziz ilk halife olduğunda topluluğa şöyle konuşmuştur: "Allah'dan korkmanızı tavsiye ederim. Çünkü o, kendinden korkmayana yüz vermez, müsâade etmez, Öylelerinin işlerini kabullenemez. Şüphesiz idarecilerin bir kısmı insanları doğruluktan uzaklaştırdılar. Kötülükleri yaydılar, kötülerle işbirliği ettiler. Allah'a şu hususta and içerim ki: İyi bir âdet terk edilmişse onu diriltmeye, kötü bir âdet de yaygımlaşmışsa onu da önlemeye çalışırım. İsterse bu işler için bir saniyelik ömrüm olsun. Âhire tinizi düzeltin, imar edin ki dünyânız da düzelsin. Hükümdarlarla insanlar arasında ölümden başka bir şey yoktur. Hepsini de fanidirler." Ölüme o da dalıp gidecektir.

b) Vergi memurlarının vergi toplarken gösterdiği zorlukları önlemek, onların dinî esaslara, halifelerin emirlerine göre Ölçülü hareket etmelerini sağlamak. Alınması gereken vergi miktarı ne ise onu almak. Fazla vergi alınmışsa hazîneden tekrar mükellefe iade ettirmek, noksan vergi alınmışsa mükelleften noksan kısmı tahsil etmek. Anlatıldığına göre: Abbasî halifelerinden Mehdi, bir gün malî hususta duruşma yaparken para konusunda kendisine bir olay anlatıldı, durumu soruldu. Süleyman b. Vehb dedi ki:

- Ömer b. el-Hattab (r.a.) Irak halkına haraç vergisini koymuştur. O zaman henüz Doğu ve Batı'da madenî her çeşit paralar, İran ve Bizans hükümdarı adına ve oranın Ölçülerine göre darbe-diüyor, piyasaya sürülüyordu. Halk ellerindeki malı bu paralarla alıp satıyorlardı. Sonra insanlar paralarda hile yaptılar. Taberiye denilen dinarla vergiyi öderlerdi. Bunun 4 danikini (40 arpa tanesini) 1 miskâî (6.8 gr.) e eşit saydılar. Ona göre de vergilerini ödüyorlardı. Ziyad, Irak'a vali olunca vergileri para olarak almaya başladı. Emevîlerin diğer vergi memurları da aynı usulü, Abdu'l-Melik b. Mervân zamanına kadar takip ettiler. Abdu'l-Melik, paraların durumu ile Taberiye ölçüsünü karşılaştırmış, parayı ve miskâli kendi ellerinde Ölçü olabileceğini, kullanıl m al arının bir mahzuru olmadığını belirtmiştir. Sonraları Haccâc yine vergileri para olarak toplamaya başlamıştır. Ömer b. Abdi'l-Aziz Halife olunca, para ve miskâli ölçü olarak kabul etmiş, bu durum Mansur zamanına kadar gelmiştir. Mansur devrinde Irak ve İran halkının direnmesi üzerine buraların en çok yetişen hububatı arpa ve çavdar üzerinden para olarak alınan haraç vergisini kaldırdı, tekrar arpa ve çavdar olarak aynı haraç vergisi almaya başladı. Az yetişen hububat ve meyvelerden para ölçülerine göre vergi aldı.

Bu olaylar üzerine Halife Mühtedi: "Geçmişte ve hal-i hazırdaki işlerden ötürü insanlara zulmetmekten Allah'a sığınırım, insanlardan bu türlü ağır vergiyi kaldırınız", demiştir. Hasan b.

Mahled, halife Mühtedi'ye:

- Geçip giden halifeler bu türlü vergileri kaldırsaydılar her yıl hazînelerinden 12 milyon dirhem kıymetinde mallar çıkmış olurdu. Bu söz üzerine Halife Mühtedi,

- Hazînenin malının tamamının gideceğini de bilsem hakkı korumak, zulmü yıkmak için bu ağır haraç vergisini kaldırıyorum, demiştir.

c) Devlet mallarının ve mülklerinin kayıtlarını lüzumu ânında kontrol etmek. Bu işle görevli memurlar halkın devlet malından yararlanacağı miktarı, kimlere ait olduğunu, ne kadarını tekrar devlete iade etmesi gerektiğini esaslı bir şekilde yazarlar. Bu memurlar doğruluktan ayrılır, malların kayıtlarını noksan tutarlarsa gerekli hükümlere göre bu yanlış hareketlerin, önüne geçilir. Anlatıldığına göre:

Mansur, Dîvan kâtiplerinin yolsuzluklarını, işitince onları toplamış, hepsini birden cezalandırmıştır. Bu olay üzerine kâtipler tarafından şu şiir söylenmiştir:

"Ey Halîfemiz, doğruluk ve şeref içinde Allah Ömrünü uzun etsin.

Bize kötülük de etseler senin afvınla kurtulmaktayız. Sen halkın canı ve malı için bir koruyucusun.

Biz kâtipler kötülük ettik, aramızda iyi kâtipler kalmamıştı. Artık biz de ıslah-ı nefis ettik."

Bunun üzerine Mansur onların tahliyelerini emretti. Şiir söyleyen kâtibini de mükâfatlandırdı. Çünkü o, kabahatlerini mertçe açıklamıştır.

Buraya kadar sayılan üç görevde şikâyetçiye lüzum olmadan da doğrudan doğruya bakılmaktadır.

d) Hazîneden kendilerine yiyecek ve içecek yardımı yapılanlar erzakın geç ve noksan verilmesi hâlinde şikâyet üzerine duruma el koymak. Bu konuda hâkim kayıtları kontrol eder, eski verilenlerden daha noksan bir miktarda erzak ve maaş verilmişse ve bu noksanlık memurun şahsından ileri geliyorsa ona aradaki noksanlık ödettirilir. Kayıtlardan ve hazînenin almış olduğu tedbirden ileri geliyorsa hazîne aleyhine hâkim karar verir.

Bazı ordu komutanları Halife Me'mun'a:

"Ordunun aç oluşundan, bu sebeple yağmaya teşebbüs edeceklerinden" haberler yazmışlar, Me'mun da: "Şayet erzak âdil dağılırsa aç kalmazlar, karınları doyurulur, takdir edilen hakları (maaşları) verilirse yağmaya teşebbüs etmezler." diye cevap vermiştir. Erzakı tam göndermiş, görevlerinde sû-i istimal edenleri görevlerinden almıştır.

e) Gasbolunan mal ve hakları geri vermek. İki gruptur.

aa) İdareci şahısların, bazı şahıslara âit mal ve mülkü ya rağbetten (onu ele geçirmeyi çok arzulamaktan) veya zorla almalarıdır. Fevkalâde yetkili hâkim durumu açıkça bilirse iadesini emreder. Durum açık olarak anlaşılıyorsa duruşma yapar. Mal sahibi malı nereden elde ettiğini, isbat ederse mal gâsıbtan alınır, sahibine verilir. Mal, Divân-ı Sultanî'de (Devletin mal deposunda) ise ayrıca bir delil ve şahide gerek olmadan malı kendisine verilir. Yoksa o zaman tazminata hükmedilmesini emretmiştir.

Halife Ömer b. Abdi'l-Aziz, bir gün namaza giderken Ye-men'den gelen ve kötülüğe mâruz kalmış olan bir kişi şu şiiri okuyordu.

"Sarayınızın kapısında gadre uğrayan, kötülüğe mâruz kalmış, sizlere çok uzaklardan gelmiş birisi dâva açmakta, hakkının verilmesini istiyor."

Bunun üzerine, Halife:

- Sana kötülük eden kim? Kötülük edilen husus nedir?

- Velid b. Abdi'l-Melik arazimi aldı, gasbetti.

- Kuyudâtçı, ganimet mallarına ait defteri getir, dedi.

Halife deftere baktığında, Abdullahu'l-Velid b. Abdi'l-Melik'in, başkasına ait araziye gasbettiğini, temellük ettiğini görür. Bu kaydın düşürülerek dâvâcı Yemenli adına kaydedilmesini, bir miktar da lehine tazminata hükmedilmesini emretmiştir.

bb) Bir kısım menkul malların ve hukukî tasarrufların gasbı. Bu iş de ya idareciler yahut kuvvetli (mütegallibe) şahıslar tarafından yapılır. Mal sahibinin şikâyet ve talebi ile 4 yoldan biriyle mal gâsıbın elinden alınır. Ya gâsıbın ikrar ve itirafıyla, ya fevkalâde işlere bakan hâkimin malın kime ait olduğunu bilme-siyle, ya gâsıbın gasbettiğine dair bâzî delillerin bulunmasıyla, yahut da şahsın malı gasbettiğine dair bazı şahitlerin şehâdeti ve haberlerin ulaşmasıyla.

f) Vakıf mallarını himaye, koruma: Vakıf mallar iki kısımdır.

aa) Genel vakıflar,

bb) Özel vakıflar.

aa) Genel vakıflardan yararlanmada şahıs, vâkıfın şartına uyuyorsa istifadesine mâni olunmaz. Önlenirse şikâyette bulunabilir. Vakfın genel bir vakıf oluşu da ya bu işle meşgul olan memurların kayıtlarından öğrenilir, ya, devletin bu konudaki izninden tasarruflarından öğrenilir. Yahut da çok önceden bu hususta geçmiş olan kayıtlardan, vakıfnamelerden öğrenilir.

Bu üç yoldan biriyle genel vakıf olduğu öğrenilmezse, o vakfın özel vakıf olduğuna hükmedilir.

bb) Özel vakıflardaki ihtilâflarda ise: Vakıf ehli şahıslar hakkın isbâtı için hâkime müracaat ederlerse ihtilaf çözülür. İhtilaf hâkim önünde görülür. İdare makamlarına gitmeye lüzum yoktur. Âdil şahitler yoksa eski kayıt ve defterlere de bakılmaz. Mütevelli heyetinin özel vakıf olduğunu belirtmesi, kaydettirmesi yeterlidir.

g) Hâkimler vermiş oldukları kararlardan bir kısmını infaz edemeyince bunların hükmünü yerine getirmek. Çünkü fevkalâde yetkili mahkemelere bakan hâkimler kuvvetçe daha üstün, emirleri daha geçerlidir. Hükmün gereği ne ise onu tamı tamına infaz eder.

h) Devlet memurlarının, özellikle maliyecilerin vazifelerini yerine getirirlerken karşılaştıkları güçlükleri yenmek. Memurun acizinden yararlanan, vergisini inkâr eden kimselerin bu hallerine mâni olur. Allah'ın hakkına, kamu hakkına ait konularda yerine getirilmeyen hakları, yapılmayan işleri yerine getirtirir.

i) İbâdetlerin yerine getirilmesini kontrol eder. Cumaların, bayramların, haccın, harblerin kontrolünü yapar, şartlarını arar, ihlâllerini önler. Çünkü Allah'ın hakkı yerine getirilip yapılmada en üstün bir haktır.

j) İhtilâfa dürmüş olan şahıslar arasında ihtilâf konusu şeye bakar. Hâkimler giDİ gerekli duruşmayı yaptıktan sonra adaletin icâb ettirdiği ne ise ona göre hükmeder. Hükümde şüpheye düşü-lürse bakılır: İsbet edilen kısımlar alınır, diğerleri bırakılır.

Fevkalâde mahkemeler hâkimi (Mezâlim işleri hâkimi) ile genel mahkeme hâkimi arasındaki farklar 10 kadardır.

1- Fevkalâde mahkemelerin hâkimi heybetli kuvvetli olmalı ki, bu suretle mütegallibeden hakkı alabilsin, onun yaptığı kötülükleri Önsin, husûmetlerin önüne geçsin. Bu şart genel hâkimde aranmaz.

2- Fevkalâde yetkili mahkemeler hâkimi, dar olan hususları imkân nisbetindt, genişletir, sözleri açık seçik olur, kısa konuşma, özlü karar verme yerine, geniş anlaşılabilir şekilde konuşur, karar verir.

3- Anlaşılması güç gelen hususlarda, yanlış ve doğruyu bilmek ve bulmak için hakikatin ortaya çıkmasında durumları, şahidleri, delilleri, sebepleri araştırmak için, tarafları korkutmak, tazyik altında tutmak için bazı tedbirler kullanabilir. Bu suretle hak ve hakikate ulaşır.

4- Hükümlerden kaçman, dinlemiyenlere karşılıkta bulunur. Kötülüğün önüne geçmek için gerekli tedbiri alır.

5- Şüpheli işlerde yavaş hareket etmek, şüphenin giderilmesinde işi geciktirebilir. Bölgenin en büyük idare makamına, valiye gönderebilir. Halbuki genel mahkeme hâkimi böyle bir şey yapamaz, dâvaları yersiz geciktiremez.

6- Taraflar ihtilâfî karşılık bir hâle soktuklarında fevkalâde yetkili hâkim nâ ve sulha lüzum olmadan, hal için ihtilâfî hakemlere gönderir. Hâkim ise ancak taraflar anlaşınca hakeme havale eder.

7- inkâr alâmetleri gözükmüş taraflar ile hiç konuşmaz, arkadaşlık etmez. Kefalet verilmesi mümkün olan yerlerde kefil ister. Yalan ve inkârdan tarafları uzaklaştırır, kendi de uzak durur.

8- Yanlış ve karışık şahitlikte bulunanların yanında diğer şahitleri de bulundurur, bunları yüzleştirir, bilirkişilerin fikirlerini dinler.

9- Şahitler kasden yeminlerini değiştirirlerse yeniden yemin verir. Şüpheyi gidermek için yemin ve şahid adetlerini artırır. Hâkim ise böyle bir şey yapamaz.

10- İhtilâf konusunda, işe önce şahitleri celbedip, ifâdelerini aldıktan sonra tarafları dinler. Hâkimlerin âdeti ise, dâvâcı ve dâvâlılar delillerini getirip serdettikten sonra şahide müracaat etmektir.

Dâvalara bakma ve muhakeme usulünde bu 10 farkın dışında fevkalâde yetkili mahkeme hâkimleriyle genel mahkeme hakimlerinin bir farkı yoktur. Diğer hususlar aralarında müşterektir. [\[87\]](#)

C- FEVKALÂDE YETKİLİ MAHKEMEDE YARGILAMA (MUHAKEME) USÛLÜ

Fevkalâde mahkeme hâkimine getirilen dâva üç durumdan birine girer, **a)** Ya bir hakkı kuvvetlendirmek, isbât etmek için. **b)** Ya bir hakkı zayıflatmak, düşürmek, ıskat ve iptal için, **c)** Ya bu iki maksadın dışında dâva açılır, duruşma yapılır.

a) Dâva bir hakkı kuvvetlendirmek, isbât için açılıyor ve hakkı kuvvetlendirici 6 durum mevcutsa dâva konusu hak, kuvvet kazanır, isbât edilmiş olur.

aa) Hâkim yazılı olan hususta ve âdil şahitler huzurunda duruşma yapar. Burada hâkim iki şeye bakar. **1-** Şahitlerin ifâdesini alır. **2-** İnkâr edenin durumunu tesbit. Bu iki işi dâvâcı, hâkimden ister ve hâkim de istenilen bu hususları bir vazife olarak yerine getirir.

Fevkalâde mahkeme işlerine bakan hâkim, vezir veya eyâlet valisi ise dâvanın taraflarına, şahitlerin ifâdesine bakar, duruma göre bir karar verir. İsterse o bölgenin genel hâkimine gönderir, şahitlerin ve tarafların ifâdesi orada alınır, inkâr edenin inkârı orada tesbit edilir. Anlatıldığına göre:

Halife Me'mun'Pazar günleri mahkeme işlerine bakarmış. Bir gün mahkemesinde yırtık bir elbise içinde bir kadımla karşılaşır. Kadın Me'mun'a şu şiiri okur:

"Ey kendisini adaletten ayırmayan, âdil ve insafîların en hayırlısı, ülkeleri aydınlığa kavuşturan halife,

Bir dul kadın sana vergi memurundan şikâyet ediyor. O, zavallı kadının haklarına tecâvüz etti, halbuki kadının koruyucusu nâmına kimsesi yoktu. Korunmuş arazisine tecâvüz etti. Halbuki benim ne ehlim ne yavrularım vardır."

Me'mûn ellerini yavaşça oğuşturdu ve şu şiiri okudu:

"Anlattığın doğru ise bende sabır kalmamıştır, failine ceza verilir. Bu olay kalbimi hasta ve üzüntülü yaptı.

Şimdi öğle namazı vaktidir. Git, hasmınla beraber duruşma günü gel.

Duruşma günü Cumartesi günüdür. O gün hüküm verir, neticeye ulaşırsam ne âlâ. Yoksa senin hakkın için Pazar günü de duruşma yaparım."

Kadın, gitti ve Pazar günü mahkemede hazır bulundu. Me'mun kadına,

- Hasmın kimdir? dedi. Kadın:

- Önünde ayakta duran, Emiru'l-Mürmininin oğlu Abbas, dedi.

Me'mun, hâkimi Yahya b, Eksem'e, bir rivayete göre de veziri Ahmed b. Ebî Halide dedi ki:

- Kürsüye otur, aralarındaki ihtilâfa bak. Me'mun kadısıyla kürsüye oturdu. Halîfenin huzurunda hâkim duruşmayı yaptı. Kadının sesi yüksek çıkınca, Me'mun'un adamları mâni olmak istediler. Me'mun:

- Bırakın konuşsun. Hak konuşturur, bâtil susturur, dedi. Hâkim, dâvâcı kadının sözlerini değerlendirdi. Şikâyetçi kadının bazı mallarını geri vermedi. Bu durum üzerine Me'mun, hâkime:

- Onun malının tamamını ver. Hak en doğru olandır. Kötü düşünceler insanı ihtirasa sürükler.

Me'mun olayı dinlediği şekilde hareket etti. İki sebepten ötürü de asî dâvaya girmemiştir. Birincisi, dâvâlımın oğlu oluşu ve bu durumda onun lehine hükmetme ihtimali. Çünkü yakın akraba dâvâlarına girilip lehine hüküm verilmez. Ama aleyhlerine hü-küm verilebilir. İkincisi, taraflardan biri kadındır ve aralarında eşitlik yoktur. Hakkının alınmasında yardıma muhtaçtır. Oğlunun esasen mevki yüksektir. Bu sebeplerledir ki verilen kararı bizzat infaz etmiştir.

bb) Yazılı delil ile birlikte şahidin de bulunması. Bu tür dâvalarda 4 şeye bakılır. 1- Dâvâlı sıkıştırılır, sıkıştırmanın sonucu yasılı şeyi ikrar ederse, o belge dâvanın esası için delil teşkil eder. 2- Şahidlerin yeri biliniyor, mahkemeye davetleri de güçlük arzetseniyorsa, mahkemede hazır bulunmaları istenir ve onlar dinlenir, 3- Dâvâlıya duruma göre üç misli veya daha fazla bir şart-ı cezaî ile dâva konusu şeyi ödemesi istenir. 4- Dâvaya bakılır. Eğer zimmette olan menkûl mal ise, dâvâlıya bir kefil bulması, teminat vermesi emredilir. Böylece mal Ödenir hale konulur. Gayr-ı menkûl, gelir getiren bir mal ise, mal hacredilir, geliri yed-i emîne bırakılır. Yed-i emine, hak sahibi tesbit edilince vermesi emredilir. El koyma süresi uzar, şahitlerin hazır bulunma ümidi de olmazsa, fevkalâde muhakeme işlerini yürüten hâkim dâvâlıyı tazyik eder, malı hangi yolla kazandığını sorar, ona göre hüküm verir.

Mâlik b. Enes, bu türlü dâvalarda dâvâlıya malı hangi yolla elde ettiğim her durumda sorar, der. Şafî ve Ebû Hanîfe buna lüzum duymaz. Fevkalâde muhakeme işlerine bakan hâkim, dâva için münâsib ne ise onunla hareket eder. Yalnız bir şeye bağlanıp kalmaz. İhtilâfı halleden kararı imzalar ve o şekilde taraflara verir. Eğer yalnız bir mes'eleda durumu aydınlığa kavuşturmaksa, dînin gerektirdiği ne ise dâvâlılar arasında ona göre hüküm verir.

cc) İhtilâf konusu, yazılı belgeye dayanıyor ve o konuda şahitler de varsa, hâkim şahitlerin mahkemede hazır bulunmasını ister. Şahitlerin durumlarını görür, onları üç halden birine göre değerlendirir. O şahitler masum ya kimselerdir, şahitlikleri dinlenir, bayağı kimselerdir. Durumlarını kuvvetlendirici bir şey de yoktur. Dâvâcı, hasmını korkutmak için onları şahitliğe zorlar. Hâkim bu durumda onlardan doğru söylemelerini temine çalışır. Yüzde yüz bir itibar yoktur. Yahut da orta durumlu şahıslardır. Hâkim durumlarını araştırdıktan sonra, şahitlikten önce veya sonra yemin verilmek suretiyle şahitlikleri muteber sayılır. Son iki grup şahidin şahidiğinde üç işlem vardır:

- Şahit ya bizzat olayı görmüş, duymuştur. Bu durumda hâkim bu şahitlikle hükmeder. 2- Ya o şahsın işittiği, hâkime söylenmiştir. O takdirde hâkim şahsi mahkemeye çağırır, ifâdesini alır. Kendince âdil bir şahit olduğu sabitse, şahitliği ile karar verir. Yoksa ifâdesini nazara almaz. Son iki grup şahidin işittiği, âdil şahitlere ulaşmışsa bu takdirde hâkim âdil şahitlerin işittiği şeyleri araştırır. Hükümün geçerli olması için, âdil şahitlerle diğerlerinin ifâdelerinin sıhhatini inceler, karşılaştırır, araştırmalar yapar.

dd) Dördüncü durumda; dâva konusu şey, hem yazılı belgeye ve hem de ölü şahitlerin şahitliğine bağlı ise, pek tabî hâkim şahitlerin ifâdesine müracaattan mahrumdur. Yazı güvenilirse hâkim üç şeyi ele alır. 1- Davalıyı sıkıştırır, hakkı itirafa zorlar, adaletin gerektirdiği ne ise onu temine çalışır. 2- Hakikatin araştırılması, açıklanması babında malı hangi yollarla iktisab ettiğini araştırır. 3- Mülkün komşularından ve dâvanın taraflarından durumu sorar, hakkın aydınlanmasına, haklının tesbitine çalışır. Bu üç yoldan biri veya hepsi ile neticeye ulaşamazsa: Tarafların kabul ve hürmet edeceği birinin hakemliğine müracaat eder. Veya dâva konusunda bilirkişi tâyin eder. Onların vereceği karara uymalarını, sulhl aşmalarını sağlar. Bilirkişi ve hakem ikiden biri lehine işi çözer ve hâkimin hükmü gibi ihtilâfı sona erdirir.

ee) Davacının elinde; dâvâlıya âit bir yazı, sened bulunur, dâvâcı buna istinaden dâva açarsa: Hâkim dâvâlıdan, yazının kendisine âit olup olmadığını sorar. Dâvâlı kendine ait olduğunu itiraf ederse, yazı muhtevasının doğru olup olmadığını sorar; dâvâlı onu da kabul ederse borcu ikrar etmiş olur. İkrarı ile ilzam edilir. Yazıyı kabulle beraber, yazı muhtevasını kabul etmezse, hâkim örfe itibar ederek yazı muhtevasının da doğruluğuna hükmeder. Fakat hukukçuların tamâmı, yazıyı kabulün, borcu kabul anlamına gelmediğini savunurlar. Hâkime düşen görev, yazının muhtevasına bakması, ne şekilde ve sebeple yazıldığını araştırmasıdır. Dâvâlı, "Ben yazıyı bana ödünç para vermesi için yazdım. Halbuki Ödünç para vermedi." veya "Sattığım malın bedelini vermesi için yazdım ama bedeli vermedi..." diyebilir. Duruma göre hâkim dâvâlıyı sıkıştırmak suretiyle ve deliller aramakla neticeye ulaşmaya çalışır. Tarafları sulha davet eder, sulhl aşmazlarsa yemin vermek suretiyle ihtilâfı çözer, kararını verir. Dâvâlı yazıyı inkâr ederse, bilirkişi huzurunda dâvâlıya yazı yazdırmak suretiyle yazıları karşılaştırır. Benzeyorsa ona ait olduğuna hükmeder. Bazı hukukçular önce yazı yazdırmanın aleyhindedirler. Dâvâlı itirafa zorlanır. Sonra yazı yazdırılır. Yazı, benzemiyorsa bu defa dâvâcı sıkıştırılır. Her ikisi bir hakeme havale edilir, sululaşmaları istenir. Sulhl aşmazlarsa yemin teklif etmek suretiyle aralarında kesin hüküm verilir.

ff) Dâvanın esası hesâb-ı carîlerin tetkiki, hesapların kontrolü ise: Bu nevi dâvalar, ticarî alandadır. Hesabın durumu iki şekilde olur. Ya dâvâlı veya davacının hesabıdır.

1- Davacının hesabı söz konusu ise: Şüphe taşınması zayıftır. Hâkim, davacının hesabının intizamına, doğruluğuna bakar. Hesapta hile ve fesat ihtimâli varsa, hesâb-ı carî nazara alınmaz, dâvanın zayıf oluşunu gösterir. Hesaplar muntazam, doğru ve kuvvetli ise, şahitlerle birlikte, dâvâlı da tazyik edilerek ifadesi alınır, durumun tetkiki için hesaplar bilirkişiyel havale edilir. Vereceği rapora göre hüküm verilir.

2- Dâva konusuna esas olan hesaplar dâvâliya aitse, bu durumda dâva daha kuvvetlidir. Hesapları yazan ya dâvâlidir, yahut kâtibidir: Yazı dâvâliya aitse fevkalâde mahkeme hâkimi, yazının kendine âit olup olmadığını dâvâlıdan sorar, itiraf ederse, muhtevasının ne olduğunu bilip bilmediği de sorulur. Ne olduğunu ikrar ederse, doğruluğunu bilip bilmediği sorulur. Bunu da ikrar ederse hesabın doğruluğunu kabul etmiş sayılır. Dâva konusu şeye, hükmedilir. Yazının kendisine ait olduğunu kabullenir, fakat muhtevasını bilmediğini söylerse, hâkim örfe dayanarak dâvâli aleyhine hükmeder. Çünkü hesab-ı carîler rastgele yazılan hesaplardan daha sıhatli sayılır. Fakat hukukçulardan bir grup bu tatbikatın aleyhindedirler. Daha önce de istiktâba karşı oldukları belirtilmişti. Dâvâli, yazının doğruluğunu itiraf etmedikçe hakkında kesin hüküm verilmez. Bilirkişiye havale edilir. Bilirkişi raporuna dayanan mahkeme kararı ile dâva sona erer.

Yazı, dâvâlinın kâtibine aitse, sual ona yöneltilir. Fakat kâtibe sual sormaya geçmezden önce, dâvâliya dâva hakkında sorular sorulur. Dâvâli yazı muhtevasını itiraf ederse, dâva karara bağlanır. Dâvâli hesap muhtevasını itiraf etmezse, kâtibine hesaplar hakkında sorular sorulur. Kâtip de inkâr ederse şüphe zayıflar. Kâtip hakikaten töhmet altında ise sıkıştırılır. Güvenilir birisi ise tazyik edilmez. Bunun üzerine kâtip, yazının doğruluğunu itiraf ederse, dâvâli aleyhine şahit olmuş olur. Adil bir katipse, şahitliğiyle dâvâli aleyhine hükmedilir. Duruma göre şahitle birlikte davacıya da bir tamamlayıcı yemin teklif edilir. Çünkü muhakeme anındaki durum fevkalâde yetkili mahkemelerde hükümlerin değişik oluşuna tesir eder. Her bir duruma göre de sıkıştırmada, tazyikte bir sınır vardır ve hâkim bunu aşamaz. Şahitlerin, tarafların derecesine göre durumları ayırt edilir, tazyik altında bulundurmada bu, esas olur. [\[88\]](#)

D- DELİLLERİN İBRAZİ, İADE-İ MUHAKEME USÛLÜ

Şayet dâvayı zayıflatıcı bir hâl olur, yeni deliller ortaya çıkarsa, yukarıda sözü edilen 6 duruma zıt olarak 6 zayıflatıcı durumla karşılaşılır. Bu durumlarda da bâzan dâvâli bâzan da dâvâci tarafı tazyik etmek gerekir. Şöyle ki:

a) Dâva yazılı belge ve âdil şahitlere dayanıyor fakat şahitler dâvanın bâtıllığı konusunda şahitlikte bulunmuşlarsa o zaman 4 durum söz konusudur. **1-** Davacının iddia etmiş olduğu şeyi, esasında dâvâliya sattığına dair şahitlikte bulunurlar. **2-** Davacının iddia etmiş olduğu şeyde hakkı olmadığına şahitlik ederler. **3-** Kendisine mal intikal etmiş olanın, malın mülkiyetinin dâvâliya intikâl ettiği konusundaki ikrarına şahitlik ederek, davacının malda hakkı olmadığını belirtirler. **4-** Dâvâlinın lehine olarak dâva konusu malın mâlikinin dâvâli olduğuna şahitlik ederler.

Bu durumlarda davacının dâvası bâtıl olur. Fevkalâde yetkili mahkeme hâkimi, davacıyı durumuna göre cezalandırır. Beyânında, bir korku ve sıkıntı sonucu malı satmış olduğunu hatırlatırsa, satış mukavelesine bakılır. Korku ve zaruret sonucu satmadığı anlaşılırsa, dâvâci tarafın iddiası kuvvetini kaybeder. Dâvâli taraf böyle bir ikrahı hatırlamıyor ve ikrah durumu da se-zilivorsa şüphe kuvvet kazanır. Korku iki yönde olur. Dâva konusu muamelenin yapıldığı andaki deliller, belgeler korkunun olup olmadığını gösterir. Gerekli araştırma yapılır. Komşu ve arkadaşlarından tarafların durumu hakkında bilgi istenir. Yazının görülen durumunun aksine bir beyânda bulunulursa o beyanla hüküm verilir. Böyle bir açıklamada bulunulmazsa, yazının altındaki imza ile şahitlerin şahitliği önem taşır. Ve dâvâci korku ve sıkıntı içerisinde satılmadığı konusunda dâvâliya yemin teklif eder.

İslâm Hukukçuları bu nevi dâvalarda yemin teklifi konusunda ayrılık göstermişlerdir. Ebû Hanîfe ve bir kısım Şâfiîlere göre: İhtimâlleri gidermek için davacının böyle bir yemin teklifine hakkı vardır. Diğer bir kısım Şâfiî hukukçuları aksi görüştedirler. Çünkü önceden ikrarı geçen bir şahsın, sonradan yemin teklifinde bulunması ikrarını, yalanlar. Dâvayı yürüten hâkim tarafların durumuna bakarak karar verir. Dâva konusu zimmette olan bir borç için de olsa ve dâvâli zimmetten kurtarıcı bir yazıyı ibraz etse, "Bu yazı, alacağım alınmadan yazılmıştır. Ben alacağımı almadım," dese, dâvâliya yemin teklif edilir. Daha önce buna benzer bir hususun açıklaması geçmiştir.

b) Yazılı belgelere dayanan dâvanın âdil şahitleri gâib olursa, bu durumda iki hareket tarzı vardır, aa) Dâvâlinın inkârını ihtiva eden "Onun bu malda hakkı yoktur. Çünkü ben onu davacıdan satın aldım ve bedelini de ödedim. Bu vesika benim taahhüdümüne şahittir. Yalnızca taahhüdümü göstericidir" şeklinde beyânda bulunursa, dâvâli, dâvâci duruma geçer. Vesika mevcut, fakat şahitleri ortada yoktur. Mal kendi tasarrufundadır. Vaziyet dâvâli lehinedir. Genel durum da bunu göstermektedir. Mülkiyeti sabit olmazsa her iki taraf durumlarına göre baskı altında tutulur. Mümkünse şahitlerini mahkemede hazır bulundurmaları istenir. Mümkün değilse hakeme havale edilirler. Hâkim huzurunda rızâ ile sulhlaşılırsa esas hakkında hüküm verilir. Şahit dinlemekten vazgeçilir. Sulhlaşmazlarsa tarafların komşularından, mülkün komşularından şahitler aranır. Fevkalâde mahkeme hâkimi araştırma ânında üç durumdan birine göre görüşünü açıklar. Ya durumun takdiri ile ictihadda bulunur, ya satışa dâir bir delil mevcutsa malı dâvâlıdan alır, davacıya teslim eder. Yahut da malı yed-i emîne teslim eder. Malın muhafazasını ve semeresini, ileride tesbit edilecek hak sahibine verilmesini emreder. Dördüncü bir durum da, malı dâvâlıda bırakır, fakat mal üzerinde dâvâlinın tasarruf yetkisini kısıtlar, semerelerin korunmasını emreder, ileride tesbit edilecek hak sahibine teslim ettirir. Bu şekilde harekette bulunması da: Araştırma sonucu hakkın ortaya çıkması, şahitlerin şahitlikte bulunmaları için beklenilmesi sebebiyledir. Şahitleri dinlemek mümkün olursa dinlenir, ondan sonra kesin hükmünü verir. Dâvâli davacının yemin etmesini isterse dâvâci yemin eder. Bu da aralarındaki ihtilâfi kesin olarak sona erdirir.

bb) Dâvâlinın inkârı, itiraf sebeplerini ihtiva etmezse, yâni mücerred inkârda bulunursa, "Bu mal benimdir, davacının bir hakkı yoktur" derse, c takdirde eldeki vesikanın dâvâci hakkında şahitliği, iki yönden biriyledir. Bu vesika; ya malda davacının bir hakkı olmadığına dairdir, yahut da dâvâlinın malı olduğuna dairdir. Mal dâvâlinın elinde ise artık ondan, geri alınmaz. Fakat yetkili hâkim hakikatin tesbitine kadar mal üzerinde dâvâlinın tasarruf hakkını kısıtlar, semerelerin korunmasını, saklanmasını emreder. Araştırma sonucu kesin hükmünü verir.

c) Yazılı belgenin karşısında olan, belgenin aksine şahitlikte bulunanlar, âdil, dürüst kimseler değilirse, fevkalâde mahkeme hâkimi dâvâci yönünden şahitlerin yukarıda sözü geçen üç durumunu araştırır. Dâvâlinın inkârı mücerred mi, değil mi, bunun üzerinde durur. Daha Önce hâkimin bu gibi durumlardaki hareket tarzında belirtildiği gibi, hâkim kendi rey ve ictihâdiyle hükmeder.

d) Yazılı belgenin şahitleri âdil, fakat vefat etmişlerse, bu halde yazılı belgeye dayanarak incelemeler için gerekli baskı yapılır, bilirkişiye gönderilir. Dâvâlinın inkârının mücerred veya mevsuf bir inkâr olup olmadığı, sebebi ihtiva edip etmediği üzerinde durulur, neticede kesin hüküm verilir.

e) Dâvâli, davacının yazısıyla yazılmış bir vesika ibraz etmesi ve davacının dâvasında yalancı olduğunu savunması. Hâkim bu belgeyi inceler,

durumun gerektirdiği şekilde karar verir.

f) Dâvanın bâtil oluşunu ortaya koyan bir hesap listesinin ser-dedilmesi. İbraz edilen bu hesap listeleri üzerinde önce de belirtilen usulde bir inceleme yapılır. Taraflara baskılarda bulunulur, araştırmalar yapılır. Neticede duruma göre kesin hüküm verilir. [\[89\]](#)

E- DELİLLERİN MÜSÂVÎ OLMASI HÂLİNDE HÜKÜM VERME

Dâva, kuvvetlilik ve zayıflık sebeplerinde isbât edici veya çü-rütücü delillerden uzak olur, kuvvetlendiren veya zayıflatan hiçbir sebep bulunmazsa, bu takdirde dâvaya bakan fevkalâde yetkili hâkini, tarafların gâlib zannına dikkat eder. Böyle dâvalarda dâvâli ve davacının durumu 3 halden birini taşır. Ya dâvâci tarafta şüphe üstündür. Ya dâvâli tarafta zan üstündür. Ya her iki taraf zan ve şüphede müsavidir. Hüküm vermeye medar olacak üstün bir zan taraflarda yoktur.

Büyük bir ihtimalle dâvâci taraf lehine bir durum varsa şüphe dâvâli tarafta üstündür. Ya her iki taraf zan ve şüphede müsavidir. Davacının herhangi bir delili olmamasına rağmen, dâvâlinin kuvvetli, dâvâcımnsa zayıf birisi olmamasıdır. Dâvâci bu durumu serdedir.

Meselâ: Evinin veya malının gasbedildiğini iddia edenin kendi vücut ve ahlâkî durumuna, gasbedeninse vücut yapısına, ahlâkî durumuna hâkimin dikkatini çeker. Hâkim bu hallere bakar. Veya davacının emin, güvenilir olduğu herkesçe bilinir, dâvâlinin da yalancı, emânete hıyanette bulunan, biri olduğu yine herkesçe bilinirse o takdirde, büyük bir ihtimâlle davacının dâvasında doğru olduğu düşünülür.

Yahut da dâvâci ve dâvâli bedenî ve ahlâkî bakımdan eşit olurlar, malın ilk mâlikinin dâvâci olduğu bilinir, dâvâlinin eline malın sonradan hangi yolla geçtiği bilinmezse bu üç durumda Mezâlim Hâkimi (Fevkalâde yetkili mahkeme hâkimi) iki şey yapar. 1- Şüphe taşıdığından dâvayı sıkıştırır, 2- Dâvâlinin mülkiyetine malın giriş sebebini sorar. Çünkü Mâlik b. Enes, bu durumda dâvâli şüphe taşıyınca aleyhine hüküm vermeyi belirtmiştir.

Dâvâli lehine şüphe üstün olur ve buna rağmen mevkiinin ululuğundan söz ederek duruşmaya gelmezse, elindeki mal davacıya verilir. Bu konuda Musa'l-Hâdî'den şu olay nakledilir:

Musa'l-Hadî, fevkalâde mahkemede duruşma yapmak için kürsüye oturur. Huzurunda şöhret sahibi Ammâre b. Haraza ve halktan dâvâci olarak da bir adam ayakta durmaktadır. Adam, Ammâre'nin, malını gasbettiğini iddia etmektedir. Halife Hadî, her ikisinin de oturmalarını emreder. Ammâre şöyle der:

- Ey Halife, şayet mal onunsa mal hakkında bir şey iddia etmiyorum. Mal benimse ona bağışladım. Yine bir şey iddia etmiyorum. Büyük Halife'nin huzurunda içtimâi mevkiimi bir mala satmam.

Fevkalâde mahkeme işlerini yürüten hâkim, davacıya hakkının verilmesi hususunda yumuşaklık gösterir, fakat mal pek büyük ve kıymetli ise, yahut da bir tehlikenin ortaya çıkmasından korkuluyorsa, Avn b. Muhammed'in şu olayda anlattığı gibi hareket eder.

Basra'da bir nehrin etrafındaki arazilerin kendilerine âit olduğu hususunda iddiada bulunan ora halkı, Halife Mehdi'yi Hâkim Ubeydullah b. Hasanu'l-Anberi'ye dâva ederler. Ubeydul-lah araziyi ne Mehdiye ve ne de ora halkına verir. Halife Harun Reşid zamanında tekrar dâva açarlar, Ca'fer b. Yahya dâvaya hâkimlik eder. Araziyi yine halka vermez, fakat Harun Reşid'den 20000 dirheme bu araziyi satın alır ve bölge halkma bağışlar. Halka şöyle der:

- Halifenin hakkı sizin hakkınızdan üstündü, memuru onu satın aldı ve size bağışladı.

Bu olay karşısında Şâir Selma da şu şiiri okumuştur:

"Güneşin yanında ay gibi birisi, elindeki bol parasını emri altındakilere ve o yer halkına harcadı, bağışladı.

Halk zannetti ki: Bu ârazi elden gidip kendileri helak olacaktı. Halbuki zaman daha enteresan bir olay gösterdi.

İhtilâflı araziyi onların lehine çözdü. Halbuki onlar zamanlarında boyunla göğüs arası daracık bir yerdediler.

Başka birisinin ihtilâfı bu tarzda çözeceği umulmazdı. Şüphesiz iyi insanlar her zor işte hazır bulunurlar, imdada yetişirler."

Muhtemelen Cafer b. Yahya bu işi şu sebeple yapmıştır: Harun Reşid'in şahsını mahkemeden uzak tutmak için. Harun Reşid'in de bu şekilde yapışı, muhtemelen kendisinin, kardeşinin ve babasının halka kötülük düşünen birer insan olmadıklarını göstermek içindir. Ne türlü bir ihtimal olursa olsun hak, ehline verilmiştir, ihtimâller davalı lehine de olsa.

Bu türlü hareket üç sebepten ileri gelir. 1- Davacının zâlim ve hâin oluşu, dâvâlininnsa nisfet sahibi ve güvenilir bir şahıs olduğu herkesçe bilinirse, 2- Davacının alçak, bayağı bir insan olması, dâvâlinin ise temiz, makam sahibi biri olması. Bu durumda davacıya bir yemin teklif edilir. 3- Dâvâlinin mülkiyetine malın giriş sebebi bilinir, davacının mülküne giriş sebebi bilinmezse. Sayılan bu durumlarda büyük bir ihtimâlle hak, dâvâli tarafta, şüphe ise dâvâci taraftadır.

Mâliki mezhebine göre, dâva bu şekilde ise hâkim mucib sebepleri dinledikten sonra esasa girer. Mal zimmet altında ise davacının, delil ikâmesinden, zimmetin kendisiyle dâvâli arasındaki bir muameleden çıktığına taraflar deliller getirdikten sonra dâvaya girer.

İmam Şafii ve Ebû Hanife, bu nevi dâvalarda verilen kararlar kazâî bir hüküm olarak görmezler. Fevkalâde mahkeme işlerine bakmanın asıl hükmü vâcib değil, caizdir. Şüpheler belirdiğinde, kötülükler, inadlar zuhur edip yayıldığına bu ihtilâflara bakılır.

Hakikatin ortaya çıkmasında hâkim sebepleri genişçe araştırır. Dâvâliyi hükmün vüs'atına göre korur. İş kesin sonuca bağlanmak için yemin ettirmeyi gerektiriyorsa yemin yaptırılır. Tazyik ve nasihat yeterli değilse bu şekilde hareket edilir. Her duruşmada kesin sonuca ulaşmak isteniyorsa taraflara yemin verilir. Davacının isteğine göre de bir yemin yeterli sayılır.

c) Tarafların herhangi birinin delilleri diğerinin delillerine tercih edilemiyorsa bu takdirde her ikisine de gerekli nasihat yapılır, hâkimler ve fevkalâde mahkeme işlerini yürütenler aynı işi yaparlar.

Fevkalâde yetkili hâkim nasihattan sonra her ikisini, eşit olmaları sebebiyle baskı altında tutar. Sonra dâvanın aslını, mülkiyetin geçiş sebebini araştırır. Araştırma sonucu haklı olan bilinirse onunla amel eder. Araştırma ile ihtilâf yine çözümlenmiyorsa, o zaman iş, muhitin tanınmış kimselerinin hakemliğine havale edilir. Hakem, ihtilâfı çözmeye çalışır. O da çözemese, işi geriye hâkime havale eder; normal muhakeme usulüne göre istinabe suretiye o yerin genel hâkimi kesin olarak dâvayı sonuca ulaştırır

Her ne zaman Mezâlim idarecilerine (Fevkalâde yetkili mahkeme hâkimlerine) müşkil husûmetler arzedilirse işin uzamama-sı için tecrübeli ve âlim kimselerin bu zor işleri açıklamaları istenir. Zübeyr b. Bekkâr'm İbrahîmu'l-Hızamî b. Muhammed b Manîi -Gaffari' den rivayet ettiğine göre:

Bir kadın, Hz. Ömer'e gelir ve şöyle der:

- Ey Halife, şüphesiz kocam gündüzleri oruç tutuyor geceleri namaz kılıyor, onu şikâyet etmeyi uygun bulmadım. Çünkü o Allah'a ibadet yapıyor.

Hz. Ömer,

- Kocan ne güzel bir kocadır, der.

Kadın olayı tekrar anlatır, Hz. Ömer yine aynı cevabı verir Hz. Ömer'e Ka'b b. Sevrul-Esedî şöyle der:

- Ey Halife, bu kadın kocasından, kocalık vazifelerini yapmadığı için şikâyetinde bulunmaktadır.

Bunun üzerine Hz. Ömer:

- Kadının sözlerini anladığın şekilde aralarında karar ver der. Ka'b, kadına; bana kocanla birlikte gel, der. Kadın kocasını getirir.

- Karın senden şikâyet ediyor, dert yanyor, ne dersin? Koca,

- Yeme ve içme hususunda mı benden şikâyetçi? der Ka'b

- Hayır, ikisinden başka bir şeyden. Bunun üzerine kadın şu şiiri okur:

"Ey her şeyi bilen, olgun hâkim. Kocam yatağından ayrılıp namazgahına gitmekte.

Yatağından ayrılıp, ibâdetine gitmede, gündüz ve gece uyu-mamaktadır.

Kadınlara mahsus işlerden herhangi birini ondan görmedim ki, ona teşekkür edeyim. Ey Ka'b, tereddüt göstermeden kesin hükmünü ver."

Kadının kocası da buna karşılık olarak şu şiiri okur:

"Beni, onun yatağından ve gelinlik odasından, gönderilen ilâhî emirler soğuttu, uzaklaştırdı.

Nahl sûresinde ve yedi uzun sûrede ve Allah'ın kitabındaki diğer korkutucu hükümler beni ondan uzaklaştırdı."

Ka'b da şu şiiri okudu:

"Ey adam, kadının sende hakkı vardır. Düşünen bir insan için dörtte bir hakkı vardır.

Onun hakkını ver, hastalıklarından vaz geç." Sonra adama dedi ki:

Allah erkeklere ikili, üçlü, dörtlü olarak kadınları helâl etti. Sen üç gün ve gece Rabbma ibâdet edebilirsin, bir gece de kadınına hizmet edeceksin.

Bu açıklama üzerine Hz. Ömer, Ka'b'a dedi ki:

- Allah'a and içerim ki; onların işini anladığından mı, daha önce bildiğinden mi, yoksa aralarında yargılama yapıp hüküm verdiğinden mi, böyle bir sonuca ulaştın, bilmiyorum? Git, seni Basra'ya hâkim tâyin ettim.

İşte bu hükümde karar Ka'b'dan, tasdik ve imza, yerine getirme de Hz. Ömer'dendir. Bu türlü hüküm verme caizdir. Çünkü bir koca. karısına günleri taksim edip belirli günlerde bir defa yatağına girmek olmaz. İstedığı an girebilir. Olay gösteriyor ki fevkalâde yetkili hâkim caiz olan şeyle

hüküm verir. Kesin, bağlayıcı olanla hüküm vermez. [\[90\]](#)

F- FEVKALÂDE YETKİLİ MAHKEMELERİN KARARLARININ TEKEMMÜLÜ

Fevkalâde yargı işlerine bakacak hâkimin bu işe tayini ve anlattıklarına hüküm veriş, araştırmada bulunuşu iki şekildedir. Ya bizzat bu işle görevlendirilmiş biridir, yahut değildir.

a) Görevlendirilmiş bir kimse ise aynen hâkimin taraflar arasında ihtilâfa bakıp hüküm verip imza ve infaz edişi gibidir. Ama fevkalâde yargı işlerine bakanın asıl memurun imza edişi ya hüküm vermeye izin verilmişinden veya araştırma ve hakemliğe izin verilmişindedir. Şayet hükme izin verilmişse kararı hukuken muteberdir, ayrıca izin veren şahıs da imza ederse bu, o karart te'kid anlamıdır. Herhangi bir kusur karara tesir etmez. Dâvayı araştırma ve hasımlar arasında vasıta olmaya izin verilmişse hüküm vermesi ve icra etmesi yasaktır. Hüküm vermiş ve imza etmişse kıymeti yoktur. Özel bir azil durumu mâhiyetini taşır. Yetkisi sınırlı olup yalnız ihtilâf konusu şey hakkında delil toplamaktır.

Bununla beraber araştırmaya izin verilmiş, fakat hükmü yerine getirmesi yasaklanın amışsa: Bir görüşe göre o hususta bütün yetkileri haizdir. Bu sahada yetki verme diğer hususlarda yasaklama anlamını taşımaz. Bir diğer görüşe göre de: Bir husus için yetki verme onun hâricindekilerden yasaklama anlamını taşır. Bir başka görüşe göre de: Araştırma ve hakemlik sonucu bir karar vermektan hakem men edilir. Çünkü imzanın hükmü infazın anlamı kesin delil ifâde eder. Hakemlik ve aracılıkta imzâ atma, tarafları bağlayıcı değildir.

Tetkik ve araştırmada, araştırma sonucunu yerine getirme bağlayıcıdır. Bunu fevkalâde mahkeme işlerini idareye yetkili olan imza infaz edince hüküm verilmiş ve yerine getirilmiş sayılır.

b) Fevkalâde mahkeme işlerine yetkisi olmayan biri atanırsa meselâ bir hukukçunun veya şahidin. Bu takdirde atama üç durum arzeder. **aa)** Dâvanın araştırıldığını, **bb)** Taraflar arasında vâsita oluşu, **cc)** Hüküm anlamını taşır.

aa) Ferman, ihtilâfın araştırılmasına dâir ise ve bu konuda yetki verilmişse araştırmacı hüküm veremez. Araştırmaya istinaden asıl yetkili hüküm verir, icra eder, tarafları baskı altında tutar.

bb) Tayin yalnız aracı olmak için verilmişse taraflar arasında aracı olur. Hakemlik hususunda her türlü yetkiyi hâizdir. Çünkü aracılık özel bir tâyine, idarecilığe muhtaç değildir. Hasımları dinler, aralarını sulhla neticelendirirse bu hâl fevkalâde yargı işlerine bakan asıl yetkiliyi bağlayıcı değildir. Şahit varsa şahitlik için dinler. Sulhla bitiremezse, her ikisi aleyhine şahit de varsa taraflar fevkalâde mahkeme hâkimine müracaat edince, o şahit de dinlenir. Kararı hâkim verir ve infaz eder. Taraflar için kesin hüküm arzeder.

Bu durumda imza için iki yol vardır. Birincisi: Hasım isteği üzerine talep muhtevasına bakılır. Aracılık ve araştırma istek konusuyla sınırlıdır. İnfaz yetkisi emir anlamını taşır. "Talebine cevap ver" demek olur. Veya isteği hususunda görüş istenir. Bu takdirde tayin işlemi emir anlamını taşımaz. Yalnız görüşün açıklanması belirtilir. Hasım söylenmez, dâvada zikredilmez, belirtilmezse idarecilik sahih sayılmaz. Genel veya özel bir idarecilik söz konusu değildir. Çünkü hasım yok, ihtilâf belli değil. Eğer imza yetkisi emir şeklinde ise icra ve infaz eder, istenilen hususta cevap verir, taraflar arasında hüküm verme konusundaki yetkisi hukuken muteberdir.

Bu türlü tayin ve infaz yetkisi örf ve âdetten çıkan bir durumdur. Devlet başkanlığının hukukî durumlarından çıkmış sayılmaz. Dînî hükümlerde ise, örf-ve âdetten çıkan icra ve infazla ilgili âdetler bir kısım hukukçularca muteberdir. İdarecilik de sahihtir. Bir kısım hukukçular da idare makamından bu konuda bir yetki tanınmasını isterler.

cc) Tayin fermanı taraflar arasında hüküm vermeyi içeriyorsa, bu durumda duruşmayı isteyenler aralarında cereyan eden hususta, taraflar talebe

cevap verilmesini istediklerinde infazı da isterlerse dâvayı yönetmeye, idareciliğe tâyin edilen, şahıs bu konuda İcra ve infazda bulunur ve bu işlem hukuken muteberdir. Hâkim olarak tâyin edilen şahsın vereceği kararda infazının olmasını arzu eden tarafların bu isteğine rağmen tâyin eden makam imza yetkisi verememezlik edemez. Çünkü tarafların talebi imzayı da yani kararın yerine getirilmesini de içermektedir. İkinci bir durum da, dâvâcı infazı ister, dâvâlı taraf hakemin infazını istemezse veya davacının isteğine ımtihâlîf bir hususta karar verilirse, hakem taraundan verilip yerine getirilen bu cevap muteberdir. Çünkü dâvâcı, hakemin kararının infazlı olmasını istemiştir.

İmza ve infaz konusunda üç durum mevcuttur. 1- Hâl-i Kemâl, 2- Hâl-i Cevaz, 3- İki hâlin dışındaki durumlar.

Hâl-i kemal; imzanın kesin ve tam bir mânâ ifade edişi sıhhat yönünden iki şeyi tazammun eder. Bakmaya tam yetki ve hüküm vermeye tam yetki. Burada yetki veren fevkalâde yetkili hâkim tâyin ettiği hakeme: "İki taraf arasındaki ihtilâfa bak ve hüküm ver." demiştir. Hakem kanunî hükümlere göre karar verir. İmza . ve infazı verdiği karar için bir vasıf olur, şart sayılmaz. Verilen bu imza yetkisi sözü geçen iki şartı ihtiva edince yetki de tam bir yetkidir. Hakem bir başkasını da hakemlik için tâyine yetkili sayılır. Hal-i Kemâl bundan ibarettir.

Hâl-i Cevaz, imzanın caiz olduğu yer ise; tam infazda aranan iki şarttan yalnız hüküm verme yetkisini tanıyan emirlerdir. "Taraflar arasındaki ihtilâfa bir hüküm ver" demektir. Bu takdirde duruşmayı yönetmeye tâyin edilen hâkim hem hüküm verir, hem de infaz edebilir. Ama hüküm verirken ihtilâfa bakması gerekiyorsa ona da bakabilir.

Kâmil veya caiz olmayan imzaya gelince: "Aralarındaki ihtilâfa bak" şeklinde bir emirle tâyin edilmişse bu türlü tâyin idareci anlamına gelmez. Çünkü taraflar arasında hakemliğe de, aracı olmaya da ihtimal mevcuttur. Halbuki ihtimâl taşıyan bir tâyin düşünülemez. Bu sebeple de ne tam ve ne de caiz bir imza yetkisi ve infaz yetkisi, tâyin emrinde belirtilmiştir. Ama "Aralarındaki ihtilâfa dosdoğru bak" denilmişse bu takdirde tâyin muteberdir, çünkü hak ile hüküm bunun gereğidir. Bir görüşe göre de böyle bir tâyin de olamaz. Çünkü sulh etme ve aracılıkta bulunma da birer

haktır. Emir her ikisine de ihtimâlidir. İhtimâl sebebi ile de muteber sayılmaz. Ama her durumda doğruyu ancak Allah bilir. [\[91\]](#)

SEKİZİNCİ BOLUM Nüfus İşleri

A- NÜFÛS İDARECİLİĞİ (NAKİBLİK) VE ÖZEL NÜFÛS İDARECİSİNİN GÖREVLERİ

Nüfus idaresi, şerefli olanlar ile onlara denk olmayanların soylarını tesbit ve koruma, soylu olanların idare işlerine getirilmesine, bunlar arasında emirlerin geçerli olması maksatları ile ihdas edilmiştir.

Bu konuda Peygamber'den (s.a.v) şu hadîs-i şerif rivayet edilmiştir:

"Soylarınızı biliniz ki, ülkelerinizi ziyaret edesiniz. Çünkü insanın doğduğu yerden daha yakın bir yer olamaz. Ülke ne kadar yakın olsa da ziyareti

bırakmayınız. Ülke uzak da olsa ziyaret edilince uzaklık kalkar. Ziyaret edilmezse ondan da uzak bir toprak, ülke ohnaz. [\[92\]](#)

Nüfus işlerini koruma ve gözetme 3 şeyden biri iledir. Ya bizzat devlet işlerini yürüten halife tarafından, ya tam yetkili vezir veya bir ülkenin Genel Valisi tarafından, yahut da tam yetkili vezir veya Genel Vali (Eyâlet valisi) tarafından görevlendirilen şahıslarca yürütülür. Bu iş için idareci tâyin edecek şahıs, tâyin edeceği memurlardan birini Ebû Tâlib soyunun, bir diğerini de Abbasî soyunun sayılması için tâyin eder. Bu şahıslar adı geçen soylardan olur. Bu soylar içerisinde faziletli, dirayetli, keskin görüşlü olanlarını tesbit ederler. Bu sebeptir ki bu teşkilâta "Nakîbu's-Şürefâ: Soyluları koruma, gözetme teşkilâtı" denilmiştir.

Nüfus idareciliği iki kısımdır: **a) Özel, b) Genel.**

a) özel nüfus idareciliği: Belirtilen hususları, ölçüyü aş-maksızın yürütür. Böyle bir memur olmak için bazı şartlar aranır. Aranan şartları şahsında bulunduran ve özel nüfus memuru olarak tâyin edilen şahsın yapacağı işler ve hakları 12'dir.

1- Kabilenin nesebini, soyunu muhafaza etmek, onların soylarına başka soydan karışanları kendi soylarından dışarıya, başka soylara gidenleri tesbit etmek. Bu şekilde soy içine giren ve çıkanları tesbit o soyun bozulup bozulmadığını göstermeye yarar.

2- Gelmiş oldukları kolları ayırt etmek, her kolun soylarını bilmek. Bu şekilde ne kadar zamandır soyların ve kollarının yaşadığı belli olur. Bir defter içerisinde soyları ayırt edici Özelliklerle, başka soyların kendi soylarına karışıp karışmadıkları tesbit edilir.

3- Tâyin edildiği soy veya kabileden doğan ve ölen kız ve erkekleri, cinsleri kaydeder, kayıttan düşürür. Bunun sonucu olarak doğanın soyu kaybolmayacağı gibi, ölenin soyundan olduğu iddiaları da önlenmiş olur.

4- Tâyin edilen memur, şerefli insanlara edebli davranmalıdır ki, diğer insanlar da onlara öyle davranınsın ve böylece Peygamberi-miz'in onlara hürmeti korunmuş olsun.

5- Bayağı işlerden arıtmak, kötü şeyleri yapmadan alıkoymak. Bu şekilde asil soy içerisinde fena şahısların yetişmesine, halka zulmetmeye heveslenen kimselerin çıkmamasına gayret gösterir.

6- Günâha sebep olan işleri yapmadan alıkoymak, harama yönelenlerin hareketini önlemek. Böylece dinlerine daha fazla yardımda, kötülükleri gidermede en büyük gayrette bulunmuş olur. Aralarında herhangi bir insan kötü söz söyleyemez, ileri-geri söz sarfedemez.

7- Şan ve şerefleri düşünülerek başkalarına yapacakları veya yapmaları muhtemel kötülükleri önlemek ve başkalarının bunlara yapacağı kötülüğü de asaletleri yüzünden önlemek, muhtemel şahsiyet kırıcı taarruzların önüne geçmek. Onları bu nevi kötü hareketlere karşı cephe almaya, aleyhinde bulunmaya, kin beslemeye çağırarak. Kardeşliğe, kaynaşmaya, insanlığa teşvik etmek. Çünkü her zaman için onların kalbi temiz, onlara başkalarınca duyulan hürmet fazladır.

8- Maddeten ve manen zayıflamaları için haklarının alınmasında yardımda bulunmak. İnsaf sahibi olmalarının temini için, başkalarının onlardan alınacak olan haklarının alınmasında aleyhlerinde karşı tarafa yardımda bulunmak. Çünkü onların asaletini korumak ancak onlara insaf etme ve onların da başkalarına insaf etme şyledir.

9- Allah'ın emrettiği şekilde taksim edilen harp ganimetlerinde onlara niyâbeten herhangi bir tercih hakkı gözetmeksizin hisselerini almak.

10- Kız çocuklarının diğer kadınlara nisbeten şerefli olmaları sebebiyle kendilerine denk olan erkeklerle evlenmelerine dikkat etmek. Sayılarının

korunması, üstünlüklerine hürmeten böyle yapılır. Velîsiz, denk olmayanla evlenmelerine mani olunur.

11- Onlardan kötülük yapanlara, had cezasının dışında kanlarını akıtmayın cezalar uygulamaya, iyi olanların da hatâlarına dikkat edilir. Nasihattan sonra hatâları affedilir.

12- Büyük ve küçüklere hürmet ve itaatleri, sevgileri sağlamak. Vergi memurları gelmezse taksim ve takdir olunan vergiler mükelleflerden alınır. Müstahak olanlarına verilir. Mükelleflerin durumları, şartları araştırılır. Böylece mükellef olanla olmayan, yardım alacak ve almayacaklar ayırılır. [93]

B- GENEL NÜFÛS İDARECİLİĞİ, GÖREVLERİ VE NÜFÛS İŞLERİNDE MUAMELÂT USULÛ

Genel nüfus idareciliğinin ise, yukarıdaki vazifeleri görme yanında beş vazifesi daha vardır.

1- Aralarında çıkan kabile ihtilâflarını çözmek.

2- Yetimlerin mallarını korumak.

3- İşlemiş oldukları kötü işlere cezalar tatbik etmek.

4- Velîsi belli olmayan kızları veya velîliği ihtilâflı kızları evlendirmek.

5- Ateh ve sefeh (Bunaklık ve yaşlılık hâllerinde) olanların ehliyetini sınırlamak, hacr altına almak. Akli başına gelince hacr, (kısıtlık) hâline son vermek.

Bu 5 yetki ve görevi de hâiz olan genel nüfus idarecisidir. Nüfus idarecisi olacak şahsın, hükmünün tesirli olması yönünden icthad sahibi bir âlim olması gerekir; idareciliği kesinleşince durumu iki yön arzeder. Ya verdiği kararlarda, o yerin hâkiminden müstakil hareket eder. Veya hâkimin hükmüyle hareket eder, bağımsız değildir. Genel bir nüfus idarecisi ise mutlak yetkiyi hâizdir. Bununla beraber hâkim ve nüfus idarecileri o yerin halkının ihtilâflarına bakar.

Bir yerde özel nüfus idarecisi var ve hüküm verme yetkisi mevcutsa, hâkimin yetkisi de genel ise, özel nüfus idarecisinin göreceği işlerde onun işleri arasına giriyorsa, hangisi ilk defa ihtilâfa el koymuşsa, onun yaptığı iş muteberdir. Bozma söz konusu olamaz.

Taraflar anlaşamazlar da birisi nüfus idarecisine, diğeri hakime gitmek isterse, bir görüşe göre, nüfus idarecisine gitmek tercih edilir. Çünkü özel bir yetkiyi hâizdir. Bir görüşe göre de, nüfus idarecisi ve hâkim hüküm vermede eşit hakka sahiptirler. Bu, bir ülkedeki iki hakime gitmek gibidir. Dâvanın istediğine gidilir. Tarafların her ikisi de müsâvî iseler iki hâl yolu vardır. 1- Aralarında kur'a çekilir, kime çıkmışsa onun istediğine gidilir.

2- Aralarında anlaşmaya kadar ihtilâfa bakılmaz.

Nüfus idarecisi nesep dâvalarına bakacaksa ve hâkimin bu hususta yetkisi yoksa, hâkime taraflar müracaat etsin veya etmesin ihtilâfa bakamaz. Yalnız iki ülke halkı arasında bir ihtilâfa bu durumda karşı taraftan olan hâkime gitmek istemişse, nüfus işlerine bakamayacak olan hâkim böyle bir ihtilâfa dâvaya bakar. Çünkü her hâkimin yetki sınırlaması, bulunduğu ülkenin halkı arasında çıkan ihtilâflarda geçerlidir; başka ülke halkının davası konusunda yetki sınırlaması bir hüküm ifade etmez, onların başvurusu halinde konu ne olursa olsun bakabilir.

Nüfus memurunun yetkisi ise kendi bulunduğu ülke insanları arasında geçerlidir, icrââtı başka ülke insanları arasında hüküm ifade etmez. Bir ülke halkından iki şahıs, aralarındaki nesep ihtilâfında hâkime gitmekte anlaşsalar hâkim ihtilâfa bakamaz. Çünkü yetkili nüfus memurudur. Sözelimi Ebû Tâlib soyuna mensup olanla Abbasî soyuna mensup olan arasında ihtilâf mevcut da her biri kendi nüfus idarecisine müracaat etmek isterse, ikisinin nüfus idarecisi de dâvaya bakamaz. Çünkü taraflardan biri, idaresi altında olmayan soya mensuptur. Burada ihtilâfın çözümünde iki yol vardır.

1- Her ikisi de ülkenin genel valisine giderler. Eyâlet valisi veya sultanın ya bizzat kendisi uyuşmazlığı çözer veya görevlendireceği birine, ülkesinin bu ayrı soylara mensup insanların ihtilâfını çözmeyi emreder.

2- Her iki tarafın nüfus idarecileri bir araya gelir, tarafları dinler, sonra dâvâlinın nüfus idarecisi tek başına karar verir. Kendi kabilesinin hakkını gözetir oluşu sebebiyle davacının nüfus idarecisi karara iştirak etmez. Şâhid dinlenilecek, aleyhine şâhid-likte bulunulacak olanın nüfus idarecisi şahidin ifâdesini alır. Yemin edenin idarecisi yemin verir, yemin teklifi ona aittir. Yemin etmesini isteyen idarecisi yemin yaptırılmaz. İhtilâfi çözen hâkimin, dâvâlinın hâkimi olması için bu yol tercih edilir. İki tarafın nüfus idarecisi bir araya gelmekten kaçınırlarsa, bir görüşe göre her ikisine de sorumluluk terettüp eder. Ama en çok sorumlu olan dâvâli tarafın idarecisidir. Çünkü ihtilâfta onun hükmü geçerlidir.

Talibi ve Abbasî olan iki şahıs, iki nüfus idarecisinden birinin hakemliğine razı olmuşlarsa, razı olunan nüfus idarecisi dâvaya bakar. Razı olunan dâvâlinın idarecisinin ise vermiş olduğu karar hukuken muteberdir, hasmı da bağlayıcıdır. Davacının nüfus idarecisi hakem seçilmişse hükmünün geçerliliği konusunda iki ihtimâl vardır. Birincisine göre, davacıya geçerli, dâvâli için geçersizdir. Bir diğer ihtimâle göre de her ikisi için de geçerlidir. Çünkü anlaşma sonucu davacının nüfus idarecisinin hakemliğine gitmek konusunda aralarında anlaşma yapmışlardır.

ikiden biri hâkime delillerini getirir, hâkim bunları nüfus idarecisine de yazarsa, ihtilâfa bakmaktan çekinmiş olur. Nüfus idarecisinin haberi olmadan, gıyabında her ne kadar ihtilâfa bakmakta ise de, nüfus idarecisi yazışma sonucu ihtilâfi iştirince, kendi yetkisi sınırları içine giren bu dâvaya artık hâkim bakamaz olur; görevsizlik kararı vermesi gerekir. Çünkü hâkimin hükmü, (nüfus idarecisi de hazırsa) aleyhine delil ikâme olunana geçerli olmaz. Nüfus idarecisi hazırken yapmış olduğu bu işlem geçerli olmayınca, nüfus idarecisi hazır bulunmayan için hiç geçerli sayılmaz.

Hâkim gâibte olan bir şahıs aleyhine dâvaya bakmak isterse ve işittiği delilleri gaibin asıl hâkimine yazar, istinabe suretiyle bu delillerin toplanmasını isterse, bu muamele hukuken muteberdir. İdarî işlerle adlî işler arasında bu fark vardır. Nüfus idarecisinin baktığı dâvada gâibte olan hakkında vereceği hüküm geçersizdir. Gaibin aleyhine delil de dinleyemez.

Taraflardan biri hâkim önünde hakkı ikrar ederse, hâkim yetkisini hâiz nüfus memuru huzurunda şahit olarak dinlenir. Bununla beraber gâibte olana hükmünü zorla kabul ettiremez. Aynı şekilde iki tarafın idarecisinin dışında biri önünde hakkı ikrar etse, o şahıs ikrar edenin idarecisi tarafından, şahit olarak dinlenir. Kendi idarecisi önünde ikrar etse caizdir, bununla aleyhine hüküm verebilir.

Hasmının nüfus idarecisi önünde ikrar etmişse, iki hâl tarzı vardır. Bir ihtimâle göre nüfus idarecisi şahit olarak dinlenir. Bir ihtimâle göre de hâkim olarak bu ikrarla" hasmın nüfus idarecisi karar verir. Çünkü dâvâlinın nüfus idarecisi hâkim durumundadır.

Aşiretlerin, kabilelerin idarecilerinin aşiret ve kabileleri üzerindeki durumu da buna benzer.

DOKUZUNCU BÖLÜM Namazlara imam Tâyini

NAMAZLARA İMAM TÂYİNİ İŞLERİ VE KISIMLARI

A- İMAMLIGIN ÇEŞİTLERİ, TÂYİNİNDEKİ USÛL, İMAMLIKTA DİKKAT EDİLECEK HUSUSLAR

Namazlara imamlık üç kısma ayrılır:

- Beş vakit namaza imamlık,
 - Cuma namazına imamlık,
 - Mendup namazlara imamlık.
- Beş vakit namazlara imamlığa, namaz kılmam mescidin durumuna göre tâyin caizdir.

Mescidler ikiye ayrılır, aa) Selâtin camileri, bb) Halk camileri.

aa) Selâtin camileri: Mescidler, camiler ve bayram yerleri ve daha büyük yerlerdir. Cemaatı çokça olup halifenin de namaz kıldığı camilerdir. Halifeden başkasının bu yerlere imam tâyini caiz değildir. Sebebiyse, halkın alâkasını celb etmektir. Sultanın vazife mesuliyetini idrak etmiş olduğunu ifade etmesidir. Sultanın tayin ettiğinden daha faziletli birisi olmasa da hak halifenin tayin ettiğidir. Bu hak, farzıyet ifade etmez, evleviyet (öncelik) ifade eder. Hâkimliğin ve nüfus memurluğunun aksine olarak. Bu hâl iki sebepten doğmaktadır.

1- İnsanlar bir başkasının imamlığında anlaşsa ve onun arkasında ayrı olarak namaz kılsalar, kıldıkları namaz sahihtir.

2- Cemaatle beş vakit namaz kılmak, bütün İslâm hukukularınca sünnet-i müekkededir. Dâvûd-ı Zahirî vâcibdir der, özür hâli hariç.

Halifenin imam tâyini de sünnet sayılır. Halife mescidde hazırken tâyin ettiği imamdan başkasının imamlık yapması uygun olmaz. İmam bulunmaz da, başkasını nâib tâyin ederse münâsib olanı, nâib tâyin ettiği şahsın imam olmasıdır. Halife imam tâyin etmemişse, bir başkası imamlığa izin ister. İzin de istenmemişse cemaatle namazın aksamaması için o yer halkı kendilerine bir imam seçerler. Diğer vaktin namazı girer ve başkanın tâyin ettiği imam da görevde bulunmazsa bir görüşe göre önceki namaz için halkça imam seçilen, namazı kıldırır. Bu durum, tâyin olunan imam gelinceye kadar devam eder. Bir başka görüşe göre de birincinin dışında bir imam seçilir. Sebebiyse halk arasından seçilen imamların imamlığının sürekli olmadığını göstermek, halifenin tayin ettiğine benzememek için. Şayet ikinci vakitteki cemaat arasında ilk vakitte hazır olan cemaatten başkası yoksa ilk vakit için seçtikleri imamı göreve devam eder. Ama ikinci vakitte başkaları da mevcutsa o takdirde yeniden imam seçmek gerekir.

Bir mescidde cemaatla namaz kılınırken yetişemiyenler artık cemaatle namaz kılamazlar. ^[95] Teker teker kılarlar. Sebebiyse namaz kıldıran imama ve cemaatına muhalefet olmaması için. Halife bir mescide iki imam tâyin eder ve her birine beş vakit namazdan hangilerini kıldıracağını belirtirse bu uygundur. Her imam kendi vakitlerini kıldırır. Meselâ biri gündüz namazlarına, diğeri gece namazlarına görevlendirilmişse, her biri görevli olduğu vakti kıldırır, diğerin vaktine tecâvüz edemez. Bir tahsis olmaksızın iki imam tâyin eder ve günlerini belirtirse her imam kendi günlerinde imam olmaya hak sahibidir. Genel olarak iki imam tâyin etmiş vakit ve günleri belirtmemişse ilk geçen, namazı kıldırır. Diğeri o vakitte başkalarına imam olamaz. Çünkü Selâtin camilerinde bir vakitte cemaatle namaz birden fazla kılınmaz. İlk geçen imamın namaz kıldırması hakkıdır, mes'eleşi ihtilâfidir. Burada Öne geçmek, imam olmak iki suretle olur. Ya mescidde ilk hazır olanın bulunması sebebiyle, yahut imamlığa ehliyyette üstün oluşu sebebiyledir.

Aynı şartları taşıyan iki imam, bir vakitte hazır olsa, halife de hangisinin, diğere üstün olduğunu belirtmese o zaman aralarında anlaşılır ve hangisinin kıldıracağını kendileri kararlaştırır-larsa o tercih edilir. İhtilâf gösterirlerse bu durumda iki hâl yolu vardır. Ya aralarında kur'a çekilir, yahut o cami halkının, ikiden birini seçmelerine müracaat edilir.

Aksi belirtilmemişse tâyin olunan imam, müezzinlerini kendi tâyin eder. Çünkü ezan namazın sünnetferindedir. Namazı kıldırmaya kim tâyin edilmişse, namaza âit hususları onun yerine getirmesi, yetkisi içine girer. İmam, vakit ve ezan için lüzum gördüğü kadar müezzin seçer. Başka mezhepte olanlar bu görüşte de-gilseler de imam, Şafiî mezhebinden ise namazları vakitlerin ilk kısmında kıldırmada acele eder, ezanı ağır ağır, ikâmeti de teker teker okutturur. Başka mezheplerin görüşü aksine ise de.

Namazda imam kendi rey ve içtihadına göre hareket eder. Şafiî mezhebinde ise besmeleyi, sabah namazlarında kunut duasını açıktan okur. İmam tâyin eden şahıs, halife ve cemaat onu bu hareketinden men edemez. İmam, Hanefî mezhebinde ise, besmeleyi açıktan okumaz, sabah namazlarında kunut duasını terk eder. Kendi mezhebince amel eder, kimse onun bu hareketine karşı çıkamaz.

Namazla ezan arasındaki fark: İmam namazı mezhebine göre kıldırır. Müezzin ise başkalarını düşünerek ezan okur. Bu bakımdan cemaat, müezzinin görüşüne karışabilir. Müezzin, kendi mezhep ve görüşüne göre ezan okumak isterse, genel izinden sonra kendi şahsı için gizliden kendi mezhebine göre husûsî ezan okuyabilir. ^[96]

B- İMAMLIK ŞARTLARI VE TERCİH SEBEPLERİ

Tâyin edilecek imamda aranılacak vasıflar beştir. 1- Erkeklik, 2- Dürüstlük, âdil olmak, 3- İyi okuyuculuk (kârilik), 4-Fakihlik, 5- Dilinin kekeme olmaması, sözlerinin anlaşılabilir olmasıdır.

Çocuk, fâsik ve köle birisi imam olmuşsa, imamlığı muteber, fakat imam tâyini muteber değildir. Çünkü küçüklük, kölelik, fâşıklık imamlığa engel değil, bir makama tâyine engeldir. Resûlullah (s.a.v), çocuk olmasına rağmen Amr b. Mesleme'ye, kabilesine namaz kıldırmasını emretmiştir. Çünkü onların en iyi okuyanı Amr idi. Yine Peygamber (s.a.v), kendi kölesinin ardında namaz kılmış ve şöyle buyurmuştur:

^[97]
"Her iyi ve kötünün ardında namaz kılınız.

Kadının, erkeklik ve dişiliği belli olmayan birisi (hünsâ)nm, ahrazın ve pepenin imam olması uygun değildir. Eğer kadın veya hünsâ imam olmuşsa,

ona uyan erkek ve kadınların namazı bozulur. Ahraz veya pepe imam olmuş ve harfleri başka harflerle değiştiriyorsa ona uyan cemaatten ahraz ve pepe olanların namazı muteber, diğerlerinininki bâtıldır.

İmam olacak şahsın kıraat yönünden bilgisinin en az derecesi Fatıha sûresini, fıkıh yönünden ise en az namaza ait hükümleri bilmesidir. Ancak böyle bir şahıs imamlığa hak kazanır. Kuranın tamâmını ezbere bilir, bütün fıkıh hükümlerine vâkıf olursa tercih sebebidir. Fakih olan fakat kıraati çokça bulunmayan biri ile kıraati olup, fikhî bilgisi olmayan iki şahsın imamlığı söz konusu olursa fikhî bilgisi olan, diğerine tercih edilir. Fatıhayı biliyorsa bu yeterlidir. Çünkü kıraat nihayet mahdud miktarda âyet-i kerimeyi bilmeyi gerektirir. Halbuki namazda karşılaşılabilecek hâdiseler pek çoktur. Bunları bilmek de fikhî bilgiye bağlıdır. Tâyin olunan imam ve müezzinin gördükleri göreve karşılık hazineden geçimleri miktarınca ücret almaları münâsiptir. Ebû Hanîfe aksi görüştedir.

Umûmî mescidler: Cadde kenarlarında, umûma mahsus bölgelerde ve kabile içinde yapılan mescidlerdir. Halifenin bu türlü mescid inşa edenlere ve oraya imam tâyinine itirazı olamaz. Mescidi inşa edenlerin ittifak ettikleri bir şahıs imam tâyin edilir. Tâyin edilen imamdan artık vaz geçemezler. Şayet imam hâlini değiştirirse, o zaman değiştirirler.

Genel mescide imam tâyin edilen bir şahsa, halef olacak birini de nâib olarak tâyin edemezler. Mescidin cemaati, imam bulunmayınca o an için nâib seçerler. Mescidin cemaati imam seçiminde ihtilâf ederlerse ekseriyetin görüşü üzere imam seçilir. İhtilâf gösterenler aded bakımından müsavî iseler, halife dince en dindâr, en yaşlı, en iyi okuyan, en fakih birini imam seçer. Halifenin imam seçişi, ihtilâf gösterenler için mi? Yoksa o mescide gelen bütün cemaat için mi geçerlidir? Bu hususta iki fikir vardır. 1- Tâyin işlemi yalnız ihtilâf gösteren cemaat için geçerlidir. İhtilâf gösterenlerin dışındaki cemaat zaten bir hususta anlaşmış, ayrılık güt-memişlerdir. 2- Halife, cami cemaatinden imamlığa lâıyk olanı seçer.

Bir şahıs mescid yaptırır kendisi de imamlığa ehil olmazsa mescidin komşularından biri imamlık ve müezzinlik yapar. Ebû Hanîfe'ye göre, mescidi yaptıran imamlığa ve müezzinliğe en lâıyk olanıdır. Bir grup, bir evde namaz için hazır bulursa ev sahibi fazilette, hazır cemaat fertlerinden biraz aşağı da olsa, yine imamlığa o müstehaktır. Halife de orada olsa, bir görüşe göre, idareciliği genel olduğundan imamlığa da müstehaktır. İkinci görüşe göre de, mülkünde tasarrufta özel bir yetkiyi hâiz olduğundan ev sahibi imamlığa lâıyktır. [\[98\]](#)

C- CUMA İMAMLIĞI, KILDIRMA USÛLÜ

Cuma namazına imam tâyini hususunda hukukçular ihtilâf göstermişlerdir.

a) Ebû Hanîfe ve Iraklı diğer hukukçulara göre: Cuma imamlığı devlet reisinin yapması gereken işlerdendir. Cuma namazı ancak Devlet Reisinin veya nâib tâyin edeceği birinin hazır bulunması ile sahih olur.

b) Şafîî ve Hicazlı diğer hukukçulara göre de: Cuma namazına imam tâyini sünnettir. Devlet Başkanının hazır bulunması cumanın şartından değildir. Namaz kılanlar Cumanın şartlarına göre namazı edâ ederlerse, namazları muteberdir.

Her ne kadar imam tâyini uygun olmazsa da kölenin Cuma imamı olması caizdir. Çocuğun Cuma imamlığı hakkında iki görüş vardır. Bir fikre göre: Köy olsun, şehir olsun, ancak zaruri sebeplerle etrafa gidilebilen bir yer ise ve kış-yaz gidilip gelinmiyorsa o yer sakinlerine çocuğun imamlığı muteberdir. Ebû Hanîfe'ye göre Cuma yalnız şehirlerde kılınır. Bu bakımdan çocuğun köylerde imamlığı caiz değildir. Burada sözü geçen şehir teriminin hukukî tarifi ise: İdâri ve cezai kaideleri yürüten bir idarecinin, kazaî hükümleri yerine getiren bir hâkimin bulunduğu yerlerdir. Ebû Hanîfe şehir dışında oturanlara cuma farz değildir, Şafîî ise şehir dışındakilere şehirde okunan ezan sesi duyuluyorsa onlara da cuma farzdır, der.

Cuma namazı kılınacak yerdeki cemaat adedinde de ihtilâf vardır. Şafîî'ye göre: Cuma namazı farz olan topluluktan kadınlar, köleler, misafirler çıktıktan sonra 40 kişinin bulunması gerekir. Şafîî mezhebi hukukçuları imamın bu miktara dâhil olup olmadığı konusunda ihtilâf etmişlerdir. Bir kısmı imamdan başka 40 kişinin bulunması gerekir, bir kısmı da imamlarla birlikte 40 kişinin bulunması gerekir, derler. Zührî ve Muhammed b. Hasan'a göre, imamdan başka 12 kişinin bulunması gerekir. Ebû Hanîfe ve Müzenî'ye göre, imamlarla birlikte 40 kişinin bulunması gerekir. Leys b. Sa'd ve Ebû Yusuf a göre, biri imam olmak üzere 3 kişi ile cuma namazı kılınır. Ebû Sevr'e göre de, diğer namazlar gibi Cuma namazı da bir imam ve bir kişi de cemaat olmak üzere 2 kişi ile kılınabilir. İmam Mâlik'e göre, Cuma'nın kılınabilmesi için adet mühim değildir. Mühim ve muteber olan, çoğu seferi olmayan kimselerden olmasıdır. Cemâat olacak şahısların orada uzun süre oturması gerekir. Yolculukta ve şehir dışında cuma farz değildir. Ancak bir beldenin, evlerine ulaşınca cuma farz olur.

Şehir geniş ve köylere evleri bitişik, halk da kalabalıkça şehrin diğer namaz kılınan yerlerinde Cuma namazı kılınır. Binaların bitişik oluşu bu şekil harekete engel teşkil etmez; Bağdat gibi. Bir şehrin camisi genişse, halkın tamâmını da alabiliyorsa, (Mekke gibi) o zaman yalnız bir yerde namaz kılınır. Şehrin evleri bitişik, camisi de kalabalık yüzünden cemâatin tamâmını alamıyorsa, (Basra gibi), Şafîî'ler halkın kalabalık oluşu zaruretine binâen birden fazla bir yerde cemâatle namaz kılınıp kılınmayacağı hususunda fikir ayrılığı göstermişlerdir. Bazıları cuma namazı başka yerde kılmak da caizdir der, bir kısmı da, yer darsa genişletilsin, dışarılarda, caddelerde cuma kılınlar, başka bir yerde cuma namazı kılmak olmaz, topluluğu bölmeye, muhtelif yerlerde cuma namazı kılmaya bir mecburiyet yoktur, derler.

Bir şehirde, iki yerde cuma namazı kılınırsa ora halkı namazı vakit yönünden ayırt etmemelidirler. Bir ayrılık olursa bu mes'eledede iki görüş vardır. Bir görüşe göre, namazı ilk kılanınki yerine gelmiştir. Geç kılanınki yerine gelmemiştir. Yeniden öğle namazını iade etmeleri gerekir. İkinci görüşe göre, camilerden büyük olanın ve Sultanın hazır bulunmuş olduğu yerde kılman cuma namazı muteberdir. İsterse burada kılman namaz önce kılınsın, isterse sonra kılınsın. Küçük namazgahta, camide kılman namaz, yerine gelmemiştir. Ora cemâati öğle namazını iade ederler.

Cuma namazına imam tâyin edilen, beş vakit namazı kıldıra-maz. Beş vakit namaza imam tâyin edilenin Cuma namazını kıl-dırabilip kıldıramıyacağı hakkında görüş ayrılığı vardır. Yalnız Cuma namazını başlı başına bir ibâdet kabul edenlere göre, beş vakit namaza imam tâyin edilen, cuma namazına imam olamaz. Cuma namazını o günün öğle namazına sayanlar, beş vakit namaz için tâyin edilen imamın cuma namazına imamlığı caizdir, derler. İmam olan şahıs, Cuma namazının 40 kişiden aşağı cemaat olunca namazın kılınmayacağı görüşünde ise, gerçekten cemâat de 40 kişiden aşağı ise, cemaatin görüşü de 40 kişiden aşağı da olsa cuma namazının kılınacağı noktasında ise, Cuma imamı, onlara imam olamaz. İşte o zaman cemaat arasından, cemâatin görüşünde olan birini kendine halef tâyin eder. O, cumayı kıldırır. İmam, 40 kişiden az olunca da cuma namazı kılınabileceği görüşünde, cemâat de aksi görüşte ise ve cemâat de 40'dan azsa imam ve cemâate cuma namazı kılmak gerekmez. Çünkü cemâat, 40'dan fazla olunca cuma namazının sahih olacağı görüşünde, imanı ise cemâat 40'dan az olduğu için cuma namazı kılacak cemâat bulamamaktadır. Cuma imamı tâyin eden halife imama, "40'dan az cemâate namaz kıldırma" demişse, imamın mezhebine göre 40'dan az cemâatle

cuma namazı kılınacak da olsa namazı kıldırıamaz. Çünkü cuma imamlığı 40 kişi için muteber, 40'dan aşağı da ise muteber değildir. Yalnız 40'dan az olunca kendisi imamlıktan men edilmesine rağmen cemâatten birini kendisine halef tâyin eder, o, cumayı kıldırır. Tâyin eden başkan "40'dan az cemaate Cuma namazı kıldırmasını" emretmişse, imamın mezhebi de aksi görüşte ise iki durum vardır. İmamın yönünden cuma namazı kılınmayacağından, cumayı kıldırması bâtıldır. İkinci görüşe göre, cemaattan "cemâat 40 kişiden de az olsa cuma namazı kılınır" görüşünde olan birini imamlığa halef tâyin eder, o cuma namazını kıldırır. Böylece Cuma namazı da muteber olmuş olur. [\[99\]](#)

D- SÜNNET NAMAZLARINA İMAMLIK

Cemaatle kılınan sünnet namazlarına imamlık 5 yerededir, **a)** İki bayram namazları, **b)** Ay ve Güneş tutulması namazları (Salât-ı Husufeyn), **c)** Yağmur Duası namazı (Salât-ı İstiska).

Bu namazlar cemâatle kılınabileceğinden imam tâyini men-duptur. Tek başına da kılınabilir. Sünnet namazlara imamlık hükmünde ihtilâf olmuştur. Bazı Şâfiilere göre, bu namazlara imamlık sünnet-i müekkededir. Bir kısım Şâfiilere göre de, İmamlık, farz-ı kifâyedir. Yalnız 5 vakit namaza, yalnız Cuma namazına imam tayin edilen şahıs, sözü geçen sünnet namazlara imam olamaz. Ancak bütün namazları kıldırılmaya imam tayin edilmişse sünnet namazlarına da imam olur.

a) Bayram namazı vakti, güneşin doğuşundan zeval vaktine (öğle namazı vakti yakınma) kadardır. Kurban bayramı namazını acele, Ramazan bayramı namazını geç kılmak tercih edilir. İki bayramın arefesinde güneşin batışı ânından itibaren tekbir getirilir, bu tekbirler bayram namazına kadar olan namazlardan sonra okunur. Kurban bayramında getirilecek tekbirler birinci bayram günü öğle namazından itibaren dördüncü bayramın ikinci vaktine kadar farzlardan sonra okunur. Bayram namazları hutbeden Önce, cuma namazı da hutbeden sonra kılınır. Peygamberin sünneti de böyledir.

Özellikle iki bayram namazında fazla tekbirler alınır. Bunların miktarında hukukçular farklı görüştedirler. İmam Şâfi'ye göre, birinci rekatta iftitah tekbirinden başka 7 tekbir, ikinci rekatta da ayağa kalkış tekbirinden başka 5 tekbir alınır. Tekbirler her iki rek'atta da kıraattan öncedir. İmâm Mâlik'e göre, birinci rek'atta iftitah tekbirinden başka 6, ikinci rek'atta ayağa kalkış tekbirinden başka 5 tekbir alınır. Her iki rek'atta da kıraattan Öncedir. Ebû Hanîfe'ye göre, birinci rek'atta iftitah tekbirinden başka ve kıraattan önce 3, ikinci rek'atta kıraattan sonra 4 tekbir alınır.

İmam olacak şahıs kendi mezhep ve içtihadına göre, amel eder. Bayram namazına imam tayin eden şahıs, tayin ettiği şahsa tekbirler hususunda bir sınırlama koyamaz. Cuma namazında cemaat adedini belirtmesi ve bu adedle sınırlaması idareciliğinden doğan bir özelliktir. Tekbirleri sınırlama idareciliğine âit bir şey değildir. Bu bakımdan cuma ile bayram namazlarında bu farklılık vardır.

a) Husuf ve Kûsûf (Ay ve Güneş tutulması) namazlarına gelince, Sultanın tayin ettiği veya imamlığa âit yetkisi genel olan ve bu namazlar da yetkisi içerisine giren şahıslar Ay ve Güneş tutulması namazlarını kıldırır.

Bu namazlar iki rek'attır. Her iki rek'atta da kıraat uzatılır. Birinci rek'atta kıyamda (ayakta durmada) Fatihadan sonra gizliden Bakara sûresini veya o miktar tutacak âyetleri okur. Rükûda varır, 100 âyet okuyacak miktarca rükûda teşbihte bulunur. Sonra rükûdan kalkar, gizlice Fatihadan sonra Al-i İmrân sûresini veya o miktar tutacak kadar başka sûreler okur, rükûda varır, 80 âyet okuyacak kadar teşbihte bulunur. Sonra diğer namazlardaki gibi iki secde yapar. İkinci rek'ata kalkar. Birinci rekatin her bir kıyamında (ayakta duruşunda) okuduğu âyetlerin, rükûlarda yapmış olduğu teşbihlerin üçte ikisi kadar okur, kıyam ve rükûları tamamlar, sonra secdeye gider, oturur, namazı bitirir. Namazdan sonra hutb okur, Ebû Hanîfe'ye göre, diğer namazlar gibi iki rek'at kıraatır. I./ tutulmasında, güneş tutulmasında olduğu gibi kıraat açıktan yapılır. Çünkü gece namazına benzer. İmam Mâlik'e göre, ay tutulmasında, güneş tutulmasında kılman namaz kılınmaz. Güneş tutulmasında kılman namazda kıraat açıktan yapılmaz.

c) Yağmur duası namazı (İstiska namazı): Yağmur yağmadığında ve kıtlık tehlikesi belirdiğinde kılınır. Namaz kılmadan önce 3 gün oruç tutulur. Kötülüklerden, düşmanlıklardan ka-çmılr. Aralarında ayrılık, husûmet, dargınlık olanlar anlaşılır, barıştırılır. Bayram namazı vaktinde kılınır.

Bir sene bayram namazına imam tayin edilen kimse her yıl bayram namazına imam olur. Aksine bir emir verilmez, imamlığından vaz geçümezse. Ay ve güneş tutulması namazları ile yağmur duası namazına bir sene imam tayin edilen şahıs, her yıl bu namazları kıldırılmaya yetkili sayılmaz. Tekraren tayin edilirse bunda bir mahzur yoktur, muteber sayılır. Çünkü bayram namazları periyodik olarak her yıl gelir. Ay ve güneş tutulmaları namazları ile yağmur duası namazları geçicidir, periyodik bir durum yoktur.

Yağmur duası namazında iken yağmur yağarsa namazı tamamlarlar. Şükre vesile için namazdan sonra hutbe okunur. Namaza durmadan yağmur yağarsa namazı kılmazlar, hutbe de okunmaz. Allah'a bol bol şükredilir. Ay tutulmasında da ay aydınlanınca durum yine böyledir. Namaz kılınmaksızın yağmur duasında bulunulması, duanın namazdan ayrı müstakil oluşundan-dır,

Ebû Müslim'in Enes b. Mâlik'ten rivayetine göre, bir Arâbi Peygambere (s.a.v) gelir ve:

- Ey Allah'ın Resulü, biz sana şunun, için geldik: Develerimiz süt vermiyor, çocuklarımız olmuyor. Sonra bu şahıs şu şiiri okudu:

"Ya Resûlallah, sana derdimizi anlatıyoruz. Develerimiz kısır, sütlerine kan karışıyor. Çocuklarımızın anneleri çocuksuz kaldı.

Açlıktan korunmak için çocuklarımız ellerini açıyor. Açlıktan gezip bir şeyler de araştıramıyorlar, takatsiz kaldılar.

İnsanın yiyebileceği hiçbir şeyimiz yok. Yalnız yabanî karga kozalağı ve yıkanmış deve tüyleri, kan pıhtıları var.

Derdimizi anlatacağımız, sığınabileceğimiz ancak senin makamındır. Esasen insanların baş vuracağı yer ancak Peygamberlerdir."

Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v) Örtülerinin eteklerini toplayarak ayağa kalktı, minbere çıktı. Allah'a hamd ve senadan sonra şöyle buyurdu:

"Ey Allah'ım, bize münbit, zarar getirmeyen, nebatatı bitiren, kıtlığı gideren, ölü toprağı canlandıran ve buna benzer herşeyi bitiren bol bol, kat kat

yağmurlar ver. [\[100\]](#) Peygamber (s.a.v) duasını daha bitirir bitirmez semânın yüzünde bulutlar belirdi, yağmurlar yağmaya başladı. Bitâne halkı bağırarak,

- Ey Resûlullah (s.a.v), boğulacağız. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v),

- Bizim bölgemize, iyiliğimiz için yağıyor. Zararımıza bir şey yok, buyurdular. Bulutlar şehirden dışarıya bol bol yağdı. Resûlullah (s.a.v), otlar yeşerince ferahladı. Bunun üzerine buyurmuştur ki:

"Ebû Talib'in hazineleri Allah için olsun, Ebû Tâlib sağ olsaydı yukarıdaki şiiri okuyan Arabinin bu hâline ağlardı." Hz. Ali ayağa kalktı ve şu şiiri okudu:

"Yetimlerin yakarışı, dul kadınların iffetliliği ve Resûlulilah (s.a.v)ın safiyeti yüzünden bulutlar yer yüzünü suladı. Her türlü nimetler, bolluklar, faziletler bulunan o Resule (s.a.v), Hâşimî sülâlesi bu kuraklıkta sığındı, müracaatta bulundu. Halbuki onu yalanlamıştınız, Beytullah'ın sahibini. Yemin ederim ki o Resulü (s.a.v) biz yalnız bıraktık, döneklilik ettik. Ne zaman düşmanla savaşırsak bu "hatamız afvolur.

Oğullarımızı, dostlarımızı unutarak onun etrafında bütün gün savaşıncaya ve ona tam teslim oluncaya kadar günahımız af-volmaz."

Bu şiirden sonra Kinâne Kabilesinden bir adam kalktı, Pey-gamber'e (s.a.v) şu şiiri okudu:

"Sana teşekkürler olsun, Resulün (s.a.v) şükrettiğine, Resulün (s.a.v) duası sayesinde bizlere yağmurlar yağdırana şükürler olsun.

O Nebî, yaratanına yağmur için duâ etti, gözleri de onunla birlikte bu duaya iştirak etti.

Henüz örtüsünü tutmuş, toparlamış ve hemen duaya başlamıştı. Ta ki yağmur yağana kadar duasının devam ettiğini gördük.

Su kaplarımızın ağzı açıldı, bol yağmuclu bulutlar yağdı da yağdı. Allah (c.c) bu yağmurla Mudar oğullarının tepelerine kadar olan yerleri suladı.

Resûlullah'ın (s.a.v) amcası Ebû Tâlib'in dediği gibi, o bir atm alındaki beyazdan daha beyazdır.

Allah, onun safiyeti hürmetine güvercin sürülerinin yere inişi gibi, yağmurlar indirdi, durum açıktır, işareti de şu olaydır."

Bu şiir üzerine Resûlulilah (s.a.v), Kinaneli o şahsa:

"Şâir olsaydın güzel şiir söyledin. Ama şimdi daha güzel söyledin."^[101] buyurmuştur.

5 vakit namazda sultanın arzusuna uyularak siyah giyilir. Muhalefet etmek mekruhtur. Her ne kadar şeriatte böyle bir şey vârid değilse de, halifeye zıtlaşmamak için böyle hareket edilir.

Namaz kılman, devlet emirleri yerine getirilen köylerde namazlarda muhakkak bir imamın bulunması, şart değildir. Köylülerin işi ve sâiresi düşünülerek, dinî hükümler uygulanmayan yerlerde bir muhalefetin çıkmaması için cemâatle namaz terk edilir. Cemâatle namaz kılmaya engel olmak da mekruhtur. Cemâatle namaz kılmaya engel olanlar çoksa bu bir özür sayılır ve açıktan okunması gereken namazlarda gizliden okunulur.

Kötü inancına rağmen, zorba biri namaz kıldırırsa ona uyularak namaz kılınır. Namaza bir değişiklik, bid'at, uydurma şey getirmişse ona

uyulmaz.^[102]

ONUNCU BÖLÜM Hacc Emirleri Ve Haccı İdare

HAC İŞLERİNİ YÜRÜTME

Hacc işlerini idare iki kısımdır, **a)** Hacı kafilesinin yolculuğunu idare, **b)** Hacc farizasının yerine getirilmesini idare.

a) Hacc yolculuğunu idare: Bir tedbir, siyâset ve liderlik işidir. Yolculuğu idare edekte aranılan şartlar: Kendisine uyulur, keskin görüş, şecaat, heybet ve doğruluk sahibi olmalıdır. Bu şart ve vasıfları taşıyan idarecinin işleri yürütmede pek çok hak ve görevleri vardır. Şöyle ki:

1- Hareket edilecek yere, yolculukta konma mahallerine hacı adaylarını toplamak, ayrılımlarını önlemek. Mallarının ve kendilerinin helak ve kaybolmam al arı için bu tedbiri almak.

2- Yürüyüş esnasında ve konma yerlerinde hacıları bir düzene koymak. Bunun için hacıları gruplara ayırarak her bir grup için bir kılavuz tâyin etmek. Böylece her grup, yürüyüşte ve konma ânında kendi kılavuzunu bilir, kargaşalığa, yanlışlığa maruz kalmazlar, kılavuzlarını kaybetmezler.

3- Yürüyüş ânında yolculara arkadaşlık eder, yumuşak davranır. Böylece zayıflar yürüyüşten âciz kalmaz, yolda kesilenler, âni bir hâli zuhur edenler yolculuğu bırakmaz. Peygamber (s.a.v) de hadîs-i şeriflerinde,

"Zayıf olan yolcular, yolcu kafilesinin reisidir."^[103] buyurmuşlardır. Bu hadîs-i şeriften maksat binek hayvanı zayıf olan kimsenin yürüyüşü ile yürümek, bütün yolcu kafilesi için gerekli bir iştir.

4- Geniş, ot ve suyu bol yollardan gitmek. Etrafı sarp, otsuz ve kurak yollardan gitmekten kaçınmak.

5- İnsanların ve hayvanların yiyecek ve içecekleri azalmca yiyecek ve içecek aramak.

6- Konak yerlerinde ve yürüyüş ânında kafiye tehlikelere karşı korumak, onları tam mânâsiyle emir ve komutası altına almak. Bu suretle de fasık, bozuk yapılı insanların adam kaçırımlarına, hırsızların mal çalmalarına engel olunur.

7- Hacc kafilesini yürüyüşten alıkoyan şeyleri önlemek, kafiledaki hacı adayları razı oluyorlar ve kafile başkanı muktedir olduğunu kestiriyorsa, haccı mani olanlarla savaşmak veya mal harcamakla tehlikeyi gidermek. Fakat hiç kimseyi bu işlere zorlayamaz. Herkes isteyerek, gönül hoşnudluğuyla bu işlere katılır. Hac yolculuğu ânında kuvvet bulmak uğruna mal sarfetme zorunlu değildir.

8- Anlaşmazlığa, ihtilâfa düşmüş olan hacı adaylarının arasını bulmak. Kafile başkanı bu kimselerin arasında zorla hüküm vermeye kalkışmaz. Eğer kendisine hüküm vermesi için bir yetki verilmişse, yetki veren kimsenin ülkesi halkı arasındaki ihtilâflarda hüküm verir, bu hükümleri hukuken geçerlidir. Hac kafilesi, hâkimi bulunan bir ülkeye girerse o zaman, o yer hâkiminin de kafile idarecinin de ihtilâf hakkında hüküm vermesi caizdir, hukuken ikisi de yetkilidir. Hangisi hüküm vermişse onun hükmü geçerlidir. İhtilâf, hac kafilesinde bulunan biriyle o ülke halkından biri arasında cereyan etmişse, ihtilâfa ülke hâkimi el kor.

9- Kafileden geri dönmek isteyenlere destek olmak, hıyanette bulunanları cezalandırmak. Fakat verilecek cezalarda aşırıya gidemez. Ceza verme hususunda, kendisine, tâyin eden makamca yetki verilmiş olması gerekir. Kafile reisi ictihad sahibi bir hukukçu ise, kendisinden fetva da istenir.

Kafile bir ülkeye girer ve orada cezalan infaz edecek bir görevli bulunursa, duruma bakılır. Kafile başkanı cezayı o ülkeye girmeden vermişse verilen cezayı infaza hac kafilesi başkanı daha yetkilidir. Cezayı o ülkeye girdikten sonra vermişse, o ülkenin ceza infaz memuru verilen cezayı tatbik kafile başkanından daha yetkilidir.

10- Vaktin geniş ve müsâid olmasına dikkat etmeli, geride kalanlar yetişmeli, dar bir zamanda onları sıkı bir yürüyüşe tâbi tutmamalı. Mikâfa ulaşıldığında, hacı adaylarının ihrama girebilmeleri, sünnetleri yerine getirmeleri için bir süre müsâade etmeli. Vakit geniş ve müsâid ise Mekke'ye girerler ve Mekke halkı ile birlikte Arafat'a vakfeye çıkarlar. Vakit dar ise Mekke'ye girmekten vaz geçip doğruca vakfe için Arafat'a kafiye sevk eder. Arafat'ta vakfeye yetişmezse kafileye hac farzını yaptırılmamış olur.

Vakfe vakti Arefe günü Öğleden, birinci kurban bayramı günü ikinci fecrine (şafak vaktine) kadardır. Kim bu vakit arasında vakfeye ulaşırsa hac farzına ulaşmış olur. Bayramın birinci günü ikinci fecre kadar vakfeye yetişememisse hac ibâdetine yetişe-memiş sayılır. Haccın diğer menâsikini yerine getirir, cezası olan kurbanı keser, imkân bulursa müteakip sene, özürle gidememişse daha ileriki seneler hacca gider. Vakfeye yetişememiş olduğundan "Yaptığı menâsikin hepsi birden umre sayılır" denemez. Yetişememekle haccı ihlâl etmiştir. Bu, meşru hale getirilemez, dolayısıyla umre sayılmaz. Ebû Hanîfe'ye göre, umre sayılır. Ebû Yusuf'a göre de vakfeye yetişememekle beraber, kişinin ihrama girmesi umre sayılır.

Hacc kafilesi Mekke'ye ulaşmış, kafileye katılacak kimse de kalmamışsa, hac yolculuğunu idare eden kafile başkanının görevi bitmiştir. Kafileye dönmemiş, henüz katılacak kimseler varsa, onlar hakkında idareciliği devam eder. Onların itaatleri konusunda vereceği hükümlerden, gelmemiş olanlar sorumludur. Hacı adayları hac farzının bütün icaplarını yerine getirince, alâkalarını kesmeleri için birkaç gün müddet verir. Şehirden çabukça çıkmalarını isteyemez, bu hususta kötülük edemez. Aksi halde kafileye zarar vermiş olur.

Hacılar kafile idarecisiyle Mekke'den ayrılınca, doğruca Medine'ye Resûlullah'ın (s.a.v) kabrini ziyaret için yola çıkarlar. Bu suretle hacıların Beytullahla, Resûlullah'ın (s.a.v) kabrini ziyaretlerini sağlamış, Resûlullah'a (s.a.v) hürmet edildiğini, ona itaat hakkının yerine getirildiğini ispatlamış olur. Peygamberin (s.a.v) kabrini ziyaret müstehabdır. Hacıların güzel âdetlerindedir. Ziyaret edilmezse de hac farzına bir zarar gelmez. Çünkü haccın farzı değildir.

Nafi', İbni Ömer'den, O da Resulullah'tan (s.a.v) şu hadîs-i şerifi rivayet etmiştir:

"Kim benim kabrimi ziyaret ederse kıyamette ona şefaati vâcibtir." [104] buyurmuşlardır. Utebî'nin anlattığına göre:

"Resûlullah'ın (s.a.v) kabri yanındaydım. O esnada bir Arabî geldi, kabri karşısına aldı, selâm verdi, güzel harekette bulundu ve sonra şöyle dedi: - Ey Allah'ın Resulü, Allah'ın şöyle buyurduğunu kitabında buldum. "Eğer onlar nefislerine kötülük ederlerse sana gelirler. Allah'dan afv dilerler. Resulü de onlar için afv diler. Onlar Allah'ı çok tevbe kabul edici ve bağışlayıcı bulurlar."

(K K. 4: 64). Şüphesiz ben de günahlarımdan tevbe ederek Rab-bım nezdinde bana şefaati olmanı istemek için sana geldim." Sonra Arabî ağladı ve şu şiiri okudu:

"Ey şu düz yere kemikleri defnolunan ve o kemiklerin kokusuyla yüce yerlerin en güzel kokusu hâline gelen yerde yatan insanların en hayırlısı, İçinde yatan sen olan şu kabre canım feda olsun. O kabirde bütün cömertlikler, iyilikler, temizlikler mevcuttur."

Sonra binek hayvanına bindi ve geçti gitti. Bir an uyuklayıver-dim. O anda gördüm ki Resûlullah (s.a.v) bana şöyle buyuruyor:

'Ey Utebî! Git ona. Allah'ın onu afvettiğini haber ver."

Sonra, hac kafilesi reisi, dönüşte başlangıçtaki gibi bütün yetki ve haklarını kullanır. Yola ilk çıktıkları yere kadar yetkisi devam eder. Oraya gelince Hac kafilesi başkanlık görevi sona ermiştir.

b) Hac emirliği, idareciliği; Hac ibâdetini ibâdet olarak yerine getirmek içinse, namaz için tâyin olunan imamın durumu gibidir. Namaz için imam olacak kimsede aranılan gerekli şartlar Hac ibâdetini yaptıracak için de aranır. Fazla olarak Hac hakkında tam mânâsıyla bilgi sahibi olacak. Bu idarecinin idarecilik süresi 7 gündür. Başlangıç zamanı Zilhicce ayının 7. günü öğle namazı vakti, sonu traş gününe kadar ki, bu da Zilhicce ayının 13'ün-cü günü ikinci yarısına kadardır. Bu günlerden Önce ve sonra emrindeki şahıslar üzerine bir yetkisi yoktur.

Hac idareciliği mutlak ise, her yıl hac mevsiminde hac farzını yerine getirmeye yetkilidir. Bu yetki geri alınmadıkça devam eder. Yalnız bir yıl için özel olarak tâyin edilmişse başka seneler, hac farzı idareciliği yapamaz.

Özel hac idarecisi tâyin edilen kimsenin üzerinde birleşilen 5 hüküm vardır. Altıncısı hakkında ihtilâf mevcuttur.

1- Hacıların ihrama girecekleri vakti belirtmek, toplu yapılacak işlerde idareciye uymayı emretmek.

2- Dince tesbit edilen hac menasiklerini belirlenen şekilde yerine getirmek. Sonra yapılacak olan önce, önce yapılacak olan sonra yapılamaz. Yapılacak ibâdetlerde tertip, sıraya uymanın hükmü müstehab da olsa durum böyledir.

3- Cemâatle namaz kılanların namazını imamın takdir etmesi gibi, Hac idarecisi de durulacak yerleri, süreyi oradan hareketi takdir ve tesbit eder.

4- Dince yapılması belirtilen hac rükünlerinde idareciye uymak, yapacağı dualara "Amin" demek. Söz ve harekette ona uymak. Duaların toplu yapılması, duanın kabul edilmesi için daha iyi bir hareket tarzıdır.

5- Hac hutbeleri okunan günlerde topluluğa namazda imam olmak. Hacıları hutbe ve namaz için toplamak. Hutbe okunan vakitler de 4'tür.

Birincisi, ihrama girmeden önce okunan hutbedir. Haccın başlangıcından, sünnet ve menduplanndan bahsedilir, sonra öğle namazı kılınır. Eğer ihramdan sonra bırakıyorsa 7'nci Zilhicce günü Mekke'de cemâatle öğle namazı kılınır. Sonra hutbe okunur. İşte bu hutbenin her ikisi de okunacak olan 4 hutbeden ilki sayılır. İhramlı iseler telbiye ile, ihramsız iseler tekbirle hutbeye başlanır. Böylece hacı adayları ertesi günü Mina'da olacaklarını bilirler.

8'inci Zilhicce günü Mina'da Kinâne kabilesi tarafına konaklanır. Peygamber (s.a.v) de burada konaklamıştı. Gece orada geçirilir. 9'tuncu Zilhicce günü güneşin doğmasıyla birlikte Zabb kabilesi yolundan Arafat'a gidilir. Peygamberin (s.a.v) hareketine uyularak Me'zemîn kabilesi yoluyla geri dönlür. Peygamber (s.a.v) başka yollarla da Arafat'a gitmiştir. Arafat'ın orta yerinde konaklanır. Güneş öğle vaktine gelinceye kadar orada kalınır. Sonra Hz. İbrahim'in mescidine gidilir.

Arafat vadisinde ikinci hac hutbesi okunur. Tıpkı Cuma hutbesi gibi namazdan önce irâd edilir. Bütün diğer hutbeler namazdan sonra okunur, yalnız Arafat'ta okunan bu hutbe ile Cuma hutbesi namazdan önce okunur. Bu hutbede de haccın rükünlerinden, menâsikinden, zararlı ve haram olan işlerden bahsedilir. Hutbeden sonra Öğle vaktinde hep beraber öğle namazı kılınır. Yolcu olanlar seferi (kısa) yolcu olmayanlar da tam olarak namazlarını kılarlar. Sonra tekrar farz olan vakfe için Arafat'a gidilir. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur.

"Hac demek Arafat demektir. Kim Arafat'a vaktinde yetişirse hacca da yetişmiştir. Kim vaktinde Arafat'a yeti-şememişse hacca da yetişememiş demektir."

[105]

Arafat'ın sınırları: Arna vadisini geçince Mescid bulunan yerden başlar. Mescid ve Arna vadisi Arafat'tan sayılmaz. Diğer hudutlar ise, her biri Arafat'a karşı Nut'a, Netia ve Taib dağları dahil bu yerlerde vakfede durulur. Peygamber (s.a.v) de Taib dağında sert ve yüksek bir tepe üzerinde vakfe yaptı, binek hayvanının bineğini de mihrab tarafına koydu. Burası Hac Emîri için en güzel, sevimli bir vakfe yeridir. Hac başkanı nerede vakfe ederse etsin, vakfesi kafilesi tarafında olunca bu iyi bir harekettir. Çünkü etrafa dağılan insanların ona uyması kolay olur. Güneşin batışıyla beraber Müzdelife'ye yürünür. Akşam namazı te'hîr edilir ve Müzde-life'de yatsı namazıyla beraber cemaatle kılınır. Gece Müzdeli-fe'de geçirilir.

Müzdelif'e'nin hududu: Arafat'a giden yollarda başlar, (iki yol hariç) Muhassır mevki ortasına kadar gelir. Hacılar Müzdelif'e'de cemreler için küçük çakıl taşları toplar. Sabah namazından sonra yürüyüşe geçilir. Gece yarısından sonra da yürüyüşe geçilebilir. Çünkü Müzdelif'e'de geceleme haccın bir rüknü değildir. Müzdelif'e'de hiç kalınmazsa ceza olarak bir kurban kesmek gerekir. Ebû Hanife'ye göre haccın vaciblerinden biridir. Sonra Mescid-i Haram'a doğru yürüyüşe geçilir. Kuzah denilen yerde durulur, duâ edilir. Burada duruş haccın farzlarından değildir. Sonra Mina'ya gelinir, öğle namazından önce Cemre-i Akabe'ye dokuz taş atılır, kurban kesilir.

Hacılardan kurban kesenler müteakiben traş olur veya saçını kısaltır. İsterse ikisini birden yapar. Traş olmak diğerine tercih edilir. Sonra Mekke'ye gidilir. Farz olan tavaf yapılır. Arafattan Önce sa'y (Koşu) yapılmamışsa tavaftan sonra sa'y (koşu) yapılır. Hacc idarecisi sa'yı Arafat'tan Önce yaptırabilir. Fakat tavafı vakfeden önce yaptırılmaz. Topluca Mina'ya gidilir. Cemâatle öğle namazı kılınır.

Üçüncü hacc hutbesi burada okunur. Hutbede hacı topluluğuna, haccın geri kalan merasimleri anlatılır. Birinci ve ikinci hutbelerde söylenenlerden ihlâl edilmişler varsa bunların cezaları anlatılır. İhramlı iken yapılması yasak ve mubah olanlar teker *e-ker söylenir. Hacc idarecisi gerçek bir fakihse soru soracak var mı der? Fakih değilse böyle bir şey sormaz. Gece Mina'da kalınır. Ertesi günü Zilhicce'nin 11'inci günüdür. Üç cemreye de 7'şerden 21 taş atılır. O gece yine Mina'da kalınır, ertesi günü üç cemreye tekrar taşlar atılır. Öğle namazından sonra hutbe okunur ki bu 4 un-cü ve son hutbedir.

Hacılar hacc merasiminde ikinci dönüş yolculuğunun başladığını anlarlar. Allah onları şu âyet-i kerîmesinde hayırla yâd etmiştir:

"Muayyen günlerde Allah'ı anın, kim ki iki günde acele ederse günah yoktur. Teehhür edene Allah'dan korkana da vebal, günâh yoktur." (K K. 2: 203)

Hacc emiri hacılara: O gün güneş batmadan Mina'dan inenlerin Mina'da geceleme mecburiyetinin olmadığını, ertesi günü cemreleri taşlamanın gerekmediğini söyler. Güneş batıncaya kadar Mina'da kalanlara da orada geceleme ve ertesi günü de cemreleri taşlamanın lüzumu anlatılır. Hacc idarecisinin görevi Mina'dan ayrılanlar için artık sona ermiştir. Mina'da kalanlarla beraber kalır. Ertesi günü cemreleri taşlama vazifesi yaptırılır. Hacıları tıraş ettirir. O gün Zilhicce'nin 13'üncü günüdür. Bu hacc vazifesini de yaptırdıktan sonra Hacc idareciliği (Emirliği) görevi sona ermiştir. Hacc idareciliği görevinin sona ermesinin gereği ne ise onu yapar. İşte sayılan bu 5 esas hacc idarecisinin idarî görevidir.

6- Bu görev ihtilaflı olup üç konudur. Birincisi: Hacılardan birinin işlediği iş ta'zir veya had cezasını gerektiriyor ve cezayı gerektiren iş hacıya ilgili ise gereken cezayı verir. Hacıya ilgili değilse hiç bir ceza vermez. İşlediği fiil had cezasını gerektiriyorsa iki görüş vardır. Ya hadd cezasını uygular, çünkü iş hacc hükümlerinden dendir. Yahut hacc ibâdetinden çıkmış olduğundan hadd cezasını uygulamaz. İkinci husus: Hacc hükümlerinin dışında hacılar arasındaki anlaşmazlıklara hüküm veremez. Hacc hükümlerinde anlaşmazlığa düşmüşlerse, meselâ: karı-koca münâsebetinde bulunmanın keffâret gerektirip gerektirmeyeceğinde veya haccın kazasını gerektirip gerektirmeyeceğinde ihtilâfa düşebilirler. Böyle işlerde iki fikir vardır. Ya, ihtilâf edenler arasında hüküm verir, yahut vermez. Üçüncü husus: Hacılardan birinin fidyeye vermesi gerekiyorsa Hacc idarecisi fidyenin verilmesinin lüzumluluğunda hacıyı zorlar. Fidyeyi alacak bir de hasım mevcutsa, hac idarecisi fidyeye verecek şahsı Ödemeye zorlamaya yetkisi mevcutmu, değil mi? Sorusu ihtilaflı olup aynen had cezasını uygulamadaki görüş burada da geçerlidir.

Hacc idarecisi hukukçu (fakih) ise fetva istendiğinde fetva da verir. Hacc emîrinin hüküm veremeyeceği bir iş yapılmışsa bu iş yüzünden işleyenleri kötüleyemez. Ancak câhil olanların da fiili yapanlara uymasından, o fiilleri işlemelerinden korkulursa ikazda bulunulur. Hacc esnasında, Talha b. Ubeydullah eski bir kaftanı giyince Hz. Ömer tenkid etti ve "Câhillerin senin bu hareketine uymalarından korkarım." dedi.

Hacc ibâdetinde hacılara kendi mezhebinin icaplarından başka bir şey yüklenemez. Hacc emiri ihrama girmeden insanlara haccı yaptırırsa kendisinin bu hareketi mekruhtur. Fakat hacıların ibâdeti muteberdir. Buradaki durum, namazın aksinedir. Çünkü bir kimse imam olmadan cemaate namaz kıldırılmaz. Hacılar kendi rehberlerine uymak, hacc emirinden ayrılmak isterlerse bu istek caizdir. Her ne kadar emîre muhalif hareket mekruhsa da böyle bir hareket olabilir. Ama namazda imama muhalefet namazı bozar. Çünkü namaz, imamla sıkı-sıkıya irtibatlıdır. Hacc ise hacc idarecisinden ayrılabilen, irtibatlı olmayan bir ibadettir.

[106]

ON BİRİNCİ BOLUM Zekât Ve Zekât İdaresi

ZEKÂT VE SADAKA İŞLERİNİ İDARE

A- ZEKÂTA TABİ AÇIK MALLAR, ZEKÂT MEMURLUĞU

Zekât da sadaka anlamıdır. Zekât ve sadaka isim olarak ayrı ayrı kelimelerse de her ikisi aynı şeye isim olarak verilmiştir. Bir müslümanın malından zekâtta başka bir dinî vergi alınmaz. Hadîs-i şerifte de:

"Malda, zekâtta başka bir hak yoktur." [107] buyurulmuş-tur.

Zekât, hakikaten veya hükmen çoğalma kabiliyeti olan, sahibi tarafından meşru yollardan kazanılan mallardan alınan, lâyük olanlara bir yardım anlamını taşıyan farz ibâdetidir. Zekâta tâbi mallar iki kısımdır.

a) Açık mallar (Emvâl-i Zahire), **b)** Gizli mallar (Emvâl-i Bâtına) Açık mallar: Gizlenmesi imkânsız olan mahsuller, meyveler, hayvanlar gibi mallardır. Gizli mallar, ise: Gizlenmesi mümkün olan altın, gümüş ve ticâret mallardır. Zekâtla görevli memurun gizli mallara bakma imkânı yoktur. Mal sahibi bu malların zekâtını hesaplar ve isteyerek zekât memurlarına verir. Memur hesapta onlara yardım eder, yol gösterir. Zekât memurunun açık mallara bakma yetkisi vardır. Mal sahibine, zekâtı kendisine vermesini emreder.

Zekât isteyen şahıs gerçekten zekât memuru ise zekâtın kendine verilmesini emretmesinde iki görüş vardır. **1-** Emir anlamındadır, bağlayıcı ve yerine getirilmesi gerekir. Mükellefler zekâtın verilmesini geciktiremezler, zekât hazırlanmış s a vermemezlik edemezler. **2-** İtaati gösterme yönünden müstehap bir emirdir. Mükellefler zekâtı vermektan kaçınırlarsa cezalandırılırlar. Bu görüş içinde de iki ayrı görüş vardır. Bir görüş göre, zekât vermektan kaçınanlarla Hz. Ebû Bekr'in savaştığı gibi savaşırlar. Çünkü zekât vermemezle âmirlere, idarecilere itaat etmemiş olurlar. Diğer görüş göre, (ki, Ebû Hanife'nin görüşüdür) kendi kendilerine zekât vereceklerine söz vermişlerse, savaşılmaz.

Zekât memurluğu için aranan şartlar: Memur olacak şahıs hür, âdil, müslüman, (tam yetkili zekât memuru ise) zekât hükümlerini bilen biri olmalıdır.

Muayyen miktarları toplamak üzere işleri takip ve yürütme (Tenfiz) yetkisi verilmişse zekât hükümlerini bilmesi aranmaz. Zekât memuru olacak şahıs, zekât verilmesi gereken fakir kimselerden olmamalıdır. Şu kadar var ki, memurun geçimine yetecek kadar bir miktar mal almasında mahzur yoktur.

Bir kimse zekât memurluğuna tâyin edilince üç görevi söz konusudur.

a) Zekâtı hem toplamak, hem de dağıtmak için tâyin edilir. İki işde de yürütme yetkisi mevcuttur.

b) Zekâtı toplamaya tâyin edilir. Taksim ve dağıtma yetkisi verilmez. Her iki yetkiyi taşıyan memurun taksimi geciktirmesi günâhtır. Taksim yetkisi başkasına aitse toplamayla görevli memurun topladığını o şahsa vermesi gerekir.

c) Zekât işleri için genel bir tâyin yapılır, taksim işi ile ne emredilir ne de yasak edilir, men edilirse böyle bir tâyin hem toplama ve hem de taksim yetkisini içine alır. Topladığı zekâtları dağıtabilir. Yukarıda, a ve b sikkındaki usûlle tâyin edilenler ileride açıklanacaktır.

[108]

Zekât toplama işinde zekâta tâbi mallar şunlardır:

1- HAYVANLARIN ZEKÂTI

Bu sınıf içine deve, sığır-manda, koyun-keçi gibi hayvanlar girer. Bunların hepsine birden "Mâşiye" denilmiştir. Çünkü yürüyerek oturlar.

aa) Develerin zekâtı: Devenin zekâta tâbi en az miktarı 5'dir.

5'den- 9'a kadar 1 yaşında bir koyun veya keçi, zekât verilir. 10'dan - 14'e kadar 2 koyun veya keçi zekât verilir. 15'den - 19'a kadar 3 koyun, veya keçi zekât verilir. 20'den - 24'e kadar 4 koyun veya keçi zekât verilir.

25'den - 35'e kadar 1 yaşını bitirmiş 1 dişi deve yavrusu zekât verilir. (Yoksa erkeği).

36'dan - 45'e kadar 2 yaşını bitirmiş 1 dişi deve zekât verilir.

46'dan - 60'a kadar 3 yaşını bitirmiş, üzerine binilebilen, yük taşıyan 1 deve verilir.

61'den 75'e kadar 4 yaşını tamamlamış 1 dişi deve verilir.

76'dan - 90'a kadar 1 yaşını doldurmuş 2 dişi deve, dişi yoksa erkeği zekât verilir.

91'den - 120'ye kadar 2 yaşını doldurmuş 2 dişi deve verilir.

Nisbetler hususunda hüküm burada bitmektedir. Bu konuda icmâ vâki olmuştur. Deve miktarı 120'yi geçerse zekât miktarında hukukçular ihtilâf etmişlerdir. Ebû Hanîfe'ye göre, tekrar baştan hesap edilir. İmam Mâlik'e göre, 130'a ulaşıncaya kadar 2 yaşında 1 dişi deve 1 yaşında 2 dişi deve zekât verilir.

Şafii'ye göre: 121'den itibaren her 40 deve de 1 yaşında 1 dişi deve ve her 50 deve de 2 yaşını bitirmiş 1 dişi deve zekât verilir. Bu duruma göre, 121 deve de 1 yaşını bitirmiş 1 dişi deve, 130 deve de

2 yaşını bitirmiş 1 dişi deve ve 1 yaşını bitirmiş 2 dişi deve 150 deve de 2 yaşını bitirmiş 3 dişi deve, 160 deve de 1 yaşını bitirmiş 4 dişi deve, 170 deve de 2 yaşını bitirmiş 1 dişi deve ve 1 yaşını bitirmiş

3 dişi deve, 180 deve de 2 yaşını bitirmiş 2 dişi deve ve 1 yaşını bitirmiş 2 dişi deve, 190 deve de 2 yaşını bitirmiş 3 dişi deve ve 1 yaşını bitirmiş 1 dişi deve, 200 deve de muhayyer olarak ya 2 yaşını bitirmiş 4 dişi deve veya 1 yaşını bitirmiş 5 dişi deve zekât verilir. Şayet bu şartlardan birini taşıyan bulunmazsa iki şıktan diğerini muhakkak verir. İki şıktan da verebiliyorsa zekât memuru üstün olan şıkkı tercih eder. Bir görüşe göre 2 yaşını bitirmiş olanları alır. Çünkü faydası çok, sıkıntısı azdır. Bundan sonra aynı kıyas tarzı devam eder. Her 40 deve de 1 yaşını bitirmiş 1 dişi deve, her 50 deve de 2 yaşını bitirmiş 1 dişi deve zekât verilir.

bb) Sığır ve mandaların zekâtı: Bunlarda ilk nisab (ölçü) miktarı 30'dur. 30 sığır veya mandada 6 ayını doldurmuş 1 erkek veya dişi buzağı zekât verilir. 40 sığır veya mandada 1 yaşını doldurmuş 1 dişi buzağı, yoksa erkek buzağı verilir. Bir görüşe göre dişi buzağı olmayınca da erkek buzağı zekât olarak verilmez, kabul olmaz. Sığır ve mandalar 40'ı geçince zekâtları hususunda ihtilâf vardır. Ebû Hanîfe'den bir rivayete göre, 50 sığırda 1 yaşını doldurmuş 1 dişi buzağı ve bedelinin 1:4 u, Şafii'ye göre, 40'dan -60'a kadar zekât gerekmez. 60 sığırda ve mandada 6 aylarını doldurmuş 2 buzağı zekât verilir. 60'dan sonra her 30 sığır için 6 ayını bitirmiş 1'er buzağı, her 40 sığırda ise, 1 yaşını bitirmiş 1 buzağı zekât verilir. Bu durumda, 70 sığırda 1 yaşını bitirmiş 1 dana ve 6 ayını bitirmiş 1 buzağı, 80 sığırda 1 yaşını bitirmiş 2 buzağı, 90 sığırda 6 ayını bitirmiş 3 buzağı, 100 sığırda 6 ayını bitirmiş 2 buzağı ve 1 yaşını bitirmiş 1 buzağı, 110 sığırda 1 yaşını bitirmiş 2 buzağı ve 6 ayını bitirmiş bir buzağı 120 sığırda tercih hakkı olup isterse 1 yaşını bitirmiş 3 buzağı, isterse 6 ayını bitirmiş 4 buzağı zekât verir, aynen 200 devenin zekâtı gibi. Bir görüşe göre, zekât memuru şartları taşıyanlardan bulduğunu alır. İki gruptan da varsa yarayışı olanı alır. Bir görüşe göre de, 1 yaşını bitirmiş buzağılardan zekât alır. Bundan sonra kıyas üzere her 30 sığırda 6 ayını doldurmuş 1 buzağı zekât alır, her 40 sığırda da 1 yaşını bitirmiş 1 buzağı zekât alınır.

cc) Koyun ve keçilerin zekâtı: İlk zekât miktarı ölçüsü 40'dır, 40dan - 120'ye kadar 2 yaşında 1 koyun veya keçi zekât verilir. Yalnız hepsi de 2 yaşından küçükse, Şafii'ye göre, 1 yaşından aşağı olmamak üzere 1 koyun veya keçi zekât alınır. Mâlik'e göre, ancak 2 yaşında 1 koyun veya keçi zekât alınır. 121'den - 200'e kadar 2 yaşında 2 koyun veya keçi, 201'den - 399'a kadar 2 yaşında 3 koyun veya keçi, 400'de 2 yaşında 4 koyun veya keçi zekât verilir. Bundan sonra her 100 koyun veya keçi için 2 yaşında 1 koyun veya keçi zekât verilir.

Koyun keçi ile, Manda (Camız) sığır, Acem devesi Arab de-vesiyle aynı işleme tabidir. Çünkü bunlar aynı cinsten sayılırlar. Fakat deve sığır, sığır koyunla toplanamaz. Cins ayrılığı bu işleme mânidir. İnsanların, zekâta tâbi malları ayrı ayrı da olsa kıymetleri toplanıp zekâtları hesap edilir. Karışma kabiliyetleri olan mallar gerekli ölçüye ulaşıncaya kadar hepsine birden verilen zekât muteberdir. Mâlik'e göre, karıştırmanın tesiri olmaz, her bir mal kendi başına gerekli ölçüyü doldurmaz. Doldurmadığında karışık mal zekâta tâbi olma şartları taşıyorsa o zaman onun zekâtı verilir. Ebû Hanîfe'ye göre her bir malın zekâtı ayrı ayrı verilir. Ancak o zaman borçtan kurtulur.

Sözü geçen hayvanların zekâtı için iki müşterek şart vardır.

1- Hayvanların Sâime olması: Senenin 6 ayından fazlasını otlaklarda geçiren, yavru olan, sahiplerine beslenme bakımından sıkıntı vermeyen hayvan olmalıdır. Koşum hayvanı veya ahırlarda beslenen hayvanlarsa Ebû Hanîfe ve Şafii'ye göre zekâtları verilmez. İmam Mâlik ise bunları da Sâime hayvanlar gibi düşünür ve zekâta tâbidir der.

2- Üzerlerinden 1 senenin geçmesi: Hadîs-i şerîfde: "Senesini doldurmayan maldan zekât verilmez." [109] buyurulmuş-tur. Koyun ve keçi, kuzu ve

oğlak da senesi dolmasa da anaları ile birlikte hesaba katılırlar. Anaları gerekli ölçüden noksansa Ebû Hanîfe'ye göre, nisabı tamamlamış olurlar. Şafî'ye göre yavrular nisabı tamamladıktan sonra 1 yılın geçmesi beklenir.

Atlar, katırlar, merkepler zekâta tâbi değildir. Ebû Hanîfe, dişi atlar (Kısraklar) sâime ise her ata 1 dinar zekât verilir, der. Peygamber (s.a.v) de,

'Köleler ve atların zekâtından sizleri muaf tuttum.'^[110] buyurmuştur.

Zekât memuru mutlak bir yetki ile tâyin edilmişse, o takdirde ihtilafı malların zekâtını alıp almamakta kendi reyine ve içtihadına göre hareket eder. Her hangi bir hukukçunun veya mal sahibinin görüşü ile bağlı değildir. Mükelleflerin verdikleri zekât, memurun belirttiği miktar kadar değilse geçerli olmaz, mükelleflerin böyle mallar için kendiliklerinden verdikleri miktar tam yetkili memur için bir Ölçü olamaz.

Yalnız zekâtları toplamak üzere bu işleri yürütmek için tâyin edilen memur, zekâtı, ihtilafı mallarda tâj'in eden âmirin, içtihadına göre hareket eder. Mal sahiplerinin görüşünü nazara almaz. Kendisinin icthadda bulunma yetkisi yoktur. Belirtilen miktarda zekât alır. Tâyin eden, bu miktarı belirtmelidir. Bu nevi zekât memuru zekât toplamada bir elçi gibidir. Sultanın görüşlerini yerine getirir. Duruma göre, sınırlı yetkisi olan zekât memuru, köle veya zimmi de olabilir. Genel olarak zekât toplamak için tâyin edilmişse, o zaman zimmi ve kölenin idareci tâyini uygun değildir. Özel zekâta memur edilecekse duruma bakılır.

Zekâtlık malların ve bunlardan alınacak zekâtın miktarı biliniyorsa, o takdirde böyle bir zekâtı toplamaya köle veya zimmi de görevlendirilebilir. Çünkü burada zekât memuru olmaktan ziyade bir elçi gibidir. Zekâtlık malların asıl ve miktarı ve alınacak zekâtın miktarı belli değilse zekâtı toplamaya zimmi tâyin edilemez. Kendisine güvenilemeyen biri, bir mala emîn olarak tâyin edilemez. Kölenin tâyini yapılabilir Çünkü yaptığı rivayet doğru olarak kabul edilir.

Mallara zekât farz olduktan sonra, zekât memuru, toplamada geç kalmış ve bu geç kalışı başka yerlerde zekât toplamadan ileri geliyorsa, mükellefler onun gelmesini bekler. Çünkü zekât memuru ancak yetiştirebilmektedir. Şayet hiçbir mükellefe uğramamış, henüz toplamaya başlamamışsa, Örfen zekâtların ödenmesi vakti de geçmişse mükellefler kendileri zekâtlarını hesaplar ve verecek yerlere verirler. Çünkü zekât memuruna zekâtın verilmesi, memurun imkânına bağlıdır. İmkân olmayınca ona verme şartı da düşmüştür. Mal sahibi mükellefler içtihadta bulunma yeteneğinde iseler mallarının zekâtlarını kendi icthadları ile hesap eder, verirler. Böyle durumda değilse hukukçulara sorar, ona göre verirler. Başkasına sormaya lüzum yoktur.

İki ayrı hukukçuya danışmış birisi zekât vermesi gerektiğini, diğeri ise zekât vermesi gerekmediğini; veya birisi muayyen bir miktar, diğeri ondan fazla bir miktar zekât vermesi gerektiğini belirtmişse, Şafî mezhebi mensupları bu görüşlerden hangisi ile amel edileceğinde ihtilâfa düşmüşlerdir. Bazılarına göre, hükmü ağır olanla hareket edilir. Bazılarına göre de, iki görüşten istediğini alır, onunla amel eder.

Zekât memuru, zekât verildikten sonra gelirse, mal sahibinin verdiği miktar, zekât memurunun hesabı ile aynı veya daha fazla ise ve zekât toplama hususunda memurun gelmesi yönünden daha vakit varsa, memurun görüşüyle hareket edilir. Vakit tamamen geçtikten sonra mükellef zekâtını vermişse, mükellefin görüşü geçerlidir. Zekât memuru zekâtı kendi görüşüne göre zekâtı tesbit ederse, mükellefler de ona göre zekâtlarını verirler.

Buna rağmen ödediği miktar âyet ve hadislerde, belirtilen miktardan az ise aradaki farkı ödemeleri gerekir.^[111]

2- MEYVELERİN ZEKÂTI

Zekâta tâbi ikinci gurup açık mallar hurma ve diğer ağaçların meyveleridir. Ebû Hanîfe'ye göre, bütün ağaçların meyveleri zekâta tabidir. Şafî'ye göre, yalnız hurma ve üzüm zekâta tabidir. Diğer meyveler zekâta tabi değildir.

Meyvelerin zekâtı için iki şart mevcuttur. 1- Meyvelerin ol-gunlaşmasıdır. Olgunlaşmadan koparılanlar zekâta tabi değildir. Bu türlü hareketle zekât vermekten kaçınmak mekruhtur. Zaruret sebebiyle yapılmışsa bir sorumluluk yoktur. 2- Beş vesk'a ulaşmasıdır. (Bugünkü ölçülerle 1000 kg. eder.) Şafî'ye göre 5 vesktan az miktarda zekât verilmez. 1 vesk 60 Sa'dır. 1 Sa'da 5 batman ve 1 batman üçte iki (2: 3) kg.dır. Ebû Hanîfe'ye göre, meyvelerin miktarı az olsun çok olsun zekâtlarını vermek gerekir. Ebû Hanîfe'ye göre, meyveler birbirine eklenmez. Şafî'ye göre muhtaçlar düşünülerek meyveler birbirine tahvil edilir. Peygamber (s.a.v) meyvelerin zekâtını toplamak için memur gönderdiklerinde şöyle buyurmuştur:

"Mallardan zekâtı hafif alınız. Çünkü inalda vasıyet etme, hayatta iken duâ celbi için bahşiş verme, yoldan geçenlerin yemeleri için bırakılma ve meyvelere âfetin gelme durumu söz konusudur.^[112]

Basra'nın meyveleri: Üzümcülükte diğer ülkeler gibidir, zekâtları alınır. Zor olması sebebiyle hurmayı az ekerler. Ektikleri şeyden de oradan geçenlerin yemelerini mubah sayarlar, zekât alınmazdı, l'inci hicri asırda Cuma günleri toplanılan hurmaların 1: 2 veya 2: 3 gibi bir miktarı fakirlere dağıtılırdı. Meyvelerin iyisinden 1: 2 seçilirdi. Ve Basra'nın görevli memuruna gönderilir, verecekleri öşürlerden sayılması istenirdi. Basra'luların bu hâli başka yerlere uymaz ve bağlayıcı da değildir.

Hurma ve üzümün zekâtı olgunlaşmaya başladığında alınır. Zekât memuru mal sahiplerinin malı saklamadan zekâtlarını vereceklerinden eminse hurma ve üzümün kurusundan zekât alır, değilse yaşından alır.

Hurma ve üzümün zekâtı: Arazi kendiliğinden yağmur ve sel sularıyla sulanıyorsa, çıkan mahsulün onda biri verilir. Kuyularla, dolaplarla sulanıyorsa yirmide birdir. Bu miktarlar zekât olarak alınır. Toprak her iki su ile de sulanıyorsa bir görüşe göre, zekâta yüksek olan miktar üzerinden hesap yapılır. Diğer görüşe göre de her iki miktarın ortalaması üzerinden zekât alınır. Arazinin sulanması konusunda mal sahibi ile zekât memuru ihtilaf ederlerse, mal sahibinin sözü ile hareket edilir. Amil (zekât toplama memuru) isterse yemin ettirme hakkına sahiptir. Yemin etmezse de beyan ettiğinden fazlası alınamaz. Çünkü zekât memuru, sadece bulunduğu zaman ve duruma göre konuşmuştur. Meyveler az ve zayıf olursa mükellefin ifâdesine göre zekât alınır. Hurmalardan bir nevi diğer nevi hurmaya ilâve edilir, üzüm için de durum aynıdır. Çünkü hepsi de bir cins teşkil ederler. Cins ayrılığı sebebiyle hurma üzüme eklenemez. Hurma ve üzümün kurusundan zekât alınacaksa, kurumaları tam sona erince zekât alınır. Yan yaş bir durumda zekâtları alınmaz. Hurma ve üzümün yaş iken zekât alınacaksa, daldan indirilip satılacak duruma gelince zekâtı alınır. Zekât alacaklar hurma ve üzümün yaşına muhtaçsa bu şekilde yapılır. Muhtaç durumları yoksa, tercihe değer olam, kurularından zekât almaktır.

Zekâta tâbi meyvelere, daldan indirilmek üzere iken yahut henüz indirilmişken bir âfet gelmiş, zekâtını ödemek imkânı kalmadan elden çıkmışsa

zekât borcu düşer. Zekâtını verme imkânı varken, ödemedi felâket gelmişse zekâti, mükelleften alınır.

3- HUBUBATIN ZEKÂTI

Zekâta tâbi açık malların üçüncüsü hububattır. Ebû Hanife "Hububatın her cinsi zekâta tâbidir." der. Şafî'ye göre insanların yemeleri için ekilip toplanan hububat zekâta tâbidir. Yine Şafî'ye göre yeşillikler, sebzeler zekâta tâbi olmadığı gibi, insanların yemediği pamuk, keten, vâdi ve dağlarda yetiştirilen diğer bitkilerden zekât alınmaz. Şafî'ye göre zekâti alınacak mallar: Buğday, arpa, pirinç, darı, bakla, börtülce, nohut, mercimek, çavdar, burçaktır. Buğdayın bir nevi olan kabuklu buğday (Ales)ın dış kabuğu çıktıktan sonrası zekâta tâbidir. Bu tür buğdayın kabuklu olarak zekâti verilirse 2000 kg. dan itibaren zekât verilir, daha az ise zekâta tâbi değildir. Pirincin zekâti da kabuklu hesap edilir. Arpaya benzeyen Selt de arpa gibidir, onunla birlikte zekâti verilir. Darıya benzeyen Cavers de darı gibi işlem görür, onunla birlikte zekâti verilir. Bunların haricindeki hububat birbirlerine ilâve edilemez. İmam Mâlik arpayı çavdara, pamuklardan bazılarını bir başkasına ilâve eder.

Hububatın zekâtının alınmasına gelince: Sertleşip dolgunla-şınca zekât vâcib olur. Harmanlanıp sapından temizlenince hasadın yarısı 5 veski yani 1000 kg.'ı geçince zekât alınır. Hububat sahibi, ekinler taze iken kesip biçerse zekât vermek gerekmez. Fakat bu hareketi zekâttan kaçınmak anlamını taşıdığından mekruhtur. İhtiyaç sebebiyle biçmişse bir mahzuru yoktur.

Zimmî bir kimse öşre tâbi araziye sahipse, mahsullerinin tâbi olacağı hükümde hukukçular ihtilâf göstermişlerdir. Şafî'ye göre öşür ve haraç vergileri yoktur. Ebû. Hanife'ye göre, arazinin müs-lüman elinden çıkması, yeni mâliki vergiden kurtarmaz. Haraç vergisi verir. Müslüman olsa da haracı yine öder. Ebû Yusuf a göre, müslümandan alınan zekâtın iki katı vergi alınır. Müslüman olursa vereceği zekât normale döner. İmam Muhammed ve Süfya-nı Sevri'ye göre, müslümandan ne alınıyorsa zimmîden de aynısı alınır, katlanmaz, tamamen vergisiz de bırakılmaz. Müslüman haraç arazide ziraatcilik yaparsa, Şafî'ye göre, arazinin haraç olması önemli değildir. Öşür (Zekât) de alınır, haraç da. Ebû Hanife'ye göre, yalnız haraç alınır, öşür alınmaz. Bir müslüman haraç araziyi kiralarsa, haracı arazi sahibi, öşrü de ki-ralıyan müslüman verir. Ebû Hanife'ye göre, hububatın Öşrü de arazi sahibine aittir. Hukukçu Ma'mer de aynı görüştedir.

[114]

Buraya kadar sayılan üç grup malların hepsi de emvâl-i zahire (Açık mallar)dır.

4- ALTIN VE GÜMÜŞÜN ZEKÂTI

Altın ve gümüş zekâta tâbi dördüncü grup malları teşkil eder. Her ikisi de gizli mal (Emvâl-i Bâtımdır. Zekâtları da 1:40 (kırkta bir) üzerinden hesap edilir. Hadis-i şerifte:

"Altın ve gümüşte zekât 1:40 (kırkta bir) dir." buyurulmuştur. [115]

Gümüşün zekâta tâbi en az miktarı, İslâmî dirhemle 200 dirhem (641,5 gr.)dir. Gümüş 200 dirhem olunca 5 dirhem (16 gr.) gümüş zekât verilir. 200 dirhemden aşağı olursa zekât verilmez.

Fazla olursa, fazlalık 40'ı bulsun veya bulmasın 1: 40 üzerinden hesaplanır. Ebû Hanife'ye göre, 200 dirhemden sonra 200 dirhem 40'da biri dahil olmak üzere, her fazla 40 dirhem gümüş zekâta tâbidir. İşlenmiş veya işlenmemiş gümüş hepsi aynı derecede olup zekâta tâbidir.

Altının zekât ölçüsü ise: 20 miskal (96,2 gr.)dir. Bu miktarın zekâti ise, 1: 40 (kırkta bir) hesabıyladır. Buna göre 20 miskâl altının zekâti yarım miskal (1: 2 miskâl veya yeni ölçü ile 2,4 gr.) altındır. İşlenmiş veya külçe altınlar hepsi aynı işleme tâbidir.

Gümüş, altınla toplanamaz. Her birinin ölçüsü ayrı ayrıdır. Ebû Hanife ve Mâlik az olanı çoğa ilâve etmişler, takvimde (yeniden değerlendirmede) bulunmuşlardır. Altın ve gümüş ticareti yapılıyorsa, bunların kendileri ve kârları senesini doldurunca zekâta tâbidir. Dâvûd-u Zahirî, ticâret malı zekâta tâbi değildir, der. Hukukçuların pek çoğu bu görüşü kabul etmez.

Altın ve gümüş, mubah zinet eşyası olarak kullanılırsa Şafî'nin kuvvetli görüşü ve Mâliki mezhebince zekâtları gerekmez. Ebû Hanife'ye göre, zinet eşyası da olsa zekât vâcibtir. Altın ve gümüş, mubah olmayan zinet eşyası olarak kullanılırsa, kab kaçak, yemek takımları gibi, bütün

hukukçularca zekât gerekir. [116]

5- MADEN VE DEFİNELERİN ZEKÂTI

Madenler açık mallardandır. Hukukçular, hangi madenler zekâta tâbidir konusunda fikir ayrılığına düşmüşlerdir. Ebû Hanife'ye göre, altın, gümüş, bakır, demir gibi madenler zekâta ti-bidir. Eritilemeyen sıvı ve taş madenler zekâta tabi değildir.

Ebû Yusuf a göre, süs eşyası olarak kullanılan mâdenler, cevherler zekâta tâbidir. Şafî'ye göre, yalnız altın ve gümüş madenleri zekâta tâbidir. Çıkarılan bu madenler eritilince, zekât ölçüsünü dolduruyorlarsa zekâta tâbidir. Böyle çıkarılan alün ve gümüşün zekât miktarında ise üç görüş var:

1- Tıpkı saf gümüş ve altında olduğu gibi kırkta bir zekât alınır.

2- Defineler gibi 1: 5 (beşte bir) zekât alınır.

3- Madenin durumuna bakılır. Zorla, büyük masraflarla çıkarılıyorsa kırkta bir, az masrafla, kolaylıkla çıkarılıyorsa beşte bir nisbetinde zekât alınır.

Zekâta tâbi mâdenlerin üzerinden senenin geçmesi istenmez. Bunların zekâti çıkarıldığında alınır.

Defineler: Câhiliyyet zamanından, eski devirlerden, saklanılıp kalmış olan ve sonraları başkaları tarafından çıkarılan mallardır. Bulan şahıs beşte birini zekât olarak sarf eder. Çünkü ha-dis-i şerifde:

"Definelerde zekât beşte birdir" [117]

buyurulmuştur. Ebû Hanife'ye göre, defineyi bulan onu saklamada ve açığa çıkarmada serbesttir. Açığa çıkarıldığında da halifenin beşte birini alıp almamada serbestisi vardır. Define başkasına âit bir arazide bulunmuşsa, arazi sahibinindir. Çıkaranın hakkı yoktur. Arazî mâliki çıkarılan malın zekâtını vermişse başka bir şey yapmasına lüzum yoktur. Bulunan definelerin üzerinde müslümanlara âit

bir işaret varsa o define Lükata (Kaybedilmiş mal) hükmündedir. Bulduğu andan itibaren 1 yıl beklenir. Bu süre içinde malın sahibi çıkagelmişse ne âlâ, yoksa bulanın olur. [\[118\]](#)

B- ZEKATIN ÖDENMESİNDE USÛL

Zekât memuru, mükellefleri zekât vermeye çağırır, ödemelerini sağlamak müslümanla zimmî olanı ayırt etmek için böyle davranır. Bu hareket aynı zamanda:

"Habibim servet sahiplerinin mallarından zekât al, zekât onların mallarını temizler ve vicdanlarını arıtır. Onlara duâ et, Hakikat senin duan onlar için bir huzur, emniyet bahşeder." (K. K. 9: 103) emrine uyuma olur.

Bu âyette geçen "Onların mallarını temizler ve vicdanlarını arıtır" hükmünü! bir diğer anlamı, günahlarını temizler, amellerini arıtır, demeistir. "Onlara duâ et" emrinin bir başka anlamı, İbn Abbas'a göre. "onların afvını iste" Veya ekseriyete göre, "Onlara duâ et" demektir. "Hakikat senin duan onlar için huzur bahşeder" hükmünün İbn Abbas'a göre mânâsı, "Onlara yakınlıktır." Talha'ya göre, "Onlara rahmettir.", İbn Kuteybe'ye göre, "Onlara bir karardır", dördüncü bir görüşe göre de, "Onlara emniyettir" ki bu istenmese de müstehab bir emirdir. Zekâtın istenmesinde de hak olan bir iştir. Buna göre, onlara emniyet telkini hem müstehab ve hem de müstehak (lâyık oldukları) bir iştir.

Bir şahıs dürüst olmasına rağmen malının zekâtını saklarsa sonradan sakladığı şey ortaya çıkınca zekât memuru zekâtını alır, saklama sebeplerini de araştırır. Zekâtı bizzat kendisi vermek için saklamışsa ceza verilmez, Hakkullah'a mani olmak, zekâtı maldan yararlanmak için vermemişse cezalandırılır. Bununla beraber zekât miktarı ne ise o alınır, fazla mal alınmaz. İmam Mâlik'e göre şu hadis-i şerife istinaden malının yarısı alınır.

"Kim zekâtta hıyanet ederse ben onun malının yarısını zekât olarak alırım. Bu Allah'a olan yeminlerden bir yemindir. Alman bu nevi malda Hz.

Muhammed'in aileleri için bir hisse de yoktur" [\[119\]](#) buyurmuştur.

Resûlullah'ın (s.a.v), "Mal üzerinde zekâtтан başka bir hak yoktur" hadis-i şerifine yukarıda hadis-i şerif zıd gibidir. Fakat ilk hadis-i şerif zekâtтан kaçman, hıyanette bulunanlar için

(1) İbn Mâce, zekât 14. Müsned-i Ahmed, 3/498. vs.

232

Ahkâm-ı Sultaniyye

tatbik edilir. İkinci hadis-i şerif genel hükümlü bir hadis-i şerif-dir.

"Kim kölesini öldürürse biz de o köleyi öldüreni öldürür-

rüz*-1-1 hadis-i şerifi gibidir. Köleyi öldürmemek için sıkı bir emirdir.

Zekât memuru, zekât alırken halka sıkıntı ediyor ama taksiminde doğruluktan ayrılmıyorsa bile, mükellefler dilerse bu memura zekâtını verir, dilerse kendi zekâtını gizler ve fakire dağıtır. Ama zekât memuru toplarken doğru hareket eder, dağıtırken zulümde, kötülükte bulunursa mükellefler zekâtlarını memurdan muhakkak saklarlar. Vermek doğru olmaz. Mükellefler isteyerek veya mecburen zekâtlarını bu memura vermişlerse, Allah'a olan zekât borçlarını tekrar hesaplar zekât alacaklara dağıtırlar. İmam Mâlik'e göre, zekât memuru ister tam yetkili ister sınırlı yetkili (tenfizî) olsun, zekât almaya görevlendirildiğini belirtince mükellefler, zekâtlarını verirler, bir daha vermeleri gerekmez. Gizlerlerse cezalandırılırlar.

Zekât memurunun azlolanmasından sonra, zekâtı kabul etmesi halinde iki durum vardır. Birincisi, zahirî malların zekâtı verilmişse yeniden zekâtları verilir. Bu durumun müstehab veya müstehak (Muhakkak ödeme) oluşu şöyledir. Memur, azlolan-duktan sonra memurum demişse muhâtab da hüsnü niyetle bu söze itimad etmiş, zekâtını vermişse, muhatabın yeniden zekâtını vermesi müstehaptır. Bir başka fikre göre de, azlolanın memurun sözü delille kabul edilir, delil sorulmamış s a, ona verilen zekâtın tekraren mükellef tarafından verilmesi gerekir.

Zekât memuru, âdil kimse de olsa verilen zekâtın alındığı hususunda şahit olarak dinlenemez. Mal sahibi zekâtını verdiğini iddia ederse, zekâtı vermek imkânından sonra, memurun geç kalması sebebiyle, sözü kabul edilir. Memur, bir töhmet altında kalıyorsa mal sahibine yemin ettirilir. Memurun yemin teklifinde bulunması iki sebeptendir.

1- Mükellef yeminden kaçırıyorsa yemin teklif edilir, zekât alınır.

2- Zekâtтан kaçınıyorsa, yemin teklif edilir, kaçındığı açığa çıkarılır. Yemin ederse zekât da alınmaz. Zekât verdiğini memurun önünde söylese, sözü kabul edilmez. Bir görüşe göre, memura zekât vermesi bir vecibedir. Bir görüşe göre de, zekât verdiğine ait sözü kabul edilirse verdiği zekât müstahaptır. [\[120\]](#)

G- ZEKÂTIN DAĞITIM USÛLÜ

Zekât verilecek kimseler âyet-i kerimede şu şekilde tesbit edilmiştir.

"Zekât ancak fakirler, miskinler, zekâtı toplamaya memur olanlar, kalbleri İslama ısınmış olanlar, köleler, borçlular, yolda iken muhtaç hâle düşenler içindir. Allah'dan, bu bir farizadır. Allah her şeyi hakkıyla bilici, her şeyde hikmetle hükmedicidir." (K. K. 9: 60) buyurulmuştur. Ayetin nüzulünden önce Peygamber (s.a.v) kendi rey ve ictihâdiyle zekâtı taksime başlamıştır. Bazı münafıklar da Peygamberi (s.a.v) ilzam (Tenkid) için, - Ölçülü âdil hareket et Ya Resûlallah, dediler. Peygamber (s.a.v) de,

- Annen seni kaybetsin, ben ölçülü hareket etmezsem kim bana adaletle hareket ve muamelede bulunacak, kim âdil hareket edecek" [\[121\]](#) buyurdu.

Bu hâdis üzerine yukarıdaki âyet-i kerime gönderildi ve Peygamber (s.a.v) buyurdu ki,

"Hakikat, Allah zekât malının en yakın melekleri ve Resulü (s.a.v) tarafından taksim edilmesine razı olmadı, zekât taksim işini bizzat kendisi yaptı." Bu duruma göre, hayvanların, mahsullerin, meyvelerin, ticâret mallarının, madenlerin, definelerin zekâtını âyet-i kerimede geçen sekiz sınıfın sekizi de varsa ona göre sekize taksim etmek gerekir. Her hangi bir sınıf ihmal edilemez. Ebu Hani-fe'ye göre, sekiz sınıf da bulunsa hepsine birden

taksim etme ve dağıtma vâcib değildir. Âyet-i kerîmede hepsinin müsavi zikredi-lişi, bazılarına özel olarak zekât vermeye engel olmaz. Zekât memuru zekâtı toplama işini bitirince, zekâtı, mevcut olan sekiz sınıfa eşit şekilde taksim eder.

a) Sekizde bir sehmini fakirlere verir. Fakir: Hiçbir şeyi olmayandır.

b) Sekizde bir sehmini miskinlere verir. Miskin: Bir miktar malı olan kimsedir. Fakirin hâli miskininden de aşağıdır. Ebû Hanîfe'ye göre de, miskin, fakirden aşağıdır. Çünkü yokluğun hareketsiz bıraktığı kimseye miskin denir.

Bu iki sınıftan her birine, mevcut zekâtın mümkün olduğu kadar verilir ve fakirlikle miskinlik durumundan kurtarılırlar. En aşağı zenginlik seviyesine ulaştırılırlar. En aşağı zenginliğin ölçüsü de, şahsın durumuna göre değişir. Çarşılarda dolaşan birisi ise, bir dînar (Yaklaşık olarak 160

gr. gümüş) kıymetinde elinde parası olan biri ticâret yapabilir) ^[122] Fakir veya miskine ilk hamlede bu kadar zekât verilir. Bir şahıs ki ancak daha fazla malla dilenmekten kurtulabiliyorsa, daha fazla zekât verilir. Şahıs, dericilik yapıyor, fakat elinde, parası yoksa icra-ı sanat edecek kadar kendine zekât verilir. Ebû Hanîfe, fakir ve miskine verilecek zekâtın en fazla miktarını, zekât kendilerine vâcib (Farz) olmaması için 200 dirhem gümüş veya bedeli, altın olarak 20 miskâl altın veya tutarı zekât verilir, der.

c) Bir sehim de zekât memurlar (Amilleri) ma verilir. Bunlar iki sınıftır. Birincisi, zekâtı toplamaya görevlendirilenler. İkincisi, zekâtı taksim etmeye görevlendirilenler. Bunlara, hazîne emini (Mutemedi), memurları, orada çalışan müstahdemler vesaire de dâhildir. Allah, bu memurların mal sahihlerinden başka mal almamaları için zekâtın bir miktar hak tanımıştır. Kendilerine diğer sınıflardaki kadar zekât verilir. Hisseleri diğer sınıflarinkinden fazla olursa fazlası alınır, diğer hisseler verilir. Sehimleri az olursa zekât malından az olan miktar iki şekilde tamamlanır. Ya zekât malından, yahut hazînenin diğer mallarından.

d) Dördüncü sekizde bir sehim, kalbi henüz İslâm'a ısınmış olanlara verilir. Bunlar dört sınıf kimselerdir.

1- Müslümanlara yardımının sağlanması durumunda olan-, lar.

2- Müslümanlardan zararını bertaraf etmek ve müslümaialı-ğa insandırılma durumunda olanlar.

3- İslâmiyete râğbetinin temini umulan kimseler.

4- Son olarak kendinin, kabilesinin ve kavminin İslama teşvikleri düşünülenler, işte bu 4 sınıftan birine mensup kimseler müslüman olunca, bir miktar zekât vermek caizdir. Bu kimseler müşrik olursa zekâtın mal verilmez. Bunun yerine ganimetten, harp arazilerinden bir miktar verilebilir.

e) Sekizde bir sehim âzâd olacak kölelere verilir. Şafîî ve Ebû Hanîfe'ye göre, yazılı anlaşma yapan kölelere anlaşma mik-tarınca, azadını sağhyacak kadar zekât verilir. İmam Malike göre, köle satın almak ve bunları âzâd etmede sarf olunur.

f) Sekizde biri de borçlulara verilir. Bunlar iki sınıf kimselerdir. 1- Fakir olanların kendi aile ihtiyaçlarını karşılamak üzere meşru şekilde borçlanması ve fakirliği sebebiyle de bu borçlarını Ödeyememesidir. 2- Fakir veya zengin olan birisinin müslü-manlara hizmet için borçlanması. Sonra da bu borçlarını Ödeyememesidir. İşte bu kimselere borçları miktarınca zekât verilir, borçtan kurtarılır.

g) Sekizde bir de Allah yolunda harbedenler içindir. Bunlar gazilerdir. Böylelerine harbte ihtiyaçları miktarı kadar zekât hisselerinden mal verilir. Eğer sınırlı bekçiliği yapıyorlarsa gidış ve orada kalış ihtiyaçlarına yetecek kadar zekât verilir. Harbe gidenlere ise gidış ve dönüş ihtiyaçlarını karşılayacak kadar verilir.

h) Sekizde bir de yolda iken muhtaç hâle düşenler ki yolculuk esnasında yiyecek ve yol masrafları bulunmayanlardır. Yolculuktan kötü bir maksadla olmayan bu kimselere yolculuklarına yetecek kadar zekât malı verilir. Bu şahıs ister sefere yeni çıksın, isterse yolculuk ortasında olsun. Ebû Hanîfe'ye göre, yolculuğa yeni çıkacak veya henüz çıkmış olanlara verilmez. Yalnız yolculuk esnasında muhtaç olana verilir.

İşte toplanılan zekât yukarıdaki şekilde sınıflara taksim edildikten sonra, bütün sınıflara âit müşterek şartlar 5'dir.

1- Fazla veya noksan olmaksızın ihtiyaçlarına uygun olarak verilir. Zekât alacak kimseler daha Önce bir miktar almışlarsa, bu mahsub edilir. Fazla alması haramdır.

2- Ancak zarurî ihtiyaçları kadar verilir. Aile fertleri dâhil edilir, başka ihtiyaçları varsa onlar da zekâtın dışındaki yollarla karşılanır.

3- Bazılarının ihtiyaçları tam karşılanmışsa, onlar zekât alacaklardan ayrı tutulur. Geri kalan zekât, ihtiyacı karşılanmamış olanlara verilir. Zekât, alacaklara hâlleri nisbetinde taksim edilir.

4- Bir ülkenin bütün muhtaç olanlarına zekât verilir, ihtiyaçları karşılanır. Artan zekât en yakın ülkenin fakirlerine verilmek üzere oraya gönderilir.

5- İhtiyaç sahiplerinden bir kısmına bütün ihtiyaçlarına yetecek kadar zekât verilir. Artan zekât hiç verilmemişler varsa onlara verilir. İleriki yıllarda bunların durumu da yükseltilmeye çalışılır.

Sekiz sınıf zekât alacaklardan, bazıları yoksa, eldeki zekât, olan sınıflara taksim edilir. Olmayan sınıfın zekâtı başka ülkelere nakledilmez. Allah yolunda savaşanlarıyla hariç. Çünkü bu sınıfa mensub olanlar genellikle sınırlarda bulunurlar. Her mıntıkanın zekâtı müstakildir. Zekât alacak hiçbir şahıs ve sınıf bulunmazsa, başka mıntıkalara, ülkelere zekât nakledilir. İhtiyaç sahipleri, bulunmasına rağmen zekât başka yere nakledilirse, bir görüşe göre bu hareket uygun olmaz. Ebû Hanîfe mezhebine göre zekâtı nakletmek caizdir. Zekâtı kâfire vermek caiz değildir. Ebû Hanîfe, yalnız sadaka-ı fitrin zımmîlere verilebileceğini belirtir. Anlaşmalı düşmanlara bu da verilmez.

Zekât, Hâşim oğulları ile Abdu'l-Muttalib oğullarına verilmez. Efendisinin ölümünden sonra âzâd olacak kölelere, hür kocasından çocuğu olan cariyelere, köle sahipleri zekât veremez. Koca karısına zekât veremez ama kadın kocasına zekât verebilir. Ebû Hanîfe burada da karşı görüştedir. Bir kimse bakmakla mükellef olduğu çocuklarına, babalarına zekât veremez. Çünkü bu gibi kimseler bakmakla mükellef olan şahsın malı ile zengin sayılırlar, şayet bakacağı kimseler borçlu iseler, borçlu kimselere ayrılan zekât sehminden onlara zekât verilebilir. Bir kimse yukarıda sayılan akrabaları dışındakilere zekât verebilir.

Yakın akrabalara zekât vermek uzaktakilere zekât vermektan üstündür. Aynı şekilde yakın komşuya zekât vermek uzaktaki kimselere zekât vermektan üstündür.

Zekât verecek kimse, zekâtını vereceği yakın akrabasını zekât memurunun yanında hazır bulundurur, malının zekâtının ona verilmesini isterse, zekâtı başka mallara karışmamışsa, zekât memuru zekâtı o şahsa verir. Başka zekât mallarına karışmışsa veremez. Ama ileride zekât dağıtılırken bu şahsa öncelik tanır.

Mal sahibi, zekâtının dağıtılması hususunda istekte bulunursa memur bu istekle bağılı değildir, istediği an dağıtır. Zekât memuru da mal sahibinden zekâtın taksimi ânında hazır olmasını isterse, mal sahibinin de taksim ânında hazır bulunma mecburiyeti yoktur. Çünkü mükellefin, zekâtın dağıtılmasında etkisi yoktur. Verilen zekât, memurun elinde zayi olmuşsa mal sahibi zekât borcundan kurtulmuştur. Memurun yaptığı

taksim işi muteberdir. Memurun, kendi yanında yok olan zekât mallarını ödemek mecburiyeti yoktur. Ancak kötü niyetle malları yok etmişse, ödettirilir. Zekât mal sahibinin elinde yok olmuşsa, bu zekât memurun eline ulaştığı kabul edilemez. Yeniden zekât vermesi icâb eder. Mal sahibinin zekâta tabi malları, zekât verme imkânından önce yok olmuşsa zekât vermekten kurtulur. Ödeme imkânı varken telef olmuşsa, zekât borcundan kurtulamaz. Mal sahibi, zekâta mükellef olmadan önce malının telef olduğunu iddia ederse sözleri muteberdir. Zekat memuru o kişinin durumundan şüphelenirse yemin teklif eder.

Zekât memuru mal sahiplerinden rüşvet ve hediyeler alamaz. Peygamber (s.a.v) de şöyle buyurmuştur:

[123]

"Memurların hediye almaları zulüm ve hıyanettir.

Hediye ile rüşvet arasındaki fark: Rüşvet istenir ve alınır. Hediye ise, malın fazlasından mal sahibinin isteği ile harcanılandır. Memurun hiyâneti ortaya çıkarsa, onu tâyin eden halife veya yetkili şahıs, hıyaneti gerektirici hususa bakar. Mal sahiplerini sorguya çekmez.

Zekâta hak kazanan ihtiyaç sahipleri dâvaya taraf olamaz. Ancak fevkalâde yetkili mahkemelerde şikâyetçi olabilir. Bu sebeple zekât alacaklar şahit olarak dinlenemez. Mal sahibi mükelleflerin zekât memuru aleyhindeki şahitlikleri (zekât kendilerinden alınırken şikâyeti gerektirici bir iş olmuşsa) dinlenmez. Mal sahibinin rızası yokken zekât memuru zekâta el kor ve bu esnada hıyanette bulunursa mal sahiplerinin şahitliği dinlenir.

Mal sahipleri, zekâtlarını memura verdiklerini iddia ederler de memur da almadım derse, mal sahipleri iddialarını isbât için yemin ederler, bunun üzerine iddiaları kabul olur. Mükelleflerden bir kısmı, diğerleri için zekât verdikleri hususunda şahitlikte bulunurlarsa, o zaman zekât memuru zekâtı almadığı hususunda yemin eder, bunun üzerine beraat etmiş olur. Dâvanın dinlenmesinden sonra şahit ortaya çıkarsa artık dinlenmez. Dâva henüz bitmeden ortaya çıkmışsa, şahitliği dinlenir. Ve duruma göre memurun borçluluğuna hükmedilir. Şahitleri dinleyip hüküm verdikten sonra, zekâta hak kazanmış olan ihtiyaç sahipleri, zekât memurunun zekâtı dağıttığına dair şahitlikte bulunurlarsa, onların bu şahitliği artık dinlenemez. Çünkü muhtaçlar zekât almadıkları halde, belki zekât memuru onlara yalan söylemiş olabilir.

Zekât memuru, zekâtı aldığını ve sehîm sahiplerine dağıttığını iddia ederse, sehîp sahipleri inkâr da etseler, memurun dağıttığına dair sözleri muteberdir. Çünkü bizzat zekât memurunun kendisi sözüne güvenilir birisidir. Sehîm sahiplerinin fakirlikleri aynen devam ediyorsa zekâtı almadıklarına dair söz ve iddiaları kabul edilir.

Sehîm sahiplerinden biri "Fakirim" derse bu sözü kabul edilir, "Borçluyum" derse kabul edilmez. Mal sahibi, zekât memurunun yanında zekâtının miktarını ikrar eder, fakat malının esas miktarını bildirmezse; memur, mükellefin ikrar ettiği kadar zekât alır. Zorla mükelleften malını ortaya getirmesini isteyemez.

Memur zekât taksiminde hata eder, zekât almaya hakkı olmayan birisi de durumunu gizler ve zekât malına el korsa, aldığı zekâtı ödemez. Kölelerden, akrabalarından, kafirlerden durumunu saklamayan birisi zekâtı almışsa, aldıkları şeyi geriye Ödeme hususunda iki görüş vardır. Bu gibi yerlerde hata yapan mükellefse, köle, akraba, kâfir olanların almış olduğu zekâtı mal sahibi tazmin eder. Hata yapan, bu şahısların bizzat kendileri ise aldıkları zekâtı geri verme mecburiyeti yoktur.

Zekâtı alamıyacak zengin kimse, hâlini gizlemişse ödemesi hususunda iki görüş vardır. Zekât memurunun borcun sükûtuna dair hükmü daha uygundur. Çünkü onun meşguliyeti çoktur, hata etmek de özürdür. Bu bakımdan hata memurdansa, haksız yere zekât alan, aldığı şeyi geri ödemek zorundadır. Yoksa borçlu sayılır. Hata şahıstansa zekât aldığı şeyi geri ödemez. Çünkü bir şahıs kendi durumunu tesbitte ve bilmede hata edemez.

[124]

ON İKİNCİ BÖLÜM Feyy Ve Ganimetlerin Taksimi

A- FEYY - GANİMET - ZEKÂT ARASINDAKİ MÜNÂSEBET, FEYYİN TOPLANMASINDA USÛL

Feyy ve Ganimet malları: Müşriklerden sağlanan veya müşriklerden alınan mallardır. Feyy ve Ganimet malları hüküm bakımından birbirinden ayrı oldukları gibi, dört yönden de zekât malından ayrılırlar. Şöyle ki:

1- Zekât, müslümanları arıtmak için alınır. Feyy ve ganimetler ise, kâfirlerden intikam için alınır.

2- Zekât harcanacağı yerler âyetle gösterilmiştir. İctihâd yapılmaz, bu yerlerin dışında bir yere harcanamaz. Feyy ve ganimetler ise, Devlet başkanının, hukukçuların içtihadına göre harcanır.

3- Zekât mallarını, mal sahibi, zekât almaya hakkı olanlara dağıtabilir. Feyy ve ganimet mallarını elinde bulunduranlar bunların dağıtımını yapamaz. Halifenin veya yetkili bir şahsın görevlendireceği kimse dağıtım yapabilir.

4- Zekâtla feyy ve ganimetin sarf olunacağı yerler ayrı ayrıdır.

Feyy ve ganimet ise bâzı yönlerden birbirine benzerlik arze-der, bazı yönlerden de aralarında ayrılıklar vardır. Şöyle ki:

a) Feyy ve ganimetin birbirine benzeyen tarafları ikidir.

1- Her ikisi de kâfirden alınır.

2- Beşte birinin (Humusunun) harcanacağı yerler her ikisinde de aynıdır.

b) Birbirinden ayrıldıkları hususlar ise, yine ikidir.

1- Feyy malları kâfirlerden savaş yapmaksızın alınan mallardır. Ganimet malı ise, zorla alınan mallardır.

2- Feyy malının beşte dördünün harcanacağı yerler ile ganimet malının 4: 5'ünün harcanacağı yerler ayrı ayrıdır.

FEYY MALLARI: Harp, hîle, baskın, öldürme suretiyle olmaksızın sulh anlaşmasıyla, müşrik tacirlerinden gümrük vergisi (onda bir) olarak veya cizye suretiyle alınan mallardır. Yahut bizzat müşriklerce verilen haraç mallardır. Bu malların beşte biri hak sahiblerine verilir. Ebû Hanîfe'ye göre feyy malının beşte biri söz konusu olamaz. Kur'an'da Feyy'in beşte birinin dağıtılacağına dâir şu âyet-i kerîme vardır.

"Allah'ın fethedilen diğer küffâr memleketleri ahâlisinden Peygamberine verdiği Feyy; Allah'a, Peygamberine, Peygamberinin hısımlarına, yetimlere, yoksullara, yolda kalanlara aittir." (K. K. 59: 7)

Bu hükme göre feyy malının beşte biri 5 eşit selime bölünür. Bu sehîmlerden her biri âyette belirtilen şu yerlere dağıtılır.

1- Bir sehim RESÛLÜLLAH (s.a.v)'e hayâtında verilir.

Kendisinin, ailesinin ve müslümanların iş ve ihtiyaçları için harcar. Peygamberin (s.a.v) vefatından sonra bu 1 serimin verilebilip verilemeyeceği hususunda ihtilâf edilmiştir. Enbiyânın miras bırakacağını kabul eden görüşe göre, bu 1 sehmi Resûlullah (s.a.v)'in mirasçılara verilir. Ebû Sevr'e göre, halifenin mülküne geçer. O, bu 1 sehmi halkın işlerine harcar. Ebû Hanîfe'ye göre, Resûlullah'ın vefatıyla bu 1 sehmi düşmüştür. Şafî'ye göre, Resûlullah'ın vefatıyla bu 1 sehmi ordunun yiyeceği, binek hayvanları, silâh yapımı ve hazırlanması, köprü, kale inşası için, hâkimlerin, imamların maaşı için müslümanların genel menfaa-tına ait yerlere harcanır.

2- Bir sehmi de Peygamberin (s.a.v) AKRABASINA verilir. Ebû Hanîfe'ye göre: Bunların hakkı da düşmüştür. Şafî'ye göre: Onların hakkı hâlen mevcuttur. Bunlar Abd-i Menaf soyundan olan Hâşim ve Abdu'l-Muttalib oğullarıdır. Bunların dışında kalan Kureyş'lilerin hakkı yoktur. İki kola mensub olan büyük küçük, zengin, fakir hepsi eşit şekilde bu 1 sehmi aralarında paylaşırlar. Erkekler iki, kadınlar bir sehmi alırlar. Akrabalık sebebiyle böyle hareket edilir. Bu iki kolun kölelerine ve kızlarının çocuklarına feyy malından verilmez. İki koldan birine mensub bir şahıs mal elde edildikten sonra, henüz taksim edilmeden vefat ederse hissesi mirasçılara kalır.

3- Bir sehmi de ihtiyaç sahibi YETİMLERE verilir. Yetim: Küçük yaşta birinin babasız kalmasıdır. Kız ve erkek müsavidir. Baliğ olup olgunluk çağına gelince yetimlik sıfatı da kalkar. Peygamber (s.a.v)de hadîs-i şeriflerinde: "Reşid olduktan sonra yetim olunmaz." buyurmuştur.

4- Bir sehmi de MİSKİNLERE verilir: Buradaki miskinenden maksad, feyy'e hak kazananlardan, yeteri kadar malı bulunmayan kimselerdir. Masraf yönü ayrı olması sebebiyle feyy miskinleri zekât miskinlerinden ayrıdır. [\[125\]](#)

5- Bir sehmi de, YOLDA KALMIŞLAR'a verilir: Buradaki yolda kalmış olanlar, feyy'e hak kazanan kimselerden olan ve yiyeceği bulunmayan yolculardır. Yolculuklarının başında da olsa ortasında da olsa bu sehmi onlara verilir.

Buraya kadar sözü edilen beşte bir (1: 5)in 5'e taksimi ve verilecek sınıflarla ilgilidir, Feyy'in geri kalan beşte dördü (4: 5) ne gelince bu konuda iki görüş mevcuttur.

1- Yalnız ordu içindir. Başka bir şahıs İştirak ettirilemez. Ordunun yiyeceklerine ayrılır.

2- Ordu ile beraber müminlerin diğer ihtiyaçlarına da harcanır.

Feyy malı zekât ehline dağıtılamaz. Zekât da feyy ehline dağıtılamaz. Her biri kendi yerlerine harcanır. Zekât alacak olanlar göçüp giden kimselerden olmamalıdır. Müslümanlardan savaştan beri kalmış olanlara, ordu merkezinde bulunanlara zekât verilmez. Feyy ve ganimet ehli göçüp gidenler, sınırları koruyanlar, savaşanlar, savaş için silâh altında bulunanlardır. Burada söz konusu edilen göçüp gitmeden maksad: Kendi ülkesinden, İslâm dininin esaslarını öğrenmek için kalkıp İslâm ülkelerine gidenlerdir. Her kabile İslâm dinini öğrenmek için kalkıp İslâm ülkelerine, şehirlerine göçmüşlerdir. Hicret edenler hayırlı ve iyi insan olmuşlardır. Mekke fethinden sonra göç kelimesi içine girenler hakkındaki hüküm kalkmıştır. Müslümanların hepsi Muhacirler ve Arab olmuşlardır. Zekât alacaklara Peygamber (s.a.v) zamanında Arab, feyy alacaklara da Muhacir deniyordu. Bu taksim şekline arap şiirlerinde de rastlanır. Nitekim bir şiirde:

"Gece, rüzgârdan çıkan çok korkulu uğultudan daha şiddetli karanlığını üzerimden kaldırdı, ben Muhacirim, Arabî değilim" bu konu ve fark belirtilmiştir.

Mâlî konularda iki gurup arasında fark yoktur. Ebû Hanîfe'ye göre: Mâlî konularda zekât veya feyy kendi müstahak kimselere taksim edilir. Bir şahıs topluluğa namaz kıldırmak ve dînî işlerini Öğretmek için görevlendirilirse Feyy malından bu görevlilere de verilir. Resulullah (s.a.v) Huneyn savaşında Müellefetu'l-Kulûb olanlara Feyy hissesi ayırmıştır. Uyeyne b, Hısm'l-Fezârî'ye 100 deve, Akra' b. Harisi't-Temîmî'ye 100 deve, Abbas b. Mirdas'ı-Sülemî'ye 50 deve vermiş. Abbas b. Mirdas, Peygamber (s.a.v) e öfkelenmiş ve şöyle demiştir.

"Kumluk arazide, ailemin mihrî ile toplayıp kazandığım pek çok malımı, korkutarak yağmalayıp aldı.

Halbuki ben, uyuyan gâfil kavmimi harekete geçirip uyandırmıştım. Gafil kavmi ancak gâfil olmayan uyandırır.

Benim ve emrimdeki kölelerin kazançları Uyeyne ve Akra'n-kine karıştı, bana, onların yarısı kadar mal verildi.

Halbuki ben harpte kuvveti çok olandım. Bana pek o kadar Düşey de verilmedi.

Ben, bana mal verilsin diye savaştım. Bana verilen mal onlara verilenin dörtte biri kadardır.

Onların karaları, hapishaneleri, ordulara taş fırlatacak, mancınıklar kurulacak yüksek yerleri de yoktu.

Onların ikisinden de aşağı değilim. Kim beni, bugün bir daha yükselinmez şekilde aşağı indirdi?"

Bu şiir üzerine Resulullah, (s.a.v) Hz. Ali'ye şöyle buyurdu:

"Git, benim adıma, hakkımda ileri geri konuşan şu adamın dilini kes."

Bu emir üzerine Hz. Ali, Abbas b. Mirdas'a gitti. Abbas,

- Dilimi mi kesmek istiyorsun? dedi Hz. Ali,

- Hayır. Sana razı oluncaya kadar mal vereceğim, dedi. Ona bir kısım mallar verdi. Abbas da bunun üzerine Resulullah (s.a.v) hakkında ileri geri konuşmaktan vazgeçti.

Bir topluma gönderilen imam müslümanların tahsil ve terbiyesi, ibâdetlerin icrası için orada kalırsa, feyy mallarından yararlanmasına daha çok dikkat edilir. Anlatıldığına göre: Arabî Hz. Ömer'e gelir ve şu şiiri okur:

"Ey hayırları çok seven Ömer! Sen Cennetle mükâfatlandın. Çocuklarımı ve analarım giydirdin.

Zaman boyunca bizlere kalkan, sığınmak ol. Allah'a and içerim ki sen bunu yaparsın." Bunun üzerine Hz. Ömer dedi ki,

- Şayet ben bunu yapmazsam ne olur? A'rabî cevap olarak,

- O takdirde Hafs'a giderim.

- Ona da gittiğinde ne olacak?

- Ona gittiğimde elbet hâlimden soracaktır. Onlara bir gün elbet elbise verecektir. Onlar için istediğim bu şeyler yüzünden kıyamette yerim ya Cehennem, ya da Cennet olacaktır.

Bu sözler üzerine Hz. Ömer sakalları ıslanına kadar ağladı ve oğluna,

- Ey oğlum, şu adama bu gömleğimi şiiri için değil şu günü için ver. Allah'a and ederim ki bundan başka gömleğim yoktur.

Böylece Hz. Ömer kendi malından A'rabî'ye verdi. Müslümanların malına el sürmedi. O fakir şahsın gelişiyile diğerlerinin hakkını ihlâl etmedi.

Ammenin menfaatini gözetti. Çünkü bu A'rabî zekâta ehil olanlardandı, feyy malından hisse almaya hakkı yoktu. Şu kadar var ki Hz. Ömer,

Arabi'ye şiiirinden ötürü mal verseydi zekât malından verebilirdi. Ama Arabi savaş sonu ganimetinden istemiştir. Ona da hakkı yoktur. Zekât yakında olanlara verilir, Arabi ise uzaklardan gelmiştir.

Hz. Osman zamanında, feyde böyle bir ayrılık gütmenin doğru olmayacağı belirtilmiş, iki zümre arasında böyle bir farklılık göze-tilmemiştir. Bâzi kimselerin Hz. Osman'a kızma sebeplerinden birisi de budur.

Halife, fey malından erkek evlâdına verebilir. Çünkü ganimete ehildir. Erkek evlâdı küçükse, halifenin zürriyetinden olduğu için öncelik hakkı vardı. Büyükseler, savaşanlara ne veriliyorsa onlara da o miktar mal verilir. İbn İşhak'm anlattığına göre:

Hz. Ömer'in oğlu Abdullah büyüyünce, babasına geldi ve fey-den hisse ayırmasını istedi. Hz. Ömer de fey malından 2000 dirhem ayırdı. Sonra ensarın çocuklarından balığ olan bir erkek çocuğu geldi. O da, Hz. Ömer'den hisse istedi. Ona da 3000 dirhem mal verdi. Abdullah,

- Bana 2000, ona 3000 dirhem verdin. Halbuki bunun babası harbe girmedi, dedi. Hz. Ömer de,

- Evet, senin annenin babasını Resûlullah'a (s.a.v) karşı savaşırken ve şunun babasını ise Resûlullah'la (s.a.v) beraber dūřmana karşı savaşırken gördüm. Annesi sebebiyle 1000 dirhem fazla mal verdim.

Halife, kız evlâdına fey malından veremez. Çünkü onlar bizzat kendisinin bakmakla mükellef olduğu kimseler arasındadır. Kendisinin ve başkasının erkek kölelerine gelince: Savaşmamışlarsa nafakaları efendilerinin ve kendilerinin mallarından temin edilir. Köleler savaşa katılmışlarsa, Hz. Ebû Bekir bunlara da feyden ve ganimetten hisse vermiştir. Hz. Ömer savaşa katılan kölelere hisse ayırmamış tır. Şafii bu konuda Hz. Ömer'in görüşüyle hareket eder, kölelere hisse ayırmaz. şu kadar var ki efendilere, kölelerinin savaşa katılması sebebiyle fazla mal verilir. Köle harp anında âzâd olmuşsa ganimetten ve feyden kendi hissesi ayrı olarak verilir. Bir yere toplanılan feyyi ve ganimeti bekleyenlere de hisseleri verilir. Feyy'e memur olanlara, dağıtımı için görevlendirilenlere feyden hisse verilmez. Esasen dağıtım için görevlendirilen memurlar hizmetlerinin karşılığını maaş olarak almaktadırlar. Fey memurunun Hâşim oğullarından veya Abdu'l Muttalib oğullarından olması caizdir. Halbuki bunlar zekât memuru olamazlar. Yalnız sünnet olarak, zekât istemeksizin memur olabilirler. Çünkü zekât onlara haram, fey ise helâldir. Fey memuru topladığı ganimetleri, komutanın, devlet başkanının izni ile dağıtır. Zekât memuru ise dağıtmaktan men edilmemişse, tâyin eden makamın izni olmadan da topladığı zekâtı dağıtır. Önce de belirtildiği gibi, fey halifenin içtihadına göre dağıtılır. Zekât ise, Kur'an-ı Ke-rim'de belirtilen esaslar dâhilinde dağıtılır.

Fey memurunda bulunması gerekli sıfatlar: Güvenilir, şecaat ve cesaretli kimse olmasıdır. Ayrıca idarî yetkisine göre, başka sıfatlar da aranır. Üç türlü fey memuru vardır.

1- Fey mallarının miktarını, dağıtış şeklini gösterip belirtmek üzere görevlendirilen memurlar. Haraç ve cizye vergileri koymaları gibi. Bu grup feyy memurunun memur olabilmesi için, hür, müslüman, müçtehid, dinî hükümleri bilen, hesap ve hendeseye vâkıf biri olmalıdır.

2- Kararlaştırılan feyy mallarını toplamaya yetkili olarak tâyin edilen memurlar: Bu grup memurların da hür, müslüman, hesap ve hendeseye vakıf olması gerekir. Fakih, müçtehid olması aranmaz. Çünkü görevi yalnızca başkalarının kararlaştırdığı şeyleri toplamaktır. Genel bir idarecidir.

3- İdareciliği özel olur. Bir husustaki feyy mallarına Özel olarak memur tâyin edilir. Yetki verilir. Bu grup memurun hukukî durumu nâiblik gibidir. Hür, müslüman, hesap ve hendeseye vâkıf olması aranır. Zımmî ve köle olması caiz değildir. Çünkü bu nevi özel fey memurunun da idareciliği söz konusudur. Eğer nâib olarak düşünülmezse köle olabilir. Aynen bir işle görevlendirilmiş elçi gibidir. Zımmî olması hâlinde ise, kendine verilen fey malına bakılır, görevi zimmet ehlinde cizye, mallarından haraç almaksa memur zımmî olabilir. Topladığı vergiler zımmîlerle beraber müs-lümanlarla da ilgiliyse, arazî sahiplerine konulan öşür vergisi gibi, bu durumda zimmiden fey memuru olamaz. Çünkü Öşür bir ibadettir. Zımmî böyle bir ibâdetin yerine getirilmesine karşamaz. Haraç arazî müslümanın elinde ise, o takdirde memurun zımmî olup olmaması konusunda iki durum vardır. Fey memurunun idareciliği bâtil olursa, idareciliğinin fesadı ile beraber feyyi toplar. Veren de borçtan kurtulur. Toplayıp almadan men edilmişse idareciliği fâsid olmakla beraber malı alana bunu almaya müsâade edilmiştir. Elçinin hareketi gibi hareket eder. İdareciliğinin sıhhati ve fesadı arasındaki fark da, idareciliği muteberse, toplayacağı şeyin tahsilinde mükellefleri zorlar. İdareciliği fâsidse mükellefleri tazyik hakkı yoktur. Çünkü esasında fey malını kabulden men edilmiştir. Mükellefler de onu kabule zorlayamazlar. Kabulden men edildiğini bildiği hâlde fey malını veren kimse de borçtan kurtulamaz. Nehyedildiğini bilmeden vermişse, vekilin durumu gibidir. [\[126\]](#)

B- GANİMETLER VE HARB ESİRLERİ

Ganîmet: Kısımları, çokça olan bir mal nevidir. Bu bölümün ağırlık merkezini teşkil eden asıl mallar Ganîmet mallarıdır. Fey malları da aslında ganîmet mallarının bir kısmını teşkil eder. Ganîmet terimi, harp esirleri, kadınları, çocukları, toprakları ve mallan içine alır; genel hükümleri vardır. Müslümanlarla savaşıp, esir dūřen dūřman erkeklerine esir denir. Hukukî bakımdan hükmü hakkında ihtilâf mevcuttur. Şafii'ye göre: Halife veya harbe görevlendirdiği komutan onlar hakkında serbesttir. Esirler küfürlerinde devam ederlerse, komutanlar, onlar hakkında 4 şeyden birini yaparlar. Ya öldürürler.

Ya köle edinirler,

Ya mal veya esir mübâdelesiyile (fidye) serbest bırakırlar veya,

Fidyersiz salıverirler. Müslüman olurlarsa öldürülmezler, diğer üç muameleden biri yapılır.

Mâlike göre: Komutan 3 şeyden birini yapmakta serbesttir. Öldürme, köle edinme, esirlerle mübadele suretiyle fidiyeleşme. Karşılıksız salınmaları diye bir şey olamaz.

Ebû Hanîfe'ye göre, 2 şeyden biri yapılır. Öldürme veya köle edinme. Mal ile veya esirle mübadele (Fidiyeleşme) diye bir şey olamaz.

Resûlullah (s.a.v), Bedir harbinde Ebû Azzeti'l-Cumahi'yi, bir daha müslümanlarla savaşmaması şartıyla serbest bıraktı. Uhud harbinde tekrar müslümanlara karşı savaştı, esir alındı. Resûlullah (s.a.v) öldürülmesini emretti. Ebû Azze,

- Beni salıverme yok mu? dedi. Resûlullah (s.a.v) da,

- "Bir mü'mîn bir yılan deliğinden iki defa sokulmaz." [\[127\]](#)

buyurdu.

Nadr b. El-Haris, Bedir savaşında esir dūřtı, tepesi aşağı getirilip sararmış bir vaziyette öldürülünce Katile ismindeki kızını da Mekke fethi günü řu

şiiri okudu:

"Ey süvari, şereflî babam beşinci günü sabahı töhmet altında bırakılmış, sen ise niyyetinde muvaffak olmuşsun.

O ölüye selâmlarımı ilet. Onun ölümü ile süvariler kederinden yerinde duramaz oldu.

Benden ona akıtılmış kan iletin. Onun hayâlî gözümün önüne geldi, diğerleri onu tepesi aşağı boğuvermişti.

Hz. Muhammed, Nadr b. Haris'in kavmi arasında iyi bir hasletle mi olacak? Halbuki onların reisinin kanı onlar tarafından akıtılmış, öldürülmüştür.

Nadr, Peygambere (s.a.v) öldürülenlerden daha yakındı ve âzâd edilseydi yakınlıkta ziyâde hak sahibi idi.

Şiddetli, öfkeli, insan boğan gençler önlenseydi, sana onun zararı dokunmazdı." Bu şiir üzerinde Resûlullah (s.a.v),

"Onun şiirini Önceden işitseydim babasını öldürtmez-dim." buyurdular. Resûlullah (s.a.v) karşılıksız veya karşılıklı salıverilmeyi doğru görmeseydi bu sözlerini söylemezdi.

Fidyeyeşmeye gelince. Resûlullah (s.a.v) Bedir ve ondan sonraki savaşlarda aldıkları harp esirlerini, bir müşrik esirini iki müslüman esirle mübadele etmişti. Bu duruma göre 4 husustan birini yapmakta serbest olan komutan istediği görüşle hareket eder. Esirlerine ne müslüman olmaları ümidi ve ne de müslüman esirlerle misilleme yapılma ihtimâli yoksa salıveril diklerinde kavimleri de kuvvet bulacaksa öldürülürler. Kötülük ve hainlik yapmaları ihtimâli yoksa, güç ve kuvvetlerinden fayda sağlamıyorsa, müslümanlara yardımları olması için köle yapılır. Müslüman olmaları umuluyor veya kavimlerinin İslâm'a girmeleri bekleniyorsa, milletlerini İslâmiyete çekmeleri ve hiç olmazsa müslümanlara düşmanlıktan vaz geçirmeleri şartıyla serbest bırakılırlar. Esirin pek çok mal ve mülkü var ve müslümanların da bunlara ihtiyaçları çoksa mal veya para karşılığı serbest bırakılırlar.

Esir alınanlar müslümanların bir kısmının akrabası ise 4 serbest işleminden birini uygulamakta komutan dikkatli hareket eder. Genellikle fidye alır. Alman fidye malları ve paraları ganimet olup diğer ganimetlere karıştırılır. Ganimetler esir düşmüş olan müs-lümanları kurtarmak için ayrılmaz. Ganimetlerin savaşçılara taksimi hususunda âyet hükmü gelmezden önce, Peygamber (s.a.v) fidye ve ganimetleri müslümanların esir düşmüş olanlarını esaretten kurtarmak için tahsis etmiştir. Halîfe veya komutan müşrik esirlerinin eziyet edicilerden olmaları sebebiyle önceden öldürülmesine karar verir sonra da bu karardan vaz geçerek af-vedip salıvermek isterse bu hareket tarzı caizdir.

Peygamber (s.a.v), Mekke fethinde 6 kişinin öldürülmesini ve Kâ'be'nin duvarına asılmasını emretti. Bu 6 kişi, 1- Abdullah b. Sa'd b. Ebî Surh: Resûlullah'ın vahiy kâtibi idi. Resulullah (s.a.v) ona, "Allah afvedici, rahmet sahibidir." diye yaz dedi. O da: "Allah her şeyi bilici, her şeyinde hikmet sahibidir." yazdı. Sonra da dinden çıkıp Kureyşlilere katıldı. Onlara, "Hz. Muham-med'e karşı istediğimi yaptım, emrini değiştirdim." dedi. Onun bu sözleri üzerine şu âyet-i kerime nazil oldu:

"Allah'ın indirdiği âyetler gibi ben de indireceğim, diye söyleyenden daha zâlim kimdir?" (K. K. 6: 93)

2- Abdullah b. Hatal'm da şarkı söyleyen iki cariyesi vardı. O, bunlara, Peygamber'e (s.a.v) karşı hakaretler yağdıran şarkılar okutuyordu. 3- Huveyris b. Nufeyl: Peygambere (s.a.v) durmadan eziyet ediyordu. 4- Makîs b. Sübabe: Ensar'dan birisi kardeşini hatâen öldürdü, o da diyetini aldı. Sonra kardeşinin katilini aldatıp ıssız bir yere götürüp öldürmüş ve dinden çıkmış olarak mek-ke'ye gitmiştir. Şu şiirleri de o söylemiştir:

"Düz bir yere götürüp geceleme ve hîle ile kanımı dökme, elbiselerini yırtma nefsim şifa verdi."

Onu öldürmeden önce, nefsimin ateşi beni hasta ediyor, yataklarda rahat edemiyordum.

Herkesten üstün olan ben, Neccar oğlunun köpeğinin aklını çaldım, zorla kardeşimin intikamını aldım.

İntikam alışıma gördüm ve rahat yatağıma yattım. Hem de İslâmdan ilk dönen kişi olarak."

5- Abdu'l Muttalib oğullarından bir kısmının cariyeliğini yapmış olan Sâre: Peygamber'e (s.a.v) söğör, fena sözler sarfeder, ezi-. yetlerde bulunurdu.

6- İkrime b. Ebî Cehil: Babasının intikamını almak için devamlı Peygamber'e (s.a.v) kin beslerdi. Hz. Osman, bu 6 kişiden Abdullah b. Sa'd b. Ebî Surh'a Resulullah'dan (s.a.v) emân istedi. Resulullah (s.a.v) da öldürmekten vazgeçip İkinci defa emân verdi, şöyle buyurdu:

- "Öldürülmesinden vazgeçtiğim kimseleri Öldürmeyin." Muharibler de:

- Şunları mı? Asla. Gözünüzün önünde bize kötülük ettiler. Onları muhakkak öldürmek isteriz.

- "Bir Peygamber'in (s.a.v) göz göre göre kötülükte bulunması caiz değildir, hiçbir zaman uygun düşmez" buyurdular.

Fakat Abdullah b. Hatal'ı, Sa'd b. El-Harisi'l-Mahzûmî ve Ber-zetu'l-Eslem'i beraberce öldürmüşlerdir. Makîs b. Sübâbe'yi, kendi kabilesinden Numeylâ b. Abdullah öldürdü. Huveyris b. Nu-feyl'i de Hz. Ali Öldürdü. Sonra Resulullah (s.a.v) şöyle buyurdu:

"Kıyas maksadıyla olmaksızın bundan sonra Kureyşli-ler öldürülmesin," [\[128\]](#)

Abdullah b. Hatal'm şarkıcı 2 cariyesinden biri öldürüldü, diğeri kaçtı. Peygamber'den (s.a.v) can güvenliği istedi. Peygamber (s.a.v) de emân verdi. Abdu'l-Muttalib oğullarının cariyesi Sâre ise gözden kayboldu. Resulullah (s.a.v) den emân istedi, O da müsâade etti, canını bağışladı. Yine gözden kayboldu. Müslümanlardan biri tarafından Hz. Ömer zamanında atla tepelendi.

İkrime b. Ebî Cehil deniz sahibine doğru geçip gitti, kendi kendine,

- Babamı öldürenle beraber yaşayamam demiştir. Gemiye binip Kızıl Denizi geçerken gemi sahibi İkrime'ye,

- Kurtuldun mu? dedi.

- Hayır.

- Kurtulan, îmâna gelen ve sözlerinde samimî olan denizde de kurtulur. Allah'a and ederim ki karada kurtulamıyan, denizde hiç kurtulamaz.

Bu söz üzerine İkrime oradan geri döndü. Müslüman olan karısı Haris kızı Ümmü Halîm'e vardı. Ve ona,

- Müslüman oldum, dedi.

Bunun üzerine karısı, Resulullah (s.a.v) dan ona emân istedi. O da İkrime'nin canını kendine bağışladı. Bir rivayete göre de İkrime, Kızıl Deniz sahiline doğru giderken kendisi hakkında emân çıkmıştır. Resulullah (s.a.v), İkrime'yi görünce,

- Hoş geldiniz, göçüp giden, bizlerden uzaklaşan muhacir, dediler.

İkrime, Resulullah'a (s.a.v) selâm vermiş, Resulullah (s.a.v) da:

- "Benden bugün ne istersen onu sana vereyim." buyurmuş, İkrime de,

- Allah'ın beni afvetmesi için, hakkımda duâ etmeni isterim. Zira Allah yolundan insanları çevirmek için her yerde hazır bur lundum, engel oldum.

Peygamber (s.a.v) de,

- Ey Allah'ım, onu istediği hususta afvet, duasında bulunmuştur. ^[129] Bunun üzerine İkrime,
- Ey Allah'ın Resulü, Allah'a and ederim ki, elimde 1 dirhem olunca bunu şirk uğruna sarf ediyordum. Bir toprağım olursa sirke vakfediyordum. Şimdi ise elime geçecek iki dirhemin ikisini de, iki yerin ikisini de İslâm'a harcayacağım, onun uğruna vakfedeceğim, demiştir.
İkrime b. Ebî Cehil, daha sonra Yermuk muharebesinde şehit düşmüştür. Buraya kadar olan vak'alar Resulullah'ın (s.a.v) sîretinde anlatılmış, oradan da buraya nakledilmiştir. ^[130]

C-ESİR ALINAN YAŞLILAR VE DİN ADAMLARI

Zayıfların, ihtiyarların, âciz erkek ve kadınların, din adamlarının öldürülmesi meselesine gelince: Şayet bunlar fikirleri ile ve diğer imkânlarıyla kavimlerini harbe teşvikte bulunuyorlarsa yakalandıkları zaman bunların öldürülmeleri caizdir. Müslümanlarla fiilen savaşmış gibi işlem görürler. Görüşleri, fikirleri ile harbe halkını, teşvik etmişlerse, bir fikre göre Öldürülürler, bir fikre göre de Öldürülmezler. ^[131]

D- HARB ESİRİ KADIN VE ÇOCUKLAR

Düşman kadın ve çocukları hakkındaki işlemlere gelince: Ehl-i Kitaptan iseler öldürülmezler. Resûlullah (s.a.v) öldürülmelerini yasak etmiştir. Köle muamelesi görürler. Ganimetlerle birlikte savaşçılara dağıtılırlar. Ehl-i Kitaptan olmayıp, putperest, ateşperest ve saire iseler ve İslâmiyeti kabulden kaçınıyorlarsa, Şafî'ye göre: Öldürülürler. Ebû Hanîfe'ye göre: Köle sayılırlar. Köle olan çocuklar annelerinden ayrılmazlar. Hadîs-i şerifte de,

"Çocuğa, annesinden ayrı olarak sâhib olunmaz." ^[132] buyur ul muştur.

Mal karşılığı, kadın ve çocukları fdyeleşmek hukuken caizdir. Bu fdyeleşme bir nevi satıştır. Fidyel malları ganimet sayılır, muhâriblere uygun hisseleri verilir. Düşman elindeki müslüman-larla fidyel eşil e çekse, esir kadın ve çocuklara mukabil bir miktar mal, ganimet özel olarak savaşçılara dağıtılır. Esir kadın ve çocukların salıverilmeleri isteniyorsa, savaşçılara ya onlann bedeli mal olarak verilir, yahut da savaşçılar mal haklarından vazgeçerler. İşte o zaman esir kadın ve çocuklar salıverilirler.

Kadın ve çocukları bırakmak genel bir menfaat icâbı ise, muhâriblere toplum için ayrılan maldan bunların mukabili hisseleri verilir. Yahut da muhâriblerin hisseleri ganimetten ayrılırken bir hisse de serbest bırakılan kadın ve çocuklara karşılık ayrılır. Muhâriblerden hakkından vaz geçmiyenler, zorlanamazlar, mal verilerek razı edilmeleri gerekir. Halbuki esir düşmüş olan erkek savaşçıların salıverilmelerinde muhariplerin rızâ ve muvâfakatları istenmez. Onlar hakkında yapılacak işlemler âyet-i kerîmede tesbit edilmiştir. Salıverilmeleri de bu hükümlerden biridir. Buna mukabil düşmanın kadın ve çocuklarını öldürmek mahzurludur. Bunlar ganimet malı gibidirler. Binâenaleyh savaşçıların rızasını temin şarttır.

Resulullah (s.a.v), Huneyn savaşında Hevâzin kabilesinin ka-dın ve çocuklarını esir alınca, onların elçileri Resûlullah'a (s.a.v), geldiler, afvedilmelerini istediler. Resulullah (s.a.v) esir kadın ve çocukları taksim etti. Elçiler, Resûlullah'a (s.a.v) sütkardeşinin de esirler arasında olduğunu anlattılar. Çünkü Resûlullah'ın (s.a.v) süt annesi Halime, Hevâzin kabilesindendi. İbn İshak'ın anlattığına göre: Huneyn savaşında Hevâzinliler mallarını, çocuklarını, kadınlarını müslümanlara ganimet bırakınca, Hevâzinlilerin müslüman olan elçileri Peygambere geldiler. Ve dediler ki:

- Ey Allah'ın Resulü (s.a.v), kabilemiz ve sülâlemiz vardır. Bize bir felaket geldi. Bu sizce de malûmdur. Bizlere emân ver, sizdeki esirlerimizi salıveriniz. Seni de Allah enîn eylesin. Sonra elçilerin arasından Ebû Sard Züheyr b. Sard ayağa kalktı ve dedi ki:

- Ey Ali alı'n Resulü (s-a.v), esirler arasında teyzelerin, halaların, ninelerin mevcuttur. Bunlar senden meded isterler. Her ne kadar biz Haris b. Ebî Şimr veya Numan b. Münzir'e sahipsek de akrabalarını unutma. Biz Öyle bir duruma düştük ki yardım ve afv istiyoruz. Esirlerimizin bedellerini vermek istiyoruz. Halbuki sen yardıma yetişenlerin en hayırlısıdır. Sonra şu şiiri okudu:

"Allah'ın Resulünden (s.a.v) bize bir iyilik ve emândır. Çünkü sen yardım istenecek, yakarılacak birisin.

Sen, kaderin esir ettiği kimselere bir emân vericisin. Onların kaderlerini zamanlarının kiri, tozu, talihin cilvesi değiştirdi.

Seni emziren kadının kızına senden bir emân isteriz. Çünkü senin ağzın, tertemiz olan onun annesinin sütü ile dolmuştur.

Sen o zaman çocuktun ve onu emerdin. Seni, sana gelen, seni korkutan her şeyden esirgerdi.

Sen, bize nimetleri verecek şeyleri tükenmiş biri de olmadın. Mallarımız çoğaldı, senden nurlanmış, feyizler almış insanlar olduk.

Biz bulamadığımız nimetleri, o nurlarını saçışınla buluyorduk. Elde ediyorduk. Ey insanların en üstünü olarak haber verilen Allah'ın Resulü (s.a.v).

Şüphesiz bizler nimetlerimiz çoğaldıkça sana şükrederiz. Bundan sonra bizler için artık üzüntüler ve aşağılık durumlar, ha-kirlikler vardır."

Elçinin bu şiirleri üzerine Resulullah (s.a.v) buyurdu ki,

- "Çocuklarınız ve kadınlarınız mı size daha çok sevimli yoksa mallarınız mı? Onlar da,

- Sen bizi mallarımızla soylarımız arasında serbest bıraktın. Şüphesiz sen çocuklarımız ve karılarımızı bize bırakırsın. Çünkü onlar bize daha çok sevimlidirler.

Bunun üzerine Resulullah (s.a.v) buyurmuştur ki:

- Benim ve Abdu'l-Muttalib oğulları için olan hisseler giren kadın ve çocuklarımız sizin olsun. Kureyşliler de,

- Bizim mallarımız Allah'ın Resulünündür, dediler. Ensar,

- Bizim mallarımız da Allah'ın Resulünündür, dediler. Akra' b. Habis ise,

- Benim ve Temim oğullarının malları bizimdir, dedi. Uyeyne b. Hısn da;

- Benim ve Fezâre oğullarının malları da kendilerimizindir, dedi. Abbas b. Mirdas's-Sülemî de,

- Benim ve Süleym kabilesinin malı da bizimdir, dedi. Süleym oğulları hep birlikte,

- Bize âit mallar Allah'ın Resulü içindir, dediler. Bunun üzerine Abbas b. Mirdas da, Süleym oğullarına hitaben,

- Hakikat bana hîle yaptınız, aldattınız, dedi. Resûlullah

(s.a.vj da,
- Kim bu esir kadın ve çocuklardan hakkını verirse ona yüksek boylu 6 deve, bedel olarak verilecektir. Bu vaad üzerine haklarından vazgeçmeyenler de haklarına düşen kadın ve çocukları Hevâzinlilere geri verdiler. [\[133\]](#)
Uyeyne ise Hevâzinlilerin yaşlı bir kadını almış ve şöyle demiştir:
- Ben bu kadının nesebinden sağ kalmış birinin olacağını zannetmem.
Bu sözü ile fidyenin artırılmasını istemiştir. Ebu Sard da ona,
- Bu kadını serbest bırak. Yemin ederim ki bu kadının ağzı soğuk, göğüsleri büyük değildir. Karnı çocuk yapmaz. Sütü yoktur. Kocası da bir değildir.
Bu sözler üzerine Uyeyne, ihtiyar kadını, 6 deve karşılığı geri verdi. Bilâhare Akra ile karşılaştı ve şu şikâyetinde bulundu,
- Ben onu beyaz bir câriye olarak zannetmiş ve almıştım. Ama insafı ve dişiliği yoktu.
Esir kadınlar arasında bir de Şeymâ bintil-Haris b. Abdî'l-Us-za vardı. Bu peygamberin (s.a.v) süt kız kardeşiydi. Resûluilah (s.a.v) getirilmesini istedi.
- Ben senin kız kardeşinim. Peygamber (s.a.v) de,
, - Bu iddianın alâmeti, belgesi nedir? diye sordu. Şeymâ da,
- Alâmet olarak, küçükken yanma oturduğum zaman ısırığın yer vardır. Resûlullah alâmeti tanıyınca örtüsünü yere serdi, o da oturdu. Bunun üzerine Peygamber (s.a.v) onu, yanında kalması ve kavmine gitmesi konusunda serbest bıraktı. O da kavmine gitmek isteyince, Peygamber (s.a.v), fide verilmeden onu serbest bıraktı. Makhul isimli bir erkek köle ile bir câriye verdi. Şeymâ da bunları birbiri ile evlendirdi ki hâlen nesilleri mevcuttur.
Bu olay bir çok hükümler taşıması sebebiyle idarecilere, ko mutanlara yararlı olması düşünülerek buraya kaydedilmiştir.
Esir kadınlardan evliler varsa, kocaları yanlarında esir bulunsun veya bulunmasın nikâhları bâtil olur. Ebû Hanîfe'ye göre: Esir kadınların kocaları, yanlarında iseler nikâhları devam eder Esir evli kadınlar müslüman olur, sonra da esir düşerse bunlar hür kadınlar sayılırlar. Bekleme zamanının (iddetin) sona ermesiyle kocalarıyla olan nikâhları da bâtil olur. Esir kadınlar savaşçılara dağıtılınca, hayız âdetlerinden kesilinceye, hâmile iseler doğum yapıncaya kadar onlarla cinsî münâsebette bulunmak haramdır. Resûluilah (s.a.v) Hevâzin kabilesi esirlerine uğrayınca buyurdular ki:
"Dikkat ediniz, hâmile kadınlara doğumlarını yapınca ya kadar, hâmile olmayanlara da hayız âdetlerini görüp bitirinceye kadar cinsî münasebet için varılmaz."[\[134\]](#)
Müşrikler, müslümanların mallarını elde ederlerse mülkiyet yine müslüman sahiplerine aittir. Tekrar bu inallar müslümanların eline geçince, müslüman sahipleri bu malların geri alırlar. Herhangi bir karşılık da vermezler. Ebû Hanîfe'ye göre: Müşrikler galip gelmişlerse menkul ve gayri menkullere ve hattâ cariyelere de sahip olurlar. Cariyenin müslüman efendisi, düşman tarafına varıp eski cariyesi ile cinsî münâsebette bulunması haramdır. Sonradan müslümanlar tekrar bu menkul ve gayri menkulleri geri alırlarsa asıl mâliklerinden daha üstün bir hakka sahiptirler. İmam Mâlik'e göre: Arazînin sahibi, ganimet malları taksim olmadan yetişirse önceki malını tekrar o alır, hak onundur. Taksimden sonra yetişirse hissesine düşen muharip hak sahibi olmada eski mâlikten daha üstün bir hakka sahiptir. Eski mâlik arazisini almak isterse bedelini verir, arazisini muharipten geri alır.
Düşman tarafının kadın ve çocuklarını satın almak caizdir. Anlaşmalı düşmanların çocukları da satın alınabilir. Kadınları satın alınamaz. Zimmîlerin kadın ve çocuklarını satın almak caiz değildir.
Ganimet malını elde edenler 1 veya 2 kişi de olsa beşte birini (1: 5) almalarına hükmedilir. Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf, İmam Mu-hammed'e göre: Ganimet malının 1: 5'ini seriyye olmadıkça alamazlar. Seriyyenin miktarı ise: Ebû Hanîfe ve Muhammed'e göre: Yardımlaşmayı sağlayacak kadar insan topluluğudur. Ebû Yusuf a göre: Bir seriyye 9 veya daha fazla kimselerden teşekkül eder. Çünkü Abdullah b. Cahş'ın seriyyesi 9 kişilikti. Hukukçular-ca bu görüş muteber değildir. Çünkü Resulullah (s.a.v), Abdullah b. Enis'i yalnız başına, seriyye hükmünde Haris b. Süfyân el-Huzelî'nin öldürülmesine gönderdi ve onu Öldürdü. Amr b. Umey-ye ed-Damri'yi de aynı şekilde tek başına Abdullah'ın peşinden bir seriyye olarak gönderdi.
Anne ve baba müslüman olarak teslim olurlarsa küçük kız ve erkek çocukları da müslüman sayılır. Deli olmayan yetişkin çocuklar müslüman sayılmazlar. İmam Mâlik'e göre: Müslüman olan babanın yetişkin olan çocukları da müslüman sayılırlar. Annenin müslüman oluşuyla yetişkin çocukları, müslüman sayılmazlar. Çocukların kendi kendilerine müslüman oluşları ve dinden çıkışları muteber değildir. Ebû Hanîfe'ye göre: Mümeyyiz çocukların müslüman oluşu da dinden çıkışları da muteberdir. Yalnız dinden çıkarılsa, balığ, yetişkin oluncaya kadar öldürülmezler. Ebû Yusuf a göre: Mümeyyiz çocuğun müslüman oluşu, muteber ama dinden çıkışı muteber değildir. İmam Mâlik'e göre ise: İslâmiyetin ne olduğunu biliyor, faydasına olacağını düşünüyorsa müslümanlığı muteberdir, düşünemiyorsa muteber değildir. [\[135\]](#)

E- DÜŞMAN ARAZİSİNİN HUKUKİ DURUMU

Müslümanların bir toprağı elde edişleri 3 yoldan biriyledir.

Şöyle ki:

a) Arazî, düşmanı esir almak, zorla çıkarmak, öldürmek, savaş yolu ile güç ve kuvvet kullanmakla elde edilir.

Bu şekilde elde edilen arazînin hukukî hükümleri hakkında ihtilâf vardır. Şafiî, buraları ganîmet kabul etmekte ve savaşçılara dağıtılır demektedir. Savaşçılardan hissesini almayanlar varsa veya hepsi birden hisselerinden vaz geçerlerse müslümanların ihtiyaçlarına vakfedilir. İmam Mâlik'e göre: Bu yolla elde edilen arazî müslümanların vakıf arazisi olur, bu bakımdan taksimi doğru değildir. Ebû Hanîfe'ye göre: Halîfe serbesttir. Dilerse savaşçılara arazîyi taksim eder, arazî öşür Arazî olur. Dilerse arazîyi eski sahiplerine geri verir, fakat arazîden haraç vergisi alır. Bu durumda arazî Haraç Arazî hükmünü alır. Müşrikler de zimmî olurlar. Dilerse müslüman topluluğu için vakfeder. Bu takdirde arazi üzerinde yaşayan müslüman olsun, müşrik olsun arazî İslâm ülkesine dahildir. Vakıf haline konulan arazînin işlenmesi müşriklere verilmez. Bu, orasının dâr-ı harb sayılmaması içindir.

b) Düşmanın müslümanlar dan korkmaları sebebiyle bırakıp, gittikleri ve müslümanların kolayca savaşmaksızın elde ettikleri arazi: Böyle bir istilâ sonucu elde edilen arazi vakıf arazi olur. Bir görüşe göre de: Halife açıkça vakıf yapmadıkça vakıf arazi olamaz. Haraç vergisi kor. Bu vergiyi araziyi işleyen müslüman veya gayr-i müslimden alır. Müslüman araziyi işliyorsa ayrıca mahsulü için öşür de verir. İstilâ zamanı ağaçlarda meyve ve hububat varsa bunlar araziye bağlı olarak vakıf olur. Öşür alınmaz. Ammenin işine harcanır. Halife araziyi vergilendirmedi, ağaçlı araziyi şahsa vermede serbesttir. Dilerse, haraç vergisi kor, dilerse meyvelere ve hububata belirli nisbetlerle hazinenin ortaklığını şart koşar, dilerse, meyve ve hububattan öşür vergileri alır, dilerse arazi için haraç vergisi, mahsul için ise öşür vergisi kor. Ebû Hanîfe'ye göre: Öşür ve haraç ikisi bir arazide birleşmez. Haraç vergisi konunca Öşür vergisi ortadan kalkar. İstilâ suretiyle elde edilen arazi İslâm ülkesinin olmuştur. Dolayısıyla bu toprakları satmak, doğru değildir. Fakat arazide yetişen meyve ve hububat, ağaçlar satılabilir.

c) Anlaşma yoluyla müslümanların bir araziyi elde etmeleri: Burada müslümanlar araziyi düşman elinde bırakır, haraç vergisini ödemelerini şart koşarlar. Bu gruba giren arazi 2 kısımdır.

aa) Düşman tarafı ile, arazinin mülkiyetinin müslümanlara kalması şartıyla yapılan anlaşma sonucu, araziyi düşmana bırakmadır. Anlaşma ile düşmanın müslümanlara mülkiyetini bıraktıkları bu topraklar vakıf arazi statüsüne girer, İslâm ülkelerinden sayılır. Arazinin rehnedilmesi, satılması doğru değildir, hukuken hükümsüzdür. Haraç, ücret sayılır. Müslüman olmalarıyla haraç vergisi düşmez. Arazinin haracı alınır. Arazi müslümana da intikâl etse haraç yine alınır. Sulh anlaşması sonucu bu yerlerin sahipleri, anlaşmalı kimselerden olurlar. Her ne kadar şahısları için cizye verseler de, anlaşmalı kimselerden sayılmaları en uygun olanıdır. Cizyeyi vermezlerse vermeleri için zorlanamazlar. Muayyen bir süre için cizyeyi vermeyi kabul ederlerse, o süre içinde onlardan cizye alınır. Süre hiç zikredilmemişse en az 4 aydır, 1 seneyi de geçemezler. 4 ay ile 1 sene arasındaki cizye miktarlarında iki durum vardır. Ya 4 aya ya da 1 seneye karar verilir. Bu sürelerin sonunda cizyeleri ödemeleri gerekir.

bb) Arazi sahipleriyle anlaşılır, haraç vergisi konur, bu vergileri öderler. Verilen bu haraç vergisi cizye hükmündedir. Arazi sahibi, gayr-i müslim, müslüman olunca haraç da kalkar, fakat toprakları İslâm ülkesi olmaz. Anlaşmalı ülke (Dâr-ı Ahd) olur. Araziyi satar veya rehnedebilirler. Arazi bir müslümana geçerse haraç vergisi alınmaz. Anlaşma ile bu topraklarda kalmayı kabul etmiş olurlar. Cizye (baş vergisi) de alınmaz. Çünkü İslâm ülkesinde değildir. Ebû Hanîfe'ye göre: Anlaşma ile ülkeler İslâm ülkesi olur. Kendileri de zinimî sayılırlar, cizye alınır. Haracın alınması hususu iki tarafça kararlaştırıldıktan sonra karşı taraf anlaşmayı bozarsa, haklarında uygulanacak hüküm hakkında ihtilâf mevcuttur. Şafii'ye göre: Toprakları müslümanların elinde ise anlaşma hükümleri bakidir. Topraklarına müslümanlar sahip değilseler ülkeleri düşman ülkesi sayılır ve anlaşmayı bozmuş kabul edilirler. Ebû Hanîfe'ye göre: Ülkelerinde müslüman varsa, veya anlaşmalı arazi ile düşman ülkesi arasında bir İslâm ülkesi toprağı bulunuyorsa, anlaşmalıların toprağı da İslâm ülkesi hükmündedir. Haklarında, taşkınlık çıkaranlar hakkındaki hükümler uygulanır. Aralarında müslüman bir gurup yoksa veya Ülkeleriyle düşman ülkesi arasında bir İslâm ülkesi toprağı mevcut değilse o zaman ülkeleri harp ülkesi sayılır. Ebû Yusuf ve Muhammed'e göre: Her iki durumda da ülkeleri düşman ülkesidir. [\[136\]](#)

F- DÜŞMANDAN ELDE EDİLEN MENKUL MALLAR VE TAKSİM USÛLÜ

Menkul mallara gelince: Bunlar toplanılmış ganimetlerdir. Menkul malları Peygamber (s.a.v) kendi görüşüne göre taksim ederdi. Bedir savaşında Muhacirlerle Ensâr arasında bu yüzden ihtilâf çıktı. Bu olay üzerine Allah Teâîâ, Resulü (s.a.v) içinbu malları mülk mal yaptı. O istediği şekilde tasarrufta bulundu.

Ebû Umametil-Bahilî'nin naklettiğine göre: Ebû Umame şöyle der. "Ubâde b. Sâmit'den Enfâl (Harp ganimetleri) hakkındaki ayet-i kerimeyi sordum. Sorduğum âyet-i kerime de:

"Habibim sana harp ganimetlerinin hükmünü sorarlar. De ki: Bu ganimetler Allah'ın ve Resulününüdür. O halde tam mü'minlerdenseniz Allah'dan korkun, ihtilâfa düşmeyi p aranızı düzeltin." (K. K. 8: 1) dir. Ubade b. Sâmit dedi ki:

- Bedir harbinde idik. Ganimetler hakkında ihtilâf gösterdik. Ne kötü bir hareket idi. Allah Teâlâ ganimetleri elimizden aldı, Resulüne (s.a.v)'e verdi. Onu müslümanlar arasında eşit bir şekilde paylaştırdı. Kendi de Bedir savaşı ganimetlerinden Münebbih b. Haccac'm kılıcı "Zülfikâr"ı aldı. Ganimetleri, Bedir savaşından sonra nazil olan şu âyet-i kerimenin hükmüne kadar beşe taksim etmediler.

"Bilin ki, ganimet olarak aldığınız herhangi bir şeyin mutlaka beşte biri (1: 5) Allah'ın, Resulünün, Resulünün hısımlarının, yetimlerin, yolcuların, yoksullarındır." (K. K 8: 41) Allah Teâlâ bu hükümleriyle zekât gibi ganimetlerin de taksim şeklini göstermiştir. Bedir savaşından sonra Benî Kaynuka kabilesi ganimetini Resûlullah (s.a.v) ilk defa bu hükümle taksim etti.

Harp esnasında elde edilen mallar, harp sona erinceye kadar taksim edilmez. Çünkü harbin sona erişi ile zaferin kazanıldığı, mülkiyetin kesinlik kazandığı bilinir. Böylece savaşçıların mal taksimi ile meşgul olmaları önlenir. Aksi hâlde yağmalama sonucu büyük bir düşman baskısına maruz kalınır, yenilgiye sebep olunur. Harp sona erince komutan nasıl münâsib görürse o şekilde ganimetleri taksime başlar. Ya hemen harbin bitiminden sonra taksim eder. Ya da İslâm ülkesine gelinceye kadar bekler. Ebû Hanîfe'ye göre: Düşman ülkesinde, savaş meydanında taksim yapılmaz. İslâm ülkesine dönünce taksim edilir.

Dağıtımda usûl: Önce düşman ölülerinin elbise ve teçhizatını dağıtmakla işe başlar. Her savaşçıya öldürdüğü düşmanın her şeyini verir. Halife bu hususta önceden şart koşsun koşmasın durum bu şekildedir, değişiklik yapılmaz. Ebû Hanife ve Mâlik'e göre: Savaşa giderken şart koşulmuşsa, herkese öldürdüğünün teçhizatı verilir. Şart koşulmamışsa teçhizat ganimet sayılır. Savaşçıların hepsi ortaklaşa iştirak ederler. Peygamberin (s.a.v) ilâncılarından biri, ganimetlerin toplanışından sonra şu şekilde seslenmiştir:

"Kim bir şahsı öldürürse teçhizatı onundur" [\[137\]](#) Tabii ki bu ilânı yaptıran Resûlullah'dır. (s.a.v).

Ganimette dikkat edilecek husus, taksim işinin geciktirilmemesi, elde edilen teçhizatın başkalarına veril meme si dir. Ebû Katâde'ye öldürmüş olduğu 20 kişinin teçhizatı verilmiştir. Metinlerde geçen teçhizat terimi içine, düşmanın üzerine korunmak için giydiği elbiseler, savaşta kullandığı silâhi, bindiği atı girer. Mallarından harp için hazırlayıp, ayırdığı şeyler teçhizat terimi içine girmez.

Harp meydanında yanında bulunan su kapları, hayvan teçhizatı bu terimin içine girer mi, girmez mi hususu ihtilâftır. Bir görüşe göre: Girer. Diğer görüşe göre: Girmez. Teçhizatın beşte biri (1:5) söz konusu değildir. Mâlik'e göre: Techizatm beşte biri (1: 5) söz konusudur. Bu miktar beşte bire hak sahibi olanlara verilir. Teçhizat verildikten, gerekli dağıtımı yapıldıktan sonra ne yapılacaktır?

Muteber olan bir görüŖe göre: Ganimetlerin beŖte biri (1: 5) hak sahiplerine ayrıldıktan sonra geri kalanı savaŖanlara dağıtılır. Ayet-i kerime de: "Biliniz ki, ganimet olarak aldığımız herhangi bir Ŗeyin mutlaka beŖte biri (1: 5) Allah'ın, Resulünün, hısımlarının, yetimlerin yoksulların, yolcularındır." buyurulmuŖtur. (K.K. 8: 41).

Ebû Hanife, Ebû Yusuf, Muhammed ve İmam Mâlik'e göre: BeŖte biri yetimlere, miskinlere, fakirlere, yolda kalmıŖlara verilmek üzere 3 eŖit selime ayrılır. İbn Abbas'a göre: BeŖte bir 6 sehme ayrılır. Allah'ın selimi Ka'be iŖlerine, harcanır. Burada sözü edilen beŖte birin sahipleri Fey'de sözü edilen beŖte birin (1: 5) sahiplerinin aynıdır. 1: 5'in 1 sehmi Resulullah'a (s.a.v) aittir. 1: 5'in 1 sehmi HâŖim ve Abdul-Muttalib oğullarından Resûlullah'ın (s.a.v) yakın akrabalarına aittir. 1: 5'in 1 sehmi yetimlere, 1: 5'in dördüncü 1 sehmi miskinlere, 1: 5'in 1 sehmi de yolda kalmıŖlara verilir. Bunlardan sonra harpte hazır bulunan çocuklara, zimmilere, kölelere ve kadınlara bahŖiŖlerde, atıyyelerde bulunulur.

İkinci bir görüŖe göre: Bunlar, bahŖiŖ verilme bakımından beŖte bir hak sahiplerinin haklarını almalarından Öncedir. Fakat zimmilere ihtiyaçları miktarı kadar mal verilir. Bunların hissesi bir piyade veya süvarinin hissesini geçemez. Harp esnasında: Kâfirin müslüman, çocuğun yetiŖkin, kölenin hür olrnasiyle atıy-yede, bahŖiŖte bulunulacak kimseler azalırsa da onlara harp bitmeden bu statüleri girdiklerinden, hibe, bahŖiŖ yerine savaŖçıların seliminden verilir. Harp bittikten sonra durumlarında, sayıldığı gibi deđiŖiklikler olursa ihsan ve bahŖiŖte bulunulur, ganimetten savaŖçılara verilen sehimler gibi sehim verilmez. İŖte ganimetlerden beŖte bir (1: 5) ve sayılan kimselere verilmek üzere bahŖiŖ ayrıldıktan sonra geri kalan ganimet, harbe katılan savaŖçılara dağıtılır. SavaŖçılar da hür, müslüman, sıhhatli erkeklerden ibarettir. Bunların hepsinin bizzat savaŖa girmeleri gerekmez. Harp seferine katılıp, savaŖ meydanına girmeyenler, geri hizmetlerde bulunmuŖ olanlar da bu hareketleriyle savaŖçılara çeŖitli Ŗekillerde destekçi olmuŖlardır.

Bu konuda Ŗu âyet-i kerimenin hükmünde ihtilâf edilmiŖtir.

"Berikilere; gelin Allah yolunda muharebe edin yahud hiç olmazsa dűŖmanın kendinize ve ailelerinize saldırmalarını önleyin, denildi de..." (K. K. 3: 167).

Bu âyet-i kerimeye iki türlü mânâ verilir. Süddî ve İbn Cü-reyc'e göre: Desteği çoğaltmaktır. İbn Avn'a göre: At besleyip onunla savaŖmak. Ganimetler, muhâriblere istihkaklarına uygun olarak taksim edilir. PaylaŖtırma iŖini bizzat yapanın veya komutanın seçim ve tercihine bırakılmaz. İmam Mâlik'e göre: Ganimetlerin taksimi halifenin görüŖüne göre yapılır. İsterse savaŖçılara eŖit Ŗekilde taksim eder, isterse savaŖa katılmıyanları da katar, onlara da ganimetten pay ayırır. Hadis-i Ŗerifte de:

"Ganimet, savaŖa katılıp ona bizzat Ŗahit olanlarındır"^[138] buyurulmuŖtur. Böylece Mâlikin sözü geçen görüŖü reddetmektedir.

SavaŖa katılanlardan süvarileri, gördüğü hizmetlere karŖılık piyhadelere üstün tutarsa bu isabetli bir hareket olur. Üstün tutma ve tercihte miktar nedir?

Bu konu hukukçular arasında ihtilâflı olup Ebû Hanife'ye göre: Süvariye iki sehim, piyadeye bir sehim verilir. Ŗafi'ye göre: Süvariye üç sehim, piyadeye bir sehim verilir. Süvarilerden mak-sad da, at üzerinde savaŖanlardır. Katır, deve, fil, merkep üzerinde savaŖanlar piyade sayılır. Atın koŖu atı olup olmaması Önemli değildir. Süleyman b. Rebiâ'ya göre: Ancak koŖu atlarıyla savaŖanlar süvari sayılır.

Süvari savaŖa atlı olarak katılıyorsa ona pay verilir, katılma-mıŖsa verilmez. Bir kimse harbe birden fazla atla katılırsa, kendisine yalnız bir süvari hissesi verilir. Ebû Hanife ve Muhammed'in görüŖü de böyledir. Ebû Yusuf a göre: İki süvari payı verilir. Evzaî de aynı fikirdedir. İba Uyeyne'ye göre: Kendisine muhtaç olunan nisbet ve miktara göre pay verilir.

Süvariye ve ata hiç ihtiyaç yoksa atla savaŖa katılanlara süvari payı verilmez. SavaŖa katıldıktan sonra süvarinin atı ölürse, süvari payı alır. SavaŖa katılmadan atı ölmüŖse piyade payı alır, süvari payı hakkı alamaz. Süvarinin kendisinin Ölüm durumu da böyledir. Ebû Hanife'ye göre: DűŖman toprağına girdikten sonra süvari veya atı ölürse ona süvari payı verilir.

Harp sona ermeden bir topluluk müslümanlara yardıma gelirse, elde edilen ganimetlere iŖtirak ederler. SavaŖ bittikten sonra gelirlerse, ganimetlere iŖtirak edemezler.

Ebû Hanife'ye göre: SavaŖ bitmeden, yardıma gelenler, dűŖman topraklarına girmiŖlerse ganimete iŖtirak ederler. Harbe katılan levazım, sıhhiye gibi geri hizmet iŖi görenler de ganimetlerin paylaŖılmasında bizzat savaŖanlarla eŖit paya sahiptirler.

Bir topluluk Sultanın müsaadesi olmadan savaŖırsa, ganimet olarak aldıkları Ŗeyler gerçek harp ganimeti gibidir... BeŖte biri belirtilen yerlere verilir. Geri kalan aralarında paylaŖtırılır. Ebû Hanife'ye göre: BeŖte bir de alınmaz. Tamâmı kendilerine aittir. Hasanul-Basri'ye göre: İzinsin savaŖanlar ganimet olarak aldıkları Ŗeylere sahip olamazlar.

Müslümanlar anlaŖma veya esaretle dűŖman ülkesinde bulunur, arkasından müslüman savaŖçılar da geliverirse, müslüman savaŖçılar bu Ŗekilde dűŖman ülkesinde bulunan o müslümanları âzad ederler. Mal ve Ŗahıslarından yararlanamazlar.

Ebû Davud'a göre: DűŖman ülkesinde bulunan müslümanın mal ve Ŗahsından yararlanılır. Ancak emân verilirse yararlanılmaz. Her iki grup müslümanlar birbirlerinden emin olur, birbirlerine güvenirlerse afvedilirler, mal ve Ŗahıslarından faydalanmak haramdır. SavaŖlarda sabit kararlılığı, cesareti, büyük yardımları görülenler olursa bunlar da diğerleri gibi eŖit hakka sahiptirler. Âmmeye ayrılan maldan da gördüğü hizmet, gösterdiği kahramanlıklara karŖılık fazladan mal verilir. BaŖarı gösterenin hakkı hiçbir zaman kaybolmaz. Resulüllah (s.a.v), amcası Hamza b. Abdil-Muttalibden sonra ikinci hicret yılında Rebiu'l-Evvel ayında, İslâm sancağının taŖınması hususunda Ubeyde b. el-Haris'le anlaŖtı. Onunla beraber Sa'd b. Ebî Vakkas'ı da Hicazın güney taraflarına görevlendirdi. MüŖriklerin komutanı Ebû Cehl'i gördüler. Sa'd b. Ebî Vakkas, ok attı ve onu yaraladı. İslâmiyette ilk ok atan Sa'd olmuŖ oldu. Sa'd Ŗu Ŗiiri okudu:

"Dinleyin bakalım, oklarımı atıŖ sayesinde dostlarımı koruduğuma dair Resûlüllah'a (s.a.v) bir haber acaba geldi mi?

Oklarımın onların komutanını Öyle bir uzaklaŖtırdım ki, korkularımızı giderdim, bize kolaylıklar göründü.

Ey Allah'ın Resulü, dűŖmana karŖı okuyla atıŖ yapan benden önce bir okçu çıktı mı? Kim var?

Bu gösteriyor ki, senin dinin hak ve doğru dindir. Sen dîn sayesinde adalet ve insanlığı getirdin."

Bu Ŗiir Peygambere (s.a.v) ulaŖınca, Sa'd'ı komutan tâyin etmediğine, sancağı ona vermediğine üzüldü. Sa'd'ı taltif etti, tebrikte bulundu.^[139]

ON ÜÇÜNCÜ BÖLÜM Cizye Ve Haraç

A- CİZYENİN HUKUKİ MAHİYETİ, TOPLAMA USÛLÜ

Allah'ın, müşriklerden alıp müslümanların genel menfaatinin harcanmak üzere kabul ettiği iki hak vardır: Cizye ve Haraç. Cizye ve haraç üç hususta birlik, üç hususta da ayrılık gösterir. Bunların her biri sırasıyla etraflı bir şekilde anlatılacaktır.

a) Cizye ve haracın birleştiği üç husus şunlardır.

1- Cizye ve haraç müşriklerden, küçüklüklerini, seviyeye müslümanlardan aşağı durumda oluşlarını, alçaklıklarını göstermek için alınır.

2- Her ikisi de feyy sahiplerine harcanan, âmme işlerinde kullanılan mallardır.

3- Her iki vergi de her yıl gerekli süreyi doldurunca alınır. b) Ayrıldığı noktalar:

1- Cizye vergisi İslâm hukukunun kaynaklarında tesbit edilmiştir; hakkında dinî hüküm vardır. Haraç ictihadla sabittir.

2- Cizyenin en az miktarı dinî hükümle, en fazla miktarı ictihadla sabittir. Haracın en az ve en çok miktarı ictihadla sabittir.

3- Cizye vergisi, kâfir kalındığı sürece alınır, müslümanlıkla cizye vergisi düşer. Haraç vergisi kâfir ve müslüman iken alınır. Müslümanlıkla düşmez. Cizye adam başına alınır. Ceza kelimesinden türemiştir. Ya kâfir oluşlarına, bu işin kötülüğüne binâen bir cezadır, ya da müslümanların himayesinde oluşlarından, onlara iyi muamele edişe karşılıktır. Cizye hakkında asıl hüküm:

"Kendilerine kitap verilenlerden ne Allah'a ne âhîret gününe inanmayan, Allah'ın ve Peygamberinin haram ettiği şeyleri haram tanımayan, hak dinini din olarak kabul etmeyen kimselerle, hakîr ve zelil kendi elleriyle cizye verecekleri zamana kadar muharebe edin." (K. K. 9: 29) buyurulmuştur.

Bu âyet-i kerîmedeki, "Allah'a îman etmeyenler..." hükmü karşısında her ne kadar Ehî-i Kitap Allah'ın birliğini kabul ederse de, şu hüküm onların îmanlarını reddetme anlamıdır. Ayet iki türlü açıklanır.

1- Allah'ın kitabına Kur'ânı'na îman etmemeleri,

2- Resulü Hz. Muhammed'e îman etmemeleri. Çünkü Peygamberi (s.a.v) kabul, ona gönderilen kitabı da kabul sayılır.

"Âhîret gününe îman etmeyenler.." Hükmü de iki türlü açıklanır.

1- Sevap ve günâhı kabul etseler de âhîret gününün cezasından korkmazlar.

2- Allah'ın vafsettiği azabları kabul etmezler.

"Allah'ın ve Peygamberinin haram ettiği şeyleri haram tanımayan.." hükmü de yine iki şekilde açıklanır. 1- Onların dininden birçok hükümlerin Allah tarafından kaldırılmasını, kabûl etmezler. 2- Allah'ın kendilerine helâl ettiğini helâl, haram ettiğini de haram saymazlar.

"Hak dinini din olarak kabûl etmeyen kimselerle.." hükmünde de: 1- Kelbî'ye göre: Tevrat ve İncil'de Resûlullah (s.a.v)e uymayı emreden hükümleri kabûl etmezler. 2- Ekseri hukukçulara göre de: İslama girmeyi kabûl etmezler, şeklinde mânâlar verilir.

"Kendilerine kitap verilenlerden..." Hükmünde de iki açıklama vardır. 1- Kendilerine kitap verilenlerin çocukları, 2- Aralarında ilâhî kitap olan kimselerdir, ki: O kitaba uymada, kitabın çocuğu sayılırlar, demektir.

"Cizye verecekleri zamana kadar..." hükmünde de, 1- Cizyeyi bizzat verinceye kadar, 2- Cizyeyi ödemeyi yükleninceye kadar. Cizyeyi taahhüt etmeleri ile savaşı bırakmak gerekir. Şeklinde iki türlü açıklama yapılır.

"CİZYE" kelimesine gelince: İki türlü açıklaması yapılır. 1-Tam karşılığı bulunmayan, ancak açıklamasıyla mânâsı anlaşılan, doğrudan doğruya bilinmeyen mânâsı mücmel, kısa ve kapalı bir isimdir. 2- Kitap ve sünnet delillerinin özel bir mânâyı sevk etmediğinde âmîm bir isimdir.

Âyet-i kerîmede geçen "Elleriyle.." den maksat iki türüdür. 1- Kudret ve zenginlik, 2- Müslümanların kendilerinden her yıl cizyeyi almaya kuvvet ve kudret sahibi olduklarına, onları inandırmak için, demektir.

"Onlar, hakîr ve zelil insanlardır." hükmünde de: 1- Alçak, bayağı insanlardır. 2- Onlara İslâmın hükmünü uygulamak gerekir. Bu bakımdan, devlet idarecisi ehl-i kitaptan, müslüman ülkesinde olduklarını göstermek için zimmet ehli olarak adam başına cizyeyi uygulaması vâcibdir, şeklinde iki açıklama vardır.

Ehli kitabın cizye vermesiyle iki hakları ortaya çıkar. 1- Onlarla savaşılmaz. 2- Onları ve haklarını haksız saldırılara karşı korumak. Kendileriyle savaşılmamakla güven duyarlar. Himaye ile de korunduklarını anlarlar. Nâfi'in İbn Ömer'den rivayetine göre: İbn Ömer, Resûlullah (s.a.v) in buyurdıkları şeyin sonunda şöyle hükmediyordu:

"Benim zîmmetimdekiyle beni koruyunuz." Arab olan gayr-ı müslimler de diğerleri gibidir. Ebû Hanîfe'ye göre: Araplar zelil olmadıklarından (kendilerinden) cizye alınmaz, der. Mürted-lerden (Dinden çıkanlardan), dehrîlerden, putperestlerden de cizye alınmaz. Ebû Hanîfe, Arapların dışındaki milletlerin puta tapanlarından cizye alınır. Putperest Araplardan alınmaz, der.

Ehl-i Kitaptan maksat da: Yahudi ve Hıristiyanlardır. Kitapları Tevrat ve İncildir. Her ne kadar kestikleri yenmez, kadınları İle nikâhlanılmazsa da Mecûsiler Ehl-i Kitap muamelesi görürler ve cizye alınır. Yıldız tapanlar, Sâmirîler dinlerinin asıllarında, inançlarında Hıristiyanlık ve Yahûdîliğe uyarlıysa, teferruatta ayrılık da olsa yine cizye alınır. Dinlerin asıllarında benzerlik yoksa cizye alınmaz. Bir şahıs, İslâmîyetin gelişi ile Yahûdîlik ve Hıristiyanlık değişmeden önce, Yahûdîliğe veya Hıristiyanlığa girerse, ikrar ettiği dine göre işlem görür. Yahûdîlik ve Hıristiyanlığa İslâmîyet geldikten sonra girerse, bu girişi kabul olmaz.

Dinî durumu şüpheli olandan cizye alınır. Çestiği yenmez. Yahudilikten Hıristiyanlığa geçtiğini ikrar edenin sözü, din değiştirmesi, muteber olmaz. Müslüman olması gerekir. Bir kimse Önceki bıraktığı dine dönerse ikrarı hakkında iki görüş vardır. Ya kabûl edilir veya edilmez. Müslüman olması istenir.

Hayber ve diğer yerlerdeki Yahudiler, hukukçuların icmâma göre: Cizye hususunda bir sayılırlar, diğer yerlerdeki gibi cizye alınır. Cizye, müşriklerin hür olan erkeklerinden alınır. Kadınlardan, çocuklardan, delilerden, kölelerden alınmaz. Çünkü anılan kişiler, erkeklere bağlı, onların zürriyetidirler. Bir kadın tek başına yaşarsa, esasta cizye alınmaz. Her ne kadar tek başına ve yalnızsa da kavminin erkeklerine tâbidir. Düşman ülkesinden ayrılıp, ikâmet etmek için İslâm ülkesine gelip cizye veren kadın, verdiği cizye ile sorumlu tutulamaz, verdiği hibe sayılır. Kadın cizye vermektan kaçınırsa vermesi için zorlanmaz. Gelmiş olduğu müşrik milletine tâbi değilse zimmî olması gerekir.

Erkek ve dişiliği belli olmayan şahıstan cizye alınmaz. Cinsiyet müşkilliği kalkar, erkek olduğu ortaya çıkarsa, geçmiş zamanları için ve müteakip yıllarında cizye alınır.

Cizye'nin miktarı hususunda hukukçular farklı görüş açıklamışlardır. Şöyle ki:

a) Ebû Hanîfe cizye verecekleri üç guruba ayırmıştır.

1- Müşriklerin zenginleri: Bunlardan 840 dirhem gümüş cizye alınır. **2-** Orta hâili müşrikler: Bunlardan 420 dirhem gümüş cizye alınır. **3-** Fakir müşrikler: Bunlardan da 12 dirhem gümüş alınır. Ebû Hanîfe bu miktarların en az ve en çoğunu göstermiştir. Yani en çok 840 dirhem gümüş ve en az da 12 dirhem gümüş cizye alınır.

[140]

Bunun dışında içtihatla bulunmayı idareciler yasaklamıştır.

b) İmâm Mâlik'e göre: Cizyenin en az veya en çok miktarı takdir ve tesbit edilemez. Her iki tarafın idarecilerinin anlaşmasıyla tesbit edilebilir.

c) Şafî'ye İjöre: En az miktarı 1 Dinar (altın)dır. Bundan aşağı olamaz. En fazla miktarı idarecilerin içtihadına bağlıdır. Müşriklerin mâli durumlarına göre hepsine eşit miktarda veya farklı olarak cizye takdir ederler. Müşriklerin idarecilerinin rızası alınmak suretiyle müslüman idareciler cizyeyi karar! aştırırlarsa bu hüküm bütün cizye mükelleflerini ve sonraki asırlarda gelecekleri de bağlar. Bundan sonra idareciler kararlaştırılan cizyeden az veya fazla bir şeyle müşrik mükellefleri sorumlu tutamazlar. Cizyelerin artırılmasında anlaşılırsa, anlaşmaya göre artırma yapılır. Hz. Ömer; Tennuh, Behra ve Tağlib kabilelerinden alınan cizyeleri artırmıştır. Kadınlardan, çocuklardan cizye alınmaz. Çünkü cizye Feyy ehline harcanır. Kadınlara ve çocuklardan alınan zekât bunun aksinedir. Cizye ile zekât arası birleştirilirse ikisi beraber alınır. Zekât olduğu belirtilmemişse ve 1 dinardan da aşağı değilse cizye sayılır.

Müslümanlardan, cizye veren müşriklere uğrayanların misafir edilmesi hususunda anlaşma yapılırsa 3 gün takdir edilir, bundan fazla olamaz. Hz. Ömer de Şamlı Hıristiyanlarla, oraya gelen müslümanları 3 gün misafir etmeleri, yiyeceklerini sağlamaları hususunda anlaşma yapmıştır. Koyun, tavuk kesmelerine zorlanamazlar. Arpa vermeksizin hayvanlarını da barındırırlar. Bu nevi misafir ağırlama köy ve kasabalar içindir. Şehir için böyle bir şart yoktur. Ziyafet, sadaka ikramı şart koşulmamışsa, meyve ve hububattan sadaka verilmez. Yalnız yemek verilir. Yolcuları, gelip gidenleri ve dilencileri misafir etmeleri gerekmez.

Müşriklerden cizye alınmasının kararlaştırılması 2 şarta bağlıdır.

a) Müstahak olmaları. Bu 6 şart ihtiva eder. 1- Kur'an hakkında kötü söz söylememeleri, tahrif edilmiştir iddiasında bulunmamaları. 2- Resûlullah (s.a.v)'ı yalancılıkla itham etmemeleri, hakarete bulunmamaları. 3- İslâm Dîni yalan din olarak göstermemeleri, tenkid etmemeleri. 4- Müslüman kadınlarla zina yapma, evlenme hususuna yönelmemeleri, onları bu işler için zorlamamaları. 5- Müslüman görünüp dinde fitne çıkarmamaları, müslümanları dinden caydırmamaları, onların mal ve dinlerine, hücumda ve tecâvüzde bulunmamaları. 6- Düşman tarafına yardımda bulunmamaları, zenginlerinin destek olmaması. İşte bunlar zımmîler için riâyeti gerekli, bağlayıcı şartlardır. Bunlar önceden şart koşulmasa da uymaları gerekir. Şart koşulursa anlaşmanın ağırlığı kuvvetlendirmek içindir. Anlaşmadaki bu şartlara uymazlarsa, anlaşmayı bozmuş sayılırlar.

b) Müstehab: Bunun şartı da 6'dır. 1- Beyaz elbiseler giymek ve bellere bağlanan (kırmızı) Zünnâr'ı bağlamak suretiyle durumlarını belli etmek. 2- Müslümanlardan daha büyük binalar yapmamak. Bir sınırlama yoksa, ancak müslümanların evlerine eşit yükseklikte ev yapabilirler. 3- Çanlarının sesini, kendi din kitaplarını okuyuşlarını, Uzeyr ve Mesih'in Allah'ın oğlu olduğuna âit sözlerini müslümanların işitmeleri gerekir. 4- Haç ve putlarını, domuzlarını, içki içişlerini göstermemelidirler. 5- Ölülerini gizli defnetmeli, ağıtlarını gizli yapmalı, feryâd etmemelidirler. 6-Koşu ve binek atlarına binmemek. Katır ve merkebe binebilirler. İşte bu 6 müstehab durum anlaşma maddelerinde varsa şart hükmünde olup uymaları gerekir. Yoksa o zaman zımmîleri bağlayıcı sayılmaz. Şart olarak ileri sürülmüş, fakat uyanmışlarsa anlaşma bozulmuş olmaz. Uymaları için zorlanırlar. Zorla yerine getirilir, hadleri bildirilir. Şart koşulmamışsa uymayınca cezalandırıl am azlar.

Halife, müşriklerle yapılan anlaşmayı kâtiplere yazdırır, hükümleri tesbit ettirir. Şehirlere dağıtır, hükümlere uyulmadığında hemen müracaatı sağlar. Her kavmin anlaşma hükümleri ayrıdır. Başkaları muhalefet de etse, her anlaşma taraf olan milleti bağlayıcıdır.

Cizye: Anlaşmanın yapıldığı Kamerî aydan itibaren 1 kamerî senenin geçmesiyle alınması gerekir. O sene içinde ölenlerin terekesinden cizye alınır. Müslüman olanların ise zımmî olarak geçen senelerinin cizyesi alınır. Ebû Hanîfe'ye göre: Şahsın müslüman oluşu ve ölümü ile cizye borçları düşer. Yetişkin olanlar, deli iken aklı başına gelenler, o andan itibaren 1 senenin geçişiyle cizye ile mükellef tutulurlar. Fakir zenginleşirse, zengin güç duruma düşerse cizye de ona göre alınır. Yaşlılardan cizye düşmez. Bir görüşe göre: Fakirlerden, yaşlılardan cizye düşer.

Zımmîler dinlerinde, itikadlarında ihtilâfa düşerlerse, onlara karışılmaz. Günlük işlerde, bir hak konusunda ihtilâf ederlerse, kendi hâkimlerine duruşma için gidebilirler. Buna engel olunmaz. Müslüman hâkimlere baş vurulursa, hâkim İslâmî hükümlere göre karar verir. Cezayı gerektirici bir fiil işlerse bunlara da gerekli cezayı tatbik eder.

Anlaşmasını bozanlar güvendikleri yere giderler. Harbî durumuna düşerler. Anlaşmalı kimseler, İslâm ülkesine girince malları ve canları için güven vardır. Cizyesiz 4 ay, cizye vermek şartıyla 1 sene kalabilirler. Bu iki süre arasında ihtilâf" vardır. Zımmîler gibi sene dolmadan cizye verirse alınır. Zımmîlerde ise sene doima-yınca cizye vermeleri istenmez.

Müslümanlardan âkil, balığ bir yetkili harbî birine emân verir, güven garantisinde bulunursa bütün müslümanlar bu emâna uymak zorundadırlar. Emân konusunda, kadın, erkek gibi, köle, hür şahıs gibi, olup fark yoktur. Ebû Hanîfe'ye göre: Köleye savaşmak için izin verilmedikçe emân tanınmaz, tanınırsa hukuken muteber olmaz. Çocuklara ve delilere emân vermek doğru değildir. Kendine güven garantisi verildiği halde bu hükümünutur, harp ülkesinden emîn yere ulaşırsa o zaman harbî hükmüne girer.

Anlaşmalı ve zımmî olanlar müslümanlara karşı savaş açarlarsa o anda harbî duruma düşerler, öldürülürler. Savaşa katılmayanlara anlaşma hükümleri geçerlidir. Zımmîler cizyeyi ödemekten kaçınırlarsa ahidlerini bozmuş olurlar. Ebû Hanîfe'ye göre: Harp ülkesine gidinceye kadar bozmuş sayılmazlar. Harp ülkesine girmeden önce ahid hükümlerine uymaları için zorlanırlar. Tıpkı borcun edası gibi.

İslâm ülkesinde kilise, manastır ve havra yaptırılmaz. Yapacak olurlarsa yıktırılır. Fakat eski, yıkık kilise ve manastırlarını yaptırabilirler. Zımmîler anlaşmalarını bozarlarsa hemence öldürülmelerini, mallarını ganimet olarak almayı, çocuklarını esir edinmeyi gerektirmez. Savaşa teşebbüs ederlerse, o zaman sözü geçen şeyleri yapmak caizdir. Anlaşmayı bozanlar en yakın, bir düşman ülkesine ulaşınca kadar, İslâm

[141]

ülkesinden sürülürler. Kendi isteğiyle çıkmayanlar zorla çıkartılırlar.

B- HARAÇ VERGİSİ VE TOPLAMA USULÜ

Haraç: Arazinin mülkiyeti üzerine konulan bir vergidir. Cizye hükmünün aksine olarak haraç hakkında açıklayıcı bir âyet-i kerime vardır. Bu sebeple işin tatbiki imamların içtihadına bırakılmıştır. Allah Teâlâ âyet-i kerimesinde,

"Yoksa sen onlardan bir hare (ücret) mi istiyorsun. İşte Rabbinin haracı. O daha hayırlıdır." (K K. 23: 72) buyurmuştur. Bu âyetteki "Yoksa sen onlardan bir hare mı İstersin" hükmünde iki türlü mânâ vardır. 1- Ücret, 2- Menfaat. "İşte Rabbinin harcı. O daha hayırlıdır." hükmünde de iki mânâ vardır. 1- Rabbinin rızıkı dünyâda ondan daha hayırlıdır. Kelbî'nin görüşü budur. 2- Hasan'a göre: Allah'ın âhiretteki mükâfatı ondan daha hayırlıdır. Ebû Amr b. Alâ'ya göre: "Harçla "Haraç" arasındaki fark: Hare, kuru mülkiyetten vergi olarak alınır. Haraç ise, lügatte, kira ve faydalanma anlamına gelir. Hadîs-i şerifte de: "Haraç, ödenmesi gerektirir." buyurulmuştur. Haraç araziler, mülkiyet ve hüküm bakımından öşür arazilerden farklıdır. Genel olarak topraklar 4 kısma ayrılır:

a) Müslümanların bizzat kendilerinin gayretleriyle işe yarar hâle getirdikleri topraklara Öşri arazi denilir. Haraç vergisi konulamaz. Arazîyi işe yarar hâle getirme: İhya bölümünde açıklanacaktır.

b) Arazinin sahiplerinin müslüman olması hâlinde, arazi öncelikle müslüman olan sahiplerinindir. Bu nevi arazi Şafii'ye göre: Öşri Arazî sayılır. Haraç vergisi konamaz. Ebû Hanîfe'ye göre:

Sultan, Öşri veya Haracı arazi yapmakta serbesttir. Haraç arazi statüsüne korsa bir daha Öşri arazi statüsüne çevirmek doğru değildir. Önce Öşri arazi yaparsa sonra haraç araziye çevirir.

c) Müşriklerden kılıç kuvvetiyle alınan topraklar. Şafii'ye göre: Bu tür arazi ganîmet sayılır. Savaşçılara dağıtılır, öşür arazi olur. Haraç vergisi konulamaz. Mâlik'e göre: Arazî vakıf arazi sayılır. Müslümanlara tahsis edilir. Haraç vergisi konur. Ebû Hanîfe'ye göre: Sultan öşür veya haraç arazi yapmakta, vergi koymada serbesttir.

d) Sulh yoluyla müşriklerin kendi topraklarında bırakılması. İşte özellikle böyle araziye haraç vergisi konur. Bu da iki kısımdır.

aa) Arazinin sahipleri tarafından boşaltılıp, savaşa mahal kalmadan müslümanların eline geçmesi. Bu arazi müslümanların işleri uğruna vakfedilir. Haraç vergisi konulur. Ücret zamanla sınırlı değilse, devamlı olarak kararlaştırılmış sayılır. Zimmî veya müslümanın kullanması önemli değildir. Vakıf arazi hükmüne benzetildiğinden mülkiyetim satış caiz değildir.

bb) Arazî sahipleri arazi üzerinde kalır, anlaşmayla haraç ödemeyi kabul ederlerse, haraç vergisi kararlaştırılır. Bu nevi arazi de yine 2 kısma ayrılır. Birincisi: Anlaşmayla arazinin mülkünü müslümanlara devretmiş olurlarsa, sanki sahibi ayrılmış bir vakıf gibi, müslümanlara vakıf olmuş olur. Konulan haraç vergisi de ücret sayılır ve müslüman olmalarıyla haraç düşmez, devam eder. Arazinin mülkiyetini de satamazlar. Anlaşma gereği arazide kalmalarında öncelik hakkı vardır. Müşrik de olsalar, müslüman da. Arazî ellerinden çekilip alınmaz. Kiralanmış arazinin kiracıdan alınmaması gibi. Vatan edinmiş zimmî de olsalar bu haraç, baş vergisi olan cizyeye dönüşemez. Haraç düşürülüp cizye alınması yoluna gidilemez. Zimmet ehli olmaz, anlaşmalı olarak kalırlarsa, haraç vergisi senesini kararlaştırmaya lüzum yoktur. Sene kaydına bağlı olmayan ikrar muteberdir, ikincisi: Arazîyi mülk olarak ellerinde bulundurmaları. Konulan haraç vergisi hususunda anlaşmaları. Bu nevi haraç cizye sayılır. Müşrik oldukça devamlı öderler. Müslüman olurlarsa düşer. Dolayısıyla mülkiyetlerine âit olan cizyenin alınmaması uygundur. Topraklarını istedikleri kimselere (kendilerinden, müslümanî ardan veya zimmî başka insanlara) satabilirler. Şayet kendilerinden birine satarlarsa hükmü haraçtaki hükme benzer, değişiklik olmaz, haracı ödemeye devam eder. Müslümana satarlarsa haraç vergisi düşer. Kendilerinden olmayan bir zimmîye satarlarsa, kâfir kaldıkça haraç da devam eder. Arazî hakkındaki anlaşmadan vazgeçip zimmîiikten çıkarlarsa haraç da büyük bir ihtimâl düşer.

Haraç, Ceribli araziye vaz olunmuşsa her cerib (2025 metre kare)deki meyve ve hububatın miktarına göre alınır. Bâzı toprakların sahipleri müslüman olmuşsa onların üzerinden haraç düşer. Diğerlerinin haraç ödemesi devam eder. Müslüman olanların ödemediği haraç miktarı, müslüman olmayanlara yüklenemez. Sulhla alınan haraç arazideki mal miktarına göre konulmuş olması hâlinde ceribli arazinin kendisinden haraç düşmüş olmaz. Şafii mezhebine göre: Anlaşma ile arazisinde haraç verecek olanlar müslüman olunca anlaşma ile verecekleri vergileri düşmez. Ebû Hanîfe'ye göre: Müslüman olmakla beraber Ödeyecekleri belirtilen malları öderler. Böyle bir belirtme yoksa müslüman olduklarında vergileri düşer.

Haraçın miktarına gelince: Arazinin tahammülü nisbetin-de tâyin edilir. Hz. Ömer Irak taraflarında bazı toprakları alınca bazı yerlerin her bir (2025 metre karesine) Ceribine 2 ölçek (Kafız) ve 1 dirhem haraç koymuştur. Bu görüş Kısra b. Kubad zamanından beri uygulanıp gelmekteydi. Hz. Ömer de bundan faydalanmıştır. Arazîyi ilk defa ölçtüren, haraç koyan da Kısra b. Ku-bad'dır. Arazî kâtiplerine, her arazinin hududunu ve haracını ayrı ayrı kaydettirmiştir. Arazî sahibine sıkıntı, zirâatçilere zorluk vermemek için arazinin verimli olup olmayışına dikkat edilmiş, buna göre de her bir ceribden 1 ölçek, 1 dirhem takdir edilen haraç da olmuştur. 1 ölçek: 8 batman ve 1 batman: 480 dirhemdir. Ve 1 dirhem de 4,8 gr. olması hesabıyla 1 ölçek: 18,432 kg.a tekabül etmektedir, ölçek hesabıyla o zamanlar ya bu miktar alınır, ya da bedeli olan 3 dirhem gümüş para alınır.

Bu miktarların Araplar arasında yayılması sebebiyle de câhiliyet devri şairlerinden Züheyr b. Ebî Sülmâ şöyle demiştir:

"Kendi ülkesi olan Irak halkını ölçek ve dirhemle kandırma-yınca bu vergiye sizleri kandırdı."

Başka topraklara da Hz. Ömer değişik miktarda haraç vergisi koymuştur. Osman b. Ebî Huneif e toprakları ölçmesini, duruma göre de haracını belirtmesini emretmiştir. O da ölçümleri yapmış. Üzümlüklerden her bir ceribe 48 gr. gümüş para tutarı (10 dirhem), hurmalıklara 8 dirhem gümüş tutarı, şeker kamışlıklarının her bir ceribine 6 dirhem tutarı, hurmalıklardan her bir ceribe 5 dirhem tutan, buğday tarlalarının her bir ceribine 4 dirhem gümüş para tutarı, arpalıklara 2 dirhem tutarı mahsulü haraç vergisi yazmıştır. Neticneyi Hz. Ömer'e bildirmiş, o da bunu tasdik etmiş, Irak topraklarında bununla amel edilmiştir. Şam taraflarında da başka bir ölçüyle hareket edilmiştir. Bilinen husus: Her toprağın durumuna dikkat edilmesidir. Haraç vergisi koyan her yetkili, arazinin durumuna dikkat etmek zorundadır.

Arazinin durumuna tesir eden âmiller de üçtür. Bunlar haracı artırır veya azaltır.

1- Bir kısım topraklar münbit olur, bir kısmı da çorak. Haraç buna göre takdir edilir.

2- Arazîye ekilip dikilen şeylerin cinsi de değişik olur. Meyvelikler, hububat yerleri ve bir de bunların semerelerinin, az veya çok oluşuna göre haraç alınır.

3- Arazinin sulanış tarzı: Bâzı arazi yağmur ve sel sularıyla kolayca sulanır. Bazıları da zorla, masrafla, kuyulardan su çıkarmak, uzaklardan su getirmek suretiyle sulanır. Haraç takdir edilirken bu da nazara alınır.

Ağaçların ve mahsullerin sulanışları da 4'e ayrılır.

1- İnsanlar, vasıtasız, sel, pınar, nehir sularından arazîlerini istedikleri zaman sularlar. İstediklerinde suyu kesebilirler. En uygun yararlı sulama tarzı budur.

2- Kuyulardan, kovalar ve dolaplar ve diğer âletler yardımıyla su çıkarıp bununla arazî sulamak. En zor sulama şekli budur.

3- Yağmur, kar, çığ gibi gökten yağın sularla sulanan, başka türlü sulama imkânı olmayan arazî. Bu nevi arazîye "İzî" denir.

4- Rutubetle, nemle, ortasına biriken sularla ekinleri ve ağaçları sulanabilen, kanalları açmak suretiyle biriken su götürülüp sulanabilen arazîdir ki bunlara da "Bil" denir. Şayet kanalları açmak suretiyle, sel, nehir suyundan sulanıyorsa linçî grup arazîye girer. Sulanamıyorsa, su kanallarla akıtılamıyorsa 2'nci grup arazîye girer. "Kezaim" denilen arazî kuyu suyu ile sulanan topraklardır. Kuyulardan kova ile su çıkartılıp sulanıyorsa 2'nci sınıf arazîye girer. Kuyuların önüne kanal açmak suretiyle su akıtıla-biliyor ve arazî sulanabiliyorsa o zaman l'inci sınıf arazîye girer.

İlk 3 şart yanında, sulama yönünden de bu şekilde tesbit edildikten sonra haraç takdir edecek şahıs bunları göz önünde tutar, haracı tâyin ve tesbit eder. Bu işinde adaletten ayrılmaz. Fazla haraç tesbit etmekle mükelleflere ezâ ve cefâ veremez. Az haraç vergisi kararlaştırmak suretiyle de hazîne ve fey ehlini zarara sokamaz, haklarının azalmasına yol açamaz. İki grubun hak ve vazifelerine îtina eder.

Yukarıdaki üç şartın yanında bir dördüncü (d) şart ileri sürenler vardır ki o da, arazînin şehir ve yollara, caddelere yakın veya uzak olması, arazînin kıymetinin düşük veya yüksek oluşudur. Bu durumda arazînin kıymeti fazla ise haraç vergisi gümüş dirhem olarak alınır. Hububat veya meyve olarak alınması cihetine gidilmez. Önce kaydedilen ilk 3 şarta göre haraç vergisi para olarak da alınsa, mahsul olarak da alınsa bir sakınca yoktur. Mükelleflerin durumuna göre tesbit edilir. Buraya kadar sayılan asıl ve tâli şartlar her yerde farklı farklı karşıya çıkacağından haraç vergisi de ona göre her yerde farklılık gösterecektir. Bunun sonucu olarak da haracı her yerde ayrı ayrı tanzîm maksadı daha iyi anlaşılmalı olacaktır. Arazî sahipleri de ellerinde kalan muhsûl, meyve ve paralarla kendi ihtiyaçlarını rahatlıkla karşılayacak, ödemekle mükellef oldukları haraç vergilerini de kolaylıkla ödeyeceklerdir.

Anlatıldığına göre, Haccâc, Abdu'l-Melik b. Mervân'a bir mektup yazarak, şehir ve köylülerin fazla mallarını almak için izin ister. Abdu'l-Melik onu bu hususta men eder, cevap olarak da şunu yazar: "Topladığın maldan çok, toplamadığın mallara harîs olma. Onları etli bırak ki yağ tutsunlar, semin, semiz olsunlar." Haraç, sözü geçen şart ve durumlara göre kesinleşince 3 noktada en iyi harekette bulunmaya dikkat edilir.

1- Arazînin mesahasına göre haraç koymak.

2- Ekili yerlerin alanına göre haraç koymak.

3- Arazî ve ekin durumunu nazara alarak, çıkacak mahsûle belirli bir nisbette mukâseme haracı kararlaştırmak.

Arazînin alanına göre haraç konulursa kamerî seneye göre haraç alınır. Hububata haraç konulursa güneş senesine göre haraç alınır. Bu zaman ölçülerine dikkat edilir. Mukâseme haracı konmuşsa ekinlerin olgunlaşıp hasad zamanı beklenir. Uygun şartlara göre haraç vergisi takdir ve tesbit edilmiş, toplanmaya başlanmışsa devamlı olarak bu ölçüler içerisinde vergi alınır. Azaltmak ve artırmak olamaz. Arazî sulama ve işçiliğinde aynı durumu muhafaza ediyorsa o şekilde devam eder.

Ziyâde ve noksanlık yönünde, arazînin sulanması ve işçiliğinde değişiklik olursa iki ayrı durum ortaya çıkar.

1- Arazînin noksanlık ve fazlalığı arazî sahibi tarafından ise, meselâ, nehir yatağının arazîye karışması, ilâvesi veya arazîden su çıkarılması gibi. Yahut arazîyi imâr ederken bir kusur sonucu noksanlıklar meydana gelmesi, arazînin durumunun ve veriminin azalması veya artması gibi. Bu türlü arazîde haraç önceden nasıl tespit edilmişse Öylece devam eder. Fazlalık veya noksanlık haraç miktarı üzerine tesir etmez. Yalnız, arazîde bir imâr işine girişilmişse, arazînin harap hâlinin devamını önlemek ve ıslahını sağlamak için teşebbüste bulunmuşsa, arazî sahibinin haraç vergisini ödemesinde kolaylıklar gösterilir. Bu şekilde şahıs mâlî yönden biraz daha imkâna kavuşmuş olur.

2- Arazî üzerinde bir takım artma ve azalmalara arazî sahipleri sebep olmamışlarsa, meselâ, bir nehrin, arazîsini basması, yarıp geçmesi arazîyi işe yarar halden çıkarmasında nehrin meydana getirdiği bu zararı önlemek, arazîyi eski duruma getirmek mümkünse, Sultan hazînenin âmme işleri faslından yapacağı masrafla, meydana gelen zararı önlemek, arazîyi ıslah etmek, eski hâle getirmek vazifesidir.

Islah işi yapılmıyor, arazî işe yaramıyorsa sahibinden haraç alınmaz. Aradan bir süre geçtikten sonra yeniden arazîden yararlanmak imkânı ortaya çıkmışsa, haraç vergisi de yeniden alınmaya başlar. Arazîde ziraatçilik yapılamıyor, fakat avcılık yapılıyor, otlak olarak istifade ediliyorsa, bu durumlarına göre, yeniden bir haraç vergisi takdir edilir. Avına ve otlığına haraç konulamıyan elden çıkmış olan bu arazî ölü arazî (Arâzî-i Mevat) sayılmaz. Çünkü haraç vergisinde sözü edilen arazî, mâlîki bulunan topraklardır. Avcılık yapılan, otlak olan bu arazînin, her ne kadar haracı almamıyorsa da, mâlîki vardır. Ölü arazî ise, maliki bulunmayan, herkesin müşterek malı olan arazîdir.

Arazîdeki ziyâde Allah tarafından gelirse, meselâ, arazîyi kazarken nehir çıkmışsa ve bundan sonra hiç bir masrafa lüzum kalmaksızın bu su ile arazi sulanıyorsa arazînin kıymet ve veriminde bir değer artışı olmuştur. Şayet bu durum geçici ise devamına dâir pek bir garanti yoksa arazînin haracı arttırılmaz. Devamına dâir garanti varsa sultan veya haraç takdir memuru arazî sahibinin ve fey ehlinin menfaatlerini nazara alarak, haracı arttırıp arttırmamada âdil bir karar verir. Yeniden haraç takdir eder.

Haraç arazînin haraç vergisi toprak ekilirse alınır. Ekilmezse durum değişiktir. Mâlîke göre: Arazî sahibi isteyerek veya istenmi-yerek ekmezse, haraç vergisi alınmaz. Ebû Hanîfe'ye göre: İsteyerek ekmemişse, haraç vergisi yine alınır. Bir özür sebebiyle ekme-mişse, haraç vergisi alınmaz. Bir mahsûlün ekimi ile haraç azala-caksa yine ekilen mahsûle göre haraç alınır. Yâni bir bakıma ekilen mahsûle göre haraç da değişir. Eken şahıstan, ektiği mahsûle göre haraç alınır. Tek bir mahsûle göre haraç tesbit edilir, ekilen mahsûlün değişmesine göre haracın değişeceği kabul edilmezse, bu durumda tek bir mahsûl ekme zarureti ortaya çıkar ki bu da uygun bir hareket tarzı değildir.

Haraç arazî 1 yıl dinlendirilip, 1 yıl ekiliyorsa, haraç ilk defa konulurken bu duruma dikkat edilir. Arazî sahipleri ile haraçtan yararlanacakların menfaatları şu noktalarda göz önünde tutulur. Ya ektiği şeyin yarısının her yıl haracı alınır, böylece ekilen ve ekilmeyen yılların haracı alınmış olur, iki taraf da korunur. Ya da 2 ceribin 1 ceribi 1 sene, diğer ceribi öbür sene ekilir, ekilen yerlerin mahsûlüne göre de haracı alınır. Hububatın ve meyvelerin haracı ayrı ayrı olunca ekilen ve dikilen hububat ve meyveler hakkında önceden geçmiş bir hüküm ve tatbikat yoksa, menfaat ve benzeyiş bakımından haracı belli olanın ki kadar haraç alınır.

Haraç arazîye öşrü gerektirici bir durum olur, bir müslüman ekerse, arazînin haracı sebebiyle öşrünün düştüğü sonucuna varılmaz. Şafî mezhebine göre: İki hak bir arada olabilir. Ebû Hanîfe'ye göre: İki hak bir arada bulunmaz, haraç alınır, Öşür terk edilir. Haraç arazî öşür arazîye, öşür arazî de haraç arazîye dönüşürse, statüleri değişemez. Ebû Hanîfe, toprakların statülerinin değişebileceği fikrinde olup, haraç arazî öşür arazî, öşür arazî de haraç arazi olabilir fikrindedir. Haraç arazî öşür suyu ile sulanırsa yine arazîden haraç alınır. Öşür arazî de haraç suyu ile sulanırsa, arazîden yine

Öşür alınır Çünkü itibar edilen arazinin kendi statüsüdür. Suyunun durumu araziden alınacak öşür veya haracın cinsini tesbite etkili değildir. Ebû Hanîfe'ye göre: Suyun cinsine dikkat edilir. Şayet öşür arazi haraç suyu ile sulanırsa haraç, haraç arazi öşür suyu ile sulanırsa öşür alınır ki arazinin statüsüne dikkat ve itibar etmek, suyun durumuna, statüsüne dikkat ve itibar etmeden daha yerinde bir iştir. Çünkü haraç, arazinin bizzat kendisinden, öşür ise, araziye ekilip dikilen şeylerden alınır, arazinin aynı ile alakası yoktur. Suya bakarak öşür veya haraç alınması cihetine gidilemez. Bu ihtilâfa binâen Ebû Hanîfe, haraç arazi sahibini öşür suyu ile arazi sulamaktan, öşür arazi sahibini de haraç suyu ile sulamaktan men etmiştir. Şafî ise men etmemiş onları tamamen serbest bırakmıştır. Çünkü görüldüğü gibi, o arazinin bizzat kendine itibar eder. Su, arazinin statüsüne etkili olamaz.

Haraç araziye evler ve dükkânlar inşa edilirse haraç yine alınır. Çünkü arazi sahibi arazisinden istediği gibi yararlanır. Ebû Hanîfe ye göre: Ziraatçılık ve meyvecilik yapılırsa haraç alınır, yoksa alınmaz. Müellife göre: Bir kimse kendi ikâmeti için değil de ziraatçılığının icâbı bir takım binalar yaptırmak zorunda ise o takdirde bu binalardan ve yerinden haraç alınmaz. Çünkü binalardan yararlanmak suretiyle ziraatçılık yapabilmektedir. İnşaat ve binalar ihtiyaç miktarını aşarsa, fazla miktarın haracı alınır. Haraç arazi birisine kira veya ariyet olarak verilirse haracını vermek yine mâlikine aittir, kiracı ve ariyet alanlar haraç vermezler. Ebû Hanîfe'ye göre: Haraç vergisi, kiralamada arazi sahibine, ariyette ise ariyet alana aittir.

Arazi sahibi ile haraç memuru, arazinin haraç veya öşür arazi olduğu hususunda ihtilâf ederlerse, her iki söze de ihtimâl vermek, mümkünse, arazi sahibinin iddiası kabul edilir. Arazi sahibi itham ve zan altında ise, zanm, şüpheyi gidermek için kendisine bir de yemin teklif edilir. Bu ihtilâflar kolayca çözümlenemiyorsa, devletin arşivindeki arazi kayıtlarından yararlanılır. Kayıtlar doğru ise onlara itibar edilir. Kayıtlar yoksa veya şüphe taşıyorsa, arazinin komşularına göre durumu tâyin ve tesbit edilir, ona göre işlem yapılır. Arazi sahibi haracı verdiğini iddia ederse sözü kabul edilmez. Öşrü verdiğini iddia ederse bu iddiası kabul edilir. Haraç verme işinde ve miktarında devlet kayıtlarına istinâd edilir, onlara göre işlem yapılır.

Bir kimse takdir edilen haracın ağır olduğunu iddia ederse, duruma bakılır. Ödenmesi kolay bir haraç miktarına imkânı varsa o haracı öder. Ebû Hanîfe'ye göre: Ödemesi kolay olan haracı mükellefin ödemesi vaciptir. Zor olanı düşer. Kolaylık gösterilmesine rağmen haracı ödemede yine ağır hareket ederse hapisle tazyik olunur. Satılması mümkün olan malı varsa, ödemediği haracı tahsil etmek için o malı satılır. Aynen borçlu kimsenin malım satmak gibi. Ama şahsın haraç araziden başka satılacak bir şeyi bulunmazsa, sultan müsâade ederse, haraç borcunu Ödeyecek kadar bir miktar arazisi satılır. Müsâade etmezse, o zaman haraç araziye kîrâliyandan haraç vergisi alınır. Kira ücreti fazla ise, fazlasıyla birlikte, kira ücreti haraçtan az ise noksanını da kiracı tamamlamak üzere kiracıdan alınır. Arazi sahibi araziye işlemekten âciz kalırsa, kendisine araziye kiraya vermesi, yoksa araziye işlemekten âciz kalırsa, kendisine araziye kiraya vermesi, yoksa araziden elini çekmesi söylenir. Bunun sonucu da arazi işleyecek birine verilir. Harab olmasına göz yumulmaz. Vergi, kaybına se-beb olması önlenir. İsterse arazinin haracını arazinin harap ve Ölü olmamasını temin için versin, bu veriş kabul edilmez. Çünkü vergi vermekle arazi ölü arazi olmaktan kurtulmamaktadır, birinci plânda araziye işlemek esastır.

Haraç memurunun memuriyeti için gerekli sıhhat şartları: Hür, emin, güvenilir kimse olmak, yeterli bilgiye, vücut sıhhatine sahip bulunmak. Bu asıl şartlardan sonra haraç koyma işlerine bakacaksa içtihat sahibi bir hukukçu olması gerekir. Haraç toplama işine bakacaksa memuriyeti için başka şartta, mücte-hid hukukçu olmasına lüzum yoktur. Haraç memurunun maaşı haraç mallardan verilir. Arazîyi ölçenler de maaşını haraç mallardan alır. Aynen zekât memurlarının zekâtтан maaş alışı gibi. Haracı paylaştıranların ücreti hakkında hukukçular farklı fikirdedirler. Şafî'ye göre: Haraç ve öşür paylaştıranların ücretini Sultan ikisinden verebilir. Ebû Hanîfe'ye göre: Öşür ve haraç malları toplayacakların ücretini orta durumdaki ölçüyle ihtiyâcına göre, taksim ettiği mallardan alırlar. Sufyânü's-Sevrî'ye göre: Haraç taksim edenin ücreti Sultana, öşrü taksim edenin ücreti arazi sahiplerine aittir. İmam Mâlik'e göre: Öşrü taksim edenin ücreti toprak sahiplerine âit, haracı taksim edenin ki de ortadan verilir. [\[142\]](#)

C- MUHTELİF ÖLÇÜ BİRİMLERİ

Haraç; ölçüsü bilinen belli arazilerden alman bir devlettir. Haraç hususunda; **a)** Zira' (Kol) ile ölçülen ceribin, **b)** Dirhem, **c)** Ölçeğin miktarını bilmek şarttır.

a) CERİB: 10X10 kasbe karedir. 1 Kafız: 10X1 kasbe karedir. 1 Aşır 1X1 kasbe karedir. 1 kasbe ise: 6 zira' (Kol) dır. 1 zira': 1 mîmâr arşınma tekabül eder ki bu da bugünkü, ölçü ile 75 cm kadardır. Buna göre, 1 Cerib: 60X60... 3600 mîmâr arşın karesidir. (Şimdiki ölçü ile 1 Cerib 45X45 m= 2025 metre karedir.) 1 Kafız: 60x6 arşın= 360 mîmâr arşın kare, (o da 45X4,5 m... 202,5 metre kare eder.) 1 Ceribin onda birine tekabül eder. Aşır ise, 6X6 arşın 36 mîmâr arşın kare (4,5X4,5 m= 20, 25 metre kare) dir ki 1 Kafızın 1:10'udur. Zirain esas tâyini, her bölge ve kabile için ayrı ayrı yapılmıştır. (Burada son ölçülerle de karşılaştırılarak tek bir rakam verilmiştir.) Yusufiyye, Sevdâi, Küçük Hâşimî (Bilâî), Büyük Hâşimî (Ziyâdiyye), Ömerî, Mizânî zira'ları gibidir. En küçük zira' da Zira-ı Kadıyye'dir.

1- Zira-ı Kadıyye'yi ilk koyan Kadı İbn Ebî Leylâ'dır. Halk arasında çokça kullanılmıştır. Sevdâi Zira'mdan 1 tam 1:3 parmak daha noksandır. Zira-ı Devr de denir.

Ahkâm-ı Sultaniyye

289

2- Zira-ı Yusufi: Ebû Yusuf tarafından kabul edilmiştir. Medine hâkimleri kullanmıştır. Zira-ı Sevdâi'den 1: 3 parmak küçüktür.

3- Zira-ı Sevdâi: Zira-ı Devr (Zira-ı Kadıyye) den 1 tam 1: 3 parmak daha uzundur. İlk kabul eden Harun Reşid'dir. Hizmetçisi Esved'in kol uzunluğuna göre takdir etmiştir. Ölçüyü baş ucuna asmış, insanlar da bu ölçü ile işlerini görmüşler, kumaşçılar, inşaatçılar, hep bunu kullanmışlar, Nil nehrinin ölçümünde yine bu Ölçü kullanılmıştır.

4- Küçük Hâşimî Zira'i: Buna Zira-ı Bilâî de denir. Zira-ı Sevdâi'den 2 tam 2: 3 parmak daha uzun. Bunu ilk koyan, kullanan Bilâl b. Ebî Bürde'dir. Dedesi Ebû Musa'l-Eşarî'nin zirai olduğunu söyler. Ziyâdiyye Ziramdan 2: 15 parmak daha küçüktür. Basra ve Kûfe'liler bu ölçüyü kullanmıştır.

5- Büyük Hâşimî Zira'i: Arazi ziraidir. İlk defa Hâşimî Zirai diye söyleyen Halife Mansur'dur. Zira-ı Sevdâiden 5 tam 2: 3 parmak daha uzundur. Sevdâi Zirai ile 1 tam 8: 10 zira' eder. Küçük Hâşimî Zirai büyüğünden 3 tam 4: 10 parmak küçüktür. Bu zira'a Zira-ı Ziyâdiyye de denir. Çünkü

Ziyâd, Ehvaz kabilesinin köy ve şehir arazisini bununla ölçmüştür.

6- Zira'ı Ömeriyye: Hz. Ömer'in kullandığı Zira'dır. Bununla köy ve şehir topraklarını ölçmüştür. Mûsâ b. Talha'nın dediğine göre:

"Hz. Ömer'in Ziraim gördüm. Onunla köy-şehir arazisini ölçtü. Uzunluğu: 1 zira, 1 tutam (avuç) ve 1 dik parmaktır." Hakem b. Uyeyne'nin dediğine göre de: "Hz. Ömer en uzun, orta ve en kasa zira' (kol) ölçülerini topladı 3'e taksim etti. Sonuca 1 tutam, 1 dik parmak uzunluğu ilâve etti. İki ucunu iyice tesbit etti. Bunu Hu-zeyfe'ye, Osman b. Huneyf e gönderdi. Bununla köy ve şehir arazisini ölçtüler. Hz. Ömer'den sonra bu zira' ile ilk Ölçü yapan Ömer b. Hubeyre'dir.

7- Zira-ı Mizâniyye: Zira-ı Sevdâ'ye nisbet edilince 2 tam 2: 3 zira ve 2: 3 parmak eden bir zira'dır. Bunu ilk kullanan Halife Me'mun'dur. İnsanlar bu Zira ile yol uzunluklarını, meskenleri, sokak ve caddeleri, nehir yataklarını, kuyuları ve derinlikleri ölçmüşlerdir.

b) DİRHEME gelince: Ağırlığını bilmek gerekir. Ağırlığı İslâmiyette kararlaştırıldığına göre: 1 dirhem 6 dânik, 1 dânik: 0,801 gr.dır. (1 dirhem 4,801 gr.dır) Her 100 dirhem in ağırlığa da 7 miskâl (48,06 gr)dır.

Dirhem in bu şekilde kararlaştırılış sebebinde ihtilâf vardır. Bir anlatışa göre: Dirhemler İranlılar zamanında mevcuttu. Ve üç ağırlığa göre, darb olunmuş, ortalıkta dolaşmıştır, l'ncisi, 1 miskâl ağırlığında olan dirhemler ki 20 kırat eder (4,008 gr.), 2'ncisi de: 12 kırat (12X0,2004 yani 2, 4048 gr.) ağırlığındaki dirhemler. 3'ncüsü de: 10 kırat (2.004 gr.) ağırlığındaki dirhemler. İşte zekâtta dirhem lâzım olunca Müslümanlar bu 3 türlü dirhem ağırlıklarını toplamış, Üç'e taksimle orta bir dirhemi bulmuşlar ki bu da 14 kırat (2,805 gr.) eder. Böylece müslümanlıkta 1 dirhem sağlanmış. 10 dirhem de 7 miskâl (28,05 gr.) eder. Bunun, sonucu miskâlde de bir birlik sağlanmıştır.

Diğer bir anlatışa göre de sebep şudur: Hz. Ömer dirhemler arasında ihtilâfları görünce Buğlâ dirhemi (8 dânik.. 6,408 gr.), Taberî Dirhemi: 4 dânik (3, 204 gr.), Mağribî dirhemi: 3 dânik (2,403), Yemem Dirhemi: 1 dânik (0,801 gr.) Bu şekilde çok farklılığı önlemek için:

"- En çok kullanılanlardan en fazla ağırlığı olan dirhemle en az ağırlığı olan dirhemi alıp ortasını bulunuz" demiştir. Bu emre uyarak Taberî dirhemi: 4 dânik ile Buğlâ Dirhemi: 8 dânik alınıp toplanmış, 12 dânikin ortası olan 6 dânik (4,806 gr.) bulunmuştur. Ve 1 dirhem kabul edilmiştir. 1 tam 3: 7 dirhem de 1 miskâl (6,8658 gr.) kabul edilmiştir. 1 miskâlden 3:10 miskâl çıkarsa tam bir dirhem olur. Buna göre: 1 dirhem: 7:10 miskaldir.

Her 10 dirhem (48,06 gr.) 7 miskâl olmuş olur. Her 10 miskâl 14 tam 2: 7 dirhem eder.

c) Madenî Paralar: Karışık olan gümüş, hâlis gümüş gibi olamaz, aynı hükme tâbi değildir. İranlılar işlerinin düzenini kaçıncı paralarını ,da bozmuşlar, müslümanlara da bu dinar ve dirhemden ibaret olan paraları bozuk şekliyle aynen gelmiştir. Muamelelerde hâlis para yerini tutmuş, müslümanlar kalitesini biraz yükseltip İslâmî şekilde, dirhemler çıkarmışlar, karışık (Mağşuş) ile Hâlis parayı ayırt etme imkânı bulmuşlardır.

Müslümanlıkta ilk İslâmî paranın kimin tarafından çıkartıldığına ihtilâf vardır. Said b. El-Müseyyeb'e göre: İlk İslâmî dirhemi çıkartan, Abdu'l-Melik b. Mervân'dır. O zamana kadar dinarlar Rumların, dirhemler İranlıların ve bir miktar da Himyerî'lerindi. Ebû Zenâd'ın dediğine göre de: Abdu'l-Melik b. Mervan, Haccâc'a Irak'ta dirhem bastırmasını emretmiştir. Haccâc da 74 hicrî yılında dirhem bastırması, piyasaya çıkartmıştır. Medâinî'nin dediğine göre de: Haccâc 75 hicrî yılı sonlarına doğru dirhemi bastırması, sonra Abdu'l-Melik 76 hicrî yılında bütün vilâyetlerde basılmasını emretmiştir. Söylenildiğine göre: Haccâc saf gümüş madeninden dirhem bastırması ve üzerine de "Allahü Ehad, Allâhü's-Samed: Allah birdir, benzeri yoktur." (K K 112: 1-2) âyet-i kerîmelerini yazdırmıştır, bir mahzur da görmemiştir.

Bu şekil Kur'an'dan bir âyet-i kerîmenin yazılması mekruhtur denilmiş. Yine de paraya böyle bir âyet-i kerîmenin yazılışında ihtilâf mevcuttur. Bir guruba göre İslâm Hukukçuları para üzerinde Kur'an'dan bir âyet-i kerîmenin bulunmasını mekruh saymışlardır. Çünkü parayı cünüb ve pis olanlar da taşıyacaktır. Bir diğer gurup İranlılar, dirhem in noksan oluşunu, kime âit olduğunun bilinmeyişi ni iyi karşılamadılar, bu sebeple Haccâc da müslü-man olanlara âit oluşunu göstermek için yukarıdaki âyetleri yazdırdı. İranlıların iyi karşılamayı şı sanki üzerindeki âyettenmiş gibi, âyete mekruh denilmiştir.

Haccâc'tan sonra: Yezîd b. Abdi'l-Melik zamanında, Ömer b. Hubeyre para işlerini yürüttü. Haccâc'ın dirhemlerinden daha büyük dirhemler bastırdı. Ömer b. Hubeyre'den sonra Halid b. Ab-dillahi'l-Kusrâ, Irak'a vali oldu, para bastırma işlerine baktı. Önceki dirhemlerden daha ağır dirhem bastırdı. Hâid'den sonra Yusuf b. Ömer para bastırma işine baktı. Öncekilerden çok daha ağır paralar çıkardı. Bütün bu işlemlerin sonucu piyasadaki dirhemlere çıkarılan isimlerine bağlı olarak Hubeyriyye, Hâlidiyye, Yusufiyye denilmiştir. Emevîlerin en çok paraları da bunlardı. Abbasî Halifesi Mansur, haraç vergisi olarak, Emevîlerin çıkardığı paralardan başka paraları kabul etmezdi.

Yahya b. Nu'mani'l-Gaffârî'nin babasından anlattığına göre: İlk dirhemi bastıran 70 hicret yılında Abdullah b. Zübeyr'in emriyle kardeşi Mus'ab b. Zübeyr'dir. İranlıların parası gibi bastırması bir tarafına "Bereket" bir tarafına da "Allah" lafzını yazdırmıştır. Haccâc bu parayı birkaç sene sonra değiştirmiş, bir tarafına "Bismillah" bir tarafına da "Haccâc" yazdırmıştır.

Karışık olmayan hâlis dirhem ve dinar, Me'mun tarafından bastırılan Sikke-i Sultanî ile değiştirilebilir. Piyasada onun gibi geçerlidir. Gümüş parçaları ve kalıplara dökülmüş altınlar, sikke-i Sultanî ile değiştirilemez. Çünkü bunların sıhhati ancak izabe ve tasfiye ile teşvik edilebilir. Bu sebeple ancak alışverişte semen olarak kullanılır. Yeter ki câri olan paraların, saflığı isbat-lansm. Ağırlık ve büyüklüğün aynı, kıymetinin farkı oluşu para olarak kullanılmasına mâni değildir. Haraç memuru kıymeti en yüksek olan paradan haraç vergisi alır. Zamanın idarecisi para basımında tamamen ayrı bir yol takib eder, halifeden izin almazsa bu ona itaatsizliği ifade eder. İdarecilerin dışında birisi para basarsa duruma bakılır. Önceden haraç vergisi olarak bu para alınmışsa, geçmiş muamele sayesinde müstehab olarak kabul edilir. Önceden hiçbir muamelede kullanılmamışsa bu para ile bir şey isteme, gabni gerektirir, para değersiz sayılır.

Dirhem ve dinarın küçültülmüşlerini kullanmak uygun değildir. Çünkü karışıklığa, sağlam olan ve piyasada dolaşan dirhem ve dinardan şüphe etmeye, kıymet noksanlaşmasına yol açar. Hukukçular da bu para birimlerinin küsürlerinin kullanılmasını doğru saymazlar. Mâlik ve Medinenli pek çok hukukçular, bu para birimlerinin kesilmiş parçalarının, küsürlerinin, değişik tipte olmalarını ve bunların kullanılmasının mekruh oluşunu, yer yüzünde bozukluğa, karışıklığa sebep oluşuna bağlarlar. Bunlar, Resûlullah (s.a.v) in, insanlar arasında carî olan sikkenin kesirlerinin kullanılmasını yasakladığını delil gösterirler.

Sikke: Demir madeninden yapılan, üzerine dirhem değeri yazılan madenî paradır. Bu sebeple de basılmış dirheme de sikke denir. Bu para nevinin Emevî idarecileri iyi karşılamamışlar, ortadan tamamıyla kaldırmışlardır. Anlatıldığına göre:

Mervân b. Hakem, İran dirhemleri bulunan birini yakalamış ve hemen elini kesmiştir. Mervân'ın o şahsa karşı bu hareketi şı düşmanlığından ileri gelmektedir. Olayın başka türlü açıklaması yapılamaz.

Vâkıdî'nin anlattığına göre: Eban b. Osman, Medine'de idareci iken, dirhem basan, piyasaya para süren birine 30 değnek sopa atmış, şehir dışına sürgün etmiştir. Bu davranış bize göre sahte para basan, zayıf akça çıkararak, yanlış iş yapan şahıslar içindir. Olay ve durum Vâkıdî'nin dediği gibi kabul edilirse, Eban b. Osman bu hareketi düşmanlıkla yapmamış, zayıf, hileli para çıkarana hak ettiği cezayı vermiştir. Had cezasından aşağı olan bir ceza uygulamış, hilesi sebebiyle de sürgün etmiştir. Mervân b. Ha-kem'in yaptığı ise zulümdür, yabancı paraya duyduğu düşmanlık sebebiyledir. Ebû Hanîfe ve Iraklı hukukçular, dirhem ve dinarın kesirlerinin de kullanılabilceğini belirtmişlerdir. Salih b. Haf's'm Ubey b. Ka'b'dan şu âyet-i kerîme hakkında:

"Yahut mallarınızdan ne dilersek emu yapmanızdan vaz geçmenizi." (K. K. 11: 87) yaptığı rivayette Ubey b. Ka'b, dirhemlerin kesirleri demiştir. Şafî mezhebine göre de: Dirhem kesirlerini kullanmak ihtiyaçtan mütevellid ise mekruh sayılmaz. İhtiyaç olmadan tesbit edilen para biriminin kesirleri kullanılırsa mekruhtur. Çünkü mala ihtiyaç duyulmaksızın, parçalamak, kesirler hâline getirmek insanları aldatmadır. Ahmed b. Hanbel'e göre de: Üzerinde Allah'ın ismi varsa, dirhem ve dinarın kesirlerim, parçalarını, kullanmak mekruhtur. Allah'ın ismi yoksa kesirleri, parçaları kullanmak mekruh değildir.

Sikkenin kesirinin kullanılmasının yasak olduğunu gösteren haber ise:

Basra kadısı Muhammed b. Abdullah'ı'l-Ensârî, sikkenin parçalanmış olarak kesirlerinin kullanılmasını yasaklamıştır. Sebebi ise bütünden ayrılan parçaların resmî bir mâhiyet taşımayışı, sikkemiz oluşu, piyasada halkın zorluklarla karşılaşmasına yol açmış, zararlara sebep olmuştur. Diğer bir kısım insanlar da sikkeyi parçalamak suretiyle süs ve ziyet eşyası ile kab yapımında kullanmışlardır.

Bir başka görüşte de sikkenin kesirlerinin kullanılmasının yasaklanmasının sebebi:

Dört halife zamanında ödünç para alma işinde, ödünç miktarına göre paradan bir miktar kesiliyordu. Kesik şekilde borç para isteyen istediği miktar para veriliyordu. Bu kesilen parçalar ile ödünç para isteyen şahsa ne tür bir sikke verdiğini ileride isbatla-ma imkânına sahip oluyordu. Bu şekilde para olarak kullanılan sikkenin, ödünç alıp vermede tam sikke ödünç verilmiş gibi gösterilip aslında noksan sikke verilmesine, borç ödenirken de tam sikke ödenmesine yol açıyordu. Bu aksaklığı gidermek için sikkenin kesirini kullanmak yasaklanmıştır.

d) Keyl'e gelince: Haraç araziden 1: 10'dan 1: 2'ye kadar haraç alınıyorsa, bir diğer ifade ile alınan haraç Harac-ı Mukâseme (Arazî'den çıkan mahsûle bilirli bir nisbette vergi koyma) ise kaç kaiız, ne kadar ölçek eder?

Kâsım'm anlattığına göre: Şehir ve köy topraklarına, Osman b. Huneyf in vergi olarak vazedip de Hz. Ömer'in tasdik ettiği Ka-fiz, 1 Keyl'e dâniktir. Yahya b. Âdem'in anlattığına göre de: Mühürülenip kesinleşen Haccâc'm Kilesi (Key'i) dir ki ağırlığı 30 Rıtl (1 Rıtl 12 ukiye, 1 ukiye 40 dirhem, 1 dirhem 4,806 gr. hesabıyla): 69,2064 kg. olduğu söylenir. Haraç vergisi koymada memur, takdir serbestisine sahipse o zaman, vazife mahallinde

[\[143\]](#)
kullanılan kileyi (Keyl'i), o bölgenin haraç vergisine esas alır, onunla amel ve hareket eder.

ON DÖRDÜNCÜ BÖLÜM Şartları Değişik Bölgeler

A- BÖLGELERİN TASNİFİ VE BİRİNCİ DERECEDE ÖNEMLİ OLAN YASAK BÖLGE (HİCAZ ÜLKESİ)

İslâm ülkesi toprakları statü bakımından 3 kısma ayrılır.

a) Haram: Mescid-i Haram ve çevresi. (Tam yasak bölge),

b) Hicaz bölgesi,

c) Diğer İslâm ülkesi bölgeleri.

a) HARAM (MUHTEREM) BÖLGE: Mekke ve etrafını çevreleyen yerlerdir. Allah Teâlâ da bu yeri Kur'an-ı Kerim'de iki isimle anmış tır.

1- MEKKE ve 2- BEKKE.

1- MEKKE ismi ile andığı âyet-ikerîmede:

"O sizi Mekke'nin karnında onlara karşı sizi muzaffer kıldıktan sonra onların ellerini sizden, sizin ellerinizi onlardan çekendi..." (K. K. 48: 24) buyurmuştur. Mekke kelimesi, Arapların (Kemik iliğinin kemikten sorulup massedilmesi) sözündeki Temekke (Massetmek, noksanlaştırıp yok etme) kelimesinden alınmıştır. Çünkü günahkâr olan oradan çıkarılır, uzaklaştırılır. Usmuî de şirinde:

"Ey Mekke, günâhları öyle helak et ki, onun günâhı artık kalmasin. Fakat helak ederken de şiddetli ve üzücü olma." demiştir.

2- BEKKE: Âyet-i kerîmelerde Bekke ismi de geçmiştir. Bu husustaki âyet-i kerîme şöyledir;

"Şüphesiz âlemler için, çok feyizli ve hayırlı ve ayn-ı hidâyet olmak üzere konulan ilk ev (mabet) elbette Bek-ke'de olandır." (K. K. 3:96) buyurulmuştur. Usmuî'ye göre Bekke demlisinin sebebi de: Orada insanların bázısının, diğer bázılarını kovmaları, def etmeleri, bunun sonucu olarak da izdihamın meydana gelişidir. Bu hususta da:

"Başkasıyla içki içen kimseyi, bir anda şiddet tuttu. Bu sebeb-le arkadaşımı uzaklaştırıverdim." şirini okumuştur.

İnsanlar bu iki isimde ihtilâf etmişlerdir. Mücâhid'e göre: Her ikisi de aynı yere verilmiş birer isimdir. Çünkü Araplar telâffuz yakınlığı sebebiyle "Mim" harfini "Be" harfine değiştirerek konuşurlar. "Dövmek gerekir" sözünün Arapçasını söylerlerken "Lâzım" kelimesini "Lâzib" şeklinde telâffuz ederler. Bir diğer guruba göre de: Her iki isim de iki ayrı şeye birer ad olarak verilmiştir, isimlerin değişikliği, isim verilen şeylerin de değişik oluşunu gerektirir. İsim verilen şeylerin ayrı olduğunu savunan bu görüş sahipleri de ikiye ayrılır. Birincilere göre: Mekke ismi, bir mıntikanın tamâmına verilen bir isimdir. Bekke ismi ise, Beytu'lah'm (Kabe'nin) ismidir. Bu görüşü savunanlar, İbrahim Nehâî, Yahya b. Ebî Eyyüb'dur. Zührî ve Zeyd b. Eslem'in savundukları ikinci görüşe göre: Mekke, muhterem olan (Yasak bölgenin) yerin tamâmının ismi; Bekke ise, Mescid-i İbrahim'dir.

Mus'ab b. Abdullahı z-Zübeyrî'nin anlattığına göre: Câhiliyet devrinde emniyetli olduğundan, halk için tehlikelerden kurtuluş yeri Mekke idi. Ebû Süfyân b. Harb b. Umeyye'nin İbn Hadrâmîye olan sözünü de şu şekilde şir hâline getirmiştir.

"Ey Eba Matar, Kurtuluşa gel, Kureyş'ten özür dilemen sana yeterlidir.

Dâima azîz olan ülkeye inersen, ordu komutanının seni aramasından, yakalamasından emîn olur, kurtulursun."

Mücâhid'in anlattığına göre: Mekke'nin isimleri arasında "Zahmet Annesi: Ümmü Zahm", "Sürgün Annesi: Ümmül-Ba-se" vardır. Zahmetler annesi denilmesinin sebebi, insanlar Beyti ziyarete geldiklerinde, izdihamlı kalabalık bir şekilde bir arada bulunmaları ve ziyarette güçlük çekmeleridir. Sürgün Annesi denilmesinin sebebi de, Mekke'de kötülük, sapıklık çıkaran şehirden dışarı çıkarılır* bir neyi sürgün edilir. Hatta cezası ölüm de olabilir. Âyet-i kerîmede de:

"Dağlar didik didik parçalanmıştır." (K K 56: 5) buyurulmuştur ki, söküp atmak demektir.

Bâzan da "Sürgün annesi: Ümmü Nase" derken "Nun" harfi ile de söylendiği olur. Mânâsı yine aynı olup insanları sapıtanların tard edildiği yer demektir.

Mekke'nin aslı ve muhterem oluşu; Allah'ın Beytini muhterem yapışındandır. Ayet-i kerîmede de işaret buyurduğu üzere evin temellerini atmayı, o yeri bütün köşe, bucaklardaki kulları için kible yapışı sebebiyle ülkelerin annesi olmuştur.

"Bir de şehirlerin anası olan Mekke ile bütün çevresindeki insanları azâb ile korkutmak için..."(K. K. 6: 92J âyet-i kerîmesinde de bu husus belirtilmiştir.

Cafer b. Muhammed'in babası Muhammed b. Ali'den anlattığına göre: Beyt'i inşâ etmenin ve tavafta bulunmanın sebebi, Allah'ın, meleklerine şu şekilde hitap buyurmasıdır:

"Şüphesiz ben yer yüzünde bir halife yaratacağım demişti de, Melekler de, biz seni hamd ile tesbîh ve seni takdis edip dururken orada bozgunculuk edecek, kanlar dökecek kimse mi yaratacaksın? demişlerdil Allah (c.c) da, "Sizin bi-lemiyeceğinizi her halde ben bilirim." demişti." (K. K. 2: 30)

Onlar da arşa sığınarak 7 defa tavaf ettiler. Rablerinin rızasını istediler. Allah da onlardan razı oldu. Bunun üzerin Allah Teâlâ da onlara,

- Benim için yer yüzünde bir ev inşâ edin ve insan oğullarından günâh işleyenler, ona sığınsın, onun etrafında, sizin arş etrafında tavaf ettiğiniz gibi, tavaf etsinler, buyurdu.

Melekler de Allah rızâsı için Beyti: Kabe'yi yer yüzünde kurdular. Böylece insanlık için yer yüzünde Kabe ilk yapılan ev oldu. Allah Teâlâ bu hususu âyette de açıklamıştır:

"Şüphesiz âlemler için, çok feyizli, ve ayn-ı hidâyet olmak üzere konulan ilk ev (ma'bed) elbette Mekke'de olandır." (K. K 3: 96) buyurmuştur.

Alimler, ibâdet için ilk yapılan binanın Kabe olduğunda aynı fikirdedirler. Ancak başka maksadlarla Kabe'den önce yapılan bina var mıdır?

Sorusunda aralarında fikir ayrılıkları vardır. Hasan b. Salih ve bir gurup kimselere göre: Kabe'den önce yer yüzünde pek çok bina vardı. Mücâhid ve Katâde'ye göre: Kabe'den önce yeryüzünde bir bina yoktu. Ayet-i kerîmede geçen "Mübârek" teriminde iki mânâ vardır. 1- Sevâb kasdı ile hareket edip, bol sevâb kazandırmasıdır. 2- Kabe'ye giren emîn olur, kötülük görmez, vahşî, kurt, ceylân da olsa hayâtı emniyettedir. "Alemler için ayn-ı hidâyet olması..." hükmünde de, 1- İnsanları tevhide, birliğe götürür. 2- Hacc ve namazda doğruya ulaştırır, şeklinde iki türlü açıklama vardır.

"Orada apaçık âyetler, alâmetler, İbrahim'in makamı vardır. Kim oraya girerse emîn olur." (K. K 3: 97) buyurulan bu âyet-i kerîmede, İbrahim makamındaki alâmet, sert taş üzerindeki Hz. İbrahim'in ayak izlerinin belirtisidir. Hz. İbrahim'in makamı dışındaki alâmetler ise, korkanlar, korkudan kurtulur. Bakar bakmaz insanın büyük bir heybet içinde binayı görmesi, kuşların, bina üzerinden uçmayışı, orada suç işleyenin, haddi aşanının derhal cezalandırılması, Câhiliyyet devrinde Ashab-ı Fiyi (Ebrehe orduları) e olduğu gibi. Beytin azametinden ötürü câhiliyyet devri Araplarının kalbi derhal yumuşardı. Ehl-i Kitap veya her hangi bir dinle bağlı olmayan biri bir suç işler, adam öldürür, Kabe'ye sığmırsa, öldürdüğü şahsın kardeşi, katili Kabe'de yakalayamaz. Orada katilden intikam alamaz. İşte bütün bunlar Allah'ın birer alâmetidir. Kullarının kalbine bunları iyice yerleştirmiştir.

İslâm'dan sonra emîn bir yer oluşuna dâir.

"Kim oraya girerse taarruzdan emîn olur."(K. K. 3: 97)

buyurulmuştur. Bu âyet-i kerîme hükmüne iki türlü mânâ verilir.

1- Yahya b. Ca'de'ye göre: Ateşten emîn olur.

2- Öldürülmekten emîn olur. Çünkü Allah Teâlâ, oraya girecek olanın ihramlı olmasını emretmiş, ihramlı durumu ihlâl etmeyi, bozmayı da yasaklamıştır. Resûlüllah (s.a.v) da, Fetih günü Mekke'ye girdiğinde şöyle buyurmuştur:

"Bana bir ân helâl edildi ki: Benden öncekilere hiç helâl edilmediği gibi, benden sonrakilerine de helâl olmaz."

Burada Mekke'ye ihramlı girmenin şart olduğunu belirtmişler, ancak fetih günü böyle bir istisna olarak ihramsız girmeye izin verildiğine işaret buyurmuşlardır.

"Ona bir yol bulabilenlerin, Beyti hacc ve ziyaret etmesi, Allah'ın insanlar üzerine bir hakkıdır." (K. K. 3: 97) âyet-i kerîmesi ile, namaz için Beytin kible oluşundan sonra orayı ziyaretin farz olduğuna hükmedilmiştir. Çünkü kible olan Kabe'ye dönüş 2'inci hicret yılında, Hacc farzı ise 6'ncı hicret yılında kesinleşmiştir. Kabe sayesinde Mekke üe alâkalı iki esaslı, büyük ibâdet emredilmiştir. Bunlar da namazda Kibleye yönelmek, Hacc için Kabe'yi ziyaret. Mekke, muhteremliği ile diğer bölgelerden ayrılmıştır.

Kabe'nin inşâsına gelince: Tufandan sonra Kabe'nin idarecileri, İbrahim ve İsmail (a.s) dir. Âyet-i kerîmede de:

"Hani İbrahim o beytin temellerini İsmail Üe yükseltiyordu da ikisi de şöyle duâ etmişlerdi: Ey Rabbimiz, bizden şu hizmeti kabul buyur." Şüphesiz hakkıyla işiten, kemâliyle bilen sensin sen." (K. K. 2: 127) buyurulmuştur. Ayet-i kerîmede her ikisinin binanın kabul olunmasını isteyişleri, inşaatıyla görevlendirilmiş olmalarıdır. Ululuğu sebebiyle de "Kabe" denmiştir. Ve Arapların "Kadın büyüdü" sözünde, göğüslerinin büyüdüğünü belirtmek için "Kabe" fiilini kullanırlar. Kabe kelimesi de büyümek, yücelmek mânâsına olan sözü geçen fiilden alınmıştır.

Hz. İbrahim'den sonra, Kabe Cürhüm ve Amalika kabileleri elinde yıkılıncaya kadar kalmıştır. Âmir b. Haris, bu durum için şu şiiri okumuştur.

"Safa ile Hacûn dağları arasından bir dost çıkmadı ve bir hikayeci Mekke'nin hâlini anlatıp dile getirmedi.

Evet, bizler, o şehrin yerlileriyiz. Fakat gecelerin durmadan geçişi, Yemenlilerin baskısı bizleri usandırdı."

Cürhüm ve Amalika'hlardan sonra, Kureyşliler çoğalınca, zilletten sonra yükselince idareyi ele geçirdiler, peygamberliğin aralarından fişkınıp çıkması uğruna evi yeniden inşâ ettiler. İbrahim Peygamberden sonra, Kabe binasını ilk yenileyen Kureyş'li Ku-say b. Kilâb'dır. Çatısını da hurma lifleri ve başka şeylerle Örtmüştür. Bu konuda A'sa da şu şiiri okumuştur:

"Şam Rahibinin elbiseleri içinde ceddî Cürhüm oğullarından olan Kusay'm inşâ ettiği binâyayemin ettim.

Aramızda düşmanlık ateşleri büyüseydi, doğrudan doğruya bizlerden bir kısmı oklu kirpi sırtına düşüverirdi."

Kusay'dan sonra Kureyş'liler, Kabe'yi yeniden bina etmişlerdir. Peygamberimiz (s.a.v) o zaman 25 yaşlarındaydı. Binanın inşâ edilmesini gördü.

Kabe'nin kapıları küçüktü. Ebû Huzeyfe b. Muğiyre,

- Ey kabilem, Kabe'nin kapılarını yükseltin, girecekler rahat girsin. Bu durumda ancak istedikleriniz girebilecektir. Şayet istemediğiniz biri gelirse ona atışa başlarsınız, o da düşüverir, yaralarsınız, dedi.

Kureyşliler de onun dediği gibi kapıyı yükselttiler. Kureyşliler-rin, Kabe'yi yeniden bina etmelerinin sebebi: Kabe yıkılmış, temellerinden biraz yükseklikte duvar kalmıştı. Duvarları yükseltmek istediler. Cidde taraflarında Rum tüccarlarına âit bir gemiyi deniz kayalara bindirmiş, kenara atmış. Bunun tahtalarını aldılar. Kabe'de bir yılan mevcuttu, insanlar korktuklarından yanaşamadılar. Yılan duvarın üstüne çıkı. O sırada bir kuş gelip yılanı kapıp kaçtı. Bu durum üzerine Kureyşliler,

- Allah'ın düşüncemizden memnun kaldığını ümid ederiz, dediler, Kabe'yi yıktılar. Geminin tahtalarını iskele yapıp duvarları ördüler. Bu bina Abdullah b. Zübeyr'in, Husayn b. Numeyr ve Şam askeriyle 64 hicrî yılında Yezîd b. Muâviye zamanında yapılan harbe kadar devam etti. Harp esnasında Şam ordusundan bir asker, ok ucunda Kabe'ye ateş attı. Esen şiddetli rüzgâr yüzünden alev her tarafı sardı, çatının ve duvarların örtülüne yandı duvarları karardı, taşları da yanma sonucu çürüdü. Yezîd b. Muaviye öldükten sonra, Husayn b. Numeyr, Abdullah b. Zübeyr ve adamlarıyla harp etmekten vazgeçti. Abdullah b. Zübeyr, Kabe'nin yıkılıp yeniden yapılması için teşebbüse geçti. Arkadaşlarıyla istişarede bulundu. Onlar da binanın yıkılıp yeniden yapılması fikrindeydi-ler. O esnada Abdullah b. Abbas gelerek,

- Allah'ın evini yıkmaya, dedi. Abdullah b. Zübeyr de,

- Görmüyor musun? Güvercinler duvarları üzerine konmakta, taşları da çürümüş. Herhalde biriniz Beytullah'ı yapmadan, kendine bir ev yapmaya kalkışamaz. Dikkat edin, yarından tezi yok evin yıkıcısı ben olacağım. Resûlullah'tan (s.a.v) bana geldiğine göre:

"Şayet imkânım olsaydı, Kabe'yi Hz. İbrahim'in esasî üzerine yeniden bina ederdim. Doğu ve Batısından birer kapı yapardım." ^[145] buyurmuştur. Hadîs-i şerîf üzerine Esved, İbn Zübeyr'e,

- Sen Kabe hususunda Hz. Âişe'den bir şey işittin mi? diye sormuş. O da,

- Evet. O, bana Resûlullah'm kendisine şu hadîs-i şerîfi söylediğini, haber verdi. "İmkân darlığı kavminin Kabe'yi yeniden inşâ etmesine engel oldu. Onlar küfürden yeni uzaklaşmış olmasalardı Kabe'yi yıkar, onu eski, Hz. İbrahim temelleri üzerine inşâ ederdim." buyurmuştur.

Abdullah b. Zübeyr'in Kabe'nin yıkılması hususundaki fikri kesinleşti. Sabahleyin Ubeyd b. Amir'e gitti. Rivayete göre Ubeyd uykudaymış. Zübeyr ona,

- Resûlullah'ın (s.a.v) bu husustaki şu hadîs-İ şerîfini işitmedin mi? "Yeryüzü kuşluk vaktinde uyuyan âlimlerin uykusundan dolayı Allah'a karşı feryâd eder, şikâyette bulunur." Abdullah b. Zübeyr Kabe'yi yıktı. İbn Abbas gelerek,

- Mademki Kabe'yi yıktın, insanları Kibleye dönmeleri için çağıramazsın. Kabe yıkılınca insanlar da,

- Kiblesiz nasıl namaz kılacağız? diye müracaatta bulunmuşlardır. Câbir ve Zeyd,

- Kabe'nin inşâat yerine, arsasına dönün, namaz kılın. İşte kible orasıdır, dediler. İbn Zübeyr, Haceru'l-Esved'in örtülmesini emretti. İpekli bir hırka içine sarılıp olduğu yere kondu. İkrime,

- Haceru'l-Esved 1 zira veya daha fazla büyüklükte, ortasında gümüş gibi beyazlık bulunan bir taşı, der.

Kabe'nin süslerini, kıymetli mallarını, yıkmaya ânında Kabe'nin hazineleri arasına koydular. İnşâata başlandığında Hatîm yönü, Hz. İbrahim'in temelleri çıkıncaya kadar kazıldı. İnsanlar toplandı. İbn Zübeyr,

- Buranın İbrahim'in temeli olduğunu biliyor musunuz? diye sordu. Onlar da,

- Evet, dediler.

Bu cevap üzerine, binayı Hz. İbrahim'in temeli üzerine kurdu. Temelleri 6'şar zira' daha ilâveler yapılmış oldu. Bir diğer rivayete göre de 7 zira' genişlemiş oldu. Yer hizasında olmak üzere Doğu ve Batısında birer kapı yapmıştır. Birinden girilir, diğerinden çıkılır. Her kapının üstünü altın levhalarla yapmıştır. Anahtarları da altındandı.

Kabe'nin inşâatında Kureyşlilerden Ebû'l-Cehm b. Huzeyfe-ti'l-Adevî de hazır bulunmuştur. O şöyle demiştir:

- Kabe inşâatında iki defa çalıştım. Birincisinde câhiliyyet devrinde çocukken, az bir güçle, diğerinde müslümanlıkta ihtiyar, fani bir şahsın gücü ve kuvvetiyle.

Zübeyr b. Bekkâr'ın anlattığına göre: Abdullah b. Zübeyr taşlar arasında yeşil renkli bir taş buldu. Bir mezarın kapak taşı idi. O sırada Abdullah b. Safvan,

- Bu Allah'ın Resülü İsmail (a.s)m kabridir, dedi. Abdullah b. Zübeyr de taşın oynatılmasını yasakladı.

Abdullah b. Zübeyr'den Haccâc'a kadar Kabe böyle kaldı. Haccâc, Abdullah b. Zübeyr'le savaştı. İbn Zübeyr'i sıkıştırdı.

Haccâc mancınıklarla Kabe tarafına taşlar yağdırdı. Harbi kazanana kadar bu işe devam ettirdi. Kabe de mancınıklarla atılan taşlarla yıkıldı. Abdul-Melik b. Mervan'ın emriyle Haccâc Kâbeyi yeniden yaptı. Temellerinden taşları çıkartarak, Kureyşlilerin temelleri üzerine kurdu. Bu güne kadar da bu temel üzerine kurulmuş şekliyle geldi. Abdul-Melik b. Mervân şöyle der:

- "Abdullah b. Zübeyr ile Kabe'nin inşâatı için savaş ettim. Maksadım, binayı Kureyşinki gibi yaptırmaktı."

Kabe'nin örtüsüne gelince: Ebû Hureye'nin Resûlullah (s.a.v) den yapfağı rivayete göre:

"Beytuilâhi ilk giydiren şahıs, Sa'du'l-Yemânî'dir." Bundan sonra Resûlullah (s.a.v) Yemenden getirtilen örtü ile Kabe'yi örtmüştür. Sonra da sırasıyla Hz. Ömer ve Osman kendi zamanlarında Kibâtî (Mısır kumaşından yapılmış) örtü ile örtmüşlerdir. Daha sonra Yezîd b. Muâviye İran ipeklisiyle örtmüştür.

Muhârib b. .Oisar'm anlattığına göre: Kabe'yi ilk defa ipek örtü ile örten, Hâlid b. Ca'fer b. Kilab'dır. Eline Câhiliyyet devrinde Nemt kabilesi ipeklilerinden renkli bir ipekli geçmiş ve bunu Kabe üzerine asmıştır. Ondandır İbn Zübeyr ve Haccâc, ipeklilerle Kabe'yi örtmüşlerdir.

Daha sonra Emevîler, bâzı yıllar Necranlılaria harplerinde elde ettikleri ipeklerle Kabe örtüsünü yenilediler. Abbasîler zamanında Halife Mütevekkil, Kabe örtüsünü gümüş ve diğer kıymetli ipliklerle işleterek süsledi, tazeledi. Duvarları üstüne altın koydu. Böylece ipekli Örtü Abbasîler devrinde devam etti.

MESCİD-İ HARAM: Tavaf edecekler için ayrılan Kabe etrafındaki boşluktur. Resûlülâh (s.a.v) ve Hz. Ebû Bekir zamanında bir duvarla Mescid-i Haram'm etrafı çevrilmemişti. Hz. Ömer, ziyaretçilerin çoğalması sebebiyle, Kabe etrafındaki evleri satın aldı, yıktı ve Mescid-i Haram'ı genişletti. Sattıktan kaçınanların evlerinin bedelini ödedi, bağışlayanlarınkini karşılıksız istimlak etti. Etrafını 1 adam boyundan biraz engin olmak üzere bir

duvarla çevirdi. Duvarlar üzerine lâmbalar koydurdu. Böylece Hz. Ömer, Kabe'nin etrafını duvarla çeviren, Mescidi duvar içine alan ilk Halife oldu. Hz. Osman Halife olunca, yeniden istimlâke girişti. Civardaki evleri satın aldı, yıktırdı, mescidi genişletti. Ev sahiplerinden feryâd edenler, itirazda bulunanlar oldu. Bunun üzerine Hz. Osman,

- Herhalde Hz. Ömer'in yaptığı işi ben yaparken yumuşaklılı-ğrını size biraz cüret ve cesaret verdi. Bu hepimizin kararlaştırdığı, razı olduğu bir işti dedi. Evlerini vermekten kaçınanları hapsedtirdi. Bunlardan Abdullah b. Hâlid b. Esed satmaya razı olanları hapisten çıkardı. Hz. Osman, Mescidi genişletince, gölgelikler (Revaklar) yaptırdı. Mescidin etrafına ilk revak yaptıran Hz. Osman'dır. Daha sonra Velid b. Abdi'l-Melik, Mescidi genişletti. Taş ve mermerden sütunlar, direkler yaptırdı. Ondandır Halife Mansur ve Mehdi kendi zamanlarında mescidi daha da genişlettiler, yeniden yaptırdılar. Bu şekilde de zamanımıza kadar gelmiştir.

MEKKE'ye gelince: Burası bir konak yeri değildi. Cürhüm ve Amal ikalilerden sonra Kureyşliler, yüklerini ve eşyalarını Mekke'ye getirmişler, göçebelikten ayrılmış bu yere yerleşmişler, bir daha da çıkmamışlardır. Kabe'ye iyice yaklaşmışlar, istilâlara uğramaktan Kabe'ye sığınmışlardır. Bu şekilde hareket etmekle tehlikelerden korunacaklarını ummuşlar. Zamanla adedleri çoğalınca aralarından bir kabîle reisi çıkmış, işlerini yürütmüştür. Diğer Araplardan üstün, tecrübeli, görgülü kimseler olduklarını iddia etmişlerdir. Kabe'nin reisi kendileri olunca, gelmesi beklenen Peygamberin (s.a.v) ve onun dininin de kendi aralarından çıkacağı savunmuşlardır. Bunun için de Kabe'ye hizmette büyük itinâ göstermişlerdir.

Bu düşünceleri ilk savunan Kâ'b b. Lüeyy b. Gâlib'dir. Kureyşliler her Cuma onun etrafında toplanırlardı. Araplar, Cum'aya daha önce "arûbe" derlerdi. Kâ'b bu güne "Cuma" demiştir. Kâ'b bu gün Araplara hutbeler okur, hitabede bulunurdu. Zübeyr b. Bekkâr'ın anlattığına göre: Kâ'b şöyle bir konuşmada bulunmuştur.

- Bundan sonra... Dinleyin belleyin, anlayın. Biliniz ki, geceler geçip gidici, gündüzler azâb vericidir. Toprak bir beşiktir, dağlar kazıklarıdır. Gökyüzü bir binadır, yıldızlar da çıraları. Önde gidenlerimiz, arkadan gidenler gibidir. Kadın ve erkekler çifttirler, birbiriyle hoşlananlar evlenirler. Ailelerinize, annelerinize acıyınız. Babalarınızı koruyunuz. Mallarınızı çoğaltınız. Helak olanlardan, ölüp gidenlerden dönüp gelenler gördünüz mü? Gerçek ev işte şu önünüzdeki evdir. Şüphe ve tereddüdünüz olmasın. Sözlerinizde şüpheler olmasın. Bu ev size muhterem yapıldı. Onu süsleyiniz, büyütlünüz, sımsıkı sarılınız. Yakında bu eve büyük haber gelecek, ondan bir büyük Kerim Peygamber (s.a.v) çıkacak. Sonra şu şiiri okudu:

"Gündüzler ve geceler her gün bir yeni haber getirmekte. Haberin gündüz veya gece gelmesi bizim için aynı kıymettendir.

Bir kısım haberler, olaylar tekrar dönüp gelmekte. Misafirlerin yatması da yeme ve içme de gizlenmesi de bizlere aittir.

Rüzgârlar ve verilen haberler ehlini aramakta, ona dönmekte, o rüzgâr ve haberlerde çözülmesi güç, uğrayacağı yer düşünülemez-yen, kestirilemeyen düğümler vardır.

Gaflet üzereyken Resul Muhammed (s.a.v) gelir. Bir takım haberler verir ki bu haberlerin habercisi en çok dürüst olan insandır." Bu şiirden sonra, "Allah'a and ederim ki, eğer o gün bulunur da kulağım, gözüm, elim, ayağım olursa develer üstünde dolaşır her tarafa öğünürüm, iftihar ederim." dedi. Müteakiben şu şiiri de okudu:

"Kabilem hakka, doğruluğa girmeyi zül telâkki ederken, O Peygamberin (s.a.v) yüce dâvetine no'la şahid olsam, yetişsem."

Bu hitap, Kâ'b b. Lüeyy'in zekâsından, ilhamlarından, aklı hayâllerinden, nefsi düşüncelerinden çıkmıştır.

Ondandır sonra kabile reisliği Kusay b. Kilâb'e geçti. Mekke'de Dâru'n-Nedve (Danışma Meclisi, Ulular Meclisi) diye bir bina yaptırdı. Kureyşliler arasındaki ihtilâfları burada çözdü. Sonraları bu bina Kureyşlilerin Danışma Meclisi oldu. Harp işleri, kabilenin önemli mes'eleleri burada görüşülür, konuşulur, karara bağlanırdı.

Kelbî'nin dediğine göre: Daru'n-Nedve, Mekke'de kurulan ilk binadır. Sonra insanlar evler yapmaya, yerleşmeye başladılar. İslâmın ortaya çıkmasının yaklaştığı her an, kuvvetleri, adetleri artıyordu. Araplar onlara itaat ettiler. Araplara reisliklerini kabul ettirdiler. Daha sonra Allah Teâlâ Resulünü (s.a.v) gönderdi. İkinci defa olarak da onun Peygamberliğini (s.a.v) Araplar kabûl ettiler, imanda bulunanlar, doğru yola ulaştı, inâd eden de küfrü içinde kaldı.

Resûlullah (s.a.v)'a eziyet edişleri fazlalaşınca, Resûlullah (s.a.v) hicret etti. Hicretten 8 yıl sonra da zaferle tekrar Mekkeliler üzerine döndü. İnsanlar Fetih senesi, Resûlullah'm Mekke'ye giriş tarzı hakkında ihtilâf etmişlerdir. Acaba Mekke'ye zorla mı, yoksa sulh yolu ile mi girdi? Bu sorunun cevâbını iki şekilde verenler vardır.

Hukukçuların üzerinde birleştikleri husus, Resûlullah (s.a.v) Mekke'ye girdiğinde ganimet almamış, çocuk v 3 kadınları esir olarak toplamamıştır. Ebû Hanîfe ve Mâlik'e göre: Resulullah (s.a.v) Mekke'ye zorla, kuvvet kullanarak girmiş, savaşçılara ganimetleri almayı, kadın ve çocukları esir etmeyi yasaklamıştır. Harp komutanının, Halifenin, bir ülkeye silâh zoruyla girerken ganimetlerin, esirlerin alınması hususunda yasak koyma, yasaklama yetkisi vardır. Şafiî'ye göre: Resûlullah (s.a.v) Mekke'ye sulh yoluyla girmiştir. Ebû Süfyân ile sulh anlaşması yapmıştır. Sulh anlaşması şartı olarak da:

1- Kim kapısını kapatır, dışarı çıkmazsa emindir, ve canı kurtulmuştur.

2- Kim Kabe'nin örtüsüne sarılır, Kabe'ye sığırsa yine kurtulmuştur.

3- Kim Ebû Süfyân'm evine girmişse yine kurtulmuştur [\[146\]](#)

Yalnız 6 kişi bu şartların dışında tutulmuştur. Onlar nerede olsalar öldürülecekti ki adları daha önce geçmiştir. Sulh anlaşması sebebiyle de ganimet ve esir alınmamıştır. Halife veya komutan için, bir ülkeye silâh zoruyla girerken ganimetleri ve esirleri almama hususunu yasaklama yetkisi yoktur. Çünkü bu, Allah'ın ve savaşanların hakkıdır.

Mekke ve civarı ganimet olarak alınmayınca, öşür arazîsi olmuştur. Şayet zirâatciUK yapılırsa, statüsü budur. Haraç vergisi koymak caiz değildir. Hukukçular Mekke evlerinin satılması ve kiralanması konusunda ihtilâf göstermişlerdir, Ebû Hanîfe, Hacc mevsiminin dışında satışı yasaklar, kiraya müsâade eder. Hacc mevsiminde ise: Hem satışı hem de kirayı yasaklar. Delili ise, A'meş'in Mücâhid'den, Onun da Resûlullah (s.a.v) den rivayet ettiği:

'Mekke, haram (muhterem) yerdir. Evlerini satmak, evleri ücretle kiraya vermek helâl değildir' [\[147\]](#) buyurmuşlardır.

Şafiî ise: Satışa da kiralamaya da müsâade etmiştir. Çünkü Resûlullah, (s.a.v) İslâm'dan sonra, İslâm'dan önceki muameleler hususunda onlarla karara vardı, ganimet almadı. Bu hususta aralarında ihtilâf da çıkmadı. Araplar, İslâm'dan önce evlerini, mülklerini satardılar. İslâm'dan sonra da aynı hâl devam etti.

Numunesi Daru'n-Nedve'dir. Mekke'de ilk yapılan bu bina Ku-say'dan sonra Abdu'd-Dâr b. Kusay'ın oldu. İslâmiyet zamanında İkrime b. Amr b. Haşim b. Abdi'd-Dar b. Kusay'dan Muâviye satın aldı. Bu evi hükümet konağı yaptı. İşte satışı yapılan, herkesçe tanınıp bilinen bu evin satışı, sahabeden hiç kimse kötü karşılamadı. Hz, Ömer ve Osman, Mescidi genişletirlerken civardaki evleri satın aldılar. İstimlâk ettiler, bedellerini ev sahiplerine verdiler. Şayet haram olsaydı, satın alınıp bedelini hazmeden ödemediler. Zamanımıza kadar da bu şekilde muameleler sürüp gelmiştir. İcmâ vâki olmuştur. Mücâhid'in rivayet ettiği hâdis-i şerif, mürseldir. Mânâsı da şu şekilde yorumlanır: Evler ganimet malı olmadığından satılmamasını, kiraya verilmemesini ihtar içindir. Ganimet malı düşünülecek olursa, hemen satabilirler, düşüncelerini gidermek içindir. [\[148\]](#)

B- HARAM ÜLKE (MUKADDES BÖLGE) STATÜSÜ

Haram (Muhterem) olan yerlere gelince, muhtelif yönleriyle Mekke'yi kuşatan bölgedir.

Sınırları:

a) Medine tarafına doğru, Ten'im denilen aşağıda Nifar oğulları evlerinin yanından itibaren 3 mil (5556 m.)dir.

b) Irak yolundan: Seniyye Tepesinden itibaren 7 mil (12964 m.)dir.

c) Ca'ran yolundan: Abdullah b. Hâlid Aile Mahallesi, bölümünden itibaren 9 mil (16668 m.)dir.

d) Tâif yolundan: Arafat'dan itibaren Nemire vadisinden doğru 7 mil (12964 m.)dir.

e) Cidde yolundan: Aşiretlerin bulunduğu yerden itibaren 10 mil (18520 m.)dir. İşte bu sınırlarla çevrili yerleri Allah muhterem topraklar saymış, hüküm ve statü bakımından da diğer bölgelerden ayırmıştır. Cenâb-ı Hak âyet-i kerîmede:

"Hani İbrahim "Ya Rabb, burasını emniyetli bir şehir yap." demişti." (K, K 2: 126) buyurmuştur. Mekke'yi ve etrafını (Haremîni) kasetmiştir.

"Ve ahâlisinden, Allah'a ve âhiret gününe inananları

(yemiş, hububat gibi) mahsullerle rızıklandır." (K. K. 2:126) diye duâ etmiştir. Hz. İbrahim Allah Teâla dan emniyet ve yeteri kadar rızık istemiştir. Ancak bu ikisiyle müsâid bir yaşama mümkündür. Allah da isteğine cevab vermiş, muhterem bir belde, emin bir ülke yapmıştır. Etrafından halk koşar gelir, Mekke için meyveler ve diğer yiyecekler getirirler.

İnsanlar Mekke ve civarının Hz. İbrahim'in duasından önce mi, yoksa duadan sonra mı muhterem oldu? konusunda ayrı fikirdedirler. İki görüş mevcuttur:

1- Mekke, Hz. İbrahim'in duâsıyla, ceberut, musallat olan düşmandan, zelzeleler ve ay güneş tutulmalarından kurtuldu. Hz. İbrahim Allah'dan kuraklık ve kıtlıktan kurtarmasını, meyvelerle sahiplerinin, rızıklanmasını istedi. Allah da isteğine olumlu cevap verdi. Onun duasından önce de haram bir ülke idi. Bu görüşün delili, Saîd b. Ebî Saîd'in rivayetine göre: Ebû Şurayh'l-Huzâî'nin Resûlüllah (s.a.v)'in, Mekke fetholunduktan sonra şöyle hitâb ettiğini, naklettiğini işittim:

ırEy insanlar! Allah Teâlâ, Mekke'yi yer ve gökler yaratıldığında muhterem bir yer olarak yarattı. Bu ülke haram bir yerdir. Allah'a ve âhirete inanan kimseye bir başkasının kanını dökmesi, öldürmesi, ağaç kesmesi, kıyamete kadar haramdır. Benden sonra da herhangi bir kimseye, adam öldürme helâl olmaz, bana da helâl değildir. Ancak bugün hariçtir. Çünkü bugün onlar üzerine öfkeli ve sinirliyiz. Dikkat edin, Mekke'nin muhteremliği dünkü gibi aynen mevcuttur. Yine dikkat edin, burada olan olmayanımıza bu hükümleri ulaştırın. Bir kimse, Allah'ın Resulü (s.a.v) bu yerde birini öldürdü derse, deyiniz ki:

- Allah Teâlâ, Resulüne (s.a.v) burada adam öldürmeyi helâl etti, fakat sana helâl etmedi. [\[149\]](#)

2- Bu görüşe göre, Hz. İbrahim'in duasından Önce Mekke de diğer ülkeler, beldeler gibi, helâl bir bölge idi. Hz. İbrahim'in duâsıyla emîn ve haram bir ülke oldu. Medine'nin Resûlüllah (s.a.v)'in haram etmesiyle haram bir şehir oluşu gibi. Daha önceden herkes için serbest, helâl bir yerd. Bu görüşün delili: Eş'as'm Nâfi'den, onun da Ebû Hureyre'den rivayet ettiği hadis-i şeriftir:

Ebû Hureyre Resûlüllah (s.a.v)'in şöyle dediğini nakletmiştir:

"Hakikat Hz. İbrahim, Allah'ın kulu ve dostu idi. Ben ise Allah'ın kulu ve Resulüyüm. Hz, İbrahim Mekke'yi haram etti, ben ise Medine'yi haram ettim. Dikenli ağaçları kesilemez, avları avlanamaz, adam öldürme için silâh taşınmaz, bir ağaç dalı koparılamaz, hayvana yem yapmak için olursa, bu hüküm dışındadır." [\[150\]](#)

Diğer ülkelerden haram yer 5 bakımdan ayrılır.

a) Uzaktan gelenler. Hacc ve umre maksadıyla gelenlerin ihrama girmesiyle, haram yere girmeleri helâl olur. Ebû Hanîfe'ye göre: Dışarıdan gelen, Hacc ve umre için olmazsa ihramsız girebilir. Fetih günü Mekke'ye girildiğinde helâl olduğu hususundaki hadis-i şerifleri "Gündüzün bir an bana

helâl oldu. Fakat benden başka kimseye helâl olmadı." [\[151\]](#) hükmünü taşır. Buna göre, Mekke'ye girenin, ihram giymesi vâcibtir. Ancak Mekkeî halkın yararı için girip çıkması çok olanlar, oduncular, sucular, sabah gidip akşam dönenler bu hükümlerden hariçtir. İhramsız girebilirler. Meşakkati gidermek için bu şekilde hareket edilir. Mekke alimleri böyle kararlaştırmışlardır. Sayılan özellikleri ta-şımıyanlar, Mekke'ye muhakkak ihramlı girerler. Dışardan gelen ihramsız girerse günahkâr olur, kazası ve kurban kesmesi gerekmez. Kaza yapmak imkânı kalmamış, özürlenmiştir. Çünkü kaza için dışarı çıksa ihramı yalnız şehre girmek için giymek gerekmiş olur, hükmü çıkar. Halbuki ihram o bölgenin muhteremliğine binâen kabul edilmiş, girmek maksadı için değil. Onun için kaza yapılmaz, kurban kesmek de gerekmez. Çünkü kurban ibâdetin eksikliğini tamamlamak anlamını ifade eder. Aslını tamamlayıcı değildir.

b) Haram mıntıkası halkıyla o yerde savaşılmaz.

Kesûlüllah (s.a.v) onlarla savaşı haram etmiştir. Doğruluktan ayrılır, isyan çıkarılırsa bâzı hukukçular bu durumda da öldürülmelerinin haram olduğunu belirtmişlerdir. Yalnız isyandan vazgeçip doğru kimseler oluncaya kadar baskı altında tutulurlar. Hukukçuların ekserisi ise: İsyandan döndürülmeleri imkânı yoksa savaşıp öldürül e bilir. Çünkü âsi ve azgınlarla savaş Allah hükümlerinden, haklarındandır. Vazgeçmek uygun olmaz. Onların öldürülmesinin haram oluşu hükmüne sarılmadan, isyankârlarla savaş hükmünü uygulamak daha çok tercih edilir.

Cezaların haram olan ülkede infaz edilişi ise, Şafii'ye göre: Haram dâhilinde veya hâricinde suç işleyip haram bölgeye gelen suçluya cezası verilir ve infaz edilir. Bölgenin haram bölge oluşu, cezanın tatbik edilmesine engel olmaz. Ebû Hanîfe'ye göre: Haram bölge içinde suç işlemiş cezası

infaz edilir. Ama kişi haram bölge dışında suç işlemiş de haram ülkeye sığınmışsa ceza tatbik edilmez. Çıkışı beklenir. Haram ülkeden çıkınca, ceza da uygulanır.

c) Dışarıdan gelen veya haram ülkenin halkından olanlar ihramlı veya ihramsız avlanamazlar. Avı yakalamışsa bırakması vâcibtir. Şayet öldürmüşse cezasını vermek gerekir. Aynı şekilde bir kimse haram mıntıkadan bir ava ateş açsa, av hayvanı haram bölge toprağı dışında da olsa avcının, cezasını ödemesi gerekir. Çünkü, kendisi haram bölgededir. Bir şahıs haram ülke dışından, haram bölgedeki av hayvanına ateş açsa ve öldürse, yine cezasını ödemesi gerekir. Zira Öldürülen hayvan, haram bölge toprağında vurulmuş ve ölmüştür. Bir şahıs haram bölge dışında, serbest topraklarda avlanırken yaralı hayvan haram bölge toprağına girse, Şafî'ye göre: Av hayvanı avcıya helâldir. Ebû Hanife'ye göre: Haramdır. Bununla beraber haram bölgedeki mala, cana, sıhate zarar veren yırtıcı hayvanları, haşerâtı ve sâireyi öldürmek yasak değildir.

d) Kendiliğinden büyüyüp, yetişen (Hüdâi nâbit) ağaçları kesmek yasaktır. İnsanların ekip yetiştirdikleri ağaçları kesmek yasak değildir. Ehlî hayvanları, otlaklarda otlayan hayvanları kesmek yasak değildir. Kesilmesi yasak olan ağaçları keserse cezası gerekir. Büyük ağaç kesmişse bir sığır, küçük ağaç kesmişse bir koyun ceza öder. Dallar kesilmişse ceza asıllarına bakılarak tâyin edilir. Büyük ağaç dalı ise 1 sığır, küçük ağaç dalıysa 1 koyun vermek gerekir. Aslın cezası verilince ayrıca dalların cezasını vermek gerekmez.

e) Şafî ve ekseri hukukçulara göre: İslama muhalif dinlere mensub olanlar zimmi de olsa ikamet için veya seyahat sebebiyle de olsa muhterem ülkeye giremezler. Bu hususta âyette:

"Müşrikler ancak bir necîstir. Onun için bu yıllarından sonra onlar Mescid-i Haram'a yaklaşmasınlar." (K. K. 9: 28)

Duyurulmuştur. Bu âyet-i kerîmenin hükmü, müslümanların dx-şındakileri önlemektedir. Şayet müşrik izinsiz girerse ta'zir cezası verilir, öldürülemez. İzinle girerse ta'zir cezası da verilemez. Ona izin veren iyi harekette bulunmamış olur. Giren müşrikin durumu ta'zir cezasını gerektiriyorsa, ta'zir cezası verilir. Hemen yasak bölgeden çıkarılır. Bir müşrik müslüman olmak için muhterem bölgeye girmek isterse izin verilmez. Ancak müslüman olduktan sonra girebilir. İzinle giren müşrik yasak bölgede Ölürsen, yasak bölgenin dışına çıkarılır, serbest topraklara defnedilir.

Şayet defnolunmuşsa serbest bölgeye çıkarılır oraya taşınır. Ama kokmuş, çürümüşse yerinde bırakılır. Girişleri alış-veriş veya yatıp kalkmak

inçinse izin verilmez, uzaklaştırılırlar. Mâlik'e göre: Mescidleri gezmek maksadıyla da olsa izin verilmez. [\[152\]](#)

C- HİCAZ BÖLGESİ, PEYGAMBERİN (S JL V) ÖZEL GELİRLERİ

Hicaz bölgesine gelince: Usmû'ye göre: Hicaz denilmesinin sebebi, Necd ile Tihame arasında kalışındandır. İbn Kelbî ye göre de: Hicaz denilmesinin sebebi, etrafının dağlarla çevrili oluşundandır. Bu bölge içinde bulunan Muhterem (Yasak) Bölge hariç geri kalan Hicaz toprakları, Serbest Bölge topraklarından 4 bakımdan ayrılır.

a) Müşrikler veya anlaşmalı olan gayr-ı müslimler yer-leşemezler. Ebû Hanife yerleşebilecekleri fikrindedir. Usey b. Abdillâh b. Utbe b. Mes'ud'un Hz. Âişe'den rivayetine göre: Hz. Âişe şöyle demiştir: Resulüllâh (s.a.v) yaptığı anlaşmanın sonunda şöyle buyurmuştur.

"Arap Yarımadasında iki din bir arada bulunmaz.

Hz, Ömer, zimmîleri Hicaz toprağından çıkarmıştır. Tacir ve san'atkâr olarak gelenlere 3 gün kalabilecekleri hükmünü koymuştur. 3 günün sonunda çıkarılmışlardır.

Hz. Ömer'in bu tatbikatı sonraları da aynen kabul edilmiştir. Zimmîlerin Hicaz bölgesinde yerleşmelerine, ev bark sahibi olmalarına izin verilmemiştir. 3 gününü dolduran, bulunduğu yeri terk eder. Bir başka yerde 3 gün daha kalabilir. Mazereti olmaksızın Hicaz bölgesinin bir yerinde 3 günden fazla kalırsa ta'zir cezası verilir.

(1) Muvatta, Medine, 18, 19.

316

Ahkâm-ı Sultaniyye

b) Müşrik, zimmi ve anlaşmalıların ölüleri Hicaz bölgesine defne dilemez. Defnedilmişse Hicaz bölgesi dışına çıkarılır. Ölülerin bölgeye defnedilmesine göz yummak orada devamlılığı ve sanki orada yerleşmeyi ifade eder. Taşınacak mesafe uzak, ce-sed bozulacak; mezardan çıktığında zarar da meydana gelecekse Hicaz toprağına defnedilirler.

c) Hicaz toprağı içinde bulunan Resulüllâh (s.a.v)'m şehri Medine muhterem bir şehirdir. Bitkilerini koparmak, avlarını avlamak, ağaçlarını kesmek aynen Mekke'deki gibi, haramdır. Ebû Hanife bu nevi hareketleri Medine'de mubah sayar, ceza vermez, Medine'yi diğer serbest şehirler hükmünde tutar. Bir kimse Medine'nin ağaçlarını keser avını öldürürse bir görüşe göre, elbiseleri çıkartılır, alınır. Bir görüşe göre de; ta'zir cezası uygulanır.

d) Hicaz toprakları, İtesulüllâh (s.a.V)'in bu yerleri fet-hedişine göre 2'ye ayrılır.

aa) Resulüllâh (s.a.v)'m iki hakkından biri olan, kendisine hibe edilenleri alış.

bb) Feyy ve ganimetlerden yirmi beşte birini (1:25) aldığı yerler. Feyyin beşte dördünü (4: 5) savaşıllara dağıtırdı. İşte sayılan bu iki hak Resulüllâh (s.a.v) için bir mal iktisabı yolu olmuştur. Bâzan ashabına elde edilen malların beşte dördünü vermiş, bazan bu miktardan az, bâzan da çok vermiştir. Arta kalanı da müslümanların ihtiyaçları için ihtiyaten elde tutmuşlardır.

Resulüllâh (s.a.v), vefat ettiklerinde, müslümanlar feyy ve ganimet malından bıraktığı bu malların hükmünde ihtilâf göstermişlerdir. Bir kısmı miras malı sayarak mirasçılara taksimini istemişlerdir. Bir kısmı ise, onun halifesi olacak kimseye bırakılması ve onun bu malları âme işlerine ve cihad için harcamasını istemişler, İslâm Devletinin Hazine malı olduğunu belirtmişlerdir. Hukukçuların ekseriyeti ise: Zekât ve diğer gelirler genel menfaatlere harcanır. Nitekim Resulüllâh (s.a.v)'in hazinesinde bulunan gelirler öşür gelirleriyle zekâtlardır. Haraç arazi olmadığından haraç malı da malları arasında yoktur. Çünkü bir kısım Hicaz arazisi alındığında geri verildi. Bir kısmı da üzerinde müslüman olanlara bırakıldı. Her iki durumda da öşür arazi işlemi yapıldı. Bu bakımdan geride kalan bu malları dağıtmak gerekir, demişlerdir.

Resulüllâh (s.a.v)'in Özel gelirleri mâhiyetinde olan,

kendisine bağışlanan mallar sınırlıdır. Çünkü Özel mâhiyette birer gelir olan bu malları almış ve belli yerlere dağıtmışlardır. Bu yerler de 8 kısımdır.

1- Resulüllâh (s.a.v)'m ilk mâliki bulunduğu arazi: Benî Nadîr mallarından, Yahûdî Muhayrik'm vasiyyet ettiği arazidir. Vâkîdî'nin anlattığına göre:

Yahudi Muhayrik, Uhud muharebesinde iman eden, Nadîr oğullarının bilgin adamlarındandır. Uhud harbinde müslüman olmuş, Peygamber (s.a.v) le birlikte savaşmıştır. Savaş esnasında şehîd düşmüştür. Bu esnada 7 ev dolusu malını Resûlullah (s.a.v)'a vasiyyet etmiştir. Bunlar: Her cins yiyecek maddelerinin bulunduğu 1 anbar, 1 anbar un, 1 ev. kadın hizmetçi, 1 sarnıç su, 1 ev dolusu kuzu, 1 sürü at, 1 sürü koyun, sığır ve deve.

2- Allah'ın Feyy malı olarak Resûlullah (s.a.v)'e nasib ettiği Nadîr oğullarının Medine'deki arazîsi. Onları bu topraklardan çıkardı, mallarını, canlarını kendilerine bağışladı. Yalnız silâhlarına müsâade etmediler. Develerinin götürebileceği kadar mallarını alıp Hayber ve Şam taraflarına gittiler. Toprakları tamamen Resûlullah (s.a.v)'e kaldı. Yalnız onlardan Yamin b. Umeyr, Ebû Sa'd b. Veheb zaferden Önce müslüman oldular. İslâmlıkları kabul edildi. Mallarının hepsi kendilerine bırakıldı. Sonra Resûlullah, (s.a.v) diğer mal ve arazî ile Nadîr oğulları arazisini ilk muhacirlere dağıttı. Ensâr'a vermedi. Ensârdan Sehl b. Huneyf ve Ebû Dücâne Simak b. Harşe fakir olduklarını söylediler. Resûlullah (s.a.v) da arazînin mülkü kendine âit olmak üzere

onlara da toprak verdi. İşte kendi nasibine düşen, hibe edilen malları, O istediği şekilde tasarruf ederdi. Ailelerine infakta bulunurdu. Sonra Hz. Ömer bu araziyi Abbas ve Hz. Ali'ye teslim etti. Maksudı, Resûlullah (s.a.v)'ın ailelerinin masraflarını görmelerini sağlamaktı.

3, 4, 5 'nci gurup özel malları, (Sadaka malları): Hayber'deki üç kaledir. Hayber'de 8 kale vardı. Naim, Kamus, Şikk, Natat, Ketiy-be, Vetiyy, Selâlüm ve Sa'd b. Muaz kaleleridir.

Bu kalelerden ilk fetholunanı Naim kalesidir. Burada Mu-hammed b. Mesleme'nin kardeşi Mahmud b. Mesleme öldürülmüştür. İkinci fetholunan İbn Ebi'l-Hukeyk'in kalesidir. Onun kalesi Kamus ismini taşıyan kaledir. Bu kaleyi aldığımda, Huyey b. Rebi' b. Ebi'l-Hukeyk'in yanında büyüyen Safiyye binti Huyey b. Ahtab'i câriye olarak alması sonra da âzâd edip onunla evlenmesidir. Azâd etmeyi de Safiyye'nin mihiri saymıştır. Sonra Sa'b b. Muâz'ın kalesini aldılar. En büyüğü, içinde yiyecek mal ve hayvanları en çok olanıydı. Bu kaleyi tâkiben de Şikk, Natat ve Ketiybe kalelerini aldılar. İşte sayılan şu 6 kale silah zoruyla alınmıştır. Bunlardan sonra Vetiyy ve Selâlüm kaleleri alındı. Her iki kale 10 gün kadar kuşatıldı. Sonunda canlarının bağışlanıp, serbest bırakılıp gitmeleri için sulh teklifinde bulundular. Teklifleri kabul edildi. Anlaşma yoluyla kaleler alındı.

Resûlullah (s.a.v), 8 kaleden 3'üne, Ketiybe, Selâlüm ve Vetiyy kalelerine mâlik oldu. Bu kalelerden Ketiybe'yi ganimet malının beşte biri (1: 5) olarak aldılar. Vetiyy ve Selâlüm kalelerini ise Allah ona Feyy olarak nasib etmiştir. Çünkü bu 2 kaleyi de sulh yoluyla almışlardır. Her 3 kale de feyy ve beşte bir mal olarak Resûlullah (s.a.v)'ın öz malı olmuştur. Sonra yine bu malları müs-lümanlara dağıtmıştır. Hayber'de elde edilen ve geriye kalan beşte dört (4: 5) malı da müslümanlar arasında paylaşmıştır.

Bu cümleden olarak Hayber vadisi, Şerir vadileri ve Hadîr vadisi de ganimetler arasındaydı. Peygamber (s.a.v) vadileri 13 sehme ayırdı. Hudeybiye anlaşmasına katılıp da bu harpte bulunmayan, bu harpte bulunup da Hudeybiye anlaşmasında bulunmayan 1400 kişiye (Cabir b. Abdullah her ikisinde de olmadığı halde, hazır kabul edilmiş, hisse verilmiştir) şu şekilde taksim etti. 1400 kişinin 200'ü süvari idi. Bunlara 600 sehim ayrıldı. Geri kalan 1200 kişi piyade idi. Bunlara da 1200 sehim verdiler. Her 100 kişiye 1 sehim, her 100 süvariye 3 sehim vermek suretiyle vadileri 18 ana sehme paylaşmıştı.

6- Fedek arazîsinin yarısı. Hayber fetholununca Fedek halkı elçi Muhayyisa b. Mes'ud ile Resûlullah (s.a.v)'e gelerek anlaşma teklif ettiler. Resûlullah (s.a.v) da kabul buyurdular. Anlaşmaya göre: Fedek arazîsinin yarısı hurma ağaçlarıyla birlikte Resûlullah (s.a.v)'e verildi. Diğer yarısı da Fedek halkına kaldı. Böylece Fedek arazîsinin yarısı Resûlullah (s.a.v)'ın şahsına âit oldu.

Hz. Ömer, Fedeklileri Hicaz bölgesinden çıkarıncaya kadar arazînin diğer yarısı onlarda kaldı. Resûlullah (s.a.v) hissesine düşen Fedek arazîsinin kıymetlendirdi. Kıymetlen direnler Mâlik b. et-Teyyihan, Sehl b. Ebî Hayşeme, Zeyd b. Sâbiftir. Yekûn kıymetin yarısı olan 60 bin dirheme Fedeklilere bırakmıştır. Bu kadar dirhemin" yarısını Resûlullah (s.a.v) kendi ev ihtiyaçları için bırakmış, diğer yarısını da bütün müslümanların işlerine harcamıştır. Her iki yarı da bugün bütün müslümanların elindedir. Onların menfaatına işletilmektedir.

7- Özel gelirlerinden yedincisi de Vâdi'l-Kura'nın üçte biri (1: 3)'dir. Çünkü bu arazînin üçte biri Uzre oğullarının, üçte ikisi (2:3) de Yahûdile rindi. Yahudiler ellerindeki arazînin yarısını Resûlullah'a (s.a.v) vermek suretiyle anlaşma yaptılar. Dolayısıyla Vâdi'l-Kura'nın üçte biri (1: 3) Resûlullah'ın (s.a.v) olmuş oldu. Diğer üçte biri Yahudilerin, üçte bir de Uzre oğullarının olmuştur. Hz. Ömer, müslüman olmayan Uzre oğullarını ve Yahudileri Hicaz'dan sürünceye kadar toprakları ellerinde kalmıştır. Resûlullah (s.a.v), hisselerine düşen araziyi kıymetlendirdi. O zamanın para birimi ile 90 bin dinar tutmuştur. Resûlullah (s.a.v), Uzre oğullarına,

- "İsterseniz bu paraya arazînizi bize satın, isterseniz yarı fiyatı olan 45 bin dinar paraya geriye size verelim", teklifinde bulundular. Onlar da 45 bin dinara geriye bu araziyi satın almışlardır. Bunun sonucu olarak Vâdi'l-Kura'nın üçte ikisi (2: 3) Uzre oğullarının eline geçmiştir. Resûlullah da (s.a.v) paranın yarısını kendi masraflarına, diğer yarısını da âmme işlerine sarf etmişlerdir. Arazînin tamamı Hz. Ömer zamanından itibaren bütün müslümanlara tahsis edilmiştir.

8- Resûlullah'ın {s.a.v} şahsına âit sekizinci malı, "Mehruz" diye isimlendirilen pazar yeridir. Bu yeri Mervân, Hz. Osman'dan mukâtaa suretiyle satın almış, bunun üzerine halk Mervan'a kızmıştır. Muhtemel olan husus, mülkiyeti hazîneye âit olmak üzere Mervân'ın kira ödeyerek intifa hakkı sahibi olmasıdır ki bu da caizdir. İşte buraya kadar sayılan şahsî malları Siyer ve Megazî kitaplarından nakledilmiştir.

Resûlullah'ın (s.a.v) mallarından şu sekiz grubun dışındaki mallarına gelince: Vâkîdî'nin anlattığına göre:

Resûlullah'a (s.a.v) babasından Habeşli, Bereke nâmiyle anılan Ümmü Eymen isimli câriye, 5 deve, bir miktar koyun, bir rivayete göre, kölesi Şükran ve Bedir'de Şükran'ın şehîd oğlu olan oğlu Salih miras olarak kalmıştır. Annesinden de: Benî Ali Mahallesinde, dünyaya geldikleri 1 ev miras kalmıştır. Karısı Hz. Hatice'den: Mekke'de Safa ile Merve arasında Attarlar (Koku satanlar) çarşısı ardında 1 ev ve bir miktar menkûl mal kalmıştır. Hakîm b. Hizam, Hz. Hatice için Ukaz panayırında Zeyd b. Harîse'yi 400 dirheme köle satın aldı, sonra Resûlullah (s.a.v), Hz. Hatice'den bu köleyi hibe olarak aldı, âzâd etti. Ve Ümmü Eymen ile de evlendirdi.

Resûlullah'ın Peygamberlik vazifesini yüklediği yıllardan sonraki senelerde Ümmü Eymen, Üsâme'yi dünyaya getirdi.

Resûlullah'ın (s.a.v) hicretinden sonra, her iki evini de Akıyl b. Ebî Tâlib satmıştır. Resûlullah (s.a.v) veda haccında Mekke'ye gelince, kendilerine:

- Hangi evinize ineceksiniz? diye sorulmuştur. O da,

- Akıyl, bana bir ev veya oda bıraktı mı ki? buyurmuşlar, Akıyl'in satışını iptal etmemişler, satıştan rücu' etmemişlerdir.

Çünkü Mekkeliler ilk zamanda Resûlullah'a (s.a.v) kuvvetçe üstündü ve Mekke, harp ülkesiydi. Oradaki mallarına, bu meyanda iki eve de helak olmuş, elden çıkmış mal olarak bakılmıştır. Do-layısıyla iki ev şahsî mallarından hâriç tutulmuştur.

ResûluUah'm (s.a.v) ailelerinin evlerine gelince: Her

ailesine oturabilecekleri birer ev vermiş ve onlara evleri vasiyyet etmiştir. Bu evler, Resûlullah'tan (s.a.v) ailelerine bağışlama-dır ^[153]. Şahsî gelirlerinden hâriçtir. Evlerinin bağışlanması da ailelerinin oturmaları içindir. Oturma işlemi sona erince, oturanlar kalmayınca Resûlullah'ın (s.a.v) sadakaları arasında düşünülmüştür. Ve şimdi bu evler Mescid-i Nebî'ye dâhil edilmiştir.

Resûlullah'ın (s.a.v) binek hayvanları ile âletlerinin durumu ise: Hişâm'u'l-Kelbî'nin Avâne b. el-Hakem'den rivayet ettiğine göre, Hz. Ebû Bekir, Resûlullah'ın (s.a.v) âletlerini, develerini ve diğer hayvanlarını ve ayakkabalarını Hz. Ali'ye verdi ve,

- Bunlardan başka malları sadakadır, dediler.

Esvedî'nin de Hz. Âişe'den rivayetine göre, Hz. Âişe demiştir ki:

- "Resûlullah (s.a.v), vefat ettiğinde zırhı bir yahûdiye 30 sa' arpayaya karşılık rehin bırakılmıştır. ^[154]

Peygamberin fs.a.v) zırhı ise, "el-Betra" diye bilinen zırhdır. Anlatıldığına göre, Hüseyin b. Ali (Resûlullah'ın torunu) şehid edildiğinde üzerindeydi. Ondan da Ubeydullah b. Ziyâd çıkarıp aldı. Muhtar'u's-Sakafî de Ubeydullah b. Ziyâd'ı öldürünce zırhı Ubad b. el-Hanzalî aldı. Bilâhare Basra emiri, Hâlid b. Abdullah b. Hâlid b. Esid, zırhı Ubad'dan istedi. O da zırhı inkâr etti. Hâlid ona 100 deynek sopa attı. Abdul-Melik b. Mervân, Hâlid'e şu mektubu yazdı:

"Ubad gibiler döğülmez. Münâsib olanı ya öldürmek, yahut af-vedip vaz geçmektir." İşte bundan sonra zırh hakkında bir bilgi yoktur.

Rasûlullah'ın (s.a.v) hırkasına gelince: Bu konuda çeşitli fikirler vardır. Eban b. Sa'leb'in anlattığına göre: Resûlullah (s.a.v) hırkasını Ka'b b. Züheyr'e bağışlamıştır. Ondan da Muâviye satın almış, Halifeler bu hırka-i şerifi giymişlerdir.

Zanıra b. Rebîa'nın anlattığına göre de: Resûlullah'ın (s.a.v) söz konusu hırkasını Eyle halkı kendilerine emân verilmesi için Resûlullah'a (s.a.v) vermişlerdir. Sonra Eyle halkına Mervân b. Muhanimed tarafından mâliye memuru gönderilen Said b. Hâlid b. Ebi Evfâ hırkayı almış, Mervân'a göndermiştir. Mervân b. Mu-hammed'in öldürülmesinden sonra hazinesinden hırka alınmıştır. Bir fikre göre de: Mervân'dan Ebu'l-Abbas Seffâh 360 dînara satın almıştır.

Kılıçları da terekesinden olup sadakadır. Hırka ile kılıç beraberce Hilâfetin âlâmetidir.

Yüzüğünü vefatından sonra Hz. Ebû Bekir, ondan sonra Hz. Ömer. sonra da da Hz. Osman sırasıyla takınmışlardır. Hz. Osman kuyuya düşürmüş,

bir daha bulunamamıştır. Bu duruma göre yülüğü, terekesinden olan bir sadakadır. ^[155]

D- SERBEST BÖLGELER VE IRAK TOPRAĞI

Yasak bölge (Haram arazîler) ile Hicaz mıntıkasının dışındaki ülkelere gelince: Daha Önce 4 kısma ayrıldığından söz edilmiştir.

a) Bir kısım üzerindeki halkı müslüman olan ülkeler ki öşür topraklarıdır.

b) Bir kısmı müslümanlarca işe yarar duruma getirilen topraklardır ki yine öşür arazîdir.

c) Bir kısmı da savaşçılarca zorla alman topraklar ki, bu da öşür topraklardan olur.

d) Son bir kısım da, toprak üzerindekiyle anlaşma yapılır, arazî fey arazî olur, haraç vergisi konulur. Bu haraç arazî de iki kısma ayrılır.

aa) Toprakların mülkiyetinin kendilerinden çıkması suretiyle anlaşma yaparlar. Böyle bir haraç araziyi satamazlar, haraç da ücret (kira ücreti) sayılır. Müslüman olsalar da haracı öderler. Ücret zimmî ve müslümandan alınır.

bb) Arazî mülkiyetinin kendilerinde kalması suretiyle anlaşma yapılması. Bu durumda araziyi satabilirler. Haraç da cizye durumundadır. Müslüman olurlarsa, haraç da düşer. Bu tür haraç zimmîden alınır, müslümandan alınmaz.

Ülke toprakları şu kısımlara ayrıldıktan sonra Irak topraklarının hükümlerini açıklamak icâb edecektir. Çünkü arazî hakkında hukukçular için burada yapılan tatbikat bir asıl, bir Örnek olmuştur. Hz. Ömer zamanında alınan İran İmparatorluğuna âit Irak topraklarıdır. Sevad denilmesinin sebebi, ziraatçiliğe elverişli ve ağaçlarla kapalı arazî oluşundandır. Bitki ve ağacın olmadığı Arap yarımadasından çıkıp, orasını çeşitli bitki ve ağaçlarla kaplı olarak buldukları için Sevad dediler. Çünkü Araplar yeşil ile sevadı (siyahı) bâzan aynı mânâda, koyu yeşil için kullanırlar.

Fazl b. el-Abbas b. Utbe b. Ebî Leheb, "siyah yüzlü idi" şiirinde şöyle demiştir:

"Beni anlayanlar bilirler ki ben siyahım, siyah tenlilik Arap nesline mensub olmaktadır."

Bu sebeple yeşil Irak'a Siyah Irak denilmiştir. Arazîye Irak denilmesinin sebebi: Dağı ve vadileri olmaksızın, düpe düz oluşudur. Arap sözünde Irak müsâvilik, düzlük anlamına gelir. Şâir de,

"Siz dosdoğru suladınız. Onlar ise düz bir arazîsi olmayan gibi suîadılar." Yani onların arazîsi düz değildi, demek istemektedir.

Sevad denilen arazînin sınırı: Uzunlamasına, yânî Musul'dan Abadan'a kadar, genişliğine ise, Kadisiye suyundan Hıl-van'a kadardır. Buna göre uzunluğu 160 fersaktır. Genişliği de 80 fersaktır. Irak toprakları ise, örfen Sevad topraklarının içine giren hudutları örfen tâyin edilen yerlerdir.

Doğusu Dicle nehrinin kollarının birleştiği yerdir. Batısı ise, Harbî denilen yerdir. Bu hattan itibaren güneye, Abadan şehirlerinden Basra'ya kadar uzanır. Bu duruma göre, uzunluğu 125 fersah olup Sevad arazîsinden 35 fersah kısadır. Genişliği 80 fersah olup Sevad arazisiyle aynı genişliktedir.

Kudame b. Ca'fer'in dediğine göre: 100 fersaha kadar uzatılabilir. Bugünkü hesaba göre, Sevad toprakları, tepeler, dağlar, çorak yerler, sazlıklar, harman yerleri, geniş caddeler, nehir yatakları, şehir ve köylerin iskân yerleri, nahiyelerin iskân yerleri, sayfiye yerleri, alanları hariç tutulduktan sonra tahminen 225.000.000 cerib (455,625 kilometre ka-re)dir. Bu arazînin de 75.000.000 ceribi çıkarsa 150.000.000 cerib de Irak toprağını teşkil eder. Bu arazînin yarısında hububat ekilir, yarısı da hurmalık, üzümlük ve ağaçlıktır. Kudame b. Ca'fer'in söyleyişine göre, zirâate elverişli topraklar daha geniştir. Fakat bir takım engeller sebebiyle hepsi ekilememiş, değerlendirilememiştir. İranlılar zamanında en az ekildiğinde 150.000.000 cerib, en fazla ekildiğinde de 277.000.000 ceribdir. Her bir cerib için de ortalama 3 dirhem vergi alınırdı. Hz. Ömer zamanında Sevad arazîsinin ekilen kısmı 230.000.000 cerib ile 236.000.000 cerib arasında değişirdi.

Buraya kadar Sevad arazîsinin hududu, alanı, ekilen miktarı tesbit edildi. Bu toprakların alınışı ve hükmü hakkında âlimler, hukukçular fikir ayrılığına düşmüşlerdir,

Iraklı hukukçulara göre, Irak zorla fethedilmiştir. Fakat Hz. Ömer araziyi savaşçılara dağıtmamış, yine ora halkına bırakmış, buna karşılık arazîye haraç vergisi koymuştur.

Şafî mezhebinde açık olan görüşe göre: Sevad arazîsi zorla alınmıştır. Savaşçılara mülk olarak taksim edilmiştir. Sonra Hz. Ömer, onları geriye aldı, askerler de Sevad arazîsinden ayrıldılar. Ancak bir grup ellerindeki araziyi para karşılığı sattılar ve geri döndüler. Müslümanları araziden geri çektikten sonra Hz. Ömer araziye haraç vergisi koydu.

Şafî mezhebine mensup bir kısım hukukçular da Sevad arazisinde farklı görüştedirler. Ebû Saîdi'l-İstahrî'ye ve bir kısmına göre, Hz. Ömer bu araziyi bütün müslümanlara vakfetmiştir. Her yıl ücret olarak Ödenmek üzere de arazi sahiplerine, işletenlere, haraç vergisini kararlaştırmış, tarlalarını ellerinde bırakmıştır. Vakfın müddetini de kararlaştırmayışın sebebi, Âmme yararını düşündüğüdür. Hz. Ömer'in bu şekil vakıf bırakması, araziyi fey olarak kabulü, Resûlullah'm (s.a.v) Hayber, Avâlî ve Nadr oğulları mallarını Allah'ın birer feyy'i olarak kabul edişin-dendir. Haraç olarak alınan paralar da âmme işlerine harcanır. 1: 5'ini Özel zümrelere dağıtmak da söz konusu değildir. Sırf orduya da harcanamaz. Çünkü âmme menfaatına vakfedilmiş tir. Genel menfaat ve işlere sarfedilir. Bu cümleden olarak ordunun yiyeceği, içeceği, kale ve hisarlar yaptırma, cami, köprü ve su yolları yaptırma âmme işleri gören hâkimlerin, şahitlerin, hukukçuların, kurramn, imamların, müezzinlerin ihtiyaçlarına harcanır. Bu sebepledir ki arazinin mülkiyetinin satışı yasaktır. Yararlanma hakkı, zilyedlik, birinden diğerine geçebilir. Ayrıca üzerinde yapılan şeyler, ağaçlar, evler satılabilir. Bu muameleler mülkiyete tesir edemez.

Bir fikre göre de: Hz. Ömer, Sevad arazîsini, Hz. Ali ve Muaz'ın görüşlerine de dayanarak vakfetmiştir. Şafî mezhebinden Ebu'l-Abbas b. Süreyc'e göre, Hz. Ömer orduyu Sevad arazîsinden geri çekince, elde ettiği araziyi, sahiplerine, köylülere haraç olarak koyduğu mal karşılığında sattı. Onlar da her yıl bu bedeli Ödediler. Böylece haraç bir bedel, semen olmuş oldu. Bu şekilde hareket etme, âmme yararına uygundur. Kiraya vermede de durum buna benzer. Binâenaleyh Sevad arazîsinin mülkiyetini satın alanlar, başkalarına bunu satabilirler.

Sevad arazîsine konulan haracın miktarına gelince:

Amr b. Meymun'un-anlattığına göre: Hz. Ömer, Sevad arazîsini düşmandan alınca Huzeyfe'yi Dicle ötelere, Osman b. Huneyf i de Dicle'nin batı tarafına aşağı Irak'a gönderdi. Şa'bî'nin dediğine göre, Osman b. Huneyf kendi mıntikasını ölçmüş, 36.000.000 ce-rib bulmuş ve her ceribe 1 dirhem, 1 kafız vergi koymuştur. Kâsım'a göre de, Kafız bir ölçü vasıtası olup hububat ölçmede kullanılır. Şaburkan da denir. Yahya b. Âdem'e göre de, Haccâc tarafından kararlaştırılan bir hububat ölçüğüdür. Katâde'nin İbn Mah-led'den rivayetine göre, Osman b. Huneyf, üzüm bağlarının her 1 ceribine 10 dirhem, hurmalıkların her 1 ceribine 8 dirhem, şeker kamışlıklarının her 1 ceribine 6 dirhem, yaş hurmalıkların, çayırıkların, sebzeliklerin her 1 ceribine 5 dirhem, buğdayın her 1 ceribine 4 dirhem, arpalıkların her 1 ceribine 2 dirhem vergi koymuştu. Bu rivayete göre arpa ve buğdayın haraç vergileri, başka rivâyetlerdeki muhalif düşecek miktardadır. Bu fark da muhtelif yerlerde arazinin veriminin farklı oluşundandı. Huzeyfe'nin ve Osman b. Huneyf in arazi ölçümünde kullandıkları zira' normal zira'dan 1 tutam, 1 parmak daha uzundur.

Sevad arazîsi İranlıların ilk zamanlarında Harac-ı Mukâ-seme (Mahsûlün durumuna göre onda birden (1: 10), yarıya (1: 2) kadar) vergisi alınır. Bunu ilk koyan İran Hükümdarı Kubaz b.

Firuz'dur. Alanlardan alınan haraçlardan daha çok haraç almıştır. Harac-ı Mukâseme ile topladığı vergi miktarı 150.000.000 dirhemi bulmuştur. Haraç miktarları arasındaki bu farklılıklar, arazinin alanlarının ölçümlerinin şahıstan şahsa farklı oluşu, vergi takdir edenlerin takdir yetkilerini kullanarak haracı az veya çok koyuşlarındandır. Şöyle ki, anlatıldığına göre, İran hükümdarı bir gün avlanırken sık ağaçlı bir yere geldi. Av ağaçlığı daldı. Kendi de avı görmek için yüksek bir yerdeki ağaca çıktı. O anda bir bahçe içinde çukur kazan bir kadın gördü. Bahçe içinde hurma, nar gibi meyveli ağaçlar vardı. Kadının çocuğu nardan koparmak istiyor, kadın ise önlüyordu. Hükümdar duruma hayret etti. Kadına bir haberci göndererek, çocuğu nar meyvesi almaktan niçin önlediğini sordurdu. Kadın da,

- Mülkümda devletin hakkı vardır. Mahsûl ve meyveleri vergilendirecek memur (kâsım) gelmedi ve devlet hakkını almadı. Devlet hakkını almadan, meyvelerden birisinin koparılmasından korkarım. Devlet hakkını alsın, ondan sonra.

Hükümdar kadının bu sözü üzerine oradan ayrıldı. Tebâsma şefkatle muamele yapılması hususunda, arazinin Ölçülmesini vezirlerine emretti. Âdil, doğru bir şekilde Ölçülüp vergilerin de âdil bir şekilde konulmasını, halkın ihtiyaçlarını karşılayabilmesi için kendilerine imkân tanınmasını tenbihledi. İranlılar bundan sonra bu şekilde arazi üzerinden vergi aldılar

İslâm geldikten sonra Hz. Ömer halife olunca toprakların Ölçüsünü aynen kabul etti. Zamanında arazinin haracı en yüksek seviyeye ulaşmış, 120.000.000 dirhem haraç toplanmıştır. Aynı yerden Ubeydullah b. Ziyâd biraz baskı ve zorlukla 135.000.000 dirhem haraç toplamıştır. Haccâc ise aynı araziden, 118 milyon dirhem toplayabilmiştir. Ömer b. Abdilaziz, güzel muamele ve adaletle bu vergiyi 120.000.000 dirheme çıkarmıştır. İbn Hubey-re, askerinin yiyeceği ve harp ihtiyatı hariç 100.000.000 dirhem olarak haraç almıştır. Yusuf b. Ömer ise, Sevad arazîsinden her yıl 60.000.000 dirhemle 70 milyon dirhem arasında vergi almıştır.

Buna ek olarak Şam tarafı halkından 16.000.000 dirhem, toprak sulama işlerinden 4 milyon dirhem, yol vergilerinden 1.000.000 dirhem, yeni inşâatlardan ve eski evlerden ruhsat vergisi ve iskân vergisi olarak 10.000.000 dirhem ki toplam olarak 101 milyon dirhem vergi toplamıştır.

Buraya kadar sözü edilen vergiler her yıl toplanan haraç vergisi mahiyetindeki ve genellikle yalnız Sevad arazîsine âit vergilerdir.

Abdurrahman b. Cafer b. Süleyman'a göre, Sevad arazîsinin en çok vergi götürülebilir kabiliyeti 1 milyar dirhemdir. Hükümdarın malı artınca halkın malı azalmakta, hükümdarın malı azalınca halkın malı artmaktadır. Abbasiler zamanında, Halife Man-sur, Sevad arazîsini haraç arâzîlikten çıkarıp şahsî mülkiyete konu olan arazi hâline getirinceye kadar, Sevad arazîsinin alan miktarı ve haracı aynen devam etmiştir. Halife Mansur'un araziyi şahsî arazi hâline getirişinin sebebi: Halkın sıkıntı ve meşakkati, ihtiyaçları artmış, devletin vergisini ödeyememişler, araziyi bakımsız hâle getirmişlerdir. Bunun üzerine Mansur, araziyi şahsî mülk hâline getirmiş, çıkan mahsûlün onda bir (1:10) ile yarı (1:2) sine kadar vergi alınabilmesini sağlamıştır.

Ebû Ubeydullah, Halife Mehdi'ye, haraç toprakları şahıslara dağıtılmış topraklar hâline getirmesini teklif etmiş, şayet kolay sulanıyorsa mahsûlün yarısını, kovalayla sulanıyorsa mahsûlün üçte birini (1: 3) dolaplarla sulanıyorsa mahsûlün dörtte birini (1: 4) vergi alması teklifinde bulunmuştur. Başka türlü vergi almaya teşebbüs edilmemesini telkin etmiştir. Bu şekilde gerek Mehdi'ye telkin edilen ve gerekse Mansur'un yaptığı vergilendirme bir ha-rac-ı mukâseme olmaktadır. Ayrıca hurmalıklar ve üzüm bağlarından, meyvahklardan haraç vergisi için esas olan alana göre, çarşı ve pazar yerlerine uzaklık ve yakınlıklarını nazara alarak vergilendirme yapılmasını teklif etmiştir. Şayet çıkan mahsûl ancak iki haraç miktarı kadarsa, tam olarak haracı ne ise o alınır. İki haraç miktarından az ise hiç haraç alınmaz. Çıkan mahsûlü taksimde de buna yakın işlem tâkib edilir. Vergi mükellefinin bizzat kendi eliyle kendi hissesini alması veya vergi olarak vereceği malı kendi eliyle seçmesi istenir.

Bütün buraya kadar anlatılanlar Sevad toprakları için geçerli olan hükümlerdir. Haracı konulmuş veya konulmamış arazinin hükmü ile haraç

arazinin yeni bir statüye konulması gerektiğinde Hukukçu halifenin içtihadı gerekir. Sebep bulunduğu sürece icti-hadla alınan arazi vergisi bu nevi haracın alınmasını gerektirici sebepler bulunduğu müddetçe harac-ı Mukâseme alınır. Harac-ı Mukâsemeyi gerektirici sebepler ortadan kalkınca eski statüsü ne ise ona çevrilir. Söz gelimi araziden alan hesabıyla haraç almıyor idiyse yine o vergi alınmaya başlanır. Çünkü halife, kendinden önce o arazide belirli sebeplere göre içtihadta bulunmuş, bir hüküm vermiş olan halifenin içtihadını bozamaz. İctihad içtihadla nakze dilemez. Öşür ve haraç memurlarının, kaybettikleri malları Ödemeleri gerekmez. Çünkü bu memurlar kendilerine güvenilen kimselerdir. Toplanması gerekli olanı toplar ve teslim edilecek yere götürür teslim eder. Aynen vekil gibi. Noksanı ödemezler, fazlaya da sahip çıkamazlar. Muayyen bir miktar malı toplamakla görevlendirilmişse erse o miktar kadar almaları gerekir. Fazlalık varsa kendinin olur, noksanlık varsa Ödemesi gerekir.

Fakat böyle bir çözüm tarzı, güven esasına zıd düşmektedir. Bu hâl tarzının hukuken bâtil olması icabeder.

Anlatıldığına göre: Bir şahıs İbn Abbas'a gelir, 100.000 dirhem vergiye karşılık, İbn Abbas'dan 1 deve ister. Bunun üzerine o memura 100 sopa atılır. Edeblenmesi için diri olarak askıda tutulur.

Hz. Ömer halife olunca, insanları topladı ve halkın vazifesi, kendinin onlara karşı vazifeleri, idareciliği, doğru olan yolda malların idare ve harcama usulü konularında bir konuşmada bulundu ve dedi ki,

- Ey insanlar, Kur'ân'ı okuyunuz ve ondakileri iyi öğreniniz, içindekilerle de amel ediniz. Ancak bu şekilde Kur'ân ehli olabilirsiniz. Allah'a isyan ettiği sürece hak sahibine hakkı verilmez. Dikkat edin, kişi doğruyu söyleyince rızıkına mâni olunmaz ve bir ceza ile cezalandırılmaz.

Yine dikkat ediniz. Allah'ın beni idareci tâyin eylediği şeylerde doğruyu, kurtuluşu 3 yolda buluyorum. Emâneti yerine getirmek, kuvvetliden hakkı almak, Allah'ın indir-diğiyle de hükmetmek. Bir malın helâlligini, temizliğini de 3 şeyde bulurum. Haklı yoldan kazanmak, haklıya verilmek, kötülüklerini önlemek. Dikkat buyurun, sizlerin mallarını harcamada tıpkı yetimin malını idare eden gibiyim. Zengin olursam elimi sürmem, fakir

olursam, haklı olarak bir ölçü dâhilinde, bedevinin çölde hayvanını yemlediği gibi, yerim. Vergiler alırım. [\[156\]](#)

ON BEŞİNCİ BÖLÜM Araziyi İhya Ve Sular Çıkarma

A- ÖLÜ (İŞLENMEMİŞ) TOPRAĞI İŞLEME ŞARTLARI, IRAK TOPRAKLARININ DURUMU

Bir kimse kullanılmayan, sahihsiz araziye işler, işe yarar hâle getirirse, halifenin izni olsun veya olmasın o toprağın mülkiyetine sahip olur. Ebû Hanîfe'ye göre: Ancak sultanın izniyle araziye mâlik olunur. Delili de Resûlullah'm (s.a.v),

"Sultanın, olumlu karşıladığı, temiz ve meşru gördüğü şey ancak bir kimsenin olabilir." hadîs-i şerifidir. Resûlullah (s.a.v) bir başka hadîs-i şeriflerinde,

"Kim ölü toprağı işe yarar hâle getirir, ihya ederse, o arazi, onundur." [\[157\]](#) buyurmuşlardır. Buna göre, Sultanın izni olmadan araziye işe yarar hâle getirmek ve o toprağı mâlik olmak mümkündür. Ölü araziden maksad, Şafii'ye göre: İmâr edilmemiş, etrafı çevrilmemiş, sınırlanmamış topraklardır. İsterse bu arazi işlenmiş araziye bitişik olsun, farketmez. Ebû Hanîfe'ye göre: imâr edilmiş araziden sonra, suyun gitmediği arazi ölü arazidir. Ebû Yusuf a göre: Ölü arazi, işlenmiş, toprakların en son ucuna durup yüksek sesle seslenen bir şahsın sesinin işitilmediği yerden itibaren başlayan topraklardır. Bu son iki tarife göre: İşlenmiş araziye bitişik işlenmemiş arazi ölü arazi sayılmamaktadır. Amme malı olarak kabul edilmekte, herkesin eşit şekilde istifade edebileceği ileri sürülmektedir. Mâlik'e göre: İşlenmiş arazinin sahipleri komşu ölü araziye işe yarar hâle getirmeye uzaktakilere nisbetle rüçhan hakkına sahiptirler.

İhya ve işe yarar hâle getirme işlemi de: O bölgedeki Örf ve âdete göre tâyin edilir. İhya için gerekli işlemler ne ise onları yapınca ihya maksadı anlaşılır. Çünkü Resûlullah da (s.a.v) hükmü genel buyurmuşlar, diğer hususların tâyinim örf ve âdetle havale etmişlerdir. Meselâ araziye işe yarar hâle getirme, o yere oturmak için bir ev yapmakla oluyorsa, evi yapmakla İhya işi için niyyet edildiği anlaşılır. Sebebi de, o bölgede örfün ev yapmanın ihya maksadını ihtiva edişidir. Şayet ekin ekmek, ağaç dikmekle işe yarar arazi hâline getirmek isteniyorsa 3 şarta uyulur:

1- Arazinin etrafını çevreleyen toprak yığmak, taş veya ağaçlar dikmek suretiyle diğer topraklardan ayırmak.

2- Arazî sulanacaksa suyunu vermiş olmak, bataklıkla kurutmak, suların o yere gelişini önlemek. Çünkü ancak bu işleri yapınca ziraat yapmak mümkündür.

3- Araziyi sürmek; sürmekten maksad da orta şekilde toprağı kabartmak, yüksek yerleri tesviye, çukur yerleri doldurma işlemleridir.

İşte sayılan bu 3 şart bulununca işe yarar hâle getirmek maksadı hasıl olmuş, yapan şahıs da o toprağın sahibi olmuş olur. Şafii mezhebi hukukçularının bir kısmı araziye ekip düşmedikçe sahip olamaz demekle yanılmışlardır. Çünkü 3 şartı yerine getirmek ev yapmak gibidir. Nasıl eve ayrıca mülkiyet hususunda bir işlem yapmazsa burada da 3 şarttan başka bir şey yapmaz.

Arazi bu şekilde işe yarar hâle getirilince, birisi ekip dikerse, ekip diken araziye sahip olmuş olur. Arazi sahibi araziye satabilir. Fakat ekip diken satmak isterse durum ihtilafıdır. Ebû Hanîfe'ye göre: Araziyi sürmüşse satabilir, sürmemişse satamaz. Mâlik'e göre: Ekip diken her durumda araziye satabilir. Çünkü ziraatçı ekip dikmek suretiyle araziye işe yarar hâle getirmede ortak olmuş oluyor. Şafii'ye göre: Ekip diken, bir durum hariç genel olarak araziye satamaz. O istisnaî hâl de şayet arazi üzerinde gözle görülür, belirli şeyler yapmış, dikmiş, ekin ekmiş ise bu türlü şeyleri satar, sürme işlemi, işçiliğini satamaz.

Bir kimse Ölü arazinin etrafını çevrelerse o araziye işlemede başkalarına nisbetle rüçhan hakkına sahiptir. Bir başkası etrafı çevrili fakat işlenmemiş olan bu araziye işe yarar hâle getirmişse, bu durumda araziye sahip olmada üstün hakka işleyen sahiptir. Arazinin sahibi o olur, çevreleyen bir hakkı yoktur. Araziyi işlemeden, çevreleyen kimse satmak isterse, Şafii mezhebinin zahirine göre: Uygun bir iş sayılmaz. Ama bir çok şafii hukukçuları arazinin bu şekilde işlenmeden satılabileceğini doğru karşılamışlardır. Çünkü o araziye çevirmekle arazi üzerinde Üstün durumu vardır, buna göre de satabilir. Böylece araziye satsa, müşterinin elinde iken bir başkası, işlerse durum ne olacaktır? Şafii'nin görüşünü

benimseyenlerden Ebû Hüreyre'nin oğluna (İbn Ebî Hüreyre)'ye göre, müşteri arazinin bedelini, araziye çevreleyen ve satan şahsa ödemek zorundadır. Çünkü araziye teslim aldıktan sonra telef etmiştir. Diğerlerine göre, etrafı çevrili ölü araziye satmak caizdir. Fakat satıktan sonra telef olursa, müşteri de ücreti ödemez. Çünkü araziye müşterinin teslim aldığı kesin olarak belli değildir.

Bir arazinin etrafı çevrilir, sulanır, fakat sürütmezse suyun aktığı o çevrili yere mâlik olunur. Suyun gitmediği yerlere mâlik olunmaz. İsterse ihya etme bakımından rüçhan hakkı olsun. Suyun akmış olduğu yeri satmak caizdir. Çevrili yer içinde bulunan, fakat su gitmemiş yeri satmak hususundaki görüşler, yukarıda etrafı çevrili ve başka işlem yapılmamış araziye satmak gibidir.

İşe yarar hâle getirilen araziler öşür arazi sayılır. Haraç vergisi konulamaz. Velew ki arazi öşür veya haraç suyu ile sulansın. Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf'a göre: İşe yarar, hâle getirilen arazi, öşür suyu ile sulanıyorsa öşür arazi, haraç suyu ile sulanıyorsa haraç arazidir. Muhammed b. Hasana göre: İhya edilen arazi müslüman olmayan kimselerin açtığı, akıttığı bir ırmak kenarında ve onunla sulanıyorsa haraç arazi sayılır. İnsanlarca herhangi bir müdahale olmamış, bir ırmak kenarında ve onunla sulanıyorsa (Dicle ve Fırat nehirleri gibi) öşür arazi sayılır. Iraklılar ve başkaları, Basra'nın Ölü topraklarıyla çorak yerlerde işe yarar hale getirilen arazinin öşür olduğuna icmâ etmişlerdir. Fakat Muhammed b. Hasan'ın görüşüne göre: Acaba Basra taraflarında, müslümanların Dicle üzerinden kanal açıp sular akıtıp suladığı arazinin hükmü nasıldır?

Ebû Hanîfe'nin görüşüne göre; acaba bu icmâ nasıl çözümlenebilir? Hanefi hukuçuları bu görüşler için illet aramakta iki guruba ayrılmışlardır. Bâzılarına göre: Basra Diclesini taşıran deniz suyunun kabarmasıdır. Deniz, med zamanı Basra toprağını sulamakta, cezr zamanı (çekilme hâlinde) araziye terk etmektedir. Suların kabarmasına, taşmasına sebep olan denizdir. Dicle ve Fırat değildir. Bu tür bir sebep ve izah tarzı fâsiddir. Çünkü med halinde denizden tatlı suyun gelmesi gerekir. Deniz suyu ile de tatlı su bağdaşmaz. Deniz suyu ile arazi sulanmaz. Basra arazisini sulayan Dicle ve Fırat sularıdır. Ebû Hanîfe'nin görüşünde olanlardan Talha b. Adem'e göre: Dicle ve Fırat suları Sevad arazisinin bir kesiminde bataklıklara girer, bu esnada kendilerinden yararlanılamaz. Sonra Basra Diclesi olan Şattularab'a geçer. Şattularab ise haraç suyu değildir. Bataklık suları haraç suları sayılmaz. Talha b. Adem'in bu açıklaması da ikna edici değil, fâsiddir. Zira Irak'taki bataklıklar İslâmiyetten önce meydana gelmiştir. Arazinin hükmü değişmiş, ölü arazi olmuştur. Suyun hükmüne itibar edilmemiştir.

Siyer sahibinin (İmam Muhammed'in) anlattığına göre: Bunun sebebi, Basra Diclesinin suyu, yukarı Dicle ve Fırat sularının şehirlerdeki etrafı muhkem kanallardan, geçerek gelen sulardır. Bugünkü bataklıklar, o zaman ekilebilen yerlerdi. Bir takım köyler, meskenler mevcuttu. Kubaz b. Firuz, İran hükümdarı olunca, nehrin kanalları önüne bir sed çekti. Bu işini mümkün olduğu kadar düşmanlarından gizledi. Şeddin Önünde biriken sular, nehrin yukarı tarafındaki toprakları bastı, evler ve tarlalar sular altında kaldı. Zamanla oğlu Nûşirevan İran hükümdarı olunca, bir emirle yeni su yolları açtırarak birikmiş olan sulan tahliye ettirdi. Su altında kalan toprakların bir kısmı eski elverişli hâline döndü.

Anlatılan bu olay hicri 6. senede olmuştur. Bu senede Resulul-lah (s.a.v) Abdullah b. Huzâfeti's-Sehmi'yi İran'a elçi olarak göndermişti. O sırada İran hükümdarı Ebrûz idi. Dicle ve Fırat görülmemiş derecede artmıştı. Ebrûz büyük kanallar yaptırmış, nehir yatağı kenarına sedler çekirtmeye çalışmıştı. Her gün 70 kadar sed çekirtmiştir. Tonozlar yaptırmış, üzerine kapaklar kapatmış, yine de suyun kuvvetli akışına, zararlarına engel olamamıştır. Sonraları müslümanlar Irak taraflarına geldiğinde İranlılar iç savaşla meşgul oluyorlardı. Yapılan kanallar yanıyor, yıkılıyordu. Yapımına ve tamine çalışılmıyordu. Köylüler de nehrin sularının taşmasını önleyemiyorlardı. Böylece bataklıklar büyümüş, genişlemiştir.

Muâviye idareyi ele alınca kölesi Abdullah b. Derrâci Irak'a haraç işlerini idare için tâyin etti. Bataklık topraklar işe yarar hale gelince 5.000.000 dirhem haraç almıştır. Velid b. Abdil-Melik halife olunca Abdullah b. Derrâc'tan sonra Hasan'u'n-Nebti'yi haraç işleri için idareci tâyin etti. Hişam'm halifeliği zamanında bataklık arazinin çoğu ekilir hale getirilmiştir. O zamandan beri insanlar bataklıkları kurutmaya çalışmışsa da çöl ve bataklık olan yerleri ekilen yerlerden daha çoktur.

İşte buraya kadar anlatılanlar, Ebû Hanîfe aslâhbmın açıkla-marıdır. Onların gösterdikleri sebepler özürdür. Sahabenin İcmâda bulunduğu husus, Basra arazisinin Ölü topraklarının işe yarar hale getirilenleri öşür arazidir. Bu yerleri ihyadan başka Öşür hale getiren bir sebep yoktur.

Ekmek suretiyle ve mesken için işe yarar hale getirilen arazinin sınırı, Şafiî'ye göre: Arazi için lâzım olan yo!, sınırları (hudut çizgileri) sulamak veya biriken suyunu akıtmak için gerekli su yollarıdır. Bunlar arazinin kapsamı içine girer. Ebû Hanîfe'ye göre: İşe yarar hale getirilen arazinin sınırı, kendisine su ulaşamı-yan yere kadar olan yerleri içine alır. Ebû Yusuf'a göre: Yüksek sesle seslenildiğinde sesin işitildiği yere kadar olan arazi işlenen arazinin şumûlü içine girer.

Şayet bu iki görüş doğru olsaydı, imâr edilmiş arazinin ve evlerin birbirine bitişmemesi gerekirdi. Halbuki Hz. Ömer zamanında sahabe Basra şehrini kurdular. Her sahabe kendi kabilesi için sınırlar, mahalleler yaptı. Şehrin ana caddelerini 60 zira' genişliğinde tuttular. Ara caddeleri 20 zira', sokakları da 7 zira' genişlikte tuttular. Ayrıca kabileleri ayıran sınırların ortasında, ölülerine mezar yapmak, hayvanlarını bağlamak için geniş alanlar bırakmışlardır. Evlerini birbirlerine bitişirmemişlerdir. Bütün bunları yaparken hep birlikte aldıkları kararlar ve nasla hareket etmişlerdir. Bu konudaki nas (dini hüküm), Resulüllah (s.a.v)ın,

"Bir yol boyunca insanlar ev yaparsa, yolu 7 zira' geniş tutsunlar"^[158] hadis-i şerifidir.^[159]

B- SULARIN KISIMLARI VE AKARSULARIN HUKUKÎ DURUMU

Yeryüzünde mevcut olan sular 3 kısma ayrılır:

- Nehir suları,
- Kuyu suları,
- Pınar suları.

a) Nehir suları kendi içinde üç kısma ayrılır:

aa) Allah tarafından akar bir şekilde yaratılmış olan büyük nehir sularıdır. Dicle ve Fırat nehirleri gibi. İnsanlar bu sular için her hangi bir kazı işlemi yapmamışlardır. Dicle ve Fırat'a "Rafideyn" de denir. Suları arazi sulamaya ve içmeye müsaittir. Halkın, sularından istifâdede niza ve ihtilâf çıkarmaları düşünülemez. Herkes ihtiyâcına yetecek kadar faydalanabilir mallarını sulamak için su alabilir. Sulama işlemine ve nehirden su almaya kimse engel olamaz. Sarnıçlarını doldurabilirler, topraklarına su biriktirebilirler.

bb) Allah tarafından akar şekilde yaratılmış küçük sular, ırmaklardır ki kendi içinde iki kısma ayrılır:

Birincisi: Suyundan tam olarak istifâde edilemiyorsa da, önüne setler yapıp suyunu yükseltmek suretiyle, o nehir suyundan bölgede bulunan halkın

noksansız yararlanabilmesidir. Bu durumda her toprak sahibi ihtiyacı zamanında toprağı sulaması hakkıdır. Birbiriyle ihtilâfa düşemezler. Başka bölgenin arazi sa-^ hipleri, bir kanal açmak suretiyle bu nehir suyundan su götürmek isterlerse veya başka yerde akan, suyu çok bir nehrin suyunun fazlasını bir kanalla bu akar suya akıtmak isterlerse duruma bakılır. Bu küçük nehirden faydalananlara zarar veriyorsa yapılan işleme izin verilmez. Zarar vermiyorsa su götürmelerine veya su katmalarına müsaade edilir.

İkincisi: Nehrin suyunun az olması, taşırılmaması ve ancak bir yerde biriktirmek suretiyle istifâde edilebilme sidir. Bu durumda nehirden ilk faydalananlar topraklarını sulamak için suyu tarlalarına tutarlar, işlerini bitirip, yetindikten sonra onlardan aşağıdaki arazi halkı arta kalan sudan yararlanır. Daha sonra da daha aşağıda olanlar... yararlanabilir. Ubâde b. Sâmî de bu konuda şu hadîs-i şerifi rivayet etmiştir.

"Resûlullah (s.a.v) hurmalıkların sel suyundan sulanmasında önce yukarıdakilerin, sonra aşağıdakilerin sula-yabileceği, yukarıdakilerin işi bitince

[160]

aşağıdakilere suyu bırakmaları icâb ettiğini belirtmiş, bu suretle bütün toprak sahiplerinin topraklarını sulamalarına hükmetmiştir.

Yukarıda bulunan toprak sahiplerinin tutabilecekleri su miktarı: Muhammed b. İshak'ın Ebû Mâlik b. Salebe'den, Onun da babasından rivayet ettiği hadîs-i şerifte:

"Resûlullah, Mehruz vadisinin sulama işinde suyun toprakta iki topuğa kadar akmasına, birikmesine, iki topuğa kadar çıkınca diğer sulanacak araziye suyun bırakılmasına hükmetmiştir. [161]

Mâlik'e göre: Bathan selinden de arazinin sulanma işinde Resûlullah (s.a.v) aynı esâsı uygulamış, iki topuğa kadar suyun akmasına müsâade etmiştir. Resûlullah (s.a.v)'ın bu hükmü ve tatbikatı her zaman ve her yerde tatbik edilen genel bir kaide değildir. Akacak suyun miktarı ihtiyâca göre kararlaştırılır.

İkinci gurup suların sulama işinde 5 bakımdan ihtilâf gösterilmiştir. 1- Toprakların değişik yapıda oluşu. Bâzı toprakların az su ile bazısının da çok su ile suya kanması. 2- Arazide olan ekin ve ağaçların değişik oluşu. Ekinler ve hububat için lüzumlu su miktarı ayrı, hurma ve ağaçlar için yine ayrıdır. 3- Mevsimin kış ve yaz oluşu. Mevsime göre suya duyulan ihtiyaç az veya çoktur. 4-Ekin ekilme vaktinde ve ekilmeden önce ihtiyaç duyulan su miktarı ayrıdır. Ekinler ekilip yeşermeye başlayınca yine ihtiyaç duyulan su miktarı ayrıdır. 5- Suyun devamlı akması veya kesilmesine göre de, ihtiyaç ayrı ayrıdır. Kesilecek sudan biriktirebildiği kadar biriktirir. Devamlı akar sudan kullanılacak kadar bir miktar kullanılır, biriktirmeye lüzum duyulmaz. Şüphesiz ki bu 5 duruma göre Resûlullah (s.a.v)'ın genel hükmü bir tahdîd sayılmaz. Örf ve âdete göre ihtiyaç miktarı su, takdir ve tesbit edilecektir.

Bir kimse toprağı sulasa, sulama esnasında aşağıdaki araziye de normal olarak sular aksa bu durumda aşağıdaki arazi sahibi yukandakine bir tazminat ödemez. Çünkü herkes mülkünde ve mubah olan şeyi kullanmakta serbesttir. Aşağıdaki araziye akan suya balıklar toplanmışsa, aşağıdaki arazi sahibinin balıkları avlamada, suyun gelmiş olduğu yukarıdaki arazi sahibinden daha Üstün bir avlanma hakkı vardır.

cc) İnsanların, bir araziye işe yarar hâle getirmek için kazı yapmak suretiyle ortaya çıkardıkları akarsular: Böyle sular aynen evler arasındaki sokaklar gibi insanlar arasında müşterek maldır. Herhangi birinin toprağından çıkması ona bu suyun mülkiyetini bahşetmez. Böyle bir su Basra taraflarında bulunmuş ve denizin med hâlinde nehirden su akıyorsa o civardaki bütün arazi sahiplerinin müşterek suyudur. İhtilâf çıkaramazlar, suyu bir yerde tutup önleyemezler. Önüne sed çekip, baraj yapıp, suyu taşınp bütün arazinin sulanması işine engel olunmaz. Arazi sulandıktan sonra cezir (deniz suyunun çekilmesi) hâlinde su arazide tutulup alıkonur. Med ve cezir olmayan ülkelerde ise, suyu kazıp çıkaran arazi sahiplerinin müşterek mahdır. Başkalarının buradan arazi sulamalarında, suyu biriktirip arazisine götürmesinde bir hakkı yoktur. Suyu ortak olanlardan birisi tek başına nehir üzerine dolap kuramaz, suyun önüne set çekip yükseltemez, değirmen kuramaz. Müşterek mülk olan sokaklarda, caddelerde nasıl herkes istediğim yapamazsa, müşterek sular da diğer ortakların rızası olmadan tek başına bir tasarrufta bulunamaz. Aynı şekilde suya yeni kollar katamaz ve suyu kollara ayıramaz. Ortakların hepsinin rızasıyla böyle işler yapılabilir.

Sonra bu sudan faydalanma 3 özellik arzeder:

1- Ortaklar az ise günlere göre münavebeli faydalanırlar. Çok-sa saat hesabına göre tarlalarını sularlar. İhtilâf çıkar, anlaşamazlarsa aralarında kur'a çekerler. Buna göre bir sıra tesbit edilir devamlı ona uyulur. Herkes nöbetine dikkat eder, başkasının sırasında arazisini sulayamaz.

2- Taksim yerinde geniş tahtalarla suyu taksim etmek, küçük ağızlıklar açarak suyu parçalamak, her ağızlıktan o nehirden faydalanacakların hakları nisbetinde beşte bir (1: 5) veya onda bir (1: 10) gibi suyu taksim etmek ve belirli devirlere göre araziye sulamak.

3- Arazisinin alanına göre veya ortakların ittifakıyla tesbit edecekleri kadar bir deliği arazisinin başına açıp o kadar su ile devamlı olarak araziye sulamak. Bu durumda da her ortağın hakkına eşit şekilde uyulur. Kimse kararlaştırılan bu suyu azaltıp artıramaz. Ancak müşterek bir kararla hareket edilir. Sokaklardan istifâde gibi.

Sulama hakkı sonra olan bu hakkını öne alamaz, sonradan bir sulama hakkı daha isteyemez. Evden sokağa sonradan kapı açma bazı sınırlamalarla mümkündür. Halbuki sulama hakkını öne alma, istifâde hakkına diğer ortaklara nisbetle bir ziyadelik katar, hakkın artırılışı sayılır.

Bu nevi akar suların etrafındaki topraklar ölü toprak ise, Şafiî'ye göre: Benzer topraklardaki örf ve âdete göre işlem yapılır. Birinci nevi nehirlerden kanallar açıp su akıtmada ve bu sudan yararlanmada hüküm 3'ncü nevi nehirlerdeki gibidir. Çünkü akıtılan sular da gizli nehir sayılır. İnsanlar tarafından ortaya çıkarılan üçüncü nevi nehirlerin işleme carî olur. Ebû Hanîfe'ye göre: Nehrin kenarları, akar suyun sızıp çamurlarının meydana geldiği yere kadar olan kısımdır. Daha geniş bir kenar düşünülemez. Ebû Yusuf a göre: Kanalin çevresi, toprak üzerinde suyun akmadığı yerlere kadar olan kısımdır. Ancak bu çevre suyu toplar, akmasını sağlar. Ebû Yusuf un bu görüşü tercihe değer.

b) Kuyular ve hukukî durum:

Kuyuları kazma suretiyle ortaya çıkarmanın hukuk açısından 3 durumu söz konusudur.

a) Birinci durum: Yolcuların içmesi maksadıyla açılan kuyular. Bu nevi kuyuların suyundan istifâdede kuyuyu kazan ve diğer şahıslar eşit ve müşterek hakka sahiptir. Hz. Osman Rûme kuyusunu, kovasını da koymak üzere insanların istifâdesine vakfettiştir. Suyun az veya çok oluşuna göre insanın içmesinde, hayvanın sulanmasında, arazinin sulanmasında herkes müşterek hakka sahiptir. Kuyu suyu az ise, hayvan sulama, tarla sulamadan Öncedir. Hayvan terimi içine insanlar da girmektedir. İnsan ve hayvana birden yetmiyorsa, insanların içmesi hayvanlardan öncedir.

b) İkinci durum: Çöllerde su bulup ihtiyaç gidermek için açılan kuyular. Susuz yerlerde bu şekilde kuyu açan ve bulan kimseler, kendileri ve hayvanları içerler. Suyu bulmaları ve orada oturmaları sebebiyle istifâdede başkalarından önce gelirler. Kuyunun suyu fazla ise, başka yerlerden gelenlere de sudan istifâde ettirirler. O yerden göçüp giderlerse kuyu gelip geçenler için sebil olur. Önce bir kabileyeye aitken, sonra umuma ait kuyu

durumunu kazanır. Göç ettikten sonra tekrar o yere dönerlerse, onlarla diğerleri eşit hakka sahiptir. Daha önce gelip yerleşen* olmuşsa, istifade hakları daha kuvvetlidir.

c) Üçüncü durum: Bir şahsın kendisi için olmak üzere kazdığı kuyular. Suyu çıkarmadıkça kuyunun mülkiyeti kesinleşmez. Kuyudan su çıkarmışsa mülkiyeti kesinleşir. Şayet suyunu dışarı çıkarmaya muhtaçsa suyun alınması, çıkarılmasıyla tam bir ihya olur. Mülkiyet kesinlik kazanır. Bilâhare de şahıs, kuyu ve çevresinin mâliki olur.

Kuyunun çevresinin miktarı hususunda hukukçular farklı görüştedirler. Şafî'ye göre: Bu konudaki örf göre tâyin edilir. Ebû Hanîfe'ye göre: Kazılan ve su çıkarılan kuyunun çevresi her taraftan 50 zira' (37,5 m.) olan bir alandır. Ebû Yusuf a göre ise: Her taraftan çevresi 60 zira (45 m.) olan bir alandır. Ancak kuyunun dolabı bu ölçüden daha büyükse dolabın sonuna kadar olan yer kuyunun çevresi sayılır. Yine Ebû Yusuf a göre: Hayvan sulamak ve dinlendirmek için açılan kuyuların çevresi her taraftan 40 zira' (30 m.lik) olan bir yerdir. Ebû Hanîfe'nin ve Ebû Yusuf un verdikleri bu rakamlar hakkında nas varsa, bağlayıcıdır. Yoksa kesin değildir, uyulması gerekmez. Onun için görüşleri tenkidten varestedir. Su dolabına göre tâyin etmesi uygundur. Buna göre, Örf ve âdetle hareket daha muteberdir.

Kuyunun ve etrafının mülkiyeti kesinleşince suyundan faydalanmada da hak sahibidir. Şafî mezhebi hukukçuları araziye sulamadan, etrafını çevirmeden malik olup olamayacağı hususunda ihtilâflıdır. Bâzılarına göre, mülkiyet edinme kararıyla araziye de mâlik olur. İsterse etrafını çevirmesin ve işlesin. Mâden bulunan araziye mâlik olunca madeni çıkarmasa da mâdenin mülküne de sahip oluşu gibi. Binâenaleyh, kuyu etrafını sulamadan önce de satabilir. Bir şahıs gelip kuyu etrafını sulasa kuyu sahibi ondan bu yeri (kuyu etrafım) geri alır. Diğer bir guruba göre de: Kuyu etrafını sulamak, çevirmek suretiyle mâlik olur. Böyle bir iş yapmamışsa asıl olan o kuyu etrafının mubah oluşudur. Herkes eşit hakka sahiptir. Bir başkası gelip sular ve sürerse, kuyu sahibi geriye alamaz.

Kuyunun husûsî mülkiyeti: Suyundan istifade hakkı kesinleşince kuyu sahibi hayvanlarını, ekinlerini, ağaçlarını sular. Kendi ihtiyacından fazla değilse, başkalarına su vermek mecburiyeti yoktur. Ancak, suya çok daralmış hayvan ve insanlara kuyusundan su vermek zorundadır. Hasanın rivayetine göre: Bir şahıs suyu bulunan bir kabileye gelir. Su ister, vermezler, adam da Ölür. Hz. Ömer, o kabilenin hepsini ölenin diyetine mahkûm eder. Şahsa âit kuyunun suyu, şahsın ihtiyacından fazla ise, Şafî mezhebine göre: Ekin ve ağaç sulama hâric hayvan ve sürü sahiplerinin ihtiyaçlarını karşılamak için fazla suyu vermesi gerekir. Şafî'nin görüşünü paylaşanlardan Ebû Ubeyde b. Cersûme'ye &°re: Fazla olan suyunu hayvanlar ve bitkiler için vermek mecburiyeti yoktur. Şafîlerden diğer hukukçulara göre: Ekinler hâric, hayvanlara vermek mecburiyetindedir. Bu mecburiyeti hukûdîdir.

Ebû Zenâd'm A'rec'den, onun Ebû Hüreyre'den rivayetine göre, Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

[162]

"Kim suyun fazlasını başkalarının ihtiyaçlarını gidermek için vermezse, Allah da kıyamet gününde rahmetinin fazlasını esirger.

Kuyu suyunun fazlasını harcamada 4 muteber şart aranır.

1- Kuyunun bulunmuş olduğu yerde, su isteyen şahıs olacak ve kuyu suyundan başka bir su ile sulanamayacak.

2- Kuyunun civarında ona bitişik arazi olması. Şayet sulanacak arazi yakında değilse, su vermek gerekmez.

3- Hayvanlar içecek başka su bulamayacak. Mubah, herkesin istifade ettiği su mevcutsa, hayvanlar o sudan sulanırlar. Bir bölgede, birden fazla kuyu varsa her kuyu sahibi suyunun fazlasını kuyusuna gelene vermesi gerekir. Hayvanlar için bir kuyunun fazla suyu yeterli ise, diğer kuyu sahiplerinden, hayvanlara su verme mecburiyeti düşer.

4- Hayvanların su için kuyu başına gelmesi, kuyu sahibinin ekinlerine ve hayvanlarına zarar vermemelidir. Zarar veriyorsa hayvanlar önlenir, çobanlar fazla olan suyu alır, hayvanlarına götürebilirler.

İşte bu 4 şart tam anlamıyla mevcutsa, fazla suyu olan kuyu sahibi bedelsiz olarak bu suyu harcar; ücret alması haramdır. Şartlardan biri veya birkaçı yoksa, bir ölçüye göre ücret alması caizdir. Ölçüsüz, tartısız, takdiri olarak satamaz. Ayrıca hayvan doyusuya, ekin kanusuya kadar su verip, para almak caiz değildir.

Bir şahıs kuyu kazar veya satın alır, etrafına da sahip olursa sonra o kuyudan biraz uzak, çevresi dışında bir kuyu kazar, birinci kuyunun suyunu ikinci kuyuya akıtır, doldurursa ikinci kuyuya da mâlik olur. Yaptığı işe kimse engel olamaz. Aynı şekilde bir kimse kuyusunu temizlemek için ikinci kuyuyu kazarsa ve birinci kuyunun suyu da değişirse ikisine de sahip olur. Mâlik'e göre: Birinci kuyunun suyu çekilirse onun mülkiyetini kaybeder, kuyuyu da kapatır.

c) Pınarlar ve hukukî dramları:

Pınarlar da 3'e ayrılır.

a) Allah'ın çıkardığı, insan oğlunun müdâhalesinin olmadığı pınarlar. Bu nevi pınarların hükmü, kendi kendine akan nehirlerin hükmü gibidir. Pınar suyu ile bir toprağı işe yarar hâle getiren, pınar suyundan ihtiyacı kadar alabilir. Suyun azlığı sebebiyle arazi sahipleri ihtilâf ederlerse pınar suyundan toprağı işe yarar hâle getirenlerin durumuna bakılır. Bir kısmı diğerinden önce toprağı işe yarar hâle getirmişse, pınar suyundan istifade hakkı araziye ilk işe yarar hâle getirene âit, sonra ondan sonrakine ve böylece bir sıra takip edilir. İlk gelenin, hakkı vardır. Bâzıların hakkı çok az ise, diğerlerinin sulama hakkından tamamlanır. Hepsini aynı zamanda arazisini işe yarar hâle getirmiş öncelik ve sonralık yoksa suyu ya taksim suretiyle veya bir sıralaşma suretiyle kullanırlar.

b) İnsanlar kendi gayretleriyle pınarları akıtmışlarsa Çıkaranların mülkü olur. Pınarın etrafındaki toprağı da sahip olurlar. Şafî mezhebinin görüşü budur. Pınarın etrafındaki arazinin miktarı da örfle, ihtiyaçlarla, zaruretle tâyin ve tesbit edilir. Ebû Hanîfe'ye göre: Pınarın çevresi, suyun aktığı yöne doğru olmak üzere 500 zira1 (375 m.) lik bir arazidir. Suyu sevk edebileceği her yönde bu kadar uzaklıktaki bir mesafe, pınarın çerçevesi sayılır. Ve pınarlar sahiplerinin mülküdür.

c) Bir şahsın kendi toprağından pınar çıkarması: Pınarlar arazi sahibi, arazisini sulamakta herkesten önce gelir. Su ancak kendi toprağına yeterli ise başkasına vermez. Başkasının da isteme hakkı yoktur. Su sıkıntısı içinde olan hâric. Şayet ihtiyacından fazlaysa ve bununla Ölü toprağı işe yarar hâle getirecekse bu hakkıdır. Arazisini de sular. Böyle bir toprak işiemiyecekse, fazla olan pınar suyunu insan ve hayvanların ihtiyacı için harcaması zorunludur. Ekinlere vermeyebilir. Aynen kuyu suyu gibi. Ekin sahipleri, para ile su isterlerse, ücret karşılığı su vermesi caizdir. Hayvan sahipleri ücretle su isterse, ücret alması uygun değildir. Çöllerde kuyu kazan veya pınar çıkaran kimse bunun mâlikidir. Suyunu parayla satabilir. Aldığı para haram olmaz. Saîd b. el-Müseyyeb ve İbn Ebî Ziyb'e göre: Satamaz. Satmışsa aldığı para haramdır. Ömer b. Abdilaziz ve Ebû Zenad'a göre: Şayet müşteri çekmek, celbetmek için satmışsa caizdir. İssızlıktan istifadeyle satmışsa caiz değildir. Kuyu veya pınar sahibinin yakınlarının

sudan ücretsiz istifâdeye hakları vardır. Çöllerde açılan pınar ve kuyunun sahibi, civarına da sahip olur. ^[163]

ON ALTINCI BÖLÜM Otlak Yerler Ve İrtifak Hakları

MER'ALAR (OTLAKLAR) VE İRTİFAKLAR (KAMUNUN ORTAK MALLARI) HUKUKÎ DURUMLARI

A- MER'ALAR (OTLAKLAR, KORULUKLAR)

Çayırlik ölü arazi: Hayvanların otlaması için çayır ve benzeri otların bitmesi maksadıyla, herkese âit olmak üzere ayrılan, mülk edinilmesi, işe yarar hâle getirilmesi, yasaklanan topraklardır. Bir hadîs-i şerifte:

"Resûlullah (s.a.v)'m, el-Bakî' denilen bir araziyi, Medine'de otlak edinmiş olduğu" ^[164] rivayet edilir. Ebû Ubeyde rivayetinde de: "Nakî" diye geçmektedir. Resûlullah (s.a.v) bu yer için şöyle buyurmuştur:

"Elleriyle Ka' tarafına işaretle; işte şurası benim mer'amdır." ^[165] Bu yerin alam 6 mil kare kadardır. Eni 1 mil, uzunluğu da 6 mildir. Ensâr ve Muhâcirûnun atları ve hayvanlarının otlaması için ayırmışlardır. Ondan sonra her halife, halkı için otlaklar tahsis etmiştir. Arazinin tamâmını veya büyük bir kısmını otlak için ayarmak doğru olmaz. Az bir araziyi de halkın belirli bir zümresinin hayvanları için otlak olarak tahsis etmek de uygun değildir. Merayı bütün müslümanlara veya yalnız fakir ve miskinlere ayırmanın doğru olabilmesinde iki görüş vardır.

Birinci görüşe göre: Böyle bir tahsis işlemi caiz değildir. Mer'alar yalnızca Allah Resulü (s.a.v) için tahsis edilir. Bu konuda Sa'b b. Cessâme de Resûlullah (s.a.v)'m, Bakî' otlakını, mer'a yaparken şöyle buyurduğunu rivayet eder;

"Mer'alar ancak Allah ve Resulü içindir." ^[166]

İkinci görüşe göre: Halîfelerin şahısları adına mer'a yapmaları hukuken doğru kabul edilmiştir. Çünkü onlar mer'a seçerlerken kendi şahısları için değil, bütün müslümanların faydalanması için bu otlakları tahsis etmişlerdir. Ammenin yararlanması için kim bu şekilde namlarına mer'a yaparsa yapsın hukuken muteberdir. Hz. Ebû Bekir, Rebeze mevkiinde sadaka ehline mer'a ayırmıştır. Kölesi Ebû Selâme'yi de başına vazifeli tâyin etmiştir. Hz. Ömer de Şerif mevkiinde Hz. Ebû Bekir gibi mer'a ayırmış. Huneyy isimli kölesini de bu yere idareci tâyin etmiştir. Huneyy'e şöyle demiştir:

- Ey Huneyy, kanatlarını insanlardan çek. Mazlumun duasından kork. Çünkü onun duası kabul olunur. Otlak ekin ve tarla sahiplerini de girdir. İbn Affan'm, İbn Avfîm sürülerini de gözet. Çünkü onların sürüleri aç kalırsa, ekinlere ve hurmalıklara sokarlar. Halbuki ekin tarlaları sahipleri çocuklarıyla gelecek,

- Ey Hâlîfe, onları bizlerle mi imtihan ediyorsunuz? diye şikâyet ederler. Hakka uymazsan sana önem vermem. Çünkü ekin tarlaları benim için para ve puldan daha kıymetlidir. Allah'a yemin ederim ki, Allah yolunda mal bırakma diye bir şey olmasaydı ben de ülkelerde mer'a ve bir şey bırakmazdım. Halbuki Resûlullah (s.a.v),

"Mer'alar, koruluklar Allah ve Resulü içindir."* buyurmuştur.

Bu hadîs-i şerifin mânâsı: Mer'alar, Allah'ın ve Resulünün (s.a.v) fakirler, miskinler ve bütün müslümanların işleri içindir. Yoksa câhiliyyet devrinde olduğu gibi, şahıslar, mütegalibe insanlar, özel zümreler için otlak yapılamaz.

Câhiliyyet devrinde Kuleyb b. Vâil, her yönden gözün erişebileceği yerlere kadar uzanan bir araziyi şahsı için mer'a olarak ayırmış köpeklerle de korunmasını sağlamıştır. Bu mer'anm haricindeki arazi de diğer insanlara kalmış, onun bu hareketi öldürülmesine sebep olmuştur. Bu konuda Abbas b. Mirdas şu şiiri okumuştur:

"Onun büyülenmeden ileri gelen kötülüğü sebebiyle köpekleri dahi ölümünü istiyordu.

Çünkü Vâil mer'asma azıcık giren birine azgın, havlayan köpekler salıyor, girişlerini engelliyordu."

Topraklar ölü durumunu muhafaza için mer'a hükmüne sokulursa o zaman şahıslar tarafından ihya ve işletme cihetine giri-şilemez. Müsâade de edilmez. Zengin, fakir, müslüman, zımmî herkes hayvanlarını otlamada eşit hakka sahiptirler. Yalnız müslümanlara tahsis edilirse zimmîler istifâde edemezler, Müslümanların zengin ve fakir hepsi de faydalanırlar. Miskinlere, fakirlere mera tahsis edilmişse zengin müslümanlarla zimmîler istifâde edemezler. Otlakları yalnız zengin müslümanlara veya yalnız zimmîlere ayırmak hukuken caiz değildir.

Mer'alar, zekât olarak toplanan malların ve savaşıların atları için ayrılmışsa bu otlaklardan başkaları yararlanamaz. Buraya kadar belirtilen şekilde ayrılan otlaklar şartlarına uygun olarak kullanılır. Özel olarak ayrılan otlaklar yetecek durumda ise bütün insanların yararlanabilmesi için, özel mer'a statüsü genelleştirilir. Ancak o zaman herkes ortaklaşa, eşit bir şekilde yararlanabilir. Çünkü özel maksatlarla tahsis edilen otlaklardan herkes eşit bir şekilde yararlanamaz.

Genel mer'anm özel mer'a statüsüne sokulmasındaki durum şudur: Fakirler ve miskinlerle savaşılar için olursa değiştirilebilir. Başka bir şekilde Özel durumlara sokulamaz. Yalnız zenginler için, yalnız zimmîler için genel mer'a özel mer'a hâline getirilemez. Genel mer'a küçültülüp fakirlere tahsis edilecekse yukarıda zikredilen iki durum geçerlidir. Mer'alığı kesinleşmişse, küçültülüp bir kısmını ölü arâzilikten kurtarmak, mer'alıktan çıkarmak doğru değildir. Çünkü mer'a hükmünü araziyi ihya ve işleme muamelesi bozamaz.

Resûlullah'm (s.a.v) mer'a bıraktığı arazi ise, mer'a hükmü sabit, ihya etme bâtildir. İhya etmek, işe yarar hâle getirmek isteyen istediği reddedilir. Mer'a oluş sebebi hiçbir zaman değiştirilemez. Zira Allah Resulünün hükmünü kimse değiştiremez. Eğer Resûlullah'tan (s.a.v) sonra gelen halîfelerin mer'aları ise, ihya kararları hakkında iki fikir vardır.

Bir fikre göre: Halîfelerin mer'a olarak belirttikleri yerleri sonradan kimse mer'alıktan çıkaramaz. Aynen Resûlullah'ın (s.a.v) meraları gibi. Geçerli olan ilk karardır, ki o da mer'a oluşuna dâir olanıdır.

İkinci fikre göre: İhya etmek, işlemek mümkündür. Mer'a oluş hükmü kaldırılır veya mer'a miktarı azaltılır. Resûlullah'm (s.a.v) hadîs-i

şeriflerinden olan,

"Kim ölü toprağı işler, işe yarar hâle sokarsa, o toprak, o şahsa aittir."^[167] hükmü bunu açıklamaktadır.

Herhangi bir idareci meralardan, koruluklardan yararlanan hayvan sahiplerinden para alamaz. Çünkü Resûlullah (s.a.v), hadîs-i şeriflerinde şöyle buyurmuşlardır:

"Müslümanlar üç şeyde ortaklardır: Su, ateş ve mer'alar."^{[168] [169]}

B- İRTİFAK (KAMUNUN ORTAK MALLARI) VE HUKUKÎ DURUMU

İnsanların, oturdukları evlerin yollarından, caddelerinden şehirlerin çevresinden, mesîre yerlerinden, sayfiyeliklerinden, konak yerlerinden faydalanmasına irtifak denir.

İrtifaklar 3 kısma ayrılır:

- Ova ve sahralardaki irtifaklar.
- Mülklerin çevresindeki irtifaklar.
- Cadde ve yollara mahsus irtifaklar.

a) Ova ve sahralara âit irtifak hakları: Ovalarda, sahralarda yolculuk esnasında konaklanılacak yerlerde, akan sularda ve su yollarındaki irtifak haklarıdır.

Bu da kendi içinde iki kısma ayrılır:

1- Yolcuların ve misafirlerin konaklaması için ayrıt edilen yerler. Hükümdar veya idarecileri bu yerleri ayırırken yalnızca mesafelerin uzak oluşu ve yolcuların ihtiyacı için değil, kötülükleri önlemek, suları korumak saklamak, oraya gelenlerle oradakiler arasını kaynaştırmak için tahsis eder. Bu yere ilk gelenin oturma ve konaklama hakkı sonradan gelenlerden Öncedir. İlk gelen gitmedikçe ayrılmadıkça sonraki gelen kişi, yer yoksa

giremez. Hadîs-i şerifte de, "Bir yere ilk gelenin niyyeti geçerli, hak onundur."^[170] buyurulmuştur.

İki şahıs aynı zamanda bir yere gelirse ve istifâdede ihtilâf gösterirlerse, ihtilâfi gidermek için en âdil çözüm yolu ne ise o araştırılır. Mesele âdil bir şekilde çözümlenir. Arazide de durum aynıdır. Bir yerden diğer yere geçmek, âmme malına, mer'aya ulaşabilmek için yol gerekiyorsa bu durumda geçip gitmek için. herkese âit olmak üzere tarlasından bir yol verir, kaçınamaz.

2- Bir kısım insanlar oturmak ve yurt tutmak için bir yere inerlerse, halife bunların o yere iniş sebebine bakar. Bunlar o yere, yolculara, ora sakinlerine zarar vermek için inmişlerse o yere yerleşmelerine mâni olunur. Yolculara ve o civardaki oturanlara zarar vermiyorlarsa genel menfaat neyi gerektiriyorsa onu yapar, yerleşmelerini yasaklar veya müsâade eder. Hz. Ömer de, Basra ve Küfe şehirlerini kurdurunca her iki şehre de bir takım insanlar yerleştirdi. Fitne ve fesadın çıkmaması, kan akıtılmaması için âmme menfaatim göz önünde tuttu. Misafir gelenleri kabul ettirmedi. Aynen ölü arazinin münâsib görülen kısmını ayırıp işe yarar hâle getirmedeki gibi hareket etti. Başkalarına hak tanımadı. Bir kabile Halife'den izin almadan yerleşmişse mâni olunmaz. Ölü araziye izinsiz ihya edenler, işleyenler gibi. Çocukların da o yere onlarla yerleşmeleri uygunsa yerleştirilir. Kendilerinden sonra gelenler yerleşmek isterlerse ancak izinle yerleşebilirler.

Kesir b. Abdillah'm babasından, onun da dedesinden anlattığına göre: Hz. Ömer'le 17. hicret yılında beraberce Umrede idik. Yol boyunca suyu bulunan kimselere (Ehlü'l-Miyaha) Mekke ile Medine arasındaki bu yerlerine evler yapmalarını söylediler. Daha önce böyle evler yoktu. Onlara yol boyunca evler yapmalarına müsaade etti. Şu şartı da ileri sürdü. Gelip geçen yolcular su içme ve gölgelenme, istirahat hakkına sahiptirler.

b) Evlerin, mülklerin etrafındaki irtifak hakları: Ev ve mülke zarar veriliyorsa irtifak hakkı tanınmaz. Ancak verilen zarara iştirak edilirse irtifak hakkı tanınır. Zarar verilmiyorsa irtifak hakkının mübahlığı hususunda ev ve arazi sahiplerinin izni de olmasa irtifak hakkı doğar mı, doğmaz mı? hususunda iki görüş vardır. 1- Mülk sahipleri izin de vermese irtifak hakkı doğar, ferde bu hak tanınır. Çünkü mülklerin çevresi, irtifak sayılır. Oradan geçmek zorunda kalanlarla mülk sahibi çevreden istifâdede eşit hakka sahiptirler. 2- Mülklerin sını o mülke dâhildir. Çevresinde irtifak hakkı tesis edilemez. Ama mülk sahibi izin verirse mülkünün çevresinde irtifak hakkı tanınır. Çünkü mülk sahibi mülkünün sınırlarında özel tasarrufa sahiptir.

Cami ve mescidlerin çevresine gelince: İrtifak hakkı tesis etmek isteyen, cemâatin geliş gidişine engel oluyorsa bu hak kendine tanınmaz. Halife dahi irtifak hakkı tesis etmek isteyen bu şahsa böyle bir hakkı tanıyamaz. Çünkü o caminin cemâati, cami çevresinde daha üstün bir hakka sahiptir. İrtifak hakkı tesisi cemâatin geliş-gidişine zarar vermiyorsa cami ve mescid çevresinden irtifak hakkı tanınır. Acaba halifenin bu hususta ayrıca iznine lüzum var mıdır? Hususî mülklerden irtifak hakları nasıl tesis ediliyorsa onun gibi cami ve mescidlerin kenarından da irtifak hakları tesis edilir. İzne lüzum hissedilirse halifeden veya görevli şahıstan izin istenir.

c) Cadde ve yol kenarlarına mahsus irtifaklara gelince:

Halifenin iznine bağlı bir şeydir. Halifenin izninin hükmünde de iki anlam vardır.

1- Halife'rtin görüşü: Tecâvüzü önlemek, zararları engellemek, çıkan ihtilâflarda halkı sulh etmek gâyeleriyle sınırlıdır. Devamlı durmak veya sonradan gelene hak tanımak maks adi arıyla irtifak hakkı tanıyamaz. O yerlere önce gelen sonra gelenden daha kuvvetli hak sahibidir.

2- Halifenin irtifaklar hakkındaki görüşü ve izni bir nevi icti-had gibidir. Oturup işgal etmesinde mahzur görmediği kimseye izin verir, zarar gördüğünü de men eder. Zarar görülen kimseye karşılık sonra gelene hak tanınır. Öncekine tanımayabilir. Hazîneden para vermede, ölü araziye işe yarar hâle getirmede şahıslar arasında seçme hakkı olduğu gibi, Önceden o yere gelmek, irtifak hakka tanımaya Öncelikle hak bahşetmez. Bu ikinci görüşe göre, halife seçim ve tercih hakkına sahiptir.

Her iki fikre göre irtifak hakkı tanınan kimselerden ücret alınmaz. Müracaatçıları halife kendi aralarında anlaşmaya bı-rakmışsa, o zaman önce gelen bu yere oturma hakkına sahiptir. O yer işgal edene terk edilmişse ertesi günü, bir gün önce işgal edenle diğer şahıslar istifade ve irtifak bakımından eşit hakka sahiptir. O gün Önce gelene irtifak hakVı tanınır. İmam Mâlik'e göre: Şahıslardan birinin o yerde oturduğu meşhur hâle gelmişse, ihtilâfları gidermek için oturduğu herkesçe bilinene hak tanınır. Bununla beraber, genel menfaat mubah bir irtifaktan tam bir mülkiyete çevirmeyi gerektiriyorsa, yani âmme menfaati irtifak hakkının mülkiyet hakkına çevrilmesini icâb ettiriyorsa irtifak hakkı kaldırılır, bu hak şahsî

mülkiyete çevrilir.

C- CAMİLERDEN FAYDALANMA

Âlimlerin, hukukçuların camilerde, mescidlerde oturmaları, ders okutmaları, fetva verme işlerine gelince: Rekabet için böyle bir işe girişmişlerse, her bir âlim ehil olmadığı konulardan uzak kalır, birbirleriyle münakaşalardan kaçınırlar. Bunları yapmazlar, talebeleri, doğru yolu bulmak ve bilmek isteyenleri sapıttırlarsa sonunda kendileri aşağı duruma düşerler, zelil olurlar. Hadîs-i şerifte şöyle buyurulmuştur:

"Fetvalarda en cüretli hareket edeniniz, sîzi Cehennem tuzaklarına cür'etle hazırlayanlardır." [172]

Halife, kabul veya reddetme" bakımından âmme menfaatlerinin gerektirdikleri ne ise ona göre durumlara bakar, kontroller yapar, kararını verir. Ders okutmaya ehil olan biri bir mescidde ders okutmak ve fetva vermek isterse, mescidin durumuna bakılır. Mahalle mescidiyse, imamı halife tarafından tâyin edilmiş-se, ders okutmak ve fetva vermek için, Devletin ve halifenin iznine lüzum yoktur. Mescidin imamı olmak için izne ihtiyaç olmadığı gibi, ders ve fetvalar vermede de izne ihtiyaç yoktur. Camiler veya büyük mescidlerde ve imamının tâyini halife tarafından yapılmışsa o zaman ülkenin örf ve âdetine, emsallerinin ne tarz hareket ettiğine uyulur. İmamı halife tâyin etmişse, ders verme ve fetvalarda bulunma hususunda da halifeden izin almak gerekir. Tâyinle imamlık yapan şahıs bu noktaya dikkat eder.

Kendini tâyin eden makamdan ders ve fetva için izin ister. Ancak o zaman bu işleri yürütebilir. Halife aleyhinde dedikodu olmaması için izin alınması, yetkili makamlara haber verilmesi gerekir. Ders okutma ve fetvalar verme konularında Halifenin görüşü, aydınlığa kavuşmamış sa, diğer küçük mescidlerdeki gibi, izin istenmeden de ders okutulur.

Cami ve mescidlerde ders ve fetva vermek için bir yer tâyin edilmişse, Mâlik'e göre: Bu yer de başkanca biliniyorsa, orada izinsiz dersler okutulur, fetvalar verilir. Hukukçuların pek çoğu bu fikrin aleyhindedirler. Devletten izin almaksızın bu tür bir hareket istihsana dayanan bir örfdür, yoksa tam bir meşru hak sayılmaz, izin almayı gerektirir. Ders okutulan yerden kalkıp ayrılırsa, bir başka zaman önce gelen kimse hak sahibidir. Âyet-i kerîmede:

"Yerli ve misafirler mescidde müsavidir." (K K. 22: 25) buyurulmuştur.

Halkın, cami ve mescidlerde hukukçuların ve kurrânın halkalarına oturmalarına müsâade edilmez. Bu konuda Resûlullah (s.a.v) in şöyle buyurduğu rivayet edilir:

"Ancak 3 şeyde sınırlama vardır. Kuyunun etrafındaki arazinin hududu. At bağlanıldığında kullanılan ip, bir olay hakkında yapılan istişâri toplantı." [173]

İctihad caiz olan konuda muhtelif mezheb mensuplarının ihtilâflarına bir şey denilmez. Ancak aralarında bir nefretleşme, kötü söz ve hareketler çıkarsa men edilirler. İctihad yapılması caiz olmayan konularda münazara yapmak yasaktır, yasak edil-memişse bile yasaklanır. Buna rağmen bir kimse kendi tarafına adam çekmek için kandırıcı işler yaparsa, halife men etme yetkisini kullanarak işe son verir. Devlet içinde, tebası arasında kötü işlerin çıkmasını önler. Şer'î delillerle o şahsın söz ve fikirlerinin bâtil oluşunu isbatlar, halka ilmî bir şekilde açıklama yapar. Çünkü her uydurma şeyi dinleyen, her bâtil şeye kapılan insanlar bulunur. Kapalı konularda münazara çıkarmak isteyen tamamen bu işten men edilir, halkın onu terketmesi söylenir. İlmî yönden yanlış yolu tutmuş olup da doğru yola çekilmesi gerekenleri ilmî yoldan ikna etmek icâb eder. Çünkü ilmî yoldan iknânın sabıncı bir tarafı olamaz. Her yönü ile karşı tarafı dinleyen ve okuyan, halkı doyurucu olur. [174]

ON YEDİNCİ BÖLÜM Arazîyi Bir Şahsa Verme

A- DEVLET ARAZİSİNDEN FERDE MÜLKİYET HAKKI TANIMA

Devlet Arazîsi (diğer isimleriyle Hazîne veya Mîrî arazi): Halifenin her türlü tasarrufta bulunabildiği, emirlerinin geçerli olduğu topraklardır. Bu arazinin mâlikini ve hak sahibini önceden tâyin ve tesbit doğru değildir. Sultanî araziye ikta iki kısımdır.

a) Temlikî ikta,

b) İstiğlâlen ikta.

1) Temlikî iktaya Arz-ı Mukâtaa (mülkiyeti devlet tarafından şahsa verilen arazi) da denir. Kendi içinde 3 kısma ayrılır:

aa) Ölü Hazîne arazîsi,

bb) Mamur arazi,

cc) Mâdenler.

aa) Hazîneye âit ölü arazi de kendi içinde iki kısma ayrılır.

aaa) Yıllar boyu ölü olan, daha önceleri üzerinde îmâr işlemleri yapılmamış olan topraklardır. İşte bu tip araziye, işleyene halife verebilir. Hanefî mezhebine göre: Böyle toprakları işleyebilmek için halifenin izninin olması şarttır. Çünkü ölü toprağı işe yarar hâle getirmek halifenin izniyle mümkündür. Şafîî mezhebine göre: Halifenin iznine lüzum yoktur. Her iki görüşe göre de, Mîrî arazinin bir parçasını işe yarar hâle getiren, başkalarından daha üstün bir hakka sahiptir.

"Resûlullah (s.a.v), Zübeyr b. el-Avvam'a, Nakî' mıntıkasında ölü arazide at tâlimi yapmak için bir parça arazi verdi. Zübeyr, artırmak için de okunu alabildiğince çekerek attı. Bunun üzerine Resûlullah, (s.a.v),

- Sana okunun son vardığı yere kadar olan araziye verdim [175] buyurmuştur.

bbb) önce imar olunmuş arazi iken sonradan harap olan, âtil hâle gelen topraklardır. Bu da 1- Ya Câhiliyyet devirlerinden kalan arazidir. Ad ve Semûd kavmi topraklar gibi. Esasen Önce işlenmiş iken sonradan harap olan, mâliki bilinmeyen böyle araziye Ad isminden "Adî arazî" denir. Böyle arazinin imâr edenleri belli olmadığından ölü arazi hükmündedir. İşe yarar hâle getirene vermek caizdir. Resûlullah (s.a.v) da: "Adlıların arazisi Allah ve Resulü içindir. Sonra da o topraklar benden size kalmıştır." buyurmuşlardır.

2- Veyahut müslümanların arazisiyken harap olup ölü hale gelen topraklardır. Hukukçular böyle arazinin işe yarar hâle getirilmesinde 3 görüşde bulunmuşlardır. Şafî'ye göre: Sahipleri bilinsin, bilinmesin işe yarar hâle getirmekle mâlik olunamaz. İmam Mâlik'e göre: Sahipleri bilinsin, bilinmesin işe yarar hâle getirmekle araziye mâlik olunur. Ebû Hanîfe'ye göre: Sahipleri biliniyorsa ihya etmekle mâlik olunmaz. Sahipleri bilinmiyorsa ihya ile mâlik olunur. Hanefî mezhebine göre: Arazî tahsis edilmeksizin işe yarar hâle getirmek caiz değilse de, ölü hâle gelmiş toprakların sahipleri biliniyorsa, bu toprakları satmak, işe yarar hâle getirmek onların hakkıdır. Bilinmiyorsa ferdi mülkiyete tahsis etmek caizdir. Şartı da, işe yarar hâle getirmek için halifeden izin almaktır.

Yukarıda açıklanan şekilde ölü arazi işe yarar hâle getirilmiş, mülkiyete konu olmuşsa, halifenin tahsis ettiği kimsenin mülkü olur. Ama ihya etmedikçe mülkiyet hakkı kesinleşmez. İşe yarar hâle getirilmesine izin verilmişse, tam anlamıyla ihya edince o araziye mâlik olunur. İşe yarar hâle getirilmesini Devlet yasaklamışsa fakat şahıs da bu esnada ihya etmiş işlemişse zilyed olarak araziden yararlanır. Mâliki olamaz. Sonradan işlemesine engel olan duruma bakılır. Açık bir özür sebebiyle işe yarar hâle getire-memişse mâni kalkınca mâlik olur. Mâni devam ettiği sürece zilyedliğine riâyet edilir. Özürsüz olarak ihya etmiyorsa, Ebû Hanîfe'ye göre: 3 sene geçinceye kadar zilyedliğine bir şey denmez. 3 sene içinde işlerse mâliki olur. 3 sene geçtiği hâlde işlemezse zilyed de olamaz, işlemek için üstün olan hakkını kaybeder. Delili de, Hz. Ömer'in, araziye ihya için verdiği şahsa 3 yıllık bir işleme zamanı tanıdığıdır.

Şafî mezhebine göre: Böyle bir süreye bağlamak gerekmez. Muteber olanı, işe yarar hâle getirme, ihya edebilme imkânını bu-labilmesidir. İmkân olduğu hâlde ihya etmiyorsa, kendisine,

- İşe yarar hale getir, ihya et, arazinin mülkiyeti senin için kesinleşsin, yoksa elini çek, zilyedliği bırak, önceki gibi mîrî arazî durumunu kazansın, denilir. Hz. Ömer'in bir vâdeye bağlayışı, özel sebeplerin gerektirdiği bir durumdur. Bu özel sebebi genelleştirmek olmaz. Bu bakımdan Ebû Hanîfe'ye delili, göstermiş olduğu sebep özel olup her araziye uygulanamaz.

Bir kimseye işe yarar hâle getirmesi için verilen araziye, daha kuvvetli bir şahıs işe yarar hâle getirirse, durum ne olacaktır? Âlimler bunun hükmünde 3'e ayrılmışlardır. Şafî mezhebine göre bu meselenin çözüm tarzı: İşe yarar hâle getiren, o arazi parçası kendisine ölü olarak verilenden, malik olma bakımından üstün hakka sahiptir. Ebû Hanîfe'nin çözümü: 3 sene geçmeden bir başkası araziye ihya etmişse arazi ihya etmek üzere mülkiyeti kendisine verilenidir. 3 sene geçtikten sonra bir başkası işlemişse, arazî muhyîn araziye işe yarar hâle getiren, işleyenindir. İmam Mâlik'e göre mes'elenin çözümü: İhya eden, o arazinin birisine ihya edilmek üzere verildiğini bilerek ihya işlemi yapmışsa olamaz; mülkiyet, arazinin ihya edilmek üzere mülkiyeti verildiği kimseninindir. İşleyenin olamaz. Bilmeden işlemiş, işe yarar hâle getirmişse, mülk hakkı sahibi serbesttir. İsterse ihya edene bu işi için yaptığı masrafı verir, mülkiyeti kendinde kalır. İsterse arazinin ihya edilmeden önceki durumuna göre

kıymetini alır, mülkiyet de işleyenin olur. [\[176\]](#)

B- İŞLENMİŞ ARAZİNİN ŞAHSÎ MÜLKİYETE ÇEVİRİLMESİ

İmâr görmüş arazi 2 kısımdır:

a) Mâliki belli olan, fakat halifenin hazîne malı olarak kabul ettiği topraklar.

Bu nevi arazi kendi içinde de şu kısımlara ayrılır.

aa) İslâm ülkesinde ise sahibi ister müslüman olsun, ister zimmî olsun durum değişmez.

bb) Harp ülkesinde ise, müslümanların da o yer üzerinde mâlik olduğu bilinmiyorsa, halife zaferden sonra, mülkiyeti, işlemesi mümkün olsun diye parçalamak istiyorsa bu caizdir.

"Temîmu'd-Darî, fetholunmadan önce Şam tarafında bulunan bir bölgenin arazisinin kendisine verilmesini Resûlullah (s.a.v)' den istemiş, o da o yeri Temîm'e vermiştir."

"Ebu Sa'lebet'il-Huşenî de Resûlullah (s.a.v)' den Rumların elinde bulunan bir arazinin kendisine tahsis edilmesini istemiş, Resûlullah (s.a.v) de ona hayret etmiş ve:

- Dikkat et ne söylediğini işitmiyor musun? buyurmuş. Oda,

- Seni hak ile gönderen Allah'a yemin ederim ki, Rum ülkesini fethedeceksin, demiştir. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v) de o yerin Ebu Sa'lebe'ye

verilmesini bir yazıyla tesbit etmiştir. [\[177\]](#)

Bu vak'alarda olduğu gibi, bir kimse halifeden harp ülkesindeki bir araziye, esirleri, zürriyetlerinin (çocuklarının) kendisine verilmesini isterse o ülke fetholunduğunda bağışlanan için o yer ve esirler üzerinde tercih ve takdim hakkı vardır. Her ne kadar burada bağışlama işi meçhul, henüz elde bulunmayan bir şey üzerinde yapılıyorsa da âmme işlerine taalluk etmesi sebebiyle bu caizdir. Şa'bî'den rivayet edildiğine göre:

Hureyme b. Evs. b. Hârisetî't-Tâî, Resûlullah (s.a.v)'e, "Şayet Hire'nin fethini Allah sana kısmet ederse Nufeyle kızım bana ver." demiştir. Zamanla Hirelilerle, Hâlid sulh anlaşması yapmak isteyince, Hureyme, Hâlid'e:

- Resûlullah (s.a.v), Nufeyle kızım bana verecekti. Onun için anlaşma yapma veya Nufeyle kızını anlaşma hükmüne dâhil etme, dedi.

Ayrıca bu mesele için de Beşir b. Sa'd ve Muhammed b. Mesle-me'yi şahit gösterdi.

Bunun üzerine anlaşmadan Nufeyle kızı çıkartıldı, Hureyme'ye verildi. Tekrar 1000 dirheme Hureyme'den satın alındı. Nufeyle kızı yaşlı, çocuk yapmadan kesilmiş bir kadındı. Bir rivayete göre de, Hureyme'ye denilmiştir ki:

- Yazıklar olsun sana. Sen, onu kabilesine hemen bırakmasay-dın onlar aldığın şeyin iki mislini vereceklerdi. Hureyme de,

- Zannetmiyordum ki verecekleri şey 1000 dirhemden fazla olsun, demiştir.

Harbten önce, Mukâtaa suretiyle bir arazinin mülkiyet hakkını ferde vermek böylece hukuken muteber olduktan sonra, fethin mâhiyetine bakılır, arazi sulh yoluyla alınmışsa o zaman şahsa ait olur. Sulh anlaşmasından hariç tutmak gerekir. Fetih, silâh zoruyla olmuşsa, arazi verilen kimse

verilen araziye, bağışlanan mala hak sahibi olurlar. Diğer savaşçılardan üstün hakları vardır.

Savaşçıların durumuna gelince: Fetihden önce, arazinin bir parçasının bir şahsa verileceğini biliyorlarsa, verilen arazi için bedel isteyemezler. Biliniyorlarsa, halife veya komutan diğer savaşçıların memnun kalıp kabul edecekleri bir kısım ganimetleri de onlara verir. Ebû Hanîfe'ye göre: Halife hibede ve arazi verilmesinde genel bir menfaat görüyorsa diğer savaşçılara bu durumda hoşlanacakları ganimetleri vermesi gerekmez.

b) Mâmur yerlerden ikinci kısım: Mâliki ve hak sahipleri bilinmeyen yerlerdir ki 3 kısma ayrılır.

aa) Fetholunan ülkelerde halifenin hazîne için ayırdığı mülkler: Bunlar, ya 1:5 hak olarak alır. Yahut savaşçıların şahıslarını temiz tutmak için o malları tamamen hazîneye alır. Hz. Ömer Irak arazisini alınca, İran hükümdarının, saray adamlarının mallarını, kaçan mal sahiplerinin mülklerini veya harap olmuş mülkleri hazîneye mal etmiştir ki, para olarak değeri 9.000.000 dirhemdir. Bütün bu kıymetleri müslümanların işine harcamış, her hangi bir şahsa bir arazi parçası vermemiştir. Sonra Hz. Osman bu mülkleri şahıslara dağıtmıştır. Zira malların gelirinden parçalara ayırıp, şahıslara vermenin ve buna karşılık fey hakkı olarak; ücret almanın faydalı olacağını görmüştür. Bu şekilde mülk vermek İktâ İcâre: Kira ile verilen arazi olup iktâ temlik Mülkiyeti devredilen bir arazi değildir. Böylece icâr bedeli söylenilene göre: 50.000.000 dirheme ulaşmıştır. Bu paradan yardımlarda, bağışlarda bulunmuştur.

Hz. Osman'ın tatbikatı 82 hicrî yılında Eş'as oğlunun fitnesi zamanına, Cemâcim senesine kadar devam etmiştir. İsyanda arazi kayıtlarını ihtiva eden defterler yanmış, her kavim kendine ait araziye almıştır.

Mâmur toprakların bu gurubunda, mülkiyet hazîneye bırakılıyor. Bütün müslümanların mülkü oluyor. Arazinin mülkiyeti daimî bir vakıf hükmünde olarak sürüp gidiyor. Faydalanmak ise, haklarına riâyet edilerek kullanılan bir mal oluyor. Halife bu tür arazi de muhayyerdir. Dilerse arazinin gelirini hazîneye aktarır. Hz. Ömer'in yaptığı gibi. Dilerse araziye işleyip îmar edeceklere, gelire göre, haraç karşılığı kiraya verir. Hz. Osman'ın yaptığı gibi. Böyle durumlarda haraç ücreti topluma harcanır. 1: 5 (beşte bir) olarak ganîmet maksadıyla almıyorsa ganimete hak kazananlara harcanır.

Şahsî mülkiyet haklarının haracı, meyveler ve ekinler üzerine konulursa, Resûlüllah (s.a.v)'in Hayberlilerden hurmaların yarısını aldığı gibi haraç alınır. Ekinlerden alınması ise, yetkililerin mütâlâasına göre olur. Yetkili, ekinlerden alınacağını belirtirse haraç ahmr. Şahsî mülkiyet hakkı (Mukâtaa) vergisi alınmaz derse, haraç da alınmaz. Bir görüşe göre de: Şahsî mülk (Mukâtaa) vergisi alınmazsa da haraç alınır. Bilirkişiler genel menfaate dayanarak haracı reddederse o zaman ekinlerden Öşür alınır. Meyvelerden alınmaz. Çünkü ekin yalnız ekinin mülküdür. Meyveler ise, daha önce arazi üzerinde bulunması sebebiyle bütün müslümanların müşterek malıdır. Onların menfaatına harcanır.

bb) Haraç arazi: Bu arazinin mülkiyeti de temlik edilemez.. Kendi içinde 2'ye ayrılır, **aaa)** Bir kısmının mülkiyeti vakıftır, haracı da ücrettir. Vakıfların temliki, mülkiyetinin aktarılması doğru değildir. Satılıp bağışlanamaz da, **bbb)** Bir kısmının da mülkiyeti, şahsa aittir. Haracı da cizyedir. Mâliki belli olan bir malın iktâ: Mülkiyetinin bir başkasına verilmesi sahih olmaz. Haraçının devri, verilmesi ise mahsûlünün verilmesi bahsinde anlatılacaktır.

cc) Sahipleri ölüp de, mirasçıları, hak sahipleri bulunmayan mâmur yerler: Bütün müslümanlar için mîras olarak hazîneye kalır, müslümanların işlerine harcanır. Ebû Hanîfe'ye

göre: Mirasçısı olmayan kimsenin malları, öleden bir sadaka olarak yalnızca fakirlere harcanır. Şafii'ye göre: Bu malların toplum işlerine harcanması daha geneldir. Her ne kadar, husûsî bir mal ise de hazîneye geçtikten sonra genel mallardan, âmme emlakinden olur. Şafii'nin taraftarları, Hazîneye geçen malın rakabe-si: Kuru mülkiyetinin hazîneye intikâl ile vakıf olup olamayacağımda ihtilâf göstermişlerdir. İki görüş vardır. Bir görüşe göre: Masrafi umuma (genel) olduğundan malların kendisi de vakıf olur. Herhangi bir özel duruma, statüye konulamaz. Bir görüşe göre: O malların birisine devri muteber olmaz. Diğer görüşe göre: Halife vakfetmedikçe arazi vakıf olamaz. Buna göre, malın hazîneye geçmesinden sonra, satılmasını uygun görürse, satar. Bedelini kamu işlerine fey ve zekât ehline mensub ihtiyaç sahiplerine harcar. Yine bu görüşe göre, malı birine vermek caizdir. Madem ki bedeli ihtiyaç sahiplerine münasip görülen işlere harcanmaktadır, birine malın ayınının verilmesi, mülkiyetini devretmesi de caizdir. Bedelini temlik mümkün olunca, mülkiyetinin temliki de mümkündür. Bir fikre göre de, malın mülkiyetinin birine verilmesi caiz değildir. Her ne kadar ücret karşılığı satmak caizse de bedelsiz tahsis, caiz değildir.

[178]

Her iki görüş arasında fark oldukça zayıftır. Arazinin ve malların, şahsî mülkiyete çevrilmesi hakkındaki söz bu kadardır.

C- ÖŞÜR VE HARACIN ŞAHSA HAVALA EDİLMESİ (MÜLTEZİM İŞLERİ)

Gelirlerin toplanılmasının şahıslara devrine gelince, bu 2 kısımdır: **a)** Öşür, **b)** Haraç.

a) Öşür: Mülkiyetinin devri caiz değildir. Çünkü belirli şartlar taşıyan, insanlara verilmesi gereken bir zekâttır. Hak kazanma zamanında zekat ehlinde olmayan kimseye de öşür verilebilir. Çünkü şart bulunmasa da verilmesi caizdir. Şart bulunursa vâcibtir. Kendisine Öşür verme vâcib ise, Öşür mevsiminde Öşürü toplamak kendisine havale edilir. Öşür verecek olanın o şahsa öşrünü vermesi sahihtir. Mal sahibinin, öşrünü almaya müsaade edilene vermesi gerekir. Bu, borç anlamını taşımaz. Öşürü alınca, almaya yetkili olanın mülkü olur. Çünkü zekâta da mülkiyet kabz iledir. Öşür toplama müsaade edilen şahsa, öşür verilmezse vermeyen kimse o alacak şahsın hasmı olamaz. Çünkü esas Öşür isteme hakkı öşür memuruna aittir. O dâva edebilir. Öşür alacak fakir, dâva açamaz.

b) Haraçın intikâline gelince: Bu, şahsın durumuna göre değişir.

aa) Zekât ehlinde biri olmamalıdır. Haraç malın mülkiyetini devretmek caiz değildir. Çünkü haraç bir ganimettir (Feydir). Zekât alacaklar, ganimete hak kazanamazlar. Ganimet alacakların zekât alamadığı gibi. Ebû Hanîfe, zekât alabilecek durumda olanların haraç da alabileceğini belirtmiştir. Zira fey'in zekât alacak kimselere harcandığı caizdir, demektedir.

bb) Muayyen bir miktar maaşı olmayan, âmme işleri gören biri olmalıdır. Genel olarak âmme işlerini görenlere haraç verilmez. Ganimet ehlinin farz hakkı gibi bir hakkı yoktur. Haraç verilen kimseler, âmme işleri gören ve benzeri işleri yapanlardır. Bunlara haraç malından bir şey alma yetkisi verilmişse bu havale sayılır.

Tam bir mülkiyetin devri (Mukâtaa hükmü) söz konusu değildir. Havalenin olabilmesi için de iki şart aranır. 1- Muayyen bir miktar toplanılması gerekli bir mal olmalı. 2- Bu mal haraç malından olmalı ve toplanılması da şahsa havale edilmelidir. İşte bu iki şartla mukâtaa, mülkiyetin devri

hükümünden çıkmaktadır.

cc) Ganimet alacak kimselerden biri olması. Bunun tesbiti de ordu kayıt defterlerinden anlaşılır. Bu gurup kimseler haracın kendilerine devri gerekli olan, Özel kimselerdir. Çünkü onların muayyen miktar asker beslemeleri, maaşları, masrafları mevcuttur. Bunlara karşılık da kendilerine bir miktar haraç vergisi toplama yetkisi, mülkiyetinin havalesi (iltizâmı) yapılır. Ancak bu şekilde, düşman tehlikesi önlenir. Medeniyetler korunur. Bunları yapanlar da haraçla görevlendirilen, belirli bir miktar haracı toplama yetkisi verilen askerlerdir.

Böylece haracın mülkiyetinin kendilerine havale edileceği kimseler belli olduktan sonra haraç malın durumuna bakılır. Haraçın iki durumu vardır. Birinci durumu, haracın cizye mâhiyetinde oluşu, ikincisi de ücret mahiyetinde oluşu. Cizye mâhiyetinde bir haracsa devamlılığı şüphelidir. Çünkü bu nevi haraç* arazi sahibi kâfir durdukça verilen, müslüman olunca verilmeyen bir vergidir. Bu haracın mülkiyetinin havalesi bir yıl için yapılır. Müteakip yıllar için hak sahibi olup olmayacağı şüphelidir. Senesi dolmuş olan cizye mahiyetindeki haracın mülkiyetinin havalesini yapmak da sahihtir. Çünkü senesi dolduğundan, isteme hakkı doğmuştur. Senesi dolmamış böyle bir haracın mülkiyetini havalenin caiz olup olmayacağı konusu ihtilâfıdır. Caiz olur diyenlere göre: Cizyenin senesi Ödeme zamanına göre hesap edilir, denilirse bu tür haracın da havalesi caiz olur. Caiz değildir diyenlere göre ise: Cizyenin ödenmesi senesi dolduktan sonra söz konusudur. Bu bakımdan cizye mahiyetindeki haracın da, senesi dolmadan istenmesi veya mülkiyetinin havalesi caiz değildir. Zira asıl hesabı senenin dolmasından sonra yapılır. Ücret olan bir haraç ise o takdirde bir devamlılık söz konusudur. Bu nevi haraç şahısla ilgili olmayıp arazi ile ilgilidir. Arazî elde bulunduğu sürece haracı verilir, sahibinin müslüman olması haracı düşürmez. Bu sebeple de devamlılık ifade eder. Mülkiyetinin, isteme hakkının 1 veya bir kaç seneliğine havalesi caizdir. Yalnız 1 yıllığına sınırlama gerekmez. Bu tür haraç cizye mahiyetindeki haracın aksinedir.

Haraç, ücret mâhiyetinde bir haraç olunca mülkiyetinin havalesi 3 kısma ayrılır.

aaa) Senesi belirtilerek haracın mülkiyetinin havalesi: Bu durumda açıkça senenin belirtilmesi gerekir. Meselâ, 10 yıllığına devrediyorum, havale ediyorum, gibi. Zaman bu şekilde belirtilince iki şarta dikkat edilir.

1- Mülkiyet havale ve devredilince, devredilen, toplanılacak olan haracın miktarı belli olmalıdır. Bu belli olma daha çok devreden şahıs tarafından bilinmelidir.

2- haraç olarak alınacak malın miktarı devralan tarafından da bilinmelidir. Her ikisi veya birisi bilmiyorsa devir işlemi muteber değildir. Bu iki şartın yanında ayrıca haraç da ya mahsul üzerinden ya da alan üzerinden alınan bir haraç olmalıdır. Mahsul üzerinden alınan bir haraç ise, bir kısım hukukçular, belli bir miktar mahsul üzerinden hesabın yapılarak devri mümkün olur derler. Aksi fikirde olanlar ise: Bilinmeyen bir şey üzerinden haraç kararlaştırılıp mülkiyeti devir ve havale edilemez, derler. Alan üzerinden toplanılacak haraç da ikiye ayrılır.

1- Ekilen yerlerin miktarının değişik olmaması. Belli yerlerin belirli miktar haracı olunca mülkiyetini devir caizdir.

2- Ekilen yerlerin miktarı değişikse, haracın havalesi yapılan mal miktarına bakılır. Eğer devir işleminde belirtilen haraç miktarı, en yüksek olması gereken haraç miktarı ise haracın mülkiyetinin, istenmesinin havalesi caizdir. Çünkü haracın mülkiyeti kendisine ihsan edilecek şahıs noksana razı sayılır. En az haraç miktarına göre havâfe yapılmışsa böyle bir havale ve ihsan işlemi muteber sayılmaz. Çünkü şahsın toplamaya hakkı olmadığı bir fazlalık bulunabilir.

İhsan ve havale işleminin sağlam bir şekilde kararlaştırmadan sonra, ihsanda bulunulan zaman içerisinde şahsın durumuna bakılır.. Şahsın hâl ve vaziyeti 3 durumdan birini muhafaza eder;

1- Müddetin sonuna kadar doğruluğunu korursa, bu takdirde süre sonuna kadar ihsan edilen haracı toplamaya hakkı vardır.

2- Müddet dolmadan ihsanda bulunulan şahıs vefat ederse, geri kalan müddet hükümsüz sayılır. Malı toplama hakkı Beytül-Mâle döner. Şayet çocukları varsa ve şahsî gelirlerinden ev ihtiyaçları karşılanıyorsa, besledikleri askerlerin ihtiyaçlarını, yiyeceklerini temin edemiyorlarsa, âmme menfaati icâbı geri kalan müddet içinde haracı toplama işi onlara verilir. Bu bir ihsan değil, bir sebeptir. Ölenin çocuğu olması sebebiyledir.

3- ihsanda bulunulan şahsın vücûduna bir hastalık mütebaki hayatı sıhhatini kaybetmiş sayılır. Hastalandıktan sonraki zaman içinde ihsanda bulunulan haracın toplanabilmesi hususunda ihtilâf mevcuttur. Bir fikre göre: Müddet dolana kadar ihsan ve toplama işlemi uhdesinde kalır. Diğer bir fikre göre de: O şahsın asker beslemesi mükellefiyeti kötürüm olunca kalker. Şayet askeri besliyebiliyorsa müddetin sonuna kadar yapılan muameleye riayet edilir.

bbb) Şahsın hayatı süresince, haraç toplama işi ona ihsan edilir. Ölümünden sonra bu işi mirasçıları devam ettireceği kaydı konursa böyle bir ihsan işlemi bâtil olur. Çünkü mirasçıya intikâl etmekle, haraç toplama işi Hazînenin hakkı olmaktan çıkıyor, mirasçıların malı gibi bir duruma giriyor. Bu şekilde ihsan bâtil olunca, fasit bir akde dayanarak, ihsanda bulunulan şahıs izinli sayılır, topladıkları miktarca haraç veren şahıslar haraçtan kurtulur. Beslediği askere göre gerekli hesaplama yapılır. Fazla toplamışsa fazla haracı iade eder. İhtiyacı miktarından az toplamışsa, geri kalan miktarı devletten ister. Halife ihsan işinin fâsid olduğunu, ihsanda bulunulan şahsa bildirir. İhsan edilen haraçları almaktan men eder, haraç verecek olan mükellefleri de o şahsa haraç vermektan men eder. Durum açıklandıktan sonra mükellefler haracı o şahsa verseler de, haraç borçlarından kurtulamazlar.

ccc) Bir şahsa hayatı boyunca mülkiyetin ihsan edilmesi, haraç isteme hakkının tanınması: (Bu kısımda mirasçıların devam edeceği şartı söz konusu edilmektedir.) Bu işlemin hukukiliği hakkında iki görüş vardır. Bir görüşe göre: Kaydı hayat şartıyla bir şahsa ihsanda bulunma muteberdir. Kendisine ihsanda bulunulurken; "Vücuduna felç gelse de askeri besliyeceksin" denmişse ölümüne kadar haraç toplama ve asker besleme işine devam eder. İkinci görüşe göre: Böyle bir işlem bâtildir. Ama anlaşma yapılırken, "Vücuduna gelç geldiğinde asker beslemeyecek-sin, yaptığımız işlem sona ermiş olacaktır." denilmişse yapılan işlem hukuken muteberdir.

Bu şekilde haracın toplanması, mülkiyetinin havalesi sahih olunca, halifenin emirname siyi e, müteakip seneden itibaren o şahıstan asker ister, ihsan Defterine de besliyeceği asker miktarı ve bunların ihtiyaçları yazılır. İçinde bulunduğu seneye gelince: Haraç senesi geçmeden önce asker alma ve besleme senesi geçmişse, o sene için asker istenmez. Askerin rızkı ve ihtiyacı olan haraca hak kazandı diye asker temini istenemez. Asker besleme, toplama süresinden önce haraç senesi geçmişse asker vermesi için kendisine müracaat edilir. Çünkü toplanılacak haracın karşılığında yapması gerekli işin vâdesi önce gelmiştir. Ama yine de asker vermesi için zorlanamaz. Caiz olarak istenir.

Devlet için beslenecek askerlerin dışındaki şahısların durumu 3'e ayrılır.

a) Devamlı olmayan devlet işlerinde çalıştırılan şahıslar ve bunların beslenmesi: Bunlar âmme işlerinde çalışan işçiler, haraç toplama memurları gibi kimselerdir. Bunlar için ayrıca önceden bir ihsanda bulunulmaz. İşleri gördükten sonra, haracın senesi dolunca, gördüğü işlere karşılık

kendilerine toplanılan haraç malından hakları verilir. Daha önceden bunlar için belli bir hisse ayırt edilemez.

b) Devamlı olarak bir devlet işi yapmaya görevli olan kimseler: Bunların maaşı, gördüğü hizmete karşılık olarak verilir. Böyleleri sünnet cinsinden olan iyi işleri yapan, yaptıran kimselerdir. İmamlar, müezzinler gibi. Onlara vazifeleri karşılığı kadar haraç almaları havale edilir. Görevleri sebeble de olsa temlikî mâhiyette haraç verilmez.

c) Devamlı olarak bir işte çalıştırılan kimselerdir: Böy-lelerinin geçimi için verilen maaş ücret mahiyetindedir. O işleri görebilmeleri yetkili makamca yapılacak tâyin işlemiyle mümkündür. Kadılar, hâkimler, Dîvan kâtipleri gibi. Bunların maaşları karşılığı, 1 yıl için bir miktar haracı almaları temlik edilir. Bir yıldan fazla olarak verilmesi hakkında iki görüş vardır.

1) Askermiş gibi, 1 yıldan fazla vermek caizdir.

2- Azletmek, yer değiştirmek söz konusu olduğundan 1 yıldan fazla ihsanda bulunmak caiz değildir. [\[179\]](#)

D- MÂDENLER VE İŞLETİLMESİ

Madenler: Maden bölgeleri, Allah'ın toprak cevherlerini yarattığı yerlerdir. Bu toprak cevherine mâden denir. Mâdenler de 2'ye ayrılır.

a) Açıkta olanlar,

b) Kapalı olanlar.

a) Açıkta olan mâdenler: Allah'ın yarattığı toprak cevherlerinin satıhta, toprağın yüzünde olmasıdır. Kömür, tuz, zift, petrol... gibi mâdenlerdir. Bu nevi mâdenler, bir şahsa mülkiyeti verilemeyen, ihsan edilemeyen sular gibi olup o hükme tâbidir. Oraya gelen herkes eşit hakka sahip olup, mâdenden alabilir. Sabit b. Sa'd'ın babasından, onun da dedesinden anlattığına göre:

"Ebyaz b. Hammal, Resûlullah'dan (s.a.v) Ma'reb tuzluğunun mülkiyetinin kendisine verilmesini istemiş, Resûlullah da (s.a.v) ihsanda bulunmuş, mülkiyeti ona vermiştir. Bunun.üzerine Akra' b. Hâbisi't-Temimî,

- Ey Allah'ın Resülü (s.a.v), ben câhiliyyet devrinde o tuzluğa uğradım. Oranın hiç sahibi yoktu, kim uğrarsa tuz alırdı. Aynen kendiliğinden akıp duran bir pınar gibiydi. Şimdi ise tuzluğun

'mülkiyeti Ebyâz'a verildi, dedi. Ebyâz da:

- Ya Resul allah, ben hakkımdan vazgeçtim, onu benim için sadaka kıl, dedi.

- O tuzluk senden bir sadakadır. Orası bir pınar gibidir. Kim uğrarsa alabilir, buyur dul ar. "[^]

Ebû Ubeyd'e göre, bu hadîs-i şerîfde geçen "El-l'dd" kelimesi kuyu ve pınarlar gibi devamlı akan suyu olan yerdir. Başkalarına göre, "bir yere biriken su" demektir.

Açık mâdenler şahıslara ihsan edilirse bu işlem hüküm taşımaz. İhsan edilen şahısla başkaları istifâde etmede eşit hakka sahiptir. Her uğrayan bu mâdenlerden alabilir.

Mülkiyeti kendisine ihsan edilen şahıs, diğer şahısları bu mâdenlerden istifâde etmekten önîrse, bu hareketiyle mâlik olarak hareket ettiğini gösterdiğinden gerekli olan hükümleri çiğnemiştir. Böyle hareketlerden vazgeçmesi emredilir. Yoksa tanınan işletme hakkının geri alınacağı ihtarında bulunulur. Onun bu ha-

fi) Muvatta, zekât 8. Ebû Davud, imâre 36. Müsned-i Ahmed, 1/206.

reketine engel olunmazsa, mâdenin mülkiyetinin onun hakkında kesinleşmiş olduğu hükmüne varılır.

b) Gizli mâdenlere gelince: Bir takım ameliyeler, işlemlerle kendilerine ulaşılabilen, bir kısım masrafların yapılmasını gerektiren mâdenlerdir. Altın, gümüş, demir, bakır gibi mâdenlerdir. İşte sayılan bu mâdenler ve benzerleri, çıkarıldıklarında izabe ve tasfiyeye lüzum gösterebilir veya göstermesin hepsi gizli madenlerdir. Gizli madenlerin mülkiyetinin şahıslara veril-, meşinin doğruluğu konusunda iki fikir vardır.

Bir fikre göre: Açıkta bulunan mâdenler gibi, bunların da mülkiyeti şahıslara verilemez. Herkes, kadın - erkek eşit hakka sahiptir. İkinci fikre göre: Mülkiyeti şahıslara verilebilir. Bu hususta delil ise: Kesir b. Ab dili alı b. Amr b. Avfî'l-Müzenî'nin babasından, onun da dedesinden, dedesinin de Resûlullah'dan (s.a.v) rivayet ettiği şu hadîs-i şerîftir:

"Resûlullah (s.a.v), Bilâl b. el-Harîs'e mâden bulunan bir yerin en üstünden en aşağısına kadar (Necid tarafındaki Celsî toprağından, Tihame tarafından Gavri toprağına kadar) olan yerin mülkiyetini verdi. Halbuki buralarda işlenince ziraatçılık yapılabilirdi. Herhangi bir müslümana o

yerden bir hak vermedi." [\[180\]](#)

Abdullah b. Vehb'e göre: Hadîs-i şerîfteki "Celsî" kelimesi en üst, "Gavri" kelimesi de en aşağı anlamadır. Ebû Ubeyde'ye göre: Celsî, Necid taraflarında bir köy adı, Gavri ise Tihame tarafında bir köy adıdır. Ebû Ubeyde fikrine delil olarak, Semah isimli şâirin şu şiirini ileri sürer:

"Celsî taşlarının Gavri mıntıkasına kaydığı gibi, Benî Temim Kabilesinin Ozeyb suyuna,'pınarına gözleri kaydı."

Buna göre, gizli mâdenleri işlemek; bu hak kendisine verilene aittir. Diğer kimseleri mâdenden uzaklaştırabilir. Gizli mâdenlerin mülkiyetinin mâhiyeti hakkında iki görüş vardır. Bir fikre göre: Temlikî bir hak tanıma, ihsan sayılır. Bu durumda mâdenin kendisine ve arazisine mâlik olur. Ocakları işletsin, işletmesin mülkü sayılır, satabilir. Ölümünden sonra mirasçılara geçer. Diğer bir fikre göre de, irtifak hakkı tanıyan bir ihsandır. Mâdenin bulunduğu arazinin mülkiyetine mâlik olamaz. Mâden ocağında işine devam ettiği sürece irtifak hakkı devam eder. Herhangi bir şahıs gelip mâden ocağında hak iddiasında bulunamaz. Şayet ocakta iş yapmayı, işletmeyi bırakmışsa, irtifak hakkı veren ihsan işlemi geri alınır. Ocak eski mubah hâline döner. Amme malı olur. Mülkiyeti devlete geçer.

Bir kimse ölü toprağı işe yarar hâle getirirken arazide açık veya gizli mâden ortaya çıkarsa, araziyi ihya eden, ihsan ve işletme müsâadesi verilsin

veya verilmesin o mâdenin ebedî mâlikî olur. Çıkardığı pınarlara ve kazdığı kuyulara sahip olduğu gibi. [\[181\]](#)

ON SEKİZİNCİ BÖLÜM Dîvanlar Tesisi Ve Hükümleri

A- DÎVANIN TARİHÇESİ VE İSLÂMİYETTE İDARE SİSTEMİ İÇİNDE KURULUŞU

DÎVAN: Devlet idaresine âit mallara,, yapılan işlere, bu işlerde çalıştırılan asker ve diğer memurlara âit kayıtları tutmak, saklamak için kurulan yerdir. Dîvan denilmesinin sebepleri hakkında iki rivayet vardır:

1- İran hükümdarı bir gün delilerin kayıtlarını tutan kâtiplerine uğrar. Oradaki kâtiplerin, kendilerini deli olarak düşündüklerini görür ve onlara "DÎVÂNE" (Deliler) der. Bundan sonra da onların bulunduğu yere DÎVÂNE ismi verilir. Verilen bu ismin çok kullanılması sebebiyle kelime sonundaki "e" harfini bırakırlar. Böylece "DÎVAN" olarak kalır.

2- Dîvan kelimesi Farsça'da şeytanlara verilen isimdir. Devlet katipleri de devlet işlerini iyi anlayıp mütehasıs olduklarından gizli açık her türlü devlet işlerine vâkıf bulduklarından onlara da "DÎVAN" ismi verilmiştir. Sonra bu ismi çalıştıkları yer için de kullanmışlardır.

Müslümanlıkta Dîvanı ilk tesis eden, Halife Hz. Ömer olmuştur. İnsanlar onun dîvan tesisi sebebinde ihtilâf etmişlerdir. Bir kısım râvüere göre: Ebû Hureyre, Bahreyn taraflarından pek çok mallarla birlikte, Medine'ye Hz. Ömer'e gelir. Hz. Ömer, Ebû Hureyre'ye,

- Ne kadar mal getirdin?

- 500.000 dirhem.

Hız. Ömer bu malları çok bulur ve Ebû Hureyre ye,

- Ne söylediğini biliyor musun? diye tekrar sorar. O da,

- Evet, 500.000 dirhem, der. Hız. Ömer,

- O mallar helâl kaynaklardan mıdır? der. O da,

- Bilmiyorum, ancak şu gördüklerini biliyorum, der. Bu konuşma üzerine Hız. Ömer minbere çıkar, Allah'a hamd ü senadan sonra^ topluluğa,

- Ey insanlar, biliniz ki bana pek çok mal geldi. İsterseniz bu malları sizlere ölçerek, isterseniz sayarak dağıtayım. Bu konuşma üzerine cemaatten biri ayağa kalkar ve şöyle der:

- Ey mü'minlerin Emirî, ben İranlıları gördüm. Onlar bir dîvân kurarlar. Dağıtım işlerini o dîvan görür, malları bir deftere kaydeder. Sen de bir dîvan kur, mal dağıtım işini onlar görsün, herkes deftere göre alsın, kimin ne aldığı oraya yazılsın.

Bu söz üzerine Hız. Ömer, teklifi uygun bulur. Defter ihdas eder, malları ona göre taksim ettirir. Bir başka görüşe göre: Hız. Ömer'in dîvan kuruluşunun sebebi: O, bir gün haberci gönderirken yanında Hürmüzân vardı. Hız. Ömer'e dedi ki:

- Sen bu habercinin eline mallar ve hediyeler verdin, içlerinden biri çıkar da muhalefet ederse, elçinin yerine bir başkası geçer haberci olduğunu iddia ederse nereden bilecekler? Sen ona kayıtları da içine alan bir defter ve eline bir dîvan ver. Dîvanında verdiği malların kayıtları bulunsun.

Habercinden, vardığı zaman dîvan isterler ki, bununla kendilerine gelen habercinin, senin habercin olduğunu anlarlar.

Âbid b. Yahya'nın Haris b. Nufeyl'den anlattığına göre: Hız. Ömer, dîvan kurulması, kayıtların tutulması konusunda müslü-manlarla istişarede bulunur. Hız. Ali, Hız. Ömer'e der ki:

- Her yıl toplanılan malları taksim eder, dağıtırsın. Yanında dağıttığına dair hiçbir kayıt bırakmazsın. Hız. Osman da:

- Birçok malların insanlara dağıtıldığını görüyor ve biliyorum. Fakat kayıtları tutulmazsa senden mal alanlar ve almayanlar belli olmaz. Bunun sonucu olarak da yanlış bir işin çıkmasına, dedikodunun yayılmasına sebep olursun. Bu kötü işin yayılmasından çok korkarım. Hâlid b. Velid de,

- Ben bir ara Şam'da bulundum. Oranın idarecilerinin, devlet işlerine dâir bir takım defterler tuttuğunu, askerler ve ihtiyaçlarını yazdıklarını gördüm. Sen de dîvanlar tut, kayıtlar yazdır. Askerler edin ve onları bu defterlere yaz dedi.

Bu sözlerden sonra, Hız. Ömer, Kureys'in delikanlılarından

Akil b. Ebî Tâlib'i, Mahreme b. Nevfel'i, Cubeyr b. Mut'ım'ı çağırdı. Ve onlara,

- İnsanları evlerine göre yazınız, dedi.

Onlar da önce Haşimi oğullarından başladılar. Sonra Ebû Bekir kavmini, Hız. Ömer ve kavmini ve diğer kabileleri sırasıyla ya-dılar. Sonra da bazı ihtilâfları halledip neticeyi Hız. Ömer'e arz ettiler. Hız. Ömer kayıtlara baktı ve,

- Bu kayıt işlemi olmamış. Ben böyle istememiştım. İnsanları Resûlullah'a (s.a.v) en yakın olanlarından başlayıp sonra biraz uzak olanları ve daha sonra da daha uzak olanları yazmak üzere bir yol tâkib edersiniz. Böylece Hız. Ömer (r.a.), Allah'ın yolundan gitmiş olsun. Kâtipler de böyle yaptı ve neticeyi tekrar halifeye sundu. Hız. Abbas, Ömer'in bu işine teşekkür etti.

Zeyd b. Eslem'in babasından rivayetine göre: Adiy oğulları Hız. Ömer'e gelerek,

- Sen, Hız. Ebû Bekir'in ve Resûlullah'ın (s.a.v) haîfesisin. Ebû Bekir ise yalnız Resûlullah'ın (s.a.v) halifesidir. Sen şahsını, Allah'ın seni ulaştırdığı makamda iyi koru. Halbuki şu kâtipler seni başka şekilde yazıyor, başka türlü gösteriyor, dediler. Hız. Ömer,

- Yazık yazık, ey Adiy oğulları, günâhımı almak istiyorsunuz. Halbuki ben bütün iyiliklerimi size vermek isterim. Benim hakkımda dediğiniz doğru değil, fakat siz defterdeki kendi kayıtlarınıza itiraz ediyorsunuz, son taraflarda yazılmış olduğunuzu söylemek istiyorsunuz. Doğru yolda yürüyen, âdil hareket eden iki dostum vardır. Onlara karşı çıkarsam bana da karşı çıkılır, muhalif hareket edilir. Fakat, Allah'a yemin ederim ki, Dünyada faziletleri, üstünlükleri bilemeyiz. Yaptığımız işler için Allah'dan sevap da ummayız. Ancak bildiğimiz Üstün ve hayırlı kimse varsa o da Resûlullah'dır (s.a.v). O, bizim şerefimizdir. Kabilesi ve kavmi de bizlerin en şerefli olanlarıdır. Sonra onlara yakın olanlar, sonra daha az yakın olanlardır ve iş Öyle gider. Allah'a yemin ederim ki, Acemler bir iş, bizler de onların ayrı bir iş yapsak, kıyamet gününde yaptıkları işleri sebebiyle onlar bizlerden daha çok Resûlullah'a (s.a.v) sevimli olurlar. Resulullah'a (s.a.v) yakınlık sebebiyle "İşlerini azaltanlara, meskenete düşenlere nesebleri bir şey yapamaz, demiştir."

Amirin anlattığına göre: Hız. Ömer Dîvana nüfus işlerini yazdırmaya başlamış. Bu işe başlayınca etrafındakilere,

da

- Kiminle başlayayım? diye sormuştur. Abdurrahman b. Avf

- Önce kendi ailenle başla, demiştir. Hız. Ömer de,

- Resûlullah (s.a.v) ile hazır bulunduğumu biliyorum, ondan nasıl Öne geçirim, demiştir. Önce Hâşim oğullarım, Abdul-Mutta-lib oğullarını, sonra kendi ailesini, daha sonra da kuşak kuşak Ku-reyslileri bitinceye kadar yazdırmıştır. Ensâr'm yazılmasına gelince, kâtiplere,

- Önce Evs kabilesinden Sa'd b. Muaz oymağını yazmakla işe başlayın, sonra sırasıyla Sa'd'a yakınlık derecesine göre, diğer oymakları yazın, demiştir.

Zühri'nin Saïd b. el-Müseyyeb'den anlattığına göre Hz. Ömer'in Dîvan tesisi ve nüfus kayıtlarını yaptırması hicrî 20'nci senenin Muharrem ayıdır. Bu şekilde insanların Resûlullah'a (s.a.v) ulaşan neseblerinin derecesi kâtiplerce tesbit edilmiş, sıraya konulmuştur. Bundan sonra da insanlara mal vermede, Peygambere (s.a.v) yakınlık derecelerine ve gördükleri hizmetlere göre farklı mal verilmeye başlanmıştır.

Hz. Ebû Bekir, Peygamberin (s.a.v) yakınlarına eşit muamele eder, aralarında farklılık gözetmezdi. Hz. Ali de eşit muamele ederdi. Şafî ve Mâlik, Ebû Bekir ve Ali'nin tatbikatını esas almışlardır. Hz. Ömer ise, İslâmiyetteki hizmetlerini, üstünlüklerini nazara almış, farklı muamelede bulunmuştur. Hz. Osman da Hz. Ömer gibi hareket etmiştir. Irak hukukçuları ve Ebû Hanîfe de bu tatbikatı esas almışlardır. Ömer, Hz. Ebû Bekir'in insanlar arasında eşit muamele yaptığını görünce, Ebû Bekir'e,

- Sen iki defa hicrette bulunanlar, iki kible'ye karşı namaz kılanlarla, Mekke fethi günü kılıç korkusuyla müslüman olanlar arasında nasıl eşit muamele }'aparsm? demiş, O da:

- Onlar Allah için bu işleri yaptılar, mükâfatları da Allah yanında, âhirettedir. O, bu kimselerin mükâfatını verecektir. Dünyâ ise bir tebligat yeridir, dedi. Hz. Ömer:

- Ben, Allah'ın Resulüne (s.a.v) karşı savaşımlarla, onunla birlikte düşmana karşı savaşımları bir ve eşit saymam, demiştir.

Ömer halîfe olunca Dîvan kurmuş, İslama hizmeti çokça geçen ilk müslüman olanları farklı muameleyle tâbi tutmuştur. Bedir savaşında bulunan muhacirlerin her birine her yıl 500 dirhem vermiştir. Hz. Ali, Hz. Osman, Talha, Zübeyr, Abdurrahmân b. Avf... bunlardandı. Kendisine de 5000 dirhem yıllık bağlamıştır. Abbas b. Abd'l-Muttalib'i, Hz. Hasan'ı ve Hüseyin'i de Resûlullah'a (s.a.v) yakın olmaları sebebiyle bu gruba dâhil etmiştir. Bir görüşe göre de Abbas'ı herkesten üstün tutmuş, ona senede 7000 dirhem maaş vermiştir. Hz. Ömer Bedir savaşına katılanlara başkalarını tercih ve takdim edip, öne geçirmemiştir. Yalnız Resûlullah'm (s.a.v) ailelerinin her birine senede 10.000 dirhem maaş vermiştir. Hz. Âişe validemize 12.000 dirhem vermiştir. Cüveyriye binti'l-Haris ve Safiyye binti Huyeyy'i de Resûlullah'm (s.a.v) aileleri arasına dâhil etmiş, onlara da yılda 10.000 dirhem vermiştir. Bir rivayete göre de: Ailelerinin her birine yılda 6000 dirhem tahsis etmiştir. Mekke'nin fethinden önce hicret eden her şahsa senede 3000 dirhem, Mekke'nin fethinden sonra müslüman olan her erkeğe 2000 dirhem, Muhacir ve Ensânn genç erkek çocuklarına 2000 dirhem, Ömer b. Ebî Selemeti'l-Mahzumîye 4000 dirhem hisse vermiştir. Bunun sebebi, annesi Ümmü Seleme'nin Resûlullah'm (s.a.v) ailesi oluşudur. Muhammed b. Abdillâh b. Caşş, Hz. Ömer'e,

- Niçin Ömer'i bizden üstün tuttu? Halbuki babalarımız hicret etmiş, Bedir'de şehîd olmuştur, dedi. Hz. Ömer de,

- Onun mevkii Resûlullah (s.a.v) yanında yücedir. Sen de Ümmü Seleme gibi bir anne getir de sana da fazla mal vereyim, demiştir.

Üşâme b. Zeyd'e de 4000 dirhem hisse vermiş, bunun üzerine Abdullah b. Ömer, babasına,

- Sen bana 3000 dirhem, Üşâme'ye ise 4000 dirhem hisse verdin. Halbuki ben Üsame'nin bulunmadığı savaşlarda bulundum.

Benim de onun kadar üstünlüğüm yok mudur? Bunun üzerine Hz. Ömer,

- Üşâme'nin babası senin babandan, Üşâme de senden daha çok Resûlullah'a (s.a.v) sevgiliydi, demiştir.

Bu Özel durumlardan sonra, diğer insanların Kur'ân okuyuşuna, savaşmalarına mevkilerine göre hisseler vermiştir. Yemenli, Şamlı, Iraklı her bir erkeğe 2000 - 1000 - 500 - 300 dirhem hisseler vermiş, hiçbir kimseyi mahrum ve mağdur etmemiştir. Ve sonunda şöyle demiştir:

- Eğer fazla mal olsa, her erkek için 4000 dirhem hisse veririm, bunun 1000 dirhemi atı, 1000 dirhemi savaşlara gelmesi, bin dirhemi geride bıraktığı çocukları, ailesi, 1000 dirhemi de silâhi içindir.

Ayrıca küçük çocuğa 100 dirhem, oynanmaya başlayan çocuğa 200 dirhem, bulûğa erince daha fazla hisse ayırmıştır. Yeni doğan süttan kesilmemiş çocuğa da hisse ayırmıştır. Şöyle ki: Hz. Ömer bir gece, çocuğunu süttan kesmek istemiyen bir kadının ağıdım işitir.

- Niçin ağlıyorsun? diye sorar. Kadın da,

- Ömer, çocuklar süttan kesilene kadar onlara bir hisse vermiyor. Halbuki ben çocuğumu süttan kesmek istemiyorum. Ne zaman süt emen çocuğa hisse tanırsa, o zamana kadar emzireceğim, der. Bunun üzerine Hz. Ömer:

- Bu kusurdan dolayı yazık olmuş Ömer'e. Bilmeden ne çok günâh işlemiş, der. Sonra Ömer, ilâncısını (münâdi) çağırır, şu sözleri halka duyurmasını emreder.

- Kadınlar çocuklarını süttan çabukça kesmesinler. Müslümanların süt emen çocuklarına da hisseler verdik.

Sonra bu durumu, yiyecek dağıtan hazîne memurlarına yazmıştır. Emirden sonra yiyecekler verilmeye başlanmış, yapılan tecrübelerle, önce un, sonra ekmek, sonra da ıslanmış, yemek hâline getirilmiş aşlar vermiştir. Banların 30 günlük bir denemesinden sonra bir erkeğin her ay 2 cerib ekmek (1 cerib, 8 batman, 1 batman: 480 dirhem, 1 dirhem: 4,8 gr. hesabıyla 36.864 kg.) yediğini tesbit etmiş, 1 erkeğe, 1 kadına, 1 köleye aynı miktar ekmek verilmiştir. Nitekim bir köle efendisine beddua etmek isterse, ona "Allah ceribini kessin: Ekmeğini elinden alsın." sözünü söylerdi. Bu söz araplar arasında darb-ı mesel hâline gelmiştir.

İnsanların bir tertib ve sıraya konmasında, neseblerinin tes-bitinde, İslâmiyete ilk girenler arasında muteber bir sıraya göre, dindeki hizmetleri nazara alınarak, ücretlerinin farklılığını anlamak için divân kurulmuş, kayıtlar yapılmıştır. Daha sonra üstünlüğün tesbitinde ilk müslümanların bulunması zor olduğundan şecaate, harplerdeki sebat ve sabra göre hareket edilmiştir. Bunları tesbitde pek tabiidir ki ordu dîvanlarının işi olmuştur. Dîni esaslar nazara alınarak hareket edilmiştir.

Vergilerin Ödenmesi, malların toplanması için kurulan dîvan, İslâmiyetten önce Şâm, Irak taraflarında bulunan idareler tarafından kurulmuştu. Şam Dîvanı Roma İmparatorluğuna bağlı, Roma kanunlarını tatbik ediyordu. Çünkü bu topraklar Roma İm-paratorluğunundu. Fars krallığının bir eyâleti olan Irak ülkesi dîvanı da Fars İmparatorluğunun kanunlarını uyguluyordu. Her iki Dîvan da Abdu'l-Melik b. Mervân zamanına kadar devam etti. 81 hicrî yılında Şam Dîvanı Arap kâtiplerinin eline geçti. Arapça kayıtlar tutulmaya başlandı. Arapların eline geçişini el-Medâini şöyle anlatır: "Şanı Dîvanında Rum kâtipler vardı. Bazı Rum kâtipler kalemleri için mürekkep isterler. Bir kâtip, mürekkep şişesi içine işer, bevleder. Bu hareketi üzerine cezalandırılır ve Süleyman b. Sa'd, kâtiplerin Araplardan olmasını, emreder. Ayrıca Ürdün topraklarına haraç konmasını halîfeden ister. Kendisi de o sene Ürdün topraklarının haraç memurluğuna tâyin edilir. Buralardan alınan haraç miktarı 180.000 dinardır. Süleyman b. Sa'd hemen dîvandan ayrılır, haraç toplama görevine başlar. Bu arada Abdu'l-Melik b. Mervan'a gelir, Rum kâtip Sercûn'u çağırmasını ister. Yaptığı bevl işini halîfenin huzurunda yüzüne anlatır. Halife bu işe kızar, kötü hareketinden Ötürü Sercûn'u dîvandan çıkartır. Diğer Rum kâtiplerini de çağırır ve onlara,

- Kâtiplikten başka bir geçim yolu arayınız. Şüphesiz Allah sizden katiplik sanatını kesti, der.

Irak'taki Fars Dîvanının Araplara geçirilmesi sebeplerine gelince: Haccâc'm katipleri Zâdân Ferruh ve Salih b. Abdîrahmân idi. Her ikisi de Haccâc'm emirlerini Arapça ve Farsça yazarlardı. Zâdân Ferruh bir gün Haccâc'm huzurunda yazı yazarken, kalbine korku girer, Salih, Zâdân Ferruh'a der ki:

- Haccâc bana yaklaştı ve dediğine göre, beni sana tercih ve takdim etmek istedi. Zâdân da,

- Böyle düşünme, Haccâc benden başka hesabı iyi bilir birini bulamayacağımdan, bu hususta bana muhtaçtır, o bakımdan size böyle söylemiştir, der. Salih de,

- İstersen hesaplarını Arapça'ya çevireyim. Zâdân,

- Hesaplardan ve yazılardan birkaç varak çevir de göreyim, der. Salih de Arapça'ya çevirir.

Abdurrahman b. Esas isyanında Zâdân Ferruh öldürülmüştür. Ondan sonra Haccâc, Salih'i, Zâdân'ın görevine getirmiştir. Haccâc, Zâdân Ferruh ile aralarında geçen vak'aları Salih'e anlatır. Salih'e kayıtların Arapça'ya geçirilmesini emreder. Salih de bu emri olumlu karşılar. Haccâc kayıtların Arapça'ya geçirilmesi için Salih'e bir mühlet verir. Bir ara Merdân Şalı b. Zâdân Ferruh'u iştir. Merdân Şah, Salih'e, sana 100.000 dirhem vereyim, Haccâc'a bu işi yapamayacağım söyle, dedi. Salih bunu kabul etmedi. Bunun üzerine Merdân Şah:

- Allah Fars saltanatının kökünü kazıdığı gibi, senin de kökünü, soyunu, kolunu, kanadını bu dünyada kessin diye beddua eder. Abdu'l-Hamid b. Yahya, Mervân'm kâtibi olunca,

- Salih'in iyilikleri Allah içindir. Dîvan kâtiplerine karşı ne büyük yardımları, dîvanda ne çok işleri olmuştur, demiştir. [\[182\]](#)

B- HARB DÎVANI VE İŞLERİ

Devlet teşkilâtında bulunan dîvanlar 4 tanedir:

a) Orduya âit işleri, askerleri ve malları tesbit ile ihsanlarda bulunma işlerini yürüten dîvan ki Harb dîvanı denir.

b) Bir takım gümrük işleri ve ticarî hakları yürüten Dîvan. Bu dîvan öşür ve haraç gibi malî işlere de bakar.

c) Devlet memurlarının tâyin ve azli ile meşgul olan Dîvan.

d) Hazîneye giren ve çıkan mallara âit işleri yürüten Dîvan.

Bu 4 ana dîvanların dinî hükümleri açıklanınca bunlardan aşağı seviyede olan devlet kâtiplikleri de dolayısıyla anlatılmış olacaktır:

a) ORDU DÎVANI; Asker tesbiti .ve askerlere ücret verilmesi işlerini yürüten dîvandır. Dîvanın asker tesbiti işinde şahısların buraya yazılabilmesi için 3 şart aranır.

aa) Asker olabileceklerde bulunması, gerekli vasıflar.

bb) Askerliğe alınabilmesi için sebep.

cc) Asker olmaları sebebiyle kendilerine verilecek parayı, takdir için gerekli şart.

aa) Ordu dîvanına asker tesbiti için dikkat edilecek şartla 5'dir:

1) Balığ olmak: Çocuklar soy bakımından babalarına, velîlerine bağlı kimseler sayılırlar.

Bir askerın zürriyetleri için ihsanda bulunabilir. Ama ihsanda bulunulan bu çocuklar askere yazılamaz.

2) Hür olmak: Köleler efendilerine tâbidir. Efendilerine ihsanda bulunulurken köleleri de dâhil edilir. Ebû Hanîfe hürriyeti esas aldığından köle için efendiye ihsanda bulunulamıyacağını belirtir. Savaş Dîvanında köleye şahıs olarak ihsanda bulunulabi-leceğini kabul eder. Bu görüş Ebû Bekrin görüşüdür.

Hız. Ömer aksi görüştedir. İhsan için hürriyeti şart koşar. Şafîi de Hz. Ömer'in bu görüşünü benimser.

3) Müslüman olmak: Düşmanlarla inancıyla savaşacağından 'ilâyı kelimetullah için asker dîvanına yazılacak ve ihsanda bulunul ab ilecek şahısların müslüman olması istenir. Zımmiler askere yazılsa da fiilen askere alınmaz. Müslüman biri dinden çıkarsa askerlikten de düşer.

4) Savaşa mani sakatlıklardan, hastalıklardan kurtulmuş olmak. Kötürüm, âmâ, sakat olan kimseler asker olamaz. Sağırlar asker olabilir. Topal kimse süvârî ise asker olur, piyade ise olamaz.

5) Savaşmayı bilmeli, harbedilecek güç ve kuvvette olmalıdır. Savaş meydanına gidecek kadar kudreti yoksa, savaşma tekniğini çok az biliyorsa asker olamaz. Çünkü harb etmekten âciz olan, savaş meydanında kaçmayı, kurtulmayı düşünür. İşte bu 5 şartın biri veya birkaçı bulunmazsa o şahıs asker olamaz, ihsandan istifade edemez.

Ama zamanla bu noksan şartlar tamamlanırsa, ordu dîvanına asker yazılmaları, kendi isteğine ve devletin de kabulüne bağlıdır. Bütün şartları taşıyorsa şahıs istekte bulunur. İdare makamında bulunan da askere ihtiyacı varsa isteğini kabul eder. Meşhur, kıymetli birisi ise, askere de kaydolmuşsa dîvandan çıkarılması iyi olmaz.

Bir şahıs cemiyet için hayırlı işler görüyor, çeşitli iyi teşebbüslerde bulunuyorsa o kimse ordu dîvanı kayıtlarından silinir. Kayıttan silinme sebebi de dîvan defterine işlenir. Askere yazılanın yaşı, boyu, rengi, yüz durumu, cephe vaziyeti, diğer şahıslara ben-ziyorsa ayrıca vasıfları yazılır. Bu şekilde hareketle isimlerin aynı olması, ana vasıfların tutması sebebiyle ihsan vaktinde karşılaşılabilecek olan güçlüklerin, bir şahsa mükerrer ihsanda bulunmaların önüne geçilir. Bir şahıs böyle bir hâlden, yararlanarak mükerrer ihsan alırsa kendisinden alınır, tazmin ettirilir. Kendisine ihsanda bulunmak icâb ettiğinde onu tanıyan bir şahıs da çağırılır. Bu da işi sağlama almak içindir. [\[183\]](#)

C- ASKERE ALINACAKLARIN KAYIT İŞLEMLERİ

Askerlerin isimlerinin ordu defterlerine yazılma sırasına gelince: Burada iki sıralama usûlü vardır.

a) Genel sıralama,

b) Özel sıralama.

a) Genel sıralamada kabilelere, ırklara göre tertiplenir. Her kabîle diğêr kabileden, her ırk diğêr ırklardan ayrılır. Ayrı kabîle ve ırktan olanlar birleştirilemez. Aynı kabîle ve ırktan olanlar da ayrılamaz. Dîvanın bu Őekilde bir tertip ve dűzende olması, nesepleri bildirmesi, ihtilâfları, múnakaşaları önler. Askerlerin arap olanlarıyla, arap olmayanları belli olur.

aa) Askerler arap iseler, neseblere göre toplanır. Neseb-ler de Resulüllah (s.a.v)e yakınlık derecesine göre, kabilelere ayrılır. Hz. Ömer'in nüfus sayım ve tesbítinde takip ettiği usul burada da uygulanır. Sıralamaya nesebin aslı ile başlanır. Sonra o asıldan gelen şahıslar sıralanır. Araplar, Adnan ve Kahtân soyundan-dırlar. Adhân soyu Kahtân soyuna tercih edilir. Çünkü Nübüvvet bu soydan gelmiştir. Adnan soyu Rebia ve Mudar kollarını içine alır. Mudar koúu Rebia koluna tercih edilir. Çünkü Nübüvvet bu koldan gelmiştir. Mudar kolu da Kureyş ve Kureyş'in dışındakile-ri içine alır. Kureyş de, Nebî (s.a.v) aralarından geldiği için diğêrlerine tercih edilir. Kureyş de Hâşim oğullarını ve başkalarını içine alır. Nebî (s.a.v) aralarından geldiğinden Hâşim oğulları diğêrlerine tercih edilir. Böylece Hâşim oğulları sıralamanın başı olur. Sonra bunlara nesebce yakın olanlar derecelerine göre sıralanır. Neticede Kureyş kabilesinin tamâmını içine almış olur. Sonra soyca Kureyş'den gelenler sıralanır ve neticede bütün Mudar oğullarını içine alan bir kayıt elde edilir. Mudar oğullarına nesebce men-sub olanların hepsi kaydedilir ki bunun sonunda Adnan oğullarının tamâmını içine alan bir kayıt ortaya çıkar.

Arap soyu 6 derecede sıralanmıştın Nesepleri ve tabakaları bu dereceler içine konulmuştur. Bunlar da: Sırasıyla şu'be-- Kabîle - Kol (Reislik): İmara veya Ammâre - Batın - Fahz (En yakın akraba) - Fasile (Aşiret) sırasına uyularak yazılır.

şÛT3E: En uzak nesebtir. Adnan ve Kahtân gibi. şu'be denilmesi "Kabilelerin soylardan, nesebten, çıkması" anlamına geldi-đindedir.

KABİLE: şu'belerin soylara ayrılmasından meydana gelir. Rebia ve Mudar gibi. Kabîle denilmesinin sebebi, soyların bu derecede birbiriyle karşılaşmaları, tekabülüdür.

AMMÂRE (Kol): Kabîle soylarının kısımlara ayrılmasıdır. Kureyş ve Kinâne gibi.

BATIN: Ammâre'nin soylarının kısımlara ayrıldığı derecedir. 'Abdu Menaf ve Mahzûm oğulları gibi.

FAHZ (En yakın akraba): Batın soylarının kısımlara ayrıldığı derecedir. Hâşim ve Ümeyye oğulları gibi.

FASİLE (Aşiret): Fahzm soylarının kısımlara ayrıldığı derecedir. Ebû Tâlib ve Abbas oğulları gibi. Bu sıralamaya göre, Fahz (En yakın akraba) Fasileleri, Batın Fahzları, Ammâre (Kol başı)

386

Ahkâm-ı Sultaniyye

batınları, Kabîle Ammâreleri, şube bütün kabileleri içine alır. Soylar uzaklařtıķça, aşağıdan yukarı çıktıkça kabileler şu beler, Ammâreler de kabileler olmaktadır.

bb) Arabm dışındakiler soylara göre yazılmazlar. Nesebe göre de yazılmayınca bunlar için iki Şey uygulanır. Ya ırklara (cinslere) ya da memleketlere göre yazım işi yapılır. Irklardan bilinenler, tanınanlar: Türkler, Hindliler gibi. Sonra Türkler çeşitli cinslere, Hindliler de yine çeşitli cinslere ayrılırlar. Memleketlere göre ayırmak da ovalılar, dağlılar Őekindedir. Ovalılar bölgelere, dağlılar da yine bölgelere ayrılırlar. Irklara veya memleketlere göre ayırım yapılınca bunlardan İslâmiyete önce veya sonra girenlere göre bir sıralama yapılır. Defterlere bu sıralamaya göre kayıtlar yapılır. İslâmiyete giriş zamanı bilinmiyorsa, Devlet merkezine yakınlık derecelerine göre sıralamaları yapılır. Bu noktada dai bir eşitlik söz konusu ise o zaman halîfeye önce veya sonra itaat ediş sırasına göre yazılırlar.

b) Özel sıralamaya gelince: İslâmiyete girişteki öncelik ve sonralığa göre teker teker şahısların sıraya konmasıdır. Dîne aynı anda girmişlerse dindeki durumlarına göre, aynı durumda iseler cesaret ve Őecaatlerine göre, aynı cesaret ve Őecaatte iseler, o zaman bu işleri yürüten kâtip onları sıralamakta muhayyerdir. İsterse kur'a ile sıraya kor. İsterse kendi rey ve içtihadına göre bir sıralama yapar. [\[184\]](#)

- ASKERLERİN İHSAN VE ÜCRETLERİ

Askerlere ihsan ve ücret verilmesine gelince: İhtiyaç miktarı göz Önünde tutulur. Huzuru temin, ihtilâfi önlemek için iltimastan uzak kalarak tesbit işlemi yapılır. İhtiyaç miktarı: Yeterlilik üç şarta göre tesbit edilir.

a) Zürriyetleri, köleleri nazara alınır.

b) Beslediği at ve harp hazırlığı için lüzumlu Şeyler göz Önünde tutulur.

c) Bulunduđu yerin pahalılığı ve ucuzluğu nazara alınır. Bunlara göre yiyeceği, elbisesi, aile fertleri dűřünölür. Yetecek miktar tesbit edilir. Bu miktar iaře için esas olur. Sonra her yıl durum yeniden tetkik edilir. İhtiyâları fazlayı gerektiriyorsa iaşeşi artar. İhtiyâcını gerektirici Őeyler azalmışsa azaltılır.

Hukukçular, bir defa yeterlilik tesbit edildikten sonra bunun artırılabilip artırılmıyacağının caiz olup olmayacağında fikir ayrılığına dűřmüřlerdir. şafii'ye göre: Hazîne malı çok da olsa ihtiyaç miktarı artırılmaz. Çünkü hazînenin malı diğêr lüzumlu âmme işleri için saklanır. Ebû Hanife'ye göre: Hazînenin malı müsâidse ihtiyaç miktarı artırılabilir.

Askere maaş verme zamanı belli olur. Ordu da maaş vaktini bekler. Maaş için tesbit edilecek bu ödeme zamanı, hazînenin vergilerinin ödendiği zamandan sonra olmalıdır. Her yıl bir defa ödeme yapılıyorsa, o yılın vergilerinin toplandığı zamanın sonunda ö-denmeli, söz gelimi, mâli yıl başında ödeme gibi. Senede iki defa vergi veriliyorsa, sene iki eşit parçaya bölünür (Zaman bakımından), ödeme ona göre yapılır. Ay ay ödeniyorsa her ayın başında maaş verilir. Sebebi de o ay içinde ortaya çıkacak masraf ve ihtiyaçlarını karşılasınlar için.

Hazîne gelirleri toplandığında ödemeler geciktirilmez. Hazîne malları henüz toplanmadığı zaman da asker ödenmesini isteyemez. Hak kazandıklarında hazmede mal varsa, sanki gecikmiş borcu ödeme ve isteme gibi, geciken atıyye ve maaşı askerler ister, devlet de böyle bir atıyyeyi mal bulunca hemen Öder. Hazîneye mâli bakımdan bir sakatlık gelir, Ödeme imkânını kaybederse askerlerin isteme hakkı geri bırakılır, iptal bile edilir. Zarurî ihtiyaçları karşılığı verilen para, hazîneden alacak hâline gelir. Halîfeden isteme hakları yoktur. Aynen borunun güç durumunda alacaklının isteme hakkının olmaması gibi.

Ordu komutanı veya halife bir özür veya haklı bir sebeble ordunun miktarını azaltmak isterse, caizdir. Sebebsiz yere azaltma olamaz. Çünkü onlar müslûmanların ordusudur ve onları dűřman tehlikelerinden korumaktadırlar. Askerlerin bir kısmı ordudan ayrılmak, kayıttan silinmek isterse,

devletin ihtiyacı yoksa silinebilirler. İhtiyaç varsa silinemez. Bir Özre mebni çıkmak istiyorsa, ihtiyaç zamanı da olsa silinebilir. Ordu, düşmanla denk olduğunda savaşmaktan kaçınıyorlarsa, devletten aldıkları maaşları kesilir. Düşmandan zayıf iseler ve savaşmaktan da kaçınırlarsa, maaşları kesilmez.

Harp esnasında askerin hayvanının yiyecek bedeli verilir. Harp dışında bir bedel verilmez. Silâhı, harpte elden çıkmışsa, iâşe takdirinde, ihtiyaç tesbitinde silâh kaydı yoksa bedeli verilir. Verilen iâşenin içinde silâhının bedeli dâhilse, kaybolan silâhın bedeli verilmez. Harp yolculuğu için seferinin, ücreti verildiği hâlde sefere gitmezse maaşı kesilir. İâşesi içinde sefer ücreti dâhil değilse, sefer ücreti verilir, ondan sonra maaşının kesilmesi cihetine gidilir. Sefer ücreti maaşının içinde ise ayrıca bir yolculuk ücreti isteyemez.

Askerlerden biri ölür veya Öldürülürse verilecek mal mirasçılara geçer. Beytu'l-Mâlden alacakları olarak mirasçıları maaşa hak kazanırlar. Hukukçular, ölenin çocuklarının nafakalarının ordunun iâşe defterinde devam edip edemeyeceği hususunda ihtilâfa düşmüşler. Bir görüşe göre, Ordu defterinden çocuklarının nafakaları silinir. Çünkü asıl hak sahibi mevcut değildir. Bununla beraber zürriyeti öşür ve zekât mallarından istifade için ora defterine kaydedilir. Diğer görüşe göre, ölen askerin mirasçıları için ordu defterinde maaş kaydı, onlara bir nafaka olarak aynen devam eder. Bu şekilde davranmakla çocuklarını askerliğe teşvik ve onların bu işe hazırlanmasına sebep olunur.

Askere bir sakatlık geldiğinde iâşenin düşüp düşmeyeceği konusunda hukukçular farklı görüştedirler. Bir fikre göre iâşe hakkı düşer. Çünkü maaş bir iş karşılığıdır. İş olmayınca iâşe de olmaz.

Diğer görüşe göre: Askerliğe teşvik, asker yetiştirmeye rağbet maksadıyla hastalanan veya sakatlanan kimsenin iâşesi Ordu Defterinde devam eder. [\[185\]](#)

D- DEVLET GELİRLERİNE BAKAN DİVAN

Bir kısım Devlet haklarını, vergi işlerini yürüten ikinci Dîvan, Vergiler Dîvanıdır. Vergi işlerine bakan bu dîvanın görevleri ve hakları 6 kısımdır.

1) Yapılacak devlet işlerini sınırlamak, hükümleri ayrı olan bölgeleri açıklamaktır. Her bölge için bir sınır koymak suretiyle diğerlerine karışmasını önler. Bölgeler içindeki nahiyelerin hükümleri değişirse bunları açıklar. Ayrıca nahiyeler içinde hükümleri ayrı köyler, yoksa açıklama en son nahiyelerde kalır. Ayrı köyler varsa bunları da açıklar.

2) Bölgenin harple mi, sulh yoluyla mı alındığını ve toprağının haraç mı, öşür mü olduğunu tesbit etmek.

Nahiyelerin hükmü değişir mi, yoksa içinde bulunduğu bölge ile aynı hükme mi tâbidir? Bu sorunun cevâbı 3 ihtimâlidir: Ya bölgenin bütün arazisi öşür arazi; ya bütün toprak haraç arazi; yahut bir kısmı haraç bir kısmı öşür arazi olur.

a) Bütün bölge arazisi öşür arazi ise, arazinin alanını ölçmek gerekmez. Çünkü öşür, mahsulden alınır. Araziyi ekmekten vazgeçenler öşür defterine durumu yazdırır, onun haraç dîvanı, defteriyle işi yoktur. Haraç vermesi de gerekmez. Dîvan memurları toprağı ekmeyenin ismini deftere yazar ki kendisinden öşür istenmesin. Arazi sahibi mahsûlü kaldırmışsa kendi ismini, mahsulün cinsini, miktarını, araziye ne ile nasıl suladığını Öşür dîvanına yazdırır, ona göre de kendisinden öşür alınır.

b) Bölgenin arazisinin tamamı haraç arazi ise: Arazinin tamâmının ölçülmesi gerekir. Çünkü haraç, alan üzerinden alınır. Alınacak haraç ücret hükmünde ise, arazi sahibinin, mâlikinin vasfını (müslüman veya kâfir oluşunu) kaydetmek gerekir. Çünkü arazi mâlikinin bu durumuna göre haraç alınacak veya alınmayacaktır. Müslüman olmuşsa cizye mahiyetindeki bu haracı vermez.

c) Arazinin bir kısmı haraç, bir kısmı öşür ise: Haraç dîvanı haraç araziye, öşür dîvanı da öşür araziye belirtip tesbit ettikten sonra haraç arazide haraç hükümleri, öşür arazide öşür hükümleri uygulanır.

3) Haraç hükümlerine tâbi araziler: Bu araziden alınacak haracın alan üzerinden mi, yoksa çıkacak mahsul üzerinden mi alınacağı hususları belirtilir.

aa) Mahsuller üzerinden haraç alınacağı kararlaştırılmışsa, arazi sahipleri, haraç dîvanından, alınacak haraç nisbetlerinin belirtilmesini isterler. Dörtte bir (1: 4) mi, üçte bir (1: 3) mi, yarı (1: 2) mi haraç verecek, bu belirtilir. Çıkan mahsulden, ölçek hesabıyla belirtilen miktar haraç alınır.

bb) Haraç para olarak alan üzerinden alınacaksa, mahsulün cinsinin, miktarının değişik oluşu eşit miktarda haraç almaya tesir etmez. Mahsul değişik olmakla beraber eşit şekilde haraç alınırken haraç arazi ölçüleri çıkarılır, ona göre tahakkuk edecek haraç öğrenilir, hesapları yapılır. Mahsulün toplanması, kaldırılması gerekmez. Ücret mahiyetindeki haraç hem alan hem içindeki mahsule göre hesaplanıyorsa, bu durumda arazinin hem alanını hem de içindeki mahsulün cinsini, miktarını belirtmek gerekir. Bunlara göre de haracı hesaplanır ve alınır.

4) Her bölgedeki zimmîlerin sayısı ve bunların verecekleri cizye miktarları kaydedilir. Zengin veya fakir oldukları dîvan defterlerinde isim ve sayılarıyla beraber belirtilir. Bu şekilde aralarındaki zengin ve fakir miktarı bilinir. Fakir ve zengin ayırımı yok, herkes eşit miktarlarda cizye verebilme şartını taşıyorsa o zaman dîvanda yalnız adetleri belirtilir. Her yıl cizye veren zimmîlerin durumları gözden geçirilir. Bulûğa erenlerine cizye vergisi konur, ölenlerinden düşürülür. Müslüman olanları varsa cizye ödemekten kurtulur. Böylece kayıtlar yalnız cizye ödeyecek kimselere âit olmuş olur.

5) Bölgelerdeki mâdenler varsa, bunların cinsleri, miktarı kaydedilir. Buna göre de devlet mâden hakkını alır. Mâden hakkının hesabında çıkarılan mâden miktarı mühimdir. Arazinin miktarı, öşür veya haraç arazi oluşu Önemli değildir. Mâdenin çıkarılışına, çalışanların, işletenlerin hak ve masraflarına göre mâden hakkı tesbit edilir.

Mâdenlerin cinsi ve alınacak vergi miktarları konusunda hukukçuların görüşleri daha önce geçmiştir. Eğer çıkarılan mâden hakkında daha önce bir hüküm uygulanmamışsa a halife, mâdenin cinsine, çıkarılışına, miktarına göre ictihâd eder. İki şekilde hareket edebilir. İctihâd ehli ise, ictihadda bulunur. Yahut da daha önce bu cinse benzeyen bir mâden hakkında bir tatbikat geçmişse, vergi alınacak yeni mâden hakkında da, aynı şartlar varsa, önceki ictihâd ve tatbikatı uygular. Tatbikatta mâdenin cinsi esas alınır, mâden hakla ona göre kesinleşir. Yoksa ocaktan çıkarılan miktar, mâden hakkında esas olamaz. Cinsle hükmetme mevcut mâdenlerde muteberdir. Miktar olursa yalnızca mâdenin ağırlığına İti-bar edilmiş olur. Halbuki cinsle hükümde hem ağırlık, hem de kıymet göz önünde tutulmuş olur. Bu nevi hareket daha çok tercih edilir. Miktarla hüküm verme, ortada olmayan mâdenler için muteber, tatbik edilen bir vergileme metodudur.

6) Bölgeler düşmanla sınır ise, mallar düşman tehlikesinden uzak, emniyetli bir yere getirilir. Sulh yapılmıncaya kadar getirilen bu mallar dîvanda

tesbit edilir, korunur. Buna karşılık onda bir (1: 10) veya beşte bir (1: 5) gibi vergi alınır. Malların değişmesi ile ilgili ihtilâflar çıkarsa dîvan kayıt ve tariflerine göre ihtilâf çözülür. Dîvân malların özelliklerini, miktarlarını tesbit eder ki geriye iadesi kolay olsun, karışıklık çıkmasın. İslâm ülkesinde hiçbir sebep yokken öşür arazîden alınan vergilerin zorla bir yerden bir başka yere taşınması haramdır. Din buna müsâade etmez, aksine ictihad da yapılamaz. Devlet idaresi, âdil kararlarla da taşınmasını meşru hâle getiremez. Böyle bir duruma müslü-man olmayan ülkelerde büe az rastlanır. Resûlüllah (s.a.v)den de bu konuda şu hâdis-i şerif rivayet edilmiştir.

"İnsanların en şerlisi, haksız vergi alanlar ve mal toplayanlardır."^[186]

Bölge, eyâlet valileri, bölgenin tesbit edilmiş olan vergi miktarlarını değiştiriri erse yaptıkları bu işlemlere bakılır. Zaruret icâbı ve ictihad yapmanın caiz olduğu bir al.ansa din buna engel olmaz. Çünkü ortaya çıkan zarurî bir sebeble Devletin haklarını dînin müsâade ettiği bir alanda artırıyor veya azaltıyor. Bu du^> '(rumlarda son değişikliğe göre vergiler toplanır. Vergi Dîvânının^ işlerini, değiştirmişse, Dîvan da bu değişikliğe göre hareket eder, geçmişteki usulleri nazara almaz. Bu nevi değişiklikleri yapan makam sahibinin ihtiyatlı hareket etmesi gerekirse ve kendisi de ihtiyatı elden bırakmak istemezse, değişiklik yapmayı gerektirici sebeblerin ortadan kalkmasıyla tekrar eski duruma döner.

İdareciler dîni hükümlerin ictihada müsâade etmediği yerde, ictihadda bulunurlarsa haklar ilk şekli ile kalır. Yapılan değişiklikler reddedilir. Yapılan değişiklikler haklan azaltsın veya artırsın farketmez. Çünkü vergilerini artırmak halka zulümdür, vergileri azaltma da Hazîneye, âmme işlerine bir zulümdür. İdarecilerin bu tarz hareketleri vergi Defterlerindeki kayıtlardan ileri geliyorsa, Kâtiplerinden değişiklikleri yapmayı gerektiren sebeblerin çıkarılıp tesbit edilmesini ister. Daha önce konu hakkında yeteri kadar bilgisi yoksa bu şekilde hareket eder. Durumu yakinen biliyorsa, devletin toplanılan vergilerinde, değişikliği gerektirici sebebler varsa ikinci hâlde, değişik şekline göre vergi alımına devam eder.

Sebebler kalkmışsa ilk hâle döner. Hakların ödevlerin tatbikini ancak bu şekilde sağlar.^[187]

E- PERSONEL İŞLERİ, MEMURLARI TÂYİN VE AZİL DÎVANI

Bu dîvan incelenirken, görevleri ve yetkileri 6 kısım içinde ele alınacaktır:

a) Memur (Ummâl) tâyin edilecek şahısların tâyin işlemi hukukî olabilmesi için memur tâyin edilecek işi bilmesi, gerekir. Ancak böylelerinin tâyin işlemi muteberdir.

Memur (Ummâl) tâyini de üç yetkili makamca yapılır.

1- Ya her şeye yetkili olan halîfe tarafından yapılır.

2- Ya tam yetkili vezir tarafından yapılır.

3- Ya da eyâlet valisi veya bir büyük şehir valisi tarafından yapılır.

Bunlar husûsî işlere memur tâyin ederler. İcra vezirinin memurları tâyini, ancak kendini tâyin eden makamın bilgisiyle veya ondan emir aldıktan sonra sahihtir.

b) Memur tâyin edilecek kimsenin şahsında aranılacak vasıflar:

1- Müstakil hareket edebilecek kadar işlerinde bilgili ve şah-siyyet sahib olmak.

2- Devlet işlerinde güvenilir birisi olduğu tevsik ve tesbit edil-, melidir.

3- Mutlak ve genel yetkiyi (Tefvîzî yetkiyi) hâiz memursa icti-hadda bulunma kudretini hâiz, hür ve müslüman biri olmalıdır.

4- Özel yetkiyi hâiz, Önceden belirlenen işleri yapan (Tenfizî) memur ise ictihadda bulunabilme kudreti, hür ve müslüman olması aranmaz.

c) Tâyin olunacak memurun görev yeri hakkında da 3 şart aranır:

1- İş yapacağı bölge tesbit edilmeli. Başka bölgelerden ayırt edilmelidir.

2-Yapacağı işler sınırlandırılmalıdır. Görevinin, haraç öşür veya diğer vergilerden hangileri olduğunun belirtilmesi gerekir.

3- Cahilliğini bertaraf edecek, göstermeyecek derecede işlerin esasım, şeklini, devletin ve teb'anm birbirlerine karşı olan hak ve vazifelerinin neler olduğunu etraflıca bilmelidir. İşte bu üç şart tamam olunca tâyini muteber sayılır. O andan itâberen tâyin işlemi hüküm ifâde eder.

d) Tâyini yapılan memurun (Amilin) görev süresi de 3 durumdan birini ihtiva eder:

aa) Sene veya ay gibi bir zamanla sınırlanır. Bu süre içinde görev yapar, sürenin dolmasından itibaren görevi sona erer. Yalnız tâyin eden cihetinden bu sınırlı süre bağlayıcı değildir. Memurun göreve devamını uygun görürse, görev süresini uzatır. Görevin zamanla sınırlanması, göreve âit durumların devamı müd-detince memuru bağlar. Gördüğü işe karşılık ücret veriliyorsa belirtilen müddet boyunca işi görmesi gerekir. Süreye uyması şarttır. Çünkü bu nevi memurluk sırf icar (ücretle adam çalıştırmaya, hizmet akdine) benzer. Mecburen süre sonuna kadar görevine devam edecektir.

Tâyin edenin serbest, tâyin olunanın ise süre boyunca akidle bağlı durumda olmasının farkı şuradan ileri gelmektedir. eden makam âmmenin hepsine vekil olarak genel bir akid yapmaktadır. Amme menfaati söz konusu olduğundan onun anlaşmada serbest olması gerekir. Tâyin olunan yönünden akid husûsî, özel bir akiddir. Kendi şahsı için böyle bir görevi kabul etmiştir. Onun yönünden akdin lüzum (bağlayıcılık) ifâde ettiği kabul edilir. Şayet bir ücret takdir edilmemişse, belirtilen süre ile bağlı sayılmaz. İş bırakacağı tâyin eden makama bildirdikten sonra isterse işten ayrılabilir. Bu şekilde hareketle gördüğü işte meydana gelecek olan aksamayı önlemiş olur. Görevinde suistimal etmediğini gösterir.

bb) Görevle birlikte zamanın belirtilmiş olması: Meselâ, "Seni bu sene şu bölgenin haraç memurluğuna tâyin ettim" veya "İşu sene için seni bu yerin zekât memurluğuna tâyin ettim." gibi. Bu durumda görevi için tanınan süre görevle uygun olmalıdır. İş bitirdikten sonra görevden azledilir. İş bitirmeden de tâyin eden makam. Önceki durumda belirtildiği gibi o esaslara göre azledebilir. Memur kendisinin azl edilmesini istediğinde, bu isteğin yerinde olup olmadığı araştırılır.

cc) Tâyin işlemi genel olur, zamanla sınırlama söz konusu edilmez. Meselâ, "Seni Kûfe'nin Haraç memurluğuna tâyin ettim." veya "Seni Basra'nın Öşür işleri memurluğuna tâyin ettim." yahut "Seni, Bağdadi koruma görevine tâyin ettim." gibi. Her ne kadar görev süresi belli değilse de tâyin işlemi muteberdir. Esas olan işi yapabilmesi için. yetkili makamca izin verilmiş olmasıdır. İcar akidlerindeki kadar hizmet akdinde zaman mefhumu pek o kadar mühim değildir. Akdin esaslı şartı olmadığından mutlaka belirtilmesi gerekmez.

Memurun tâyni muteber, görevi yapacağına dâir izin tam olduktan sonra, memurun iki şartı dâima gözönünde tutması gerekir.

aaa) Ya devamlı olarak görevi başında bulunur,

bbb) Yahut geçici, kesik kesik vazife başında bulunur.

aaa) Devamlı olarak görevi başında bulunma: Vergileri toplama, hâkimlik yapma, mâden haklarını yürütme memurluğu gibi. Bu durumda memur azlolunmadıkça görevi seneden seneyedir. Yani her sene başında görevi yenilenir. Veya yenilenmiş sayılır. Bu yenileme veya yenilenmiş sayılma ile ertesi sene başına kadar işine devam eder.

bbb) Geçici, muvakkat memurlukta ise, iki kısım göze çarpar.

1- Bir daha görevin ne zaman yapılacağı belli olmayan memurluklar: Ganimetlerin taksim edilmesi için tâyin olunma gibi. Ganimetler taksim olup dağıtılınca görevi bitir, memur da azlolunur. Sonradan elde edilen ganimetlerin taksimi işine baka-maz.

2- Her yıl periyodik olarak yapılan görevler: Haraç memurluğu gibi. Bir yılın haraç toplama işi bitince memurun, görevi de biter. Ertesi yıl tekrar haraç toplama işi çıkar. Hukukçular, senenin muayyen zamanında yapılan görev olmasına rağmen tâyin genel midir? Yoksa azlolunmadığı sürece her yıl yeniden görev kendisine verilir mi, sorularına cevapta fikir ayrılığına düşmüşlerdir. Bir fikre göre tâyni özeldir, yalnızca tâyin olunduğu senenin görevini yapar, haracı, öşrü toplayınca işi biter, azlolunmuş olur. Müteakip senenin öşür veya haracını toplayamaz, aynı işe devam edemez. Ancak kesinlik ifâde eden yeni bir tâyinle ikinci sene de aynı işi görür. Diğer bir görüşe göre de: Azlolunmadığı sürece, örf ve âdete itibar edilerek her yıl aynı göreve devam edebileceği, yapabileceği kabul edilir.

e) Memurun görevine âit yapacağı işler, hareketler ve takip edeceği usûl başlıca 3 durum arzeder:

aa) Ya yapacağı işler belirlidir.

bb) Ya belirsizdir.

cc) Ne belirli ne de belirsizdir.

aa) Yapacağı işler belirli ise; o işleri yapmak hakkıdır. Bu işlerde bir kusur yapmışsa, kusuruna bakılır: Belirli olan işlerden bazılarını yapmamışsa, yetkisi içine giriyorsa yapması emredilir. Belirli olan işlerden bir kısmının yapılması yasak edilmişse, onları yapmaya hakkı yoktur. Memur işi yaparken bir sû-i istimali, vazifede hıyaneti varsa böyle yaptığı işler tamamlanır. Sû-i istimalinden ötürü meydana gelen zarar kendisine ödetirilir.. Çünkü idarî kusurdan değil şahsî kusurundan ileri gelen bir zarardır. İşlerde fazla işlemlerde bulunmuşsa bu fazlalıklara bakılır: Yaptığı bu fazla işler görevi ile açıkça ilgili değilse kabul edilmez, hüküm de ifâde etmez. Görevine giren işlerle aynı hükümde ise o zaman bu fazla iş hakkında iki durum vardır. Ya o işi haklı olarak yapmıştır, yahut kötü düşünce ile yapmıştır. Haklı olarak hüsni-niyetin ifâdesi olarak yapmış, bir kısım mallar almışsa yaptığı iş, aldığı mal için kendinin bir hakkı yoktur. Suiniyetle mal almışsa mağdur olanların hakkı geri verilir, verdiği zarar tazmin edilir. Memur bir düşmanlığın ifâdesi olarak şahsa böyle bir iş yapmış haksız malım almışsa cürmünün cezasını da görür.

bb) Memurun yapacağı işler belirtilmemişse; aym görevde istihdam edilen memurların yaptığı işleri yapmaya hakkı vardır. Devletin dîvanında yapılacak-işler tesbit edilmiş, memurlardan bir kısmı da bu işleri yapıyorlarsa, o zaman bu görevler onun için de bir emsal teşkil eder. Dîvânca tesbit edilen görevler yalnız bir memur içinse, o zaman bu durum bir emsal teşkil edemez. Görevinin belirtilmesini ister.

cc) Yapacağı işler ne belirli ne de tam belirsiz ise; memur görevini yaparken ne gibi yetkiye sahiptir? Neye istinaden işlerini yürütebilecektir? Bu soruların cevabında 4 ayrı görüş vardır. Şafîî ve talebelerine göre: Memurun yapacağı işler ne belirli ne de belirsiz ise'hiçbir iş yapmaz. Tâyin emrine itaat etmiş olur, o kadar. Görevi bir takım işleri yapmayı gerektirdiğinde kendisine neler yapacağı belirtilmelidir. Müzenî'ye göre: Emsali gibi işler yapar, kendisine iş yapmak için izin verilmesi bu şekilde hareket etmeyi gerektirir. Belirtilmese de emsali devlet memurları ne gibi işler yapıyorsa o da aynı işleri yapar. Ebu'l-Abbâs b. Süreyc'e göre: İşlerinde tâkib edeceği usûl meşhur işlerden ise, emsali gibi hareket eder, meşhur iş değilse emsal alınamaz, görevini yürütmez. Şafîî'nin talebelerinden Ebû İshak Mervezi'ye göre: Başlangıçta işi yapmak için göreve çağrılmışsa veya işi yapması emredilmişse emsali ne gibi iş görüyorsa ona göre iş görür. Kendisi memuriyet için istekte bulunmuş, iş için izin verilmiş fakat ne yapacağı belirtilmemişse iş yapmaz. Yapacağı görev mal toplamak ise, bunları yapabilir. Mal toplamak değilse âmmeye âit işleri yapmakta hazîne ve üst makamlar hak sahibidir. Kendisinin iş yapmaya yetkisi yoktur.

f) Sözlü veya yazıyla memur tayini: Sözlü olarak memur tâyin eden yetkili makam, bir şahsı memur tâyin ettiğim söyle-mişse, diğer akitleri gibi bu tâyni de muteber olur. Sözlü değil de yazıyla memur tâyin ederse, duruma bakılır. Yazının altı tâyin eden yetkili makamca imzalı ve memur tâynini gerektirici bir hâl varsa, tâyin işlemi sahih olur; tâyin edilen şahsa göreviyle ilgili yetkiler de verilmiş sayılır. Her ne kadar hususî akitler câri örf ve âdetle sahih olursa da memur tâyininde, o andaki durumun ifâde ettiği anlam yazılı tâyni muteber hâle getirir, örf ve âdete bakılmaz. Böyle yazılı bir tâyin, bir işe yalnız bir adamın tâyni söz konusu ise muteberdir. Tâyin genel olur ve birden fazla kimsenin aynı işe tâyni yapılırsa, yalnızca imzalı yazılı tâyin muteber değildir. İsim isim, görev yeri de belirtilerek tâyin yapılması gerekir.

Aranılan şartlara uygun olarak yapılan tâyin sahih olunca, tâyin işleminden önce bu işlere bakan bir memur yoksa, yeni tâyin olunan memur, görevi sahasına giren geçmiş işlere bakamaz. Geçmiş işlere bakmak tâyin eden makama aittir. Memur tâyininden önce o işlere bir memur" bakıyor idiyse geçmişteki işlere yine o memur bakar. Yeni tâyin olunan kişi, göreve başladığı andan itibaren işleri yürütür. Aynı işi birden fazla kimsenin yapması mümkün değilse, Önceki memur azledilmiş olur. Aynı işte iştirak mümkünse carî olan örf ve âdete uyulur. Örf ve âdet ortaklaşa aynı işi yapmaya müsâide ikinci memurun tâyni birincinin azlini gerektirmez. Her ikisi de aynı işte memurdurlar. Aynı işe bir de yardımcı gönderilmişse asıl memur işe henüz yeni başlamış, yardımcı memur da aynı işi yerine getirmek istemişse, yardımcı memurun o işi yerine getirmesine asıl memur müsâide eder. Yalnız yapılacak olan işlerde yardımcı memurun, işlerde fazlalık veya noksanlık yapmasına, ayrı yol tâkib etmesine engel olur. Yardımcı memurun hükmü, fermanla atanan memura göre 3 bakımdan ayrılık gösterir.

aa) Asıl memur (âmil) işlerim yaparken yardımcı ile istişarede bulunur, birlikte işleri yürütürler. Fakat fermanlı memur kâtiplerden ayrı olarak, onlara danışmadan işler yapabilir.

bb) Yardımcı memur kötü gördüğü işte asıl memuru (âmili) engeller. Fermanlı memur için böyle bir imkân yoktur.

cc) Yardımcı memur doğru veya yanlış işi bitirene kadar müdüre durumu bildirmesi gerekmez. Fermanlı görevliler ise, yaptıkları işi her zaman her durumda doğru veya yanlış müdüre haber vermek zorundadırlar. Yardımcı memurun haber vermesi, yapmış olduğu işte müdürden bir isti'da mâhiyetinde, kâtibin haber vermesi ise bir inha mahiyetindedir. İkisi arasındaki hukukî fark da iki noktada belirir.

1- İnhayı haber vermek (teklifte bulunma) doğru veya yanlış bütün işleri içine alır. İsti'da (yardım isteği) ise yanlış olan işlerde söz konusudur.

Doğru, yapılabilen işler için isti'da, yardım isteği olmaz.

2- İnhâ'yı haber verme, müdürün (âmîlin) dönebileceği veya dönemeyeceği hususlarda olur. İsti'da ise, yardımcı memur dönmedikçe müdürün vazgeçemeyeceği işlerdedir. Müdür, yardımcısının yardım isteğini veya kâtibinin inhasını, beğenmezse her ikisinin isteğine olumlu cevap vermez. Ancak kuvvetli delillerle müdürü ikna ederlerse isteklerine uyulur. Müdürle kâtibî inha işinde, müdürle yardımcısı isti'da, yardım isteğinde, aynı fikirde bir-leşirlerse her ikisi de o işe şahid olmuş olurlar, beraberce sorumluluğu paylaşırlar. O konuda güvenilir kimseler sayılırlar, sözleri de kabul edilir.

Vergi memurundan, görevlendirildiği işlere âit hesaplar istenirse ve görevi de haraç işleri ise, istenilen hesapları ibraz etmesi gerekir. Öşür memuru ise ibraz etme mecburiyeti yoktur. Çünkü haracın harcanacağı yerler âmme işleridir. Öşürün harcama yeri ise, şahıslardır. Ebû Hanîfe'ye göre: Her iki mal da aynı gayeye harcandığından, her ikisine âit hesapları vergi memurlarının (ummâlin) ibraz etmeleri gerekir. Öşür memuru topladığı öşürleri hak sahiplerine dağıttığını iddia ederse iddiası kabul edilir. Haraç memuru, haracı hak eden yere verdiğini iddia ederse, iddiası ancak üst makamca tasdikle veya delillerle kabul edilir.

Memur kendi görevine birini halef tâyin etmek isterse iki ayrılık ortaya çıkar:

aa) İşe tam yetkili birini tâyin etme. Bu nevi tâyin bir çeşit görevlinin değişmesi olup caiz değildir. Tâyin olunmuş memur böyle bir tâyinle birini kendisine halef bırakmak isterse görevinden azledilir.

bb) Yardımcı olarak birini halef bırakırsa, tâyin sebebine bakılır. Sebeb de 3'e ayrılır.

Birinci duruma göre: Memur tâyin edilirken kendisine yardımcı ve halef tâyin edebileceğine dâir bir izin verilmişse o takdirde halef tâyin edebilir. Halef tâyin edilen onun naibi sayılır. Verilen izinde belirtilmese de asıl memurun azli ile nâib de azlolunur. Nâib tâyin edeceği kimse, halef bırakabileceği şahıs kendisine önceden belirtilmişse memurun azli ile nâib de azlolunmuş olur mu, sorusuna cevap vermede hukukçular iki ayrı görüş belirtmişlerdir. Bir gruba göre azlolunur, diğer fikre göre azlolunmaz.

İkinci durum: Tâyin işlemi yapılırken kendisine nâib tâyin etmesi yasaklanırsa, bu durumda nâib bırakamaz. Eğer muktedirse tâyin edildiği işi yapar, değilse tâyin işlemi, fâsid olur. Tâyin işleminin fâsid olmasına rağmen görev yapmış ise, verilen izne dayanarak yaptığı işler muteberdir. Tâyin ve azil gibi idarecilik tasarrufuna âit işleri, muteber olmaz.

Üçüncü durum: Memur tâyini muteber olup kendisi için halef ve nâib tâyin etme veya etmeme konusunda izin veya yasak edici bir şart belirtilmemişse, işin durumuna göre hareket edilir. Tek başına işi yapabiliyorsa nâib veya yardımcı tâyini muteber değildir. Tek başına görevini yapamıyorsa yardımcı ve halef tâyini caizdir. İş tek başına yapmaya imkân bulunca halef ve yardımcı tâyin edemez. Etmışse memurun görevini

[188]

sona erdirir.

F- DEVLET HİZMETLERİNİ -YATIRIMLARINI-YÜRÜTME DÎVANI

Müslümanların hak sahibi olduğu, fakat mâliki bilinmeyen her mal, hazînenin hakkıdır. Alındığı anda Beytu'l-Mâîin haklarına girer, malın hazîne depolarına, kasalarına girip girmemesi önemli değildir. Çünkü Beytu'l-Mâl, bir bakıma makamdan ibarettir. Fakat yalnızca bir makamdan ibaret değildir, bütün müslümanların işleri için gereken harcamalar hazînenin vazifeleri arasındadır. Masraf gerektiği yere harcanır. Hazîne bu masraflarını haraç vergilerinden karşılar. Yapılan masrafların hazîne depolarından, kasalardan çıkması veya çıkmaması önemli değildir. Vergi âmillerinin ellerindeki mallardan da müslümanların ellerindeki hazîneye verecekleri vergilerden de karşılanabilir. Hepsisi de hazineden çıkmış sayılır.

Durum böyle olunca müslümanlara dağıtılması gerekli mallar, devletçe yapılacak yardımlar 3 kısıma ayrılır: Fey, ganimet, zekât.

a) FEY: Hazînenin bir bakıma hakkı bir bakıma da görevleri arasındadır. Bu malların sarfı halifenin rey ve içtihadına göredir.

b) GANİMET: Bunlar hazînenin hakkı sayılmaz. O, savaşta hazır bulunan savaşçıların hakkıdır. Dağıtımında da komutanın içtihadı geçerli değildir. Hazînenin hakları yok sayılır. Bununla beraber fey ve ganimetin 1: 5'i (beşte biri) 3'e taksim edilir:

aa) Bir kısmı, Resûlullah'ın (s.a.v) hakkı olarak hazîneye geçen ve müslümanların işine harcanan mallardır. Bu kısım halifenin görüşüne göre harcanır.

bb) Bir kısmı, Beytu'l-Mâlin (Hazînenin) haklarına girmez. Resûlullah'ın (s.a.v) yakınlarının selimidir. Alacak kimseler, bellidir. Halifenin görüşüne göre taksim edilmez.

cc) Bir kısmı de yetimlerin, fakirlerin, yolda kalmışların seh-mi olarak hazîne de korunur. Bu sınıftan kimseler varsa onlara harcanır. Yoksa o sınıflar adına hazîne de tutulur.

c) ZEKÂT: İki kısımdır.

aa) Gizli malların zekâtıdır ki mal sahibi kendisi, bu malların zekâtını ehil olanlara tek başına verir. Hazînenin hakkı yoktur.

bb) Açık malların zekâtı: Mahsul ve meyvelerin öşrü, hayvanların zekâtı gibi. Ebû Hanîfe'ye göre: Açık malların zekâtı hazînenin hakkıdır. Halifenin rey ve içtihadına göre harcanır. Se-him sahipleri belirli değildir. Şafî mezhebine göre: Açık malların zekâtı da hazînenin hakkı değildir. Çünkü sarf olunacak yerler belirlidir. Başka yerlere sarfedilemez. Fakat sarf yerleri şüphe taşıdığımda, bu zekâtların toplanma yeri, hazîne midir, değil midir, sorusuna Şafî farklı cevaplar vermiştir. Eski görüşüne göre (Mez-heb-i kadîm) zekâtın sarf yerleri bulunmazsa bulununcaya kadar hazîne de toplanır. Sarf yerleri bulununca halifenin lüzum gördüğü şekilde harcanır. Sonraki görüşünde (Mezheb-i Cedîd) bu görüşten vazgeçmiş, hak sahibi olarak hazîne zekâtın toplanacağı yer olamaz. Zekâtın harcanmasında halifenin bir müdâhalesi yoktur. Hazîneye bırakmak gerektiğinde de zekât malın hazîne de tutulmasına, halifenin bir yetkisi varsa da kendi re'yine göre sarf etme yetkisi yoktur, demiştir.

Hazînenin yerine getirmesi gerekli hususların, doğması iki suretledir:

a) Hazînenin depo veya kasalarında malın olmasıyla vecîbesi de doğar. Bu durumda malı sarfedilecek yere sarfetmesi de vazifesidir. Bulunması gerekli mal, bulunmazsa vazîfesi de doğmaz.

b) Hazînenin muhakkak yapması gerektiği hususlar: Bunlar da iki kısımdır.

aa) Bir bedel karşılığı yapması gerekli işler. Askerin yiyeceğini sağlama, at ve silâh ücretlerini ödeme gibi. Elinde parası olsun veya olmasın bu gibi işleri yapması gereklidir. Parası mevcutsa hemen öder. İmkân olunca borcu Ödeme gibi. Ödeme imkânı yoksa borçlanır, darlık zamanındaki borçlanma gibi.

bb) Bir karşılık olmaksızın genel menfaat uğruna yapacağı işler, masraflardır. Bu nevi vazifeleri imkân olunca yapar. Hazîne para varsa yapması gerekir, işin yapılmasıyla müslü-manlar da borçtan kurtulur. Devletin elinde imkân yoksa o işi yapmaz. İşin yapılmamasından doğan zarar genel ise bütün müslü-manlar için farz-ı kifâyedir. İçlerinden yapma imkânı olanlar yapmaya kadar bütün müslümanlar sorumluluk altındadırlar. Düşmanla savaşmak gibi. Yapılmayınca zararı genel değilse, yakın yolun bozulması, suyun kesilmesi gibi, bunların yerine gidilecek uzak bir yol, içilecek bir başka su bulunabilir. Hazîne yaptırınca imkân bulamayınca yapma borcu sakıt olur. İnsanlar bu şeylerin yerini tutacak bir başka imkan bulmaları ile hepsi de borçtan kurtulur.

Hazînenin yapması gerekli iki iş olur da her ikisini birden yapmaya imkânı yoksa ikiden birini yapar. Birisinin yapılması kolay iş olursa onu da geri bırakır. Yapması gerekli iki işin ikisini de yapmaya imkânı yoksa, yapmadığından bir tehlike zuhur edecekse, hazîne nâmına ödünç para alması caizdir. Ödünç topladığı şeyler irtifak hakkı şeklinde olmayıp borçlandırıcı şekilde olmalıdır. Sonra halife valilerden bir karar aldıği mallar ile hazînenin imkânını genişletir, borçlarını öder.

Hazînenin hakları, vecibelerinden üstün olduğunda hukukçular üstünlük hususunda ihtilâfa düşmüşlerdir. Ebû Hanîfe'ye göre: Müslümanların beklenmedik bir anda ortaya çıkacak önemli işlerini karşılayacak kadar elinde mal tutar. Şafî'ye göre: Müslümanların menfaati arının hepsine yetecek kadar hazîne mal tutar. Mal saklaması uygun olmaz. Çünkü olay çıktığında ona yetecek kadar para, elde tutulan miktardan ayrılır. Önceden böyle bir ihtiyat tedbiri yapılamaz.

İşte bu 4 kısımda anlatılanların hepsi kurulan 4 büyük dîvanın kaidelerini teşkil eder. [\[189\]](#)

G- DÎVAN KÂTİPLERİNİN (SEKRETERLERİNİN) GÖREVLERİ

Dîvan kâtipleri zimmet sahibi (akid ve emân sahibedirler. İdareciliğinin hukuken muteber olması için iki şart aranır:

1- Adalet.

2-Yeterlilik (kifayet.)

1- Adalet: Hazînenin hakları konusunda kendine güvenilen biri olmalıdır. Doğru ve güvenilir kimse olma, kendisine güvenilen insanlarda bulunması gerekli sıfatlardır.

2- Yeterlilik: Tek başına işi yapmaya teşebbüs ettiğinde o işi başarabilenlerin yeterliliği kadar bir imkâna sahip bulunmalıdır. İşinin icaplarını tek başına halledebilmelidir. Bu şartlarla tâyini muteber olduktan sonra 6 şeyi yapması kendisi için bir vazifedir.

a) Kanunları koruma,

b) Yapılması gereken işleri yapma,

c) Bazı ihtilâfları ispat ve halletme,

d) Memurların hesaplarını yapma, toplama ve ibra,

e) Yapılacak iş ve durumları tesbit,

f) Kötülükleri, düşmanlıkları gidermedir.

a) Kanunları koruma: Âdil bir şekilde vergiler sahasında çıkarılan kanunları, vatandaşların devlete olan vecibeleri belirten esasları vatandaş korkutacak derecede sert, hazînenin hakkını zedeleyecek derecede yumuşak bir şekilde tatbik etmemektir.

Vazifesi:

aa) Zamanında fetholunmuş, ölü bir arazinin işe yarar hâle getirilmeye başlandığını, o bölge defterine ve her husustaki kararları taşıyan Hazîne defterine yazar.

bb) Bu hususlarda bir kanun çıkınca kâtiplerin güvenilir adamları bu kanunu da âit olduğu yere işlerler. Kayıtları kanunlarla da kuvvetlenince altlarında imzalarıyla emîn adamlarına bunu teslim edince o muamele tamamlanmıştır. Kayıtlar bu ikna edici şartları taşıyorsa onunla amel ve hükmedilir. Vergiler toplanır, devletin haklarının neler olduğu bilinir. Kayıtlar şartlarına uygun değilse mahkeme kararından, şahitlerin ifâdesinden, bu konudaki Örf ve âdetten istifade edilir. Meselâ: Bir kimse işittiği şeyi yazıyla da tesbit edilmiş bulursa şahsın sözü kabul edilir. Ebû Hanîfe'ye göre de: Dîvan kâtiplerinin yalnız kayıtlarla yetinmesi doğru olmaz. Kendi dilinden de yazılan hususları işitmesi gerekir. Hadîs rivayetlerinde olduğu gibi, karar ve şahitlerin ifâdesine de itibar etmelidir, der. Onun bu görüşü tatbikten uzak ve zordur. İki görüş arasındaki fark, mahkeme kararları, şahitler, husûsî hukuka âit şeyler olup kendilerine o sahada çokça müracaat edilir. Kalbde muhafaza etmek mümkündür. Bu sebeple de yalnız yazıyla yetinilmez, sözlü deliller, belgeler de aranır. Halbuki dîvan kanunları âmme hukukuna âit kaidelerdir. Kendilerine az müracaat edilir. Fakat miktarı çok, tatbikatı da dağınıktır. Bu sebeple kalben ezberlenmesi, hıfzı güçtür. Yalnız yazıyla yetinil-mesi caizdir. Hadîs-i şerif rivayetinde de benzer durum vardır.

b) Bir takım vazifeleri yapma: Hakların ifâsını sağlama. İki kısma ayrılır.

aa) Vergi memurlarının ve diğer görevlilerin kendine karşı yapacakları işleri kabul etme.

bb) Vergi memurlarının verdikleri şeyleri kabzetme görevi.

aa) Vergi memurlarından kabul edeceği işlerde memurun, malları aldığına dâir ikrarıyla amel eder. Dîvan kâtipleri ile diğer memurlar arasındaki işlerde memurların yazısı söz konusu olursa ve bunları dîvan kâtipleri alırsa o işe âit işlemleri kâtipler devr almıştır.

Sonradan memurlar yazının kendisine âit olmadığını söylerse yazı karşılaştırması yapılır. İtiraf ederse zâten bir şey yoktur. Yazı, muhtevası için kabza bir delildir. Hukukçulara göre, memur yazının kendisine âit olmadığını söylerse yazıyla ilzam edilmez, sorumlu tutulamaz. Kâtibin kabzedişine dâir bir delil sayılmaz. Memuru sorumlu tutmak için zorla karşılaştırma yapılmaz. Sırf korkutmak ve kendiliğinden İtirafa bulunması için karşılaştırma yapılır.

Memur yazıyı kabul eder, muhtevasının alınmadığını söylerse, Şafî mezhebine göre: Devlet işlerine âit hususlarda bu hareket memurlar lehine yazılı bir delildir. Örf itibarla da almadıkları kabul edilir. Hanefî mezhebine göre: Dîvan kâtipleri ve memurlar için kâtipler aleyhine ve memurlar lehine bir delil sayılmaz. Ne zaman husûsî borçlardaki gibi, sözle isbât edilirse o takdirde iki taraftan biri lehine diğeri aleyhine karar verilir.

Bu konu Önce de geçmişti. Bilinen husus şu ki, iki görüşten ikincisinde ikna edici söz aranmaktadır.

bb) Vergi memurlarından aldıkları bâzi görevlere gelinecek olursa: Hazîneye gelen mal haraç ise yetkili makamın imzasına lüzum olmadan teslim

alır. Hazîne memurunun haraç aldığına dâir itirafı memurun berâeti için yeterlidir. Ama yazı ile söz arasında çelişki varsa, yâni vergi memurunun yazısıyla hazîne memurunun ikrarı arasında zıdlık varsa Şâfî mezhebine göre: Zahirî duruma göre hükmedilir. Hanefî mezhebine göre zahirî durum delil olarak yetmez. Araştırmak, yazıyı sözle de isbât gerekir.

Haraç mal, hazîneden çıkıyorsa o takdirde hazîne memurunun, halîfenin veya İ'tâ âmirinin imzasını alması gerekir. Tasdikın sağlam olduğu anlaşılır, hîle sezilmese, belirtilen miktar haracın verilmesi için tam bir delildir.

Hesaplama işi ise iki şekilde olabilir:

1- Kendisine mal verilmesi gereken şahsın ne kadar aldığına dâir itirafıyla hesaplanır. Çünkü tasdik, malın o şahsa verilmesi içindir. Şahsın alması için bir delil olamaz.

2- Hazînenin hakları düşünülerek, hazîne memuru hesap yapar, ona göre mal verir. Müsâade eden İ'tâ âmiri verilmesini iyi görmezse, hazîne memuru da parayı vermez. Kabza müsâade etmediğine dâir yazı da hazîne memuru için İ'tâ makamı aleyhine bir delil olur. Böyle bir delil olmadan hazîneden mal verilmişse, müsâade etmediğine dâir İ'tâ âmirine yemin teklif edilir. Yemin edince hazîne memuru, veznedar hazîneden verdiği şeyi öder, borçlanır. İkinci durum dîvanın usûlüne, örfüne göre dir. Birinci durum ise hukukî yönden araştırmaya daha kolaydır.

Dîvan kâtibi (İ'tâ âmiri) malın verilmesine dâir emirden şüphe ederse hazîne memuru: Veznedara da hesap yaptırmaz. İmzayı gerektirici sebep kendisine bil diril inceye kadar İ'tâ emrini bekletir. İ'tâ âmirine durumu arzeder. İ'tâ âmiri de verilmesini, kendisinin imza ettiğini söylese önceki iki şekilden biriyle hesap yapar ve malı verir. İ'tâ âmiri, emrin kendisince tasdik edilmediğini söylese hazîne (veznedar) da vermez. Yalnız emrin çıkış yönüne bakar, eğer özel İ'tâ âmirlerinden biri imza etmişse o zaman veznedar o emirle hareket eder. Bu da mümkün değilse asıl İ'tâ âmirine gidip durumu sorar, emrin çıkış sebebini bilmiyor kendisi de imza etmediğini söylüyorsa idarî yönden olsun, adlî yönden olsun İ'tâ âmiri, veznedarı sorguya çekip yemin verdiremez. Özel İ'tâ emrinin sağlamlığı biliniyorsa devlet idâresinin âdetlerindense İ'tâ âmirinin muhalefetine rağmen Ödenir. Adlî bir soruşturma söz konusu olursa özel İ'tâ âmiri aleyhine hükmedilir.

c) İhtilâfları (mürâfaalı işleri) çözme işine gelince: Bu nevi ihtilâflar belli başlı 3 kısımdır:

aa) Alanlara ve bir takım devlet işlerine âit ihtilâflar,

bb) Malın ödendiğine dair ihtilâflar,

cc) Haraç ve nafaka işlerine dâir ihtilâflar.

aa) Arazî alanlarına ve bu konudaki işlemlere âit ihtilâflar. Aslı dîvanda tesbit edilmişse, asılla karşılaştırılarak ihtilâflı konunun sıhhatine itibar edilir. Ve tarafların ihtilâfî dîvandaki kayıtlara uyunca karar verilir, ihtilâf da bu şekilde sona erer. Dîvan defterlerinde bir kayıt yoksa o takdirde ihtilâfın çözüm ve isbâtı mes'eleyi dîvana getirenin sözüne göre dir.

bb) Malın alınıp, ödendiğine âit ihtilâflar ise, yalnızca bu ihtilâfî dîvana getirenin sözlerine göre çözmek mümkündür. İhtilâfî dîvana getiren, esasen mes'ele aleyhine olduğu için dîvana getirmiş ve nrûfaa istemiştir. Sözlere de daha çok aleyhinedir.

cc) Haraç ve nafaka murafaaları ise; Bu ihtilâfları dîvana getiren dâvâcı ise, dâvası ancak kesin delillerle kabul olunur, İ'tâ âmirlerinin İ'tâ emirlerini delil olarak ileri sürüyorsa İ'tâ emirleri İ'tâ âmirlerine arz edilir. Onun beyânına göre karar verilir.

d) Vergi memurlarının (âmillerin) hesabına bakma:

Vergi memurlarının tâyin durumlarına göre hüküm değişiktir. Bunların tâyin işlemleri daha önce geçmişti.

aa) Vergi memurları haraç işlerine bakanlardan iseler, hesaplarını dîvana verirler. Dîvan kâtiplerinin de bu hesapları kontrol etmeleri gerekir.

bb) Öşür memuru iseler: Şâfî mezhebine göre: Hesaplarını dîvana vermeleri gerekmez. Dîvanın da hesapları kontrol mecburiyeti yoktur. Çünkü Öşür zekâtandır. Sarfedileceği yerler konusunda da idarecilerin görüşü geçersizdir. Hanefî mezhebine göre: Öşür memuru tek ise öşürün sarfî konusunda da yine tek olarak dağıtma yetkisi varsa, hesaplarını dîvana vermesi, dîvanın da bu hesapları kontrol etmesi gerekir.

Hanefî mezhebine göre: Haraç ve öşürün sarfî müşterek hükümlere tâbidir. Hesapların kontrolü yapılır, memurun aleyhine olan bir hesap sonucuna ulaşırsa duruma bakılır.

Vergi memuru ile Dîvan kâtipleri arasında bir muhalefet yoksa hesapların sonucu hakkında dîvan kâtibinin hesabı kabul edilir. Halife veya yetkili âmir, durumdan şüphelenirse, vergi memuruna şahitlerini hazır bulundurmasını emreder. Duydukları şüpheler, şahitleri dinlemekle giderse memura, yemin teklifinde bulunmaz. Şâhî Üeri dinlemesine rağmen vergi memurundan şüphesi varsa, hesaplar konusunda yemin teklif etmek isterse, yalnız vergi memuruna yemin teklif eder, dîvan kâtibine yemin teklif etmez. Çünkü hesap farkı vergi memurundan istenir, kâtipten istenmez. Dîvan kâtibiyle vergi memuru hesaplamada ihtilâfa düşerlerse, duruma bakılır, ihtilâf bir ilâveden ileri geliyorsa vergi memurunun sözüne İ'tibâr edilir. Çünkü inkâr eden odur. İhtilâf, hesap çıkarmasından doğuyorsa dîvan kâtibinin sözüne bakılır, çünkü, inkâr eden odur. Hesap ihtilâfî arazî alanlarından ileri geliyorsa, alanların aslım bulmak mümkünse doğrusu bulunur, ona göre hesap yapılır ve itibar yeni hesabadır.

e) Devlet memurunun yapacağı işleri, kanunen yapması gerekli görevleri tesbit: Dîvan kâtipleri kanun ve hukuktan istifâdeyle onlarla tesbit edilenleri şahit göstererek işleri düzenlerler. Kânun ve hukuk onlar için devlet işlerinde bir mesned ve bir delildir. Burada iki şart aranır:

Birincisi: Kanunen, işin sıhhatini bilmedikçe mal vermemesi. Araştırıp tahkik ettikten sonra bilir ki, kanuna uygun o zaman mal ve para verir.

İkincisi: Kendisinden istenmedikçe boş yere bir iş yapmaması. Şahitliği istenmedikçe şahitlikte bulunmaması gibi. Yapılacak işlerin esasının tesbiti, tasdikleri geçerli olan makamdan istenir. Tıpkı önünde şahitlikte bulunulan şahsın, vereceği hükümler geçerli olan birisi olması gibi. Durumlar tesbit edilir, doğru olanlar gösterilince tasdik eden makam, bunların hazîneden çıkması, işlerin yapılması konularında vazifesi ne ise onu yapar. Hâkimlerin, şahitlerin şahitlikte buldukları konularda hüküm vermeleri gibi. Yetkili makam, tesbit edilen konulardan şüphelenirse, bunların ne suretle, nereden geldiği, yapılmasının neden icâb ettiği hususlarında bu görevleri veren makama sorular sorması, dîvanda bu hususa âit kayıtlar, örnekler, belgeler varsa araştırmaları, hazırlanıp istenmesi caizdir. Hâkim ise, şahitten şahitlik sebebini soramaz.

Belgeler getirilir, sebepler açıklanır, şüphesi giderse işlerin yapılmasına muvafakat gösterir. Şüphesi gitmezse, geçmiş muameleler hakkında bilgisi mevcutsa, sözlere tasdik anlamına kabul edilemez. Yetkili âmir de bu işi kabul veya reddetmede serbesttir. O işin dışında da bir iş yapma yetkisi aksi bir iş buyurma hakkı yoktur. Çünkü işin planlandığı makam ayrı yerdir.

f) Halk ile dîvan memurları arasındaki ihtilâflarla halk ile diğer devlet memurları arasındaki ihtilâfları çözmek:

İhtilâf sebeplerine göre hakların çiğnenmesini önler. Hakkı çiğnenen ya vatandaşı, ya da memurdur. Vatandaş ise: Devlet memurunun kötü

muamele edeceğinden korkuyorsa, dıvan âmiri o mes'e-lede vatandaşıyla memur arasında hâkimlik görevi görür. Haksızlık vaki olsun olmasın, haksızlığın giderilmesine, karar verir. Çünkü dıvan âmirinin ve kâtiplerinin görevi; kânunların tatbikini sağlamak, haklara riâyet etmek, devletin ve vatandaşın işlerini yerine getirmede adaletle riâyet etmektir.

Dıvan Amirliğine tâyin işlemi de esasen devlet dairelerinde vatandaşıyla memur arasında meydana gelecek kötülükleri önleme görevini de ihtiva eder. Memur karara uymazsa görevinden azledilir, yetkileri sınırlanır. Hakları çiğnenen, hesaplarında, vazifelerinde yanlışlığı, hatâsı bulunmuş bir devlet memuru ise, bu durumda dıvan âmiri (başkam) dâvâlı tarafı teşkil eder. O zaman haksızlığı çözecek makam en üst makam olan halifedir.

Veya onun bu işlere bakmaya yetki verdiği, bir üst makamdır. [\[190\]](#)

ON DOKUZUNCU BÖLÜM Suçlar Ve Hükümleri

A- SUÇLA İTHAM VE GENEL MUKÂKEME USÛLÜ SUÇLAR:

Allah'ın işlenmesini yasakladığı fiillerdir. Suçsuzluk asıldır. Suçun işlendiği ispat edilince dînî hükümlerin hangisinin tatbiki gerekiyorsa onun tatbiki suçluluk hâlini ifade eder. Suç isbat edilmiş, maznun mücrim olmuştur.

Suçla itham edilme hâlinde, o andaki duruma göre, hâkim varsa, suçla itham edilen iş hâkime çıkarılır. Maznunun hırsızlıkla veya zina ile ithamının hakim üzerinde bir tesiri olamaz. İşi araştırmak için maznunu hapsedemez, hemence berâet de ettiremez. Zorla suçu ikrar ettirme sebeplerine de girişemez.

Hırsızlıkla itham edilme hâllerinde böyle bir dâvaya hâkim, ancak davacının ithamıyla başlar. Hasımsız dâvayı dinlemez. Hâkim, itham edilen maznunun ikrar veya inkârından bir şeyler arar, deliller çıkarır. Maznun zina suçuyla itham edilirse, zina ettiği kadının, adını, kim olduğunu söyledikten sonra maznun aleyhine dâvayı dinler. Sonra da cezayı gerektirici bir zina suçu olup olmadığına bakar. Maznun, suçunu ikrar ederse, hâkim cezasını verir. Zina suçunu inkâr eder de dinlenen deliller aleyhine ise, hakim her ne kadar insan haklarıyla ilgili suçlarda yemin teklif edemezse de Allah'a âit haklarda (kanun haklarında) yemin teklif edebileceğinden, hasım taraf, yemin etmesini isterse, hâkim bir de yemin teklif eder. Kararını verir.

Suçla itham edilen şahıs, komutan, vali veya bunların yardımcılara teslim edilirse, bunların da hâdiseyi araştırmak kişinin suçlu olup olmadığını tesbit etmek yetkileri vardır. Araştırmaları da memuriyet yetkilerine göre 9 yöndedir.

1- Vali veya emir (komutan) maznun hakkında yardımcılarının, ithamlarını dâvayı araştırmadan dinlemez. Sanığın durumunu anladıktan sonra kendi yardımcılarının sözünü dinler. Sanık hakikaten şüpheli şahıslardan mıdır? İtham edilen suçu yapıp, yapmayan bir şahıs olarak biliniyor mu? Bunlara benzer soruların cevabını araştırır. Neticede suç sabit olmazsa berâet eder, itham zayıflar, sanığa fena muamele yapılmadan hemen salıverilir. Yukarıdaki sorular aleyhine sonuçlanır, benzeri suçları işlediği bilirse itham kesinlik kazanır. Suç isbat yoluna, esasa geçilir. İşte bu tarz bir yetki genel yetkili hâkimler için yoktur.

2- İtham ve isnadın kuvvet veya zayıflığında sanığın o andaki durumuna da riâyet edilir. Sanığın o andaki durumu (psikolojik hâli), isnâd edilen suçla tezdad teşkil ediyorsa, yapılan itham zayıftır. Meselâ, isnâd edilen suç hırsızlık da sanık hırsızlık yapan, bu işlerle tanınmış birisiyse veya vücudunda Önceden bir başka suçtan verilmiş ve tatbik edilmiş dövme cezasının izleri henüz gitme-mişse, veya malı çalarken kendisiyle beraber bir de gözcü bulunmuşsa, hakkında yapılan isnat kuvvet kazanır. Söylenenlerin tam aksi mevcutsa suç isnadı zayıflar. Bu nevi geniş bir araştırmayı da yine hâkimler yapamaz.

3- Vali veya komutan işin araştırılması için sanığı hapsedebilir. Hapsetme si. -esi hakkında ihtilâf vardır. Şafî'nin talebelerinden Adullahu'z-Zübeyrî'ye göre: Isnâd edilen suçun araştırılması için tutuklama süresi 1 aydır, daha fazla olamaz. Diğer Şafî hukukçularına göre: Hapis için belirli bir süre yoktur. Halifenin rey ve içtihadına bağlıdır. Bu görüş akla daha yatkındır. Hâkimler, ancak zarurî bir sebeple bir kimseyi tutuklayabilirler, yoksa hiçbir kimseyi hemen hapsetme yetkisi yoktur.

4- Suç isnadının kuvvetine göre Vali, sanığı ta'zir cezasıyla döver (had cezası kadar dövmez). Dövme sebebiyse, isnâd edilen suç hakkında doğruyu bulabilmek içindir. Dayaktan sonra ikrarda bulunmuşsa dövme sebebine bakılır. Sırf ikrar etmek için dövmüş-se ve dayak esnasında ikrar etmişse, bu ikrarının hukuken hükmü yoktur. Durumunu düzeltmesi için dövülür ve dövme ânında suçu ikrar ederse, dövmeden vazgeçilir. İkrarını yeniden baskısız söylemesi istenir. Tekrar ikrar ederse bu ikrarı muteber sayılır. Onunla sorumlu tutulur. İlk ikrarı hüküm ifade etmez. İlk ikrarıyla yetinilir, ikinci bir defa daha ikrarı istenmezse sanığın aleyhine ilk ikrarı ile amel için baskıda bulunulamaz. Buna rağmen bizce bu iyi sayılmaz.

5- Bütün cezalara rağmen suç işlemekten vazgeçmiyeni vali hapseder. İnsanlar suçlunun cürmünden zarar görüyorlarsa, ölünceye kadar hapiste tutulur. İnsanlara vereceği zararı önlemek için yiyeceği, giyeceği hâzineden verilir. Ve devamlı hapis tutulur. Hâkimlerin böyle bir yetkisi de yoktur.

6- Sanığın durumunu berâete götürmek veya ithamı, kuvvetlendirmek için Allah (c.c) kamu ve kul hakkına giren her suçta sanığa vali veya komutan yemin teklif eder. Sanığa karı boşamak, köle âzâd etmek, sadaka vermek, halifeye biatta Allah'a yemin ettiremez. Hâkimler ise herhangi bir şahsa haksız yere yemin veremez, talak, köle azadı gibi konularda yemin ettiremez.

7- Vali zorlamak suretiyle suçlunun tevbe etmesini ister, işledikleri suçların cezalarını açıklar, öldürülmesi gerekmeyen bir suçta, ölüm cezası verilecek diye baskıda bulunamaz. Korkutucu olan sözler yalan, asılsız olmamalı. Te'dib cinsinden bir ceza ile korkutmak gerekir. Öldürülmesi vâcib olmayan bir suçta ölüm cezasını araştırmak ve öldürmek asla doğru olmaz.

8- Vali veya komutan, halkın hepsinin şahitliklerini dinleyemez. Şahitliği dinlenmeyecek kimsenin ifâdesini almaz. Hâkimler ise, şahit miktarı çok da olsa hepsini dinler.

9- Vali ve komutan, aralarında bir münâsebet olsun, olmasın kul veya Allah hakkı kamu hakkı olan suçları cem edebilir. İki suçtan biri hakkında dâvâcı taraftan bir şikâyet bulunsa da bir belirti olmasa, fakat diğeri hakkında bir şikâyet bulunsa, belirti de olsa. Bâzı hukukçulara göre: hakkında eser bulunana bakar, diğere bakmaz. İsterse ilk suç ikinciden önce işlensin. Pek çok hukukçular, karşı fikirde olup ilk davacının dâvasına önce

bakar. Suçları beraberce inceler, dâvaları tevhd ederken iki suçtan cezası ağır olanı önce ele alır. Her iki suçun cezası iki yönden ayrı olabilir. Birincisi, isnadda ve işleyişte ayrı oluşları, ikincisi korkutuculukta ve korunmada farklı olmalarıdır. Yâni suçlar ağır veya hafif oluşlarına göre tavsif bakımından birbiri içine girememesidir. Vali, mücrim insanın suç işlemekten men edilmesi konusunda aleyhine olan bütün suçları toplamayı, cezalarını vermeyi ve cemiyet içinde teşhir edilmesini uygun bulursa bunları yapma yetkisi vardır. İşte suçlara bakmada komutanlar (emirler) veya valilerle hâkimler arasında sanığın suçsuz olduğu veya had cezasını isbat öncesi durumlar da bu dokuz yönden farklılık mevcuttur. Sebebi de: Komutan veya vali siyasi veya idarî işlerde mütehasıs, hâkim ise hukuk alanında mütehasıs olduğundandır. [\[191\]](#)

B- CEZALAR VE İNFAZ ŞEKİLLERİ

Suçların isbâtmdan sonra cezasını infazda valilerin ve hâkimlerin durumu eşittir. Sanığın suçluluğunun isbâtı da iki şekildedir: İkrar ve deliller. İkisinden her biri kendi konularında etraflıca açıklanır.

Allah'ın emrettiğini yapmamak ve yasak ettiğini yapmak hususlarından uzaklaştırıcı cezalar, bir anlık bir lezzet uğruna azdı-ncı nefsi arzular sebebiyle âhiret hayatının azabına maruz kalmamak için Allah tarafından vaz' edilmiştir. Allah Teâlâ önleyici, korkutucu cezalar koymuştur ki fert bunları görünce cezanın acısından kaçınır. Allah, bu cezaları insanların haramları yapmaması için koymuştur. Şahıs menfaatleri daha çok, teklifler ise tam ve mükemmeldir. Allah Teâlâ âyet-i kerimesinde,

"Biz, seni (Habîbim) âlemlere (başka bir şey için değil) ancak rahmet olarak gönderdik." (K K 21:107) buyurmuştur.

Âyet-i kerimede belirtilen husus, insanları cehaletten kurtarmak, sapıklıklardan doğru yola getirmek, Allah'a karşı gelme gibi işlerden önlemek, Allah'a itaate, ibâdete sevk etmek için seni gönderdik, demektir. Önleyici cezalar ikidir:

a) Asıl cezalar,

b) Ta'zir cezaları.

a) CÜRÜMLER VE ASIL CEZALAR:

Asıl cezalar (Hudûd) da iki kısımdır:

aa) Allah'ın haklarından (kamu haklarından) mütevellit cezalar.

bb) İnsanların haklarından mütevellit cezalar.

aa) Allah'ın haklarını (karnu haklarını) ihlâlden doğan cezalar da kendi içinde iki kısımdır:

aaa) Farzları terk etmenin sonucu tatbiki gereken cezalar,

bbb) Haram olan şeyleri işlemekle tatbiki gereken cezalar,

aaa) Farzları terk sonucu tatbiki gerekli cezalar:

1- Vakti çıkana kadar farz namazı kılmayanın cezası gibi. Bu durumda olandan niçin terk ettiği sorulur? Unuttuğundan terk etmişse kazası kendisine emredilir. Hemen hatırladığında kılar. Aynı namazın müteakip vaktini beklemez. Hadîs-i şerifte de,

"Kim namaz vaktinde uyur veya namazını unutursa o geçirdiği namazı hatırladığında hemen kılsın, hatırladığı an kılması, kaza etmesi gerekli namazın vaktidir. Bundan

başka namaz için hal yolu, keffâreti yoktur." [\[192\]](#) buyurulmuş-tur. Bir hastalık sebebiyle terk etmişse o namazı gücü nasıl yetiyorsa oturarak veya yaslanarak kılar. Çünkü Allah (c.c) herkese,

"Allah hiç kimseye gücünün yeteceğinden başkasını

yüklemes." (K. K. 2: 286) buyurmuştur. Farz olduğunu inkâr etmişse kâfir olur. Hükmü, dinden çıkanın (mürtedin) hükmü gibidir. Tevbe etmezse öldürülür. Farz olduğunu kabul etmekle beraber, yapılışım ağır, hakîr görürse ve terk ederse hükmü hakkında hukukçular farklı görüştedirler.

Ebû Hanîfe'ye göre: Her namaz vaktinde dövülür, Öldürülmez. Ahmed b. Hanbel ve bir grup hadîs taraftarı hukukçulara göre de namazı terkle kâfir olur, bu sebeple de öldürülür. Şafî'ye göre: Terk ile kâfir olmaz, öldürülmez, dayak da atılmaz, mürted de olmaz. Tevbe etmesi istenir. Tevbe eder yapacağına söz verirse ceza terk edilir ve kılması emredilir. "Evimde kılacağım" derse kendisine havale edilir. İnsanların huzurunda kılmaya zorlanamaz. Tevbe etmez, kılacağını da soylemezse o zaman Şafî'nin bir görüşüne göre: Terk sebebiyle öldürülür. Bir görüşüne göre de 3 gün sonra öldürülür. Kılıçla öldürülmesi belirtilir. Ebu'l-Abbas b. Süreyç'e göre ölünceye kadar odunla dövülür. Kılıçla öldürülmez. Sebebiyse, sopa esnasında belki tevbe eder de namazı kılacağını söyler.

Şafî mezhebi fakihleri farz namazları kaçırınların kazasından kaçındıktan sonra Öldürülmesi gerekip gerekmiyeceği konusunda ihtilâf etmişlerdir. Bir kısmına göre: Farz olan namazı terk edenler öldürülür. Bir kısmına göre de kaçırıldığı namazlar artık borç hanesine yazılır, öldürülmez, derler. Namazı terk sebebiyle öldürülenlerin cenaze namazı kılınır, müslüman mezarlığına gömülür. Çünkü müslümandır. Malları da mirasçılara kalır.

2- Orucu terk edenler ise: Hukukçuların ittifakına (icmâna) göre öldürülmezler. Ramazan boyunca yeme ve içmeden alıkonulur, hapsedilir. Ta'zir cezası uygulanır. Oruç tutacağını söylerse hapisten çıkarılır, kendi vicdanına havale edilir. Yediğine rastlanırsa ta'zir cezası verilir.

3- Zekât vermez, terk ederse malından zorla zekât alınır. Vermeyen Öldürülmez. Şüphesiz gizlediği anlaşılırsa ta'zir cezası verilir. Zekâtın kaçınmaları sebebiyle almamıyorsa savaş açılır. Zekât alıncaya kadar savaşılar. Hz. Ebû Bekrin, zekâtın kaçınanlara savaş açtığı gibi.

4- Hacca gelince: Şafî'ye göre farziyeti gecikme kabul eder, farz oluşu ânından itibaren ölümüne kadar geçen bir zaman içinde yapılır. Diğer Şafî hukukçularına göre ise, farz olan haccı geriye bırakmak olmaz. Hanefî mezhebine göre ise: Tehir edilebilir. Binâenaleyh vaktinden sonraya bırakmakla öldürülmez ve ta'zir cezası verilmez. Çünkü vaktinden sonra da edâ edilmektedir. Kaza sayılmaz. Yerine getirilmeden ölürse terekesinden hacca gidilir.

5- İnsanlara âit hakları yerine getirmekten kaçınanlar

ise, borcunu ödememe ve benzeri gibi. İmkânı varsa zorla alınır, Özrü varsa hapsedilir. Şayet güç durumda ise imkân bulma zamanına kadar beklenir. İşte farzları terk etmenin cezası bunlardır.

Haranı olan şeyleri yapmaya gelince: Bu 2 kısımdır:

Birincisi: Allah Teâlânın haklarından olan yasaklar ki, dörttür.

1- Zina cezası,

2- Hırsızlık cezası,

3- İçki içme cezası,

4- Yol kesme cezasıdır. İkinci kısım insanların haklarından olan yasaklar ki iki tanedir:

1- Zina iftirası cezası,

2- Şahıs aleyhine işlenen cürümler, cinayetlerden doğan cezalardır.

Bütün hu sayılan cürüm ve cezalar sırasıyla anlatılacaktır. [\[193\]](#)

ZİNA CEZASI

Zina: Aralarında aynı cinslik ve helâliyet bulunmayan, bir kadının ön veya ardından, âkil, baliğ erkeğin erkeklik uzvunu içeri sokmasıdır. Ebû Hanîfe'ye göre: Yalnız önden yapılan fiil zinadır. Arkadan yapılan fiil zina sayılmaz. Zina suçundan kadın, erkek cezaî yönden aynı hükme tâbidir. Her ikisi için de iki durum vardır:

a) Bekârlık,

b) Evlilik.

a) BEKARLIK: Nikâh akdi ile münâsebette bulunmama halidir. Zina yapan hür, bekâr erkek ise, yüzü ve vücûdunun hayatî noktaları hariç her tarafına 100 değnek vurulur. Bütün organları hakkını alması için her âzâya vurulur. Sopa, öldürücü demir cinsinden veya acıtmayıcı olmayan yumuşak şeyden olmamalıdır.

Dövmekle beraber sürgün edilmesi konusunda hukukçular arasında fikir ayrılığı vardır. Ebû Hanîfe'ye göre: Yalnız dövme vardır, sürgün edilmez. İmâm Malik: Erkek sürgün edilir, kadın sürgün edilmez, der. Şafî ise: Zina suçu işleyen, memleketinden en az 24 saat uzakta (1 gece, 1 gündüz) bir yere 1 seneliğine sürgün edilmesi vaciptir. Delih de şu hadîs-i şeriftir:

"Şu hususu benden alın: Hakikat Allah, o kadınlar için hükmünü koymuştur. Bekâr erkekle bekâr kadın zina ederse 100 sopa vurulur ve 1 yıl sürgün edilir. Evli erkekle evli kadın zina ederse taşlanır. [\[194\]](#) buyurulmuştur. Şafî'ye göre: Dövme ve sürgünde kâfirle müslümanın cezası aynıdır.

Kölelerin zinadaki cezaları 50 değnektir. Kölelik sebebiyle hür kimselere uygulanan cezânın yarısı uygulanır, çünkü noksan sayılırlar. Bunların sürgün edilmesi konusunda farklı görüş vardır. İmâm Mâlik'e göre: Kölenin sürgün edilmesi efendisine zarar vereceğinden sürgün edilmez. Şafî mezhebinin genel hükmüne göre, hürler gibi 1 yıl sürgün edilirler. Hürlerin sürgün cezasının yarısının verilmesi düşünülemez. Eğer bir ihtimâl düşünülürse o takdirde 6 ay sürgün edilir.

b) EVLİLİK: Meşru, sahih nikâh akdiyle bir erkeğin karısıyla karı-koca münâsebetinde bulunmasıdır. Zina yapan evli ise, cezası taşla veya benzeri şeylerle öldürülür. Ölümünden vazgeçilemez. Çünkü âyet-i kerîmede geçen recmden maksad, taşla öldürmektir. Recmetmekle beraber suçlu dövülmez. Dâvûd-ı Zahirî'ye göre: 100 değnek vurulur, sonra öldürülür. Halbuki evlileri dövme hükmü âyet-i kerîme ile kaldırılmıştır. Hadîs-i

şerifte "Resûlullah (s.a.v) Maiz'i taşlatmış, dövürmemiştir. [\[195\]](#) hükmü nakledilir. Evliliğe müslüman olmak şart değildir. Kâfir de müslüman gibi taşlanır. Ebû Hanîfe'ye göre: Evlilikte müslüman olma şarttır. Kâfir evliler zina ederlerse dövülürler, taşlanmazlar.

Evli köle zina ederse taşlanmaz. 50 sopa vurulur. Dâvûd-ı Zahirî, kölenin de hür gibi taşlanacağını söyler.

Livâta yapanlar, hayvanlarla temasta bulunanlar da zina yapmış sayılır. Bekârsa dövülür, evli ise taşlanır. Bir fikre göre de evli de olsa, bekâr da olsa Öldürülmesi gerekir. Resûlullah (s.a.v) den şu hadîs-i şerif rivayet olunmuştur:

"Hayvanı ve hayvanla temasta bulunanı öldürünüz. [\[196\]](#)

Bekâr erkek evli kadınla, evli erkek bekâr kadınla zina ederse evliler taşlanır, bekârları dövülür. Dövüldükten sonra tekrar zina yaparsa yine dövme cezası verilir. Zina cezası verilmeden mükerreren zina suçu işlemişse hepsi için yalnız bir tek zina cezası verilir.

Zina suçu iki şeyden biriyle sabit olur:

a) İkrarla,

b) Delillerle.

a) ikrarla: Akil, baliğ bir kimse isteyerek zina yaptığını 1 defa ikrar ederse kendisine ceza tatbik edilir. Ebû Hanîfe'ye göre: Dört defa ikrar etmedikçe kişinin yalnızca bir ikrarıyla amel edilmez. İkrarıyla hakkında hüküm verilecekler sonradan, ceza henüz uygulanmadan ikrarından dönerse had cezası da düşer. Ebû Hanîfe'ye göre: İkrarından dönmekle ceza düşmez.

b) Delillerle; Bir şahısın zina fiilini işlediğine dâir, doğru bilinen erkeklerden 4 kişinin şahitlik etmesidir. Kadınlar zina suçunda şahit olamaz. Erkek şahitler de, çöpün göze girdiğini görme gibi, erkeğin uzvunun kadmmkine girdiğini görmüş olduklarını söylemelidirler. Bö3'3e bir durumda görmemişlerse şahitlikleri de muteber değildir. Zira maznun hakkında toplu olarak veya ayrı ayrı tam olarak fiili gördüklerine dair şahitlikleri gerekir. Ebû Hanîfe ve Mâlik'e göre: Hepsinin birden şahitlikte bulunmaları gerekir. Ayrı ayrı şahitlikleri kabul olunmaz, iftira etmiş sayılırlar. 1 sene veya daha fazla bir zaman geçtikten sonra şahitlikte bulunurlarsa, bu şahitlikleri kabul olunur. Ebû Hanîfe'ye göre: 1 seneden sonraki şahitlikleri kabul olmaz. İftira etmiş duruma düşerler. Zina suçu şahitlerinin adedi kesinlikle 4 olmalıdır. Daha az olurlarsa iftira etmiş sayılırlar, bir fikre göre dövülmezler, bir fikre göre de dövülürler. Zina işlendiğine dâir deliller kuvvetli ve sanığın kendi de zinayı ikrar ediyorsa, bir fikre göre 2 şahit de yeterlidir, diğer fikre göre 4'ten az olamaz.

Zina yapan taşlanacaksa, bir yere çukur kazılır, vücûdunun yarısına kadar indirilir, bu şekilde kaçmasına engel olunur. Kaçarsa peşi takip edilir, ölünceye kadar taşlanır. Kendi ikrarı üzerine taşlanırsa, çukura gömülmez, taşlanırken kaçarsa peşi takip edilmez. Taşlama cezasına karar veren makam, cezanın infazı sırasında hazır bulunur, isterse hazır da bulunmaz, muhayyerdir, Ebû Hanîfe'ye göre: Taşlama cezası ancak buna karar veren hâkimin huzurunda infaz edilir, önce o taşlamaya başlar. Resûlullah (s.a.v) de,

"Ey Uneys, şu kadının durumunu araştır, muhakemesini yap, suçunu itiraf ederse taşla." [197] buyurmuşlardır. Şahitlerin, taşlama cezasının infazı ânında bulunmaları gerekmez. Ebû Hanîfe'ye göre: Şahitlerin cezanın infazı ânında hazır bulunması ve ilk taşhyanların onlar olması gerekir. Hâmile kadın, doğum yapıp çocuğuna süt annesi bulana kadar taşlanmaz. Zinada, fâsid bir nikâh, kocası veya karısı olması şüphesi gibi muhtemel bir şüphe mevcutsa veya kendisi yeni müslüman olmuş da zinanın haram olduğunu bilmiyorsa, zina cezası tatbik edilmez. Resûlüllah (s.a.v) de,

"Şüpheli durumlarda cezaları kaldırınız." [198] buyurmuştur. Ebû Hanîfe'ye göre: Yabancı kadını kendi hanımı sanıp zina etmesinde bu şüphe muteber değildir. Zinayı yapan cezalandırılır. Nikâhı haram olanlar birbirleriyle evlenirlerse yine zina cezası uygulanır. Çünkü âyet-i kerîme ve hadîs-i şerîfle evlenmenin haram olduğu belirtilmiştir. Ebû Hanîfe'ye göre: Böyle bir nikâhta şüphe, zina cezasını düşürür. Zina yapan kimse, zina yapmaya yeniden muktedir olduğunda vazgeçip tevbe etse birinci zinanın cezasını düşürmez. Âyet-i kerîmede de:

"Bundan sonra şunu bil ki; Senin Rabbin bir cehalet yüzünden kötülük yapıp da sonra bunun ardından tevbe ve ıslah-ı nefis edenlerin hiç şüphesiz lehinedir. Hakikat senin Rabbin bu hâllerin arkasından elbette çok yarlıgayıcı, çok esirgeyicidir." (K K. 16: 119) buyurulmuştur. Âyet-i kerîmede geçen "cehalet yüzünden" ifâdesinde iki türlü anlam vardır: 1- Kötü bir cahillik, 2- Kötü olduğunu bilmesine rağmen şehvetinin üstün gelmesi demektir. İkinci mânâ veriş daha çok tercih edilir. Bir kimse işlediği şeyin kötü olduğunu bilmezse günâh sayılmaz. Suç işleyenden cezanın düşürülmesi hususunda hiç kimse şefaateç olamaz. Kendisinden şefaateç olması istenilen şahsın da suçlu hakkında şefaati helal değildir. Âyet-i kerîmede:

"Kim güzel bir şefaate şefaate bulunursa ondan kendisine bir sevab vardır. Kim de kötü bir şefaate şefaate bulunursa ondan kendisine bir günâh payı vardır." (R, K.: 85)

buyurulmuştur: Âyet-i kerîmede geçen "Güzel bir şefaate" ve "Kötü bir şefaate" mânalarına gelen kelimelerde üç türlü mânâ vardır: 1-İyi şefaate, şefaate edilen kimseye hayrın gelmesini istemektir. Kötü şefaate ise, kötülüğün kendisine gelmesini istemektir. Hasan ve Mücâhid'in görüşü budur. 2- İyilik, mümin kadın ve erkekler için duadır, kötülükler ise, onların zararına olan bir duadır. 3- İyilik, şahsın kötülükten kurtulmasına, kötülük ise haktan uzaklaşmasına bir sebeptir. Âyet-i kerîmede geçen "Pay: Kifl" kelimesinde de iki türlü mânâ vardır: 1- Hasan'a göre: Günâh demektir. 2-

Süddî'ye göre: Nasib demektir. [199]

HIRSIZLIK VE CEZASI (MAL ALEYHİNE CÜRÜM)

Hırsızlık: "Etrafı çevrili olan bir yerden, belirli bir kıymeti bulan, başkasına âit bir malı, âkil, baliğ bir şalışın alıp götürmesidir. Alan kimsenin; malı başkasına âit olduğu, bulunduğu yerin malın korunması için yapıldığı hususunda şüphesi de yoksa işlediği fiil hırsızlıktır." Alan kimsenin sağ eli bileğinden kesilir. Eli kesildikten sonra yine aynı veya bir başka malı çalarsa sol ayağı ayak bileğinden kesilir. Üçüncü defa yine hırsızlık ederse Ebû Hanîfe'ye göre, artık herhangi bir uzvu kesilmez. Şafî'ye göre: 3'üncü defa sol eli bileğinden kesilir, 4'üncü defada sağ ayağı bileğinden kesilir. Beşinci defa hırsızlık ederse ta'zir cezası verilir, öldürülmez. Hırsızlık cezası uygulanmadan mükerrer hırsızlık etmiş, aynı suçu işlemişse hepsi için bir tek ceza verilir, tek bir defa eli veya ayağı kesilir.

El kesmeyi gerektiren çalınan malın miktarı konusunda hukukçular ayrı ayrı görüştedirler. Şafî'ye göre: Piyasada geçerli olan dinarlardan 4 dinar veya daha çok kıymette bir mal ise eli kesilir. Ebû Hanîfe'ye göre 10 dirhem veya 10 dinar kıymetinde olan malı çalmak el kesmeyi gerektirir. Bu kıymetten az olursa el kesilmez. İbrahim Nehaî'ye göre 40 dirhem veya 4 dinar kıymetinde olan bir malı çalmak el kesmeyi gerektirir. İbn Ebî Leylâ'ya göre, 5 dirhem miktarı, Mâlike göre, 3 dirhem miktarı (kıymeti) olan malı çalmak el kesmeyi gerektirir. Dâvûd-ı Zahirî'ye göre, çalınan malın kıymeti ne olursa olsun, az çok önemli değildir, çalan kimsenin eli kesilir.

Hukukçular el kesmeyi gerektirici malların vasfı konusunda da ihtilâf etmişlerdir. Şafî'ye göre: Hırsız haram olan her malı çalmak, el kesmeyi gerektirir. Ebû Hanîfe'ye göre: Aslı mubah olan av, odun, ot gibi malların çalmak el kesmeyi gerektirmez. Şafî'ye göre: Bu gibi mubah mallar temellük edildikten sonra çalındığında el kesilir. Ebû Hanîfe'ye göre: Yaş yiyeceklerde el kesilmez, Şafî kesilir der. Ebû Hanîfe'ye göre, kitap çalanın eli kesilmez. Şafî'ye göre kesilir. Yine Ebû Hanîfe'ye göre mescidin kandillerini, Kâ'benin örtüsünü çalanın eli kesilmez. Âkil olmayan küçük bir köleyi veya konuşmasını bilmeyen bir yabancıyı çalarsa Şafî'ye göre, çalanın eli kesilir. Ebû Hanîfe'ye göre, kesilmez. Küçük hür çocuğu çalarsa el kesilmez. Mâlik'e göre, kesilir.

Hukukçular "etrafı çevrili yer" anlamında ihtilâf etmişlerdir. Dâvûd-ı Zahirî'ye göre: Mal nerede olursa olsun alanın eli kesilir.

Büyük bir hukukçu gurubu da: Elin kesüebilmesi için malın, koruma altına alınmış olmasını aramışlardır. Etrafı çevrili olmayan bir yerden mal almak el kesmeyi gerektirmez. Resûlüllah

(s.a.v) den rivayet olunduğuna göre:

"At çobanının eli, at ahırına (Tavlasına) girinceye kadar kesilmez. Atı tavlardan çalmışsa eli kesilir." [200] buyurmuşlardır. Bunun gibi, ariyet mal alan inkâr etse el kesme cezası tatbik edilmez. Ahined b. Hanbel'e göre, uygulanır.

Hırsızlığın tam meydana gelişinde etrafı çevrili olmanın derece ve miktarının ne olduğu konusunda hukukçular farklı görüştedirler. Ebû Hanîfe'ye göre: Etrafı çevrili olan malın kıymetinin az veya çok oluşu sınıra tesir etmez. Bütün malların sınırı aynıdır. Şafî'ye göre: Malın kıymetine göre malın etrafının çevrili olma şekli değişiktir, örfle çevre tesbit edilir. Odun talata gibi kıymeti az olan şeylerde etrafı çevrili olma gayet hafiftir. Pek muhkem olması istenmez. Altın, gümüş gibi kıymetli olan şeyler ise çok muhkem, çivili şeyler içinde saklanır. Odunun saklandığı yer ile altın ve gümüşün saklandığı yer bir olamaz. Tahtanın bulunduğu yerden alınması el kesmeyi gerektirir ama aynı yerden altın veya gümüşü alma el kesmeyi gerektirmez.

Kefen soyucuların eli de kesilir. Çünkü ölümler için muhafaza yeri örf gör, mezarlardır. Her ne kadar mezar ölümlerden başka şeylerin korunacağı bir yer değilse de. Ebû Hanîfe'ye göre: Mezar, kefenden başka şeyler için koruma yeri olmadığından kefen soyu-cunun eli kesilmez.

Bir kimse âdet üzere malını yürüten bir hayvan üzerine bağ-lasa, hırsız da kıymeti 4 dinar veya daha fazla olan bu malı hayvan üzerinden alsa eli kesilir. Sebebiyse: Âdet üzere bir yere konulan eşyayı çalmıştır. Hayvan sırtı, o mal için koruma yeridir. Hayvanı eşya ile beraber çalarsa, eli

kesilmez; zira eşyayı ve konduğu yeri-beraberce çalmıştır.

Altın ve gümüşten olan kapları kullanmak her ne kadar ya-saksa da mülkiyete konu olduklarından çalınmaları hâlinde hırsızın eli kesilir. İçinde yemek yenilsin, yenilmesin, yemek olsun, ol-masın önemli değildir. Ebû Hanîfe'ye göre: Bu tip kaplar içinde yemek veya içilecek su var iken çahnmışsa hırsızın eli kesilmez. Eğer içinde yemek ve su yok iken çahnmışsa eli kesilir.

İki şahıs hırsızlık işinde ortaklık etse de biri gözcülük yapıp diğeri de malı çalsa, malı alanın eli kesilir, gözcününki kesilmez. Yine iki şahıs hırsızlık yapmak için anlaşsalar da biri gözcü olsa mal almasa, diğeri de kollanıp gözetilmediği hâlde malı almasa o ikiden herhangi birinin eli kesilmez.

Şahıs, malın bulunduğu yere girse, orada malı harap etse, zarar ziyan verse malın bedelini öder, eli kesilmez. Hırsız cezalandırılınca elde bulunan mal ne kadar ise o mal sahibine verilir. Hırsız cezalandırıldıktan sonra, gider aynı malı konduğu yerden İkinci defa yine alırsa yine cezalandırılır. Ebû Hanife'ye göre: Aynı malı ikinci defa çalmada hırsız cezalandırılmaz. Hırsız çaldığı malı yok etse cezalandırılır ve çaldığı mal kadar borçlandırılır. Ebû Hanife'ye göre: Cezalandırıl ırs a malı ödemez, mal ödetilirse cezalandırılmaz. Malı çalman kimse, çalman malını hırsıza başlıysa hırsız yine cezalandırılır. Hibe cezayı düşürmez. Ebû Hanife'ye göre: Mal sahibi malı başlıyınca hırsızdan ceza düşer, eli kesilmez.

Mal sahibi elinin kesilmesinden afvederse afiv ile ceza düşmez. Safvan b. Umeyye ridâ (palto) sini çalan birini afvetti.

Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurdu:

"Allah benden afvetmedi ben de afvedemem, dedi ve elinin kesilmesini emretti.

[201]

Anlatıldığına göre, Hz. Muâviye'ye bir gurup hırsızlar getirilmiş, hepsim cezalandırılmış, son biri kalmış, o da cezalandırılmak üzere huzura getirilince şu şiiri okumuştur.

"Ey Emire'l-Mü'minin! Göz Önünde tatbik edilen cezadan sağ elimin kurtulması için afvına sığınıyorum.

Elim kesilip örtüldüğünde evet güzel olacak ama sen böyle kesilip güzel olan eli kötülükler yapan bu ele tercih etme.

Sağı ayrılan sol el ile dünyânın hayrı yoktur. Ve artık kötü gelir."

Bunun üzerine Muâviye,

- Arkadaşlarının elini kesmişken seni nasıl afvedebilirim, der. Hırsızın annesi:

- Onun bu günâhını da Allah'a tevbe edeceği günahları arasına bırak, der. Muâviye, de onu cezalandırılmaz. İşte İslâmiyette ilk terk edilen ceza bu hadisedeki cezadır.

El kesme cezası tatbikinde erkek, kadın, hür, köle, müslüman, kâfir hepsi müsavidir. Çocuğun, delinin hırsızlık yapmalarında elleri kesilmez.

Efendisinin malını çalan kölenin ve babasının malını çalan oğulun elleri kesilmez. Dâvûd-ı Zâhiri'ye göre: Bunların da eli kesilir.

[202]

İÇKİ İÇME VE CEZASI

Her sarhoşluk veren şarap, ekşitilmiş hurma suyu gibi şeylerin azı da çoğu da haramdır. İçen sarhoş olsun olmasın cezalandırılır. Ebû Hanife'ye göre: Şarap içen sarhoş olmasa da cezalandırılır. Ama sarhoş etmeyen, hurma suyunu içen, sarhoş olmadıkça cezalandırılmaz.

İçki içmenin cezası: Suçlunun elbisesi üzerinden vücuduna el ile vurulur. Bu konuda Resûlullah (s.a.v) den gelen hadîs-i şerifler gereği kendisini bu işten vazgeçirici sözler söylenir, nasihat edilir. Bir görüşe göre de, diğer cezalar gibi sopa ile dövülür. Bu ceza ve nasîhata rağmen vazgeçmiyorsa 40'tan 80 sopaya kadar dövülür.

Halk, içki içenin cezası hakkında ihtilâf edince Hz. Ömer en az 40 sopa vurmuş ve bu konuda sahabe ile müşaverede (danışmada) bulunmuş ve şöyle demiştir:

- Görüyorum ki, insanlar, içki içenin cezası hakkında farklı fikirdedirler. Bu hususta sizlerin fikirleri nedir?

Bu soru üzerine Hz. Ali,

- İçki içene 80 sopa vurulması fikrindeyim. Çünkü içki içen sarhoş olur, sarhoş olunca da ne söylediğini bilmez. Ne söylediğini bilmeyen iftirada bulunur. Binâenaleyh içki içenin cezası iftira edenin cezası gibi, 80 değnektir.

Bu fikirden sonra Hz. Ömer içki. içene 80 değnek vurmuştur. Bundan sonra da halîfeler 80 değnek cezasını tatbik etmişlerdir. Hz. Ali de şöyle demiştir.

- 80 değnek ceza tatbik edilen insanların öldüğünü gördüm. Kendimde bu kadar ağır cezayı uygun bulamıyorum. Zâten Resûlullah (s.a.v) den sonra böyle ceza uygulanmaya başlanmıştır. O zaman 40 değnek ceza veriliyordu. Ve esasen içki içen insan nefsinin yok etmiş demektir. Eğer ona 80-değnek vurulur, bunun sonucu ölürse diyeti gerekir. Diyet miktarında ise iki görüş var: 1-Bütün diyeti verilir. Çünkü cezalandırılmakta ileri gidilmiş. 2-Yarı diyeti verilir. Yarı cezası yani 40 değnek kat'îdir, diğer yan cezası ise (40 değneği) fazladır. Onun diyeti de tam diyetinin yarısıdır.

Bir şahıs şarap (içki) içmeye zorlansa veya haram olduğunu bilmiyerek içse cezalandırılmaz. Susuzluğu gidermek için içki içerse cezalan dinin*. Çünkü içki susuzluğu gidermez. İlaç maksadıyla içerse cezalandırılmaz. Belki onu içmekle hastalığından kurtulabilir. Sarhoş etmiyen hurma suyunu mubah diye inanır ve içerse cezalandırılır.

Yargılama usûlü: Sarhoş kimse sarhoşluk veren şeyi içtiğini ikrar veya irâdesi ile içki içtiğine dâir iki kişi şahitlikte bulunursa, sarhoş olduğu bilinmese de cezalandırılır. Ebû Abdillah'ız-Zübeyri'ye göre içki içen, sarhoş olduğu zaman dövülür. Sarhoş olmazsa dövülmez. Bu görüş yanlıştır. Çünkü esas olan sarhoşluk veren şeyin içilmeme sidir, içilince ceza gerekir. Hükümlerin uygulanmasında sarhoşun hükmü: Sarhoşluğu ile taşkınlık ediyorsa aklı başında sayılır. Zorla içki içirilen veya sarhoşluk vereceğini bilmediği bir içkiyi içen kimse hakkında, aklı başından giden düşünme kabiliyeti kalmıyan kimse hakkındaki muamele yapılır.

Sarhoşluğun tarifi konusunda ihtilaf mevcuttur. Ebû Hanî-fe'nin fikrine göre: Aklî kabiliyeti gideren, kişiyi gök ile yeri annesiyle karısını ayırt edemeyecek bir hâle getiren miktarca içme, sarhoşluktur.

Şâfîilerin tarifine göre: Sarhoşluk: Kişiyi intizamsızca konuşuran, kötü hareketler yaptırın, sallana sallana yürüten durum olur. Yaptığı kötü

[203]

hareketler toplanırsa bu durumlar sarhoşun tarifini verir. Bundan daha ileri giderse o da artık sarhoşluğun ileri derecesidir.

ZİNA İFTİRASI (KAZF) VE LA'NETLEŞME (LİAN) CEZALARI

Zina iftirasının cezası 80 değnektir. Âyet-i kerîme ve hadîs-i şerîfte bu konuda hüküm vardır, icma'da da bulunulmuştur. 80 değnekten az veya çok olamaz. İnsanların hakkını ihlâlin sonucu uygulanır. İftiraya uğrayan isterse zina iftirası edene bu ceza tatbik edilir, afvederse ceza düşer. İftira edilen şahısta 5 şart, iftira edende 3 şart bulunursa cezanın tatbiki zarurî olur.

Zina iftirası edilendeki 5 şart: Akil, balıĝ, müslüman, hür, namuslu bir kimse olmasıdır. Zina iftirası yapılan çocuk, deli, köle, zina cezasına çarptırılmış namusu iyi olmayan biri ise, böylele-rine iftira eden, cezalandırılmaz. Fakat insanlara sıkıntı verdiğinden ve dilini iftiralara alıştırdığından ta'zir edilir.

Zina iftirasında bulunan kimsedeki 3 şart: Âkil, balıĝ, hür olmasıdır. Küçük veya deli ise cezalandırılmaz. İftira eden köle ise hür kimsenin cezasının yansı olan 40 sopa atılır. Kâfir iftiracı, müslüman gibi ceza görür. Kadın ve erkek iftiracı da aynı cezaya (80 değneye) çarptırılır.

Zina iftirası eden şahıs fâsik sayılır, şahitliği kabul edilmez. Tevbe ederse şahitliği kabul edilir. Ebû Hanîfe'ye göre: Cezalandırılmadan önce tevbe ederse şahitliği kabul edilir. Cezalandırıldıktan sonra tevbe ederse şahitliği kabul edilmez.

Livâta ve hayvanla temasta bulunma iftiraları yapanlar da zina iftirası yapanlar gibidirler. Onlar gibi cezalandırılmaları şarttır. Küfür, hırsızlık gibi iftiraları yapanlar cezalandırılmazlar, ama insanlara sözle sıkıntı verdiklerinden ta'zir cezası verilir.

Zina iftirası açık ifâdelerle olur: "Ey zinakâr", "Sen zina yaptın", "Seni zina yaparken gördüm." gibi sözlerle olur. Eğer "Ey fâcir", "Ey fâsik", "Ey Lûtî" sözlerini söylemişse bu sözlerde birden fazla mânâyâ ihtimâl olduğundan kinayeli sözlerden sayılır. Zina iftirasını kasdetmişse de cezalandırılması gerekmez. Bir şahıs "Ey Âhır (Zina ve fisk u fucûr edici)" demişse, bâzı Şâfiîlere göre kinayeli söz sayılır. Çünkü görüldüğü gibi birkaç mânâyâ ihtimâlî vardır. Bâzı Şâfiîlere göre de açık ifâde olup söyleyenin cezalandırılması gerekir. Hadîs-i şerîfte de, "Çocuk, yatakta bulunana aittir. Zina yapan da (Âhır) taşlanır, cezalandırılır."1' Duyurulmuştur.

İmam Mâlik, zina iftirası konusundaki kinayeli sözleri de açık sözler gibi kabul eder, cezanın tatbiki gerekeceğini belirtmiştir. Öfke veya sükûnet hâlinde bir kimsenin,

- Sen zina yaptın, sözü tarizdir.

- Ben zina yapmadım, şeklinde verilen cevâb, tarize cevaptır. Şâfiî ve Ebû Hanîfe'ye göre: Tarizde bulunan, zina iftirasında bulunmak istememişse cezalandırılmaz.

- Ey zinâkar çocuĝu, demişse o şahsın kendisine değil de baba ve annesine zina iftirasında bulunmuştur. Baba ve annesinin her ikisi veya biri cezalandırılmasını isterse, iftira eden cezalandırılır. Her ikisi de ölü iseler, onlardan mirasçılarına dâva hakkı mîrâş olarak geçer. Cezalandırılmasını mirasçılar ister. Ebû Hanîfe'ye göre: İftira cezasını isteme hakkı mîrâş olarak geçmez.

Zina iftirasına uğrayan, mal karşılığında sulh olmak isterse bu caiz değildir.

Bir kimse babasına iftira ederse cezalandırılır. Oğluna iftira ederse cezalandırılmaz. Zina iftirası yapan cezalandırılmadan, zina iftirası yapılan zina

etse de iftiranın cezası düşmez. Ebû Hanîfe'ye göre: Düşer. Bir erkek karısına zina isnâd ederse, La'netleştikten sonra erkek cezalandırılır. [\[204\]](#)

Lİ'AN (LA'NETLEŞME)

Cuma mescidinde, minber üstünde veya yanında hazır bulunan Hâkim ve en az 4 şahit Önünde bir erkeğin:

fi) Neseî, talâk 48, 49, 84. Buharî, hudûd 23, ahkâm 29. vs.

- Allah'ı şahit tutarım ki "Karım falan kimse ile zina etmiştir. Dediğim sözde muhakkak ben doğru söyleyenlerdenim."

Çocuğunun babası olmadığım da belirtmek istiyorsa,

- "Ye şüphesiz şu çocuk da benden değil, zina mahsûlüdür," dese ve bu sözleri dört defa tekrar etse, beşinci de,

- "Şayet karıma yaptığım bu isnatta yalancı isem Allah'ın lâ'neti üzerime olsun" der, la'netleşme işi tamamlanır. Kocadan iftira cezası düşer. Ve karısına bu sözler sonucu zina cezası tatbik edilir. Ancak kadın da kocasına karşı la'netleşirse ve;

- "Allah şahidimdir ki kocam olan şu şahıs benim falanla zina yaptığım hususundaki isnadında yalancıdır. Ve şu çocuk zina mahsulü değil, kendi çocuğudur", der aynı sözü dört defa tekrar eder, beşincide,

- "Şayet kocam bana isnâd ettiği hususta doğru ise Allah'ın gazabı üzerime olsun" derse, zina cezası artık kadından da düşer. Çocuk babasından alınır. Karı ile koca arası da ebedî olarak ayrılmış olur.

Hukukçular, ayrılık hususunda ihtilâflıdır. Şâfiî'ye göre: Yalnız kocanın la'netleşmesiyle ayrılık meydana gelir. Mâîk'e göre: Karı ve kocanın her ikisinin birden la'netleşmesiyle ayrılık meydana gelir. Ebû Hanîfe'ye göre: Hâkim ayrılık kararı verene kadar, karı ve kocanın la'netleşmeleri ayrılıklarını meydana getirmez.

Kadın, kocasına zina iftirasında bulunursa iftira cezası tatbik edilir. La'netleşmez. Koca la'netleşmeden sonra yalan söylediğini belirtirse çocuk kendinin olur ve iftira cezasına çarptırılır. Şâfiî'ye göre: Karısı helâl olmaz. Ebû Hanîfe'ye göre: Helâl olur.

Ahkâm-ı Sultaniye [\[205\]](#)

CÜRÜMLERDE (ŞAHIS ALEYHİNE İŞLENEN SUÇLARDA) KISAS VE DİYET (BEDEL) CEZALARI

Şahıslara karşı işlenen cürümler üçtür:

- Kasden adam öldürme,
- Hatâen adam öldürme,

Birden fazla şahıslar müştereken öldürmüşlerse hepsinin de kısas edilmeleri gerekir. Kısastan afvedilirlerse hepsi birlikte bir diyet cezası verirler. Öldürülenin mirasçıları birden fazla katilden istediklerini kısastan afvederler. Afvedilmeyenler öldürülür. Hepsini afvederlerse hepsi bir tek diyet bedeli öderler. Aralarında ölünün diyeti taksim edilir. Ona göre cezalarını öderler. Katillerden bâzısı öldürülenin boğazını keser, bâzısı yaralar veya ezâ cefâ verirse, kısas cezası boğazlıyan kimseye verilir. Yaralıyan ve ezâ cefâ verene bedel cezası verilmez. Yaralamada müessir fiil hükmü uygulanır. (Yani yaralamanın diyeti ne ise o ceza verilir.)

Bir şahıs, bir topluluğu veya birden fazla şahsı öldürürse; ilk öldürdüğü şahsa karşılık kısas cezasına, diğerlerinin de bedellerini ödemeye mahkûm edilir. Ebû Hanife'ye göre; hepsi için kısas edilir. Diyet cezası verilmez. Birden fazla şahsı bir anda öldürmüş-se, ölülerin sahipleri aralarında kur'a çekerler, kurayı çeken kimselerin ölüsüne karşılık kısas cezası verilir. Ölülerin sahipleri, aralarında birine kısas hakkını teslim razı olursa, o şahsın ölüsüne karşılık kısas cezasına, diğerleri için de malından diyet, bedel, cezası alınmasına hükmedilir.

Bir şahıs, emri altındakine adam öldürmeyi emretse, kısas cezası emir veren ve emir alanın her ikisine de uygulanır. Emir veren kendisine itaat edilmesi gereken şahıs değilse, kısas cezası yalnız emir alana verilir. Emir veren, kısas cezasına çarptırılmaz.

Bir kimse adam öldürmeye zorlansa kısas cezası zorlayana verilir. Zorlanana kısas cezasının gerekip gerekmediğinde iki görüş vardır. Bir görüşe göre: Ona da kısas cezası verilir. Diğer görüşe göre; verilmez. [\[207\]](#)

ŞAHISLARA KARŞI İŞLENEN MÜESSİR FİLLER VE CEZALARI

a) Organların kısasına gelince: Her âzâ eklem yerinden kesilir. Ele karşı, el, ayağa karşı ayak, parmağa karşı parmak, parmak uçlarına karşı parmak uçları, dişe karşı diş ve benzeri şekilde organ kısası yapılır. Sağa karşılık sol organ, yüksek olan düşük olanla, azı diş ön dişe karşılık, Ön ikinci diş ön dördüncü dişe karşılık, dişi olan dişi olmayana karşılık, sağlam el sakat ele karşılık konuşan dil konuşmayan dile karşılık kısas edilemez.

San'atkâr ve kâtibin eli san'atkâr ve kâtip olmayanmkinde karşılık kısas edilir. Göze karşı gözde, sağlam göz şaşığı göze ve gece görmeyen göze karşılık kısas edilir. Gören göz veya sakat el ancak benzeri göz ve elle kısas edilir. Kökü alan burun koku almayan buruna, duyan kulak duymayan kulağa karşı kısas edilir. İmam Mâlik aksi fikirdedir. Arap olan Arap olmayana, şerefli asil kimse bayağı kimseye karşı kısas edilir.

Bu sayılan cezaların kısası afvedilirse ceza bedele (diyete) dönüşür. İki elin bedeli tam diyetdir (100 deve). Bir elin bedeli yarı diyet, her bir parmağa 10 deve bedeli verilir. Bir parmak ucuna karşılık üç deve ve bir devenin üçte biri, yalnız baş parmağın ucuna karşılık beş deve, iki elin bedeli iki ayağın bedeli gibidir. Yalnız ayak parmak uçlarının diyeti elinkinden ayrı olup her parmak ucu için beş deve diyet gerekir. İki göze birden tam diyet (100 deve) bir göze ise yarı diyet cezası vardır. Şaşığı olanla olmayanın üstünlüğü, farkı yoktur. Mâlik'e göre; bir şaşığı göze tam diyet vermek gerekir. Dört göz kapağına tam diyet, her birine ise dörtte bir diyet cezası vardır. Buruna karşı tam diyet, iki kulağa karşı tam, bir kulağa karşı yarı diyet, dile karşı tam, iki dudağa karşı dörtte bir, her bir dişe karşı beş deve diyet cezaları vardır. Ağızdaki dişlerden hiçbiri diyetçe diğerinden farklı değildir, iştirme kabiliyetini giderme tam diyeti, iki kulağı kesmek ve iştirme kabiliyetini gidermek ikitam diyeti, burnu kesmek ve koku alma kabiliyetini gidermek iki tam diyeti, konuşma kabiliyetini gidermek bir tam diyet, dili kesip konuşma kabiliyetini giderme bir tam diyet, akli kaybettirmek bir tam diyet, erkeklik uzvunu koparma bir tam diyet cezalarını gerektirir. Husyeler, zeker hepsi birdir. Ebû Hanife'ye göre: Erkeğin organlarının diyeti hâkimin vereceği karara bağlıdır. Kadının, kadınlık uzvunu tam kesme bir tam diyet, bir tarafını kesme yarı diyet, kadının göğüslerinin ikisini kesme tam, birini kesme yarı diyet cezalarını gerektirir. Erkeğin göğüslerini kesme karara bağlı, bir fikre göre de bir tam diyet cezasını gerektirir. (Buralardaki söz konusu bir tam diyet: 100 deveden ibarettir.)

b) YARALAMA:

1- Yaralamanın ilki basit yaralama ki deri çizilip de kan çıkmamasıdır. Kısas ve diyeti yoktur. Karara bağlıdır. Bu nevi yaralamaya Harîsa denir.

2- Dâmiye denilen yaralamadır. Derinin çizilip, kan çıkıp akması hâli. Bu nevi yaralama da kısası gerektirmez, ceza karara bağlıdır.

3- Dâmiğa denilen yaralama: Derinin çizilip, kan çıkıp akma-masıdır. Cezası karara bağlıdır, kısas ve diyet gerekmez.

4- Mütelâhime denilen yaralama: Deri ile birlikte biraz da etten kesmedir. Cezası karara bağlıdır.

5- Bâziğa: Derinin ete kadar soyulması. Cezası karara bağlıdır.

6- Sumhâk denilen yaralama: Etin kemiğe kadar kesilip kemik yüzünde yalnız bir ince zarın kalmasıdır. Cezası karara bağlıdır. Karar veren hâkim yaranın ağırlık derecesine göre kıymet takdir eder.

7- Mûziha veya Mudîha: Derinin, etin ve kemik üzerindeki zann tamamen kesilmesi ve kemiğin de varılmasıdır. Bu nevi yaralamanın cezası kısastır. Aivederse beş deve diyet cezası vermek gerekir.

8- Hâşime: Kemik dahil, üzerindikilerin hep kesilmesidir. 10 deve diyet cezası vardır. Bu derecede yara alan, yaralıyanın kısasını isteyemez. Eğer yaranın mûziha yarası olarak kabulünü, do-layısıyla suçlunun kısas ile cezalandırılmasını isterse, bu isteği kabul edilmez. Kendisine beş deve fazla verildiği belirtilir. Mâlik'e göre; Hâşime yarasının cezası da karara bağlıdır.

9- Münakkile: Kemiğin tamamen kesilip yerinden ayrılması, yaranın tedavisi, kemiğin yerine getirilmesine bağlıdır. Bu tip yaralamanın diyeti 15 devedir. Yaralı, yarayı Mûziha yarası kabul edilip kısas isterse, kendisine 10 deve fazla diyet verildiğinden isteği kabul edilmez.

10- Me'mume: Damiğada denilir. Kafanın derisini, kemiğini ve beyin zarını yarıp dimağa, beyne kadar ulaşan yaradır. Diyeti üçte bir diyetdir.

Vücutta İka edilen yaralar ise; bunlarda bir ceza verilmez. Ancak karın boşluğuna ulaşan bir yaralama ise üçte bir tam diyet cezası vardır. Vücutta yapılan yaralamalardan yalnız yedinci dereceden yaralama olan Mûzihaya kısas uygulanır. Burada da yine kısası tatbik hâkime aittir.

Bir kimse bir şahsın âzalarının birçoğunu keser, yaralar meydana getirirse her organın (iyi olursa) ayrı ayrı diyeti gerekir. Vücûdunun yarısını kesmişse tam diyet cezası verilir. Organların kesilmesi sonucu iyi olmadan ölürse tam diyet gerekir. Organların cezası düşer. Yaralardan bir kısmı iyi olduktan sonra kişi ölürse, iyi olmayan yaralar yüzünden öldüğü için yine tam diyet cezası gerekir. Ayrıca her organın da diyeti alınır. Ahrasm dili, sakat olanın eli, fazla parmağın, görmeyen gözün yaralanmasında ceza, hâkimin kararına bağlıdır. Yaralanan köle ise, yaralanmadan önceki kıymeti ile yaralandıktan sonraki kıymeti arasındaki fark onun diyetidir. Yaralandıktan sonra köle olmuşsa yaralanmadan ne kadar eder? Yaralandıktan sonra ne kadar ederse? Bu iki fiyat farkı diyetini teşkil eder.

Bir şahıs, kadının karnına vurmak suretiyle cenini düşürür-se, düşüren kadın hür kadın ise çocuk düşürtenin âkileleri (akrabaları) gurre cezası yani

bir erkek veya kadın köle bedeli vermek zorundadır. Çocuk düşüren köle ise, annesinin kıymetinin onda biri (1: 10) diyet bedeli olarak verilir. Çocuğun dişi veya erkek olması farketmez. Düşen cenin ise ses çıkarıyor, ağlıyorsa sonra da ölmüşse tam diyet cezası gerekir. Dişi ve erkek oluşuna göre de diyet değişmez.

c) Buraya kadar sözü edilen kasden veya hatâen adam öldüren her şahsın, diyet cezasından başka bir de keffâreti katil cezaları vardır. Ebû Hanîfe'ye göre, yalnız hatâen adam öldüren için keffâreti katil gerekir, kasden adam öldüren için keffâret gerekmez.

Keffâret: İş görmeye engel ayıplardan uzak olan, müslüman bir kadın veya erkek köle âzâd etmektir. Buna imkânı olmazsa peş peşe 60 gün oruç tutmak, buna da imkânı yoksa Şafîî'nin bir görüşüne göre 60 fakirin iki vakit karnını doyurur, diğer görüşüne göre: Bir şey gerekmez.

Bir topluluk diğer topluluk hakkında adam Öldürme dâvasında Kasâme de bulunurlarsa ve dâvalarına yarayıcı deliller de varsa davacıların dâvası kabul edilir. Davacıların sözleri esas alınır. Dâvâcı topluluğuna 50 yemin ettirilir. Kısas cezası olmaksızın ölenin diyet cezasının davacılar verilmesine hükmedilir. Dâvâcı topluluğunun tamamı veya bir kısmı yeminden kaçarlarsa, karşı dâvâlı tarafa 50 yemin yaptırılır ve berâeÜerihe karar verilir.

Bir şahsın veya organın kisası gerekince, bu cezanın yerine getirilmesinde yalnız ölünün veya yaralının velileri ve kendileri istekte bulunmazlar. Halîfe de cezanın yerine getirilmesine izin verecektir. Organların kisasında halîfenin izni mutlaka istenmez. Başkasını da görevlendirebilir. Kısas masrafları, kime kısas cezası tatbik ediliyorsa onun malından alınır. Kim için kısas yapılıyorsa ondan alınmaz. Ebû Hanîfe'ye göre; kim için kısas yapılıyorsa onun malından alınır. Kısas yapılanın malından alınmaz. Bir insan kısas ediliyorsa bizzat halîfenin kendisi kısası tatbik eder. Öldürülecek şahıs o anda hazır değilse halife, imzalı bir emri kendine âit bir kılıçla yollar, Öldürülmesini ister.

Kısas hakkı sahibi can veya organ kısas veya diyetinde tek başına kalır ve mazereti sebebiyle halîfeye durumu arz edemezse, tek başına kısas işlerini yürütür ve diyetini alırsa herhangi bir sorumluluğu yoktur. [\[208\]](#)

C- DİĞER SUÇLAR - KABAHAHLER VE TA'ZİR CEZALARI

Hakkında ceza konulmamış işlerin yapılması hâlinde yapanı edeblendirmek için. konulan cezalardır. Ta'zir fiilin ve failin durumlarına göre değişir. Ta'zir cezaları bir bakıma faili doğru yola getirmeye, kötü işlerden uzaklaştırmaya yarıyan, kabahate göre takdir edilen bir cezadır. Ta'zir cezaları ne yönden asıl cezalardan ayrılır.

a) Heybetli olan temiz ruhlu insanları yola getirme, kötü ruhla, hezeyanda bulunan sefih insanlar yola getirmekten daha kolaydır. Hadîs-i şerifte de,

"Azametlilik yapan kimselere hatâlarını, düşüklüklerini söyleyiniz." [\[209\]](#) buyurulmuştur. İnsanların içtimaî, insanî durumları farklıdır. Takdir edilen asıl cezalar için aynı derecede uygulanırsa da ta'zir cezalarıyla cezalandırmada eşitlik yoktur. İçtimaî durumu yüksek olanın cezalandırılması, yaptığı işten kaçınması içindir. Ondan aşağı seviyede olanın ta'zir cezasına çarptırılması hâlini düzeltmesi için biraz daha ağırdır. Ondan da aşağıda olanın ta'zir cezasına çarptırılması; kazif ve sövme mâhiyetinde olmayan, alay maksadıyla sarfettiği sözlerin önüne geçmek için daha ağırdır. Bundan da aşağı seviyede olan kimse, ta'zir cezası yerine yapmış olduğu kötü işe göre; bir süre hapse atılır. Bir kısmı 1 gün bir kısmı daha çok hapsedilir.

Şafîî'nin talebelerinden Ebû Abdülâh Zübeyrî'ye göre: Durumunu tedkik, suçunu araştırmak için 1 ay hapsedilir. Kötülükten vaz geçirilmesi için 6 ay hapsedilir, der. Bundan da uslanmıyor, insanları bu kötülüklerle çekiyorsa veya kötü işlerle insanlara zarar veriyorsa sürgün edilir. Sürgün etmenin müddeti konusunda ihtilâf vardır. Şafîî mezhebinin esaslarından anlaşılana göre, zinadaki sürgün cezasına eşit olmaması için 1 yıldan az sürgün edilir. 1 günlük sürgün de olabilir. Mâlikî mezhebine göre; kötülüklerden önleme sebeplerine göre 1 yıldan fazla da sürgün edilir.

Sürgünle de yola gelmemişse, daha aşağı seviyede birisi ise kötü işlerine göre dövülür. Halkı korumak, kendine sıkıntı vermek ve yola getirmek bakımından ne kadar dövmek gerekiyorsa o kadar dövülür. En fazla miktarının ne olduğu konusunda hukukçular farklı görüştedir.

Şafîî mezhebine göre ta'zir cezası ile dövmenin en fazla sınırı, hür kimseler için 39 sopadır. İçki cezasının en azından daha az olması için. Hür kimseye 40, köle olana 20 sopa vurulmaz. Ebû Hanîfe'ye göre, hür ve köle için ta'zir cezasının son haddi 39 sopadır. Ebû Yusuf a göre, en son miktar 75 sopadır, Mâlik'e göre âzamisi için bir sınırlama olmaz, en çok had cezasını dahi geçebilir. Ebû Abdullah ez-Zübeyrî'ye göre, bu mevzuda her günah, o cinsten cezası belli olan suçlara göre ayarlanır ve cezası ona göre verilir. Ama en son haddi 75 sopadır. Zina iftirası cezasından 5 sopa daha azdır. Ta'zire esas olan günâh, zinaya götürücü bir fiil de kadın-erkek münâsebeti henüz tesis etmemişse, ta'zir cezasının en fazlası olan 75 sopa vurulur. Kadınla erkek arasında bir örtü var, kalın bir engel yoksa, henüz teşebbüs hâlinde olup zina için bir işlem yapmamışlarsa 60 değnek vurulur. Kadın - erkek zinaya teşebbüs etmemişlerse 40 değnek, kadın - erkek bir evde üzerlerinde elbiseleri olduğu halde bulunurlarsa 30 değnek, kadın - erkek bir yolda birbiri ile konuşur bulunurlarsa 20 değnek vurulur. Erkeğin kadını takip ettiğini bulurlarsa bir ceza verilmez. Kadın erkeğe, erkek kadına konuşmadan bir takım işaretler yaparlarsa 10 değnek vurulur.

Ebû Abdillâh, zinaya götürücü fiillerde böyle düşündüğü gibi, el kesmeyi gerektirmeyen hırsızlık ve hırsızlığa teşebbüslerde de şöyle der:

Etrafi çevrili olmayan bir yerden hırsızlığa esas olan miktardan başka bir mal alırsa, en yüksek ta'zir cezası olan 75 değnek vurulur. Etrafi çevrili yerden muayyen miktardan az mal alırsa 60 değnek, etrafi çevrili olmayan yerden muayyen miktardan az mal çalmışsa 50 değnek vurulur. Mali etrafi çevrili yerde toplamış da götürmeden orada geri alınmışsa 40 değnek vurulur. Etrafi çevrili yeri gözetler, içeri girer hiçbir mal almazsa 30 değnek; evi, etrafi, çevrili yeri gözetler, içeri girmezse 20 değnek vurulur. Gözetlerken, kapıyı açarken yakalanırsa 10 değnek vurulur.

Hırsızla beraber bir de gözcü veya malı bekleyen biri bulunursa durumu araştırılır ve fiili bu sıra içerisindeki fiillerden birine uyan hâli varsa ona göre, yoksa başka şekilde cezalandırılır. Ta'zir cezasına çarptırılması uygun görülüyorsa, delil de olmasa gerekli ceza düşünülür ve tatbik edilir. İşte buraya kadar olan ve asıl cezalardan ta'zir cezasını ayıran birinci fark budur.

b) Asıl cezaları (Nasslarla sabit olan cezalan) afvetmek, şefaataçi olmak caiz değilse de ta'zir cezalarında af ve şefaataçi olma caizdir.

1- Ta'zir cezası devletin hakkı, idarenin varlığını kuvvetlendirmenin bir hükmüdür. İnsanların hakkına âit ceza değildir. İdare makamını işgal eden şahıslar, afvetme ve ta'zir cezası vermeden hangisini uygun görürse onu uygular. Allah'tan günahların afvını isteyen kimse bu hususta şefaataçi de olabilir. Resûüllâh (s.a.v) den şu hadîs-i şerif rivayet edilmiştir:

"Benden şefaati olmamı isteyin. Allah Teâlâ kulu ve Resulünün dilinden çıkanı afvedeceğine dâir hüküm verdi." [210]

2- Ta'zir cezası, insanın hakkı ile ilgili ise, (sövme, kötü söz söyleme suçlarının cezasında olduğu gibi) Hakkı ihlâl edilen, sövülen veya dövülenin, suçlunun cezalandırılmasını istemek hakkıdır. Devletin hakkı İse, hatalı şahsı düzeltmek, güzel ahlâklı yapmaktır. Bu durumda ta'zir cezasını vermeye yetkili makam, dövülen veya sövülenin hakkını, suçluyu afvederek düşüremez. O takdirde dövenden ve şovenden hakkını almak, suçluyu cezalandırmak bu işlere bakan yetkilinin mecburî görevidir. Dövülen veya sövülen afvederse, yetkili makam mağdurun suçluyu afvetme-sinden sonra, suçluyu cezalandırmayı uygun görüyorsa cezalandırır, afvetmeyi uygun görüyorsa afveder.

Dövülen döveni, sövülen söveni yetkili makam önüne gitmeden afvederse, insan haklarını ihlâl eât konulan ta'zir cezası düşmüş olur. Devletin hakkının düşüp düşmediğinde ihtilâf mevcut olup bu konuda iki görüş vardır. Ebû Abdillahi'z-Zübeyrî'ye göre: Devletin hakkı düşer, yetkili makam ve suçluyu cezalandıramaz. Çünkü daha ağır olan zina iftirası cezası afvile düşünce, halifenin koyduğu ta'zir cezası haliyle af ile düşer. Meşhur olan görüşe göre: Duruşmadan önce hakarete maruz kalanın afvetmesi Devlet hakkını düşürmez. Duruşmadan sonraki afvını düşürmediği gibi.

Kazif cezasını afta da iki noktada ayrılık vardır. Birincisi: Çünkü kötü yolda olan şahsı düzeltme âmminin yararı içindir.

Söz gelişi, baba ile oğul birbirini dövse ve birbirine sövse oğlu olması sebebiyle baba ta'zir cezasına mâruz kalmaz. Ana-Babasını döven ve onlara söven oğul ta'zir cezasına mâruz kalır. Aynen oğlunu öldüren babanın öldürülmemesi gibi. Halbuki babasını öldüren evlad Öldürülür. Babanın ta'zir cezasıyla cezalandırılması Devletin siyâsetine aittir. Oğlu hakkında kötü muamele yapan babayı da doğru yola getirmek için ta'zir cezası verilir. Bu arızî bir cezalandırma olup, asıl evlâdını haklı yere dövmenin veya sövmenin sonucu değildir. İkincisi, yetkili olan idare âmiri suçluyu af-vetme ile mağdur kalandan ayırabilir. Çocuğun ta'zir cezasına çarptırış baba hakkıyla Devlet hakkı arasında müşterektir. Müştereklik arzeden ta'zir cezalarında Devlet tek basma suçluyu afvedemez. Hakkı olanın da afV hususunda muvafakat göstermesi gerekir. Babanın muvafakatini almadan babayı döven veya ona söven oğlun ta'zir cezasını Devlet afvedemez. Asıl cezalarla ta'zir cezaları arasındaki ikinci fark budur.

c) Cezaları infaz ederken ceza gören ölür veya vücudunda bâzı arızalar meydana gelirse bunların diyet ve kisası olamaz. Ta'zir cezaları infaz edilirken suçluda bir takım arızalar, Ölüm ve şâire zuhur ederse onun tazmini gerekir. Hz. Ömer bir kadim ta'zir cezasıyla korkuttu, karnı yaralandı ve çocuğunu ölü olarak düşürdü. Hz. Ali'ye durumu danıştı, Hz. Ali de Ölü çocuğun diyetini gur-resini Ödemesini belirtti.

Ta'zir cezasından doğacak diyet cezalarının kimin tarafından ödeneceğinde ihtilâf vardır. Bir fikre göre, cezayı tatbik eden vazifeli memurun yakınları tazmin eder. Bir fikre göre de hazîne Öder. Keffâret gerekiyorsa birinci fikir kabul edilirse akrabası verir, ikinci görüş kabul edilirse iki fikir ortaya çıkar. Keffâret, görevlinin malından verilir. İkinci görüşe göre: Keffâret de hazineden verilir. Söz gelimi, bir öğretmen, terbiyelensin için normal ölçülerle talebesini döver, bu dövme de ölüme sebep olursa, diyeti, öğretmenin yakmlarınca, kefTareti ise kendi malından ödenir. Kocasından kaçman kadim dövme kocanın hakkıdır. Kocanın dövmesiyle kadın ölürse diyetini kocanın akrabası verir. Şayet kadının ölümünü kasketmişse o zaman koca kisas cezası görür.

Ta'zir cezasında dövmenin şekli ve ne ile dövüleceği hususu ise: Değnekle, düğümsüz kamçıyla, köşesiz değneğe benzer şeylerle dövülür. Düğümlü kamçıyla dövülmesi konusunda fikir ayrılığı vardır. Zübeyrî dövülebilir, der. Vurulacak miktar cezalardaki miktardan fazla ise kan akıncaya kadar vurulur. Şafî'nin talebelerinin pek çoğu düğümlü kamçıyla dövmeyi mahzurlu görürler. Çünkü ta'zir cezalarından daha ağır olan asıl cezalarda düğümlü kamçı ile dövme sakıncalı olunca, ta'zir cezasının infazında daha fazla sakıncalıdır. Kan akıtmaya kadar dövme doğru değildir.

Her organın cezadan payını alması bakımından, ölüme götürücü hassas bölgeler hariç, vücûdun her tarafına dövme cezası tatbik edilir. Vücûdun yalnız bir yerine bütün ceza tatbik edilmez. Şafî mezhebi hukukçularının çoğu vurma cezasının vücûda taksimi fikrindedirler. Hepsini bir yere vurulmaz derler. Zübeyrî, aksi görüştedir. Bir bölgeye de bütün ceza uygulanabilir. Çünkü vücûdun bütün yerlerinden ta'zir cezası düşürülürse bâzı organlarından da ceza düşürülebilir der.

Asıl cezalar bunun aksinedir. Ta'zir cezası olarak bir kimse diri olarak ölmeyecek şekilde asılabilir. Resûlullah (s.a.v) da Ebû Nâb isimli birini diri olarak ceza için asmıştır. Asılma cezasında yemesine, içmesine, ibâdetine devam eder, engel olunmaz. Böyle bir cezanın süresi 3 gün geçemez. Ta'zir cezasının infazında avret mahallini örten elbise hariç soyulabilir, mükerrer suç işlemiş tevbe etmemişe suçu halka ilân edilir, kendisi de halk içinde dolaştırılır. Saçı kesilebilir, sakalı kesilemez. Yüzüne kara çalınmasına bir çok hukukçu taraftardır. Bâzıları ise kara çalma doğru değildir,

derler. [211]

YİRMİNCİ BÖLÜM

Belediye İşleri - İyilikleri Emir Ve Kötülüklerden Nehiy

A- MUHTESİB (BELEDİYE GÖREVLİSİ) VE FAHRÎ MEMUR (MÛTETAVVÎ) NEDİR?

Hisbe: İyilikler yapılmaz olduğunda, iyiliklerin yapılmasını emretmek, kötülükler yapılır olduğunda yapılmasını önlemek, nehyetmektir. Âyet-i kerîmede de,

"Sizden öyle bir cemâat bulunmalıdır ki onlar herkesi hayra çağırınsınlar, iyiliği emretsinler, kötülükten vaz geçirmeye çalışsınlar." (K. K. 3: 104) buyurulmuştur. Bu işi yaptırana Muhtesib denir. Nafîle işleri yaptırana Mûtetavvi (Fahrî memur) denir. İkisi arasında 9 fark vardır:

1- İdareci, resmî memur olması sebebiyle farz işleri yaptırma Muhtesibin (Belediye görevlisinin) görevidir. Farz-ı kifâyeler dâhil nafîle işleri yaptırma da Fahrî memurun görevidir.

2- Muhtesibin (Belediye işleri görevlisinin) farz olan işleri yaptırması resmî görevidir. Bu işlerde tasarruf hakkı vardır. Görevini bırakmaz, başka şeylerle uğraşamaz. Fahrî memur ise işleri nafîlelerden olduğundan onun yerine başka işlerle de uğraşabilir.

3- Muhtesib, duyulan zaruret üzerine tâyin olunmuştur. Mûtetavvi (Fahrî memur) ise böyle bir istek ve zaruret üzerine tâyin olunmamıştır.

4- Muhtesib kendisini tâyin edene cevab vermek, emirlerini yerine getirmek zorundadır. Fahrî memur ise cevab vermek, emirlere uymak zorunda değildir.

5- Muhtesib, açık kötülüklerden, terk edilen iyiliklerden bahseder ki kötülüklerin kalkmasını, iyiliklerin yapılmasını ve yayılmasını sağlayabilsin. Fahrî memur ise bu türlü kötülükler ve iyiliklerden bahisle yapılmamasını veya yapılmasını başkasına emre demez.

6- Muhtesib, kötülüklerin Önlenilmesi ve iyiliklerin yapılmasının temini hâlinde yardımcıları kullanabilir. Kötülükleri yenmede, iyilikleri yapmada resmî görev yaptığından yardımcıları alma yetkisi vardır. Fahrî memurun görevine giren işleri yaptırması için yardımcı alması doğru değildir.

7- Muhtesib, açık görünen kötülükleri yapanı, suçlar için belirtilen cezaları geçmemek üzere ta'zîr cezâsiyle cezalandırır. Se-vab, nafîle işleri yaptıran Fahrî memur ise kötülüğe benzer işleri yapana ta'zîr cezası veremez.

8- Muhtesib, gördüğü iş karşılığı hazineden maaş alır. Fahrî memurlar kötülükleri önlese, iyi işler yaptırsa da maaş alamaz, çünkü yaptığı işleri karşılıksız, fahrî olarak yapar.

9- Muhtesib, dinî hükümler dışında örfe âit hususlarda içtihadıyla hareket edebilir. İnisyatifini kullanır. Sokaklarda oturma, işgal etme, sokaklara saçaklar, balkonlar çıkartmak gibi hususlarda görüşü ne ise onu uygular. Bu yetki nafîle işleri yaptıran Fahrî memurda yoktur.

Muhtesible Fahrî arasındaki fark belli başlı olarak bu 9 tanesidir.

Muhtesibin şartları: Hür, âdil, dinî konularda görgü, cesaret ve sertlik sahibi, açık kötülükleri bilen biri olmalıdır. Şafî'nin hukukçu talebeleri, muhtesibin, hukukçuların hakkında ihtilâf ettiği kötülüğü insanlara yaptırıp yaptırmamada kendi re'y ve içtihadıyla hareket edebilir mi, edemez mi, konusunda ihtilâf göstermişlerdir. Bu konuda iki fikir vardır. Ebû Saîd'il-İstahrî'ye göre: Muhtesib bu gibi işlerde kendi görüşüyle hareket eder. Bu sebebledir ki muhtesib, din işlerinden ihtilâflı olanlarda icihad yapabilecek derecede dinî bilgisi olan biri olmalıdır. Diğer bir fikre göre de: Hakkında ihtilâf edilen işleri kendi re'y ve içtihadına veya mezhebinin görüşüne göre emir veya yasak edemez. Böyle olursa ihtilâflı olan bir husustaki icihad herkese şümulle indirilmiş olur. Halbuki bu doğru değildir. Bu sebebledir ki Muhtesib olacak şahsın, hakkında ittifak edilen

kötülükleri bilmesi yeterlidir. İctihad ehli olması aranmaz. [\[212\]](#)

B- HİSBE İŞLERİ (BELEDİYE İŞLERİ) NDE MUHAKEME

Hisbe işlerindeki yargılama ile ilgili hükümler, genel yargılama ile fevkalâde yargılama hükümleri arasında orta bir yer işgal eder. **a)** Hisbe ile genel yargılama işleri arasındaki müşterek husus 2 yöndedir. 2 yönden de genel yargılama işlerinden ayrılır.

Hisbe teşkilâtıyla genel yargılama işleri arasındaki müşterek hükümler şunlardır:

aa) Dâva için Muhtesibe müracaat etme, davacının insan haklarını ihlâl etme âit olan dâvasını dinlemek hakkı vardır. Bu yetki bütün dâvaları içine almaz. Muhtesib üç gurup dâvaya bakar.

1- Ölçü ve tartı konusundaki eksik tartma, yanlış ölçme, fazla alıp az verme konularındaki şikâyetler.

2- Mal ve ücretteki hileli, karışık durumlara âit dâvalar.

3- İmkân olmasına rağmen hak edilmiş bir borcu geciktirmek, hususundaki dâvalar.

Muhtesib yalnız bu üç gurup dâvaya bakabilir. Çünkü bunlar kötü hareketlerdir. Kendisi de iyilikler sahasında bilgi, ihtisas sahibi olup görevi de budur. Hisbenin konusu da vazifelerin yapılması, hakların yerine getirilmesi, yerine getirtmede gerekli yardımcı sağlamadır. Muhtesib, hâzîrla gâib arasında olan veya yuka-ndakilerin dışında bir dâvaya bakamaz. Birinci benzerlik budur.

bb) Dâvâlıyı, yerine getirmediği görevi yerine getirmesi için zorlar. Bu durum her dâvada söz konusu olmaz. Ancak muhtesibin dinleyebileceği dâvalarda, şikâyetlerde olur. Borçlunun durumu müsâid, imkânları olduğu zaman borcu da itiraf etmesi üzerine borcunu vermesi için zorlanır. Çünkü imkân varken geciktirme kötü işittir. Muhtesib de işte bunu gidermek için tâyin olmuştur.

Umumî muhakeme usullerinden daha özel, ayrı 2 durum ise:

aa) Alacaklar, borçlar, birtakım haklar akidler ve muameleler konusundaki açıkça kötülüğü anlaşılamayan bütün dâvaları din-leyememesidir. Sözü geçen dâvalara bakması doğru olmadığı gibi, haklar konusundaki (kıymeti 1 dirhemden az veya çok olan) dâvalara bakamaz. Şayet açıkça bu konularda bâzı dâvalara bakma yetkisi verilmişse bu ek göreve hâkim sıfatıyla bakar. İşin mâhiyeti genel yargı ve hisbe konularını ihtiva etmelidir. Bu durumda muhtesibin içtihad yapacak biri olması gerekir. Mutlak hisbe işlerine bakabilecekse hâkimler daha geniş yetkili olmaktadır.

bb) Muhtesib, itiraf edilen haklara âit dâvalara bakar, inkâr ve kaçınmayı ihtiva eden dâvalara bakamaz. Hâkim, inkâr edilen yerlerde deliller dinler, yemin verir. Muhtesib ise delil dinleyemez, yemin de veremez. Hâkimler, deliller dinleme ve yemîn ettirmede tam yetkilidirler.

Yargı hükümlerinden farklı ve fazla olan 2 husus ise:

aa) Muhtesib: Baktığı dâvalarda dâvâlı hazırda olmasa, gıyabında iyiliği yapmasını, kötü işlerden kaçınmasını emredebilir. Emretmesi için kendisine, dâvâlı hazır da olmasa, dâva arze-dilir. Hâkim böyle yapamaz, hasmın hazır bulunmasından sonra dâvaya bakar. Hasımı hazır olmayan bir dâvaya bakmak, yetkisi dışıdır. Görevine ait kuralları çiğnemiş olur.

bb) Hisbe işlerine bakan memur, Devletin kötülükler konusundaki hususlarda himaye ve üstünlüğünü bahşettiği yetkiyi hâzîrdir. Hâkimlerde bu yetki yoktur. Hisbe teşkilâtı halkı korku içinde murakabe için kurulmuştur. Muhtesib, Devletin kendisine vermiş olduğu yetkiyi daha ileri götürüp zulüm ve kahretmeye yeltenemez. Hâkimlik ise insaf ve mülâyemet, vakar için kurulmuş bir kuruldur. Hisbe işleri sebebiyle Muhtesib yumuşak davranamaz ama haklara da tecâvüz edemez. Hâkimlik ile muhtesib-lik ayrı ayrı şeylerdir. Her biri kendi yetkisini kötüyeye kullanırsa haddi tecâvüz etmiş olurlar.

b) Hisbe ile Fevkalâde Muhakeme (mezalim) işleri arasında bir kısım benzerlik ve ayrılıklar vardır. Hisbe ile fevkalâde yargılama arasındaki benzer hususlar 2'dir:

1- Her iki teşkilât da mevzuu kesin şecaate, iktidarın üstünlüğüne dayanan konuları âmmeye işlerini yürütür.

2- Amme menfaati sahasındaki ihtilâfları, münâkaşaları, işittikleri açık düşmanlıkları, kötülükleri önlerler.

Hisbe ile fevkalâde yargılama arasındaki farklar da 2 yöndedir:

1- Fevkalâde yargı memurluğu hâkimlerin âciz kaldığı yerlerde o işleri görmek için kurulmuştur. Hisbe görevi ise, hâkimlerin işlerini hafifletmek için kurulmuştur. Bu sebeple fevkalâde yargı (mezalim) hâkiminin rütbesi en üst, hisbeninki (Muhtesibinki) ise en aşağıdır.

2- Fevkalâde yargılama görevlisi, hâkimlerin ve muhtesible-rin görevini yapabilir, hâkimler, fevkalâde yargılama görevlisinin işine bakamaz. Kendi işine ve muhtesibin işine bakar. Muhtesib ise yalnız kendi işine bakar, fevkalâde yetkili hâkimin baktığı işe ayrıca muhtesib el

koyamaz. [\[213\]](#)

C- HİSBE TEŞKİLÂTININ VAZİFELERİ: ALLAH'IN HAKKI OLAN EMİRLERE TEŞVİK

Hisbe teşkilâtının görevi, genel ve fevkalâde yargılama teşkilâtları ile olan farkları bu şekilde tesbit edildikten sonra hisbe teşkilâtının kendi görevlerini etraflıca anlatmak gerekirse:

a) İyiliği emretme: Emri bi'l-Ma'ruf,

b) Kötülükten men etme: Nehyi ani'l-Münkerdir. a) Emri bi'l-Ma'ruf (iyiliği emretme) üçe ayrılır, aa) Allah'ın haklarına (kamu haklarına) âit olanlar, bb) İnsanların haklarına âit olanlar,

cc) Allah ve kul hakları arasında müşterek durum arze-denler.

aa) Allah'ın haklarına, (kamu haklarına) âit olan emirler ikidir:

aaa) Topluca yapılması gerekli olan emirlerdir.

Cuma namazının kılınabileceği yerlerde, Cuma namazını topluluğun terk etmesi gibi. Cumanın kılınması için belirtilen aded söz gelimi 40 kişi veya daha fazla olursa o topluluğun Cuma kılması farzdır. Muhtesib, namazı kılmaları için topluluğa emreder, kaçınırlarsa cezalandırır. Eğer cuma için cumanın şartından, adedde ihtilaf olur, istenilen miktardan az kimse bulunursa, muhtesib ve cemâat için dört durum vardır:

Birinci durum: Muhtesible oradaki topluluğun görüşü bu adedle Cuma namazının kılınabileceğinde birleşmesidir. Bu durumda namazı kılmaları hususunu emreder. Terk edenleri de cezalandırır. Çünkü ittifakla kararlaştırılan durumu terk etmektedirler.

İkinci durum: Toplulukla Muhtesib mevcut adedle cuma namazının kılınmayacağında aynı fikirde olmaları. O zaman kılmalarını emretme caiz olmaz. Ama kılarlarsa bundan da nehyedilemezler.

Üçüncü durum: Topluluğun fikri; mevcut adedle cumanın kılınabileceği; muhtesibin fikri, kılınamayacağı ise, muhtesib onlara karşı çıkamaz. Kılmamalarını emredemez.

Dördüncü durum: Muhtesib, cuma namazının kılınabileceği, topluluk da kılınmayacağı fikrinde iseler, topluluğun fikri bu şekilde devam ettikçe, aded artmadıkça cuma namazı ta'til edilir. Muhtesib, acaba topluluğa namazın kılınmasını emredebilir mi, emredemez mi? Şafî'lere göre iki fikir vardır. Ebû Saîd'i'l-Istahrî'ye göre: Ammenin iyiliğini düşünerek o topluluğa cumanın kılınmasını emreder. Çocukların, Cuma namazı kılınmayacağı fikriyle yetişmemeleri, insan adedi artsa da cumanın farz olmadığı fikrine sahip olmaları için cuma kılınır. Ziyad, Küfe ve Basra camilerinde bu görüşle hareket etmiştir. Ziyad ve bulunduğu topluluk mescidin ortasında namaz kılarlarken, secdeden kalkınca, cemâat alınlarındaki toprak tanelerini elleriyle silerlerdi. Sonra Ziyâd, cemâate mescidin içindeki çakılları toplamalarını emretti ve şöyle dedi:

- Uzun zamandan beri edindiğim tecrübe; küçükler büyüdüğünde secdeden kalkınca alının elle silineceğini, secdenin eseri, namazın sünneti zannetmektedirler. Binâenaleyh çakılları toplayıp atın. Bir daha da secdeden kalkınca alınlarınızı silmeyin.

Diğer görüşe göre de: Muhtesib cemâatin görüşüne karşı çıkamaz. İnsanlara inançlarına zıd düşen şeyi yükleyemez. İctihad da bulunmanın caiz olduğu bir hususta kendi reyini kabule zorlayamaz. Onların düşüncesi, adedin azlığı cumanın kılınmasına mâni olmaktadır. Ama bayram namazında, muhtesib topluluğa namaz kılmayı emredebilir. Bu emretmesi halk için vâcib midir caiz midir? Şâfiîler iki görüştedir. Emredilen ibâdet sünnet mi, yoksa farz-ı kifâye mi? Sünnet ise muhtesibin emri de sünnettir. Farz-ı kifâye ise, muhtesibin emri kesinlik ifade eder, yapılması gerekir.

Cemâatle camilerde namaz kılma, ezan okuma İslâmın şiarı, İslâm ülkesiyle harp ülkesini ayırt eden, Resûlullah (s.a.v) tarafından tatbik edilen bir alâmettir. Bir bölgenin, halkı camilerde . cemâatle namaz kılmayı, namaz vakitlerinde ezan okumayı toptan terk ederlerse muhtesib o topluluğun ezan okumasını, cemâatle namaz kılmalarını, sünnet mâhiyetinde olan emriyle emreder. Muhtesibin bu emretme görevi kendisi yönünden vâcib bir görev midir, terk edince günahkâr mı olur. Yoksa müstehab bir görev midir ki yapınca sevab kazanır terk edince bir şey gerekmez. Bu durumlarda Şafîî hukukçuları iki görüş belirtirler: Bir kısmı vâcib, bir kısmı ise sünnettir der. Halîfenin bu şekilde hareket edenlere karşı savaşa çıkması gerekir mi, gerekmez mi?

İnsanlardan bir kısmı cemâatle namazı terk ederse muhtesib bunlara bir itirazda bulunamaz. Şayet o şahıslar bu nevi hareketi âdet hâline getirmemişlerse. Çünkü bu ibâdetler sünnettir, özürle düşer. Terk edenlerin terkinde bir şüphe varsa, âdet ve alışkanlık hâline getirmişlerse bu âdetin başkalarına geçmesinden kor-kuluyorsa, o takdirde muhtesib, ammenin yararı bu hareketlerde bulunanları men etmekte ise onları men ve ikaz eder. Cemâati terk edenleri tehdid ve cezalandırması onların zahiri durumlarına göredir. Resûlullah (s.a.v) den da şu hadîs-i şerif rivayet edilmiştir.

"Ashabımın toplu halde odun toplamalarını, toplu halde namaz kılmalarını emretmeyi arzu ettim. Namaz için ezan okunur, kaamet getirilir. Namaz kılınır, sonra bir kısım insanların namaz vakti evlerinde kalmalarına da karşı çıkmayı isterim. Onlar namazda hazır bulunmazlar. Hep beraber

topladığımız odunları da böylelerinin üzerlerinde yakmak isterim." [\[214\]](#) buyurmuşlardır.

Muhtesibin, namazı terkedenlere karşı tutumu, vakti çıkıncaya kadar namazı kılmayanlar hakkındaki durum gibidir ki, daha önce sözü geçmiştir. Terk edene kılmasını emreder. Niçin kılmadığını sorar; cevabını ister.

- "Unuttuğumdan terk ettim," derse, muhtesib hatırlar hatırlamaz kılmasını teşvik eder, cezalandırmaz.

- "Zor geldiğinden, muktedir olmadığımдан kılmıyorum" derse, cezalandırılır, zorla kıldırılır. Henüz vakit varken geciktirene bir şey denmez. Çünkü namazın te'hirinin fazileti hususunda hukukçular farklı görüştedirler.

Bir ülkedeki topluluk, namazı son vaktinde kılacaklarında anlaşılırsa, muhtesib de ilk vaktinde kılınmasının sevab olduğu fikrinde ise, muhtesib ilk vaktinde namazın kılınmasını emredebilir mi? İki ihtimâl vardır. Cemâatin görüşü, tehir edileceğinde olduğundan bu fikre karşı çıkılmaz. Ama yeni yetişen çocuklar, vaktin son kısmını namaz vakti sanmaları, ondan Önceki vakti, namazın vakti saymamaları gibi, yanlış bir fikirde yetişeceklerdir. Bu bakımdan önce kılınması için emredebilir. Topluluğun bir kısmı namazı ilk vaktinde, bir kısmı da son vaktinde kılarlarsa muhtesib bir müdahalede bulunamaz. Kendi görüşü, namazın son vaktinde kılınması ise, cemâat de ilk vaktinde kılıyorsa yine bir müdahalesi olmaz.

Ezan ve kunut okumaya gelince: Muhtesibin görüşü topluluğunkine zıd ise, topluluğa emir veya yasak şeklinde bir itirazda bulunamaz. İctihadın caiz gördüğü bir yerde görüşünü kabule zorlaması, vazifesiyle bağdaşmaz.

Temizlikler, abdest almalar konusunda da farklı görüşlerin bulunduğu yerlerde kendi görüşünü kabul ettiremez. Hurmanın henüz sarhoş etmiyen suyu ile abdest almada iki şekilde itiraz hakkı vardır. Zarurî durumlarda kullanmak mubah olduğundan abdest için su bulunmayınca kullanılır. Her ne kadar içilince insana sarhoşluk verirse de. Diğer bir durumda Allah'ın haklarını (kamu haklarını) yerine getirmede emir verirken, ölçülü olmalı.

[215]

Münâsib buluyorsa hurma suyu ile abdest almaya müsâade eder, aksi takdirde karşı çıkar.

D- İNSANLARIN HAKLARINA ÂİT İYİLİKLER

İnsanların haklarıyla ilgili iyilikler, umûmî ve husûsî olmak üzere ikidir.

a) Umûmî İyilikler: Bir bölgenin içecek suyunun bulunmaması, surlarının yıkılması, ihtiyaç sahibi yolcuların o bölge halkının yardımını sağlayamaması, yolculara yardım edememeleri gibi. Şayet hazînedeki mal varsa ve ora halkına bir zarar da gelmiye-cekse su yolları ıslah edilir, surları yeniden inşa edilir, oraya gelen yolculara da münâsib bir şekilde yardım edilir. Hazînedeki yapılan yardımla birlikte ora halkına bu işlerin yapılmasını muhtesib emreder. Esasında bu görevler hazînenin işidir. Ama halktan da bu işlere yardım etmeleri istenebilir. Aynı şekilde mescid ve camileri yıkılsa, hazîne de yardım edemese, sularını ıslah, surlarını inşa, mescid ve camileri tamir, gelen yolculara yardım etme o topluluğun hepsinin vazifesidir. İmkân sahibi, herkes bu işlere katılır. Yapılması işi bir veya birkaç kişiye yüklenemez. Ama imkân sahipleri bu işlere girişmiş, yaptırmaya başlamışlarsa muhtesib artık herkese bu işlerin yapılması için emir veremez. İşlerin yapımında, yolculara yardımda bu işleri yapanlar izin de istemezler.

Fakat çürük veya yıkılmaya meyyal yerlerin yıkılıp yeniden inşâsında imkân sahipleri tek başlarına hareket edemezler. Çünkü sur, cami, mescid gibi olan bu yerler o bölge halkının malıdır. Bölgenin idare âmirinden izin aldıktan (muhtesibin iznine lüzum yoktur) ve imâr için ne kadar para gerekiyorsa bunu da bir yere depo ettikten sonra binayı yıkar ve tamir edebilirler. Aşiret ve kabî'e mescidleri gibi özel mescidlerin tamirinde o kabile veya aşiret halkı yetkili en büyük idare âmirinden izin istemeyebilirler.

Muhtesibe düşen görev, yıkılmış oldukları binaların inşaatına başlatmaktır. Tamamlanması konusunda icbar yetkisi yoktur. İmkân sahipleri çürük ve yıkık yerleri yapmaktan kaçınırlarsa, bölgede de sığınacak başka yer, içilecek başka su mevcutsa muhtesib, imkân sahiplerini ve halkı kendi hâlleri üzerine terk eder.

" Bir bölgenin suyu bozulmuş ve surları yıkılmış imkânlar yok da tamir edemiyorlar ve orası sınır bölgesiyse; yapılmayınca İslâm ülkesine zarar gelecektse o yerin yetkili âmiri yıkılan yerleri tamir edememezlik yapamaz. Ortaya çıkan bu işler fevkalâde olaylardan olduğundan, o yerin imkân sahibi bütün halkım bu genel hayır işlerinin yapılmasına seferber eder. Muhtesibin görevi ise, durumu halifeye bildirmek, imkân sahibi halkı da bu işleri yapmaya teşvik etmektir.

Bölge, bir sınırdaki değil ve yapılmayınca İslâm ülkesinin tamamına bir zarar vermiyorsa, o yerin idarecisi biraz daha yumuşak hareket eder. İşlerin yapılabilmesinin kolay tarafını seçer. Muhtesib de zorla halktan tamirini isteyemez. Çünkü bu işleri yaptırmak Devletin görevidir. Devlet yardım edecek durumda değilse imkân bulmasını muhtesibe bildirir. Bu durumda muhtesib Devletin aczi devam ettiği sürece halka şöyle der:

- Buradan ayrılıp gitmede veya kalmada serbestsiniz. Ama burayı yurt tutacaksınız âmmenin yararına olan işleri yapacaksınız.

Halk muhtesibin bu sözüne karşı yaptıracağı hususunda olumlu cevap verilerse, topluluğun fertlerinin durumlarına göre yükümlülükler kor. Zorla, şahısların durumunu gözetmekizin aynı şeyleri almaya kalkışamaz. Halka,

- Herkes kendi imkânınca yapacağı yardımları söylesin, getirsin, mal bul amıy ani arınız da bedenen yardım edecektir, der.

Böylece kimin ne verdiği ve vereceği, kimlerin bedenen çalışacağı bir yere yazılır. Sonra bu âmme işine başlanır. Herkes de önceden yaptığı taahhüdünü yerine getirir.

Bu nevi taahhütler özel işlerde yapıldığında, taahhütte bulunan şahıs taahhüdünü ödemeye zorlanamaz. Âmme menfaati ise herşeyin üstündedir. Onun için taahhütte bulunanın menfaati düşünülemez. Taahhüdünü ödemeye zorlanır. Âmme menfaati çok genel olursa halifeden izin almadıkça bu işleri yaptırmaya gi-rişemez. Çünkü tek başına hareket ettiğinde güçlüklerin meydana gelmemesi, güçlük çekmemesi içindir. Bu nevi genel menfaat-lar normal bilinen hisbe görevinin çok daha üstündedir. Yapılacak iş az, o hususta halife iznini temin zorsa veya iznin gelmesi geciktğinde zarar artacaksa o takdirde muhtesib izin almaksızın işlere başlar ve yaptırır.

b) Husûsî iyilikler ise: İhmâl edilen hizmetlerde muhtesib vazifeyi yapacak şahsın imkân ve kabiliyetini düşünerek yapmalarını emreder. Ama bu vazifeleri yapmayanları hapsedemez. Çünkü hapis bir hükümdür. Muhtesib, insanların birbiri üzerindeki haklarının yerine getirilmesine çalışması görevidir. Akrabadan muhtaç olanına, diğerlerinden nafaka alıp veremez. Ancak hâkim, fakir düşene akrabalarının Ödemeleri gerekli olan nafakaya karar vermişse bu miktarın Ödenmesini emreder. Küçüklerin kefillerinde de durum budur. Hâkim, küçüğün kefilinin ne miktar Ödeyeceğine karar vermişse, muhtesib o karardaki miktar ve şartlara göre, tesbit edilen hakkı alıp hak sahibine verir.

Vasiyetleri, vedâlan yapmaya, kabule gelince: Muhtesib, insanların tanınmışlarına veya herhangi birine bu hususta açık-se-çik emir veremez. Ama iyilik ve takvada yardımlaşmaya teşvik için genel olarak bu işlerin yapılmasını emir ve tavsiye edebilir. İşte bu genel ve özel görevler insanların

birbirine olan haklarıyla ilgilidir. [216]

E- ALLAH HAKKIYLA KUL HAKKI ARASINDA MÜŞTEREK İYİLİKLER (EMİRLER)

Kadınların, bir erkekle nikâhlanmalarını istediklerinde, velilerin müsâade etmelerini temin, kocasından ayrılan kadına idde-te riâyette Muhtesib, süreye uymayan kadını cezalandırır. Fakat velilerden nikâha izin vermeyenleri cezalandıramaz. Nesebi sahih çocuğunu kovan babadan, zorla babalığını yapmasını sağlar, çocuğunu kovması sebebiyle gerekli cezayı verir. Efendilerden kölelerine iyi muamele etmelerini, güçlerinin yetmiyeceği işleri yaptırmamalarını emreder. Hayvan sahiplerinin, hayvanlarının yemine, tımarına dikkat etmelerini, güçlerinin yetmiyeceği işlere koşmamalarını emreder. Yemi kısılan hayvanın yemini zorla verir.

Bir kimse sahipsiz mal bulsa ve kendi nezdinde noksanlık yapsa, kefâletindeki kusurdan doğan noksanı ödemesini emreder. Veya yetkili makama teslim etmesini bildirir. Yitik malı bulan da, bulduğunda noksanlık yaparsa, muhtesib o şahsa noksanı tamamlattırır. Fakat bu masrafı yitik malın

sahibine Ödettirir.

Sahipsiz mal (Lukâta)daki masraf ödettirilmez. Kayıp mal, sahibinden başkasına teslim edilirse, bulan o malı öder. Lukâtayı bulan, başkasına teslim ederse bedelini ödemez. İşte bütün bu gibi durumlarda ilâhî ve insanî haklar söz konusudur.

F- KÖTÜLÜKLERDEN UZAKLAŞTIRMAK

Üç kısma ayrılır:

a) Allah'ın haklarından (kamu haklarından) olanlar.

b) İnsanların haklarından olanlar.

c) İki hak arasında müşterek olanlar.

a) Allah'ın haklarından olan yasaklar da üç kısımdır:

aa) İbadetlere âit olan yasaklar,

bb) Haramlara, mahzurlara âit olan yasaklar,

cc) Muâmemelere âit olan yasaklar,

aa) İbadetlere âit yasaklar: İbadetin belirtilen şeklini değiştirmeyi, gizli okunan namazlarda açık, açık okunan namazlarda gizli okumayı istemek, namaz ve ezanda sünnet dışı bazı şeyler yapmak...

Muhtesib bu gizli işleri yapmak isteyenleri önler. Yeter ki, bunları tâyin olunan imam yapmasın. Şayet imam bu gibi işleri yaparsa o zaman imamı bu işlerden men eder, durumunu üst mercilere bildirir. Temizlikte, namaz yerinde kötü davranışların da bu durumu anlaşılınca onların hareketlerini yasaklar. Muhtesib zanla, ithamla hareket edemez. Bazı ihtisap memurlarından bu hususlarda hikâyeler anlatılır.

Bir muhtesib, nalınlarıyla mescide giren şahsa,

- Temizlik hanene (abdesthâne) bunlarla girer misin, der. Adam da inkâr edince, muhtesib bu hususta yemin ettirmek ister. Böyle hareket muhtesibin görevini bilmediğini gösterir. Hakkında kötü düşünceye yol açar. Bunun gibi, bir şahsı cünüb iken gus-letmiyen, namazı terk eden, oruç tutmayan biri zannederse onu töhmet altında tutamaz, inkâr ettiğinde fena muamele edemez. Ama zan taşıyan bu tip kimselere nasihat edebilir.

Allah'ın azabından kaçınmasını telkinde bulunur. Allah'ın haklarını yerine getirmesini tavsiye eder.

Meselâ Ramazanda bir şahsı yemek yerken görürse, yemek yemesinin sebeplerini araştırır, yolcu, hasta vesaire olup olmadığını sorar, şüphesini giderir. Ondan sonra cezalandırılması gerekiyorsa cezalandırır. Özür sahibi ise gizli yemesini emreder. Şahsın cevâbından şüpheleniyorsa yemin veremez. Çünkü herkes kendi şahsının bir emindir. Belirttiği sebepler doğru değilse, cezalandırılır, oruç yemeden men edilir. Nefsini ithamdan kurtarması, câhil insanların rastgele sebepleri oruç yeme sebebi saymaması için oruç yiyenlerin gizli yemesi genel menfaat icâbidir.

Zekâtı vermektan kaçınanlar ise: Açık, bilinen maldan zekât vermiyorsa, zekât memuru zorla zekâtı alma konusunda özel yetkiyi hâizdir. Haklı bir sebep yoksa zekâtından kaçınanı ta'zir cezasına çarptırır. Gizli mallarının zekâtını vermiyorsa, muhtesib bu hususta zekât memurundan daha yetkilidir. Çünkü zekât memurunun gizli malların zekâtı konusunda bir itiraz hakkı yoktur. Gizli malların zekâtını inkâr eden, durumundan vermediği anlaşılınca cezalandırma yetkisi yine zekât memurundur. Ama zekâtını vermişse zekât memurunun yapacağı bir şey yoktur. Gizli olarak zekâtı verdiğini söylerse kendi vicdanına havale edilir.

Bir şahıs insanlardan zekât, sadaka istiyor; fakat durumunun iyi olduğu biliniyorsa, bu hareketi kötü kabul edilir ve cezalandırılır. Muhtesib, bu tip şahısları men etmede zekât memurundan daha Özel bir yetkisi vardır. Hz. Ömer buna benzer zekât alacak bir topluluğu insanlardan zekât istemekten men etmiştir. Muhtesib, dilenen şahsın dış görünüşünde zenginlik belirtileri görürse, müsait iken dilenmenin haram olduğunu bildirir, fakat men edemez. Çünkü bilinmiyen yönüyle belki fakirdir. Güç, kuvvet sahibi biri dilenirse, dilenmeden men edilir. Bir sanatla, bir işle meşgul olması emredilir. Hâlâ dilenmeye devam ederse, huyunu terk edene kadar cezalandırılır. Dilenmesi yasak edilen birine mal ve iş bakımından yardım etmek gerektiğinde, mal sahiplerinin dilenir durumda olanlara zorla infak etmeleri, çalıştırıldığında ücretim vermeleri emredilir. Bu işi, muhtesibin bizzat kendisi yapamaz. Çünkü böyle bir yardım mecburiyeti karara bağlıdır. Hâkimler ise karara yetkili makamdır. Durumu hâkimlere anlatır, işi halletmesini veya bu hususta kendisine izin verilmesini ister.

Dînî ilimlerde fakih olmayan biri haddini bilmezlik eder, yanlış fikirler söyler ve insanların da bu şahısların yanlış fikirlerine kapılmaları, aldanmaları sözkonusu ise onların din ilimleri alanındaki bu hareketleri önlenir. Halkın aldanmaması için sapıklıkları açıklanır. Durumu şüpheli olanlar varsa hemen önlenmezler, araştırılır. Hz. Ali, Hasan-ı Basrî'ye halk ile konuşurken varır. Konuştuğu hususta Hz. Ali, Hasan'a:

- Dinin esası nedir, der. Buna cevaben Hasan.

- Allah'tan korkmadır. Hz. Ali,

- Dinin âfeti nedir?

- Tamahkârlık, hırsdır.

- Şimdi artık insanlarla istediğin hususu konuş, der.

Bazı ilim adamları; icmâi zedeleyici, naslara muhalif düşen bir bid'at ortaya atar, bu da zamanın âlimlerine ulaşırsa o şahsı bu işten men ederler. Âlim tevbe ederse ne âlâ, yoksa durum halîfeye bildirilir. Çünkü dîni, bid'atlardan korumaya en büyük yetkili odur.

Bazı müfessirler, Allah'ın kitabını tefsirde zahirini bırakır, bâtına sapsarsa bu bid'attır. Mânâların zor olamna kendini zorlar, kendisince bir takım anlamlar verir, bâzı râvilerin münker hadîslerini alır, tefsirde kullanır ve bu hareketleriyle insanları tefsirlerden soğutur, Kuranın tevillerini bozarsa, muhtesib böy-lelerini tefsirden men eder. Bu men işlemine karar verilirken muhtesib açıkça sahîh olanı bozuk olandan doğruyu yanlıştan ayırt edebiliyorsa ve neticede tefsirin hatalı oluşuna ulaşmışsa o şahsı kötü hareketten men eder. Muhtesib hatalı olan bu neticeye; ya bizzat kendi ilmiyle varır, ona göre men eder, ya da; zamanın âlimleri o nevi hareketin kötülüğünde birleşirler, bid'at olduğunu söylerler, faaliyetin yasaklanmasını

isterler. Muhtesib de âlimlerin ittifak hâlindeki bu fikirlerine karşılık o bid'atçı tefsirci-yi tefsirden men eder. [\[217\]](#)

G- HARAM VE ŞÜPHELİ İŞLERDEN MEN ETME

İnsanları, şüpheli işlerden sakındırmaktır. Hadîs-i şerifte de,

"Sana şüpheli gelen şeyi bırak, şüpheli olmayana müracaat et"^[218] buyurulmuştur.

Bu nevi işlerin de önce kötülüğü belirtilir, sakınılması emredilir. Bundan sonra yapan cezalandırılır. İbrahim Nehâî'nin anlattığına göre: Hz. Ömer, erkeklerin kadınlarla birlikte tavafını yasaklamıştır. Kadınlarla birlikte namaz kılan birini görür, değnekle adamı döver. Bunun üzerine adam,

- Allah'a and ederim ki, eğer hareketim güzelse, sen bana zulmettin. Eğer hareketim kötü ise niçin bana Öğretmedin? Buna cevaben Hz. Ömer,

- Bu husustaki kararımı duymadın mı?

- Hayır. Senin kararını işitmedim, der.

Bu sözler üzerine Hz. Ömer, elindeki sopayı adama verir ve:

- Kıyas et, hakkım al, der.

- Bugün kıyas etmem, hakkımı almam.

- Öyleyse beni afvet.

- Afvetmem.

O gün birbirinden ayrılırlar, ertesi gün tekrar karşılaşırlar. Hz. Ömer'in rengi değişir ve adam Hz. Ömer'e:

- Ey müminlerin Emîri! Benden olacak bir hususta senden daha gayretliyim, der.

- Evet.

- Allah şahidim olsun ki ben sende olan hakkımı afVettim, der.

Herkesin geçip gittiği bir yolda bir erkekle bir kadının beraberce bulunduğunu muhtesip görürse, bunlar hakkında şüphe çekici bir belge olamaz, cezalandırılmalarına gidilmez. İnsanlar böyle harekette mahzur görmemişlerdir. Issız, تنها bir yolda kadın erkek beraberce bulunurlarsa hareketleri iyi karşılanmaz. Yanındaki kadın nikâhı haram olan bir kadın olabileceğinden her ikisi de hemen cezalandırılmazlar. Yanındaki haram olan bir kadın ise, şüphe çekici yerlerde yalnızca bulunmaları yasaklanır. Nikâhı düşen yabancı bir kadınsa Allah'tan korkması, kötülüğe sevk edici işten kaçınması emredilir. Duruma göre de men ve zec-redilir, cezalandırılır.

Ebu'l-Ezherî'nin anlattığına göre: İbn A'sa, bir yolda kadınla konuşan erkek görür. İbn A'sa, adama:

- Kadın haramın ise insanlar arasında bu şekilde onunla konuşman kötüdür. Kadın haramın değilse o daha kötüdür. Sonra adamın yanından ayrılır. İnsanlara bir toplulukta bu olayı haber verir. O esnada evinin penceresinden bir kâğıt atılır. İçinden şu şiir çıkar:

"Şüphesiz beni meczub bir şekilde gördüğün o kadınla bir takım haberler konuşuyordum. Bana bir söz söyledi ki, nefsim sanki ona doğru akıveriyordu. Zamanların geçip gitmesiyle ağır bir meyalân kalbimi çekiyordu. Kirpiklerinin uçlarıyla oklar atıyordu. Halbuki karşıdakinin cevap verecek, atacak oklara tâkâtı yoktu.

Keski kulağın aramızda olsaydı da ne konuştuklarımızı bir duysaydın. Benim yaptığım işten, kötü gördükleriniz var ya. İşte o, güzel cidden güzel hem de çok güzeldi."

İbnu A'sa bu şiiri okuyunca mektubun başına Ebû Nuvas yazılmış olduğunu görür ve bunun üzerine:

- No'laydı Ebû Nuvas'm bu hareketine dokunmasaydım, önceden bir araştırma yapsaydım.

İşte bu ve benzeri hareketlerde araştırmadan sonra İbn A'sa'mın yasakladığı belirtir. Muhtesiblerin kötü kabul ettiği şeyi meşru saymak, doğru değildir. Yukarıda Ebû Nuvas'm belirttiği husus bir günâh, kötü bir harekettir. Ama Ebû Nuvas, uyanık, dikkatli birisidir. Esasında konuştuğu kadının haram bir kadın olduğunu belirtmek ister ve mes'eleyi ters yönden, biraz da alay olarak, ele alır.

Muhtesib, kötü bir iş görürse önce duruma göre o ânı değerlendirir. Hemen kötülemez, yasaklamaya geçmez. Fiilin sebebim İyice öğrenir. Bu hususta İbn Ebî Zenâd'ın Hişam b. Urve'den naklettiği şu hikâye anlatılır:

Hz. Ömer'le Kâ'beyi tavaf ediyorduk. O esnada ensesinde (boynunda) ay kadar güzel bir kadın bulunan bir adam gördü. Adam şöyle diyordu:

"Şu kadın için sahil boyunca bir deve üzerinde inişli, çıkışlı yollardan kalkıp geldim. Onun bu şekilde taşınması yasaklanırsa, kaybolmasından, düşüp ezilmesinden korkarım. Onu böyle taşımakla da bol sevaba ulaşmak isterim."

Hz. Ömer bu adama:

- Ey Allah'ın kulu, Haccını bağışladığın bu kadın kimdir?

- Ey Halife, hanımımıdır. O akıllı kıt, düşük huylu, obur, boyu uzun, takatsiz birisidir.

Bu sözler üzerine Hz. Ömer o adama:

- Pekiyi, niçin onu boşamıyorsun?

- O, güzel bir kadındır, düşmanlık edemem, çocukları vardır, terk de edemem, der. Hz. Ömer de:

- Hayatın dâima onunla beraber olsun, bir yastıkta kocayın, Allah sizleri mes'ud etsin, der.

Ebû Zeyd der ki: Muhtelif bayağı işler araştırıldıktan sonra şüphe gidiyorsa yasaklanmaz. Ama şüphe taşıyor, kötülükler mevcutsa yasaklanır. Bir kimse yanında veya dükkanında alenen içki bulundursa, kendisi de müslümansa, içkileri dökülür, kendisi de cezalandırılır. Zimmî ise, içkiyi açıkta bulundurduğundan ötürü cezalandırılır. Hukukçular içkilerin dökülmesi konusunda farklı görüştedirler. Ebû Hanîfe'ye göre içkiler dökülmez, içkiden olan bu mallarda kâfirlerin hakları vardır. Dökülürse tazmini gerekir. Şafî'ye göre: Açıkta bulunan içkiler dökülür, onlarda müs-lüman, kâfir hiç kimsenin hakkı yoktur. Tazmin edilmesi de gerekmez. Hurmanın sarhoşluk vermeyen suyunun açıkta bulundurulması, Ebû Hanîfe'ye göre: Müslümanların o suyun içilebilece-ğini kararlaştırmaları sebebiyle dökülmesi ve açıkta bulundurulması cezayı gerektirmez. Şafî'ye göre: Hurmanın sarhoş etmeyen suyu şarap gibi değildir, dökülmesi gerekmez. Hisbe işleri görevlisi duruma göre açıkta bulundurulmasını yasaklar, açıkta satıldığında cezalandıracağını bildirir. Fakat dökemez. Ancak hâkim dökülmesine karar verirse o zaman döker. Karara dayanarak dökme sonunda, tazminat da gerekmez.

Bâzı akli giderici, sarhoşluk verici maddelerin bu durumları anlaşılırsa açıkta bulundurulması yasak edilir. Akli giderici, hezeyanda bulundurucu maddelerin içilmesi hâlinde bu maddeleri kullanan kimseler ta'zir cezasıyla cezalandırılır. İçki içme cezası verilmez. Çünkü bu nevi ilaç ve maddelerin günlük hayatta kontrolü zor veya çok az, kullanan şahsın da aklının nisbeten bulunuşu, akıllı görünüşü söz konusudur. Şüpheli ilaçlar hakkında kat'î hüküm de bulunamamaktadır.

Haram olan oyun aletleriyle alenen oyun oynama işini Muhte-sib araştırır. Bir yaramazlık mevcutsa o oyunu yasaklar, oynayanları cezalandırır.

Oyun âletleri yasak oyundan başka işler için kullanılabilirse ıslah edilir. Yoksa imha edilir.

Eğlencelere gelince, bir kötülük yoksa, çocukların terbiyesi için yapıyorsa tedbirli hareket edilir. Bâzı ihtimâller düşünülür. Eğer çocuklar, erkeklerle kadınların putlarını heykellerini yaparlarsa böyle hareketleri kötülüğe yol açıcıdır. Tedbirler bunun yasaklanması yönünde ise yasaklanır. Duruma göre, oyunlar ve san'atlar yasaklanır. Eğer bir sakınca görülmezse müsaade edilir. Resûlullah (s.a.v), Hz. Aişe'nin yanına girdi.

[219]

Önu bir takım kızlarla oynayıp görünce, kendi hallerine bıraktı. Bu hareketi kötü görüp tenkid etmedi.

Şafî'nin dostlarından Ebû Saîdî'l-İstahri'nin anlattığına göre: Ebû Saîd, Halife Muktedir zamanında Bağdat Hisbe memurluğuna tâyin edilir. Sûk-ı Dadî (İçki ve zararlı şeyler bulunan çar-şı)ı tamamen kaldırır, hurma suyunun satışını yasaklar. Oyunlar yapılan pazar yerini kaldırmaz. Ve şöyle der:

- Şüphesiz Resûlullah (s.a.v)ın gördüğü bir zamanda Hz. Aişe, kızlarla oynamış, Resûlullah (s.a.v) de bu hareketi kötü karşılamamıştır.

Buradaki oyundan maksad tasvible karşılanan, meşru, içtihada uygun bir oyundur.

Dadî çarşısını kapatmasının sebebi, burada çoğunlukla hurma suyunun satılışındır. Ebû Saîd bunu satmayı ve içmeyi kötü görmüş ve satışını yapan çarşıları kapatmıştır. Bâzan ilaç olarak kullanılacağına cevaz vermişse de bu çok uzak bir ihtimâl ve is-naddır. Mahzur görmeyen muhtesiblerce de sarhoş etmeyen hurma suyunu satmak serbesttir. Ebû Saîd'in yasak edişi, bu suyun haram oluşundan değil, âmme için faydasının olmayışı, zararlı oluşunun ihtimâl dahilinde bulunuşudur. Bu nevi hurma suyunu haram kabul eden, muhtesib de olsa satışı caizdir. Çünkü kullanılabileceği hususunda görüşler vardır. Genel duruma göre de satışı mekruhtur. Bâzı mubah işlerin açıkça yapılması kötü karşılanabilir. Meselâ kocaların câriyeleriyle alenen şakalaşması yasaklanabilir.

Mahzurlu şeylerin açıklanmıyanları konusunda muhtesib araştırma yapamaz. Kapalı şeyin kapalılığını açmakla belki bir daha bu kötü olan şeyin önüne geçemez. Resûlullah (s.a.v) da şöyle buyurmuştur.

"Şu pislikleri kim görür, karşılaşırsa Allah'ın örtüsünden münâsib bir örtü örtün. Kim o pis işlerin yüzünü (üstünü) açarsa Allah'ın cezasını onun

hakkında tatbik ederiz." [220]

Bir topluluk yaptığı işlerde emare ve belirtileri gizlemek isterse, yapılan bu gizleme gayreti iki ihtimâl taşır:

1- Bu gizleme haram olan bir şeyin yayılmaması, öğrenilme-mesi içinse, söz gelimi, kendisine güvenilir birisi "Bir adam zina yapmak için birisiyle baş başa kaldı", "Bir adam birisini Öldürmek için تنها bir yere gitti" sözlerini söylemesi için o hususları araştırması, aslını öğrenmesi gerekir. Çünkü sözüne güvenilir birisi olması sebebiyle, araştırmadan söylese bir takım yanlış işlerin yapılmasına, dedi-kodulara yol açar.

Bunun gibi, bir topluluk dinî bir mes'eleda haber işitirse bu haberin iyilik veya kötülüğüne karar vermesi gerekir. Hemen kabullenmek veya reddetmek olmaz. Muğire b. Şu'be'nin yaptığı iş gibi:

Anlatıldığına göre, Ümmü Cemil binti'l-Mihcem b. il-Efkâm isimli Hilâl oğullarından bir kadın, Basra'da Muğire b. Şu'be'ye kaçır. Kadının, Sakîf kabilesinden Haccac b. Ubeyd isimli kocası vardır. Bu durum Ebû Bekir b. Mesruh'a, Sehl b. Ma'bed'e, Nâfi b. Harise, Ziyâd b. Ubeyd'e ulaşır. Kadını gözetirler. Muğire'nin evine girince baskın yaparlar. Esas maksatları, bu iş için Hz. Ömer'e şahitlik etmektir. Fakat Hz. Ömer, onların şahitlikte kusurlu çıkmaları sebebiyle, zina iftirası-cezasına çarptırdıysa da hareketlerini kötülemedi.

2- İşin görünen durumu ne ise ona göre ceza vermek, daha fazla derinleştirip kapalı hususları araştırmamaktır. Anlatıldığına göre: Hz. Ömer sokaklarda gezerken sazlıktan yapılmış bir evin içinde ateş yakıp içki içen topluluğa rastlar ve onlara:

- İçki içmek yasak olduğu halde sizler içki içiyorsunuz. Sazlık evlerde ateş yakmayı yasakladım, sizler ateş yakıyorsunuz der. Adamlar da:

- Ey Halife, Allah sana araştırmayı, tecessüsü yasakladığı ve sen de evlere izinsiz girmeyi yasak ettiğin hâlde niçin tecessüste bulundun? İzinsiz olarak eve girdin? derler.

- İşte bu iki şey cidden birer bühândır. Kötü huydur, diyen Hz. Ömer oradan ayrılır. Daha fazla üzerlerine varmaz ve şöyle der:

- Bir evde kötü sesler işitilir, evdekiler yüksek sesle evin dışın-dakileri rahatsız ederlerse, onların evlerine baskın yapılmaz. Kötülük olanı ile ortadadır, ne ise ona göre cezaları verilir. Ayrıca se-beblerini araştırmaya mahal yoktur. [221]

H- HARAMA GÖTÜRÜCÜ HİLELİ İŞLERİ KONTROL VE YASAKLAMA

Zina ve haram satışlar, tarafların rızasıyla da olsa dinî hükümlerin yasakladığı bir kısım işlerdir. Bu kötü muamelelerin ya-saklığı kesinse muhtesib, yasak hükümleri aynen uygular, yapılmasını önler. Duruma göre faillerini cezalandırmayı emreder,

Yasak olup olmadığı ihtilaflı işlerse, muhtesib hemence şüpheli olan bu işlerin yasaklığına hükmedemez. İhtilaflı işlerin yapılması kötülükler yol açacaksa, hakkında kesin yasaklık bulunan bir sonuca, götürüyorsa o zaman şüpheli ve ihtilaflı işlerin yapılmasını yasaklar. Az para verip çok para almak gibi. Bu hareket kesin haram olan va'deli borçlardaki faize varır. Dolayısıyla yasaklanır. Muhtesibin bu nevi işleri yasaklaması idareciliğinden mi ileri geliyor, yoksa başka sebepten mi? Bu hususun cevabı daha Önce geçmiştir.

Hukukî muamelelerden nikâhla ilgili olarak kesin yasak edilmeyen işler varsa, âlimler de kötülüğü konusunda birleşmişlerse muhtesib bu hareketleri yasaklar. Âlimlerin bâzı konularda az da olsa ihtilâfa düşmeleri hâlinde, o mes'ele kesin yasak olan bir şeye yol açıyorsa muhtesib yasaklar. Mut'a nikâhı gibi. Meşruluğu kabul edilir ve yasaklanmazsa zinanın mübahlığına yol açar. Yasak edilince meşru olan nikâha teşvik artar, zınayı da önler.

Hukukî mâmelelerden karışık mal satma, mal bedellerinde hile yapma kötü hareketlerdir. Muhtesib bu işleri yasaklar, yapanları o andaki duruma göre cezalandırır. Resûlullah (s.a.v) de:

"Sattığı malı karıştıranlar, bizden değildir." [222]

buyurmuştur. Malın sağlamına çürüğünü karıştırıp müşteriye karşı bu ayıbı gizlemek, karışık mal satmanın en çirkinidir, haramdır. Günâhı oldukça büyüktür, bu durumu inkâr büyük suç, cezası da o nisbette ağırdır.

Sağlama çürüğü karıştırma ameliyesi müşteriye söylenirse, günâhı az, kötülüğü hafiftir. Müşterinin durumuna bakılır. Müşteri bu malı başkasına satmak için almışsa kabahate iştirak, satıcı ve alıcıya teşmil edilir.

Satıcı, malı karıştırdığından., müşteri de bu karışık malı, karışık ve ayıplı olduğunu bilmeyen bir başkasına satacağından sorumludurlar.

Karıştırırandan bu ayıplı mal yalnız kullanmak için alınmışsa, hareketin kötülüğü satıcıya aittir. Müşteriye bir kusur yüklenemez. Malların bedellerinde (semenlerinde) de hile bu şekilde olup yapılması yasaktır.

Hayvanların satılacağı zaman sütünü sağlamamak suretiyle memesini dolgun göstermek yasaktır.

Muhtesibin yasakhyacağı ana konulardan biri de ölçülerde, tartılarda mevcut hileleri, kontroldür. Allah Teâlâ bu konuda kesin hükümler koymuştur. Bu bakımdan ölçü ve tartıda hile yapan, eksik ölçüp, yanlış tartı aletlerini muhtesib cezalandırılır. Çarşıların ölçü ve tartı aletlerinden şüphelenirse, araştırma ve kontroller yapar. Ölçü ve tartı aletlerini ayarlar, herkesçe bilinen bir işaretle de mühürler. Mühürsüz olarak kullanılan Ölçü ve tartı sahipleri ağır cezalarla cezalandırılırlar.

Mühürsüz kullanılan aletler noksansa yasaklama ve kullanımı cezalandırma iki sebepten ortaya çıkar:

1- Devletin idaresine, karşı çıkmak, mühürlü aletleri kullanmamak, Devletin otoritesini, kontrol hakkını tanımamak demektir.

2- Şer'î hakları inkâr, hak ve hukuku dinlememek suretiyle noksanlıklar, fazla alıp az vermelerde bulunmak kötü harekettir.

Ölçü ve tartı aletinde bir eksiklik yoksa yalnızca mühürsüzse, mühürsüz kullanma suretiyle Devlet emrini dinlemeden ötürü ceza görür. Bir topluluk sahte mühür kullanır, onunla ölçü ve tartı aletlerini mühürlerse, sahte mühür yapan bu kimseler piyasaya sahte para süren kalpazanlar gibidirler. Sahte olarak yapılan iş, halk arasında karışıklığa sebep olmuyorsa, yalnız devletin yetkisini dinlemekten ceza görür. Çünkü aletlerini kontrol ettirmemek Devletin otoritesini dinlememek sayılır ve cezalandırılır.

Memleket geniş olur, halkı birden fazla para, ölçü ve tartı aletleri kullanmak zorunda kalırlarsa, muhtesib o kimseleri ya tamamen serbest bırakır. Yahut da topluluğun ileri gelen kimse-leriyle anlaşarak bir para, ölçü ve tartı biriminde anlaşır, karar verirler. Bundan sonra muhtesib kararlaştırılan ölçü birimlerinin dışındaki birimlerin kullanılmasını yasaklar.

Ülkenin büyük olması, halkın ileri gelen güvenilir kimselerin bu işlerde bilirkişi olarak kullanılmaları hâlinde ücretleri hazînededen verilir. Memleket dar ise, muhtesib Devletçe kararlaştırılan paranın, ölçü ve tartı aletlerinin aynen kullanılmasını belirtir. Bunlardan eksik veya fazla olan paraların, ölçü ve tartı aletlerinin kullanılmasını, karışıklık çıkmaması için, yasaklar.

Halifeler, eyâlet valileri kendi adlarına ölçü tartı aletleri tes-bit etmişler, paralar çıkarmışlar, bunları başkalarıyla karıştır-mamışlar, devletin bu işle meşgul olan divânına kayıtlarını yaptırmışlardır. Seçilip kararlaştırılan ölçü birimlerinin dışındaki para birimlerini, ölçü ve tartı aletlerinin kullanılmasını yasaklamışlardır. Şayet idareciler böyle bir iş yapmamışlarsa, muhtesib o muhitin bilirkişileriyle beraber kullanılan Ölçülerin ortalamasını alıp kullanır.

Mal ve mîras taksimi işleriyle ve alan ölçüleri ile meşgûl olan bilirkişileri seçmek muhtesibin görevi içine girmez. Bunlarla meşgul olacak bilirkişileri seçmek oranın hâkimine aittir. Çünkü bu işleri yapacak olanlar, yetimlerin, gâiblerin mallarında nâib olarak vazife görmekte, onların haklarını gözetmede hâkime nâib olarak işleri yürütmektedirler. Mahallelerin, çarşı ve pazarların, koruluk ve mer'aların bekçilerini seçmek o yerin baş âmirine veya yardımcılarına aittir.

Yalan ve inkâra dayanmayan çok alıp az verme gibi ihtilâflarda tarafların işlerine muhtesib bakar. Ama inkâr ve yalan mevcutsa, hâkimler böyle ihtilâflarda karar verme işinde muhtesibten daha yetkilidirler. Muhtesib de bu karara göre onları cezalandırır. Muhtesibi bölgenin hâkimi tâyin etmişse, hâkimlerin vermiş olduğu hükümleri uygulamak muhtesibin görevidir.

Muhtesib, halkın hepsi için yasak ettiği bazı hususları özel şahıslar için yasak etmiyebilir. Söz gelimi, bulunduğu yer halkının alışmadığı para, ölçü ve tartı aletleriyle alış verişte bulunmada iki taraf rıza ile anlaşırsa, onların bu işlemine muhtesib engel olamaz. Özel şahıslar yaptıkları bu işleri genelleştirmezler. Çünkü halkın alışmadığı, bilmediği para ve ölçü vâsıtaları olduğundan halk aldanabilir. [\[223\]](#)

İ-YALNIZ İNSANLARIN HAKLARINDAN DOĞAN YASAKLAR

Bir kimsenin, komşusunun evine tecâvüz etmesi, komşu duvarına ağaçlar koyması, sınırı geçmesi gibi. Komşu bu hususlarda muhtesibe şikâyette bulunmazsa, muhtesibin re'sen olaya el koyma yetkisi yoktur. Çünkü komşu olan bu hakkı tanıyabilir veya karşılığında para alabilir. Komşu, muhtesibe şikâyet ederse, aralarında ihtilâf olmasa bile tecâvüz edenin tecâvüzünü önler, ceza verir. Aralarında anlaşmazlık varsa durumu mahkemeye bildirirler, muhtesib olaya el koyamaz. Hâkim ihtilâfı çözmeye yetkilidir. Komşu, ücret istemeden sınıra tecâvüz hakkı, duyara ağaç koyma hakkı tanımış, yapılan şeyleri yıktırmıyacağını bildirmiş sonradan da ücret isterim demişse, bunu istemeye hakkı vardır. Kendisine sayılan haklar tanınan kimse de, istenilen ücreti verir, isterse yaptığı şeyleri yıkar, bedel vermez.

Bir kimsenin ağaçlarının dalları, komşusunun evine sarkarsa muhtesibe gidip bunların kesilmesini isteyebilir. Muhtesib de ağaçların sahibine, dalların kesilmesini emreder. Ayrıca ceza veremez. Çünkü ağaçların büyüyüp komşunun evine sarkması kendi kusurundan doğmamaktadır. Ağaçların kökleri, komşusunun toprağına geçmişse, komşu, ağacın köklerinin sökülmesini isteyemez. Şayet kesmişse duruma göre kendisine ceza verilir.

Bir kimse evinde ocak yakıp bunun dumanından komşusu rahatsız olsa, rahatsız olan komşu ocağın yakılmasını önleyemez. Bunun gibi, evine su dolabı kurar, demir parmaklıklı kapılar, pencereler yaparsa komşu bunlara da engel olamaz. Çünkü herkes mülkünde istediği tasarrufu yapmakta serbesttir. Bu tip yapılar, işler herkes tarafından normal karşılanmıştır.

Ücretle adam çalıştıran bir şahıs, çalıştırdığı adamları kararlaştırılan ücrete karşılık daha fazla çalıştırırsa bu nevi hakka tecâvüzlerine mani olunur. Duruma göre yasaklar konulur, işi tenkid edilir. Çalışan kimse de gerekli şekilde iş yapmaz, haksız olarak ücretinin artırılmasının isterse onun bu hareketlerine engel olunur. İyi bir hareket tarzı olmadığı bildirilir. Muhtesibe bu durumlar bildirilince, gerekli tedbiri alır, olay hakkında hükmünü verir.

İşçi ile işveren, iş ve ücret konusunda anlaşamazlarsa bu durumda ihtilâfa hâkim bakar.

Muhtesiblerin çarşı ve pazarlarda kontrol edebileceği sanatkârların işleri üç gurupdur:

- Çalışmaların tam ve noksan olduğunu kontrol ve tesbit.
- San'atkârların güvenilir kimseler olup olmadığını tesbit.
- Bir kısım san'atkârların işlerinin iyi olup olmadığını kontrol.
- Çalışmaların tam veya noksan olduğunu tesbit: Doktorlar ve Öğretmenler gibi. Çünkü doktorlar hatâları sonucu insanların ölümüne veya sakat

kalmasına yol açabilir. Öğretmenler de büyüyen yavruları terbiye ederler, onlara bilgiler öğretirler, yavruların olgun insan olmasını sağlarlar. İnsan şahsiyetinin bozulmaması, cemiyet âdabının kirlenmemesi, unutulmaması için kusurlu olan öğretmenlere mâni olur.

b) San'atkârların güvenilir kimseler olup olmadığını tesbit: Kuyumcular, kumaş dokuyucular, demirciler, boyacılık yapanlar gibi. Çünkü bunlar her an insanların mallarını çalabilirler.

İşte muhtesib; bu türlü san'at sahiplerinin güvenilir kimseler olup olmadığını tesbit eder, gerekli kontrolleri yapar. İyi kimseler işine devam eder, hilekâr, işten men edilir. Yaptığı hainlikler muhtesib tarafından herkese duyurulur. Onu tanımayan kimselerin zarar görmesinin önüne geçer ki, bu da yapılacak olan ilânla mümkündür. Bir görüşe göre de o yerin bekçileri, polisleri ve idarecilerin yardımcıları bu işleri yapmaya, kontrollerde bulunmaya muhtesibten daha çok yetkilidirler. Kuvvetli olan da bu görüştür. Çünkü hainlik, hırsızlığın bir nevi sayılır. Onun hükmüne tâbidir.

c) Bir kısım san'atkârların işlerinin iyi olup olmadığını kontrol: Hisbe idarecileri bu kontrolleri bizzat yapar. Her hangi bir şikâyet olmasa da âmmeyi İlgilendirdiğinden bozuk, çürük işleri tesbit eder, bunları yapanları yasaklar. Özel işlerde de, san'atkâr bu işlerde hileyi ve fesadı âdet hâline getirmişse, hasım da muhtesibe şikâyet etmişse, muhtesib sanatkârın hareketinin kötülüğüne ve meslekten men edilmesine karar verir.

Eğer yapılan hainlik, fesâd ve zarara yol açıyorsa duruma bakılır, zararın tesbiti gerekiyorsa o zaman bu işe muhtesib bakamaz. Hâkimin kararına muhtaçtır. İşe hâkim el kor. Böyle bir tesbit ve hâkimin kararına ihtiyaç yoksa, muhtesib işe el kor, san'at-kâra, sebep olduğu zararı Ödettirir. Yapmış olduğu haksızlıktan ötürü meslek cezası verir, sırasına göre icrai san'attan men eder.

İnsanların yiyecekleri ve diğer ihtiyaç maddeleri için ucuzlatma ve pahalılaştırma yönlerinde narh koyamaz, fiat tesbiti yapamaz. İmam Mâlike göre: Yiyeceklerin pahalı olması hâlinde muhtesib narh koyabilir. [224]

J- ALLAH HAKLARI (KAMU HAKLARI) İLE KUL HAKLARI ARASINDA MÜŞTEREK OLAN KÖTÜ HAREKETLER

Topluluğun ileri gelenlerini, insanların evlerinden farklı, yüksek ev yapmaktan, men eder. Tıpkı zimmîlerin müslümanların evlerinden yüksek ev yapmalarını men etmesi gibi. Şayet yüksek binalar yapmışlar ve içinde oturmakta iseler, o binalardan daha yüksek binalar yapmalarını müslümanlara yasaklar.

Zimmî-lerin, zimmîliklerinin alâmeti olan şeyleri giymeleri, belirtilen, tesbit edilen şekilden başka bir şekilde gezmemelerini emreder. Aksine hareket edenleri cezalandırır. Hz. Uzeyr ve Hz. İsa'nın Allah'ın oğlu olduğu iddialarını alenen söylememelerini, sözle ve hareketle müslümanlara hakarete bulunmamalarını emreder. Bunlara uymayanları cezalandırır.

Yolcuların uğrayıp namaz kaldığı, iş muhitlerinin bulunduğu yerlerdeki camilerin imamları namazları uzatıyorlarsa, halkın âcizleri, zayıfları âcizleniyor, yolcular, iş sahipleri fazla tutuluyorsa muhtesib böyle hareket eden imamları men eder. Resûlül-lah (s.a.v) de Muaz b. Cebel'in bir topluluğa namazı uzatarak kıldırması sonucu, onu bu hareketten men etti, şöyle buyurdu:

"Halkı dinden soğutan, uzaklaştıran sen misin Ya Muâz?" [225]

İmam namazı uzun kıldırma devam ediyor, huyundan vaz geçiremiyorsa muhtesib, imamı cezalandıramaz. Ancak kısa namaz kıldırmanın birisiyle değiştirilir.

Hakime müracaat edildiğinde taraflardan biri zarar görecektir-se o ihtilafa muhtesib bakar. İsterse taraflardan biri veya her ikisi hâkim olsun. İhtilafı olan şahısların rütbesi, muhtesibin ihtilâfa bakmasına engel teşkil etmez.

Bağdat taraflarının hisbe memuru İbrahim b. Batha, zamanın baş kadısı Ebû Amr b. Hammâd'ın evine uğrar. Davacıların, kapısı Önünde beklettiklerini, aralarındaki ihtilâfa bakmasını gözettiklerini görür. Gün hayli ilerlemiş, güneş de Öğle vaktine yaklaşmış. Hemen orada durur ve Ebû Amr'in kapıcısını ister. Ona der ki:

- Başkadiya söyle, dâvâcı ve dâvâlılar kapıda beklemekte, güneş hayli ilerlemiş, beklemekten sıkıntıya düşmüşlerdir. Ya makamına oturur, ya da ömrünü bildirir, bekleyen halk da döner gider.

Hizmetçi bulunduranlar, onlara güçlerinin yetmeyeceği işleri emre demezler. Muhtesib bunları hizmetçinin bildirmesi üzerine yasaklar, nasihatlar eder. Tekrar aynı işlere mâruz kalırlarsa o zaman efendileri men eder.

Hayvan sahipleri de iş yapamıyacak hayvanları işlerinde kullanırlarsa bu hareketleri yasaklanır. Muhtesib, hayvan sahibini bu davranıştan men eder. Hayvan sahibi, hayvanın daha çalışabileceğini iddia ederse, duruma bakılır. Örfen bu iddia uygun bulunursa müsâade edilir, Örfen münâsib bir hüküm bulunmazsa hayvanı işte çalıştırması yasaklanır. Dinî bir hüküm aranmaz.

Köle, efendisinin elbise ve yiyecek vermediğini iddia ederse, muhtesib elbise ve yiyecek vermesini emreder, vermezse zorla alır. Efendisinin, yiyecek ve giyeceği noksan verdiğini iddia ve şikâyet ederse muhtesib o zaman bu işe bakamaz. Efendiyi köleye karşı borçlu duruma düşüremez. Çünkü bunların takdiri hukukî bir esâsa ve bir karâra ihtiyaç gösterir. Ona da muhtesib salâhiyetli değildir. Ama aslında bunlar hiç verilmezse, verilmesini temin içtihadâ lüzum göstermez. Bir icthâd ve hüküm olmasa da aklen kölenin yiyecek ve giyeceğini vermek efendinin borcudur. Ne kadar verileceğinin tesbiti ise içtihadâ bağlıdır.

Muhtesibler, gemi sahiplerinin, gemilerini belirli miktar yükten, tonajdan fazla yüklemelerine engel olur. Batmalarını için gerekli tedbirler almalarını emreder. Rüzgârlı ve fırtınalı havalarda seferden alıkor. Kadın ve erkek yolcular bindiriliyorsa kadın ve erkekleri ayrı yerlere oturturmayı, aralarını kapatmayı emreder. Geminin müsâid oluşuna göre kadın ve erkekler için ayrı ayrı abdesthaneler yapılmasını, kadınlar için yapılan abdest-hâneye mümkünse bir vazifeli bırakılmasını emreder.

Kadınların günlük alış-verişleri için en münâsib pazarlardan, çarşılarından biri tahsis edildiğinde muhtesib buranın gidişatını, emniyetini kontrol eder. Bir huzursuzluk çıkmadığı sürece kadınlar o yerden günlük alış-verişlerini yaparlar. Şayet bir şüphe hasıl olur, bir kötülük ortaya çıkarsa kadınların alış-verişlerini yasaklar. Kadınlara bu yerlerde kötü muamele yapanları cezalandırır.

Bir görüşe göre: Bekçiler, bölge idarecisinin yardımcıları, kadınlara mahsus çarşı ve pazarlarda bu işleri önlemede özel yetkiyi hâizdirler. Çünkü bu nevi hareketler zinanın başlangıcı sayılır. Bu bakımdan muhtesibin görevi içine girmez.

Muhtesib, sokak ve caddelerde oturma işlerine nezâret eder. Gelip geçene zarar verilmiyorsa oturmaya müsâade eder, zarar veriliyorsa yasaklar. Bunun için herhangi bir müracaat ve şikâyete lüzum yoktur. İsteddiği an yetkisini kullanır. Ebû Hanîfe'ye göre: Bir müracaat olmadıkça yas

aklayamaz.

Bir topluluk, gelip geçilecek âmmenin yararlandığı yere inşaat yaparsa muhtesip bunları yasaklar. Yol genişçe de olsa yapılan binayı yıkar. İsterse bina mescid olsun. Çünkü yollardan yararlanma, gelip-geçenler içindir. Yoksa bina yapmak için değildir. İnsanlar caddelerin kenarına, gelip geçilen yerlere, çarşılar, irtifak ve istifade hakkından mütevellid, bir yerden bir yere taşımak maksadıyla mallar, inşaat malzemeleri korlarsa ve gelip geçene zarar vermiyorsa müsaade edilir, zarar veriyorsa kaldırtılır. Yollara evlerin saçaklarını çıkarma, çöplük yapma, su yolları, kanallar açma (septik çukurlar yapma) da muhtesib durumları inceler, halka zarar vermiyorsa müsaade eder, zarar veriyorsa önler. Bu işlerin zararlı olup olmadığını, örften faydalanarak vardığı sonuçla fikir ve içtihadıyla anlar. Bunların dîni esaslarla bir ilgisi yoktur. Dinden faydalanılması gerekli bir içtihad da bulunamaz. Araştırma yetkisi de yoktur.

Muhtesib, sahipsiz araziye defnolunmuş cenazenin naklini yasaklar. Ancak gasbolunmuş bir araziye cenaze gömülmüşse arazinin sahibi cenazeyi çıkarıp nakledebilir. Sel yataklarından, bataklık hâle gelen yerlerden kabirlerin taşınması konusunda ihtilâf vardır. Zübeyrî, babası ve başkaları, bu durumlarda, nakle-dilebilir derler.

İnsanların ve hayvanların kısır aşırlı masını yasaklar. Şayet kısas veya diyet olarak hak sahibi tarafından husyelerinin kısası istenirse bu takdirde muhtesib yasaklayamaz.

Allah yolunda savaşma arzusu hâric, ihtiyarlığın beyazlığını ak saçların siyaha boyanmasını erkeklere ve kadınlara yasak eder. Yapını cezalandırır. Kına ve Ketm otlarından elde edilen boya ile boyanmayı, kına yakmayı yasaklayamaz.

Kâhinlikle, eğlencelerle, fala bakmalarla para kazanma yolları yasaklar, yapan ve yaptırını cezalandırır.

İşte buraya kadar sayılan bütün kötü hareketler birer örnektir, emsali saymakla bitirilemez. Sayılan kötü fiiller, daha temas edilmeyen nice kötü fiil ve hareketlerin bulunduğu bir şahittir.

Hisbe: Dîni işlerin esaslarıdır. Halkın hepsinin iyi olması, bu nevi işlerle meşgul olmanın sevabının bol oluşu sebebiyle ilk asır halifeleri ve imamlar şehirlerde bu işi bizzat deruhte etmişlerdir. Zamanla halife bu işlerle meşgul olmadı, basit meşguliyet telâkki edip hafife aldı, işi terk etti. Devlet başındakiler rüşvetler aldı. Neticede insanlar pek çok zararlarını gördü. Hisbe görevi ihlâl edildiğinde bu görevi sona erdirici, düşürücü bir kaide yoktur. İslâm hukukçuları, belirtilen işlerin ihlâl edileceğini düşünmediklerinden, hisbe teşkilâtının teknik yönünün açıklamasını yapmamışlardır.

Bizim, bu kitapta temas ettiğimiz konular, diğer hukukçuların hiç temas etmediği veya çok kısa temas ettikleri konulardır. Onların hiç temas etmediklerini veya çok kısa temas ettiklerini ele aldık, anlatmaya çalıştık, kısa olarak geçiştirdiklerini açıkladık.

Allah'tan dileğimiz, işlerimizde başarılı kılmasıdır... Niyetlerimizde yardımını, minnet ve iradesiyle nasib eylesin. O, bana yeter. O, ne güzel bir vekildir. [\[226\]](#)

[1] El-Ahkâmü's-Sultaniyye, Ebu'l-Hasan Habib, Bedir Yayınevi, 1/ 13-14.

[2] El-Ahkâmü's-Sultaniyye, Ebu'l-Hasan Habib, Bedir Yayınevi, 1/ 15-16.

[3] Kont Leon Ostorog'un fransızca tercümesi tamamlanmamıştır. (El-Ahkâmü Es Soulhâniya, Traite de Droit Public Musulman. Paris, 1901)

[4] El-Ahkâmü's-Sultaniyye, Ebu'l-Hasan Habib, Bedir Yayınevi, 1/ 17-19.

[5] El-Ahkâmü's-Sultaniyye, Ebu'l-Hasan Habib, Bedir Yayınevi, 1/ 21-22.

[6] El-Ahkâmü's-Sultaniyye, Ebu'l-Hasan Habib, Bedir Yayınevi, 1/ 22.

[7] Kaynaklar:

1- Brockelmann: İslâm Ansiklopedisi "Mâverdi" maddesi.

2- Hayruddîn ez-Zerkli: "El-A'lâm, üçüncü baskı, Beyrut 1389. 1969, c.V, s. 146-147.

3- Tâcüddîn Ebû Nasr Abdî'l-Vehhab b. Ali Abdî'l-Kafî's-Subkî: Tabakâtu's-Şafiiyyeti'l-Kübrâ, birinci baskı, Mısır. 1386: 1967, c.V, s. 267-285.

4- Ömer Rıza Kehhale Mu'cemü'l-Müellifin, Şam 1378: 1959, c. VI-II, s. 189.

[8] El-Ahkâmü's-Sultaniyye, Ebu'l-Hasan Habib, Bedir Yayınevi, 1/ 23-24.

[9] El-Ahkâmü's-Sultaniyye, Ebu'l-Hasan Habib, Bedir Yayınevi, 1/ 25-27.

[10] İbn Mâce, ikâme 47. Müsned-i Ahmed 4/156.

[11] El-Ahkâmü's-Sultaniyye, Ebu'l-Hasan Habib, Bedir Yayınevi, 1/ 29-30.

[12] El-Ahkâmü's-Sultaniyye, Ebu'l-Hasan Habib, Bedir Yayınevi, 1/ 30-31.

[13] Müsned-i Ahmed 3/129,183, 4/421

[14] Buhârî, fezâil-i ashab 5, Müsned-i Ahmed 1/5.

[15] El-Ahkâmü's-Sultaniyye, Ebu'l-Hasan Habib, Bedir Yayınevi, 1/ 31-32.

[16] El-Ahkâmü's-Sultaniyye, Ebu'l-Hasan Habib, Bedir Yayınevi, 1/ 32-34.

- [17] El-Ahkâmu's-Sultaniyye, Ebu'l-Hasan Habib, Bedir Yayinevi, 1/ 34-37.
- [18] El-Ahkâmu's-Sultaniyye, Ebu'l-Hasan Habib, Bedir Yayinevi, 1/ 37-38.
- [19] El-Ahkâmu's-Sultaniyye, Ebu'l-Hasan Habib, Bedir Yayinevi, 1/ 39.
- [20] El-Ahkâmu's-Sultaniyye, Ebu'l-Hasan Habib, Bedir Yayinevi, 1/ 39-41.
- [21] El-Ahkâmu's-Sultaniyye, Ebu'l-Hasan Habib, Bedir Yayinevi, 1/ 42-47.
- [22] Buhari, cihad 7. fezaü-i ashâb 25. cenâiz 4. vs.
- [23] El-Ahkâmu's-Sultaniyye, Ebu'l-Hasan Habib, Bedir Yayinevi, 1/ 48-51.
- [24] Buhari, cuma 11, ahkâm 1 vs., Müslim, imâre 20. Ebû Davud, ima-re 1. vs. yerler.
- [25] El-Ahkâmu's-Sultaniyye, Ebu'l-Hasan Habib, Bedir Yayinevi, 1/ 51-55.
- [26] El-Ahkâmu's-Sultaniyye, Ebu'l-Hasan Habib, Bedir Yayinevi, 1/ 55-58.
- [27] El-Ahkâmu's-Sultaniyye, Ebu'l-Hasan Habib, Bedir Yayinevi, 1/ 58-60.
- [28] El-Ahkâmu's-Sultaniyye, Ebu'l-Hasan Habib, Bedir Yayinevi, 1/ 60-62.
- [29] El-Ahkâmu's-Sultaniyye, Ebu'l-Hasan Habib, Bedir Yayinevi, 1/ 62-63.
- [30] El-Ahkâmu's-Sultaniyye, Ebu'l-Hasan Habib, Bedir Yayinevi, 1/ 63-68.
- [31] El-Ahkâmu's-Sultaniyye, Ebu'l-Hasan Habib, Bedir Yayinevi, 1/ 68-70.
- [32] Ebu Davud, edeb 116. Müsned-i Ahmed 5/194, 6/450.
- [33] Müsned-i Ahmed 5/50
- [34] El-Ahkâmu's-Sultaniyye, Ebu'l-Hasan Habib, Bedir Yayinevi, 1/ 70-74.
- [35] El-Ahkâmu's-Sultaniyye, Ebu'l-Hasan Habib, Bedir Yayinevi, 1/ 74-77.
- [36] El-Ahkâmu's-Sultaniyye, Ebu'l-Hasan Habib, Bedir Yayinevi, 1/ 78-85.
- [37] El-Ahkâmu's-Sultaniyye, Ebu'l-Hasan Habib, Bedir Yayinevi, 1/ 85-87.
- [38] Müsned-i Ahmed 3/199
- [39] Tirmizî, kıyâme 48.
- [40] Buhari, cihad 43. Neseî, hayl 6. İbn Mâce, ticârât 69. vs.
- [41] Ebû Davud, cihad, 71.
- [42] El-Ahkâmu's-Sultaniyye, Ebu'l-Hasan Habib, Bedir Yayinevi, 1/ 88-92.
- [43] Neseî,büyü, 81.
- [44] El-Ahkâmu's-Sultaniyye, Ebu'l-Hasan Habib, Bedir Yayinevi, 1/ 92-101.
- [45] Hİüsned-i Ahmed, 1/49
- [46] Muvatta. cihad 26. Müsned-i Ahmed, 4/205.
- [47] El-Ahkâmu's-Sultaniyye, Ebu'l-Hasan Habib, Bedir Yayinevi, 1/ 101-104.
- [48] Müsned-i Ahmed. 1/ 383
- [49] Müsned-i Ahmed, 1/353, 385
- [50] Buhari, ahkâm 1, cihad 109, Müslim, İmare32, 33. Nescî, bîat27.
- [51] Müsned-i Ahmed 4/338, 5/32.
- [52] Neseî, hibe 1. Müsned-i Ahmed 2/184.
- [53] El-Ahkâmu's-Sultaniyye, Ebu'l-Hasan Habib, Bedir Yayinevi, 1/ 104-112.

- [54] Müslim, iman 32, 36. Buharı, İman 17, 28 ve İbn-i Mâce, filen 1-3 vs.
- [55] Bu fasılda geçen sulh anlaşması tâbirleri mütâreke mânâsıdır.
- [56] Ebû Dâvud, büyü: 79. Tirmizî, büyü: 38. Dârimî, büyü: 57 vs.
- [57] Ebû Davud, diyât 11, 31, cihad 147. Neseî, kasâme 10, 14. İbn-i
- [58] Özel anlaşma: Bir veya birkaç kişiye verilen Husûsi Emân
- [59] El-Ahkâmu's-Sultaniyye, Ebu'l-Hasan Habib, Bedir Yayinevi, 1/ 112-117.
- [60] Buharı, istilâbe 2. Ebû Davud, hudud 1, Tirmizi, hudud 25 vs.
- [61] Neseî, cenâiz 82, cihad 27. Müsned-i Ahmed 5/421.
- [62] El-Ahkâmu's-Sultaniyye, Ebu'l-Hasan Habib, Bedir Yayinevi, 1/ 117-120.
- [63] Buhari, cihad 149, i'tisam 28, istitâbe 2. Ebû Davud, hudud 1 vs.
- [64] Farz olduğunu kabul edip de zekât vermekten kaçınanlar Hz. Ebû Bekir'e şöyle demişlerdir: "Allah'a yemin olsun ki biz imân ettikten sonra küfr etmedik. Sadece cimrilik yaptık."
- [65] Buharı, iman 17, 28. Müslim, iman 32, 36. İbn Mâce, fiten 1-3 vs.
- [66] El-Ahkâmu's-Sultaniyye, Ebu'l-Hasan Habib, Bedir Yayinevi, 1/ 121-127.
- [67] Dârimî, hudud 2.
- [68] Ebu Davud, diyât 18, Dârimî, fersiz 41. Müsned-i Ahmed, 1/49.
- [69] El-Ahkâmu's-Sultaniyye, Ebu'l-Hasan Habib, Bedir Yayinevi, 1/ 127-132.
- [70] Sağ el ile sol ayağın veya sol el ile sağ ayağın kesilmesi şeklidir.
- [71] El-Ahkâmu's-Sultaniyye, Ebu'l-Hasan Habib, Bedir Yayinevi, 1/ 132-136.
- [72] Ebû Davud, akdiye 11. Tirmizî, ahkâm 2. Neseî, kuzât 11 vs.
- [73] Müsned-i Ahmed, 4/4. Ebû Davud, akdiye 6, 8.
- [74] El-Ahkâmu's-Sultaniyye, Ebu'l-Hasan Habib, Bedir Yayinevi, 1/ 137-141.
- [75] El-Ahkâmu's-Sultaniyye, Ebu'l-Hasan Habib, Bedir Yayinevi, 1/ 141-145.
- [76] El-Ahkâmu's-Sultaniyye, Ebu'l-Hasan Habib, Bedir Yayinevi, 1/ 145-149.
- [77] El-Ahkâmu's-Sultaniyye, Ebu'l-Hasan Habib, Bedir Yayinevi, 1/ 149-150.
- [78] El-Ahkâmu's-Sultaniyye, Ebu'l-Hasan Habib, Bedir Yayinevi, 1/ 150.
- [79] El-Ahkâmu's-Sultaniyye, Ebu'l-Hasan Habib, Bedir Yayinevi, 1/ 151-152.
- [80] Tirmizî, ahkâm 9. Ebû Davud, akdiye 4. İbn Mâce, ahkâm 2. Müsned-i Ahmed, 2/64 vs.
- [81] El-Ahkâmu's-Sultaniyye, Ebu'l-Hasan Habib, Bedir Yayinevi, 1/ 152-154.
- [82] Müsned-i Ahmed, 5/424
- [83] El-Ahkâmu's-Sultaniyye, Ebu'l-Hasan Habib, Bedir Yayinevi, 1/ 154-155.
- [84] Konusu, hadd, kısas ve diyet cezalarını gerektirmeyen haksız fiiller ile özel borç ilişkilerinin dışında kalan ve haksızlığa yol açan davranışları önlemek için yürütülen, temelde kamu düzenini ayakta tutmayı amaçlayan mahkemelerdir. Düzene karşı gelenlere anında haddini bildirmektir. Normal ve genel yargının dışında faaliyet gösteren bu mahkemelere, olağan dışı mahkeme yerine fevkalâde mahkeme terimini tercih ettik.
- [85] Buharı, şirb 6-8. Müslim, fezâii 129. Ebû Dâvud, akdiye 31. vs.
- [86] El-Ahkâmu's-Sultaniyye, Ebu'l-Hasan Habib, Bedir Yayinevi, 1/ 156-161.
- [87] El-Ahkâmu's-Sultaniyye, Ebu'l-Hasan Habib, Bedir Yayinevi, 1/ 161-168.
- [88] El-Ahkâmu's-Sultaniyye, Ebu'l-Hasan Habib, Bedir Yayinevi, 1/ 168-174.
- [89]

- El-Ahkâmu's-Sultaniyye, Ebu'l-Hasan Habib, Bedir Yayinevi, 1/ 174-177.
- [90] El-Ahkâmu's-Sultaniyye, Ebu'l-Hasan Habib, Bedir Yayinevi, 1/ 177-182.
- [91] El-Ahkâmu's-Sultaniyye, Ebu'l-Hasan Habib, Bedir Yayinevi, 1/ 183-186.
- [92] Tirmizî, birr 49.
- [93] El-Ahkâmu's-Sultaniyye, Ebu'l-Hasan Habib, Bedir Yayinevi, 1/ 187-190.
- [94] El-Ahkâmu's-Sultaniyye, Ebu'l-Hasan Habib, Bedir Yayinevi, 1/ 190-193.
- [95] Bu görüş Şafîî mezhebine aittir.
- [96] El-Ahkâmu's-Sultaniyye, Ebu'l-Hasan Habib, Bedir Yayinevi, 1/ 194-197.
- [97] Müsned-i Ahmed, 5/455.
- [98] El-Ahkâmu's-Sultaniyye, Ebu'l-Hasan Habib, Bedir Yayinevi, 1/ 197-199.
- [99] El-Ahkâmu's-Sultaniyye, Ebu'l-Hasan Habib, Bedir Yayinevi, 1/ 199-202.
- [100] İbn Mâce, ikâme 154. Müsned-i Ahmed, 4/235, 236.
- [101] İbn Mâce, ikâme 154. Müsned-i Ahmed, 4/235, 236.
- [102] El-Ahkâmu's-Sultaniyye, Ebu'l-Hasan Habib, Bedir Yayinevi, 1/ 202-207.
- [103] Müsned-i Ahmed, 2/421. Neseî, menâsife 4.
- [104] Müsned-i Ahmed, 4/108.
- [105] Ebu Davud, menâsik 68. İbn Mâce, menâsik 57. Dârimî, menâsik
- [106] El-Ahkâmu's-Sultaniyye, Ebu'l-Hasan Habib, Bedir Yayinevi, 1/ 208-217.
- [107] İbn Mâce, zekât 3.
- [108] El-Ahkâmu's-Sultaniyye, Ebu'l-Hasan Habib, Bedir Yayinevi, 1/ 218-220.
- [109] Ebu Davud, zekât 5. Tirmizî, zekât 8,10. İbn Mâce, zekât 5. vs.
- [110] İbn Mâce, zekât 4,15. Ebû Davud, zekât 5,11. Muratta, zekât 39, 40, cihad21. vs.
- [111] El-Ahkâmu's-Sultaniyye, Ebu'l-Hasan Habib, Bedir Yayinevi, 1/ 220-225.
- [112] Buhârî, müsâkât 64, 66. Ebu Davud, büyü 38. v.
- [113] El-Ahkâmu's-Sultaniyye, Ebu'l-Hasan Habib, Bedir Yayinevi, 1/ 225-227.
- [114] El-Ahkâmu's-Sultaniyye, Ebu'l-Hasan Habib, Bedir Yayinevi, 1/ 227-228.
- [115] Buhârî, zekât 32. Tirmizî, zekât 3. İbn Mâce, zekât 4. vs.
- [116] El-Ahkâmu's-Sultaniyye, Ebu'l-Hasan Habib, Bedir Yayinevi, 1/ 228-229.
- [117] Buhârî, zekat 66, Ebû Dâvud, imare 40, Müslim, hudud 45, 46 v.s.
- [118] El-Ahkâmu's-Sultaniyye, Ebu'l-Hasan Habib, Bedir Yayinevi, 1/ 229-230.
- [119] Ebû Davud, diyât 7. Tirmizî, diyât 17. Neseî, kasâme 11 vs.
- [120] El-Ahkâmu's-Sultaniyye, Ebu'l-Hasan Habib, Bedir Yayinevi, 1/ 230-233.
- [121] Buhârî, fiten 6. Ebû Davud, taharet 123. İbn Mâce, fiten 12, 26.
- [122] Gümüştün bugün artık kıymeti çok düştüğünden nisap olarak alınması uygun olmaz.
- [123] Müsned-i Ahmed, 5/424.
- [124] El-Ahkâmu's-Sultaniyye, Ebu'l-Hasan Habib, Bedir Yayinevi, 1/ 233-240.
- [125] Ebu Davud, vesâyâ 9.
- [126]

El-Ahkâmu's-Sultaniyye, Ebu'l-Hasan Habib, Bedir Yayinevi, 1/ 241-249.

[127]

Buhari, edeb 83. Müslim, zühd 63. Ebu Davud, edeb 28. vs.

[128]

Dârimî, diyât 24.

[129]

Buhari, cihad 27. Tirmizî, cenâiz 38. Muvatta, sefer 51, 54.

[130]

El-Ahkâmu's-Sultaniyye, Ebu'l-Hasan Habib, Bedir Yayinevi, 1/ 249-254.

[131]

El-Ahkâmu's-Sultaniyye, Ebu'l-Hasan Habib, Bedir Yayinevi, 1/ 255.

[132]

Tirmizi, büyü 52. İbn Mâce, ticârât 46. Dârimî, siyer 39. vs.

[133]

Ebu Davud, cihad 121. Neseî, hibe 1. Müsned-i Ahmed, 2/184, 218.

[134]

Ebû Davud, nikâh 44. Tirmizî, siyer 15. Dârimî, talâk 18. Müsned-i Ahmed, 3/62, 87, 321.

[135]

El-Ahkâmu's-Sultaniyye, Ebu'l-Hasan Habib, Bedir Yayinevi, 1/ 255-261.

[136]

El-Ahkâmu's-Sultaniyye, Ebu'l-Hasan Habib, Bedir Yayinevi, 1/ 261-263.

[137]

Buhari, humus 18, megâzi 54. Müslim, cihad 42. Ebû Davud, cihad 136. vs.

[138]

Buharî, hursais 9.

[139]

El-Ahkâmu's-Sultaniyye, Ebu'l-Hasan Habib, Bedir Yayinevi, 1/ 263-269.

[140]

O zamanlar dirhem denilince piyasada geçerli ve etkin olan gümüş para söz konusu idi. Pek tabii gümüşün günümüzdeki rayici ile bu vergi hiç de önemli bir yekûn oluşturmaz. Bugün İngiltere gibi bazı ülkeler, kendi vatandaşlarından bile başvergisi almaktadır.

[141]

El-Ahkâmu's-Sultaniyye, Ebu'l-Hasan Habib, Bedir Yayinevi, 1/ 270-278.

[142]

El-Ahkâmu's-Sultaniyye, Ebu'l-Hasan Habib, Bedir Yayinevi, 1/ 278-288.

[143]

El-Ahkâmu's-Sultaniyye, Ebu'l-Hasan Habib, Bedir Yayinevi, 1/ 288-295.

[144]

Buhari, ilim 37, 39. Ebu Davud, menâsik 89. Müsned-i Ahmed, 2/238.

[145]

Müsned-i Ahmed, 6/136.

[146]

Müslim, cihad 86. Ebu Davud, imâre 25. Müsned-i Ahmed, 2/292,

538. (

[147]

Buharî, hacc 43, büyü 28. Tirmizî, hacc 1. vs.

[148]

El-Ahkâmu's-Sultaniyye, Ebu'l-Hasan Habib, Bedir Yayinevi, 1/ 296-310.

[149]

İbn Mâce, menâsik 104. İbn Mâce, menâsik 103. vs.

[150]

İbn Mâce, menâsik 104. Müsned-i Ahmed, 1/253, 2593 315,316. vs.

[151]

Buhari, ilim 37, 39. Ebu Davud, menâsik 89. Tirmizî, hacc 1. Neseî, menâsik 111.120 v.s.

[152]

El-Ahkâmu's-Sultaniyye, Ebu'l-Hasan Habib, Bedir Yayinevi, 1/ 310-315.

[153]

Ailelerine verdiği evler temlikî tasarrufsa sadakanın dışındadır. Sadece oturmak için verilmişse sadakadır.

[154]

Buhari, meğâzi 86. Tirmizî, büyü 7. Neseî, büyü 58. vs.

[155]

El-Ahkâmu's-Sultaniyye, Ebu'l-Hasan Habib, Bedir Yayinevi, 1/ 315-322.

[156]

El-Ahkâmu's-Sultaniyye, Ebu'l-Hasan Habib, Bedir Yayinevi, 1/ 323-330.

[157]

Buharî, hars 15. Ebu Davud, İmâre 37. Tirmizî, ahkâm 38. vs.

[158]

Buharî, mezâlim 29. Ebu Davud, akdiye 31. İbn Mâce, ahkâm

[159]

El-Ahkâmu's-Sultaniyye, Ebu'l-Hasan Habib, Bedir Yayinevi, 1/ 331-336.

[160]

İbn Mâce, rühûn 20. Müsned-i Ahmed, 5/327. Buharî, şîrb 7.

[161]

Buharî, şîrb 8.

[162]

Buhari, müsâkât 5. Müsned-i Ahmed, 2/183

[163]

El-Ahkâmu's-Sultaniyye, Ebu'l-Hasan Habib, Bedir Yayinevi, 1/ 336-345.

[164]

Ebû Davud, menâsik 95.

[165]

Müsned-i Ahmed, 2/55,157.

[166]

Buhari, cihad 146, müsâkât 11. Müsned-i Ahmed, 4/28, 71, 72.

[167]

Buhari, hars 15. Ebu Davud, imare 37. Tirmizî, ahkâm 38. vs.

[168]

Ebu Davud, büyü 60. İbn Mâce, rühûn 16. Müsned-i Ahmed, 5/364.

[169]

El-Ahkâmu's-Sultaniyye, Ebu'l-Hasan Habib, Bedir Yayinevi, 1/ 346-350.

[170]

Buhari, hars 10. Müslim, buyu 120-123. vs.

[171]

El-Ahkâmu's-Sultaniyye, Ebu'l-Hasan Habib, Bedir Yayinevi, 1/ 350-353.

[172]

Dârimî, mukaddime 20.

[173]

İbn Mâce, rühûn 22. Dârimî, büyü 82. Müsned-i Ahmed, 2/494.

[174]

El-Ahkâmu's-Sultaniyye, Ebu'l-Hasan Habib, Bedir Yayinevi, 1/ 353-355.

[175]

Buhari, humus 19. Müsned-i Ahmed, 6/347

[176]

El-Ahkâmu's-Sultaniyye, Ebu'l-Hasan Habib, Bedir Yayinevi, 1/ 356-359.

[177]

Müsned-i Ahmed, 1/192. Ebu Davud, imâre 36. Tirmizî, ahkâm, 39. vs.

[178]

El-Ahkâmu's-Sultaniyye, Ebu'l-Hasan Habib, Bedir Yayinevi, 1/ 359-363.

[179]

El-Ahkâmu's-Sultaniyye, Ebu'l-Hasan Habib, Bedir Yayinevi, 1/ 363-369.

[180]

Önceki kaynakların, aynıdır.

[181]

El-Ahkâmu's-Sultaniyye, Ebu'l-Hasan Habib, Bedir Yayinevi, 1/ 369-372.

[182]

El-Ahkâmu's-Sultaniyye, Ebu'l-Hasan Habib, Bedir Yayinevi, 1/ 373-382.

[183]

El-Ahkâmu's-Sultaniyye, Ebu'l-Hasan Habib, Bedir Yayinevi, 1/ 382-384.

[184]

El-Ahkâmu's-Sultaniyye, Ebu'l-Hasan Habib, Bedir Yayinevi, 1/ 384-386.

[185]

El-Ahkâmu's-Sultaniyye, Ebu'l-Hasan Habib, Bedir Yayinevi, 1/ 386-389.

[186]

Dârimî, zekât 28. Müsned-i Ahmed, 4/142,150.

[187]

El-Ahkâmu's-Sultaniyye, Ebu'l-Hasan Habib, Bedir Yayinevi, 1/ 389-393.

[188]

El-Ahkâmu's-Sultaniyye, Ebu'l-Hasan Habib, Bedir Yayinevi, 1/ 393-401.

[189]

El-Ahkâmu's-Sultaniyye, Ebu'l-Hasan Habib, Bedir Yayinevi, 1/ 401-404.

[190]

El-Ahkâmu's-Sultaniyye, Ebu'l-Hasan Habib, Bedir Yayinevi, 1/ 404-411.

[191]

El-Ahkâmu's-Sultaniyye, Ebu'l-Hasan Habib, Bedir Yayinevi, 1/ 412-415.

[192]

Euhari, mevâkît 37. Müslim, mesâcid 309, 314, 315. vs.

[193]

El-Ahkâmu's-Sultaniyye, Ebu'l-Hasan Habib, Bedir Yayinevi, 1/ 415-419.

[194]

Müslim, hudûd 12,13. Ebû Davud, hudûd 23. Tirmizî, hudûd 8. vs.

[195]

Müsned-i Ahmed, 5/442. Ebû Davud, hudud 23. vs.

[196]

Ebû Davud, hudûd 23. Tirmizî, hudûd 23

[197]

Buhari, hudûd 30, 38, 46. Tirmizî, hudûd 5, 8.

[198]

Ebu Davud, salât 114. Tirmizî, hudûd 2.

[199]

- El-Ahkâmu's-Sultaniyye, Ebu'l-Hasan Habib, Bedir Yayinevi, 1/ 419-423.
- [200] Neseî, sarık 11,12. Muvatta, hudûd 22.
- [201] Neseî, sânl- 4, 5. Kbû Davud, hudûd 4,16. v.s.
- [202] El-Ahkâmu's-Sultaniyye, Ebu'l-Hasan Habib, Bedir Yayinevi, 1/ 423-427.
- [203] El-Ahkâmu's-Sultaniyye, Ebu'l-Hasan Habib, Bedir Yayinevi, 1/ 427-429.
- [204] El-Ahkâmu's-Sultaniyye, Ebu'l-Hasan Habib, Bedir Yayinevi, 1/ 429-431.
- [205] El-Ahkâmu's-Sultaniyye, Ebu'l-Hasan Habib, Bedir Yayinevi, 1/ 431-432.
- [206] Ebû Davud, diyât 5. İbn Mâce, diyât 4.
- [207] El-Ahkâmu's-Sultaniyye, Ebu'l-Hasan Habib, Bedir Yayinevi, 1/ 433-437.
- [208] El-Ahkâmu's-Sultaniyye, Ebu'l-Hasan Habib, Bedir Yayinevi, 1/ 438-442.
- [209] Ebu Davud, hudûd 5. Müsned-i Ahmed, 6/181.
- [210] Müsned-i Ahmed, 2/218. 4/32. İbn Mâce, talak 29.
- [211] El-Ahkâmu's-Sultaniyye, Ebu'l-Hasan Habib, Bedir Yayinevi, 1/ 442-447.
- [212] El-Ahkâmu's-Sultaniyye, Ebu'l-Hasan Habib, Bedir Yayinevi, 1/ 448-450.
- [213] El-Ahkâmu's-Sultaniyye, Ebu'l-Hasan Habib, Bedir Yayinevi, 1/ 450-453.
- [214] Müsned-i Ahmed, 3/79. Dârimî, salât 19. İbn Mâce, ezan 1.
- [215] El-Ahkâmu's-Sultaniyye, Ebu'l-Hasan Habib, Bedir Yayinevi, 1/ 453-457.
- [216] El-Ahkâmu's-Sultaniyye, Ebu'l-Hasan Habib, Bedir Yayinevi, 1/ 457-461.
- [217] El-Ahkâmu's-Sultaniyye, Ebu'l-Hasan Habib, Bedir Yayinevi, 1/ 461-464.
- [218] Buharî, büyü 3. Tirmizî, kıyâme 60. Neseî, kuzât 11 vs.
- [219] Müslim, fezâilü's-sahâbe 81. Müsned-i Ahmed, 6/333. Buharî, edeb 81. vs.
- [220] Muvatta, hudûd 12.
- [221] El-Ahkâmu's-Sultaniyye, Ebu'l-Hasan Habib, Bedir Yayinevi, 1/ 464-470.
- [222] Müslim, imaû 164. Ebû Davud, büyü 50. Tirmizî, büyü 72. vs.
- [223] El-Ahkâmu's-Sultaniyye, Ebu'l-Hasan Habib, Bedir Yayinevi, 1/ 471-474.
- [224] El-Ahkâmu's-Sultaniyye, Ebu'l-Hasan Habib, Bedir Yayinevi, 1/ 474-477.
- [225] Müslim, salât 179. Neseî, iftâh 71. vs.
- [226] El-Ahkâmu's-Sultaniyye, Ebu'l-Hasan Habib, Bedir Yayinevi, 1/ 477-481.